

მიტროპოლიტი ანანია ჯაფარიძე

საქართველოს
სამოციქულო
ეკლესიის
ისტორია

ტომი 3

XII-XVI საუკუნეები

გამომცემლობა გუმბათი
თბილისი 2012

მიტროპოლიტ ანანია ჯაფარიძის წიგნი „საქართველოს სამოციქულო ეკლესიის ისტორია“ წარმოადგენს ქართული ეკლესიის სრული ისტორიის ვრცლად და თანმიმდევრულად გადმოცემის პირველ ცდას.

ამ ფუნდამენტურ ნაშრომში საინტერესოააა ნაჩვენები ქართული სამოციქულო ეკლესიის ისტორია, მისი კუშირი როგორც სხვა ქვეყნების ქრისტიანულ ეკლესიებთან, აგრეთვე საქართველოს საზოგადოებასთან.

მიტროპოლიტ ანანია ჯაფარიძის წიგნი ხელს უწყობს ქართული ეკლესიის როლის და მისი მნიშვნელობის გააზრებას საქართველოს ისტორიაში.

© გამომცემლობა გუმბათი

მის: ჩუბინაშვილის 50

ელ.ფოსტა: gumbati77@yahoo.com

დაბეჭდა

შპს „ფაფარიტი პრინტი“

ISBN 978-9941-0-4692-6 (ყველა ტომის)

ISBN 978-9941-0-5003-9 (მესამე ტომის)

თავი I

„გაქართველახის“ მოძველახული თეორია

ქართველმა თავისი საზღმუნთებისათვის
ჯვარცმულმა, იცის პატვი სხვის საზღმუნთებისაც.
ამიტომაც ჩენს ისტორიაში არ
არის მაგალითი, რომ ქართველს სუბვიდოს
თღესმე სხვისა საზღმუნთების დაჩაფრა და
ღენა. სომეხნი, ებრაელნი, თვით მაჰმადიანნიცა,
ჩენს შთის მცხოვრებნი, ამაში ჩენ
ყრატუნს ყრ წაფაფადრებენ.

ილია შატალი

თეორია ქართული ეკლესიის მიერ საქართველოს კუთხეთა „გაქართველების“ შესახებ

..... საქართველო არის ის ქვეყანა, სადაც მეცნიერული აზრი არ ძველდება, მით უმეტეს, თუ მას პატრონი ჰყავს. ჩვენი მეცნიერები ერთხელ, ოდესღაც გამოთქმულ აზრს ხშირად ვერ ელევინან; არადა, წესით ყველა მეცნიერული აზრი არ შეიძლება იყოს მარადიული, ზოგი უნდა ძველდებოდეს. რადგან აზრი თუ არ მოძველდა, არც პროგრესი იქნება, ყოველ შემთხვევაში, განსხვავებულ აზრს მაინც უნდა მივცეთ არსებობის უფლება“.

არჩილ სულაკაური

VIII-X საუკუნეები ქართული ეკლესიის ისტორიაში მნიშვნელოვანი ყოფილა იმით, რომ ამ დროს თურმე მიმდინარეობდა ქალკედონური სარწმუნოების მქონე სომხების გაქართველება. გაქართველებულა სომეხთა დიდი რაოდენობა, იმდენად დიდი, რომ ამას უზარმაზარი დანაკლისი მიუტია სომეხი ხალხისათვის და ამ პროცესის შედეგად სომხეთს დაუკარგავს ეროვნული ტერიტორიების ნაწილი, საქართველო კი გამდიდრებულა მინებით, რომელზედაც მოსახლე გაქართველებული სომხები საქართველოს კულტურულ ცხოვრებაში ბრწყინავდნენ თავიანთი უმაღლესი ხარისხის მწარმოებლურობის შედეგად (ნ. მარი).

ქართული ეკლესია უშუალო კავშირში აღმოჩენილა სომხეთის ამ ტრაგედიასთან, რადგანაც გაქართველებულან ქალკედონიტი სომხები, ქართული ეკლესია კი საზოგადოდ ამ მიმართულებისაა. უფრო მეტიც, ქართული ეკლესია თურმე იჭრებოდა სომხეთის მიწა-წყალზე და სომეხი სამღვდელოების ნამოღვან და ნამუშავევ ადგილებზე ქართულ ეკლესია-მონასტრებს ანესებდა (ი. აბულაძე).

მაინც სომხეთის რომელ ტერიტორიებზეა საუბარი, სად იყო იმ სომხების მიწა-წყალი, რომლებიც კარგავდნენ ეროვნებას და ქართველდებოდნენ?

ზოგიერთი მეცნიერის აზრით, მესხეთი (ტაო, კლარჯეთი) და საერთოდ საქართველოს სამხრეთი ნაწილი ისტორიული სომხეთია, რომელიც საქართველოს შემოუერთდა აქ მოსახლე „სომხების გაქართველების“ შედეგად, გარდა ამისა, ქვემო ქართლიც სომხეთის ნაწილი ყოფილა, რომელიც ასევე გაქართველებულა“.

უფრო მეტიც, მათი აზრით, X საუკუნემდე „არაქართული“ ქვეყნები ყოფილან ჰერეთი და დასავლეთ საქართველოც. მესხეთის მსგავსად, X საუკუნეში ჰერეთი გაქალკედონებულა და ამით ჰერები გაქართველებულან, ხოლო ამავე დროისათვის და-

სავლეთ საქართველოში ქართულენოვანი წირვა-ლოცვის შემოღების შედეგად ეს მხარეც გაქართველებულა.

ასეთია დასკვნები ზოგიერთი მეცნიერისა.

მაშ სადღა იყო საქართველო, სად ცხოვრობდა ქართველი ხალხი? ალექსანდრე აბდლაძეც ამ კითხვას სვამს სომხურ ენციკლოპედიაში დაბეჭდილ რ. ხონელიას სტატიის განხილვის შემდგომ: – „...რ. ხონელიას რომ კაცმა ყური უგდოს (ვაი, რომ ჰყავს მას საკმაოდ მრავალრიცხოვანი აუდიტორია!) ქართლის ელემენტი X საუკუნეში არამცთუ დასავლეთ, აღმოსავლეთ საქართველოშიც არ ყოფილა. ძალიან მაინტერესებს რ. ხონელიას აზრით, როდის და საიდან გაჩნდნენ ქართველები?!“

„...გამოვიდა კიდეც ერთი წიგნი „აზერბაიჯანის ისტორიული გეოგრაფია“, რომელსაც 1987 წლის თარიღი უზის... ამ წიგნში გატარებულია აზრი, რომ ალბანელები აზერბაიჯანელთა უშუალო წინაპრები არიან, ხოლო ინგილოები – გაქართველებული ალბანელები... ასევე „გაქართველებულია“ კახეთის დიდი ნაწილი, ჰერეთი და ა.შ. ხომ ხედავთ, სანამდის მიდის საქმე?“ – წერს რ. მიმინოშვილი (იხ. ლიტ. საქ. 24 ივნისი, 1988 წ. „დღეს ან არასოდეს“). რამდენადაც ცნობილია, ნ. მარის გავლენით ისტორიკოსების მიერ შემუშავებული თეორიის თანახმად, ერთიანი ქართველი ხალხის ჩამოყალიბება დასრულდა XI საუკუნისათვის.²

ნ. მარის თეორიებზე დაფუძნებული შრომების თანახმად, „ქართების“ ტომს დიდძალი მოსახლეობა შეემატა სხვადასხვა ტომების გაქალაქდონიტებისა და მათთვის ქართულენოვანი წირვა-ლოცვის დანერგვის შედეგად, რითაც თითქოსდა საფუძველი დაედო ერთიანი ქართველი ხალხის ჩამოყალიბებას.

„ქრისტიანობის გავრცელება აღმ. საქართველოს მთიანეთში მათ ქართიზაციას განაპირობებდა. რაც შეეხება დას. საქართველოს... დას. საქართველოში გაბატონდა ქართული ეკლესია და მღვდელმსახურებაც ქართულ ენაზე სრულდებოდა, რამაც დიდად შეუწყო ხელი დას. საქართველოს ქართიზაციის პროცესს“ (ქ.ს.ე. ტ „საქ. სსრ“, გვ. 61).

საერთოდ, ტერმინი „ქართი“ ნიკო მარის შემოღებულია. ცხადია, მისგანვე მომდინარეობს იდეა აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთის და დას. საქართველოს მოსახლეობის „ქართიზაციის“ შესახებ. ხელოვნურია ტერმინი და იდეა. სინამდვილეში, ძველქართულ წყაროთა თანახმად, არც მთიანეთისა და არც დასავლეთ საქართველოს მოსახლეობას „ქართიზაცია“ არ ესაჭიროებოდა, რადგანაც ძველთაგანვე და ფარნავაზ მეფის დროსაც, როგორც მთიელები, ისე ეგრისელები ქართველი ხალხის ძირითად ნაწილად განიხილებოდნენ. ისე, როგორც საქართველოს სხვა კუთხეთა მცხოვრებნი.

ნიკო მარის მიერ შემოღებული თეორიის თანახმად, ერთიანი ქართველი ხალხი ქრისტიანობის გავრცელების შემდეგ ჩამოყალიბდა იმით, რომ „ქართის“ ტომმა ქრისტიანობის მეოხებით მოახერხა სხვადასხვა ტომების „ქართიზაცია“, რამაც განაპირობა ქართველი ხალხის შექმნა. სინამდვილეში კი, ერთიანი ქართველი ხალხი ჯერ კიდევ ქრისტიანობამდე არსებობდა ერთიანი სახელმწიფოთი.

ძველი ქართველი ისტორიკოსები კი თვლიდნენ, რომ ქართველი ხალხი უკვე არსებობდა პირველი ერთიანი ქართული სახელმწიფოს შექმნის დროს ქრისტემდე IV-III საუკუნეებში. ასეთივე შეხედულების იყო დიდი ილია ჭავჭავაძე და მისი დროის ქართველი ისტორიკოსები (დ. ბაქრაძე, მ. თამარაშვილი, ი. გვარამაძე, თ. ჟორდანიას, მ. ჯანაშვილი და სხვები), მხოლოდ ნ. მარის შემდგომ იქნა უარყოფილი ეს თვალსაზრისი.

აღსანიშნავია, რომ ნ. მარი აღზრდილი იყო პროფესორ პატკანოვის მიერ, ამიტომაც ნ. მარი ავითარებდა პატკანოვის საისტორიო შეხედულებებს.

პატკანოვის საისტორიო სკოლას კრიტიკის ქარცეცხლში ატარებდა დიდი ილია. პატკანოვი, – წერდა ილია მართალი, „... ხელს ინვდის ტაოსკარზე, ეხლანდელ ჭოროხის ხეობაზე“.³

„მე პატკანოვის შეგირდი ვარო, იძახის თავემონებით ბ-ნი მარი... თუმცა პატკანოვისამებრ ოინებში ჯერ თავი არ უჩენია... სხვაფრივ კი იმის გზაზე დამდგარა“.⁴

მართალია, ილიას ამ წერილის დანერის დროს, ნ. მარს პატკანოვისამებრ ოინებში ჯერ თავი არ ეჩინა, მაგრამ XX საუკუნის დამდეგს ჭოროხის ხეობაზე (ტაოსა და კლარჯეთზე) მანაც „ხელი გაიწოდა“ და თავი გამოიჩინა: – „ნ. მარის დასკვნით, თუმცა კლარჯეთი, ტაოსთან ერთად შემოერთებული იქნაო საქართველოსთან VIII-IX საუკუნეებში, მაგრამ მოსახლეობის შემადგენლობით იგი, ვითომც ამის შემდეგაც სომხური დარჩა.

კლარჯეთი, ისე როგორც ტაო, დასახლებული იყო სომხებით, რომლებიც სარწმუნოებით ქალკედონიტები (ე.ი. მართლმადიდებლები) იყვნენო. კლარჯეთისა და ტაოს მოსახლეობას ვითომც აერთებდა საქართველოსთან მხოლოდ ეს სარწმუნოებრივი ერთობა (მართლმადიდებლობა-ქალკედონიტობა). ამ სარწმუნოებრივი ერთობის ნიადაგზე მოხდაო თანდათან დაახლოება კლარჯეთის და ტაოს სომხობისა ქართველობასთან და შემდეგ თანდათან მათი გაქართველებაო...

ამრიგად, ნ. მარის მტკიცებით, კლარჯეთისა და ტაოს მოსახლეობა თვით შემდგომ ხანაშიც, იყვნენ არაქართველები, არამედ ძირითადადში გაქართველებული სომხები“.⁵

ნ. მარი სასტიკად საყვედურობდა დიდ ივანე ჯავახიშვილს, როცა ის დასავლეთ საქართველოს მოსახლეობას, მათ შორის სვანებს, ჭანებსა და მეგრელებს X ს-მდე ქართველებს უწოდებდა. ივანე ჯავახიშვილმა საფუძველი ჩაუყარა თეორიას ქართველი ხალხის ქრისტიანობამდე ჩამოყალიბების შესახებ, კერძოდ, დაამტკიცა, რომ არსებობდა საერთო (ყველა ქართულ ტომთათვის) სარწმუნოება და არსებობდა კულტმსახურებისათვის საჭირო ყველა ქართულ ტომთათვის საერთო ენა, მაგრამ მის დროს არსებული განსაკუთრებული საზოგადოებრივი ვითარების გამო მას არ გაუღრმავებია ეს თეორია, ხოლო ნ. მარის თეორია ქართველი ხალხის ეთნიკური არაერთგვაროვნებისა და ამ ხალხის გვიან ხანაში ჩამოყალიბების შესახებ წახალისებული იყო იმდროინდელ ხელისუფალთა მიერ.

„... მნიშვნელოვანია ის გარემოება, რომ ცარიზმის რუსიფიკატორული პოლიტიკა საგანგებოდ ითვალისწინებდა რუსეთის განაპირა მხარეების ეროვნულ-უფლებრივი ინტერესების შელახვას, ათანაბრებდა ეთნოგრაფიულ და ეროვნულ ნიშნებს და ამ გზით ცდილობდა დაენანევრებინა ერთიანი ეროვნული სხეული, წინ აღდგომოდა ჩაგრული ხალხების თვითშეგნების გამოვლიძებას, ყოველმხრივ შეეფერხებინა ერის კონსოლიდაცია. ამ პოლიტიკის უშუალო ანარეკლი იყო ის ფაქტი, რომ 1886 წლის მოსახლეობის ოჯახობრივი სიების შედგენისას ცალკე ეროვნებებად აღნუსხეს ქართლები, ხევსურები, იმერლები, გურულები, მეგრელები, სამურზაყანოელები და ქართველი ხალხის სხვა ეთნოგრაფიული ჯგუფები... ეროვნულ კუთვნილებას ხშირად აიგივებდნენ სარწმუნოებრივ და ეთნოგრაფიულ ნიშნებთან“⁶

ასეთი მოთხოვნის დროს მაშინდელი ხელისუფლებისთვის სრულებით მიუღებელი იქნებოდა ძველქართული ისტორიოგრაფიული შესხედულება ერთიანი ქართველი ხალხის ჯერ კიდევ ქრისტიანობამდე არსებობის შესახებ. ნ. მარის თეორიაც სწორედ ცარიზმის შესაბამის პოლიტიკას უჭერდა მხარს. ნ. მარი ცარიზმისათვის თავისი ერთგულების დამტკიცებას რომ ცდილობდა, გამოჩნდა ივ. ჯავახიშვილისადმი დამოკიდებულებაში 1905 წლის რევოლუციის დროს. ამ დროს ცნობილმა რუსმა აკადემიკოსებმა, პროფესორებმა და ივანე ჯავახიშვილმა გამოაქვეყნეს წერილი, სადაც ამხელდნენ მთავრობის უხეშ პოლიტიკას განათლების სისტემაში. ამის გამო, 1905 წლის 25 იანვარს ნ. მარი წყენით სწერს ივ. ჯავახიშვილს: „...თქვენი განცხადება გაზეთში – „ნაში დნი“ საბოლოოდ ჩემთვის სავსებით ნათელს ხდის, რომ ჩვენ არ შეგვიძლია გულწრფელად ვიაროთ ერთი და იმავე მეცნიერული გზით, რომ ჩვენ არ შეგვიძლია ხელიხელჩაკიდებული და ადრინდელი ახლო თანამშრომლობით ვიაროთ... ჩემი ღრმა რწმენაა, რომ მეცნიერი პროფესორის მონაწილეობა პარტიულ-პოლიტიკურ ბრძოლაში საფრთხეს უქმნის მეცნიერების აკადემიურ თავისუფლებას...“⁷

ცარიზმის დამხობის შემდეგ კი ნ. მარი დროებით მთავრობაში ყველაფერს აკეთებს თავისი უზარმაზარი ავტორიტეტის მოშველიებით, რათა ჩაშალოს თბილისში ქართული უნივერსიტეტის გახსნის საქმე – „ის, რაც ნიკო მარმა 1917 წლის სექტემბერ-ოქტომბერში დაწერა და წარმოთქვა დროებითი მთავრობის სახალხო განათლების უაღრესად რეაქციულ კომისიაში, მან საჭიროდ ჩათვალა გამოექვეყნებინა 1918 წელს“⁸ ამ წერილს კინაღამ საბედისწერო როლი შეუსრულებია ქართული უნივერსიტეტის გახსნის საქმეში (იქვე).

დროებითი მთავრობის დამხობის შემდეგ ნ. მარი სრულიად ახალ მიმართულებას იწყებს ენათმეცნიერებაში. ამ დროისათვის იგი ერთ-ერთი ხელმძღვანელი პარტიული მუშაკია და ნიკო მარის თეორიების კრიტიკა სრულებით შეუძლებელი გახდა.⁹

ამ სტატიაში ნათქვამია, რომ მრავალი ჭეშმარიტად დიდი მეცნიერის სიცოცხლე შეიწირა „მარიზმმა“, – ასე უწოდებს ავტორი ნ. მარის სამეცნიერო მიმდინარეობასა და მის სკოლას.

იმ ხანებში შეიძლებოდა ამ თეორიის გაღრმავება... მაგალითად, 1937 წელს ი. აბულაძემ საჯარო სხდომაზე წაიკითხა მოხსენება, რომელშიც განავითარა და გააღრმავა ნ. მარის ადრინდელი შეხედულებები, კერძოდ, ქართული ეკლესია ანგრევდა სომხურ ეკლესიებს, წვავდა ჯვრებს და ა.შ. „ეკლესიათა წგრევა და ჯვართა წვა კიდევ იმას უნდა მოასწავებდეს, რომ ერთი ეკლესია იჭრება მეორეში და მათ გვერდით, თუ მათ ნაამაგარზე თავისას აფუძნებს. ესეც არაა უცხო ამბავი იმ დროისათვის. სომხეთის მინა-წყალზე არა ერთი და ორი „ქართველთა“ სავანე იხსნება ამ დროს. ტერმინი „ქართველი“, როგორც აკადემიკოსმა ნ. მარმა დაამტკიცა, დიოფიზიტურს ნიშნავს ამ დროისათვის და იქნება იგი მარტოოდენ ქართველთა და სომეხთა ელემენტებისაგან შედგენილი“.¹⁰

ეს ი. აბულაძემ საჯაროდ წარმოთქვა 1937 წლის მინურულს, 17 დეკემბერს, მან ამ წლის მწარე გაკვეთილით იცოდა, რისი თქმა შეიძლებოდა ამ დროს და რისი – არა. ითქვა ის, რაც მოსაწონი იყო იმ დროისათვის. მართლაც, ესაა გაღრმავება ნ. მარის ადრინდელი გამონათქვამისა ამ თემაზე. ნ. მარი წერდა:

„სომხური ანტიქალკედონური ეკლესიის ნაციონალიზაციასთან დაკავშირებით (სომეხ) ქალკედონურ გარემოში მიმდინარეობს საპირისპირო პროცესი, სახელდობრ, „დენაციონალიზაცია“, რომელმაც სომეხ ხალხს მიაყენა უზარმაზარი დანაკარგი რიცხობრივად და მორალურად... ამ პროცესის წყალობით სომეხ ქალკედონიტების დენაციონალიზაციით, საქართველო გამდიდრდა ორი უმაღლესი ხარისხის მწარმოებლური ოლქით, საქართველოში პირდაპირ ბრწყინვალე კულტურული ცხოვრების მქონენი, სიტყვა ეხება ტაოს და კლარჯეთს... IX საუკუნის დასაწყისში სომეხი ქალკედონიტების მდგომარეობა სომხეთში... იყო ჯერ კიდევ მტკიცე, რომ ისინი ბატონობისაკენ მიისწრაფოდნენ. ჩრდილო-დასავლეთი სომხეთი ოლქებით კლარჯეთი (კლარჯეთი) და ტაიქით (ტაო), ამ დროს იყო მათ ხელში. ქალკედონიტობა აქ პოულობდა მხურვალე მხარდაჭერას არა მარტო ბერძნებში, არამედ ქართველებშიც. არტანუჯელი ბაგრატიდები, მხარის მფლობელები, უკვე ქალკედონიტები იყვნენ და ეს ხელს უწყობდა ქალკედონიზმის ზეიმს ამ კუთხეში... აქ (კლარჯეთსა და ტაოში) ეფუძნებოდა ქართველი ბერ-მონაზვნები ყველანი დაქვრივებულ სომხურ ნაგებობებზე... ამ ეპოქაში IX-X საუკუნეებშიც კი, ქართველი ბერები იყვნენ გარემოცულნი. მართალია, ერთმორწმუნე, მაგრამ მაინც უცხო სომხური მოსახლეობით და მიუხედავად ქართველთა პოლიტიკური ბატონობისა, უფლებას ამ მხარის ქართულად წოდებისა ისინი აფუძნებდნენ მასზე, რომ ეკლესიებში წირვა-ლოცვა ტარდებოდა ქართულ ენაზე“.¹¹

როგორც ზემოთ მოყვანილიდან ჩანს, ი. აბულაძის აზრით, ტერმინი „ქართველი“ თურმე ეთნიკურად ქართველს არ აღნიშნავდა, რადგანაც ეს „ქართველები“ შედგებიან „ქართველთა და სომეხთა ელემენტებისაგან“, ე.ი. ქართველი ქართველი არ არის, ხოლო ნ. მარის აზრით, სამხრეთი საქართველო საერთოდ სომხეთის მინა-წყალია.

პაველე ინგოროყვამ დამაჯერებლად უარყო ასეთი თეორიები, მაგრამ, მიუხედა-

ვად ამისა, ამაჟამად თითქმის ყველა ქართველი მეცნიერი (ისტორიკოსებიც და სხვა დარგის სპეციალისტებიც), როგორც წესი, VI-XI საუკუნეების მიმოხილვის დროს ხმარობს ტერმინს „გაქართველება“ ან „გაქართვება“ ე.ი. აღიარებენ და ემხრობიან ნ. მარის თეორიას სომეხთა, ჰერეთა და დასავლეთ საქართველოს „გაქართველების“ შესახებ.

ყურდნობა თუ არა ასეთი დიდმნიშვნელოვანი თეორია ფაქტებს, რომელთა ჭეშმარიტება უეჭველია?

არა, ასეთი ფაქტები არ არსებობენ. მაგალითად:

1. IX-X საუკუნეებში დასავლეთ საქართველოს „გაქართველების“ დამადასტურებელ ფაქტად მიაჩნიათ „გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრებაში“ არსებული წინადადება, რომ ქართლად ის ქვეყანა ითვლება, სადაც წირვა-ლოცვა ქართულ ენაზე მიმდინარეობსო. სინამდვილეში ეს წინადადება არ შეიძლება ამის დამამტკიცებელ ფაქტად ჩაითვალოს, რადგანაც სრულებით განსხვავებული ვითარების გადმოსაცემად მოჰყავს ის მის ავტორს. ამ ფაქტის გარდა სხვა რაიმე დამაჯერებელი ფაქტი არ გააჩნიათ (თუ არ ჩავთვლით აბო თბილელის ვითომდა „გაქართველებას“).

2. ჰერეთის „გაქართველების“ დამამტკიცებელ ფაქტად მიაჩნიათ „ქართლის ცხოვრებაში“ გადმოცემული ცნობა, რომ ჰერეთი ქალკედონიტური გახდა დინარა დედოფლის წყალობით. ეს ცნობა არაა გაქართველების ფაქტი, რადგანაც ის გადმოგვცემს, რომ ჰერები, ანუ რაც იგივეა ჰერეთში მცხოვრები ქართველები, დინარა დედოფლამდე იყვნენ ქართველებივე, მაგრამ არა ქალკედონიტები, არამედ მონოფიზიტები. ისინი დინარა დედოფლის დროს კი არ გაქართველდნენ, არამედ გაქალკედონიტდნენ. ჰერებმა, ანუ ქართველებმა ქრისტიანობის ერთი მიმართულება მეორით შეცვალეს.

3. ფაქტად ითვლება ქვემო ქართლში, ანუ გუგარქში მცხოვრები სომეხების „გაქართველება“ კირიონ კათალიკოსის მიერ მათთვის ეკლესიაში ქართულენოვანი წირვა-ლოცვის დანერგვის შედეგად. სინამდვილეში კი ქვემო ქართლი ერთ პერიოდში კირიონამდეც, და ძირითადად, კირიონის შემდეგაც XI საუკუნემდე სომხეთისა და სომხური ეკლესიის გავლენის სფეროში შედიოდა და აქ სწორედ ის პროცესი მიმდინარეობდა, რაც ალბანეთში, კერძოდ, ადგილობრივი მცხოვრებლების (ე.ი. აქ ქართველების) არმენიზაცია. კირიონმა ისარგებლა ხელსაყრელი პოლიტიკური ვითარებით და ამ არმენიზებული ქართველებისთვის ეკლესიაში სომხურენოვანი წირვა-ლოცვის გვერდით ქართულენოვანი წირვა-ლოცვა დააწესა, ამიტომაც სომხები კი არ გაქართველდნენ, არამედ ქართველები არმენიზაციის გავლენისაგან გათავისუფლდნენ. ქართველებს დედაენაზე წირვა-ლოცვის საშუალება მიეცათ, მაგრამ სამწუხაროდ, სულ რამდენიმე წლის (კერძოდ, ე.წ. „სპარსული“ კრებისა (614 წ.) და განსაკუთრებით კი, ბიზანტიურ-სომხური ეკლესიების „უნიის“) შემდეგ, ეს მხარე კვლავ სომხური ეკლესიის გავლენის ქვეშ მოექცა. სწორედ ეს იყო საფუძველი ამ მხარეში ტაშირის კვირიკიანთა სომხური სამეფოს დაარსებისა და მისი არსებობისა თითქმის XII საუკუნემდე. ამიტომაც, სომხები კი არ „ქართველდებოდნენ“, არამედ მიმდინარეობდა საპირისპირო პროცესი — ქარ-

თველები სომხდებოდნენ. არავითარი ფაქტი ქვემო ქართლში სომხების „გაქართველებისა“ არ არსებობს. ამ მხარის მოსახლეობა ქართული იყო უხსოვარი დროიდან თვით ტაშირის კვირიკიანთა სამეფოს არსებობის დროსაც.

4. მესხეთის მხარეები, თვით ნიკო მარის აზრითაც კი, უძველესი დროიდან დასახლებული იყო ქართველებით („თუბალ-კაინური ტომებით“), მაგრამ ხშირად VIII საუკუნემდე ეს მხარეები სომხეთისა და სომხური ეკლესიის გავლენის სფეროში შედიოდა. ამიტომაც, ადგილობრივი მოსახლეობა, ნიკო მარის აზრით, გასომხებულა, ხოლო VIII-X საუკუნეებში ეს „სომხები გაქართველდნენ“.

მართალია, სამხრეთ საქართველოს ზოგიერთი მხარე VIII საუკუნემდე სომხეთისა და სომხური ეკლესიის გავლენის სფეროებში შედიოდა, მაგრამ მოხდა მისი მოსახლეობის კულტურული და არა ეთნიკური არმენიზაცია. ეთნიკურად ქართველები ქართველებადვე დარჩნენ, ხოლო კულტურული არმენიზაცია იმით გამოიხატა, რომ მსგავსად ალბანელებისა, მათთვის საეკლესიო და კულტურის ენად გახდა სომხური ენა. ამას ხელს უწყობდა ის, რომ VIII საუკუნემდე სომხური ეკლესია არ იყო ნაციონალიზებული, არამედ ეს ეკლესია თავის მშობლიურ (არაეთნიკური არამედ სარწმუნოებრივი თვალსაზრისით) ეკლესიად მიაჩნდათ სხვადასხვა ერებს: ალბანელებს, ქართველებს, სირიელებსა და სპარსელებსაც კი (არსებობს სპარსელი ქრისტიანების მიმართვები სომხეთის კათალიკოსისადმი).

როგორც კი 726 წლის შემდეგ დაიწყო სომხური ეკლესიის ნაციონალიზაცია, ეს ეკლესია მიატოვეს მესხეთის ქართველებმა. ამ დროს არსებითი იყო არა სარწმუნოებრივი, არამედ ეთნიკური მომენტი (კარტაშევს მსგავსი სარწმუნოებრივი განხეთქილების წარმომშობ მიზეზად მიაჩნია არა დოგმატიკური უთანხმოება, არამედ ეთნიკური მომენტი).

VIII საუკუნემდე „უნიის“ დროს, სომხური ეკლესიის გავლენის სფეროში ყოფნისას, მესხეთის ზოგიერთ რეგიონში დაინერგა სომხური წირვა-ლოცვა, აქაურმა ქართველმა სამღვდლოებამ შეითვისა სომხური ენა და დამწერლობა (ისე, როგორც ალბანელებმა). VIII საუკუნის შემდგომ საჭირო გახდა ქართულენოვანი წიგნები, ამიტომაც კულტურულად არმენიზებულ ქართველთა მიერ ქართული წიგნების თარგმნის ან რედაქტირებისას შეიმჩნევა არმენიზმების კვალი. ეს ბუნებრივია, კულტურულად არმენიზებული მწერალ-რედაქტორების მიერ რედაქტირებული წიგნები ვერ აცდა არმენიზმებს.

ამ ფაქტის (არმენიზმების არსებობა) გარდა, სხვა რაიმე დამაჯერებელი ფაქტი არ გააჩნიათ.

5. მარამდეც სომხურ (და აქედან ევროპულ) მეცნიერებაში იყო აზრი, რომ ტაო და ქვემო ქართლი ისტორიული სომხეთის მიწებია.¹²

6. მარი, აღზრდილი პატკანოვისა, ავითარებდა სომხური საისტორიო სკოლის თვალსაზრისს, რომელსაც სრულებით ეწინააღმდეგებოდა მესხეთში VIII საუკუნის შემ-

დგომ არსებული კულტურულ-ეთნიკური ვითარება, ამიტომაც ნ. მარმა შეუთანხმა ერთმანეთს სომხური სამეცნიერო თვალსაზრისი და მესხეთში VIII საუკუნის შემდგომი რეალური ვითარება, კერძოდ, ტაო-კლარჯეთის კულტურა (ე.ი. VIII საუკუნის შემდეგ) მართალია, ქართულია, მაგრამ ქვეყანა მაინც სომხურია, რადგანაც ამ კულტურის შემოქმედი არის გაქართველებული ადგილობრივი სომხური მოსახლეობა და არა ქართველებიო.

„...ამ შემცდარმა და ტენდენციურმა კონცეფციამ ფართო გავრცელება მიიღო. ეს შეხედულება განმტკიცდა რუსულ და ევროპულ სპეციალურ ლიტერატურაში.

ამ შეხედულებების მიმდევრები და დამცველები გამოჩნდნენ ქართველ მკვლევართა შორისაც... კორნელი კეკელიძე იმეორებს ამ აზრს, რომ კლარჯეთი (ტაოსთან ერთად) ვითომც უკავშირდება საქართველოს მხოლოდ VIII საუკუნის შემდეგ, რომ ეს მხარე, კლარჯეთი, ეთნიკურად ვითომც არ იყო ქართული ქვეყანა“.¹³

ამ კონცეფციაზე დაყრდნობით, ნ. ტოკარსკის თავის ნიგნში „ძველი სომხეთის არქიტექტურა“, ტაოში მდებარე ოშკი, ხახული, იშხანი, კლარჯეთის ოპიზა, ფორთა-ხანძთა, შავშეთის, ტბეთის ტაძრები სომხური არქიტექტურის ძეგლებად გამოუცხადებია.¹⁴ მიხანკოვა თვლის, რომ ჭოროხის ხეობის ეს პროვინციები (ტაო, შავშეთი, კლარჯეთი...) არ იყო ქართული ქვეყანა, ქართული ენითა და კულტურით, არამედ მხარე, რომელიც პოლიტიკურად და აგრეთვე ეთნიკურადაც, ძირითადად დაკავშირებული იყო სომხეთთან. მიხანკოვა თვლის, რომ ნ. მარის კონცეფცია ტაო-კლარჯეთის ისტორიისა, ეს არის ურყევი ისტორიული ჭეშმარიტება.¹⁵

„თვით ასეთი კარგად ორიენტირებული და მიუდგომელი ავტორი, როგორიც არის ა. იაკობსონი, დაჯერებულია, რომ მესხეთის ტერიტორიები ჭოროხის ხეობისა გახდა ქართული მხოლოდ ამ გვიან ხანაში. ასეთია გავლენა ნ. მარის კონცეფციისა მესხეთის მხარეთა ისტორიის შესახებ, რომელიც დღემდე ერთგვარ დოგმად იყო მიჩნეული“.¹⁶

მართალი იყო დიდი ილია ჭავჭავაძე, როცა პატკანოვის შესახებ წერდა. ის „...ხელს იწვდის ტაოსკარზე, ეხლანდელ ჭოროხის ხეობაზე“, ასევე მოიქცა მისი შეგირდი ნ. მარიც.

საქართველოში კარგად იცოდნენ, რომ ნ. მარი ანტიქართულ პოზიციებზე იდგა და ისტორიულ-ფილოლოგიურ მეცნიერებაში ავითარებდა ყოველივე ქართულის საწინააღმდეგო მიმართულებას. ამიტომაც ჯერ კიდევ III კურსზე სტუდენტობისას ივანე ჯავახიშვილი გააფრთხილა მამამისმა ალექსანდრემ, რომ ყველაფრისათვის შეეხუდა საკუთარი თვალით და არა ნ. მარის თვალთ: „1898 წლის 22 ოქტომბერს აფორიაქებული მამა სწერდა: „შვილო, როგორც მამა, გირჩევ, შენი საკუთარი და ჭეშმარიტი კრიტიკულის თვალთ შეხედო ყველაფერს და არა მიეპყრო მარის ქართულის საწინააღმდეგო მიმართულებას“.¹⁷

როცა ივ. ჯავახიშვილი „არ მიეპყრო მარის ქართულის საწინააღმდეგო მიმართულებას“ და საქართველოს სხვადასხვა კუთხის შვილებს – ქართლებს, კახელებს

თუ მეგრელებს საზოგადოდ ქართველი უწოდა და ქართველი ერის შემადგენელ ჯგუფებად მიიჩნია, მას წინააღმდეგობა გაუწია ნ. მარმა.

ნ. მარი „მეცნიერულად ასაბუთებდა“ ერთიანი ქართველი ერის არარსებობას. მან ქართველი ერის სხვადასხვა ეთნოგრაფიულ ჯგუფებს „იაფეტური“ ხალხები დაარქვა, ხოლო ქართველურ და მის მონათესავე ენებს „იაფეტური“ თუ „თუბალ-კაინური“. მან ყველაფერი გააკეთა იმისათვის, რათა „დაესაბუთებინა“, რომ თითქოსდა მეგრელები არ იყვნენ ქართველები. ერთი ნყაროს არასწორი კომენტირებით მან ქართველ მეცნიერებს მიაღებინა დოგმა, თითქოსდა „ქართვების“ ტომმა კულტურულ-ეკლესიური ზემოქმედების საშუალებით მეგრელი „ხალხი“ „გააქართველა“ IX-X საუკუნეებში. ივანე ჯავახიშვილმა პასუხი გასცა ამ ყალბ თეორიას და დაასაბუთა, რომ ქართული ენა არათუ IX-X საუკუნეებში იქნა დასავლეთ საქართველოში კულტმსახურების ენად, არამედ თვით წარმართობის დროსაც კი დასავლეთ საქართველოში – სამეგრელოსა და სვანეთში, წარმართული კულტმსახურება ქართულ ენაზე აღესრულებოდა.

პაველ ინგოროყვამ კი დაასაბუთა, რომ სამხრეთ საქართველოში ქართული მოსახლეობა უწყვეტად არსებობდა და ეს მხარეები ყოველთვის ქართული იყო ეთნიკური შემადგენლობით.

ივანე ჯავახიშვილმა გამოარკვია, რომ საქართველოში ადგილი არასოდეს ჰქონია უცხო მოსახლეობის არც სარწმუნოებრივ, არც რასობრივ-ეთნიკურ დევნას.

ქართველი ხალხი რჯულით და ტომით შემწყნარებელია.

ნ. მარის აზრით კი, პირიქით, ქართველებს არათუ შეუვიწროებიათ სხვა ტომები, არამედ მათთვის დედა ენა და ვინაობაც კი დაუვიწყებიათ. სომხები, ჰერები და სხვები გაუქართველებიათ ქართული ეკლესიის მეოხებით.

ქართული ეკლესია თურმე „წავადა“ სხვათა ეკლესიებს, „იჭრებოდა“ სხვა უცხო ერთა ეკლესიებში, მათ „ნამოღვანევ ნამონასტრალეზზე“ თავისას აფუძნებდა, ქართულენოვანი წირვა-ლოცვის დანერგვით სხვა ხალხებს „აქართველებდა“. ეს ყოველივე ცილისწამებაა. ქართული ეკლესია ყოველთვის სათნო და შემწყნარებელი იყო სხვათა მიმართ.

სინამდვილეში როგორი პოლიტიკური ვითარება იყო VIII-X საუკუნეებში საქართველოში? საქართველოს გული – შიდა და ქვემო ქართლი არაბთა და მათ მიერ წახალისებულ სომეხი ნახარარებისა და სამღვდელოების გავლენის ქვეშაა. ეს კი პირობას ქმნიდა არათუ უცხოთა გაქართველებისათვის, არამედ ქართველების ეროვნულ მდგრადობასაც კი საფუძველი შეერყა, როგორც ეს „აბო თბილელის წამებიდან“ ჩანს.

სომხური ეკლესიის ისტორია, მონოთელიტიზმი და ხატმებრძოლობა მასთან კავშირში ა. კარტაშევის მიხედვით

ა. კარტაშევის ნიგნში „მსოფლიო კრებები“ (პარიზი, 1963, რუს. ენაზე) გადმოცემულია მიზეზები, რომლის გამოც სომხური ეკლესია ჩამოსცილდა მსოფლიო საყოველთაო (კათოლიკე) ეკლესიას.

ამ ავტორის აზრით, სომხური ეკლესია მსოფლიო ეკლესიას განშორდა არა სარწმუნოებრივი, არამედ ეროვნული მოტივის გამო: რომ ბერძენთა იმპერიაში მცხოვრები პატარა ერები, იმისათვის, რომ აეცილებინათ დიდ ერში ასიმილაცია, იღებდნენ არა ცენტრში აღიარებულ, არამედ განსხვავებულ სარწმუნოებას.

იმპერიის პატარა ერებმა — კოპტებმა, ასირიელებმა, სომხებმა და სხვებმა მიიღეს მონოფიზიტობა და სხვა სარწმუნოებრივი მიმართულებები გაბერძნებისა და „გარომაელების“ თავიდან აცილებისათვის. ჩანს, ამასთან ერთად სხვა მიზეზებიც არსებობდა.

ქვეთავი ამ ნიგნისა — „განყოფა მართლმადიდებლობისაგან ეროვნული მოტივის გამო“ განიხილავს, პატარა ერების ეკლესიებთან ერთად, სომხური ეკლესიის განყოფას მსოფლიო ეკლესიისაგან.

ქალკედონის კრების დროისათვის (451 წ.), როცა მეზობელმა იმპერიებმა განსაკუთრებით მოინდომეს სომეხთა ასიმილაცია, სომეხი ხალხი თითქმის ათასწლოვანი ისტორიული წარსულის მქონე ერი იყო, ეროვნული მობილიზება მისთვის ძნელი არ იყო, ამიტომაც მეზობელი სახელმწიფოების მხრიდან მრავალი ცდის მიუხედავად, მათ ვერ შეძლეს სომხების ვერც გასპარსელება და ვერც „გარომაელება“, ანუ გაბერძნება, რაც იმით მოხერხდა, რომ სომხებმა არ მიიღეს სპარსელთა სარწმუნოება — ცეცხლთაყვანისმცემლობა, ხოლო ქრისტიანობაში ის მიმდინარეობა მიიღეს, რომელიც განსხვავდებოდა კონსტანტინოპოლის სარწმუნოებისაგან. რა თქმა უნდა, სარწმუნოების არჩევაზე ლაპარაკი ძნელია, მაგრამ კარტაშევისა და სხვათა დაკვირვების თანახმად, ბიზანტიის იმპერიაში მცხოვრებ პატარა ერებს სწორედ ის სარწმუნოებრივი მიმართულება მიაჩნდათ სწორ, ჭეშმარიტ და ერთადერთ მართალ სარწმუნოებად, რომელიც განსხვავებული იყო კონსტანტინოპოლში აღიარებულიისაგან.

საერთოდ, უნდა აღინიშნოს, რომ საუკუნეთა მანძილზე (აქ იგულისხმება IV-X საუკუნეები) სომხური ეკლესია იყო ძალზე ძლიერი ორგანიზაცია, რომელსაც ანგარიშს უწევდნენ როგორც სპარსეთის შაჰები, ისე ბიზანტიის საიმპერატორო კარი. ბიზანტიაში მონოფიზიტთა და მონოთელიტთა გავლენის გავრცელების დროს მნიშვნელოვან როლს თამაშობდა სომხური ეკლესია და სომხური ელემენტი. საიმპერატორო კარზე მყოფმა სომხებმა, კარტაშევის თანახმად, დიდი გავლენა იქონიეს ბიზანტიაში ხატმებრძოლობის ერესის როგორც გავრცელების, ისე მისი განადგურების დროს. აღსანიშ-

ნავია, რომ არამარტო სპარსეთის და ბიზანტიის სამეფო კარი, არამედ არაბებიც ანგარიშს უწევდნენ სომხურ ეკლესიას, აძლიერებდნენ და მ. კალანკატუაცის თანახმად, სხვა (ალბანეთის) ქალკედონიტურ ეკლესიაზეც აბატონებდნენ მას. ამგვარი ვითარების გამო, სწორი არ უნდა იყოს ქართულ მეცნიერებაში მიღებული თეორია „ქალკედონიტი სომხების გაქართველების შესახებ“, იმ მიზეზის გამო, რომ ეს თეორია ამ საკითხს არ იხილავს გლობალური თვალსაზრისით.

ა. კარტაშევი თავისი წიგნის ქვეთავში – „განყოფა

მართლმადიდებლობისაგან ეროვნული მოტივების გამო“, წერს:

კამათმა ქალკედონის კრებაზე მოამზადა საეკლესიო განყოფა სომხებისა. ამ შემთხვევაში საქმე ეხებოდა იმ ტერიტორიებს, რომელნიც ბიზანტიის იმპერიაში შედიოდნენ (ბიზანტიასა და სპარსეთს სომხეთის მიწა-წყალი გაყოფილი ჰქონდათ). ბიზანტიის იმპერატორთა მხრიდან უფრო ყურადღებიან პოლიტიკას უცხო ერის მიმართ შეეძლო შეენელებინა ეს განყოფა.

სომხეთს უხდებოდა პოლიტიკურად ორ ორიენტაციაზე თამაში – ბიზანტიურსა და სპარსულზე. მომენტის შესაფერისად, ან ერთ ან მეორე ძლიერ მეზობელს უნდა მიმხრობოდნენ.

თავისი პირველი არქიეპისკოპოსის მიღებისას კესარია-კაპადოკიისგან სომხეთს თავისი წარმომადგენელი ჰყავდა I მსოფლიო კრებაზე – გრიგორ განმანათლებლის შვილი – არქიეპისკოპოსი არისტაკესი, მაგრამ არქიეპისკოპოს ნერსე I-ის (374) შემდეგ, რომელსაც კათალიკოსი ეწოდა, წამოყენებული იქნა აზრი ავტოკეფალიის შესახებ. კათალიკოსი უწოდა თავის თავს, რადგანაც მიიჩნევდა, რომ სომხური ეკლესია მოციქულ თომასაგან არის წარმოშობილი. სომეხთა მეფის სასახლეში წამოყენებულ იქნა აზრი ავტოკეფალიის შესახებ. ნერსესის მემკვიდრე იუსიკი სომხეთის მეფე-პაპმა უკვე აღარ გააგზავნა ხელდასახმელად კესარიაში, არამედ უწოდა არქიეპისკოპოსი თავისსავე ქვეყანაში. ამგვარად, სომხეთის ეკლესიის ავტოკეფალია დამკვიდრდა არაკანონიკური გზით, წერს კარტაშევი. კესარია აპროტესტებდა სომხეთის ასეთ მოქმედებას. II მსოფლიო კრებაზე ბერძნებმა სომხები არ მიიწვიეს, ხოლო ცნობებმა ამ დადგენილებათა შესახებ სომხეთამდე მიაღწია მოგვიანებით.

სომხური ეკლესია იზრდებოდა და ძლიერდებოდა. ამ ეკლესიას 397 წლიდან 448 წლამდე მართავდა გრიგორის შთამომავალი დიდი საპაკი (ისააკი), რეფორმატორი სომხური ეკლესიისა და მთარგმნელი წმიდა წერილისა სომხურ ენაზე. ამ დროს ბერძნები ფლობდნენ სომხეთის ერთ ნახევარს, სპარსელები კი – მეორეს. შემდეგ ბერძნებმა გადასცეს მთელი სომხეთი სპარსელებს. იმპერატორმა თეოდოსი II-მ ხელახლა დაიბრუნა ბერძნული ნახევარი სომხეთისა, მაგრამ მთელი ამ დროის მანძილზე ბერძნები აღიზიანებდნენ სომხებს (იგულისხმება ნაციონალური თვალსაზრისით) და სომეხთა სიმპათიები სპარსელების მხარეს იყო. მალე სომხები გათავისუფლდნენ სპარსელები-

საგან და ოცნებობდნენ ბერძნებისაგან გათავისუფლებას. ისააკი (საჰაკი) დროებით სომხეთის საერო მმართველი გახდა (აღსანიშნავია, რომ დაახლოებით ამ დროს „მოქცევამ ქართლისამ“ თანახმად, ქართული ეკლესიის მეთაური არქიეპისკოპოსი გლონოქორი საქართველოს (ქართლ-ჰერეთის) საერო მმართველად (ერისთავად) იყო დანიშნული). ისააკი ბერძნებს ისე უყურებდა, როგორც ეროვნულ მტრებს. მას არ უნდოდა კურთხეულიყო კესარია-კაპადოკიაში და როცა მცირე აზია კანონიკურად დაექვემდებარა კონსტანტინოპოლის პატრიარქს (ე.ი. 451 წელს), სომხებმა კონსტანტინოპოლსაც ზურგი შეაქციეს ისე, როგორც კესარია-კაპადოკიას.

400 წელს წმიდა იოანე ოქროპირმა სომხეთში გაგზავნა კონსტანტინოპოლის კრების დადგენილება ქრისტიანობისა და ღვთისგანცხადების ცალ-ცალკე დღესასწაულის შესახებ – რომაული წესის თანახმად. ისააკმა არც კი უპასუხა. სომხეთის ეკლესია დარჩა ძველ ჩვევაზე – დღემდე. სპარსელები მტრულად ექცეოდნენ ბერძულ კულტურას სომხეთში და იქ ანადგურებდნენ სომხებისათვის გახსნილ ბერძულ სკოლებს. იმ დროს სომხებს წირვა-ლოცვა და ღვთისმსახურება ჰქონდათ არა სომხურ, არამედ ბერძულ ენაზე, სომხური ანბანის არარსებობის გამო.

სპარსული ორიენტაციის დროს სომხებმა გადაწყვიტეს, გათავისუფლებულიყვნენ ბერძნული გავლენისაგან საეკლესიო სფეროში. ამაში მდგომარეობდა პათოსი დიდი ნაციონალური რეფორმისა სომხურ ეკლესიაში ისააკ დიდის დროს – სომხური ანბანის გამოგონება და წმიდა წერილის თარგმნა. აქამდე კი ინერციით ღვთისმსახურება სრულდებოდა ბერძნულად.

კესარია-კაპადოკიის მიტროპოლიტები სომხებს მწვალებლებად მიიჩნევდნენ ეკლესიური დამოუკიდებლობისათვის.

III მსოფლიო კრებაზე სომხებს, ჩანს, არ გაუგზავნეს მინვევა და ეფესოში სომხური ეკლესიიდან არავინ იყო. 435 წელს სომხურმა ეკლესიამ დაგმო ნესტორიანობა და ამით ბერძნებთან ერთად წავიდა წინ. ამის შედეგად სომხურმა ეკლესიამ აღიარა და მიიღო სამივე მსოფლიო კრება (I, II, III). ამ დროისათვის სომხეთი მთლიანად სპარსთა ქვეშ იყო. სომეხ არისტოკრატიაში მიდიოდა პროპაგანდა ცეცხლთაყვანისმცემლობის სასარგებლოდ. შემდეგ მოვიდა ბრძანება ქრისტიანობის უარყოფის შესახებ. სომეხ ეპისკოპოსთან კრებამ სპარსთა მეფეს საკადრისი პასუხი გაუგზავნა და დაადგინეს – იარაღით ხელში დაეცვათ სარწმუნოება. კრების დადგენილება უღერს გადამწყვეტად:

„დაე, აღიმართოს ძმის ხელი ძმაზე, თუ ის უარყოფს უფლის მცნებას, და მამა შებრალების გარეშე წავიდეს შვილზე და შვილი მამაზე, ნულარ ეშინია ცოლს ხელის აღმართვისა ურჯულო ქმარზე და აღდგეს მსახური ბატონზე“.

სომხებმა შევლა სთხოვეს ბერძნებს, მაგრამ არც თეოდოსი II-ს და არც მარკიანეს (იმპერატორებს) არ გააჩნდათ ძალები სპარსთა საწინააღმდეგოდ. სომხეთი აჯანყდა. 451 წელს აჯანყება დამარცხდა. ის სპარსელებმა ჩაახშეს. ამ წელს ჩატარდა ქალკედონის მსოფლიო კრება. აჯანყების ბელადი ვართან I და სხვები კანონიზებულ იქნენ. ქალ-

კედონის კრებისას ბერძნებს დიდად არ შეუწუხებიათ თავი სომეხთა მიმხრობისათვის. ფორმალურად ბერძნებს ის ამართლებდა, რომ სომეხი ეპისკოპოსები უცხოეთის და არა იმპერიის ეპისკოპოსები იყვნენ, ხოლო კრებები იყო „იმპერიისა“ და იმპერია კი მსოფლიო ეკლესია არ არის (იგულისხმება, რომ „მსოფლიო კრებები“ იყო ეკუმენური, ანუ ბერძნულ-რომაული სამყაროს კრებები, რომელშიც, ფაქტობრივად, იმპერიის⁸ შიგნით არსებულ კათედრათა ეპისკოპოსები მონაწილეობდნენ). გარდა ამისა, სომეხებს მიანიშნეს, რომ ისინი ბერძნული თვალსაზრისით შედიან კესარია-კაპადოკიის მიტროპოლიაში, ამიტომაც არაა საჭირო მათი განსაკუთრებული მიწვევა მსოფლიო კრებაზე.

სომხეთი სირიის გზით წინ აღუდგა „ქალკედონიტებს“.

ამ დროს თვით საიმპერატორო კარზეც მიმდინარეობდა სარწმუნოებრივი ჭეშმარიტების ძიება (ბიზანტიაში).

491 წელს სომხეთის კრებამ დედაქალაქ ვალარშაპატში მიიღო ჰენოტიკონი ზენონისა და თანაბრად დაგმო ნესტორიც და ევტიხიც. უარყო აგრეთვე ქალკედონის კრება, რომელმაც თითქოსდა დაამტკიცა „ორი სახე“. 491 წლის ვალარშაპატის დადგენილება ასე უღერს: „ჩვენ, სომხები და ბერძნები, ქართველები და ალბანელები, რომლებიც ვალიარებთ ერთ ჭეშმარიტ სარწმუნოებას, გადმოცემულთ წმიდა მამების მიერ სამ მსოფლიო კრებაზე, უარვყოფთ ისეთ ღვთისსაგამობ სიტყვას (ე.ი. რომ ქრისტეში ორი განსხვავებული სახეა) და ერთსულოვნად გადავცემთ ანათემას ყოველივე მსგავსს“. ესაა ის სარწმუნოება, რომელიც იმ დროს ბიზანტიაში იყო გავრცელებული საიმპერატორო კარის მიერ (ზენონის ჰენოტიკონი) და ის ალიარეს ბერძნებმა, სომეხებმა, ქართველებმა და ალბანელებმა.

„კრება გახდა ისტორიული გამყოფი ბერძნულ მართლმადიდებლობასა და სომხურ გრიგორიანულ აღმსარებლობას შორის. დროებით განშორდა ბერძნულ მართლმადიდებლობას ქართული ეკლესიაც. ვალარშაპატის კრებაზე მონაწილეობა მიიღეს მეზობელმა კათალიკოსებმა საქართველოსა და ალვანეთისა“, – წერს კარტაშევი, მაგრამ ამ კრების დოკუმენტი ხაზგასმით აღნიშნავს, რომ იმ დროს ქართველებსა და ბერძნებს ერთიანი სარწმუნოება ჰქონდათ, სხვა ხალხებსაც ასევე. „527 წლის დვინის ახალმა კრებამ კიდევ უფრო გააღრმავა განსხვავება-განყოფა ბერძნულ მართლმადიდებლობასა და სომხურ გრიგორიანულ აღმსარებლობას შორის. კრებამ მოითხოვა ელიარეზინათ ქრისტეში ერთი ბუნება(!). იმისათვის, რომ ეს ერთბუნებიანობა უფრო კარგად წარმოეჩინათ, დაადგინეს, ერთ დღეს ედლესასწაულათ შობა და ღვთის განცხადება წიანვარს. დადგინდა რომ ექქარისტის (ზიარების) საიდუმლო შეესრულებინათ აუფუებელი პურით და მხოლოდ წყალგაურეველი ღვინით. აქვე „სამწმიდაოს“ გალობას თან დაურთეს მონოფიზიტიური სიტყვა-დამატება: „რომელიც ჩვენთვის ჯვარს ეცვი“. ამ დროს აეკრძალათ სომეხებს იერუსალიმში სალოცავად გამგზავრება და ბერძნებთან ურთიერთობა. ეს კრება, 527 წელს, ნაკარნახევი იყო ანტიბერძნული განწყობილებით, რაც გამონეწული იყო შემდეგი გარემოებით:

518 წელს, იუსტინე I-ის გამეფების შემდეგ, კონსტანტინოპოლში დაიწყო ზემო (აღორძინება) ქალკედონიტობისა. მანამდე მონოფიზიტებს იმპერიაში მტკიცე პოზიციები ეკავათ. იმპერატორმა ვასილისკომ უარყო ქალკედონიის კრება. ალექსანდრიაში, სირიასა და პალესტინაში მონოფიზიტები ძლიერდებოდნენ და დევნიდნენ ქალკედონიტებს... თვით იმპერიის მთავარ ტაძარში კონსტანტინოპოლის აია-სოფიაში 512 წელს შეიტანეს მონოფიზიტური სამნმიდაო გალობა – „ჯვარს ეცვი“. ქალაქში დაიწყო ბრძოლები მორწმუნეთა შორის. 518 წელს ახალმა იმპერატორმა მონოფიზიტური გალობა აკრძალა, მოინწვია კრება. „რომის სარწმუნოება“, ანუ ქალკედონიტიზმი აღსდგა.

იმ მიზეზის გამო, რომ კონსტანტინოპოლის იმპერიამ 518 წლიდან სრულიად აღადგინა ქალკედონიტობა, სომხებმა სპარსთა გავლენით, თავის სარწმუნოებად ანტიკონსტანტინოპოლური სარწმუნოება – მონოფიზიტობა მიიღეს 527 წელს. ამ დროისათვის სპარსელები შინაგანი აშლილობის გამო ძალიან აამებდნენ და უფრთხილდებოდნენ სომხებს, გააფართოვეს მათი თვითმმართველობის ფორმები. 518 წელს ეროვნული მთავრობაც კი დაუნიშნეს, მისცეს ეროვნებით სომეხი მთავარი (აღსანიშნავია, რომ სწორედ ამ დროს სპარსელებმა ქართლში მეფობა გააუქმეს).

„თითქოსდა ქალკედონის კრების პარალელურად (451 წ.) დვინის კრებამ (იგულისხმება 527 წ.) სომეხ კათალიკოსებს მიანიჭა პატრიარქის ტიტული, რადგანაც ქალკედონის კრებაზე პატრიარქები უწოდეს – რომაელ, კონსტანტინოპოლელ, ალექსანდრიელ, ანტიოქიელ და იერუსალიმელ მღვდელმთავრებს“.¹⁹

ბ. სომხეთი იუსტინიანედან ერეკლემდე

ა. კარტაშვიი განაგრძობს: – „იუსტინიანეს ჰქონდა გამაერთიანებელი – შემრიგებლურ-კომპრომისული პოლიტიკა (იგულისხმება ქალკედონიტთა და მონოფიზიტთა შორის). ამან აღძრა იმედი სომხების შემოერთებისა. სომხურ ეკლესიაში გაძლიერდა მოძრაობა ბერძნულ ეკლესიასთან შესაერთებლად. იუსტინიანე ხაზგასმით ეფერებოდა და პატივს სცემდა სომხეთის ბერძნულ ნაწილს. აშენებდა სომხეთის ბერძნულ ნაწილში ეკლესიებსა და მონასტრებს, სჯიდა ბერძენ ჩინოვნიკებს ხელისუფლების ბოროტად გამოყენებისათვის, ამყარებდა წესრიგს, 553 წელს მართალია, V მსოფლიო კრებას სომხური ეკლესია არ ესწრებოდა, მაგრამ იგულისხმებოდა იგი იყო ბერძნებთან კავშირში. 571 წელს სომხეთის აჯანყებამ სპარსთა წინააღმდეგ ვარდან II-ის მეთაურობით გააძლიერა სიმპათიები ბერძნების მიმართ. მართალია, აჯანყება სპარსელებმა ჩაახშეს, მაგრამ 589 წელს ის გადაიზარდა სომხებისა და ბერძნების სამხედრო კავშირში, რადგანაც იმპერატორი მავრიკე ერეოდა სპარსთა შინაურ საქმეებში და ტახტზე დასვა შაპი ხოსრო. ხოსრომ ბერძენთა იმპერატორ მავრიკეს დაუთმო სომხეთის ნაწილი და ნახევარი საქართველო. ამ დროს აღიძრა მოძრაობა ბერძნებთან შესაერთებლად. დაიწყო კამათი, კრებები. შედეგად ბერძნებისადმი დაქვემდებარებულ სომხე-

თის ნაწილში გაიმარჯვა მართლმადიდებლობამ. სომხეთის ბერძნულ ნაწილში სომხებმა აირჩიეს მართლმადიდებელი კათალიკოსი იოანე III, რომელიც მართავდა ქალკედონიტურ სომხურ ეკლესიას 616 წლამდე. ამ წელს ის ტყვედ ჩაიგდო ხოსრომ და ნაიყვანა, მაშინ ხოსრომ მთელი მცირე აზია დაიპყრო.

„ქართველი კათალიკოსი კირიონი, ანუ კირიონი ასევე გადავიდა ბერძნული მართლმადიდებლობის მხარეს და ამით მოსპოთითქმის 70-წლიანი ყოფნა თავისი ეკლესიისა მონოფიზიტობაში მეზობელი სომხების გავლენის ქვეშ“.²⁰

მაგრამ სპარსეთის სომხეთის კათალიკოსებმა მოინვიეს კრება და დაწყებულს ქალკედონის კრება და აკურობეს თავისი ვალარშაპატის 491 წლის და დვინის 527 წლის კრებები. ქართული ეკლესიის ბერძნების მხარეზე გადასვლის გამო, სომხებმა 596 წელს მოინვიეს კრება დვინში და დაადგინეს, განშორებოდნენ ქართველებს საშინელი წყევლით. ეს კამათი სომხებთან დაეხმარა ქართველებს განმტკიცებულიყვნენ ბერძნულ მართლმადიდებლობაში.

611-617 წლებში ხოსრომ დიდი ნარმატებით შეუტია ბიზანტიას, დაიწყო მისი გამარჯვებული სვლა ბიზანტიის მიწებზე, დაიპყრო სომხეთის ბერძნული ნაწილი. ხოსრო სომეხთა კათალიკოსებმა აღიარეს მეგობრად, რადგანაც სომეხი კათალიკოსების მსგავსად, ხოსრო ქალკედონიტობის მტერი იყო.

სპარსელებმა აიძულეს ყველა სომეხი (ყოფილ ბერძნულ სომხეთში მცხოვრებნი), მიეღოთ მონოფიზიტობა და უარეყოთ ქალკედონიტობა, ამისათვის ხოსრომ თავის სასახლეში მოიწვია საგანგებო კრება, რის შედეგადაც აიძულა და დაავალდებულა ყველა სომეხი მიეღოთ მონოფიზიტი კათალიკოსების რწმენა.

მაგრამ ერეკლე კეისარმა მალე დაამარცხა ხოსრო და ამით გაათავისუფლა ქალკედონიტთა სინდისი. ერეკლემ ჩაატარა სანინაალმდეგო პოლიტიკა და დროებით შეიერთა სომხები.²¹

გ. ერეკლეს რელიგიური პოლიტიკა და სომხური ეკლესიის ნაწილის შეერთება

ბიზანტიის იმპერატორ ერეკლეს თვალსაზრისით იმპერიის ერთიანობა მიიღწეოდა რწმენის ერთიანობის საშუალებით. კონსტანტინოპოლის პატრიარქი სერგი ერეკლეს კორონაციის (610 წ.) შემდეგ დაუმეგობრდა ერეკლეს.²² ის იყო მისი მრჩეველი. 626 წელს ერეკლე იყო ლაზიკაში, ქალაქ ფაზისში. აქ მან მოლაპარაკება დაიწყო ფაზისის მიტროპოლიტთან – კირთან. თუ ეს იყო ცნობილი კათალიკოსი მცხეთისა კირიონი, მაშინ უნდა ვიფიქროთ, რომ ის, რადგანაც სპარსეთმა გადააყენა საკათალიკოსო ტახტიდან, გადასულა ბიზანტიის საეკლესიო იურისდიქციაში და სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში, რომელიც, იმჟამად, ბიზანტიის ხელში იყო, ტრაპეზუნტთან ახლოს ქალაქ ფაზისის კათედრას ჩადგომია სათავეში, თუმცა არის სხვა მოსაზრებაც – „კირი აქ იყო მეზობლად ქართული ეკლესიისა და მეთაურობდა ბერძნულენოვან მართლმა-

დიდებლებს. თვით კირმა იცოდა სირიული ენა და შეიძლება სირიიდანაც იყო. კირი დაინტერესდა მართლმადიდებლების მონოფიზიტებთან კომპრომისით. პატრიარქმა სერგიმ კირს გაუგზავნა საღვთისმეტყველო გასაღები. კირს უხაროდა ქართველთა დაბრუნება მართლმადიდებლობაში და იმედი ჰქონდა სომხებზე იმოქმედებდა კომპრომისით (მონოენერგიზმით). ირაკლი კმაყოფილი იყო და გადანყვიტა, კირი ალექსანდრიის კათედრაზე აეყვანა.²³

სომხური ეკლესიის ნანილის შეერთება ბერძნებთან (სარწმუნოებრივად) მოხდა კათალიკოს ეზრას ერთპიროვნული გადანყვიტებით. ეზრა თავის ბანაკში გამოიძახა იმპერატორმა ერეკლემ. აქ ეზრა ეზიარა და სწირა, აქვე სომეხთა კათალიკოსმა გადანყვიტა შეერთებოდა ბერძნულ იერარქიას. ეზრა ცხოვრობდა სომხეთის ბერძნულ ნანილში და ებრძოდა მის მონინალმდევე კათალიკოს ქრისტეფორეს. ირაკლის მიერ რწმენის აღმსარებლობა მინოდებული იყო სომხებისათვის მისაღები სახით.

ამის შემდეგ სომხების ამ ტერიტორიაზე (ე.ი. ბერძნულ სომხეთში) სომხური ეკლესიისა და ბერძნულ-მართლმადიდებლური ეკლესიის ერთობა გაგრძელდა 85 წელს – 6 კათალიკოსის დროს. ამ დროს სომხურ ეკლესიაში შემოიღეს აფუებული პური და თბილწყალდამატებული ღვინო (ზიარებისას) და აგრეთვე 25 დეკემბერს აღნიშნავდნენ შობას. მაგრამ სხვაობის გარკვეული ოდენობა არსებობდა და დარჩენილი იყვნენ დისიდენტები.

ბერძნებმა სირიელი იაკობიტები შეიერთეს 630 წელს და ალექსანდრიელი მონოფიზიტები – 632 წელს.

634 წლიდან პალესტინაში შევიდნენ მუსლიმანი არაბები. მეორე ხალიფ ომარის (634-644) დროს აიღეს დამასკო და იერუსალიმი (638 წ.). სირიის ქალაქები ადვილად ბარდებოდნენ არაბებს და სიამოვნებით დებდნენ მათთან ხელშეკრულებას. დისიდენტები (იგულისხმება ბერძნული სარწმუნოების მონინალმდეგენი) სიხარულით ხვდებოდნენ მუსულმანებს, ბერძენთა ზიზლის გამო. ერეკლე გარდაიცვალა 641 წლის 11 თებერვალს.²⁴

დ. VI მსოფლიო კრება

VI მსოფლიო კრებამ დაგმო მონოთელიტობა (681 წ.).

„მონოთელიტობა-მონოენერგიზმი, VII საუკუნეში აღმოსავლეთის ქრისტიანულ ეკლესიაში გაბატონებული მოძღვრებაა. მონოთელიტობის მიხედვით, ქრისტეში ორი ბუნებაა მოცემული, მაგრამ მისი ნება და ქმედება ერთია – ლმერთკაცური. ამ დოგმატური ფორმულის მიზანი იყო დიოფიზიტებისა და მონოფიზიტების გაერთიანება ორივე მიმდინარეობისათვის გარკვეული დათმობით და ბიზანტიის იმპერიისათვის აღმოსავლეთის მონოფიზიტური პროვინციების შემომტკიცება. მონოთელიტური დოგმატი ჩამოყალიბდა 620-იანი წლების კავკასიაში ჰერაკლე კეისრის, სერგი კონსტანტინოპოლელისა და კიროს ფასისელის თათბირისა და მიმონერის შედეგად. ხოლო 633 წელს

გამოაქვეყნა ალექსანდრიის პატრიარქის საყდარზე გამოსულმა კიროს ფასისელმა. მონოფიზიტებმა მონოთელიტური უნია თავის გამარჯვებად მიიჩნიეს, ხოლო ქალკედონელები მას სოფრონ პალესტინელის მეთაურობით წინ აღუდგნენ. ბიზანტიის სამეფო კარმა და ეკლესიამ უკან დაიხია. 638 წელს გამოქვეყნდა „სარწმუნოების გარდამოცემა“, რომლითაც აიკრძალა კამათი ქრისტეს „ქმედებათა“ შესახებ, ხოლო ძალაში დარჩა დოგმატი ქრისტეს „ერთი ნების“ შესახებ. სავარაუდოა, რომ VII საუკუნეში კავკასიის ეკლესიების ოფიციალური მრწამსი მონოთელიტური იყო. 680-681 წლებში VI მსოფლიო საეკლესიო კრებამ მონოთელიტობა მწვალებლობად გამოაცხადა, დაწყებულა და ყველა მონოთელიტური თხზულება დაწვა“.²⁵

მონოთელიტობა კვლავ აღადგინა იმპერატორმა ვარდან ფილიპიკმა, რომელიც ეროვნებით სომეხი იყო, მონოთელიტი.

კარტაშვიე განაგრძობს – VI კრების დროს, „680 წლის 7 ნოემბრიდან 681 წლის 16 სექტემბრამდე შესდგა სულ 18 სხდომა. კრების მონაწილეთა რაოდენობა იზრდებოდა და ბოლოს მიაღწია 174-ს. მაკარი ანტიოქიელის დაკითხვის შემდეგ კრებაზე აღარ დარჩნენ მონოთელიტები. მაკარის ბედი გადაწყდა. ის ჯიუტობდა, მაგრამ გადააყენეს. მაკარის ნაცვლად ანტიოქიელმა სამღვდელთაგან აირჩია თეოფანი.

მაკართან კამათის შემდეგ წაიკითხეს წარსულის წერილები – სოფრონის ეპისტოლე, „თავეები“ კირისა, სერგის წერილები, გონორის პასუხი. სოფრონის ეპისტოლეს გარდა ყველა გადასცეს ანათემას. ეს იყო მე-13 სხდომაზე – 28.03.681 წ.

დაიწერა – „უნდა აღიხოცოს ეკლესიიდან სახელები: სერგისა, რომელმაც პირველად დაწერა ამ უპატიოსნო სწავლების შესახებ, კირ ალექსანდრიელისა, პიროსისა, პავლესი და პეტრე კონსტანტინეპოლელისა და თეოდორე ფარანელისა – ყველას გადავცემთ ანათემას. მათთან ერთად პაპი გონორია...“

მე-14 სხდომა 5 აპრილს მთლიანად მიეძღვნა მსჯელობას ჯერ კიდევ ადრე აღმოჩენილი ფალსიფიკატის შესახებ V მსოფლიო კრების აქტებში. საარქივო ძიებამ აჩვენა, რომ V კრების აქტებში პატრიარქ მაკარის მწერლის, გიორგი ბერის ხელით დამატებული იყო ფალსიფიკატი, ასევე სხვა ფალსიფიკატი – კრებამ ანათემას გადასცა ჩამმატებლები. ბოლო მე-18 კრებას დაესწრო 174 ეპისკოპოსი.

კონსტანტინე პოლონატის შვილი, იუსტინიანე II (რინოტიმიტი – 685-695 და 705-711 წწ.) სიმკაცრით ყველას აჭარბებდა. მისი იმპერატორობის პირველი პერიოდის შემდეგ ტახტზე ავიდნენ ლეონტი (695-698) და ტიბერი (609-705). ტიბერი ჩამოაგდო იუსტინიანე რინოტიმიტმა, რომელიც ხერსონესში იყო გადასახლებული. ხერსონესი ხალხმრავალი სავაჭრო ფორპოსტი იყო ბიზანტიისა, რომელიც მას აკავშირებდა სარმატებთან და სკვითებთან. ხერსონესის მცხოვრებნი იყვნენ ხელისუფლებისმოყვარენი და ავტონომიური მმართველობა გააჩნდათ. ბიზანტია ძალზე აფასებდა ხერსონესს – ეგვიპტის დაკარგვის შემდეგ პურს სკვითებიდან იღებდა. გადასახლების დროს ხერსონესელები იუსტინიანეს მოეპყრნენ არასტუმართმოყვრულად, ამიტომაც ტახტის

დაბრუნების შემდეგ იუსტინიანემ გადაწყვიტა, მკაცრად დაესაჯა ხერსონესელები. მან 100 ათასი ჯარისკაცი დასხა ფლოტზე და გაგზავნა თავრიდაში ბრძანებით, მოესპოთ ყველა მცხოვრები ხერსონესისა. დამპყრობლებმა მთელი მაღალი ფენა გაანადგურეს, ბავშვებს არ კლავდნენ, დანარჩენებმა თავს გაქცევით უშველეს... იუსტინიანემ როცა გაიგო, რომ ყველას არ კლავდნენ, მოითხოვა ხერსონესელი ტყვეები მასთან მიეყვანათ. ქარიშხალში დაიღუპა 73 ათასი ტყვე. მომდევნო 711 წელს იუსტინიანემ ხერსონესში გაგზავნა ახალი ფლოტი ბრძანებით – მოესპოთ ყველა ცოცხალი ადამიანი და გაენადგურებინათ ქალაქი. ფლოტი აჯანყდა. მას სხვა ბიზანტიელებიც მიემხრნენ. ამოირჩიეს ბიზანტიიდან ხერსონესში გადასახლებული ვარდანი და გამოაცხადეს იმპერატორად – სახელით ფილიპიკე. იუსტინიანე და მისი ვაჟი მოკლეს. სომეხმა იმპერატორმა ვარდანე ფილიპიკემ ფუძე დაუდო ისავროსთა – ბიზანტიელ იმპერატორთა დინასტიას.

ეროვნებით სომეხმა იმპერატორმა ფილიპიკე-ვარდანემ უარყო VI მსოფლიო კრება და ტრულის კრება. მან გამოაცხადა მონოთელიტობა. ფილიპიკე-ვარდანე იყო აღზრდილი სტეფანესი, რომელიც იყო მონაფე მაკარი ანტიოქიელისა, მონოთელიტთა ბურჯისა VI კრებაზე. 712 წელს ფილიპიკემ მოინვია კონსტანტინოპოლში კრება, რომელმაც VI მსოფლიო კრება ანათემას გადასცა და აღადგინა მონოთელიტობა.

713 წელს ფილიპიკე ჩამოაგდეს. ახალმა იმპერატორმა ანასტასი II-მ მართლმადიდებლობის მხარე დაიჭირა.²⁶

ე. სომხური ეკლესია მონოთელიტობის დროს

632 წელს ეზრა კათალიკოსის მიერ ერეკლესთან დადებული უნია არ იყო სახალხო, ამიტომაც მუდამ წყვეტილი სახისა იყო. ბერძნები თვითონ იყვნენ დამნაშავენი და სომხებს აშინებდნენ თავიანთი მონოთელიტობით, – წერს კარტაშვილი.²⁷ ერეკლე, რომელმაც 638 წელს გამოსცა თავისი ეკტეზისი, არ იყო თანხმობაში ქალკედონის კრებასთან. სომხეთში თავი წამოყო ანტიქალკედონიტთა პარტიამ, რომელიც პოპულარული იყო, ხოლო ტიპოსის გამოცემის (648 წ.) შემდეგ სომხები საბოლოოდ აღაპარაკდნენ, რომ საკითხი ქალკედონის შესახებ საკამათოა თვით ბერძნებთან, რომ სომხებს არა აქვთ მიზეზი, შეცვალონ გრიგორის სარწმუნოება „ლევის“ სარწმუნოებაზე. კათალიკოსი იყო ნერსეს III, აღზრდილი საბერძნეთში და ქალკედონის მომხრე, მაგრამ ის იძულებული გახდა 648 წელს მოეწვია კრება დვინში, მან გამოსცა ეპისტოლე მონოფიზიტური სწავლებით. იმპერატორმა კონსტა II-მ (641-668 წწ.) დაარწმუნა სომხები, არ დაეტოვებინათ ბერძნები. იმპერატორი ჯარით შევიდა კარინში (სომხეთში), მივიდა დვინში ნერსესთან, დანიშნა მშვიდობის ლიტურგია. წირვის დროს ნერსესმა აღიარა ქალკედონის კრება.

663 წელს სომხეთი მოექცა არაბთა ძალაუფლების ქვეშ და დაიწყო კვლავ თავისი განცალკევებული საეკლესიო ცხოვრება, მაგრამ უნიას ფორმალურად კვლავ არ უარ-

ყოფდა. სომხებმა ყურადღება არ მიაქციეს ტრულის კრების იმ კანონებს, რომელნიც საგანგებოდ სომხური ჩვეულებების საწინააღმდეგოდ იყო მიმართული. ამ დადგენილებებს მხედველობაში ჰყავდათ სომხეთის მართლმადიდებლური წინააღმდეგობის ალვანეთის კათალიკოსის მეთაურობით, ეს იყო (700 წელს) ნერსეს-ბაკური. ის ლოცვებში მოიხსენიებდა ბერძენთა მეფეს. ამის გამო მისმა კონკურენტმა, მთავარმა კათალიკოსმა, ისააკ (საპაკ) III ეგიამ (ილიამ) (713-717) დააბეზლა ის არაბთა წინაშე, როგორც არაბთა მოღალატე. ხალიფამ გაგზავნა ჯარი და მოითხოვა, ნერსესს უარეყო ბერძნული რწმენა: საპაკილია ალვანეთში ჩავიდა ხალიფას მოთხოვნით, ნერსესის კათედრალურ ქალაქ ბარდავში. ნერსესი არ დაემორჩილა, ის შეიპყრეს, დაადეს ბორკილები და ბორკილებში გარდაიცვალა.

მაშინ შეადგინეს საგანგებო აქტი, რომელშიც უარყოფდნენ მართლმადიდებლობას და აღიარებდნენ მონოფიზიტობას (707 წ.), ყველამ ხელი მოაწერა, ხოლო სომხური ერთიანი მონოფიზიტური ეკლესია აღდგა.²⁸

ვ. VII მსოფლიო კრება – ხატმებრძოლობა. 787 წ.

ა. კარტაშვიცი განაგრძობს – ჯერ კიდევ 713 წელს ბიზანტიის სომეხი იმპერატორი ფილიპიკე-ვარდანე აპირებდა გამოეცა კანონი ხატების თაყვანისცემის წინააღმდეგ. ის ასე იყო განწყობილი თავისი მონოთელიტური იდეოლოგიითაც და თავისი ადგილობრივი სომხურ-პავლიკიანური (ერეტიკული) აღზრდითაც, რომელიც მტრობდა საეკლესიო კულტს, მაგრამ ხატმებრძოლობა დაიწყო იმპერატორ ლევ ისავროსის (717-741 წწ.) დროს. იგი იყო ფრიგიის სამხედრო გუბერნატორი (წარმოშობით სირიელი – სემიტი). იქ აღიზარდა და მიეჩნია ხატმებრძოლობას, რომელიც საერთოდ მიღებული იყო როგორც სომხეთში წარმოშობილ პავლიკიანობაში, ისე ფრიგიულ მონტანისტებსა და ნოვატიანებში. 717 წელს არაბებმა ალყა შემოავლეს კონსტანტინოპოლს. იმპერია მხოლოდ დედაქალაქისაგან შესდგებოდა. ერთი წლის შემდეგ, 718 წელს არაბებმა ალყა მოხსნეს, დაკარგეს 150 ათასი კაცი და მალე ბერძნებს არაბებმა წაართვეს სომხეთი, კაპადოკია, ბითინია. ლევმა დაამარცხა არაბები ფრიგიაში 740 წელს. ამას ლევმა მიაღწია ძველი არმიის რეორგანიზაციით. თავისი მმართველობის მე-10 წელს ის ხატთა წინააღმდეგ გამოვიდა – 754 წელი. ბიზანტიის თითქმის ყველა ეპისკოპოსი (რიცხვით 338) გამოვიდა ხატების წინააღმდეგ (ისავრია-სირიაში ჰყვაოდა ხატმებრძოლური პავლიკიანობა და მასსალიანობა).

ლევნი მტრულად იყო განწყობილი პაპის მიმართ... აქამდე ძველი „დიდი საბერძნეთი“, ე.ი. იტალიის სამხრეთი (აპულია, კალაბრია, სიცილია), სადაც ცხოვრობდნენ ბერძნები და ამ დროისათვის თავიანთ ბერძნულ ენაზე ლაპარაკობდნენ, და აგრეთვე მთელი ბალკანეთის ნახევარკუნძული (ახაია, ეპირი, თესალია, ილირია, მაკედონია, დაკია, მეზია, დარდანია) იმპერიის ძველ იმპერატორთა მიერ დაყოფის შესაბამისად, ითვლებოდა დასავლეთ რომის იმპერიის პროვინციებად და ამიტომ რომის პატრიარქის საეკლესიო კუთ-

ენილებად, მაგრამ იქ საეკლესიო ცხოვრება, საეკლესიო ენა, წესი და ჩვეულება მიმდინარეობდა არა ლათინურ, არამედ ბერძნულ ენაზე (ე.ი. მართალია, ბალკანეთის ნახევარკუნძული სამხრეთ იტალიასთან ერთად პაპის იურისდიქციაში შედიოდა, მაგრამ აქ საეკლესიო ენა იყო არა ლათინური, არამედ ბერძნული). ლათინური ჩვეულება და ენა ის-ის იყო იწყებდა ბერძნული ენის შევიწროებას იტალიის სამხრეთსა და უკიდურეს დასავლეთში (ახაიკსა და მაკედონიაში). იმპერატორმა ლევმა, პაპის სიძულვილის გამო, კრებების გარეშე, შეცვალა საპატრიარქოთა საზღვრები რომისა და კონსტანტინოპოლისა. მან ძალით წაართვა იურისდიქცია ამ ვრცელ ტერიტორიაზე და ასეულობით ეპარქია და საეპისკოპოსო დაუქვემდებარა კონსტანტინოპოლის არქიეპისკოპოსს (ე.ი. ბალკანეთის ნახევარკუნძული სხვა ტერიტორიებთან ერთად ჩამოართვა პაპის იურისდიქციას და გადასცა კონსტანტინოპოლს), რამაც გააღიზიანა რომი. სწორედ ეს გაღიზიანება რომსა და კონსტანტინოპოლს შორის საფუძვლად დაედო პატრიარქ ფოტის (IX ს.) დროს ეკლესიათა მომავალ განხეთქილებას.²⁹ (აღსანიშნავია, რომ ბიზანტიის სახელმწიფო ენა VII საუკუნის დასაწყისამდე იყო არა ბერძნული, არამედ ლათინური). ბერძნული ენა აქ საეკლესიო ენა იყო... კარტაშევი ასე აღწერს ბიზანტიაში ლათინური სახელმწიფო ენის შეცვლას ბერძნული ენით – იმპერატორი მავრიკი (582-602) კაპადოკიელი იყო და ცუდად ესმოდა ლათინური ენა. მან საბოლოოდ ოფიციალურ სახელმწიფო ენად შემოიღო ბერძნული ენა ლათინური ენის ნაცვლად (ე.ი. უკვე დაწყებული პროცესი საბოლოოდ დაასრულა). „ეს დეტალი ასიმბოლიზირებდა აღმოსავლეთ რომის იმპერიის (ბიზანტიის) წასვლას დასავლეთ რომის იმპერიის ბატონობისაგან“.³⁰

იმპერატორ ლევის პოლიტიკის გამგრძელებელი იყო მისი შვილი კონსტანტინე V (741-775), რომელმაც ხატმებრძოლობა დევნამდე მიიყვანა. მას უნოდებდნენ „კომრონიმს“ (ნეხვიანს). ქართულად კი, როგორც ეს მატინიანედან ჩანს, „სკორე“ ერქვა (ამჟამადაც „სკორე“ – ფრინველის განავალს ქვია). მას აუჯანყდა მისი დის ქმარი, სომეხი არდავაზდი (რომელიც მხედართმთავარი იყო სომხეთში არაბთა წინააღმდეგ). არდავაზდი ჩავიდა კონსტანტინოპოლში, ხელში აიღო ხელისუფლება და გამოაცხადა ხატთაყვანისცემა. ერთი წლის შემდეგ იმპერატორმა კონსტანტინემ ხელისუფლება დაიბრუნა. 754 წელს ჩატარდა ხატმებრძოლთა კრება. დაიწყო ეკლესიებიდან ხატების გამოტანა. ხატთაყვანისმცემელი ბერები მიდიოდნენ ემიგრაციაში – შავი ზღვის ჩრდილო სანაპიროზე, ყირიმში, ხერსონესში, არაბთა მიერ დაპყრობილ ანტიოქიასა და ალექსანდრიის საპატრიარქოებში, სადაც არ იყო დევნა. ბერ-მონაზვნობა გამოცხადდა დაწაშულად, მათ აწამებდნენ და კლავდნენ.

გარდა კონსტანტინოპოლისა, სხვა საპატრიარქოებში, რომელნიც იმ დროს იმპერიის გარეთ მდებარეობდნენ, სრულებით წყნარად უყურებდნენ ბიზანტიურ კამათს.

ირინეს მეფობისას (თავის შვილ კონსტანტინე VI-სთან ერთად (780-790) ხატთაყვანისცემა აღსდგა. ბერები უკან ბრუნდებოდნენ, მაგრამ ეს პოლიტიკა ფრთხილად ტარდებოდა.

VII მსოფლიო კრება (787 წ.) ჩატარდა ნიკეაში, რომელიც ახლოს იყო დედაქალაქთან – ირინესა და კონსტანტინეს დროს. ჩატარდა 8 სხდომა. I ნიკეაში 24.09. ბოლო 787 წელს 24.10. კონსტანტინოპოლში. მას ესწრებოდა 350-368 წევრი. ხატთაყვანისცემა აღსდგა. დადგინდა: „საფუძველი ხატთაყვანისცემისა – ესაა ეკლესიის გადმოცემა; უკამათო სახე (ნიმუში) – ჯვრის თაყვანისცემა...“

788 წელს ირინემ გადაწყვიტა განეშორებინა 18 წლის კონსტანტინე საცოლისაგან და მისთვის მისი ნების სანინააღმდეგოდ შეერთო სომეხი მარია. კონსტანტინეს სიმკაცრემ შეთქმულთა მიმართ თვით სომხეთში აჯანყება გამოიწვია (793). კონსტანტინე გაშორდა სომეხ მარიას.

ირინე 797-802 წწ-ში ერთმმართველი გახდა. მისი ჩამოგდების შემდეგ 802 წლიდან 860 წლამდე ბასილი I მაკედონელის (860) გამეფებამდე საიმპერატორო ტახტზე ავიდა ორი არაბი, ერთი არაბცილიანი ბერძენი, ერთი სომეხი და სამი ფრიგიელი; მათთვის ხატების თაყვანისცემა უცხო იყო. ხატთაყვანისცემა უფრო „ელინურ“ დასავლეთის პროვინციებში (სიცილია, სამხრეთ იტალია, აქაია-ათენში) იყო გავრცელებული. ჯარი, ძირითადად, სომხური პროვინციებიდან იყო და სომხურ პროვინციებში დაქირავებული ჯარისკაცებისაგან შედგებოდა, რომლებიც ხატთაყვანისცემას კერპთაყვანისმცემლობასთან აიგივებდნენ.

იმპერატორების ნიკოფორესა (802-811) და მიხაილ I რანგავეს (811-813) (რომელიც ყოფილი მინისტრი – კურაპალატი იყო სასახლეში), შემდეგ იმპერატორი გახდა ლევ V სომეხი (813-820) – ხატმებრძოლი. 815 წელს ჩატარდა მეორე ხატმებრძოლური კრება. ამ კრებამ ძალა დაუბრუნა 754 წლის ხატმებრძოლურ კრებას, ხოლო 787 წელს ხატთაყვანისმცემლური კრება ძალადაკარგულად გამოცხადდა.

იმპერატორი მიხეილ II ტრავლი (820-829) პავლიკიანი იყო, რომელსაც ეწოდებოდა ათიგანი. ზოგიერთი ბიზანტისტი აიგივებს მათ „ციგნებთან“. ის რელიგიური სინდისის დამცველი იყო, ამიტომაც ხატთაყვანისმცემლებს არ დევნიდა. 822-823 წწ. აჯანყდა თომა სლავი, მან მიიმხრო სპარს-სომეხ-ქართველ-კავკასიელები.

იმპერატორი თეოფილე (829-842) ხატმებრძოლი იყო. მან შეირთო ნახევრადსომეხი თეოდორა. ქმრის სიკვდილის შემდეგ თეოდორა გამეფდა. მას ჰყავდა ძე – 38 წლის მიხაილ III. სახელმწიფოს მართავდა მცირე ჯგუფი სომხებისა – თეოდორას ნათესავები. მმართველები ეროვნებით სომხები ლოგოთეტი თეოკრიტე, ბარდა, თეოდორას ძმა და მაგისტროსი მანუილი – გვარდიული კორპუსის მეთაური – თეოდორას ბიძა. სახელმწიფოში ისეთი ატმოსფერო იყო, რომ ყველა რეგენტმა გადაწყვიტა აღედგინათ ხატების თაყვანისცემა და შეენწყვიტათ დევნა. გადასახლებულები გაათავისუფლეს. 843 წლის 11 მარტს, დიდმარხვის პირველ კვირას ერისა და სამღვდლოების საერთო წირვაზე აღსდგა ხატების თაყვანისცემა თეოდორასა და მისი რეგენტების მიერ. ეს არის საეკლესიო დღესასწაულის – „მართლმადიდებლობის ზეიმის“ დღე.³¹

ზ. სომხური ეკლესია VIII-X საუკუნეებში

707 წელს ხალიფას გულის მოსაგებად სომხურმა ეკლესიამ კავშირი განწყვიტა (ფორმალურად) ბერძნულ ეკლესიასთან და გააგრძელა თავისი ეროვნულ-მონოფიზიტური ცხოვრება. კათალიკოსმა იოანე ოძუნელმა (717-729) მოიწვია კრება სირიელ იაკობიტებთან ერთად მანასკერტში და ანათემას გადასცა ერეტიკოსები (ე.ი მართლმადიდებლები), აიკრძალა ბერძნული ჩვევების დარჩენილი საეკლესიო ნაშთები, აიკრძალა აფუებული პური(!), აიკრძალა შობის დღესასწაული 25 დეკემბერს, განცალკევებით განცხადებისაგან (6 იანვრისაგან) აიკრძალა დიდმარხვის ყველა დღეებში თევზის, ღვინისა და ზეთის გამოყენება. მალე სომხური ეკლესია მივიდა თავის ხატმებრძოლობამდე. ხატები იმ დროს სომხებს არ ჰქონდათ, მაგრამ თაყვანს სცემდნენ ჯვრებსა და ნაწილებს. ხატებს ეკლესიებში დეკორაციული მიზნით კიდებდნენ, ამიტომაც ეკლესიებს თითქმის არ ხატავდნენ. მოხატავდნენ ხოლმე არაბესკებითა და ჩიტებით, ხანაც სრულებით არ ხატავდნენ. როცა X საუკუნის ბოლოს კათალიკოსმა ვაგანმა გამოიჩინა სიყვარული ბერძნული იკონოსტასების მიმართ, ის ტახტიდან ჩამოაგდეს.³²

ზემოთ მოყვანილიდან ნათლად ჩანს, რომ V-X საუკუნეებში სომხური ეკლესია იყო მძლავრი ორგანიზაცია, რომელიც თავისი გავლენის სფეროში მოიცავდა ისტორიული სომხეთის გარეთ მყოფ ტერიტორიებსაც (ალვანეთს VII-X საუკუნეებში, ტაოსა და სამხრეთ საქართველოს VI-VII საუკუნეებში და ქვემო ქართლს IX-X საუკუნეებში). თვით სომხურ ეკლესიას ანგარიშს უწევდნენ ბიზანტიის იმპერიაში. საიმპერატორო კარზე დიდი გავლენა ჰქონდათ სომხებს. სპარსეთის შაჰებისათვის სომხური ეკლესია სრულებით მისაღები იყო და პატივცემული. არაბებიც ასევე აძლიერებდნენ სომხურ ეკლესიას, ამიტომაც ამგვარ სიტუაციაში გაცილებით უფრო შესაძლებელი იყო ქართველებს მიეღოთ იმპერიების მიერ პატივცემული სომხური სარწმუნოება და გადაქცეულიყვნენ სომხური ეკლესიის სამწყსოდ, ვიდრე ის, რომ სომხებს მიეღოთ ქალკედონიტობა და ამის გამო ისინი „გაქართველებულიყვნენ“. მით უმეტეს, რომ თვით სომხურ ეკლესიაში ქალკედონიტური ფრთა ძლიერი იყო IX-X საუკუნეებშიც კი.

სომხური ეკლესიის პრეტენზიები ქართული ეკლესიის დაუფლებაზე

სომხური ეკლესია სპარსთა და არაბთა იმპერიებმა უსაზღვროდ განადიდეს,³³ გააძლიერეს, სომხებს დაუმორჩილეს სხვა არასომეხი ხალხები, სხვა ქრისტიანული ეკლესიები, კერძოდ, ისტორიკოს სებეოსის თანახმად, სპარსელებმა VII საუკუნის 10-იან წლებში სომხურ ეკლესიას დაუმორჩილეს სხვა არასომეხი ქრისტიანული ეკლესიები იმით, რომ სპარსეთის იმპერიაში მცხოვრები ქრისტიანები აიძულეს მიეღოთ „სომხური სარწმუნოება“, ამასვე აღნიშნავს მოსე კალანკატუელიც, არაბთა ხალიფამ სომხებს იერარქიულად დაუქვემდებარა ალბანეთის ეკლესია, რითაც ამ ეკლესიის ავტოკეფალია გაუქმდა. ამის შემდეგ სრულებით მოისპო ალბანთა ეკლესიის ნაციონალური სახე და ის გასომხდა. ამ ეკლესიის გასომხება, კერძოდ, იმით გამოიხატა, რომ ხმარებიდან განიდევნა ალბანური დამწერლობა, რომლის ადგილი აქ დაიჭირა სომხურმა ანბანმა (ანუ, რაც იგივეა, მესრომ მაშტოცის ანბანმა). აქ დაინერგა სომხური წირვალოცვის წესი და ალვანთა ეკლესია დაემორჩილა „წმიდა გრიგორის ტახტს“, ანუ დვინის საკათალიკოსოს სომხეთში. სრული უფლება გვაქვს, იმდროინდელი საერთაშორისო სიტუაციიდან გამომდინარე, ვიფიქროთ, რომ ამ დროს (VI-VII სს.) დამპყრობელმა იმპერიებმა (სპარსელებისა და არაბებისამ) საქართველოს იმ მიწა-წყალზეც გაავრცელა სომხური ეკლესიის გავლენა, რომელიც სომხეთის მეზობლად მდებარეობდა.

ცნობილია, რომ ბერძნულ-ბიზანტიური და სომხური ეკლესიები ერთმანეთს შეუკავშირდნენ ერეკლე კეისრის დროს, უფრო მეტიც, სომხური ეკლესიის ერთი ნაწილი საერთოდ შეუერთდა ბერძნულ ეკლესიას. კერძოდ, სომხეთის ის ნაწილი, რომელიც ბიზანტიის იმპერიის საზღვრებში არსებობდა. ბერძნულ-სომხური ეკლესიების ერთობა გაგრძელებულა 85 წელს, ვიდრე VIII საუკუნის დასაწყისამდე, როგორც ა. კარტაშვიცი წერს: — „სომხური ეკლესიის ნაწილის შეერთება ბერძნებთან (სარწმუნოებრივად) მოხდა კათალიკოს ეზრას ერთპიროვნული გადაწყვეტილებით. ეზრა თავის ბანაკში გამოიძახა იმპერატორმა ირაკლიმ. აქ ეზრა ეზიარა და სწირა, აქვე სომეხთა კათალიკოსმა გადაწყვიტა შეერთებოდა ბერძნულ იერარქიას. ეზრა ცხოვრობდა სომხეთის ბერძნულ ნაწილში და ებრძოდა მის მოწინააღმდეგე კათალიკოს ქრისტეფორეს. ირაკლის მიერ რწმენის აღმსარებლობა მოწოდებული იყო სომხებისათვის მისაღები სახით.

მაშასადამე, VII საუკუნის დასაწყისამდე ბერძნულ სომხეთში შეიძლება ითქვას, არსებობდა მართლმადიდებლური ქალკედონური ეკლესია. ზიარებისას გამოიყენებოდა აფუებული პური და წყალგარეული ღვინო (როგორც ქართულ ეკლესიაში). ცნობილია, რომ ტაო (და მესხეთის ზოგიერთი ნაწილი) პოლიტიკური თვალსაზრისით VII საუკუნეში სომხეთის შემადგენლობაშია. ტაოს (და მესხეთის სხვა ნაწილებს) მიიჩნევენ ბიზანტიურ სომხეთში შემავალ ტერიტორიად, ამიტომაც ტაოს და მესხეთის ზო-

გიერთ ნაწილში ბიზანტიურ-სომხური ეკლესიების „ერთობის“ დროს ბატონობდა მართლმადიდებლური სარწმუნოება, ოღონდ აქ ეკლესიებში წირვა-ლოცვის დროს გამოიყენებოდა სომხური ენა. შეიძლება ითქვას, რომ არა მარტო ბერძნულ სომხეთში, არამედ საერთოდ სომხეთში, სომეხთა კათალიკოს ელიამდე ასე თუ ისე ქალკედონური სარწმუნოება არსებობდა.

სომხეთში 663 წლის შემდეგ არაბთა ძალაუფლება დამყარდა. სომეხებმა არ უარყვეს „უნია“ ბერძნებთან. მაგრამ იმის შემდეგ, რაც არაბთა ხელისუფლებასთან სომეხებმა სამღვდელოებამ დაამყარა მეგობრული ურთიერთობა, ხოლო 681 წელს VI მსოფლიო კრებამ დაგმო მონოთელიტობა, სომხეთმა თანდათანობით განწყვიტა საეკლესიო ურთიერთობა ბიზანტიასთან, არაბთა ხელისუფლებაც ამის მსურველი იყო.

არაბებთან ახლო ურთიერთობა დაამყარეს სომეხთა კათალიკოსებმა საჰაკ III ძორაფორეცმა (677-703); ილია (ელია) I-მა (703-717); ჰოვჰანეს ოძნეცმა (717-728). სწორედ მათ დროს სომხურმა ეკლესიამ უარყო ერთობა ბერძნულ ეკლესიასთან და საბოლოოდ დაუბრუნდა მონოფიზიტობას.

კათალიკოს საჰაკ III-ს არაბთა სარდალი შეჰპირებია „...შევასრულებ და გავაკეთებ ყოველივეს, რასაც წერილში ითხოვ ჩემგან და დაე, შენი ღვთისნიერი ლოცვა-კურთხევა აღსრულდეს ჩემს მიმართ“. საჰაკ კათალიკოსის თანმხლებმა პირებმა არაბი სარდლის „წერილობითი ფიცი წამოიღეს და დაბრუნდნენ სომეხთა ქვეყანაში“. სომეხებმა ირწმუნეს ეს ფიცი და „ამის შემდეგ მონური მორჩილებით ემსახურებოდნენ ისმაიტლებს“, – წერს ისტორიკოსი ლევონდი.³⁴

ცნობილია, არაბთა მხარდაჭერით თუ როგორ სასტიკად დასაჯა სომეხთა კათალიკოსმა ელიამ ალბანეთის ავტოკეფალური ეკლესია და მისი კათალიკოსი ბიზანტიური ორიენტაციის გამო.

ელიას შემდგომი კათალიკოსი ჰოვჰანესიც არაბთათვის სასურველი კაცია. თვით არაბთა ხალიფამ მასთან ხელშეკრულება დადო. არაბებმა სომხური ეკლესიის სახით დასაყრდენი შეიძინეს სომხეთსა და დაპყრობილ ამიერკავკასიაში. არაბებს ისეთი კარგი ურთიერთობა ჰქონდათ სომეხ სამღვდელოებასთან, რომ ლეგენდაც კი შექმნილა, თითქოსდა თვით წინასწარმეტყველ მუჰამედს დაუდევს ხელშეკრულება სომეხებთან.

„ჰოვჰანესი თურმე იმდენი უქიათ ხალიფა ომარ II-სათვის (717-720), რომ მას საოცრად მონდომებია ეხილა ეს საკვირველი პიროვნება და თავისთან მიეწვია კიდევც... კათალიკოსმა სთხოვა ხალიფას, რომ სომეხთათვის რწმენის თავისუფლება მიენიჭებინა და გადასახადი არ მოეთხოვა სომხური ეკლესიისათვის. ხალიფამ დააკმაყოფილა ჰოვჰანესის თხოვნა, რითაც არაბთა ხელისუფლება დასაყრდენს იძენდა სომხეთში... სომეხთა შორის ბოლო ხანებამდე შემორჩენილია გადმოცემები არაბთა მფარველობით ჰოვჰანეს ოძნეცის ბრძოლის თაობაზე ქალკედონიანობისა და ბიზანტიის წინააღმდეგ... ერთი სომხური თქმულების მიხედვით, ვითომც თვით ისლამის ფუძემდებელს, წინასწარმეტყველ მუჰამედს დაუდვია ხელშეკრულება სომეხებთან, რომლითაც რწმენის თა-

ვისუფლება მიუნიჭებია მათთვის, ამასთანავე მღვდლები, აზნაურები და მხედრებიც გაუთავისუფლებია გადასახადებისაგან. არაბებთან ზავის დასამყარებლად წასულ სომეხთა ზემოსხენებულ კათალიკოს საპაკ III-ს, თითქოს ხელთ ჰქონდა აღნიშნული ხელშეკრულება“.³⁵

არაბები განსაკუთრებით დევნიდნენ ქართველ მეფეთა სამეფო სახლს. დასცეს იგი, ხოლო ამავე დროს სომხეთში მეფობა ალადგინეს. „მატიანე ქართლისაჲს“ თანახმად, რომელიც ცნობილია, როგორც უმეტეს შემთხვევაში სინამდვილის სიმართლით აღმწერი თხზულება, არაბები დევნიდნენ ხოსროიან-გორგასლიანთა ქართულ სამეფო სახლს. – „ხოლო ამიერიტგან იწყო შემცირებად მეფობამან დიდთა მეფეთა ხუასროან-თმან. პირველად, უფლება სარკინოზთა განდიდნა და მიერთაგან მიეცა ყოველი ესე ქვეყანა ჟამითოჟამად რბევასა და ოხრებასა. მეორედ იქნა სიმრავლე მთავართა ქვეყანასა ქართლისასა და შეერია ბრძოლა, იქმნეს მტერ ურთიერთს და უკეთუ ვინმე გამოჩნდის შვილთა შორის ვახტანგისთა, რომელიმცა ღირს იყო მეფედ, იქმნის შემცირებულ სარკინოზთაგან. რამეთუ დაიპყრეს ქალაქი ტფილისი აგარიანთა, შექმნეს სახლად საყოფელად თვისად, მიიღებდეს ხარკსა ქვეყანასა ამისგან, რომელსა ჰქვიან ხარაჯა, რამეთუ განგებითა ღმრთისათა სიმრავლისათვის ცოდვათა ჩვენთასა განდიდნა ნათესავი აგარიანთა“.³⁶

ქართველი მეფეების განდევნისა და სამეფო სახლის განადგურების შემდეგ არაბებმა სომეხი მეფე აშოტ I ცნეს ქართველთა მეფედაც. აშოტ I და მისი მემკვიდრეები წყაროებში იხსენიება როგორც „სომეხთა და ქართველთა მეფეებად“. აშოტ ერკათი სომეხთა და ქართველთა შაჰინშაჰის ტიტულითაც იხსენიება.

სომეხი მეფეები, რომელნიც არაბებმა „ქართველთა მეფეებადაც“ გამოაცხადეს, არ ცნეს კახეთის, დასავლეთ საქართველოს და ტაო-კლარჯეთის ქართველებმა. ამ სომეხ მეფეებს ხელი მიუწვდებოდათ მხოლოდ შიდა და ქვემო ქართლზე IX-X საუკუნეებში, XI საუკუნის დასაწყისშიც. ხოლო ქვემო ქართლშიც საერთოდ შეიქმნა სომხური, ე.წ. კვირიკინთა სამეფო.

საქართველოს ცენტრში ქვემო და შიდა ქართლში სომხურმა ეკლესიამ გავლენა მოიპოვა, განსაკუთრებით ქვემო ქართლში. სწორედ საქართველოს გულში ქართული ეკლესიის გავლენის შესუსტების დროს, ქართველებმა იგრძნეს, რომ ქართველი ხალხის გამაერთიანებელი ძალა იყო ქართული ეკლესია. ამიტომაც ქართველები ტაო-კლარჯეთში, დასავლეთ საქართველოსა და ჰერეთში მჭიდროდ ერთიანდებიან ქართული ეკლესიის ირგვლივ. ტაოსა და მიმდებარე პროვინციების ქართველობა VIII საუკუნის შემდეგ, დასავლეთ საქართველოს ქართველობა VIII-X საუკუნეებში და ჰერეთის ქართველობა X საუკუნეში ქართული ეკლესიის ერთგული მრევლი ხდება. ამავე დროს კი სწორედ საქართველოს გულში, შიდა და ქვემო ქართლში, ხელი ნაკლებად მიუწვდება ქართულ ეკლესიას, აქ სომხური ეკლესიის (განსაკუთრებით ქვემო ქართლში) გავლენა ვრცელდება არაბთა ხელშეწყობით.

„ბიზანტიის საზღვარზე, ე.წ. სასაზღვრო ზონაში, სახელმწიფოს ყურადღება უპირველესად სამ ქვეყანაზეა მიპყრობილი. ესენია: ასურეთი, უფრო სწორად, მისი ჩრდილო ნაწილი, ზემო შუამდინარეთი (ჯაზირა) და სომხეთი – ამის გამო სახალიფო ხელისუფლება ყოველი ღონით ცდილობდა სომხეთში თავისი ძალაუფლების განმტკიცებას. სომხეთის ეკლესიისა თუ საერო ზედაფენის ერთი ნაწილის სახით შედარებით საიმედო დასაყრდენი გაიჩინა. ამგვარი ვითარების შედეგია, რომ სომეხი ბაგრატიუნები ხშირად სახალიფოს კეთილგანწყობილებით სარგებლობდნენ და მათი ძალაუფლებაც თანდათან მტკიცდებოდა სომხეთში... სწორედ ამგვარ პირობებში მოხდა, რომ სახალიფოს ნებითა თუ თანხმობით სომხეთის მთავარი აშოტ I ჯერ 862 წელს სომხეთის მთავართა-მთავარი გახდა, ხოლო 884/85 წელს აღდგენილ იქნა V ს-ის პირველ მესამედში (428 წ.) გაუქმებული, დაცემული სომხეთის სამეფო. სახალიფოს ნებართვით აღდგენილი სომხეთის სამეფოს ტახტზე იგივე აშოტ I აიყვანეს... ხალიფები სომეხ ხელისუფალთა გამოყენებით, მათი მეშვეობითაც აპირებდნენ სომხეთში არსებულ, ცენტრალური ხელისუფლებისაგან განდგომის მოსურნე არაბული საამიროების დაქვემდებარებას. ვფიქრობთ, სწორედ ასე უნდა გავიგოთ ის ფაქტი, რომ აშოტ I-ის ხელისუფლებას სახალიფოს ნებით უნდა დამორჩილებოდნენ ისტორიული სომხეთის ტერიტორიაზე მდებარე არაბული საამიროებიც... ასეთ ვითარებაში სავსებით მოსალოდნელია, სახალიფო კარს სომეხთა ხელისუფალი აშოტ I ქართლის მთავრადაც ეცნო. მართლაც, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, აშოტ I შედარებით მოგვიანო ხანის სომხურ წყაროებში იხსენიება არა მარტო სომეხთა, არამედ „სომეხთა და ქართველთა მთავართა-მთავრად“. ასევე აშოტ I და მისი მემკვიდრეები სომხურ წყაროებშივე „სომეხთა და ქართველთა მეფეებად“ იწოდებიან. დღეისათვის არაერთი მკვლევარია იმ აზრისა, რომ „სომეხთა და ქართველთა მთავართა მთავრის“ ტიტული აშოტ I-ს სწორედ ხალიფამ უწყალობა. ასევე, 922 წელს ხალიფას უნდა ებოძებინა სომეხთა მეფე აშოტ ერკათისთვის არა მარტო სომეხთა, არამედ „სომეხთა და ქართველთა შაჰინშაჰის“ ტიტული... რაც 862 წელს აშოტ I-ს სახალიფომ „მთავართა მთავრის“ ტიტული უბოძა, მისთვის ქართლზე მეთვალყურეობაც უნდა მიენდო... რადგან ხალიფებმა სომეხ ხელისუფალთა გამოყენებაც სცადეს სომხეთის ორგული ამირების დასაქვემდებარებლად, ბუნებრივია, თბილისის საამიროსა და საზოგადოდ „მოურჯულებელ“ ქართლზე აშოტ I-ისთვის დაეკისრებინათ თვალყურის დევნება... არც აშოტ I-ს და მის მემკვიდრეებს არ შესწევდათ ძალა მთელი ქართლის დასამორჩილებლად, თუმცა, ამ მიმართულებით მათ ერთგვარ წარმატებას მაინც მიაღწიეს. სომეხმა მეფეებმა შესძლეს ესარგებლათ ქართველ ხელისუფალთა შორის არსებული წინააღმდეგობით, კერძოდ, გურამ მამფალის სახლის განადგურებით, აგრეთვე თბილისის ამირების სისუსტით და თანდათან ქვემო ქართლის მნიშვნელოვანი ნაწილი დაისაკუთრეს. გასათვალისწინებელია, რომ არაბთა ბატონობის შესუსტების უამს სომხეთი თითქმის ერთიან ქვეყანას, ერთიან სახელმწიფოს წარმოადგენდა“.³⁷

თუ თბილისის საამირო და ქვემო ქართლი სომეხ მეფეებს დაემორჩილა, მათ ქართლის უმეტეს ნაწილზეც (იგულისხმება შიდა ქართლი) გავლენა ექნებოდათ. ჩანს, ამ მიზეზითაც იყო გამონვეული ის, რომ კახეთის, ეგრის-აფხაზეთის თუ ტაო-კლარჯეთის კონსოლიდაციისა და ამ კუთხეებში ცენტრალიზებული ქართული სახელმწიფოებრივი ერთეულების გაჩენის შემდეგ შიდა ქართლი კვლავ დაშლილ-დაყოფილი იყო რამდენიმე საგვარეულოს შორის, ხოლო ქვემო ქართლში საერთოდ ქართულ-ეროვნული მმართველობითი ინსტიტუტის ნაცვლად სომხურ-ქართული სამეფო წარმოიქმნა (ქართული იმდენად, რამდენადაც ამ კუთხის მოსახლეობა ეთნიკურად ქართველებს წარმოადგენდა, გრიგორიანული სარწმუნოების მქონეს ანუ „სომხებს“).

სომხეთის სამეფოს აღდგენის შემდეგ სომეხ მეფეთა მთელ სამფლობელოში ვრცელდება „სომხური სარწმუნოება“. აღსანიშნავია, რომ თვით არაბი მმართველებიც კი ხელს უწყობდნენ სომხური სარწმუნოების გავრცელებას. იმ მიზეზის გამო, რომ ქვემო ქართლი სომეხი მეფეების ხელქვეით მოექცა, აქ ინტენსიურად ვრცელდება გრიგორიანობა. სომეხ ისტორიკოს დრასხანაკერტცს დაცული ჰქონდა ცნობა, რომლის თანახმადაც, ერთი არაბი რჯულისმოდღვარი ამხელდა, თურმე არაბ მმართველს სომხური სარწმუნოების გავრცელების ხელშეწყობის საქმეში. ერთი მაჰმადიანი რჯულის მოძღვარი თურმე ასე მიმართავდა არაბ მმართველს: განძის გულისათვის სომეხ ქრისტიანთა „მოდღვრების გავრცელებას რატომ უწყობ ხელს?“⁶⁸

სომეხ მეფეებს, რომელთაც „სომეხთა და ქართველთა შაჰინშაჰის“ ტიტული ჰქონდათ არაბთაგან მიღებული, ალბათ, ხელი უნდა შეეწყობათ მათი გავლენის სფეროში მოქცეული მეზობელი ქვეყნების, მათ შორის, შიდა და ქვემო ქართლში „სომხური სარწმუნოების“ გავრცელებისა და ქალკედონური, ანუ „ქართული სარწმუნოების“ დევნისათვის.

„ნათელია, რომ სომეხი მეფე-მთავრები თუ სომხური ეკლესიის მესვეურები ქრთამით ბევრ რამეს აღწევდნენ არაბთა ხელისუფლებასთან. ამ საშუალებით „სომხური ქრისტიანობის“ (გრიგორიანობის) გავრცელებასაც კი ახერხებდნენ მეზობელ მხარეებში. ვფიქრობთ, შესაძლებელია ვივარაუდოთ, რომ აშოტ I-მა და მისმა მემკვიდრეებმა – სუმბატ I-მა და აშოტ II ერკათმა არამარტო სომეხთა, არამედ „სომეხთა და ქართველთა მთავართა მთავრისა“ თუ მეფის, ანდა შაჰინშაჰის ტიტულები რომ მიიღეს არაბთაგან, აშოტ I-ს არაბებმა რომ მიანდეს მეთვალყურეობა ქართლზეც, ხსენებულ სომეხ ხელისუფალთ ამ საქმეშიც უნდა დახმარებოდათ ქრთამი, ძვირფასი საჩუქრები, სახალიფოს კარის მოქრთამევა, მოსყიდვა. სხვათა შორის, აშოტ I-ს 862 წელს „მთავართა მთავრის“ ტიტული სომხეთის არაბი მმართველის, წარმოშობით სომეხი ალი იბნ იაჰია ალ-არმანის ხალიფას წინაშე შუამდგომლობით მიენიჭა... იმის გამო, რომ ბაგრატიუნები მთელ კავკასიაში გაბატონებაზე ოცნებობდნენ, ისინი ამ მიმართულებით პირველ რიგში ქართლის დაქვემდებარებაზე ფიქრობდნენ, რამეთუ ქართლი არა მარტო საქართველოს გულს, არამედ მთელი კავკასიის ბუნებრივ ცენტრსაც წარმოადგენ-

და... საკუთრივ ქართლში ძლიერი ქართული პოლიტიკური ერთეული არც IX საუკუნის დასასრულისათვის და არც მომდევნო ხანებში არ არსებობდა, ცალკეული ქართული სამეფო-სამთავროებიც ერთმანეთს ებრძოდნენ პირველობისათვის და თითქმის ერთიანი სომხეთის მეფეებმა, სომეხმა ბაგრატიუნებმა, როგორც უკვე ითქვა, მოახერხეს დროებით ესარგებლათ ამით, IX-X საუკუნეთა მიჯნაზე სომეხთა მეფე პრეტენზიას რომ აცხადებდა თითქმის მთელ საქართველოზე, სახელდობრ, ქართლსა და დარიალზეც, ამის შესახებ არაერთი ცნობა მოიპოვება დრასხანაკერტცის „სომხეთის ისტორიაში“... „...ამ დროს ეგრისის მეფემ კონსტანტინემ... შეკრიბა ჯარი და გაემართა... რათა გუგართა ქვეყანა და ალანთა კარის ახლოს მცხოვრები მოსახლეობა ერთხელვე თავის ხელქვეით დაემორჩილებინა, რადგან ეს ხალხი სუმბატ მეფეს ჰყავდა დამორჩილებული და ხელქვეითად ქცეული“...³⁹

დრასხანაკერტცი გუგარს უწოდებს მთელ ქართლს.⁴⁰ მისი აზრით, სომხეთს ემეზობლებიან შემდეგი ხალხები – ბერძნები, ეგრისელები, გუგარელები და უტიელეები.⁴¹ უტიელეები აღვანელები იყვნენ, აღმოსავლეთ საქართველოს ქართველებს (შიდა და ქვემო ქართლის მოსახლეობას) კი გუგარელებს უწოდებს.

გუგართა ქვეყანა, მისი აზრით, სომხეთის მეფეს ემორჩილება. გუგარელები, (ანუ მთელი აღმოსავლეთ საქართველოს მოსახლეობა, ქართველები) სომეხი მეფის ხელქვეითია, მათზე არავითარი უფლება არა აქვს ეგრის-აფხაზეთის მეფეს – ასე ფიქრობს ეს ისტორიკოსი, რომელიც სომხური ეკლესიის მეთაური – კათალიკოსი იყო.

სომეხთა ამ კათალიკოსს, ცხადია, მიაჩნია, რომ მას, ისევე როგორც სომეხთა მეფეს, სრული უფლება აქვს მთელ აღმოსავლეთ საქართველოზე. ჩანს, ეს ქვეყანა თავის სამწყსოდ მიაჩნდა.

სწორედ ასეთი თვალსაზრისი ედო საფუძვლად სომხურ ეკლესიას, როცა ის ქართული ეკლესიის დაქვემდებარებაზე პრეტენზიას აცხადებდა.

„საზოგადოდ, სომხური ეკლესიის დიდი პრეტენზიები მეცნიერებისათვის კარგადაა ცნობილი. მართალია, სომხური ეკლესიის მესვეურთა მისწრაფებებს, იერარქიულად სომხურისადმი დაექვემდებარებინათ ქართული ეკლესიაც, პრაქტიკულად თითქმის არავითარი შედეგი არ მოჰყოლია, მაგრამ შეხლა-შემოხლა საუკუნეების მანძილზე გრძელდებოდა. დროდადრო ქართულ-სომხური ეკლესიების ურთიერთობა მეტისმეტად, უკიდურესობამდე მწვაავდებოდა. ქართლის მიმართ სომხური ეკლესიის პრეტენზიების „დასასაბუთებლად“ სომხურ გარემოში არაერთი ლეგენდა წარმოიქმნა.

სომხური ეკლესია ქართული ეკლესიის დაქვემდებარებაზე პრეტენზიას სტეფანე მტბევეარის ხანაშიც აცხადებდა, მაშინ, როდესაც ქართული ეკლესია აშკარად აღმავლობის, გაძლიერების გზაზე იდგა.⁴² – „სომხური ეკლესიის დიდი პრეტენზიები აღრიდანვე დასტურდება მას შემდეგ, რაც VII საუკუნის დამდეგს ქართულ-სომხურ ეკლესიებს შორის განხეთქილება მოხდა, ქართული ეკლესია თანდათან მჭიდროდ დაუკავშირდა ბიზანტიას, ბერძნულ ეკლესიას, ხოლო სომხური ეკლესია კვლავინდებუ-

რად და კიდევ უფრო მკვეთრად დაპირისპირებული აღმოჩნდა ბიზანტიის ეკლესიასთან. სასანიდთა ირანის მსგავსად, არაბთა ხელისუფლებამ განიზრახა ესარგებლა ამით და სომხური ეკლესია თავის თანამდგომად ექცია ბიზანტიის წინააღმდეგ ბრძოლაში.⁴³

ა. აბდალაძე წერს: – „სხვათა შორის, IX საუკუნესა და X საუკუნის ნახევარშიც კი შეიმჩნევა სომხური ეკლესიის ერთგვარი პრეტენზია არა მარტო მთელს ამიერკავკასიაზე, არამედ ჩრდილო კავკასიაზეც“.⁴⁴

შიდა და ქვემო ქართლისათვის ბრძოლისას, ქართველ ხელისუფალთა და სომეხ მეფეთა შორის, ცხადია, ქართული ეკლესია ქართველ ხელისუფალთა მხარეს იყო, რადგანაც სომეხი მეფეების გაბატონებას ქართლში შედეგად მოჰყვებოდა ქართული ეკლესიის ან განადგურება, ანდა სომხური ეკლესიისადმი დაქვემდებარება ამ კუთხეში. ნაწილობრივ ეს ასეც მოხდა, ქვემო ქართლში სომეხ მეფეთა გაბატონების შემდეგ ადგილობრივი მკვიდრი ქართველი მოსახლეობა სომხური ეკლესიის მრევლად იქცა.

„სომეხ ბაგრატიუნ და ლიხსიქეთის მეფეებს შორის ქართლისათვის გაჩაღებულ ბრძოლაში ქართველთა კათალიკოსები, მცხეთის საკათალიკოსო ტახტი, რა თქმა უნდა, ლიხსიქეთის მეფეებს დაუჭერდა მხარს, ხოლო სომეხთა მეფეებს, რაც კი შეეძლო, ყოველგვარი საშუალებით აღუდგებოდა წინ, რასაც დიდი მნიშვნელობა უნდა ჰქონოდა ბრძოლის ბედის ლიხსიქეთის მეფეების სასარგებლოდ გადაწყვეტისათვის. სხვა რომ არა იყოს რა, ქართლში სომეხ ბაგრატიუნთა შემოჭრას მოჰყვებოდა მთელი კავკასიის მიმართ დიდი პრეტენზიების მქონე სომხური ეკლესიის გაძლიერება, მისი შემოღწევა ქართლის ოლქებში, რაც ქართული ეკლესიის თავკაცებს არამც და არამც არ ენდომებოდათ. ...სომეხთა მეფეებთან ჭიდილში ქართული ეკლესია უყოყმანოდ უნდა დამდგარიყო ლიხსიქეთის მეფეების მხარეზე...“⁴⁵

შეიძლება გამოითქვას მოსაზრება იმის შესახებ, რომ შესაძლოა, IX-X საუკუნეთა პერიოდში ქართლის (მცხეთის) კათალიკოსი იჯდა არა მცხეთაში (ქალაქში), არამედ ჯერ გუარამ მამფალის „სამამფლოში“, ხოლო შემდგომ დავით კურაპალატის „ქართველთა სამეფოში“. შეიძლება საკათალიკოსო კარი დროებით, განსაკუთრებული ვითარების გამო ქალაქ მცხეთაში არ იმყოფებოდა, თუმცა კი მაინც კათალიკოსს „მცხეთელი მამამთავრის“ ტიტული ჰქონდა, მცხეთას უშუალოდ ემეზობლებოდა თბილისის საამირო. ამ საამიროზე უფლება, როგორც ზემოთ იყო ნათქვამი, მინიჭებული ჰქონდათ სომეხთა მეფეებს. საერთოდ, მთელ ქართლზე სომეხი მეფეები (და ეკლესია) პრეტენზიას აცხადებდნენ. ასევე, მცხეთის უშუალო მეზობელი ჰერეთიც, სომხური ეკლესიის გავლენის სფეროში იყო მოქცეული. გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრებიდან ჩანს, რომ მის დროს ქართული ეკლესიის კრება, რომელსაც მრავალი ეპისკოპოსი ესწრებოდა, ჩატარდა არა მცხეთაში, არამედ ჯავახეთში. ამ კრებას ახალი კათალიკოსი უნდა გამოეჩინა და ტახტზე დაესვა, ამიტომაც მოსალოდნელი იყო ამ კრების მცხეთაში, ანუ საკათალიკოსო ქალაქში ჩატარება, მაგრამ მცხეთელ კათალიკოსს ჯავახეთში ირჩე-

ვენ. საქმე ის უნდა ყოფილიყო, რომ IX საუკუნეში ქართლის სამხრეთ მიწებზე არსებობდა პოლიტიკურ-ადმინისტრაციული ერთეული სამამფლოს სახელწოდებით. სამამფლო მოიცავდა სამცხეს, ჯავახეთს, თრიალეთს, არტაანს, ტაშირს და აბოცს. სამამფლოს დამაარსებელი იყო აშოტ დიდი კურაპალატის ძე – გუარამ მამფალი. გუარამის სიკვდილის შემდეგ (882 წ.) სამამფლოც დაიშალა და მისი ერთი ნაწილი გასომხდა. სწორედ ამ სამამფლოში უნდა ყოფილიყო გადასული მცხეთის კათალიკოსი არაბ-სომეხთა თბილისისაკენ მოძალების უამს გუარამ მამფალის დროს. ამას თითქოსდა მიუთითებს ის, რომ გიორგი მერჩულეს მიერ მოცემული ცნობის თანახმად, მცხეთის კათალიკოსის არჩევა-დადგენაში სწორედ უპირატესად სამცხისა და ჯავახეთის (ანუ სამამფლოში შეშავალი პროვინციები) ერისკაცნი და სამღვდელთა მონაწილეობენ. აგრეთვე მონაწილეობდა გუარამ მამფალი, რომელსაც გიორგი მერჩულე დიდ მამფალს და დიდ ხელმწიფეს უწოდებდა. სამცხე და თრიალეთი სამამფლოს ძირითადი ოლქები იყო. გუარამ მამფალი განსაკუთრებულ ყურადღებას რომ აქცევდა სამცხეს, იქიდანაც ჩანს, რომ აქ აუგია ციხეები – ოძრხე, ჯვარის ციხე და ლომსიანთა. მცხეთელი კათალიკოსის კარის დროებით სამამფლოში ყოფნას შეიძლება მიუთითებდეს ის, რომ „სამცხის ერს“ და სამცხელ ხელისუფალ მირიანს ძალა შესწევთ დაადგინონ ახალი კათალიკოსი. გიორგი მერჩულე წერს... „არამედ ქართლისა ეპისკოპოსნი მირვანი არსენის მამისათვის ფრიად გულწყებულ იყვნეს ამის მიზეზისათვის, რამეთუ თვინიერ განზრახვისა მათსა მძღავრ სამცხისა ერთთა ძეი თვისი დაადგინა კათალიკოსად თანდგომითა და კურთხევითა მცირედთა ეპისკოპოსთაითა“.⁴⁶

გუარამ მამფალს კი სურდა, სამცხისვე ეპისკოპოსი ეფრემ მანყვერელი დაედგინა კათალიკოსად. ორივე საკათალიკოსო კანდიდატი ეფრემიცა და არსენიც, სამცხელები არიან. „დიდი ეფრემ უწინარეს მრავლით წლით არსენისა იქნა ეპისკოპოს ანყურისა საყდარსა „სამცხეს“;“⁴⁷ მაგრამ „სამცხის ერის მძღავრობით საკათალიკოსო ტახტზე უკვე აუყვანიათ არსენი, არსენის მამის, მირვან სამცხელი ხელისუფლის სურვილის თანახმად. გუარამ მამფალს სურდა გადაეყენებინა საკათალიკოსო ტახტიდან არსენი და მის მაგიერ ეფრემი დაედგინა. ამ მიზეზის გამო, ის უნდა ცდილიყო საეკლესიო კრება (რომელსაც უფლება ჰქონდა ამგვარი მოქმედებისა) ჩაეტარებინა რაც შეიძლება სამცხედან შორს, რათა „სამცხის ერს“ არ ჰქონოდა კრებაზე ზემოქმედების საშუალება. მართლაც, კრებას იწვევენ ჯავახეთში. რატომ არ იწვევენ კრებას მცხეთაში ან სხვაგან? ჩანს, სწორედ იმის გამო, რომ სამამფლო არის ის პოლიტიკური ოლქი, სადაც თავისუფლად მოქმედებს ქართული ეკლესია. ჩანს, მცხეთაში, შიდა ქართლსა და სხვა კუთხეებში არაბ-სომეხთა მძღავრობის გამო ქართული ეკლესია თავისუფლად ვერ მოქმედებს. ცნობილია, რომ VIII საუკუნის შუა წლებში მცხეთა ისე იყო დანგრეული, რომ იქ არჩილ მეფე ვერ დაჯდა ეგრისიდან დაბრუნების შემდეგ. – „ხოლო გარყვნილი იყო საყოფელად მცხეთა. გარდამოვიდა არჩილ ეგრისით და დაჯდა ნაციხარსა ხიდროსასა“.⁴⁸ მცხეთაზე უკეთესი სამყოფელი ხიდრის ნაციხარი ყოფილა, სადაც არჩილი დაჯ-

და, მაგრამ, ჩანს, აქაც ყოფნა შეუძლებელი იყო და ის კახეთში გადავიდა, თუმცა მაინც ანამეს. შეიძლება იმის შემდეგ, რაც ქართლის ერისმთავრებმა (ბაგრატიონებმა) დატოვეს შიდა ქართლი და მიაშურეს სამხრეთ საქართველოს, კათალიკოსის ტახტიც დროებით მათ გაჰყვა. ალბათ ამიტომაცაა, რომ გუარამ მამფალი თავის ქვეყანაში იწვევს საეკლესიო კრებას „და სწრაფად ბრძანა შეკრება ეპისკოპოსთა და უდაბნოსა მამათა. და ყოველნი შემოკრებს ჯავახეთს...“ (აღსანიშნავია, რომ კლარჯეთში ამ დროს საეკლესიო მშენებლობა მიმდინარეობდა, რომელიც დასრულებული არ იყო. მცხეთაში მოგვიანებით პატრიარქ მელქისედეკს აღუდგენია ტაძარი და ქალაქი (X საუკუნის ბოლოს და XI საუკუნის დასაწყისში).⁴⁹ ეს იმას არ ნიშნავს, რომ ქართულ ეკლესიას აღმოსავლეთ საქართველოში რეალური ძალაუფლება არ ჰქონდა, მაგრამ რადგანაც ეს მხარე ამ დროს იყო ძალზე ხშირი ომების ასპარეზი არაბ-სომეხთა და ქართველთა (აფხაზ, ტაო-კლარჯელ და კახელ მფლობელთა) შორის. ამიტომაც შეიძლება საკათალიკოსო კარი სამამფლოში იყო, ხოლო სამამფლოს დაშლის შემდეგ კათალიკოსი შეიძლება ტაო-კლარჯეთში დავით კურაპალატის კარზე იმყოფებოდა. იაჰია ანტიოქიელი წერს: დავით კურაპალატმა ელჩად ბერძენთა იმპერატორთან კათალიკოსი გააგზავნაო.

ჩვენ ზემოთ მოყვანილით მხოლოდ იმის თქმა გვსურდა, რომ ქართული ეკლესიის ცენტრი ისე დასუსტებული იყო არაბ-სომეხთა შიდა და ქვემო ქართლზე ბატონობისას, რომ მას არავითარი ძალა არ შესწევდა ქართული ქრისტიანობა გაეფრცვლებინა პერეთში, დასავლეთ საქართველოსა და ტაოში და ეს მხარეები ქართული ეკლესიის იურისდიქციაში მოექცია. მაგრამ რადგანაც ცენტრის ამგვარი კრიზისული ყოფის დროსაც კი ქართული ქრისტიანობა მაინც გაძლიერდა პერეთში, დასავლეთ საქართველოსა და ტაოში, გვიჩვენებს, რომ ამ პროვინციებში ქართულმა ეკლესიამ გაიმარჯვა არა გარედან ძალდატანება-იძულების შედეგად, არამედ შინაგანი მოთხოვნილების ძალით. მაგალითად, ქართული ეკლესიის ცენტრს ძალა არ შესწევდა პერეთის ვრცელი მხარე მოექცია ქალკედონიტობაზე, მაგრამ რადგანაც პერეთი გაქალკედონიტა, მიუთითებს, რომ ეს პროცესი აქ იყო შინაგანი მოთხოვნის შედეგი (ე.ი. ქართველ ხალხთან, ქართულ ეკლესიასთან დაბრუნების მოთხოვნა) და არა გარედან ძალდატანებისა. ასევე ითქმის ტაოსა და დასავლეთ საქართველოზეც. პერეთში, ტაოსა და დასავლეთ საქართველოში ქართულმა ეკლესიამ გაიმარჯვა ამ კუთხეების ადგილობრივი ქართული მოსახლეობის თვითშეგნებისა და თვითშემეცნების გაზრდის შედეგად. პერეთმა და ტაომ უარყვეს სომხეთის ეკლესია და დაუბრუნდნენ დედა ეკლესიას (რომელიც ამ დროს დასუსტებული იყო), ხოლო დასავლეთ საქართველოს ქართველებმა უარყვეს ბერძნული ეკლესია და დაუბრუნდნენ ქართულ ეკლესიას.

ქართული ეკლესია ამით გაძლიერდა და ის გაძლიერდა პერიფერიების დაბრუნების შემდეგ. ცხადია, პერეთისა და ტაოს დაკარგვამ VII-X საუკუნეებში გაალიზიანა სომხური ეკლესია, ხოლო ბერძნული ეკლესია გაალიზიანა დასავლეთ საქართველოს

დაკარგვამ (VIII-X საუკუნეებში), ამან თითქოსდა შეაკავშირა ბიზანტიელ-სომეხი იერარქები ქართული ეკლესიის სანინაალმდეგოდ. კონსტანტინოპოლის პატრიარქს ნიკოლოზ მისტიკოსს (901-907, 911-925) წერილი მიუწერია სომეხთა კათალიკოს-პატრიარქისათვის:

„...შენი ღვთისმოყვარეობისათვის ვგონებ არ არის გაუგებარი ჩვენი გულის დიდი წუხილი და დაუნელებელი ტკივილი სომეხთა, ქართველთა და ალვანელთა შენდამი რწმუნებული ერთობლივი სამწყსოსათვის მწარე ჭირის გამო, რომელიც თავს დაგატყდათ ისმაიტელ მოძალადეთგან. ...ან თუ თქვენი უწმიდესობა მართებულად მიიჩნევს, უპირველესად ყოვლისა საჭიროა... ღმერთის მიმართ ვედრება სომეხთა, ქართველთა და ალვანელთა შენი სანწყმოსათვის... წერილი გამოუგზავნეთ მაგ კურაპალატსაც (ქართველთა მეფე „ადარნასეს“) და აფხაზთა მეთაურსაც და ვურჩევდით, რომ მათ ესმინათ თქვენი დარიგება...“⁵⁰

ხაზგასმით აღსანიშნავია ის, რომ ბიზანტიის იმპერია განსახილველ პერიოდში VIII-X საუკუნეებში და საერთოდ, გაცილებით უფრო რბილად და ლოიალურად ეპყრობოდა სომხურ ეკლესიას, ვიდრე ერთმორწმუნე ქართულ ეკლესიას. ამის დამამტკიცებელ ერთ-ერთ მაგალითად გამოდგება იმპერატორ ბასილ ბულგართმმუსერელის დამოკიდებულება ქართული და სომხური ეკლესიებისადმი. მართალია, ბასილი ერთ პერიოდში ბარდა სკლიაროსის აჯანყების ჩახშობის შემდეგ, მადლობის ნიშნად ეკონომიურად დაეხმარა ქართველ სამღვდლოებსაც, მაგრამ სწორედ მის დროს დაიწყო ბიზანტიაში ქართული ეკლესიის სანინაალმდეგო ის ტოტალური დევნა, რომელიც XI საუკუნის შუა წლებამდე გაგრძელდა.

ქართული მატრიანის თანახმად, საქართველოს მეფე გიორგი I-ის წინააღმდეგ მებრძოლმა იმპერატორმა ბასილიმ ცხოველმყოფელი ჯვარიც კი დასცა მინაზე და შეჭლალადა – აღარ გცემ თავყვანს, თუ ქართველები დამამარცხებენო (იხ. სხვა თავებში). თითქოს ამის შემდეგ ბასილიმ შესძლო ქართველთა დამარცხება. ეს უჩვენებს, თუ როგორ უკიდურესობამდე მივიდა ბასილი ქართულ სახელმწიფოსა და ეკლესიასთან ბრძოლისას. მაშინ, როცა სომხურ ეკლესიასთან ბასილის დამოკიდებულება სრულებით განსხვავებულია. საერთოდ, ბიზანტიელი ხელისუფალნი რბილად და ყურადღებით ეპყრობოდნენ სომეხ სასულიერო ხელისუფალთ – „ბიზანტიის ხელისუფალნი ზოგჯერ, გარკვეული მოსაზრებით, სომეხთა „მამამთავრების“ გულის მოგებასაც ცდილობდნენ. ასე მაგალითად, თავისი სისასტიკით ცნობილი კეისარი ბასილ II ბულგართმმუსერელი (976-1025)... ისეთი „ყურადღებით“, იმდენად „თბილად“ ეპყრობოდა სომეხ „მამებს“, რომ სომეხთში ლეგენდაც კი შეიქმნა, თითქოს ბიზანტიის ეს მრისხანე კეისარი „სომხური სარწმუნოების“ (გრიგორიანობის) აღმსარებელი გამხდარა. კირაკოს განძაკეცის სიტყვით, ბასილი II „იყო კაცი კეთილმორწმუნე, მეტადრე სომეხი ერის მიმართ, ამიტომაც უარყო მან ქალკედონური მრწამსი და ჩვენს (სომეხთა-ა.ა) ჭეშმარიტ სარწმუნოებაზე მოიქცია“.⁵¹

თუ როგორი ღრმა პატივისცემით ეპყრობოდა არა მარტო ბიზანტიის საერო ხელისუფლება, არამედ სასულიეროც კი სომეხებსა და მათ ეკლესიას, იქიდანაც ჩანს, რომ „...ბიზანტიაში გავრცელდა პატრიარქ ფოტიოსის (857-867, 877-886) მიერ პოლიტიკური მოსაზრებით შეთხზული ცნობები კეისარ ბასილი I-ის (867-886) სომეხ არმაკუნთაგან წარმომავლობის შესახებ. ამ თვალსაზრისს არ უარყოფდნენ ბასილი I-ის მემკვიდრეები“...⁵² უფრო მეტიც, ბიზანტიის პატრიარქმა ფოტიოსმა მისწერა წერილი სომეხთა პატრიარქს, რომელშიც ფოტიოსი ცნობს სომხური ეკლესიის უზენაესობას ჩრდილოეთის ყველა ხალხზე (ალბათ, ქართველებზე) და სცნობს სომხური ეკლესიის სამოციქულო უფლებებს, „ფოტიოსმაც მისწერა წერილი თავის თანამედროვე სომხეთის პატრიარქს ზაქარია I-ს (855-876)... ფოტიოსი ცდილობს სომეხი „მამების“ გულის მოგებას, მათ გადაბირებას. ამის გამო იგი ცნობს სომხური ეკლესიის სამოციქულო უფლებებს, მის უზენაესობას ჩრდილოეთის ყველა ხალხზე“.⁵³ ფაქტობრივად, ასევე იქცევა ბიზანტიის შემდგომი პატრიარქი ნიკოლოზ მისტიკოსიც“ „...ნიკოლოზ მისტიკოსსაც, იმპერიის სამოქმედო გეგმის შესაბამისად, ცარიელი სიტყვებით და არა საქმით, მოწვევებით, ანგარიში გაუწევია სომხეთის პატრიარქის, დარასხანარკეტცის პრეტენზიებისათვის ქართული ეკლესიის მიმართ“.⁵⁴

მაშასადამე, X საუკუნეშიც კი, ბერძენთა და სომეხთა ამ პატრიარქების დროს, როცა ქართული ეკლესია უჩვეულოდ განმტკიცდა და ამალდა სულიერად, გაიზარდა და გაიფართოვა იურისდიქციის საზღვრები, ასეთი მდგომარეობისასაც კი სომხური ეკლესიის მეთაური პრეტენზიას აცხადებს ქართული ეკლესიის მიმართ და ამ პრეტენზიას, სომხურ წყაროთა თანახმად, ბიზანტიაც კი მხარს უჭერს. როცა ბიზანტიელი პატრიარქები ფოტიოსი (IX ს.) თუ ნიკოლოზი (X ს.) ცნობენ სომხური ეკლესიის „უზენაესობას ჩრდილოეთის ყველა ხალხზე“ და აღიარებენ „სომეხებს, ქართველებს და ალბანელებს“ სომხური ეკლესიის „სამწყსოდ“, ამის მიზეზად არ უნდა დავასახელოთ მხოლოდ პოლიტიკური მოტივები, თითქოსდა ასეთ დათმობაზე ბიზანტია მიდიოდა სომხეთის ადვილად დაპყრობის მიზნით.

სინამდვილეში, ამ მიმართებებში, ჩანს, ასახვა ჰპოვა იმ რეალურმა ვითარებამ, რომელშიც იმყოფებოდა როგორც ალბანელთა, ისე ქართველთა ეკლესიების ნაწილი VI-X საუკუნეებში.

ცხადია, ქართული ეკლესია, როგორც მთლიანი ერთეული, ყოველთვის დამოუკიდებელი და ავტოკეფალური იყო სომხური ეკლესიისაგან, მაგრამ მისი სხვადასხვა ნაწილი სხვადასხვა საუკუნეში ექცეოდა სომხური ეკლესიის გავლენის სფეროში, კერძოდ, VI საუკუნის პირველ ნახევარში აღმოსავლეთ საქართველოს ეკლესიის ნაწილი მოექცა სომხური ეკლესიის გავლენის ქვეშ, VII-IX საუკუნეებში ქართული ეკლესიის განუყოფელი ნაწილი პერეთი, სომხური ეკლესიის გავლენის სფეროშია. VII საუკუნეში მესხეთი (კლარჯეთიც კი ნაწილობრივ) ასევე სომხური ეკლესიის გავლენის ქვეშაა (აქ ტაო, ბასიანი და სპერიც იგულისხმება VI-IX საუკუნეებში). IX საუკუნიდან სომხუ-

რი ეკლესია შიდა ქართლზე იწყებს გავლენის გავრცელებას და ამის გამო ქვემო ქართლში IX-X საუკუნეებში საერთოდ ვრცელდება სომხური სარწმუნოება – გრიგორიანობა ქართველთა შორის (ე.წ. კვირიკიანთა სამეფოში), ე.ი. „ქართველდებოდნენ“ არა სომხები, არამედ, პირიქით, ქართველები სომხდებოდნენ.

დიდი მთარგმნელები

გიორგი მთაწმიდელის მეშვეობით, ქართულმა სახელმწიფომ და ეკლესიამ შეძლეს ანტიოქიისა და სხვა ბერძნულ საპატრიარქოებში ქართული ეკლესიის ავტორიტეტის ამაღლება. დაამტკიცეს ბერძნულ წყაროთა ჩვენებების საფუძველზე ქართული ეკლესიის ავტოკეფალიის არსებობა, აქედან გამომდინარეობდა ქართული ეკლესიის ფაქტობრივად არსებული საპატრიარქო ღირსების იურიდიულად ცნობაც. ამ დიდი გამარჯვების მიღწევა შეუძლებელი იქნებოდა ექვთიმე, გიორგი და სხვა წმიდა მამების მთარგმნელობითი მოღვაწეობის გარეშე. ქართველი წმიდა მამების მიერ ქართულ ენაზე ინტენსიური, უმაგალითო, გასაოცარი მასშტაბის მთარგმნელობითი მოღვაწეობა გამონეწეული იყო არა წმინდა ლიტერატურული ინტერესებით, არამედ მწვავე პოლიტიკურ-სარწმუნოებრივი გარემოებით.⁵⁵

საქართველოს ერთიანი სახელმწიფოს შექმნამ X საუკუნის დასასრულს, შემდგომ კი უმაღლვე საქართველოს საპატრიარქოს დაარსებამ, ძლიერ გააღვივებინა როგორც ბიზანტიის იმპერია, ასევე ბერძნული საპატრიარქოები. ბიზანტიის იმპერიამ ომი გამოუცხადა საქართველოს სახელმწიფოს, რომელიც 33 წელი გაგრძელდა. ბიზანტიის იმპერიასთან მებრძოლი ერი და მისი ეკლესია მწვალებელთა ერად და მწვალებელთა ეკლესიად გამოაცხადეს, მით უმეტეს, რომ ქართულმა ეკლესიამ საპატრიარქო ეკლესიად აღიარა თავისი თავი. ამას თან დაემთხვა ის გარემოებაც, რომ ბერძნული ეკლესია იმ დროს უკომპრომისო ბრძოლას ეწეოდა ყველა არაბერძნული ეკლესიის წინააღმდეგ და მწვალებლებად აცხადებდა ყველა ეკლესიას, რომელიც იოტისოდენა საეკლესიო პრაქტიკითაც კი განსხვავდებოდა ბერძნული ეკლესიისაგან. 1054 წელს სრულებით დაშორდნენ ერთმანეთს ბერძნული მართლმადიდებლური და რომის „კათოლიკე“ ეკლესიები. კიდევ უფრო ადრე, 730-იანი წლებიდან სომხური ეკლესია მონოფიზიტური მრწამსის მიღების გამო სრულებით განშორებული იყო ქართულ-ბერძნულ-რომაული ეკლესიებისაგან. XI საუკუნის დასაწყისში ბიზანტიის „მართლმადიდებლურ“ იმპერიასთან მებრძოლი ქართველი ერი მწვალებელთა ერად გამოცხადდა, დაიწყო ქართველების მასობრივი დევნა იმპერიაში. რომელ მწვალებლობას აბრალებდნენ ბერძნები ქართველებს – სარწმუნოებრივ ერთობას რომის „კათოლიკე“ ეკლესიასთან, თუ სარწმუნოებრივ ერთობას სომხურ მონოფიზიტურ ეკლესიასთან? ბერძნებმა ქართველებს წაუყენეს ცრუ ბრალდება, რომ ქართული ეკლესია თავისი შინაგანი ბუნებით, სარწმუნოებით სომხურ-მონოფიზიტურის მსგავსია. თვალში საცემი საეკლესიო არქიტექტურის მსგავსების გარდა აღმოჩნდა, რომ თურმე ლიტურგიკაც არ ყოფილა საქართველოში კონსტანტინოპოლური და, რაც მთავარია, აღმოჩნდა, რომ ძველი ქართული საეკლესიო წიგნები – ბიბლია, სახარება, საღვთისმეტყველო წიგნები თურმე სომხური შესაბამისი წმიდა წიგნების მიხედვითაა რედაქტირებული, ან სომხური ენიდანაა თარგმნილი. ეს სრულიად საკმარისი საბაბი აღმოჩნდა ქართველების მწვალებ-

ლებად გამოცხადებისა და ქართული ეკლესიის დევნისათვის, რადგანაც მონოფიზიტები, ანუ „სომხები“ ბიზანტიის იმპერიაში მწვალებლებად იწოდებოდნენ და მათთან ყოველგვარი საეკლესიო კავშირი განწყვეტილი ჰქონდათ.

მართლა ჰქონდათ ქართველებს სომხური ენიდან თარგმნილი „ნმიდა წერილი“, თუ ეს ცილისწამება იყო ბერძნების მხრიდან? გიორგი მცირის ცნობით, ქართველებს მართლაც ჰქონიათ „ნმიდა წერილი“ (ზოგიერთი ნაწილი) სომხური თარგმანების შესაბამისად რედაქტირებული, რაც თურმე გამოუსწორებიათ ექვთიმე და გიორგი მთაწმიდელებს. ამ ცნობას ფაქტებით ასაბუთებს კორნელი დანელია თავის ნიგნში „ქართული სამწერლო ენის ისტორიის საკითხები“.

მკვლევარებს ბიბლიის ქართული თარგმანის სხვადასხვა ნიგნის სხვადასხვა ტიპის ტექსტები უდარებიათ ბერძნულ, სომხურ და სირიულ წყაროებთან. ბიბლიოლოგიით დაინტერესებულ უცხოელ ქართველოლოგებს ბიბლიური ნიგნების ქართულ თარგმანებში ჭარბად გამოუვლენიათ სომხური ელემენტები.⁵⁶ ქართველოლოგი მოლითორი ასკენის – „სომხურმა ვერსიამ მნიშვნელოვანი როლი ითამაშა იაკობის ეპისტოლის ქართული ტექსტის ჩამოყალიბებაში... ძველი ქართული თარგმანი შესრულებულია სომხური დედნის მიხედვით... ყოველ მკვლევარს თავისი მტკიცებისათვის გარკვეული მასალა ჰქონია და ტენდენციურობას ვერვის მივანერო“. ⁵⁷ ზოგიერთი მკვლევარი ასე მსჯელობს: „ქართულ თარგმანში არმენიზმები უძველესი ტექსტობრივი ფენისაა, ვიდრე გრეციზმები. რატომ? იმიტომ, რომ VII საუკუნის დასაწყისის აქეთ, როცა საქართველოსა და სომხეთს შორის საეკლესიო განხეთქილება მოხდა, ქართული თარგმანებისათვის სომხური წყაროს გამოყენება არ არის სავარაუდო“.⁵⁸

„არმენიზმები ძველ ქართულ რედაქციებში ხელშესახები და საგრძნობია. სომხური წყაროს გავლენა ჩანს როგორც ფრაზის კონსტრუქციასა და ლექსიკურ-დერივაციულ თუ გრამატიკულ კალკებში, ასევე ზოგიერთი საკუთარი სახელის ფორმაში“;⁵⁹ – „...ტექსტობრივი ხასიათის შენიშვნები, ანუ გლოსები ქართულსა და სომხურ თარგმანებს ერთ და იმავე ადგილებზე მოუდით“.⁶⁰ „ძველ ქართულ რედაქციებში არის ისეთი საკითხები, რომლებიც რამდენადმე შორდება ბერძნულ ტექსტს და უახლოვდება სომხურს“.⁶¹

მიუხედავად იმისა, რომ XI საუკუნეში რამდენჯერმე გადაამუშავეს ბიბლიური ნიგნები არმენიზმების აღმოსაფხვრელად, XX საუკუნის მკვლევართათვის მათი არსებობა შეუმჩნეველი არ დარჩა.

რამ გამოიწვია არმენიზმების გაჩენა ძველ ქართულ რედაქციებში? კორნელი დანელიას დასკვნა, რომელიც ემყარება როგორც მის მიერ ჩატარებულ კვლევა-ძიებას, ასევე გიორგი მცირისა და გიორგი მთაწმიდელის ცნობებს, ასეთია – ქრისტიანობის მიღების უმაღლვე ქართველებს IV-V საუკუნეებში ბიბლიური ნიგნები გადაუთარგმნიათ ბერძნული ენიდან, ხოლო შემდგომ რაღაც მიზეზების გამო „ბერძნულიდან მომდინარე თარგმანი V-VI საუკუნეებში შეჯერებულ იქნა სომხურთან“.

ბიბლიური წიგნების თარგმნას ძველ დროს უდიდეს სახელმწიფოებრივ მნიშვნელობას ანიჭებდნენ: „ცხადია, ასეთი უდიდესი სახელმწიფოებრივი მოვლენის (ქრისტიანიზაციის) საყრდენის – ბიბლიური წიგნების – ნაციონალურ ენაზე გადმოღება მეტად სერიოზულ და საპასუხისმგებლო საქმედ იქნებოდა მიჩნეული...“⁶²

„...ამრიგად, IV-V საუკუნეების საქართველოს პოლიტიკური, კულტურული და რელიგიური კავშირი ბიზანტიურ სამყაროსთან, ლოგიკური აუცილებლობით გულისხმობს, რომ ქრისტიანული რელიგიის ქვაკუთხედის – ახალი აღთქმის – ქართულ ენაზე გადმოღებისას ბერძნული ორიგინალი უნდა ყოფილიყო გამოყენებული“⁶³. მკვლევარის ამ დასკვნას ამაგრებს ლიტერატურულ წყაროთა ჩვენება – „X-XI საუკუნეებში ბიბლიური წიგნების ძველმა ქართულმა რედაქციებმა საფუძვლიანი გადამშუშავება განიცადეს ბერძნულ წყაროსთან მაქსიმალური დაახლოების მიზნით. ამ დროისათვის მნიგნობართა შეგნებაში ჯერ კიდევ ცოცხალია წარმოდგენა ბიბლიის ძველი ქართული თარგმანის ღირსებასა და წარმომავლობაზე“⁶⁴ ასეთი ცნობა აქვს გიორგი მცირეს – „პირველითგანვე გუქონდეს წერილნცა და სარწმუნობამა ჭეშმარიტი და მართალი“, მაგრამ ეს ცნობა XX საუკუნის ერთ მკვლევარს ლეგენდად მიუჩნევია. „არა, გიორგი მცირის ცნობა ლეგენდა კი არ არის, არამედ ისტორიული ვითარების ანარეკლი და ადრე არსებული ტრადიციული აზრის წერილობითი ფიქსაცია“⁶⁵.

„გიორგი მცირე თვითონ კი არ თხზავს ამ ფაქტს, არამედ, არსებითად, ტრადიციულ აზრს იმეორებს. მასზე ადრე გიორგი მთნმიდელი არაერთგზის აღნიშნავს ბიბლიური წიგნების პირვანდელ თარგმანთა მალალ ღირსებას, რაც, რა თქმა უნდა, პირველ ყოვლისა, ბერძნულ წყაროსთან სიახლოვე-შესატყვისობას გულისხმობს (ამ დროისათვის თარგმანის ღირსების საზომად ბერძნულ წყაროსთან სიახლოვე ითვლება!). გიორგი მთანმიდელი წერს: „ჩუენნი ყოველნი სახარებანი პირველითგან წმიდად თარგმნილნია და კეთილად“, ან კიდევ: „ეგვეითარი თარგმანი, გარეშე მათ პირველთასა, არლარა გამოჩინებულ არს ენასა ჩუენსა...“⁶⁶

„თუ კრიტიკულად შევაფასებთ გიორგი მცირის ცნობას... პოზიტიურ ფაქტად რჩება შემდეგი: 1) ქართველებს ქრისტიანობის მიღებისთანავე ჰქონიათ ძველ მთარგმნელთა მიერ გადმოღებული ბიბლიური წიგნები („პირველითგანვე გუქონდეს წერილნიცა“); 2) შემდგომ, რადგან საბერძნეთი ტერიტორიულად შორს იყო საქართველოსაგან, საქართველოში (თუ საქართველოს მეზობლად) მცხოვრებ სომხებს ქართველებისათვის „მიზეზითა წესიერებისადათ“, ე.ი. თარგმნის სისწორის დაცვის მოტივით, შეუთავაზებიათ ბიბლიური წიგნების სომხური თარგმანით სარგებლობა; 3) ამის შედეგად, ქართულ ენაზე სომხურიდან გადმოულიათ ზოგიერთი ბიბლიური წიგნი... ბიბლიური წიგნის სომხურიდან მომდინარე ქართული თარგმანი ქრონოლოგიურად მეორეულ, მოგვიანო მოვლენად არის მიჩნეული“⁶⁷

რა მიზეზის გამო მოხდა IV-V საუკუნეებში ბერძნულიდან შესრულებული თავდაპირველი თარგმანების შემდგომ საუკუნეებში შეჯერება სომხურ რედაქციებთან, ანუ

რამ გამოიწვია ქართულ თარგმანებში სომხურენოვანი ელემენტების, არმენიზმების გაჩენა?

მკვლევარები ამ მოვლენას განიხილავენ არა გლობალური მასშტაბით, იმდროინდელი საერთაშორისო ვითარების გათვალისწინებით, არამედ მიაჩნიათ საქართველოსა და საქართველოს შიგნით მომხდარი ეთნიკური ცვლილებების არეკვლად ლიტერატურაში, თითქოსდა ბერძნულიდან მომდინარე ძველქართული თარგმანების სომხურ რედაქციებთან შეჯერება მოხდა „სომხური წარმოშობის“ ქართული წრეების მოთხოვნილებათა დასაკმაყოფილებლად. „ძველი ქართული თარგმანის სომხურ წყაროსთან შეჯერება თუ სომხურიდან ხელახლა თარგმნა V-VI საუკუნეებისათვის უფრო საფიქრებელია სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ტაოს თემში, სადაც სომხური წარმოშობის მოსახლეობის ხვედრითი წონა დიდი იყო“.⁶⁸

როგორი დიდიც არ უნდა ყოფილიყო „სომხური წარმოშობის ქართული წრეების“ (!) რაოდენობა და წონა ქართველ ერში, მათი მოთხოვნილებათა დასაკმაყოფილებლად ერისა და სახელმწიფოსათვის განსაკუთრებული პოლიტიკური მნიშვნელობის მქონე ბიბლიურ წიგნებს ხელახლა არავინ თარგმნიდა. მეორეც, თუკი ასეთ წრეებს არ აკმაყოფილებდათ ძველი ქართული თარგმანები და სწუნობდნენ მათ, შეეძლოთ უფრო „სწორი თარგმანებით“ დაკმაყოფილებულიყვნენ, რომელიც უკვე არსებობდა სომხურ ენაზე. მაგრამ ქართული ბიბლიური და საღვთისმეტყველო წიგნები სომხურ რედაქციებთან შეჯერდა და ხელახლა ითარგმნა არა ვინრო ეთნიკური წრეების დაკმაყოფილებისათვის, არამედ სპარსეთის იმპერიის ნებით, მეორეც, ქართულ ეკლესიას სომხურიდან ხელახლა თარგმნა-შეჯერება დასჭირდა თავისი სპარსოფილობისა და ანტიბერძნულობის დასამტკიცებლად – შექმნილი პოლიტიკური ვითარების გამო.

დაპყრობილ საქართველოში სპარსეთი ბერძნული ენის და ყოველივე ბერძნულის მიმართ გაატარებდა ისეთივე ღონისძიებებს, როგორიც რამდენიმე ხნის წინ სომხეთში. თუ როგორ იქცეოდნენ სპარსელები სომხეთში IV-V საუკუნეებში, აღწერილი აქვს მოვსეს ხორენაცს.

სპარსელები ისე იქცევიან, თითქოსდა ისინი სომეხთა იმდროინდელ სარწმუნოებას – ქრიატიანობას კი არ დევნიან, არამედ კრძალავენ მათი მტერი სახელმწიფოს ენასა და მწერლობას, ე.ი. ბერძნულ ენასა და ბერძნულ წიგნებს. სპარსელები წვავენ ბერძნულ წიგნებს, სადაც კი წაანყდებიან.

სპარსეთს თავის მიერ დაპყრობილ სომხეთში ბერძნული მწიგნობრობა აუკრძალავს და ნება დაურთავს სომხებისათვის ეხმარათ მღვდელმსახურებისათვის ასურული, ან სხვა არაბერძნული მწიგნობრობა.

„...ბერძნული წიგნების უქონლობის გამო საპაკ დიდს ხელი მიუყვია ასურულიდან თარგმნისათვის. საქმე ისაა, რომ მეპრუჟანმა დანვა ბერძნული წიგნები მთელს ჩვენს ქვეყანაში; ამასთანავე, სომხეთის დანაწილებისას, სპარსთა წილ სომხეთში სპარსელი მოხელეები არავის რთავდნენ ბერძნული მწიგნობრობის შეთვისების ნებას, მხო-

ლოდ ასურულის შესწავლა შეიძლებოდა“.⁶⁹ ამის შემდეგ საპაპ დიდი და მესროპი ბიზანტიაში აგზავნიდნენ გამორჩეულ ახალგაზრდებს, რათა განაფულიყვნენ ბერძნულ მნიგნობრობაში და შედგომოდნენ სომხურ ენაზე თარგმნასა და წერას. მალე საპაპ დიდი დააბეზლეს სპარსეთის იმპერატორთან „...ბერძენთადმი მიმხრობის გამო“.⁷⁰ საპაპ დიდს აპატიმრებენ, შემდეგ ათავისუფლებენ და აფიცებენ „დაიფიცე შენი რჯულის მიხედვით, რომ ერთგულად გვემსახურები ჩვენ, არ გაცდუნებს ბერძენთა ერთმორწმუნეობის სიცრუე და ფიქრად არ გაივლებ ამბოხებას“.⁷¹ ბიზანტიიდან დაბრუნებულ განსწავლულ ახალგაზრდებს დაპყრობილ სომხეთში დევნიან და ავინროებენ ბერძნულად განსწავლულობის გამო. „საქმე ისაა, რომ მას შემდეგ, რაც დაეცა სომეხ მეფეთა ტახტი (428 წ.), სომხეთში სპარსთა ხელისუფლებამ თანდათან ფეხი მტკიცედ მოიკიდა. ბიზანტიის იმპერიისადმი დაპირისპირებული ირანის შაჰის კარი იმ ხანებში სომხეთში მხარს უჭერდა სირიული კულტურის გავლენის გავრცელებას ბერძნულის სანინა აღმდეგოდ. სირიულ კულტურას სომხეთში ისედაც ღრმად ჰქონდა ფესვები გამდგარი და მთავრობის მფარველობის პირობებში მას კიდევ უფრო გაეშალა ფრთები. ამგვარ ვითარებაში ბერძნულ ცივილიზაციას ნაზიარები, მისი თაყვანისმცემელი მოაზროვნენი არამცთუ არავის უნდოდა, მათ დევნიდნენ, ავინროებდნენ კიდევ“; – წერს მკვლევარი ალ. აბდალაძე⁷² მოვსეს ხორენაცის „სომხეთის ისტორიის“ წინასიტყვაობაში.

როგორც სომეხ მეფეთა ტახტის დაცემის (428 წ.), ისევე ქართველ მეფეთა ტახტის დაცემის შემდგომ (523 წ.), სპარსეთის იმპერია დაპყრობილ ქვეყნებში ატარებს ერთი და იგივე ანტიბიზანტიურ-ანტიბერძნულ პოლიტიკას. როგორც სომხეთში განადგურდა და დაინვა ბერძნული წიგნები, განიდევნა ბერძნულად განსწავლული მოაზროვნენი, იგივე მოხდებოდა საქართველოშიც. ქართული ბიბლიური და წმიდა წიგნები თარგმნილი იყო ბერძნული ენიდან. VI საუკუნის დასაწყისში სპარსეთის იმპერია და სომხეთის ეკლესია მოითხოვდნენ ყოველივე ბერძნულობის კვალის აღმოფხვრას ქართულ თარგმანებში. ამისათვის ქართულ თარგმანებს შეუდარებდნენ სომხურ თარგმანებს და „შეანამებდნენ“ მასთან, შეასწორებდნენ სომხური რედაქციების მიხედვით, ანდა ხელახლა თარგმნიდნენ სომხურიდან. იმ დროს სომხური ეკლესია სპარსთა დასაყრდენი ეკლესია იყო მთელ აღმოსავლეთში. ე.ი. მოხდებოდა იმის საპირისპირო რამ, რაც მოხდა XI საუკუნეში. XI საუკუნის დასაწყისში ბერძნებმა ქართველებს დასწამეს „მწვალებლობა“ იმის გამო, რომ მათი წმიდა წერილი სომხურის მიხედვით იყო რედაქტირებული ანდა სომხურიდან თარგმნილი, ხოლო VI საუკუნის I ნახევარში ქართველებს დასწამეს „მწვალებლობა“ იმის გამო, რომ მათი წმიდა წერილი ბერძნულიდან იყო თარგმნილი და არა სომხური და სირიული ენებიდან.

ამიტომაც, თუ გავითვალისწინებთ VI საუკუნის პოლიტიკურ ვითარებას, უნდა დავასკვნათ, რომ ბიბლიური წიგნების ძველქართული თარგმანების სომხურად რედაქტირება მოხდა არა რომელიმე ეთნიკური ჯგუფის მოთხოვნილებათა დასაკმაყოფილებლად საქართველოს რომელიმე კუთხეში, არამედ საერთოდ სპარსეთისაგან დაპ-

ყრობილ საქართველოში. 574 წლის აჯანყების შემდგომ აღმოსავლეთ საქართველოში ქალკედონიტებმა განიმტკიცეს თავიანთი მდგომარეობა, ხოლო „მე-საუკუნის დამლევისათვის კი მონოფიზიტები აქ საბოლოოდ დამარცხდნენ“ (საქ. ისტ., გვ. 71); გამოდის, რომ მონოფიზიტები საქართველოში ბატონობდნენ 506 წელს სომხეთის დედაქალაქ დვინში მონვეული სომხეთის, ქართლისა და ალბანეთის ეკლესიების საერთო (506 წლის) კრების შემდგომ – 574 წლამდე.

თითქოსდა 70 წლის განმავლობაში ძნელი იქნებოდა მთელი ბიბლიისა და წმიდა წერილის ძველქართული თარგმანების სომხურის მიხედვით რედაქტირება, მაგრამ XI საუკუნის უფრო მცირე პერიოდში მთელი, უკვე არსებული ქართული თარგმანები გადამუშავდა ბერძნული რედაქციების მიხედვით არა ერთხელ, არამედ სამჯერ. XI საუკუნეში ქართულ წმიდა წერილს უახლოვებდნენ ბერძნულს, რათა ბერძნებს, ანუ ბიზანტიის იმპერიას ქართველთათვის, „მწვალებლობა“ და „ბინი“ არ დაენამებინათ, ასევე VI საუკუნეშიც რამდენჯერმე გაუკეთებდნენ რედაქციას ქართულ თარგმანებს სომხურ თარგმანებთან დაახლოების მიზნით, რათა სპარსეთის დამპყრობელ იმპერიას და მის წიაღში არსებულ ოფიციალურ ქრისტიანულ ეკლესიას „მწვალებლობა“ და „ბინი“ არ დაენამებინა ქართული ეკლესიისათვის.

საფიქრებელია, რომ ძველქართული თარგმანების სომხურის მიხედვით რედაქტირება და სომხურიდან ინტენსიურად თარგმნა მიმდინარეობდა არა მარტო VI საუკუნეში, არამედ VII საუკუნეშიც და VIII საუკუნის დასაწყისშიც. საქმე ისაა, რომ, მართალია, 607-609 წლებში ქართული და სომხური ეკლესიები დაშორდნენ ერთმანეთს, მაგრამ ჰერაკლეს მიერ სპარსეთის სახელმწიფოს თითქმის განადგურების შემდგომ, ურთიერთდამოკიდებულება ამ ორ ეკლესიას შორის შეიცვალა. გამარჯვებულმა იმპერატორმა ჰერაკლემ სომხეთში მოიწვია სომხური ეკლესიის კრება, რომელმაც დაგმო მონოფიზიტობა და აღიარა ქალკედონური მრწამსი. მთელი VII საუკუნის განმავლობაში ვიდრე 723 წლამდე, მანასკერტის კრების მონვევამდე, სომხური ეკლესია, ძირითადად, ქალკედონური აღმსარებლობისა იყო. ქალკედონიტური აღმსარებლობისა იყო ასევე ქართული ეკლესია. ორ მოძმე ქალკედონიტურ ეკლესიას შორის აუცილებლად იქნებოდა „ერთობა“ და, აქედან გამომდინარე, VII საუკუნეშიც ტრადიციულად გრძელდებოდა VI საუკუნეში დანყებული ძველქართული თარგმანების სომხურის მიხედვით რედაქტირება და ინტენსიური თარგმნა სომხური ენიდან, მით უმეტეს, რომ ორივე ეს ქვეყანა არაბთა მიერ იყო დაპყრობილი და არაბებისათვის ყოველივე ბიზანტიური ისევე „დასაწუნი“ იქნებოდა, როგორც ადრე სპარსელებისათვის. ქართველები იძულებულნი იქნებოდნენ, ესარგებლათ ქართულთან შედარებით გაცილებით ღრმა და მდიდარი სომხური საღვთისმეტყველო, ისტორიული და ფილოსოფიური ლიტერატურით. ასე გაგრძელდებოდა ვიდრე 723 წლამდე, როცა სომხური და ქართული ეკლესიები საბოლოოდ დაშორდნენ ერთმანეთს, რადგანაც სომხურმა ეკლესიამ აშკარად და გადაჭრით აღიარა მონოფიზიტური მრწამსი. გრძელდებოდა თუ არა სომხუ-

რიდან თარგმნა IX-X საუკუნეებში? გრძელდებოდა, რადგანაც უკვე არსებობდა თარგმნის თითქმის 250-წლიანი ტრადიცია. გარდა ამისა, მართალია, სომხურმა ეკლესიამ მიიღო მონოფიზიტური მრწამსი, მაგრამ სომხეთსა და დანარჩენ ქრისტიანულ მსოფლიოს შორის კედელი არ აღმართულა. ბიზანტიის პატრიარქები საკმაოდ თავაზიან წერილებს წერენ „ერთმორწმუნე“ ე.ი. ქრისტიან სომხეთის პატრიარქებს, მაგალითად – პატრიარქი ფოტი. სომხური ენიდან ქართულ ენაზე თარგმნა გაგრძელდებოდა იმ დრომდე, როცა ბიზანტიის ეკლესიამ „მწვალებლობა“ დასწამა ქართულ ეკლესიას სომხურ ეკლესიასთან ურთიერთობის გამო. ე.ი. სომხურიდან ქართულად თარგმნა შეწყდებოდა X საუკუნის II ნახევარში. ეს იმას არ ნიშნავს, რომ ყოველი თარგმანი მომდინარეობდა სომხური ენიდან, პირიქით, ქართველებს უკვე VI საუკუნის II ნახევრიდან დაუწყიათ ბრძოლა სომხური საეკლესიო მორჩილებისაგან თავის დაღწევის მიზნით და წარმატებისთვისაც მიუღწევიათ იმავე საუკუნეში.

„არმენიზებული“ ქართული რედაქციების თითო ნუსხით მოღწევა ჩვენს დრომდე გასაკვირი არ არის. XI საუკუნის შემდგომ, როცა ეკლესიამ კანონიკურად მიიღო ექვთიმე და გიორგი მთაწმიდელების სკოლიდან გამოსული „თარგმანები“, ძველი რედაქციები აღარ გამოიყენებოდა ეკლესიებში, აღარ გადანერდნენ, აღარ უვლიდნენ – უფრო მეტიც, უარყოფდნენ როგორც თითქმის „მწვალებლურს“, ამიტომაც ბუნებრივია, აღარც უნდა მოეღწია ჩვენს დრომდე.

ტაოს თემი, მართლაც, IV-VI საუკუნეებში სომხური პროვინცია გახდა, მაგრამ ეს არ გვაძლევს საფუძველს ვთქვათ, რომ ადგილობრივმა ქართულმა მოსახლეობამ მთლიანად დაივიწყა თავისი ეროვნება და გასომხდა. პირიქით, შემდგომი VII-IX საუკუნეთა ტაო-კლარჯეთის მოსახლეობის გასაოცარი ლტოლვა ქართველობისაკენ, მათ მიერ „ქართველთა სამეფოს“ შექმნა, მათ მიერ ფანატიკური სიყვარული „ქართველობისადმი“, ამტკიცებს იმას, რომ IV-VI საუკუნეებში ტაოს მოსახლეობის დიდი წილი არათუ გასომხებულა, არამედ პირიქით, ყოველივე სომხური მათთვის არასასურველი გამხდარა და მასში გაღვივებული მიძინებული ქართული ეროვნული გრძნობები.

თარგმანთა შესახებ უნდა ითქვას, რომ მოსახლეობისათვის, მრევლისათვის მნიშვნელობა არა აქვს, საიდან იქნება ნათარგმნი საეკლესიო წიგნები, მთავარი ისაა, რომ მათ მშობლიურ ენაზე ესმათ სახარება თუ სამოციქულო და ტექსტი გასაგები იყოს მათთვის. თვით მკვლევარებს, სპეციალისტებსაც უჭირთ გაარკვიონ და დაადგინონ, რომელი ენიდანაა ნათარგმნი ტექსტები ქართულ ენაზე, მით უმეტეს, უბრალო მრევლისათვის. ამიტომაც, ტაოს ქართულენოვანი მრევლის „სომხური წარმოშობის ქართული წიგნების მოთხოვნილებათა დასაკმაყოფილებლად“ წმიდა წერილის მაინცდამაინც სომხურიდან თარგმნა რალაც გაუგებარი ჩანს.

თუ მოსახლეობამ თავისი ეროვნება, სომხობა უარყო, მიიღო სულ სხვა – ქართული ენა „ქალკედონიტური“ აღმსარებლობის გამო – როგორც ფიქრობს ზოგიერთი სპეციალისტი – რატომ უნდა მოეთხოვა ქალკედონიტ მრევლს მონოფიზიტურ სომხურ

ეკლესიაში კანონიკურად მიჩნეული საეკლესიო წიგნების თარგმნა? გამოდის, რომ ქალკედონიტებს კანონიკურად მიაჩნდათ მონოფიზიტურ ეკლესიაში მიღებული წმიდა წერილი, რაც შეუძლებელია. ამიტომაც, ძველქართული თარგმანების სომხურ წყაროსთან შეჯერება თუ სომხურიდან ხელახლა თარგმნა მოხდა არა ტაოს თემში „გაქართველებული“ სომხების დასაკმაყოფილებლად, არამედ მთლიანად ქართულ ეკლესიაში შექმნილი პოლიტიკური გარემოების გამო.

ქალკედონიტური პარტია ყოველთვის არსებობდა სომხურ ეკლესიაში. VII საუკუნეში და VIII საუკუნის დასაწყისში თვით სომეხი კათალიკოსები იყვნენ ქალკედონიტები. სომეხ-ქართველთა ცნობილი საეკლესიო კამათის დროს და შემდგომ 607-609 წლებში არსებობდა დამოუკიდებელი სომხური ქალკედონიტური ეკლესია, რომელსაც თავისი კათალიკოსი მართავდა – „ბერძენთა მხარეს დასვეს მოსეს საყდრის მონინაალმდეგე ვინმე იოან-ორბუნებიანი... რომელიც აბრაამის ხელდასხმის შემდეგაც მონინაალმდეგე დარჩა“.⁷³ IX საუკუნეშიც სომხური ეკლესიის შიგნით მწვავე ბრძოლა მიმდინარეობდა მონოფიზიტებსა და ქალკედონიტებს შორის.

ასე რომ, თუ რომელიმე სომეხი არ აღიარებდა მონოფიზიტურ ეკლესიას, მას შეეძლო ეროვნული ქალკედონიტური ეკლესიის წევრად გამოეცხადებინა თავისი თავი. ეროვნული სომხური ქალკედონიტური ეკლესიის ცენტრი მდებარეობდა ბიზანტიის იმპერიაში, ისტორიულ სომხეთში, ტაოსთან ახლოს, ხოლო ქართული ქალკედონიტური ეკლესიის ცენტრი ტაოსაგან ძლიერ დაშორებით მცხეთაში მდებარეობდა. ასეთ ვითარებაში არათუ ტაოს სომხები გახდებოდნენ ქართული ქალკედონიტური ეკლესიის წევრები, პირიქით, ტაოს ქართველები იქცეოდნენ სომხურ-ქალკედონიტური ეკლესიის წევრებად.

საერთოდ, არავითარი საჭიროება არ არსებობდა იმისა, რომ ქალკედონიტი სომხები ქართული ეკლესიის წევრები გამხდარიყვნენ, მათ თავიანთი ეროვნული ქალკედონიტური ეკლესია ჰქონდათ, საკმაოდ ძლიერი და ბიზანტიისაგან დაფინანსებული.

ტაოს პროვინციას აღმოსავლეთიდან სომხეთი ესაზღვრებოდა, დასავლეთიდან – ბიზანტიის იმპერია, რომელთა დაპყრობის ობიექტიც თითქმის მუდმივად იყო ის. ასეთ დროს სომხების გაქართველება ტაოში შეუძლებელი იყო. თუ ქალკედონიტობას აღიარებდნენ, იქვე იყო ბერძნულ-ქალკედონიტური ეკლესია, სომხურ ქალკედონიტურს რომ თავი დაეხებოთ. მით უმეტეს, რომ ტაო თვით შედიოდა ბიზანტიის იმპერიაში VII-IX საუკუნეებში და სახელმწიფო ენა – ბერძნული ენა იქ, ალბათ, ყველამ იცოდა.

ამიტომაც უნდა ვიფიქროთ, რომ იმის შემდეგ, რაც ტაო-კლარჯეთი მოექცა ბიზანტიის იმპერიაში და ამით გათავისუფლდა არაბთა პოლიტიკური და სომეხთა ეკლესიური ბატონობისაგან – ტაო-კლარჯეთის ქართველებში ხდება ეროვნული გრძნობების აფეთქება – ძველად სომეხ-სპარს-არაბთაგან დათრგუნვილი ქართველობის აღორძინება, ეროვნული გრძნობების გამოაშკარავება, რასაც შედეგად მოჰყვა იქ ქარ-

თული ენის, კულტურის აყვავება და ქართული ეროვნული სახელმწიფოს შექმნა, მაშინ, როცა არაბთაგან დაპყრობილი ქართლი და კახეთი ამ მხრივ უკან რჩებიან.

რადგანაც ქართული ბიბლია და საეკლესიო წიგნები ნარედაქტირევი, ან ნათარგმნი აღმოჩნდა სომხური შესაბამისი წიგნების მიხედვით, ცხადია, ქართულ ეკლესიას VIII საუკუნის შემდეგ აღარ დააკმაყოფილებდა ასეთი თარგმანები, რადგანაც 726 წლის მანასკერტის კრების შემდეგ სომხური ეკლესია აშკარად მონოფიზიტური იყო. ქართულ ეკლესიას კი უკვე მონოფიზიტურად მიჩნეული სომხური წმიდა წერილის მიხედვით ნათარგმნი წიგნები აღარ დააკმაყოფილებდა. ამ მდგომარეობას უნდა გამოეწვია უცხოეთში, ბიზანტიის იმპერიაში მდებარე ქართული მონასტრების, განსაკუთრებით კი, საბანშიდის მონასტრის ლიტერატურული მუშაობის გაცხოველება. საბანშიდის მონასტრის ერთ-ერთი უმთავრესი ფუნქცია იქნებოდა ქართული თარგმანების რედაქტირება ახლა უკვე ბერძნული რედაქციების მიხედვით. ამ დროს, როდესაც ძველი V-VI-VII საუკუნეთა ქართული თარგმანები (ე.ი. ბუნებრივია, ხანმეტი ტექსტები) უდარდებოდა იმდროინდელ ბერძნულ რედაქციებს, ახალი ქართული რედაქციის მიღების დროს რედაქტორებს ძველი ტექსტებიდან ახალ ტექსტებში ზედმეტი „ხან“-ები აღარ გადაჰქონდათ. ჩანს, ასე იქნა მიღებული „საბანშიდური“ რედაქციები ბიბლიური ტექსტებისა. საბანშიდაში მოღვაწეობენ გრიგოლ ხანძთელის მოწაფეები. საბანშიდაში დანერგილი „სინური მრავალთავის“ „...შექმნა განუზრახავს და სისრულეში მოუყვანია მაკარი ლეთეთელს“. „რომ მაკარი ლეთეთელი გრიგოლ ხანძთელის მოწაფე უნდა იყოს, ეს აზრი პირველად ნ. მარსა აქვს გამოთქმული“.⁷⁴ გრიგოლ ხანძთელს კი ორიენტაცია აღებული ჰქონდა ბერძნულ ეკლესიაზე. ის თვითონ ჩავიდა და გაეცნო კონსტანტინოპოლში საეკლესიო ცხოვრებას, ხოლო იერუსალიმში მოწაფეები ჰყავდა და იქიდან საეკლესიო ბერძნულ ტიპიკონს იღებდა. საბანშიდის, ისე როგორც სხვა უცხოურ თუ ქართულ მონასტრებში, ალბათ, გაცხოველებით ადარებდნენ ქართულ ტექსტებს ბერძნულს და ახდენდნენ ქართული ტექსტის გამართვას ბერძნულის მიხედვით. მიუხედავად ამისა, სომხურიდან ნათარგმნობის და რედაქტირების კვალის აღმოფხვრა ვერ შეძლეს, თუმცა ეს არც იქნებოდა საბოლოო მიზანი. მიზანი იქნებოდა ის, რომ ქართული თარგმანი დამთხვევოდა ბერძნულ რედაქციას (ჩანს, თუ ქართული და ბერძნული ტექსტები შინაარსობრივ-აზრობრივად იდენტური იქნებოდა, ძველ ქართულ ტექსტს ზედმეტი „ხან“-ების გამოკლებით გადაიტანდნენ ახალ რედაქციაში). რედაქტორების მიზანი იქნებოდა არა ძველი თარგმანების ლინგვისტურ-ფილოლოგიური კვლევა-ძიება, არამედ თარგმანთა ტექსტის გამართვა ბერძნულ რედაქციასთან შედარების გზით. შემდგომ კი, XI საუკუნეში, ქართული თარგმანები დიდი სიზუსტით დაუახლოვეს ბერძნულს, მიუხედავად ამისა, როგორც ქართველთა შორის, ისე ბერძენთა შორისაც ყოფილან საეკლესიო პირები „მაბრალობელნი“ და „მაყვედრებელნი“, რომლებიც სწუნობდნენ ქართულ თარგმანებს იმ მხრივ, რომ თითქოსდა არ იყვნენ იდენტური ბერძნულისა. „...მეცნიერნი ბერძნულისანი მაბრალობელ გუექმნებოდეს გამო-

უძიებლად დანერისათვის სიტყუათასა“.⁷⁵ იგულისხმება ბერძნულის მცოდნე ქართველები, მაგრამ ყოფილან აგრეთვე ქართულის მცოდნე ბერძნები – „მაყვედრებლნი“. „...ამას „გუაყუედრებდეს ბერძენიო“. საქმე ისაა, რომ სხვადასხვა სიტყვა გრიგოლ ღვთისმეტყველისა, რომელიც ექვთიმეს თავის დროს, უნდა ვიფიქროთ, ცალ-ცალკე უთარგმნია, ვილაცას მერე შეუერთებია, მექანიკურად გადაუბამს. ეს ბერძნებსაც კი შეუნიშნავთ და ქართველები გაუკიცხავთ ასეთი აღრევისათვის.

„მაბრალობლებისა“ და „მაყვედრებლების“ გამრავლება XI საუკუნის დასაწყისში გამოიწვია ბიზანტია-საქართველოს შორის ომმა, როცა ქართულ ეკლესიას ბრალად დასდეს არამართლმადიდებლობა – მწვალებლობა, რის საფუძველსაც ბერძნებს აძლევდა ის, რომ ქართული ეკლესია, მიუხედავად იმისა, რომ ქალკედონიტობის მტკიცე დამცველი იყო, მაინც განსხვავდებოდა ბიზანტიურ-ბერძნული ეკლესიისაგან თავისი ნაციონალურ-ქრისტიანული კულტურით. იმის შემდეგ, რაც ქართული ეკლესია ჩამოსცილდა სომხურ ეკლესიას, „...რომელთანაც მას აკავშირებდა ერთი და იგივე საეკლესიო წესები, ზნეჩვეულება და ტრადიციები“⁷⁶ ქართველ ერს მიუჩნევია, რომ დენაციონალიზაციის საშინელი კატასტროფისაგან თავის დაღწევის გზა არის – „...საკუთარი ეკლესიის ფრთათა ქვეშე ნაციონალურ-ქრისტიანული კულტურის გაღვივება“⁷⁷ რასაც შედეგად მოჰყოლია VIII-X საუკუნეებში ორიგინალური საეკლესიო წესების მძლავრი ზრდა-განვითარება: შემუშავებულა ნაციონალური აგიოგრაფია, „დადესებულ იქნა წმიდა ქართული დღესასწაულები ეროვნული წმიდანებისა“⁷⁸ ქართველებს საბერძნეთის პრაქტიკიდან მომდინარე მსოფლიო ეკლესიის დღესასწაულებისათვის „თავისი ეროვნული სული ჩაუბერიათ, რის გამოც შემდეგი დროის, XI საუკუნიდან, მწერლებს, რომელთაც მათი წარმოშობა უკვე ნათლად აღარ გაეგებოდათ, ქართულ დღესასწაულებად მოუნათლავთ. ასეთია, მაგალითად ჯვრის დღესასწაული აღდგომის მეორე დღეს, ... დღესასწაული წმიდა გიორგისა 10 ნოემბერს..., სატფურება იერუსალიმის ტაძრისა 13 სექტემბერს“⁷⁹ და სხვა. ამ დღესასწაულებს ამ რიცხვებში ბერძნები არ დღესასწაულობდნენ, რაც იწვევდა გაოცებას. არსებობდა საკუთარი ქართული „წესი და განგება სახარების საკითხავებისა“ ბერძნულისაგან განსხვავებული, არსებობდა ქართული სისტემა წელთაღრიცხვისა, ასევე განსხვავებული ბერძნულისაგან, მაგრამ ყველაზე მეტი თავისებურება და „ქართველობა“ ჩვენს წინაპრებს ამ ხანაში ლიტურგიკულ მწერლობაში გამოუჩენიათ... შეუთხზავთ ზატიკი. ამ არაჩვეულებრივს, ისტორიაში ერთადერთ მაგალითს, განსაკუთრებით თავი უჩენია X საუკუნეში...“⁸⁰ სწორედ ქართული ეკლესიის ნაციონალურ-ქრისტიანულმა ხასიათმა მისცა საბაბი ბერძნებს მწვალებლებად მონათლათ ქართველები, რადგან ქართული ეკლესიის ლიტურგიკაც კი განსხვავებული ყოფილა ბერძნულისაგან. „ქართველები დადგომიან ღვთისმსახურების სრული გაეროვნების გზას, არა მარტო ენის მხრით, არამედ შინაარსითაც, მაგრამ შემდგომმა პერიოდმა ეს მიმართულება შეაყენა“⁸¹ ქართული ღვთისმსახურების სრულ გაეროვნებას წინ აღუდგა ბიზანტიის ეკლესია იმით, რომ

ეროვნული ნიშან-თვისებები მწვალებლობად ჩაუთვალეს ქართულ ეკლესიას და მონოფიზიტ სომხურ ეკლესიასთან ძველი კავშირის დამადასტურებელ ნიშნად მიიჩნის. ქართული ეკლესიის მართლმადიდებლობის დამტკიცებას თავისი შრომა შეაღიეს XI საუკუნის მოღვაწეებმა პრაქტიკული საქმიანობით – საეკლესიო წიგნების ბერძნულთან შედარება-შენამება-დაახლოებით. ეს პრაქტიკა ქართულ ეკლესიაში მიღებული ყოფილა XI საუკუნემდე – VIII-X საუკუნეებში „...ბერძნულის მიხედვით ასწორებენ ძველ თარგმანებს, რომელნიც სომხური ენიდან მომდინარეობდნენ. ასეთი შედარება-შესწორების გზით წარმოიშვა „ახალი თარგმანი“. ამ დროს უნდა ეკუთვნოდეს პროფ. აკ. შანიძის მიერ აღწერილი წვირიმის (სვანეთშია) X საუკუნის იადგარი“.⁸²

იმისათვის, რათა მოესპოთ ბერძნებისათვის საბაბი ქართველთა მწვალებლად გამოცხადებისა, ექვთიმე, გიორგი მთანმიდელეები და მათი სკოლა ასრულებს შემდეგი სახის სამუშაოს „...ბიბლიის მანამდე არსებულ ქართულ თარგმანებს მაქსიმალურად უახლოებენ ბერძნულ წყაროს, რომ „ბინი რამე“ არ დასწამონ მათ. სულ რაღაც ნახევარი საუკუნის განმავლობაში ბიბლიური წიგნების ძველმა ქართულმა თარგმანმა სამჯერ განიცადა საფუძვლიანი გადამუშავება და ქართული ტექსტის ბერძნულთან დაახლოება აღმავალი ხაზით წარიმართა (გიორგი მთანმიდელი, ეფრემ მცირე, პეტრიწი, იყალთოელი)... ასეთ მუშაობას თავიდან მხოლოდ წმინდა ლიტერატურული ინტერესები კი არ განსაზღვრავდა, არამედ უფრო მწვავე პოლიტიკურ-კულტურული გარემოც... ეს იყო იძულებითი ღონისძიება ქართული კულტურის კერების თვითმყოფობის შესანარჩუნებლად დიდმპყრობელური ბერძნების მიმძლავრების ჟამს... V-XI საუკუნეებში ქართულ ენაში არ მომხდარა ისეთი დიდი მასშტაბის ცვილებები, რომ ამის გამო XI საუკუნეში აუცილებელი ყოფილიყო ძველ ქართულ თარგმანთა რედაქციული გადამუშავება და ენობრივი მოდერნიზაცია... მიზანი იყო არა ძველი ტექსტების ენობრივი მოდერნიზაცია, არამედ მაქსიმალური დაახლოება ბერძნულ წყაროსთან“.⁸³

აღმოჩნდა, რომ გიორგი მთანმიდელი არის ბიბლიური წიგნების არა მთარგმნელი, ამ სიტყვის დღევანდელი მნიშვნელობით, არამედ რედაქტორი, რომელიც ძველ ქართულ თარგმანებს, ბერძენთაგან დაწუნებულს, – ასწორებს იმდროინდელი ბერძნული რედაქციების მიხედვით. „გიორგი რომ ბიბლიურ წიგნებს ხელახლა არ თარგმნის, ეს ფაქტია, რომელსაც მხოლოდ დანახვა უნდა და არა მტკიცება... გიორგის რედაქციული კალამი არსებითად შეეხო ძველი რედაქციების არა გრამატიკულ, არამედ შინაარსობრივ-სტილისტურ მხარეს“.⁸⁴ „გიორგის რედაქტორული მუშაობის მიზანია, რომ ძველი ქართული რედაქციის ტექსტი უფრო დაუახლოვოს ბერძნულ წყაროს“.⁸⁵ „...ეფრემ მცირე კი გიორგის ნარედაქციევ ქართულ თარგმანს კიდევ უფრო აახლოებს ბერძნულ წყაროსთან არა მარტო შინაარსის, არამედ სტრუქტურის, სტილის თვალსაზრისითაც“.⁸⁶ „...რათა ქართული თარგმანი მაქსიმალურად შეესატყვისებოდეს ბერძნულ წყაროს აზრობრივადაც და ენობრივადაც“;⁸⁷ „მაგრამ ეს ხდება ... ქართული ენის ბუნების სანინააღმდეგოდ“.⁸⁸

ასეთ უკიდურესობამდე ქართველი მთარგმნელ-რედაქტორების მიყვანა გამოიწვიეს „მაბრალობლებმა“ და „მაყვედრებლებმა“ თავიანთი ცილისწამებით, თითქოსდა ქართულ თარგმანებს რაღაცა მონოფიზიტური „ბინი“ გააჩნდა. ქართველმა მთარგმნელ-რედაქტორებმა მოსპეს საბაბი ქართული ეკლესიის მწვალებელთა ეკლესიად გამოცხადებისა და ამით უდიდესი საქმე შეასრულეს ქართული ეკლესიის ავტოკეფალია-თავისთავადობის საქმეში.

„ქართლის ცხოვრების“ არმენოფილური რედაქცია

ჩვენში ძველ დროს სომხურიდან უთარგმნიათ ან სომხურის მიხედვით ურედაქტირებიათ არამარტო წმიდა წერილის ერთი ნაწილი, არამედ ზოგიერთი საერო წიგნიც. გიორგი მცირე წერდა: მართალია, ჩვენ ძველთაგანვე გვექონდა წმიდა წერილის შესანიშნავი ქართული თარგმანი, მაგრამ გარკვეული მიზეზების გამო სომხებმა შეძლეს ჩვენს წინაპრებს სომხურის მიხედვით ხელახლა „ეთარგმნათ“, ერედაქტირებინათ იგიო. ასევე ითქმის ზოგიერთ ძველქართულ საერო წიგნზე. ცნობილია, რომ „ქართლის ცხოვრების“ შესავალი („ამბავი რვათა ძმათა“) და საერთოდ, „მეფეთა ცხოვრება“ არმენოფილური ტენდენციების მატარებელია და ძველი სომხური ტრადიციის გავლენით არის დანერილი.⁸⁹ ეს მიუთითებს იმაზე, რომ ძველი ქართული საისტორიო თხზულებანი გარკვეულ დროს, გარკვეული მიზეზის შედეგად რედაქტირებულ იქნა არმენოფილების მიერ. უნდა ვიგულისხმოთ, რომ იგი არმენოფილური თვალსაზრისით რედაქტირებულ იქნა სწორედ იმ დროს, როცა სომხურის მიხედვით არედაქტირებდნენ ქართულ წმიდა წერილს. სომხურის მიხედვით რედაქტირება, ეს იყო საქართველოსთვის გლობალური პროცესი, რომელიც მოიცავდა არა მარტო საეკლესიო წიგნებს, არამედ, ჩანს, საეროსაც.

გიორგი მცირე წერს – „დაღაცათუ პირველთაგანვე გვექონდეს წერილნიცა და სარწმუნოება ჭეშმარიტი და მართალი, გარნა ქვეყანა ჩვენი შორს იყო ქვეყნისაგან საბერძნეთისა. და ვითარცა თესლნი არაწმიდანი შორის ჩვენსა დათესულ იყვნენ ბოროტნი იგი თესლნი სომეხთანი, გულარძნილი და მანქანანი, და ამის მიერ ფრიად გვევენებოდა, რამეთუ ნათესავი ჩვენი წრფელი იყო და უმანკო, ხოლო იგინი რეცა მიზეზითა წესიერებისათა, რეცა ცდუნებად გვაზმნობდეს, და რომელნიმე წიგნიცა გვექონდეს მათგან თარგმნილნი“.⁹⁰

ცნობილია, რომ იმის შემდეგ, რაც VIII საუკუნის 20-იან წლებში სომხურმა ეკლესიამ საბოლოოდ მიიღო მონოფიზიტური მრწამსი, ქართული ეკლესია სრულიად გაემიჯნა ამ ეკლესიას. სომხურმა ეკლესიამაც თავის მხრივ კავშირი განწყვიტა ბიზანტიასთან და საერთოდ, ქალკედონიტურ სამყაროსთან. წიგნები, რომელთა შესახებაც წერს გიორგი მცირე, შეიძლება ძირითადად თარგმნილ-რედაქტირებული იყო VIII საუკუნემდე. გიორგი მცირე წერს, რომ ამ დრომდე „პირველთაგანვე“ არსებული ქართულად თარგმნილი წიგნები, „ჭეშმარიტი და მართალი“ იყო. ჩვენში ქრისტიანობა, როგორც საერთო-სახალხო სარწმუნოება, დამკვიდრდა IV საუკუნიდან. ამიტომაც უნდა ვიგულისხმოთ, რომ ამ დროიდან უკვე დაიწყებოდა კიდევ ქართულ ენაზე წმიდა წერილის თარგმნა. ამიტომაც „პირველთაგანნი“ წიგნები ქართულ ენაზე IV-V საუკუნეებში ბერძნულიდან უნდა თარგმნილიყო და შექმნილიყო წმიდა წერილის ქართული რედაქცია. სწორედ ამის შემდეგ იწყება ის პროცესი, რომელსაც აღშფოთებით აღწერს გიორგი მცირე. იწყება „პირველთაგანი“ წიგნების რედაქტირება სომხური რედაქციების მი-

ხედვით. თუ ამ მოვლენის ქვედა ზღვრად მივიჩნევთ V საუკუნეს, ხოლო ზედად VIII-ს, მაშინ სომხურის მიხედვით ქართული წიგნების „თარგმნა“-რედაქტირება მიმდინარეობდა VI-VII საუკუნეებში.

მართლაც, VI საუკუნე ტრაგიკული იყო ქართველი ხალხისათვის. ამ დროს დაიშალა და გაუქმდა ფარნავაზის მიერ დაარსებული თითქმის ათასწლოვანი ქართული სახელმწიფო, სპარსელებმა ქვეყანა დაიპყრეს. ქართული ეკლესიაც, როგორც ელინოფილური ეკლესია, დევნილი იყო სპარსთა მიერ. სამაგიეროდ კი, როგორც ცნობილია, სომხურ ეკლესიას ძალიან მონყალე თვალით უყურებდნენ სპარსეთის შაჰები და შემდეგ არაბები. მათ ის მიაჩნდათ ბერძნული ეკლესიის სანინააღმდეგო რეალურ ძალად. ამიტომაც, სომხურ ეკლესიას აბატონებდნენ სპარსეთის იმპერიაში მოქცეულ ამიერკავკასიელ ქრისტიანებზე. ქართული და ალბანური ეკლესიები VI საუკუნის დასაწყისში სომხური ეკლესიის გავლენის სფეროში მოექცნენ. ამ დროს იწყება სწორედ ქართული წმიდა წერილის ხელახალი რედაქტირება სომხურის მიხედვით – „მიზეზისათა წესიერებისათა“. ამ პროცესის მიზანი იქნებოდა ელინოფილური თხზულებები ქვეუღიყო სომხოფილურ თხზულებებად. საბოლოო მიზანი კი იყო – ქართველებს ბიზანტიის მაგიერ ორიენტაცია აეღოთ სპარსეთზე. ასეთივე მდგომარეობა გაგრძელდებოდა VII საუკუნეშიც. მართალია, VI საუკუნის ბოლოს საქართველო კვლავ გაერთიანდა და სახელმწიფოებრიობა აღსდგა, მაგრამ ერეკლე კეისარმა შეაფერხა მისი გაძლიერება. სპარსთა დამარცხების შემდეგ, ერეკლემ „უნია“ შეკრა სომხურ ეკლესიასთან და ის კვლავ გააბატონა. ერეკლე და საერთოდ ბიზანტია, დიდი მონივნებითა და რიდით ეპყრობოდნენ სომხურ ეკლესიას VII საუკუნეში. ამიტომაც VII საუკუნეშიც ქართული წიგნების სომხურის მიხედვით რედაქტირებას ვერაფერი დააბრკოლებდა (ჩვენ ამის შესახებ ვწერდით სხვადასხვა თავებში).

სწორედ ამ დროს VI-IX საუკუნეებში სპარსთა და არაბთა ბატონობის დროს უნდა „თარგმნილიყო“, ანუ რაც იგივეა რედაქტირებულიყო (ძველ ქართულად „თარგმნა“ რედაქტირებასაც აღნიშნავდა), უკვე არსებული ქართული საისტორიო თხზულებანი, კერძოდ კი, „ქართლის ცხოვრების“ შესავალი, „ამბავი ქართველთა მეფეთანი“. მართლაც, „მეფეთა ამბავი“ და „ქართლის ცხოვრების“ შესავალი ისეთი არმენოფილური ტენდენციებით არის გაჟღერებული, რომ შეუძლებელია აღნიშნული საუკუნეების გარდა ჩვენში ოდესმე შექმნილიყო პირობები მსგავსი ქმედებისათვის, გარდა XVII-XVIII საუკუნეებისა.

ისინი, რომელნიც არედაქტირებდნენ ძველ წიგნებს, მართლაც რომ „გულარძნილნი და მანქანანი“ ყოფილან. ეს კარგად ჩანს „ქართლის ცხოვრების“ შესავლიდან. აქ სხვადასხვა ხერხებით („მანქანებით“) დამცრობილია ყოველივე ქართული. საზოგადოდ მიჩნეულია, რომ ამ ნაწილის ავტორი არის ლეონტი მროველი, რაც ასე არ უნდა იყოს. ქართული ეროვნული თავმოყვარეობის შემლახველი თხზულება ქართული სახელმწიფოს დამხობისა და საქართველოს კულტურულ ცხოვრებაში უცხოელთა ბატონობის

დროს უნდა შექმნილიყო, ხოლო შემდეგ დროს ის, როგორც ქეშმარიტება („ძველი ამბავი“), გაიმეორეს სხვა ავტორებმა.

„ქართლის ცხოვრების“ ამ რედაქციების მიხედვით ქართველები არიან ყველა ერთზე უბოროტესნი, უწმინდური ზნისანი საძაგელი ცხოვრებით მცხოვრებნი, მკვდრის გვამის მჭამელნი, ამიტომაც უსაფლავონი, ნათესავთა არმცნობნი. მართალია, თითქოსდა ქართველები ასეთნი იყვნენ ალექსანდრე მაკედონელის საქართველოში შემოსვლამდე, მაგრამ ამის შემდეგაც მაინც ჭამდნენ იმ კაცის გვამს, რომელსაც კერპებს მსხვერპლად სწირავდნენ.

ამ თხზულების თანახმად, ზემოთ აღნიშნულის გარდა, ქართველები სამხედრო ძალითაც ისე ძლიერები არ არიან, როგორც მეზობელი სომეხი ხალხი. ამ ხალხის გავლენის ქვეშ არიან და აღიარებენ კიდევ იმ ხალხს უზენაესად.

განსაკუთრებით საინტერესოა, რომ „ქართლის ცხოვრების“ შესავალში ქართული ენაც დამცრობილია. ეს ენა თითქოსდა ახალი ენაა, არა ბაბილონის გოდოლის დანგრევის დროს ღვთის მიერ შექმნილი, როდესაც ბიბლიის თანახმად შეიქმნა საზოგადოდ ყველა ენა, არამედ თითქოსდა ქართული ენა შექმნილია ექვსი სხვადასხვა ხალხის ენების სტიქიური აღრევის შედეგად, მათ შორის სომეხი ხალხის ენის მეოხებითაც.

და ეს ყოველივე საუკუნეთა მანძილზე მეორდებოდა ქართველთა მთავარ საისტორიო ნიგნში. ეს გასაოცარი მოვლენა, მართლაც, იმით შეიძლება აიხსნას, რომ „ნათესავი ჩვენი წრფელი იყო და უმანკო“ – როგორც გიორგი მცირე წერდა. აღნიშნული კონცეფცია სრულებით განსხვავდებოდა სხვებისაგან, მაგალითად, თვით მაცხოვარი ქართველ ერს „საზეპური“, ღვთისაგან რჩეულს უწოდებდა „წმიდა ანდრიას ცხოვრების“ თანახმად. ამიტომაც ასეთი ურთიერთგამომრიცხველი კონცეფციები სხვადასხვა წყაროებიდან მომდინარეობს და არ აიხსნება იმით, თითქოსდა აღნიშნული დამამცირებელი სიყალბე შეიქმნა ქრისტიანობის როლის გაზრდის მიზნით. ქართველები, „ქართლის ცხოვრების“ თანახმად, ქართლოსის შთამომავლები არიან, რომელთა შესახებაც თავის თხზულებაში წერს ლეონტი მროველი: – „აქამომდის ქართლოსიანთა ენა სომხური იყო, რომელთა ზრახვიდეს ხოლო ოდეს შემოკრბეს ესე ურიცხვნი ნათესავნი ქართლსა შინა, მაშინ ქართველთაცა დაუტევეს ენა სომხური. და ამათ ყოველთა ნათესავთაგან შეიქმნა ენა ქართული“.

„...და იპყრეს სჯული უბოროტესი ყოველთა ნათესავთაცა, რამეთუ ცოლ-ქმრობისათვის არა უჩნდათ ნათესაობა და ყოველსა სულიერსა ჭამდეს, საფლავი არა იყო, მკუდარსა შესჭამდეს“.⁹¹ და შემდეგ „...იყვნენ ქართლს ესრეთ აღრეულ ესე ყოველნი ნათესავნი და იზრახებოდა ქართლსა შინა ექვსი ენა: სომხური, ქართული, ხაზარული, ასურული, ებრაული და ბერძნული. ესე ენანი იცოდეს ყოველთა მეფეთა ქართლისათა, მამათა და დედათა“.⁹²

საინტერესოა, რომ სულ რამდენიმე სტრიქონის შემდეგ კვლავ მეორდება ზემოთ მოყვანილი თვალსაზრისი ალექსანდრე მაკედონელთან დაკავშირებით: „ამან ალექ-

სანდრე დაიპყრნა ყოველნი კიდენი ქვეყნისანი... მოვიდა ქართლად და პოვნა ყოველნი ქართველნი უბოროტეს ყოველთა ნათესავთა სჯულითა, რამეთუ ცოლ-ქმრობისა და სიძვისათვის არა უნდა ნათესაობა, ყოველსა სულიერსა ჭამდეს, მკვდარსა შესჭამდეს, ვითარცა მხეცნი და პირუტყვინი, რომელთა ქცევისა წარმოთქმა უხმ არს“.⁹³

ალექსანდრე მაკედონელის წასვლის შემდეგ ქართველებს ოდნავ შეუცვლიათ თავისი ჩვევა – „და რადგან წარვიდა ალექსანდრე, არღარა ჭამდეს კაცსა თვინიერ რომელ შესწირიან კერპსა მსხვერპლად“.⁹⁴

შეიძლებოდა ზემოთ მოყვანილი ეროვნული თავმოყვარეობის შემლახველი ცნობები ქართველთა თვითკრიტიკადაც მიგვეჩნია და რაიმე გამამართლებელი მიზეზი მოგვეძებნა, აქვე, ამ ცნობების გვერდით რომ არ იყოს გასაოცარი ქება ყოველივე სომხურისა.

„ლეონტი მროველის“ თხზულების აღნიშნული ნაწილი მთლიანად გაჟღერებულია იდეით, რომ სომხები უპირატესნი არიან ქართველებზე, რადგანაც სომეხთა წინაპარი უფროსობდა არა მარტო ქართველებს, არამედ საერთოდ კავკასიელთა წინაპრებზედაც. თარგამოსის რვა ვაჟიშვილს (გმირებს) შორის ჰაოსი უფროსი იყო: „შვიდთავე გმირთა ზედა იყო გამგებელ და უფალ ჰაოს და ესენი იყვნენ მორჩილ ჰაოსისა“.⁹⁵

სომეხთა წინაპარი ისეთი ძლიერი „დევეგმირია“, რომ ის ამარცხებს „ყოველი ქვეყნის პირველ მეფეს“ – ნებროთს.

ნებროთის დამარცხების შემდეგ ჰაოსი გამეფდა ქართველთა წინაპარზე და სხვა კავკასიელებზე – „მაშინ ჰაოს ჰყო თავი თვისი მეფედ ძმათა თვისთა ზედა და სხვათაცა ნათესავთა ზედა, მახლობელად საზღვართა მისთასა“.⁹⁶

ამ თხზულებაში, როგორც ვთქვით, დაკნინებულია საქართველოს ისტორია, კერძოდ, ქართველები ჯერ სომეხებს ემორჩილებიან, შემდეგ ხაზარებსა და სპარსელებს, შემდეგ კვლავ სომეხებს, ხოლო ჰაოსი ისეთი გმირია, რომლის მსგავსი არც წარღვნამდე და არც მის შემდეგ არ არსებულა. – „ხოლო ჰაოს უმეტეს გმირი იყო ყოველთასა, რამეთუ ეგვეითარი არაოდეს ყოფილ იყო არცა წყლის-რღვნის წინათ და არცა შემდგომად ტანითა, ძალითა და სიმხნითა“.⁹⁷

ფარნავაზ მეფის შემდეგ მირიანის გამეფებამდე, ამ თხზულების თანახმად, საქართველო სომეხი მეფეების ხელთაა – თითქმის 600-700 წლის განმავლობაში, ამის შესახებ ა. ბოგვერაძე წერს – „ამის შემდეგ თარგამოსიანების, კერძოდ, ქართველებისა და სომეხების ცხოვრება თავთავისი გზით წარმართა. ქართლოსიანები ჯერ ხაზარების მორჩილებაში არიან, მერე სპარსელებისა“.

„ფარნავაზის შემდეგ, რომელმაც შექმნა ქართველთა სამეფო და „მსახურებდა ანტიოქოსს, მეფესა ასურისტანისასა“, სამხედრო-პოლიტიკური უპირატესობა, ლეონტის მიხედვით, ამიერკავკასიაში მთლიანად სომეხი მეფეების ხელთაა, რომლებსაც მორჩილებდნენ ქართველთა მეფეები და ქართველები. ასე გაგრძელდა ქართლში მირიანის გამეფებამდე. მაეჟან ქართლის სპასპეტი სპარსთა მიერ სომხეთის მოოხრების შემდეგ ამბობს: „წარღებულ არს სომხეთი, რომელსა ეკიდა სამეფო ჩუენი“.

„ლეონტი აღარ ასახელებს იმის მიზეზს, თუ რამ განაპირობა სომეხთა უპირატელობა ქართლოსიანებზე, მაგრამ საეჭვო არაა, რომ მისი აზრით, ამას ჰქონდა ის ისტორიულ-გენეტიკური საფუძველი, რომლის ძალითაც ჰაოსი თავის ძმებზე ჯერ „იყო გამგებელ და უფალ“ და მერე „მეფე“.⁹⁸

„ლეონტი მროველს“ ქართველ მეფეთა ცხოვრების აღწერის დროს უხვად გამოუყენებია სომხური მასალები, თქმულებები და ლეგენდები, ვრცლად საუბრობს სომხური ენის განსაკუთრებულ როლზე მაშინ, როცა ქართული ენა, როგორც ითქვა, დაკნინებულია.

ა. აბდალაძე წერს – „ცხოვრება ქართველთა მეფეთას“ არმენოფილური ტენდენცია იმიტაც უნდა აიხსნას, რომ ლეონტი მროველს, გარკვეული მიზეზების გამო, მის წინაშე დასახული მიზნის განსახორციელებლად უხვად გამოუყენებია სომხური მასალები, სომხური თქმულებები, ლეგენდები“.⁹⁹

„ლეონტი საკმაოდ ვრცლად საუბრობს სომხების ძლიერებაზე, მის დიდ წარსულზე, სომხური ენის განსაკუთრებულ როლზე...“¹⁰⁰

ცნობილია, რომ I-II საუკუნეებში საქართველო ამიერკავკასიაში უძლიერესი სახელმწიფო იყო და მასთან რომის იმპერიაც კი მეგობრობდა. ქართველთა ჯარს ეჭირა სომხეთი და სომხეთის სამეფო ტახტზეც არც თუ იშვიათად ქართველი მეფეები ისხდნენ. მიუხედავად ამისა, „ლეონტი მროველს“ ამ დროსაც კი საქართველო სომხეთზე დამოკიდებულ ქვეყანად ჰყავს გამოყვანილი. I საუკუნის 30-50-იან წლებთან დაკავშირებით, გ. მელიქიშვილი წერს – „აშკარაა, რომ „ქართლის ცხოვრების“ მონათხრობს ამ ლაშქრობის შესახებ სომხური ტრადიცია უდევს საფუძვლად. ამაზე მიუთითებს აშკარა არმენოფილური ტენდენცია, რომელიც მონათხრობს წითელ ზოლად გასდევს... „ქართლის ცხოვრებას“ I საუკუნის 70-80-იანი წლების ამბების გადმოცემისას, როგორც ვთქვით, აგრეთვე სომხურ ტრადიციას ეყრდნობა.“¹⁰¹

გ. მელიქიშვილი წერს, I საუკუნის მინურულს „ქართამის მეფობის აღწერისას ქართული წყაროები კვლავ ძველი სომხური ტრადიციიდან მოდიან...“¹⁰²

როგორც ზემოთ მოყვანილიდან ჩანს, „ქართლის ცხოვრების“ I ნაწილს ახასიათებს ორი მთავარი ტენდენცია:

1. ქართველთა ეროვნული თავმოყვარეობის შელახვა;
2. მკვეთრად გამოხატული და გადაჭარბებული არმენოფილობა.

ამ თხზულების არმენოფილური ტენდენცია ამჟამადაც კი უხერხულობას იწვევს. მაგალითად, გ. პექის გერმანულად უთარგმნია „ქართლის ცხოვრება“ თავისი არმენოფილური ცნობებითა და ადგილებით, რასაც შეუძლია უცხოელებს მცდარი წარმოდგენა შეუქმნას ჩვენს ისტორიაზე, – წერს ალ. აბდალაძე: – „რახანია მკვლევარნი მსჯელობენ, კამათობენ „ქართლის ცხოვრების“ შემადგენელი ერთ-ერთი თხზულების, „ცხოვრება ქართველთა მეფეთას“ არმენოფილური ტენდენციის მიზეზების შესახებ, მაგრამ მიღებული შედეგები, როგორც ჩანს, სამეცნიერო წრეებს არ აკმაყოფილებს. ამის დასტურად შეიძლება მოვიხმოთ ახლახან გამოქვეყნებული „ქართლის ცხოვრების“ გ. პე-

ჩისეული გერმანული თარგმანიც, რაც თავისთავად ფრიად მნიშვნელოვან მოვლენას წარმოადგენს. გ. პეჩისვე მიერ თარგმანისადმი დართულ წინასიტყვაობასა და შენიშვნებში „ცხოვრება ქართველთა მეფეთას“ არმენოფილური ტენდენციების კვალდაკვალ არაფერია ნათქვამი. კომენტარების გარეშეა გადათარგმნილი ქართული ტექსტის სათანადო, არმენოფილური ტენდენციის ამსახველი ცნობები თუ ადგილები. ამ საკითხზე არსებული მარც სამეცნიერო ლიტერატურაა მითითებული, ამით კი საქმეში ჩაუხედავ უცხოელ პკითხველს, შესაძლოა, მცდარი წარმოდგენა შეექმნას ჩვენს უძველეს ისტორიაზე“.¹⁰³

აღსანიშნავია, რომ ჩვენი მკვლევარები, მართალია, დიდი ხანია იკვლევენ აღნიშნული თხზულების როგორც არმენოფილურ, ისე ქართველთა ეროვნული თავმოყვარეობის შემლახველ ტენდენციებს, მაგრამ იკვლევენ არა ორივე ტენდენციას ერთად – მთლიანობაში, არამედ ცალ-ცალკე, მაგალითად, როცა არმენოფილურ ტენდენციებს იკვლევენ, საერთოდ გვერდს უქცევენ და არ ეხებიან ქართველთა დამამცირებელ ცნობებს, ხოლო როცა ქართველთა დამამცირებელ ტენდენციებს იკვლევენ, არმენოფილურ ცნობებს არ განიხილავენ. ასეთი მიდგომა ხელს არ უწყობს ჭეშმარიტების დადგენას იმ მიზეზის გამო, რომ რადგანაც „ქართლის ცხოვრების“ აღნიშნული თხზულება არის ერთი მთლიანი ნაშრომი, ამიტომაც მთლიანობაში და ურთიერთკავშირში უნდა იქნას განხილული მასში არსებული ყველა ტენდენცია. ეს თხზულება ქრონიკების უბრალო კრებული რომ იყოს ერთიანი რედაქციის გარეშე, მაშინ, ცხადია, ცალ-ცალკე შეიძლებოდა ყოველი ტენდენციის განხილვა, მაგრამ რადგანაც აღიარებულია, რომ ეს თხზულება არის ერთი ავტორის, ან ყოველ შემთხვევაში ერთი რედაქტორის მიერ დამუშავებული, მისი კვლევაც ერთიანი უნდა იყოს.

ამ თხზულების (იგულისხმება „ქართლის ცხოვრების“ შესავალი) ავტორი (თუ რედაქტორი) შემთხვევით სრულებით არ ლახავს ქართულ ეროვნულ თავმოყვარეობას და განადიდებს ყოველივე სომხურს. ეს არის ავტორ-რედაქტორის წინასწარდასახული გეზი, რომელიც მტკიცედ მიისწრაფის ერთი გარკვეული მიზნისაკენ.

წინა თავებში ვწერდით, რომ ქართველების არმენიზაცია VI-VII საუკუნეებში მიმდინარეობდა არა მარტო მესხეთში, არამედ ქვემო ქართლშიც (გუგარქში); ეს პროცესი მიმდინარეობდა ჰერეთშიც. იქ მცხოვრები ქართული მოსახლეობა იქცა სომხური ეკლესიის მრევლად, რის გამოც, მათ ეკლესიებში შეწყვეტილი იყო ქართულენოვანი მსახურება და დანერგილი იყო სომხურენოვანი. ქართული ენა განდევნილ იქნა საეკლესიო მსახურებიდან. თუ გავითვალისწინებთ იმას, რომ ეკლესია ძველ დროს მოიცავდა კულტურის ყველა სფეროს, ცხადია, ქართული ენის ხმარებიდან განდევნა ქართული მოსახლეობის გულისწყრომას გამოიწვევდა. სწორედ ამ დროს, ქართველთა წინააღმდეგობის დაცხრომის მიზნით, ალბათ, შემუშავდა კიდევ შესაბამის წრეებში ქართული ენის დამამცირებელი თეორია (რომელიც გადმოტანილია „ქართლის ცხოვრების“ შესავალში) და გავრცელდა.

მაგალითად, კერძოდ, აქ ენის შესახებ ნათქვამია, რომ ქართველების ენა თავდაპირველად არა ქართული, არამედ სომხური ენა იყო. ქართველებმა იმის შემდეგ დაანებეს თავი სომხურ ენაზე ლაპარაკს, რაც შემუშავდა ქართული ენა. ქართული ენა, ამ თეორიის თანახმად, ასე შექმნილა – საქართველოში ცხოვრობდნენ ქართველები (სომხური სალაპარაკო ენით), ბერძნები, სომხები, ებრაელები, ხაზარები, ასურელები და სხვები. შემდეგ ამ ხალხების ენათა აღრევის შედეგად შეიქმნა ქართული ენა. ქართული ენის შექმნის შემდეგ ქართველებმა მიატოვეს სომხურ ენაზე ლაპარაკი და დაიწყეს ქართული: „აქამომდის ქართლოსიანთა ენა სომხური იყო, რომელსა ზრახვდეს, ხოლო ოდეს შემოკრბეს ესე ურიცხვნი ნათესავნი ქართლსა შინა, მაშინ ქართველთაცა დაუტყვეს ენა სომხური და ამით ყოველთა ნათესავთაგან შეიქმნა ენა ქართული“.¹⁰⁴ ქართული ენის შექმნის შემდეგაც უცხო ხალხები საქართველოში ცხოვრებას განაგრძობდნენ.

ძველად ყოველმა უბრალო, რიგითმა ქრისტიანმაც კი იცოდა, რომ ყოველი ენა შექმნილია ღვთის მიერ, ბაბილონის გოდოლის დანგრევისას. ზემოთ მოყვანილი ქართული ენის ღირსების დამამცირებელი თეორიის გავრცელების შემდეგ, ქართველებს არწმუნებდნენ, რომ ქართული ენა ღვთის მიერ კი არ არის შექმნილი, არამედ ეს ენა არის სხვადასხვა ენათა სტიქიური აღრევის შედეგად ახალშექმნილი ენა, ხოლო ამ ენის შექმნამდე ქართველები ღვთისაგან შექმნილ სომხურ ენაზე მეტყველებდნენ.

სწორედ ეს ნერია „ქართლის ცხოვრების“ შესავალში.

ამ თეორიის გავრცელების დროს არ შეიძლებოდა არ გამოჩენილიყო საპირისპირო თეორია და მართლაც, ქართული ეკლესია გავლენის სფეროებისათვის ენათა ჭიდილში აქტიურად მონაწილეობდა. ამას მიუთითებს არსებობა თეორიისა, რომელსაც ეწოდება „ქებაი და დიდებაი ქართულისა ენისაი“. ამ თეორიის თანახმად, ქართული ენა არათუ ღვთის მიერ არის შექმნილი, არამედ ქართული ენა საღმრთო ენაა, რომელზედაც ისაუბრებს და რომლითაც განიკითხავს იესო ქრისტე მეორედ მოსვლის დროს მკვდრეთით აღმდგარ ადამიანებს. ეს რომ ნამდვილად ასეა, ამას მიუთითებს მრავალი ნიშანი, კერძოდ, ქართული ენა სხვა ენების გაჩენამდე 104 თუ 94 წლით ადრეა შექმნილი.

„სასწაულად ესე აქვს ასოთხი წელი უმეტეს სხვათა ენათა ქრისტეს მოსვლითგან დღესამომდე“.¹⁰⁵ აქვეა მითითებული სხვა ნიშნებიც ქართული ენის ღვთიური წარმოშობის დასადასტურებლად და აგრეთვე ამ ენის არათუ სხვა ენებზე ნაკლებობის, არამედ უპირატესობის დასამტკიცებლად.

ყველა ქართველს, რომელნიც აღნიშნულ პირობებში ცხოვრობდნენ და თავისი თვალთი უყურებდნენ ქართული ენის განდევნას ეკლესიიდან და კულტურის ყველა სფეროდან, არ შეეძლოთ დაეჯერებინათ ამ დევნილი ქართული ენის უპირატესობა სხვათა ენაზე. სწორედ მათთვის ნათქვამია იქვე, რომ მართალია, ამჟამად ქართული ენა დამდაბლებულია და დაუნუნებელია, მაგრამ ეს სრულებით არ ნიშნავს იმას, რომ

ქართული ენა მდებარე ენაა, არა, ეს ენა უფლის სახელითაა კურთხეული, მაგრამ ამჟამად იგი უფლის მიერ შენახულია („დამარხულ არს“) და დაძინებულია („მძინარე არს“), რათა მეორედ მოსვლისას ყველა ენა (ე.ი. ყველა ერი) ამ ენით განიკითხოს უფალმყოფელს (ე.ი. გადმოცემულია იმ დროის რეალური სურათი: ენა დამდებლურ-დანუნებულია) – „დამარხულ არს ენა ქართული დღემდე მეორედ მოსვლისა მესიისა სანამებელად, რათა ყოველსა ენასა ღმერთმან ამხილოს ამით ენითა და ესე ენამ მძინარე დღესამომდე... და ესე ენამ შემკული და კურთხეული სახელითა უფლისათა მდებარე და დანუნებული – მოელის დღესა მას მეორედ მოსვლასა უფლისასა“.¹⁰⁶

საერთოდ, ეს თხზულება ანტიგრიგორიანული სულისკვეთებითაა გაჟღერებული, რაც იქიდან ჩანს, რომ მასში ქართველთა მომხატველად დასახელებულია არა წმიდა გრიგორი, როგორც სახავდა VI-VII საუკუნეებში სომხური ეკლესია, არამედ ბერძენთა დედოფალი ელენე (რომის იმპერატორ კონსტანტინეს დედა) და წმიდა ნინო. ეს მიუთითებს, რომ თხზულება ელინოფილურია და ამ თავისი მიმართულებითაც სომხური ეკლესიის სანინააღმდეგო. „ახალმან ნინო მოაქცია და ჰელენე დედოფალმან“.

ქართული ენა არაა ღირსი დამდებლებისა (როგორც ამდებლებდა მას ფსევდო-ლეონტი მროველი) და დანუნებისა, რადგანაც „ყოველი საიდუმლო ამასა ენასა შინა დამარხულ არს“, – წერია იქ.

წმიდა სახარებიდან ცნობილია, რომ ლაზარე გარდაცვალების შემდეგ ოთხი დღე იდო საფლავში და იქვე დარჩებოდა მეორედ მოსვლამდე, უფალ იესო ქრისტეს რომ არ ენებებინა მისი გაცოცხლება.

ქართულ ენასაც სწორედ ისევე სძინავს, როგორც ეძინა ლაზარეს. ქართულ ენას სახარებაში ლაზარე ჰქვია (ე.ი. ლაზარე ქართული ენის სიმბოლოა), რადგანაც ქართული ენა სწორედ ისევე აღსდგება, როგორც აღსდგა ლაზარე „და ესე ენამ მძინარე არს დღესამომდე და სახარებასა შინა მას ენასა ლაზარე ჰქვია“.¹⁰⁷ წმიდა სახარებიდან ცნობილია, რომ უფალი იესო ქრისტე იყო მეგობარი ლაზარესი და მისი დებისა – მარიამისა და მართასი. იესო ქრისტეც მეგობარია ქართული ენისა (ე.ი. ლაზარესი) და ეს მეგობრობა იმით მტკიცდება, რომ ყოველი საიდუმლო ქართულ ენაშია შენახული.

„ქება და დიდება“ ქებაა არამარტო ქართული ენისა, არამედ ქართული ანბანისა და ქართული წმიდა წიგნებისა (მათეს სახარებისა). ამას დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა, რადგანაც მესხეთში (იგულისხმება ტაო და სხვადასხვა კუთხეები), გუგარქში და ჰერეთში ეკლესიებში სომხურენოვანი მსახურების დანერგვის დროს განიდევნა ქართულენოვანი წიგნები და დაინერგა „მაშტოცის და წმიდა გრიგორის წესი და მსახურება“, ე.ი. სომხურენოვანი წიგნებით სომხურენოვანი მსახურება (წირვა-ლოცვა). ასეთ დროს განცხადებას იმისას, რომ ქართულ სახარებას (კერძოდ, მათესას) აქვს იღუმალი, საღვთო წინასწარმეტყველური ნიშნები, დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა.

უნდა აღინიშნოს, რომ VI-VII საუკუნეების ძირითად პერიოდებში ქართული და

სომხური ეკლესიები თითქმის ერთი და იგივე სარწმუნოებრივი მიმართულებისა იყვნენ (განხეთქილება, „განყოფა“ ამ ორ ეკლესიას შორის მოხდა 607-609 წლებში, ხოლო ერეკლე კეისრის ლაშქრობის შემდეგ სომხურმა ეკლესიამ „უნია“ შეკრა ბიზანტიურ (ე.ი. ჩვენთანაც) ეკლესიასთან, ამიტომ ზემოთ აღნიშნული მეტოქეობა ამ დროს (VIII.) იდეოლოგიურად უზრუნველყოფილი არ იყო (არ ჰქონდა ისეთი აშკარად გამოხატული ეროვნულ-სარწმუნოებრივი სახე, როგორიც VIII საუკუნის შემდეგ). სწორედ ამ მდგომარეობის გამო, შეიძლება ითქვას, ტოტალური არმენიზაციის დროს, ქართველთა წმიდა წიგნებზეც კი ხელი მიუწვდებოდათ არმენოფილებს. „ქართლის ცხოვრების“ შესავალი და „ამბავი მეფეთანის“ სომხოფილური რედაქციის არსებობაც ამ მიზეზით არის გამოწვეული.

მიიჩნევა, რომ სწორედ „სომხურ-ქალკედონურმა“ ვერსიამ, რომელიც VII საუკუნით თარიღდება, საფუძველი დაუდო „ლეონტი მროველის“ ერთ-ერთ სქემას – „გავრცელებულია თვალსაზრისი, თითქოს არქაული ნაწილის, ე.წ. ეთნარქების სქემა მთლიანად XI საუკუნისაა. მასში არეკლილია კავკასიის ხალხთა მეგობრობის ამ საუკუნის იდეა. კრიტიკული შესწავლა კი მოწმობს, რომ ეს სქემა მეტად ძველია. თავისი ფაქტურით იგი შისდევს და ემთხვევა იმას, რასაც ვიცნობთ „ხალხთა წარმომავლობის“ წიგნის სომხური ქალკედონური ვერსიით, რომელიც VII საუკუნით თარიღდება.¹⁰⁷

„ქართლის ცხოვრების“ შედგენილობიდან ჩანს, რომ ქართველებს თავდაპირველად ჰქონიათ თავიანთი ისტორიის ქრონიკები ან ჩანაწერები. ასევე თქმულებები და ეროვნული ისტორიის ფოლკლორული ძეგლები. შესაძლებელია ისინი შეკრებილი და ერთ ქრონოლოგიურ სისტემაშიც იყო მოყვანილი და თხზულების სახე ჰქონდა, მაგრამ VI-VII საუკუნეებში არმენოფილებს ეს ძველქართული ისტორიული თხზულება ურედაქტირებიათ, მისთვის მიუციათ მკვეთრად გამოხატული არმენოფილური სახე. „ცნობილია, რომ ლეონტი მროველმა თავისი მოთხრობა ქართლის გაქრისტიანების შესახებ ძირითადად „მოქცევაიდან“ აიღო. რაც შეეხება წარმართობის ხანის ისტორიას, კერძოდ, ალექსანდრე მაკედონელის შემოსვლის ეპიზოდს, კ. კეკელიძის აზრით, იგი უშუალოდ „მოქცევაი ქართლისაიდან“ არ მომდინარეობს, არამედ VII-VIII საუკუნეების რომელიღაც ისტორიული თხზულებიდან, რომელიც უნდა იყოს წყარო თვით „მოქცევაი ქართლისაისთვისაც“.¹⁰⁸

სწორედ ალექსანდრე მაკედონელის შემოსვლის ეპიზოდი, რომელსაც კ. კეკელიძე VII-VIII საუკუნეების რომელიღაც ისტორიული თხზულებიდან აღებულია თვლის, შეიცავს ქართველთა ძლიერ უარყოფით შეფასებას. აქ ქართველები სხვადასხვა უწმინდურ ზნეთა მქონედ არიან გამოყვანილნი.

მოსე ხორენელი ქალკედონიტური მიმართულების მოღვაწედ იყო მიჩნეული. ამიტომაც მას სომეხი ქალკედონიტები პატივს სცემდნენ, ხოლო VII საუკუნეში მთელი სომხური ეკლესიის თითქმის ქალკედონიტური მიმართულების გამო ის მთელ სომხეთ-

ში იქნებოდა პატივცემული. მიჩნეულია, რომ სწორედ ხორენაცის ისტორიას გავლენა ჰქონდა ლეონტი მროველის ისტორიაზე.

„სომხეთის ისტორიაში“; სადაც დახასიათებულია არტაშეს II-ის (33-20 წწ. ძვ.წ.) მოღვაწეობა, ნათქვამია: „მგავსად ჩრდილოეთის ქვეყნებისა (ჩვენშიც) მკვდრის ჭამი-ობით და სხვა ამისთანებით ცხოვრობდნენ. და ესე ყოველი მოწესრიგდა დღეთა შინა არტაშესისა“. როგორც ვხედავთ, ასეთი „ცოდვა“ ლეონტი მროველს არ ჩაუდენია. აქედან იმ დასკვნის გამოტანა შეიძლება, რომ ერთ-ერთი ნყარო ფსევდოკალისტენეს „აღექსანდრიანთან“ ერთად, ლეონტი მროველისთვის შეიძლება ყოფილიყო მოვსეს ხორენაცის „სომხეთის ისტორიაც“. ალბათ, ეს ადგილი ჰქონდა მხედველობაში ქ. პატკანოვს, როდესაც წერდა, რომ ცნობა „უმინდურ ზნეთა“ შესახებ „ქართლის ცხოვრებაში“ ზოროასტრიზმისა და მოვსეს ხორენაცის გავლენით გაჩნდაო.¹⁰⁹

არმენოფილებს ქართველთა საისტორიო თხზულების რედაქტირების დროს ხელთ ჰქონიათ ხორენაცის „ისტორია“, რომლის გავლენა ეტყობა კიდევ „ლეონტი მროველის“ თხზულებას – „ლეონტი, უეჭველია, იცნობდა მოვსეს ხორენაცის „სომხეთის ისტორიას“ (მისი ტერმინოლოგიით „ცხოვრებას სომხეთისა“), რომელშიც სომეხთა მამამთავარი ჰაიკი, ანუ ლეონტის ენაზე ჰაოსი, ასევე თარგამოსიანად არის გამოყვანილი. მაგრამ თუ ხორენაცით ჰაოსს ძმები არ ჰყოლია, ლეონტიმ კავკასიის ხალხების მამამთავრები (ეთნარქოსები) ჰაოსის უმცროს ძმებად გამოაცხადა და ამით აღნიშნული ხალხების ნათესაობის ორიგინალური კონცეფცია შექმნა.¹¹⁰

როგორც აღინიშნა, არმენოფილური რედაქტირებისას „ქართლის ცხოვრების“ შესავალსა და „მეფეთა ცხოვრებაში“ უხვად ჩაურთავთ სომხური მასალები, სომხური თქმულებები, ლეგენდები, აქ არმენოფილები საუბრობენ სომხების ძლიერებაზე, მის დიდ წარსულზე, სომხური ენის განსაკუთრებულ როლზე,¹¹¹ აქ საუბარია იმის შესახებ, რომ სომხები უპირატესნი არიან ქართლოსიანებზე, რასაც თითქოსდა ისტორიულ-გენეტიკური საფუძველი ჰქონდა. ჰაოსი ქართველებისათვის „იყო განმგებელ და უფალ“ და მერე „მეფე“. ჰაოსიანებს თითქოსდა ისტორიულად „მართებდათ უფლობა“ ქართლოსიანებისა, ამიტომაც იყო, რომ სომეხ-ქართველთა ომებში ქართველთა ცალკეული წარმატების მიუხედავად, საბოლოოდ გამარჯვება სომხებს უნდა დარჩენოდათ და რჩებოდათ კიდევ ლეონტის თანახმად. ეს კონცეფცია ლეონტიმ სომხების სიყვარულით კი არ შეიმუშავა, არამედ ხორენაცის თხზულებიდან გამომდინარე შექმნა.¹¹²

„ქართლის ცხოვრების“ დანერგილი ნაწილის არმენოფილური რედაქცია შესაძლებელი იყო განსაკუთრებით VI-VIII საუკუნეებში, რადგანაც ეს პერიოდი უმძიმესი იყო ქართველი ხალხის ისტორიაში.

გ. ანჩაბაძე წერს – „VI-VIII საუკუნეები საქართველოს ისტორიაში ერთ-ერთი ყველაზე მძიმე ხანა იყო. ფეოდალური ურთიერთობის განმტკიცება-განვითარების პერიოდი ჩვენში დაემთხვა საშინაო და საგარეო პოლიტიკური ვითარების მკვეთრ გაუარესებას. გაფეოდალებული ერისთავები არ ეშუებოდნენ ცენტრალურ ხელისუფლე-

ბას. ქვეყანას გარს ეკრა ძლიერი და აგრესიული სახელმწიფოები: ბიზანტიის იმპერია, ხაზართა სამეფო და სასანური ირანის ადგილზე აღმოცენებული არაბთა სახალიფო. მძიმე კრიზისში იმყოფებოდა თვით ქართული სახელმწიფოებრიობაც, რომელიც ამ დროისათვის თავისი ისტორიის მეორე ათწლეულს ითვლიდა. VII საუკუნის ბოლოს გაქრა სამეფო ძალაუფლება ლაზიკაში, უფრო ადრე კი – ქართლში. ადგილობრივი მმართველები უცხოელი დამპყრობლების შიშით მეფის ტიტულს ვეღარ ატარებდნენ. დაქსაქსული, პოლიტიკურ დამოუკიდებლობას მოკლებული, გაუთავებელი ომებით სისხლისაგან დაცლილი, დახარკული ხალხი, იოანე საბანისძის სიტყვით, „ირყოდა ვითარცა ლერწამი ქართაგან ძლიერთა“. გახშირდა რენეგატობის შემთხვევები...“¹¹³

ჰქონდათ თუ არა ქართველებს VI-VII საუკუნეებამდე საისტორიო თხზულებანი? შეუძლებელია ქართველებს IV-V საუკუნეებში არ ჰქონოდათ ისტორიული ნაწარმოებები და ჩანაწერები. ამაზე მიუთითებს თვით „მეფეთა ცხოვრება“. თუ ამ თხზულებას ჩვენ ჩამოვაცლით არმენოფილურ ჩანამატებს და საერთოდ, გავნმენდთ არმენოფილური რედაქციისაგან, შეიძლება მივიღოთ V საუკუნემდელი ქართველი ხალხის ისტორიის შესანიშნავი თანადროული წყარო. „საქართველოს ძველი ისტორიის ამსახველი ქართული საისტორიო თხზულების, „მეფეთა ცხოვრების“ ბევრი ცნობა ბერძნულ-რომაული და სომხური წყაროებით, არქეოლოგიური და ეპიგრაფიკული მასალით დადასტურდა, რის შემდეგაც „მეფეთა ცხოვრების“, როგორც საისტორიო წყაროს შესახებ, ძველი შეხედულება შეიცვალა“.¹¹⁴

„მოქცევაჲ ქართლისაჲ“–დან ჩანს, რომ მასში შესულია VI საუკუნემდე დაწერილი ქრონიკები. მ. ჩხარტიშვილმა გამოარკვია, რომ წმინდა ნინოს ცხოვრება IV საუკუნეშივე დაწერილა საქართველოში.

V საუკუნეში სომხეთში მრავალი ისტორიკოსი მოღვაწეობდა. ჩანს, ამ დროს ჩვენს მეზობელ ალბანელ ხალხსაც ჰყავდა თავისი ისტორიკოსები. „ძველი მსოფლიოს ისტორიის“ III ტომში ამის შესახებ ნათქვამი ყოფილა – „როგორც ჩანს, ალბანელებს მოკლე დროის განმავლობაში ჰყავდათ თავიანთი ძველი ისტორიკოსები“.¹¹⁵

ქართველი ხალხის განვითარებული სახელმწიფოებრიობა, რომელიც VI საუკუნისათვის თითქმის ათასწლოვანი იყო, მოითხოვდა თავისი ისტორიკოსების არსებობას, განსაკუთრებით კი გაქრისტიანების შემდეგ.

პ. ინგოროყვამ გამოარკვია, რომ „მეფეთა ცხოვრებაში“ შესულია უძველესი ფოლკლორული მასალები. ხალხური სალექსო ფორმით ყოფილა დაწერილი არქაული ხასიათის ფოლკლორული ძეგლები – „ბრძოლა ქართველთა მეფისა მირვანისა და დურძუკთა“, თქმულებანი ფარნავაზზე, „გლოვა ქართველთა მეფისა ფარსმან ქველისა“, „ბრძოლა გმირთა და სასტიკება ჰაერისა“.¹¹⁶ უნდა ვიფიქროთ, რომ ქართული ფოლკლორული ძეგლის „ბრძოლა გმირთას“ მთავარ გმირად თხზულების არმენოფილური რედაქციის დროს ჰაოსი იქცა.

„ლეონტი მროველის“ თხზულებაში შეიძლება აღმოვაჩინოთ აზრობრივი სხვადასხვაობანი, მაგალითად, ის გენეალოგია ეთნარქებისა, რომელიც გადმოცემულია „ამბავი რვათა ძმათაში“ სრულებით განსხვავდება „ცხოვრება ფარნავაზისაში“ შეფარვით არსებულ გენეალოგიისაგან. „ფარნავაზის ცხოვრებაში“ შეფარვით არსებობს ასეთი გენეალოგია – ქართლოსი (რომლის ადგილზეც ფარნავაზია იმ დროისათვის) თავი და „უფალი“ არის ყველა ქართველისა, მათ შორის მეგრელებისაც (ეგროსი – ქუჯი). მეგრელთა მეთაური ქუჯი ეუბნება ფარნავაზს – „შენ ხარ შვილი თავთა მათ ქართლისათა და შენ გმართებს უფლება ჩემი... შენ ხარ უფალი ჩვენი და მე ვარ მონა შენი“.¹¹⁷

რატომ მართებს ფარნავაზს მეგრელთა მეთაურის ქუჯის „უფლება“, რატომ არის ქუჯი მონა ფარნავაზისა, ხოლო ფარნავაზი მისი უფალი? ამ კითხვას თვით ქუჯი პასუხობს – იმიტომ, რომ ფარნავაზი შვილია ქართლისა თავთა, ე.ი. „ქართლის თავები“ ეგრისის „უფლები“ არიან ისტორიულად.

ფარნავაზის „ცხოვრებაში“ გადმოცემული გენეალოგია აშკარად მიუთითებს, რომ ეგროსის (მეგრელთა ეთნარქის) „უფალი“ არის ქართლოსი. მაშინ, როცა „ამბავი რვათა ძმათასაში“ გადმოცემული გენეალოგია სრულიად განსხვავებულია. აქ ეგროსის „უფალი“ არის არა ქართლოსი, არამედ ჰაოსი (ისე, როგორც სხვა ძმებისა) – „ამათ შვიდთავე გმირთა ზედა იყო გამგებელ და უფალ ჰაოს და ესე ყოველნი იყვნეს მორჩილ ჰაოსისა“.¹¹⁸

მაშასადამე, ამ თხზულებაში გადმოცემულია ორი სრულებით ერთმანეთისაგან განსხვავებული გენეალოგია ეთნარქებისა, ერთის მიხედვით, ეგროსის „უფალი“ არის ქართლოსი, მეორის მიხედვით, ეგროსის „უფალი“ არის ჰაოსი. ამ ორი გენეალოგიიდან უფრო ძველი უნდა იყოს ის, რომელშიც ეგროსის უფლად ქართლოსია გამოცხადებული, ასეთი აზრის გამოთქმის უფლებას იძლევა სხვა უძველესი წყარო – „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“, აქაც იგივე გენეალოგიური თვალსაზრისია გადმოცემული.

საერთოდ, ქართული საისტორიო თხზულებანი „ქართლის ცხოვრება“ იქნება ის მთლიანობაში, „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“, არსენი ბერის თუ სხვათა ნაშრომები, შეიცავს თვალსაზრისს, რომელიც გამუდმებით და დაბეჯითებით მეორდება მათში, რომ ქართველთა სახელმწიფოს საზღვარი ყოველთვის გადიოდა მდინარე ეგრისწყალსა და შავ ზღვაზე (ფარნავაზიდან ვიდრე არჩილის ჩათვლით), სამეგრელო ყოველთვის ქართველთა სახელმწიფოს შიგნით მდებარეობს, ეს კი ნიშნავს, რომ მეგრელებიც ისეთივე ქართველებად არიან მიჩნეულნი, როგორც საქართველოს სხვა კუთხეთა მცხოვრებნი. ამ თვალსაზრისიდან კი სრულებით განსხვავდება ის თვალსაზრისი, რომელიც „ქართლის ცხოვრების“ არმენიზებულ შესავალში – „ამბავი რვათა ძმათაშია“ მოცემული. აქ განსხვავებით ეროვნულ-ქართული თვალსაზრისისაგან გადმოცემულია, რომ მეგრელები ისეთივე ეთნიკურ სიახლოვეშია ქართველებთან (ქართლებთან), როგორც სომხებთან და სხვა კავკასიელ ტომებთან. ე.ი მეგრელები,

ქართველები (ქართლები), სომხები და სხვა ტომები ერთნაირ ეთნიკურ ნათესაურ კავშირში იმყოფებიან. ისინი ძმები – „თვისნი“ არიან. მაშინ როცა, როგორც ვთქვით, ქართული უძველესი ეროვნული თვალსაზრისით, ქართველები ერთიანი ხალხია, ხოლო მეგრელები ისევე არიან ქართველები, როგორც ქართლები, ხოლო სომხები კი სრულებით უცხო ხალხია.

შეიძლება „ქართლის ცხოვრების“ არმენოფილური რედაქციის დროს მასში აისახა რამდენადმე გამძაფრებული სახე იმ ეთნიკური სურათისა, რომელიც ქართველ ხალხს გააჩნდა VI-VIII საუკუნეებში, ერთიანი ქართული სახელმწიფოს გაუქმების შემდეგ. ცნობილია, რომ ეროვნული სახელმწიფოს არსებობა აუცილებელი პირობაა ხალხის ერთიან ერად (ნაციად) ჩამოყალიბება-არსებობისათვის. ამიტომაც, უნდა ვიფიქროთ, რომ ერთიანი ქართული სახელმწიფოს არსებობის დროიდან, ფარნავაზიდან – ვახტანგ გორგასალის ჩათვლით, ქართველი ხალხი არსებობდა და ერთიანი იყო. ამ ხალხში შედიოდა მეგრელებიც, ხოლო იმის შემდეგ, რაც VI საუკუნეში ერთიანი სახელმწიფო გაუქმდა, VII საუკუნეში არაბები შემოიჭრნენ, ხოლო VIII საუკუნის დასაწყისში არსებულმა კატასტროფამ ზღვრამდე მიაღწია, დაიწყო ქართველი ხალხის დენაციონალიზაციის პროცესი. ქართველი ხალხი „ირყევა ვითარცა ლერწამი ქართაგან ძლიერთა“, ქართველები მაჰმადიანდებიან, რაც „ქართველობის“ უარყოფასაც ნიშნავდა. ქართველები სომხური ეკლესიის მრევლი ხდებიან (მონოფიზიტური სომხური ეკლესიის, თუ დიოფიზიტურ-მონოთელიტური სომხური ეკლესიისა), რაც არმენიზაციას ნიშნავდა. გარდა ამისა, დასავლეთ საქართველოში ადგილობრივი სახელმწიფოებრივი ერთეულები სწორედ მაშინ ძლიერდებოდა, როცა ცენტრალური, ერთიანი ქართული სახელმწიფო სუსტდებოდა, კერძოდ, მაშინ, როცა VI საუკუნის დასაწყისში ერთიანი ქართული სახელმწიფო გაუქმდა, დასავლეთ საქართველოში ასპარეზზე გამოვიდა ეგრისის სამეფო. მისი დიდი ნაწილის ბიზანტიელთა მიერ ანექსიამ ხელი შეუწყო აქაურების ტომობრივ განცალკევებას ერთიანი ქართველი ხალხისაგან – ეს იყო დენაციონალიზაციის ერთიანი პროცესის მხარე. ჩანს, ამ დროს მეგრული დიალექტი კიდევ უფრო შორდება ერთიან ფუძე ქართულ ენას და ის უკვე დამოუკიდებელ ენად ყალიბდება. „მეგრული ენა“, როგორც ცალკე ენა, უკვე მოიხსენება დავით და კონსტანტინეს „წამებაში“. ასევე ითქმის საქართველოს სხვა კუთხეებში მცხოვრებლებზეც.

არაბთა შემოსევას ისეთი დიდი ხალხის დენაციონალიზაციაც კი გამოუწვევია, როგორც იყო სპარსელი ხალხი, ამიტომაც არაბთა შემოსევის გამო მოსალოდნელი იყო კიდევ ქართველი ხალხის დენაციონალიზაცია. მაგრამ ეს პროცესი მხოლოდ დაწყებულა და ვერ დასრულდა სხვადასხვა მიზეზების გამო, კერძოდ, ქართულმა ეკლესიამ შეძლო ქალკედონიტურ მიმართულებაზე დაყრდნობით და ეროვნული თვითშეგნების გაღვივების საშუალებით ქართველობა გაერთიანებინა. მართალია, შემდეგ VIII-X საუკუნეებში შეიქმნა საქართველოს სხვადასხვა კუთხეებში ეროვნულ-ქართული სახელმწიფოებრივი ერთეულები, მაგრამ მათ, ტაო-კლარჯეთის, აფხაზეთის და კა-

ხეთ-პერეთის სამეფოებს, აერთიანებდა ქართული ეკლესია ერთიანი ქალკედონიტური სარწმუნოებით – ამით კი „ქართველობა“ კვლავ ერთიანი იყო. ე.ი. დენაციონალიზაციის პროცესი არ გაღრმავდა, ის მალე შეწყდა. ქართველი ხალხი კვლავ მთლიანად არსებობდა. დენაციონალიზაციის VI-VIII საუკუნეებში არსებულმა სახემ უთუოდ გავლენა იქონია „ამბავი რვათა ძმათაში“ გადმოცემულ სურათზე.

როგორც ითქვა, „მოქცევაჲ ქართლისაჲმ“ და „ამბავი მეფეთანი“ ერთმანეთისაგან ძლიერ განსხვავდებიან მათში გადმოცემული თვალსაზრისით ქართველი ხალხის თავდაპირველი ისტორიის შესახებ. „მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ თანახმად, ქართველები გადმოსახლდნენ სამხრეთით მდებარე სამშობლოდან, რომელსაც „არიან-ქართლი“ ერქვა, „ამბავი მეფეთას“ მიხედვით კი, ქართველი ხალხი ადგილზე – საქართველოშივე ჩამოყალიბდა ქართლოსის შთამომავლების გამრავლების შედეგად. „მოქცევაჲს“ თანახმად, ქართველი ხალხი გადმოსახლების დროს დასახლდა ვრცელ ტერიტორიაზე მდინარე ეგრისწყლიდან ვიდრე ჰერეთის ჩათვლით. ამ ტერიტორიაზე მხოლოდ ქართველები ცხოვრობდნენ – ე.ი. მეგრელები ქართველები არიან ისე, როგორც ყველა ადგილობრივი მკვიდრი მცხოვრები აღნიშნულ საზღვრებში. „ამბავი მეფეთანის“ თანახმად კი, ქართლოსის შთამომავლები არიან ქართველები, ხოლო მეგრელებს თავიანთი ეთნარქი ჰყავთ, ანუ მეგრელები ქართლოსის შთამომავლები არ არიან. „მოქცევაჲს“ თანახმად, სამხრეთიდან გადმოსახლებულ ქართველებს საქართველოში დახვდათ უცხო ტომები, რომლებიც იყვნენ ველური და საძაგელი ცხოვრებით მცხოვრებნი. „ამბავი მეფეთანის“ თანახმად კი, ველურები და საძაგელი ცხოვრებით მცხოვრებნი თვითონ ქართველები იყვნენ.

„მოქცევაჲიდან“ თავისთავად იგულისხმება, რომ სამხრეთიდან გადმოსახლებული ქართველების ენა იყო ქართული ენა, ამას ადასტურებს არსენი ბერი, როცა წერს: „ჩვენ ქართველნი შვილნი ვართ მათ არიან-ქართლით გამოსულთანი და მათი ენა უწყით“.¹¹⁹ „ამბავი მეფეთანის“ თანახმად კი, თავდაპირველად ქართველი ხალხის მშობლიური ენა იყო არა ქართული, არამედ სომხური ენა, თითქოსდა ქართული ენა მოგვიანებით ჩამოყალიბდა სხვადასხვა ენათა აღრევის შედეგად.

„მოქცევაჲ ქართლისაჲში“ არ ჩანს რაიმე ტენდენცია სხვა ერების, ან თუნდაც ქართველთა მიმართ. აქ ისტორია ბუნებრივი მდინარეებით აღინერება. „ამბავი მეფეთანი“ კი ხასიათდება მკვეთრად გამოხატული ტენდენციურობით, როგორც უცხო ხალხის, ისე ქართველთა მიმართ. კერძოდ, „ამბავი მეფეთანი“ ანტიბერძნული (ანტირომაული) და პროსპარსული მიმართულებისაა, რომ არაფერი ვთქვათ სომხოფილობასა და ქართველთა აუგზე. ანტიბერძნულობა (ანუ, რაც იგივეა იმ დროისათვის, ანტირომაულობა) იმით გამოიხატება, რომ პირველი მეფე აზონი არის რომაელთა (ანუ „ბერძენთა“) წარმომადგენელი, რომელსაც არ უყვარს ქართველები და ა.შ. მოვიყვანოთ შესაბამისი ადგილები „მოქცევაჲ ქართლისაჲიდან“¹²⁰ (ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტურატურის ძეგლები, I, 1964 წ.) და „ამბავი მეფეთანიდან“.¹²¹

<p>„მოქცევაი ქართლისაი“</p>	<p>„ქართლის ცხოვრება“</p>
<p>ქართველთა გადმოსახლება</p>	<p>ქართველთა ეთნოგენეზისი</p>
<p>„თანაჰყვანდა ალექსანდრეს მეფესა აზო, ძე არიან-ქართლისა მეფისა, და მას მიუბოძა მცხეთა საფუძლომად და საზღვარი დაუდვა მას პერეთი და ეგრისწყალი და</p> <p>სომხითი და მთა ცროლისა და წარვიდა, ხოლო ეს აზო წარვიდა არიან ქართლად, მაშისა თვისისა და წარმოიყვანა რვა სახლი და ათნი სახლნი – მამა მჭუძეთანი და დაჯდა ძველ მცხეთას“ (გვ.81). აქედან ჩანს, რომ ქართველთა დასახლების დასავლეთი საზღვარი გადის მდინარე ეგრისწყალზე.</p>	<p>„პირველად ვახსენოთ ესე რამეთუ სომეხთა და ქართველთა, რანთა და მოვაკნელთა, პერთა და ლეკთა, მეგრელთა და კავკასიანთა – ამით თვისთა ერთი იყო მამა, სახელით თარგამოს... მისცა ქართლოსს და უჩინა საზღვარი: აღმოსავლით პერეთი და მდინარე ბერდუჯისი, დასავლით ზღვა პონტოსის... და ჩრდილოთ საზღვარი ლადო, მთა მცირე... რომელსა ან ჰქვიან ლიხი... ხოლო ეგრისს მისცა ქვეყანა ზღვის ყურისა და უჩინა საზღვარი... დასავლით ზღვა, ჩრდილოთ მდინარე მცირისა ხაზარეთისა (გვ. 5). აქედან კი ჩანს, რომ „ქართველთა“ (ქართლოსის შთამომავალთა) დასახლების დასავლეთი საზღვარი გადის ლიხის მთაზე, ხოლო მეგრელთა დასავლეთი საზღვარი გადის ლიხის მთაზე, ხოლო მეგრელთა დასავლეთი საზღვარი გადის მცირე ხაზარეთის მდინარეზე. თვით „ქართლის ცხოვრებაში“ სხვაგან კი ნაჩვენებია, რომ საზღვარი ქართველთა სახელმწიფოსი (ქართლისა) მუდამ გადიოდა მდინარე ეგრისწყალზე. აზრობრივი სხვაობა თვალსაჩინოა.</p>
<p>საქართველოში ველურები ცხოვრობდნენ ქართველები მოსვლაგლე</p>	<p>თვით ქართველები ველურები იყვნენ</p>
<p>„პირველ, ოდეს ალექსანდრე მეფემან ნათესავნი იგი ლოთის შვილთანი წარიქცინა და შეხადნა იგი კუდარსა მას ქვეყანასა, იხილნა ნათესავნი სასტიკნი ბუნთურქნი, მსხდომარენი მდინარესა ზედა მტკვარსა... დაუკუირდა ალექსანდრეს და ცნა, რამეთუ იეზოსელთა ნათესავნი იყვნეს, ყოველსა ხორციელსა ჭამდეს და სამარე მათი არა იყო, მკვდარსა შეშამდეს“... (გვ. 81) შემოსვლის შემდეგ მათ შეებრძოლა ალექსანდრე. ხოლო ისინი, „მოკტ იქმნნეს“, საქართველოდან გაიქცნენ.</p>	<p>„აქამოდის ქართლოსიანთა ენა სომხური იყო, რომელსა ზრახვიდეს, ხოლო ოდეს შემოკრბეს ესე ურიცხვნი ნათესავნი ქართლსა შინა, მაშინ ქართველთა და დაუტყვევს ენა სომხური. და ამით ყოველთა ნათესავთაგან შექმნა ენა ქართული. და იყრეს სჯული უბოროტესი ყოველთა ნათესავთაცა, რამეთუ ცოლქმრობისათვის არა უჩნდათ ნათესაობა და ყოველსა სულიერსა ჭამდეს, საფლავი არა იყო მკვდარსა შესჭამდეს... (გვ. 16).</p>
<p>აზო ქართველთა პირველი მცხეთელი მეფეა ქართველ მეფეთა ძე. ქართველი ხალხი ჩამოყალიბდა არა აზოს დროს, არამედ მანამდეც ქართველებს თავიანთი სახელმწიფო ჰქონდათ, სამხრეთით, იქთა უბისი მეფეებიც ჰყავდათ, აზო ქართველი მეფის ძეა – „ძე არიან – ქართლის მეფისა... ესე იყო პირველი მეფე მცხეთას შინა აზოი, ძე არიან ქართველთა მეფისა...“ (გვ.31-82).</p>	<p>აზო არის მაკედონელი (ბერძენი), მას რომელიც ჯარისკაცები ჰყავს, არ უყვარს ქართველები. ალექსანდრე ქართველებს „...დაუტყვევა მათ ზედა პატრიკად სახელით აზონ, ძე იარედოსი, ნათესავი მისი – ქვეყანით მაკედონით, და მისცა ასი ათასი კაცი ქვეყანით პრომით... დაუტყვევა ქართლს ერისთავად აზონ და მის თანა სპანი იგი, მპყრობელად ქართლისა... ამან აზონ მოარღვივნა ზღუდენი ქალაქსა მცხეთას საფუძვლითურთ... და ყოველსა ქართლისა ქალაქთა მოარღვივნა ზღუდენი... იყო კაცი ძნელი და მესისხლე და ესე დაანესა და ამცნო სპათა მისთა, ვითარმედ: „ყო-</p>

ველმან ქართველთაგანმან რომელმან პოვოს საჭურველი, მოკალით იგი“ და ჰყოფდეს ჰრომნი ესრეთ ქართველთა ზედა და ვინც ვინ გამოჩნდის ქართველთაგანი ქმნულ-კეთილი და ასაკოვანი, მოკლიან იგი, და იყო ჭირი დიდი ნათესავსა ზედა ქართველთასა“ (გვ. 19-20). ანტიბერძნულია და ამავე დროს სპარსოფილურია თუნდაც იმით, რომ პირველი ქართველი მეფის დედა სპარსია, ხოლო სხვა საუკუნეთა ქართველ მეფეთა დინასტიები სპარსული წარმოშობისა და სხვა მსგავსი.

„მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ ცნობა იმის შესახებ, რომ კავკასიაში გადმოსახლებისას ქართველებს საქართველოში დახვდათ სხვა, უცხო ხალხი, დასტურდება ბერძნული ცნობებით, რომელთა მიხედვითაც იბერიელებს სამხრეთიდან გადმოსახლების დროს კავკასიაში დახვდათ სხვა ერი, რომელსაც ქართველები შეებრძოლნენ და დაამარცხეს – „კასპიისა და ვექსინის ზღვას შორის მდებარე ყელზე ცხოვრობს იბერთა აღმოსავლური ტომი, რომელიც ოდესღაც პირინეიდან მოვიდა აღმოსავლეთში და ჰირკანიელებთან სასტიკი ბრძოლა ჰქონდა“.¹²²

თ. ყაუხჩიშვილის აზრით, „ეს ლიტერატურული ცნობა იბერთა და ჰირკანიელთა შორის რეალურად არსებული ურთიერთობის გამოძახილი უნდა იყოს“.¹²³ ამ ცნობას სხვა ბერძენი ავტორებიც იმეორებენ. მაშასადამე, „მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ შესაბამის ცნობას აქვს წყარო, ან რაიმე რეალური საფუძველი, მაშინ, როცა „ქართლის ცხოვრების“ ცნობები ქართველთა ეთნოგენეზის შესახებ არის ზღაპრული და ტენდენციური. ის, როგორც აღინიშნა, ხორენაცის ისტორიასა და სომხურ-ქალკედონიტურ რაღაც წყაროზე ყოფილა დაყრდნობილი. მაშასადამე, „ამბავი რვათა ძმათა“ დანერვილია ხორენაცის შემდეგ, მისი ერთ-ერთი წყარო VII საუკუნის სომხური თხზულებაც ყოფილა – „ხალხთა წარმომავლობის“ წიგნის სომხურ-ქალკედონიტური ვერსია, რომელიც VII საუკუნით თარიღდება“.¹²⁴ ხოლო „მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ ის ბერძნული წყაროები, რომელშიც ჰირკანიელებისა და იბერების საქართველოში ურთიერთბრძოლაზეა ლაპარაკი, ანტიკურ პერიოდს განეკუთვნება. („ჰირკანიელებში“ ვგულისხმობთ „იებოსელთა ნათესავ“ ბუნ-თურქებს, რომელნიც ქართველებს დახვდნენ მტკვრის ხეობაში შემოსვლისას).

სრულებით აშკარაა, რომ „ქართლის ცხოვრების“ შესავალი არის დაუფარავი, გამოკვეთილი არმენოფილური თხზულება, რომელშიც ქართველები არცთუ კარგად ხასიათდებიან, ამიტომაც უნდა დაისვას კითხვა იმის შესახებ, იყო თუ არა აღიარებული ამ თხზულების შესავალი საზოგადოების მიერ, აღიარებდნენ თუ არა ამ თხზულებას საქართველოში და ქართველი ხალხისათვის რამდენად მოსათმენი იყო ის?

ჩვენ არსენი ბერის (არსენ იყალთოელის) ერთ თხზულებაზე დაყრდნობით უნდა განვაცხადოთ – ქართული ეკლესიისათვის მიუღებელი იყო „ქართლის ცხოვრების“ შესავლის („ამბავი მეფეთანის“) არმენოფილური რედაქცია, უფრო მეტიც, შეიძლება

გამოითქვას აზრი, რომ ეს რედაქცია საერთოდ აკრძალული იყო ქალკედონურ საქართველოში და ის არსებობდა მხოლოდ ქართველ მონოფიზიტთა წრეში. ეს თხზულება იყო დაფარული აპოკრიფი (იგულისხმება XI-XIV საუკუნეებში), რომელსაც კრძალავდა ქართული სამოციქულო ეკლესია. ეს ჩანს არსენი ბერის „ცხოვრება წმიდა ნინოსიდან“.

„ცხოვრება და მოქალაქეობა ნინოსი“, „...დაწერილია XII საუკუნის 10-20-იან წლებში დავით აღმაშენებლის (თუ იოანე კათალიკოსის) ბრძანებით არსენი მონაზონის (ბერის), ანუ არსენი იყალთოელის მიერ... თხზულება ძირითადად მთავრდება ნინოს გარდაცვალებისა და დაკრძალვის აღწერით. ამის შემდეგ იწყება ახალი თხრობა, რომელსაც უძღვის ზედ წარწერილი – „ესეცა ნაურთე ყოველი, რამეთუ შვენიერ არს, საყვარელნო და სატრფიალო მსმენელთათვის“. ეს თხრობა შეიცავს საქართველოსა და ქართული ეკლესიის ისტორიისათვის ფრიად საყურადღებო მასალებს ქართველებისა და მათი მეფეების ჩამომავლობის... და სხვათა შესახებ“.¹²⁵

ცნობილია, თუ რა დიდი ავტორიტეტი იყო არსენ იყალთოელი ქართული ეკლესიისათვის და დავით აღმაშენებლისათვისაც. შეიძლება ითქვას, მის მიერ ორგანიზებულია რუის-ურბნისის საეკლესიო კრებამ დავით აღმაშენებლის დროს, ერთგვარად შეაფასა და შეაჯამა წინა საუკუნეებში ქართული ეკლესიის საქმიანობა და განსაზღვრა მომავალში მისი მიმართულება. არსენ ბერი ისტორიული პირი იყო, ამიტომაც მისი თხზულება ქართველთა ეთნოგენეზისის და მეფეთა ჩამომავლობის შესახებ დათარიღებულია. ამ მხრივ, რა შეიძლება ითქვას „ამბავი მეფეთანის“ ავტორის შესახებ? მართალია, ზოგიერთმა ჩვენმა დიდმა მეცნიერმა მიიჩნია, რომ ის დაწერილია XI საუკუნეში ლეონტი მროველის მიერ, მაგრამ ეს განცხადება ეფუძნებოდა მხოლოდ ლოგიკურ მსჯელობას და არა ისტორიულ ფაქტს. ამიტომაც, შეიძლება ითქვას, რომ არც „ამბავი მეფეთანის“ ავტორია ცნობილი და არც მისი დაწერის (მით უმეტეს რედაქტირების) თარიღი, არსენი ბერის თხზულების ავტორი კი ცნობილია.

ის ფაქტი, რომ არსენ ბერის თხზულებაში გამოთქმული თვალსაზრისი სრულებით ეწინააღმდეგება „ამბავი მეფეთანში“ გამოთქმულ თვალსაზრისს ქართველთა ეთნოგენეზისის, ქართველთა ქვეყნის საზღვრების, მეფეთა წარმომავლობის, ქართული ენის და სხვათა შესახებ, გვაძლევს უფლებას ითქვას, რომ „ქართლის ცხოვრების“ არსებული ნაწილი XI-XIV საუკუნეებში არათუ სამეფო კარის შეკვეთით იწერებოდა (იგულისხმება არმენოფილური რედაქცია), არამედ აკრძალული იყო სამეფო კარის მიერ, რადგანაც სწორედ მეფის კარის მოძღვარი, მეფის მასწავლებელი და სულიერი მამა არსენი არ იზიარებდა და, უფრო მეტიც, უარყოფდა „ამბავი მეფეთანის“ მრავალ თვალსაზრისს.

დაბეჯითებით შეიძლება ითქვას ისიც, რომ (XII საუკუნის დასაწყისში) ქართული ეკლესიისათვის სრულებით მოუთმენელი იყო „ამბავი მეფეთანში“ არსებულ არმენოფილურ თვალსაზრისთაგან უმრავლესი. ცნობილია, რომ მსოფლიო საეკლესიო კრება არის კანონმდებელი ორგანო, ასევე ადგილობრივი საეკლესიო კრება კანონმდებე-

ლია ადგილობრივი ეკლესიის მიმართ, ამიტომაც რუის-ურბნისის საეკლესიო კრების გადანყვეტილებანი სავალდებულო იყო ეკლესიისათვის, მას ეფუძნებოდა საეკლესიო სამართალი. ეს კრება საქართველოს სახელმწიფოსა და ქართული ეკლესიის ურთიერთთანამშრომლობის კარგი გამოხატულებაა. ამ კრებას არა მარტო საეკლესიო, არამედ სახელმწიფო-სამოქალაქო კანონმდებლობის ძალაც ჰქონდა. კრებამ მოიხსენია კიდევ საქართველოს სახელმწიფოს მეთაურები და აგრეთვე ქართული ეკლესიის ხელმძღვანელები. კერძოდ, კრების „ძეგლისწერა“ მოიხსენიებს საქართველოს პატრიარქს (მამამთავარს) – კათალიკოს იოანეს, ევსტათი მონაზონს (შეიძლება ეს იყოს აფხაზეთის კათალიკოსი), გიორგი მნიგნობართუხუცესს (ჭყონდიდელს) და არსენი მონაზონს. აქვე „ძეგლისწერაში“ საგანგებოდაა ჩართული არსენ იყალთოელის მიმართვა მეფისადმი – დავით აღმაშენებლისადმი.¹²⁶ ზემოთ მოყვანილის გამო, არსენი მონაზონის (ბერის) მიერ მეფის, ანდა კათალიკოსის ბრძანებით დაწერილ „წმიდა ნინოს ცხოვრებას“ და მასზე დართულ ქართული ეკლესიის მოკლე ისტორიას ჰქონდა დოგმის მნიშვნელობა. ის შეუცვლელად უნდა ყოფილიყო აღიარებული ეკლესიის მიერ, ხოლო ყოველივე სანინააღმდეგო თვალსაზრისი იქნებოდა ოფიციალურად უარყოფილი სახელმწიფოსა და ეკლესიის მიერ. ამიტომაც, რადგან არსენი ბერი თავის ეკლესიის ისტორიაში გამოთქვამს „ქართლის ცხოვრების“ არმენოფილური რედაქციისაგან კარდინალურად განსხვავებულ თვალსაზრისს, შეიძლება ითქვას, რომ ეს არმენოფილური რედაქცია და მასში გამოთქმული მრავალი თვალსაზრისი უარყოფილი და მიუღებელი იყო როგორც ქართული ეკლესიის, ასევე სამეფო კარის მიერ (იგულისხმება არსენის ეპოქა). არსენი საერთოდ იბრძოდა მონოფიზიტობის გავლენის წინააღმდეგ – „ამან შეთხზა ერთუნებინათა წვალებისა და პირისდასაყოფელი წერილი, რომელ ვერარასამე ღონითა ძაღედვეს სომეხთა პასუხისგებად“, – წერს ი. ბაგრატიონი.¹²⁷

არსენ ბერი წმიდა ნინოს „ცხოვრებაში“ წერს, საჭიროა ვიცოდეთ „ჩვენ ქართველნი რომელთა ნათესავთა შვილნი ვართ და „მეფენი ქართველთანი“ ვინ იყვნენო. შემდეგ წერს – ჩვენი ქვეყანა, ჩვენს მეფეს „აზოვე“ ალექსანდრე მაკედონელმა „მისცა ქვეყანა ესე“. ალექსანდრე მაკედონელმა ქართველებს მისცა ქვეყანა შემდეგი საზღვრებით – „ჰერეთი და ეგრისწყალი და სომხეთი და მთა ცროლისა“.¹²⁸ ქართველები გადმოსახლდნენ და დაემკვიდრნენ სწორედ ამ საზღვრებში.

ამ გადმოსახლებამდე, არსენი ბერის აზრით, ქართველები ცხოვრობდნენ სხვა ქვეყანაში, რომელსაც „არიან-ქართლი“ ერქვა. აქ მათ ჰქონდათ ეროვნული სახელმწიფო და მეფეებიც ჰყავდათ. ამ ქართველ მეფეთა შვილი იყო აზოვე, რომელმაც ქართველთა ერთი ნაწილი გადმოსახლა არიან-ქართლიდან და დაასახლა ახალ ქვეყანაში. ქართველები დასახლებულან მდინარე ეგრისწყლიდან ჰერეთის ჩათვლით (ან ჰერეთამდე), სომხითიდან ცროლის მთამდე.

არსენი ბერის თხზულება უფლებას იძლევა ითქვას, რომ ქართული სამოციქულო ეკლესია არ იზიარებდა „ქართლის ცხოვრების“ არმენოფილურ რედაქციას – 1.

საზღვრების შესახებ – არსენის თანახმად, ქართველთა ქვეყნის დასავლეთი საზღვარი თავდაპირველად გადიოდა მდინარე ეგრისწყალზე. ეგრისწყლის აღმოსავლეთით მდებარე ქვეყანა დასახლებული იყო ქართველებით, ქართველთა ნათესავით, რომელთა „შვილნი ვართ“ ჩვენ დღევანდელი ქართველებიო, – წერს ის – „ჩვენ ქართველნი შვილნი ვართ მათ არიან-ქართლით გამოსულთანი და ენა მათი უწყით და ყოველნი მეფენი ქართლისანი ამათ მეფეთა შვილისშვილნი არიან“.¹²⁹ თვალსაზრისი განსხვავდება „ლეონტის“ თვალსაზრისისაგან; 2. მეგრელები თვითვე არიან ქართველები, მათი დედა ენა ქართული ენაა – ეს აზრი გამომდინარეობს იქიდან, რომ ქართველები თავიდანვე დასახლებულნი იყვნენ მდინარე ეგრისწყლის აღმოსავლეთით, მაგრამ ცნობილია ჩვენთვისაც და არსენი იყალთოელისთვისაც, რომ ამ მდინარის აღმოსავლეთით მიმდებარე ტერიტორია ისტორიულად მეგრელებით იყო დასახლებული, როგორც თვით ამ მდინარის სახელწოდებაც ამჟღავნებს. მაშასადამე, სწორედ მეგრელები, ისევე როგორც საქართველოს ნებისმიერი კუთხის მკვიდრი მცხოვრებნი „ეგრისწყლიდან პერთამდე“, არიან ქართველები. ეს თვალსაზრისიც განსხვავდება „ლეონტის“ თვალსაზრისისაგან, რადგანაც „ლეონტის“ აზრით, ქართველები ქართლოსის შთამომავლები არიან და ისინი ცხოვრობდნენ ლიხის მთის აღმოსავლეთით, ხოლო მეგრელები კი მისი ძმის, სხვა ეთნარქის – ეგროსის მემკვიდრენი არიან, ისინი კი მდინარე მცირე ხაზარეთიდან (მდინარე ყუბანიდან) ვიდრე ლიხამდე ცხოვრობდნენ; 3. ენის შესახებ. ქართველთა თავდაპირველი ენა ეკლესიის ამ თეორეტიკოსის თანახმად, ქართული იყო და არა სომხური, როგორც მიაჩნდა „ლეონტი მროველს“, უფრო მეტიც, არსენის თანახმად, დასავლეთ საქართველოში მცხოვრები მოსახლეობის დედაენა ქართული ენაა, ისე, როგორც აღმოსავლეთ საქართველოს მოსახლეობისა. იმ ქვეყნის მოსახლეობის დედაენა, რომელსაც აქვს საზღვრები – „ჰერეთი და ეგრისწყალი, სომხეთი და მთა ცროლისა“ – დასაბამიდანვე ქართულენოვანია, რადგანაც – „ჩვენ ქართულნი შვილნი ვართ არიან-ქართლით გამოსულთანი და მათი ენა უწყით“. აქედან ჩანს, რომ არსენ ბერს მეგრული ენა მიაჩნია არა დამოუკიდებელ ენად, არამედ კილოდ და დიალექტად ქართული ენისა. მართლაც, თითქმის 800 წლის წინ, ალბათ მეგრული დიალექტი დიდად არ განსხვავდებოდა ლიტერატურული ქართული-საგან, სამეგრელოში ქართული ენა დედაენად მიიჩნეოდა; 4. საქართველოში ქართველთა დასახლებამდე ცხოვრობდა სხვა ველური ხალხი, რომელიც ქართველთა გადმოსახლების წინ ალექსანდრე მაკედონელმა დაამარცხა, ნაწილი დახოცა, ხოლო დარჩენილები გადაასახლა ჩრდილოეთ ოსეთის იქით, იქ სადაც ყივჩაღნი მკვიდრობენო – წერს არსენი – ალექსანდრე მაკედონელმა „...ქალაქნი და სიმარენი ყოველნი უცხოთესლთა მათ გამოუხვნა, რომელნიმე და სხვათა სიმრავლე მათი ურიცხვი წარავლინა კედარსა მას, სადა იგი პირველნი მიიყვანა – გარეგან ოსეთისა, და არს ქვეყანა იგი მალალ და ვრცელ და სიმრავლე წყალთამ, სადა იგი მიერთგან მკვიდრობენ დიდნი იგი ნათესავნი ყივჩაღთანი“.¹³⁰

მაშასადამე, საქართველოში მცხოვრები მოსახლეობა, რომელიც ალექსანდრე მაკედონელმა იხილა, იყო არა ქართველები, არამედ „...ნათესავნი იგი სასტიკნი წარმართანი, რომელთა ჩვენ ან ბუნთურქად და ყივჩაღად უწოდთ“.¹³¹ ესენი ალექსანდრემ ჩრდილოეთში გადარეკა, ხოლო აქ ქართველები დაასახლა.

ეს თვალსაზრისი სრულებით განსხვავდება „ლეონტი მროველის“ თვალსაზრისისაგან, რომლის თანახმადაც, თვით ქართველები იყვნენ ველურები, რომელნიც იხილა ალექსანდრემ.

უცხოთესლთა გაჟლეტისა და გადარეკვის შემდეგ ალექსანდრემ დაიწყო ქვეყნის შენება – „და თვით იწყო შენებად ქვეყანისა ჩვენსა, ხოლო ჰყვა თანა აზოვე, ძე არიან-ქართლისა მეფისა, და მისცა ქვეყანა ესე ჩვენი სამეფუოდ და სამკვიდრებლად და განუჩინა საზღვარი ჰერეთი და ეგრისწყალი და სომხითი და მთა ცროლისა, და თვით წარვიდა.

ხოლო ესე აზოვე წარვიდა არიან-ქართლად მამისა თვისისა და წარმოიყვანა მუნით ათასი სახლი მდაბიო და მოქალაქე დედებით, ყრმებითურთ მათით და კულად ათი სახლი მთავართაგან პალატისათა დედებით და ყრმებითურთ მათით. და მათ თანა ჰყვეს კერპნი ღმერთად. და ესე აზოვე არს პირველი მეფე ქართველთა, და ამისა შვილისშვილთაგან ოცდამეგრევე იყო მირიან, რომელი იგი მხოლოდ იქმნა ქრისტოიანე და მიერითგან ყოველნი მეფენი ქართველთანი არიან მორწმუნე კეთილად და ჩვენ ქართველნი შვილნი ვართ მათ არიან-ქართლით გამოსულთანი და მათი ენა უწყით. და ყოველნი მეფენი ქართლისანი ამათ მეფეთა შვილისშვილნი არიან“.¹³²

როგორც ზემოთ მოყვანილიდან ჩანს, არსენი მონოზანი, ანუ რაც იგივეა, ქართული ქალკედონური ეკლესია, სრულებით უარყოფდა „ქართლის ცხოვრებაში“ შემავალ „ამბავი მეფეთანის“ არმენოფილურ რედაქციას, ანუ იმ რედაქციას, რომელიც ამჟამად აღიარებულია.

არსენი ასახელებს კიდევ თავის წყაროებს. მას გამოუყენებია „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“ და „ამბავი მეფეთა“. ის წერს – „წმიდანო მამანო და ძმანო, ესე ნეტარისა ნინოსი ცხოვრება“ შეუწყობელად და განბნეულად „ქართლის მოქცევასა“ თანა და „ჰამბავსა მეფეთასა“ თანა აღრეულად სწერია... არცა შემიმატებია და არცა დამიკლია... ყოველი ჭეშმარიტი და ჭეშმარიტებით აღწერილი და ნამებული მათ მიერ აჰა ნინაშე თქვენსა არს... იკითხვიდეთ და ერსა წარმოაუთხრობდით სადიდებელად ღმრთისა და პატივისა მისისა რომლისა არს დიდებამ“.¹³³

არსენი წმ. ნინოს ცხოვრებაზე დართულ ქართული ეკლესიის მოკლე ისტორიის გადმოცემისას, უშუალოდ თხრობისას, წყაროდ ასახელებს „ქართლის ცხოვრების წიგნს“. ტექსტიდან სრულებით აშკარად ჩანს, რომ „ქართლის ცხოვრების წიგნს“ ის იყენებს ერეკლე კეისრისა და არაბთა შემოსევამდე (VII ს.), ამის შემდეგ ჩანს, ის იყენებს ეფრემ მცირის თხზულებას „უნწყება მიზეზსა ქართველთა მოქცევისასა“, შემდეგ აკრიტიკებს ბერძენ საეკლესიო მოღვაწეებს და იყენებს მთანმიდელთა გამონათქვამებს ქართველთა უბინო სარწმუნოების შესახებ.

როგორც აღინიშნა, წმ. ნინოს „ცხოვრების“ ტექსტისათვის არსენს გამოუყენებია „ქართლის მოქცევა“ და „ჰამბავი მეფეთანი“, ხოლო ტექსტზე დართული ქართველთა და ქართული ეკლესიის მოკლე ისტორიის გადმოცემისას – „ქართლის ცხოვრების წიგნი“, კერძოდ, ის აღწერს, აზოვეს შემდეგ, ვიდრე ვახტანგ გორგასალის ჩათვლით ისტორიას და აგრძელებს – „ამისა შემდგომად ფრიადნი ჭირნი მოინინეს სპარსთაგან ქართველთა ზედა და ფრიადნი სულნი მოსწყვიდნეს და ქვეყანანი დაიპყრნეს და ფრიადნი ინამეს სახელისათვის ქრისტესისა. რომელთაიმე აღწერილ არს ჩვენს შორის და რომელთაიმე აღწერილ დაშთა, ხოლო ყოველნი აღწერილ არიან წიგნსა მას ცხოველთასა და წინაშე ღმრთისა იხარებენ. ამას ყოველსა „ქართლის ცხოვრების“ წიგნი ვრცლად მოგვითხრობს“ (იქვე, გვ. 48). ე.ი. სპარსელთა შემოსევის შემდეგ, – წერს ის – ქრისტიანთა მონამეობრივი ღვანლი მხოლოდ ნაწილობრივ აღინერა, მაგრამ ამის მიუხედავად, მათი მონამეობა სრულიად არის აღწერილი ზეცათა „სიცოცხლის წიგნში“ – („წიგნსა მას ცხოველთასა“). ამიტომაც, როცა არსენიც წერს – „ამას ყოველსა „ქართლის ცხოვრების“ წიგნი ვრცლად მოგვითხრობს“, – გულისხმობს არა სპარსელთა შემოსევის პერიოდს, არამედ ქართველი ხალხის ისტორიას სპარსელთა შემოსევაზე – V საუკუნის მინურულამდე.

მაშასადამე, ის წყარო, რომელსაც არსენი იყენებდა თავის ისტორიაში აზოვედან ვახტანგ გორგასალის ჩათვლით, ყოფილა „ქართლის ცხოვრების წიგნი“.

ჩანს, რედაქცია „ქართლის ცხოვრებისა“, რომელსაც იყენებდა არსენ იყალთოელი, სრულებით განსხვავდება ჩვენთვის ცნობილ „ქართლის ცხოვრების“ არმენოფილური რედაქციისაგან. არსენს აგრეთვე გამოუყენებია წყაროდ „ჰამბავნი მეფეთანი“. ცნობილია, რომ „ჰამბავნი მეფეთანი“ „ქართლის ცხოვრების“ შემადგენელი ნაწილია. ასევე უნდა ითქვას, რომ ის რედაქცია „ჰამბავნი მეფეთანისა“, რომელსაც იყენებდა არსენი თავის წყაროდ, სრულებით განსხვავდება იმ არმენოფილური რედაქციისაგან, რომელსაც ჩვენ დღეს ვიცნობთ.

განსხვავება არმენოფილურ და ჩვეულებრივ რედაქციებს შორის ძალზე დიდი ყოფილა, კერძოდ, როგორც აღინიშნა, განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან ქართველთა ეთნოგენეზისის, ქართველთა ჩვევების, ქართველთა ქვეყნის საზღვრების, ქართველთა ენისა და სხვათა შესახებ. შეხედულებათა განსხვავება არსებითია. ჩანს, „მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ თვალსაზრისი აღნიშნულ საკითხებზე მსგავსი იყო „ჰამბავნი მეფეთანის“ არაარმენოფილური რედაქციის თვალსაზრისისა.

უნდა ვიგულისხმოთ, რომ XII საუკუნეში, არსენ იყალთოელის დროს, არსებობდა „ქართლის ცხოვრების“ („ამბავი მეფეთანის“) ისეთი რედაქცია, რომელიც არაარმენოფილური და საყოველთაოდ მისაღები იყო. ჩანს, ეს არაარმენოფილური „ქართლის ცხოვრების წიგნი“ (ასე უწოდებს მას არსენ იყალთოელი) შეიცავდა ქართველთა ისტორიას უძველესი დროიდან VII საუკუნემდე. ეს წყარო გამოუყენებია არსენ ბერს, რასაც აღნიშნავს კიდევ – „ამას ყოველსა ქართლის ცხოვრების წიგნი ვრცლად მოგვითხრობს“.

თუკი არსებობდა „ქართლის ცხოვრების წიგნის“ არაარმენოფილური რედაქცია, რატომ არ მოაღწია ჩვენამდე? ჩვენამდე არ მოაღწია საერთო-სახალხო-საკითხავი წიგნის – „ვეფხისტყაოსანი“-ს XII-XIV საუკუნეების ხელნაწერებმა. ისინი დაიკარგნენ მონღოლთა შემოსევისას, ჩანს, ასევე დაიკარგა „ქართლის ცხოვრების“ არაარმენოფილური რედაქციაც. ხოლო ამ წიგნის არმენოფილური რედაქცია, რომელიც ალბათ, ადრევე არსებობდა მონოფიზიტი ქართველების საჭიროებისათვის, შემოინახეს მონოფიზიტებმა, სადაც სომხეთის სომხურ მონასტერში. ცნობილია, რომ საქართველოს მონოფიზიტური ნაწილი (იგულისხმება მხარგრძელებისადმი დაქვემდებარებული ქვეყნები) უბრძოლველად დანებდა მონღოლებს, შემდგომშიც ამ ქვეყნებში შედარებით სიმშვიდე სუფევდა. მხარგრძელების ოჯახი ქართველობდა და ამავე დროს სომხობდა კიდევ. ჩანს, ასევე იყვნენ ქართველი მონოფიზიტები. ისინი არც ქართველობას თმობდნენ და არც სომხობას. „ქართლის ცხოვრების“ არმენოფილური რედაქცია მათ მიდრეკილება განწყობას სრულებით შეეფერებოდა.

არამარტო საქართველოს ზოგიერთი კუთხე იყო არმენიზებული, არამედ ჩვენი მეზობელი ალბანეთის ზოგიერთი ნაწილიც.

არმენიზებულ ალბანელებსაც ჰყავდათ თავიანთი ეროვნული ისტორიკოსი, რომელიც ერთდროულად ალბანელი პატრიოტიც იყო და სომეხი პატრიოტიც. ეს იყო მოსე კალანკატუელი. მიუხედავად იმისა, რომ ის ალბანელი იყო, ყოველივე სომხურს ალბანურზე მალა აყენებდა. ის წერდა კიდევ არა ალბანურ, არამედ სომხურ ენაზე – „აკად. ს. ერემიანის თანახმად, მოსეს კალანკატუელის თხზულება იმიტომ დაინერა სომხურ ენაზე, რომ მოსე წარმოშობით ალბანეთის არმენიზებული ოლქიდან იყო“.¹³⁴

ალბანელთა მსგავსად, საქართველოს არმენიზებული ოლქების (არა ბოლომდე არმენიზებულის, იგულისხმება ტაო – და ქვემო ქართლი, ჰერეთი) ქართველთა უფრო მეტად გასომხების მიზნით, ალბათ, ადრევე მოხდა „ქართლის ცხოვრების წიგნის“ („ამბავი მეფეთანი“) არმენიზაცია. რადგანაც ეს წიგნი მხოლოდ VII ს-ის შუა წლებამდე შეიცავდა ქართველთა ისტორიას (ჰერაკლემდე – „ქართლის ცხოვრების წიგნი“ ვრცლად მოგვითხრობს „ამისა შემდგომად გამოვიდა მეფე ჰერეკლე“ არსენი ბერი, (იქვე, გვ, 48)), ამიტომ უნდა ვიფიქროთ, რომ „ქართლის ცხოვრების წიგნის“ არმენოფილური რედაქტირება მოხდა VI საუკუნეში ან VII საუკუნის დასაწყისში, თუმცა ისიც შესაძლებელია, რომ ეს მოხდა შიდა ქართლზე სომეხ მეფეთა ექსპანსიის დროს – VIII-X საუკუნეებში. შიდა ქართლზე თუ რა ძლიერი ზეგავლენა ჰქონდა სომხეთს VIII-X საუკუნეებში, ამის შესახებ მოგვითხრობს ა. აბდალაძე თავის წიგნში – „ამიერკავკასიის პოლიტიკურ ერთეულთა ურთიერთობა IX-XI საუკუნეებში“.

უნდა ვიფიქროთ, რომ „ქართლის ცხოვრების“ „ამბავი მეფეთანის“ დღეისათვის ცნობილი რედაქცია დაწერილია მოსე კალანკატუელის მსგავსად არმენიზებული ქართველის მიერ სომხური ეკლესიის მრევლად ქცეულ ქართველთათვის (სომხური ეკლესიის მრევლად იქცნენ არმენიზებული ალბანელებიც). ეს რედაქცია მიუღებელი იყო

საქართველოს სამოციქულო ეკლესიისათვის და ის არ გამოიყენა ქართული ეკლესიის ერთ-ერთმა მეთაურმა არსენ იყალთოელმა ქართული ეკლესიის ისტორიის მოკლედ აღწერის დროს.

არსებობდნენ თუ არა არმენიზებული ქართველები და ჰყავდა თუ არა სომხურ ეკლესიას ქართული მრევლი?

ჩანს, ეს საკითხი უკვე შესწავლილი აქვთ სომეხ ისტორიკოსებს, მაგალითად, გ. ტერ-მკრტიჩიანი ფიქრობს, რომ კორიუნი (ან აგათანგელოსი) ქართველი იყო. „როგორც ივ. ჯავახიშვილი წერს – გ. ტერ-მკრტიჩიანს აგათანგელოზი და კორიუნი იდენტურ პირებად მიაჩნდა და ფიქრობდა რომ კორიუნი „... ქართველთა, ანუ ქართველ-სომეხთა ეპისკოპოსი იყო ...იქნებ ქართველიც კი...“¹³⁵

თვით ნ. მარი წერდა, რომ ტაო-კლარჯეთის ქართველური მოსახლეობა სომხდებოდა VIII საუკუნემდე. მართლაც, აქაური მოსახლეობა ნამდვილად განიცდიდა არმენიზაციის პროცესს. აქაური იყო წერსე იშხნელი – შემდგომ კათალიკოსი სომხური ეკლესიისა, შეიძლება არმენიზებული ქართველი და ამიტომაც ის სიმპატიით იხსენიება გიორგი მერჩულეს მიერ. ნეტარს უწოდებს, ასევე ქართულ ეკლესიაში მიღებული საკითხავიც „წმიდისა ყრმათა ორთა ძმათა დავითისა და ტარიჭანისა“ მას „ნეტარ დიდ წერსეს“ უწოდებს – „მაშინ ვითარცა ეუნყა საქმე ესე წმიდასა მამასა ჩვენსა წერსეს კათალიკოზსა სომხითისასა, რამეთუ თვით ჰხედვიდა იგი იშხნით საკვირველებასა და ბრწყინვალეობასა... სრბით მოინია დიერის“.¹³⁶

„დავით და ტარიჭანის მარტვილობიდან“ ჩანს, რომ ტაო თავისი საეკლესიო ცენტრ იშხანით და, ცხადია, მის სამხრეთით მდებარე ტერიტორიებით, რომელზედაც შემდეგ აშენდა ბანა, ხახული, ოშკი – ნ50-იან წლებში წერსე კათალიკოსის დროს, შედიოდა სომხეთის ეკლესიაში, მაგრამ ეს არ ნიშნავს იმას, რომ ეს მხარე სომხებით იყო დასახლებული, პირიქით, აქ ცხოვრობდნენ ქართველები, რომელნიც იყვნენ მრევლი სომხური ეკლესიისა. აქ საეკლესიო ენა იყო სომხური ენა, ხოლო ოჯახის ენა – ქართული. თავიანთი თავი მიაჩნდათ ქართველებად (VII საუკუნეში), ხოლო ბერძნები ამ მხარეს – „ივერიას“ უწოდებდნენ. თვით სომეხი მემატიანეებიც კი ამ მხარეს „ქართველთა“ მხარეს უწოდებდნენ VII ს-ში იოანე მამიკონიანის მატთანედან ირკვევა, რომ მე-7 ს-ში მესხეთის მხარეები (და კლარჯეთი) ქართულ მხარეს წარმოადგენდა.¹³⁷ ამ მატთანედან ირკვევა: 1. „VII საუკუნეში მესხეთი ჭოროხიდან ვანანდამდე, კლარჯეთის ჩათვლით, სამფლობელოა ვაშდენ „ქართველთა (ივერიელთა) მთავრისა“, ვაშდენის ძეა ჯოჯიკი „ქართველთა (ივერიელთა) მთავარი“.¹³⁸ ამ ქართველ მთავრებს პროსპარსული (ანუ პროსომხური) ორიენტაცია ჰქონდათ და ეს ანტიბერძნული ტაო და კლარჯეთი ქართველებით დასახლებული ქვეყანა იყო. ტაოში VIII საუკუნემდე ცხოვრობდა სომხური ეკლესიის სამწყსოში შემავალი ქართული მოსახლეობა სომხური საეკლესიო ენით. მართალია, ტაო და კლარჯეთი ქალკედონიტური მიდრეკილებისა იყვნენ, მაგრამ სომხურმა ეკლესიამ ტაოელ ქართველთა თავის გავლენის

ქვეშ მოქცევა იმით შეძლო, რომ ერეკლე კეისრის შემდეგ ის „უნიატური“, ანუ თითქმის ქალკედონიტური გახდა. უფრო ადრე კი, VII საუკუნის დასაწყისში კირიონისა და აბრაამ კათალიკოსის ეპოქაში ტაოს ერთი ნაწილი ქართული ეკლესიის იურისდიქციაში შედიოდა, სადაც არსენი საფარელის თანახმად გადასახლებულა აბრაამ სომეხთა კათალიკოსის მიერ დევნილი ქალკედონიტ სომეხ სამღვდელთა ნაწილი. საფიქრებელია, რომ სომხური ეკლესიის მიერ „უნიის“ აღიარების შემდეგ ისინი უკანვე დაბრუნდნენ.

ჩანს, სომხური ეკლესიის ნევრ ქართველს ეკუთვნის სომეხთა განმანათლებლის წმიდა გრიგორის ცხოვრების არაბული ტექსტი (თარგმანი). ამ არაბულ ტექსტში გამოვლენილია უამრავი ქართული სიტყვა და აგრეთვე ქართული წარმომავლობის გეოგრაფიული სახელები. ავტორი იცნობს და წერს ქართული ეკლესიის შესახებაც. ის დაინტერესებულია ქართული ეკლესიით, მხოლოდ ავტორის (მთარგმნელის) ქართული ეროვნებით შეიძლება აიხსნას მის მიერ ქართული სიტყვების ხმარება და არა ისეთი გართულებული სქემით, როგორც ეს ნ. მარმა წარმოადგინა.¹³⁹

როგორც ითქვა, სომხური ეკლესიის ნევრი იყო თვით კირიონიც ქართლის კათალიკოსად გამორჩევამდე.

„ქართველთა ეპისკოპოსი“ ჰქვია მოსე გუგარქის (ცურტაველ) ეპისკოპოსს, რომელიც სომხური ეკლესიის ნევრად მიიჩნევს თავის თავს კირიონის დროს.

ქართველთა გადაქცევა სომხური ეკლესიის მრევლად, სავარაუდოა, IV ს-ის ბოლოსა და V ს-ის დასაწყისში ე.წ. „ბერძნულ სომხეთშიც“. აღნიშნულ დროს ბიზანტიამ „ბერძნულ სომხეთში“ სომხურ ეკლესიას ნება დართო გაეგრცვლებინა სომხური ანბანი და სომხურენოვანი წირვა-ლოცვა;¹⁴⁰ ბერძნულ სომხეთში, სომეხთა გარდა, ცხადია, ბევრი ქართველიც ცხოვრობდა, რადგანაც ეს მხარე ისტორიულ კაპადოკიაში მდებარეობდა და კესარია-კაპადოკიის (პონტოს დიოცეზის) ნაწილი იყო, სადაც (კაპადოკიაში) საერთოდ ქართველები ცხოვრობდნენ (ქართველ მეცნიერთა თანახმად). კაპადოკიაში მცხოვრები ქართველები, ცნობილია, რომ გაბერძნდნენ – ქართველთა ერთი ნაწილი კი შეიძლება „სომეხი“ გახდა, ანუ ნევრი სომხური ეკლესიისა. ეტყობა, აქვს რაღაც საფუძველი გ. ტერ-მკრტიჩიანს, როცა ის აგათანგელოზს და კორიუნს იდენტურ პირებად მიიჩნევს და ქართველად თვლის. ჩანს, სომხურ ეკლესიაში უკვე კორიუნის დროს ქართველი მრევლიც არსებობდა.

ჩანს, გუგარქში მცხოვრები „სომხურენოვანი“ მრევლი, რომელიც ასე ხშირად იხსენიება „ეპისტოლეთა წიგნში“, ეროვნებით ქართველი იყო საეკლესიო სომხურენოვანი წირვა-ლოცვით (აღბანელთა მსგავსად). ისტორიული პროვინციები: გაჩიანი, გარდაბანი, კუხეთი, რომელნიც შედიოდნენ ჰერეთსა და გუგარქში ქართველებით დასახლებული იყო. მათი ეთნარქები იყვნენ ქართლოსის შვილები – გარდაბოს, კუხოს და გაჩიოსი.¹⁴¹

ასევე ყოფილა ტაოშიც და მესხეთის ზოგიერთ სხვა კუთხეში VIII საუკუნემდე.

მართალია, ქართველებს აღნიშნულ მხარეებში მიუღიათ სომხურენოვანი ნირვალოცვა და ზოგიერთი კი სომხური ეკლესიის წევრნიც გამხდარან, მაგრამ მათ კარგად სცოდნიათ, რომ ისინი გვარ-ტომობით და ეროვნებით ქართველები იყვნენ და არა სომხები (ასევე იცოდნენ არმენიზებულმა ალბანელებმა, რომ ისინი ეროვნებით ალბანელები იყვნენ და არა სომხები). სწორედ ამიტომ ისინი შემდეგ დედა ეკლესიას დაუბრუნდნენ.

ჩანს, ძველ საქართველოში სომხური ეკლესიის წევრ ქართველს უწოდებდნენ „სარწმუნოებით სომეხს“. ამის თქმის უფლებას იძლევა გრიგოლ ბაკურიანის ერთი ცნობა, რომელიც შეიძლება ასე გავიგოთ, რომ მე ნათესავით ქართველი ვარ, მაგრამ მყავს „სარწმუნოებით სომეხი“ მსახურებიო – „...ვინამცა მენებოს, ნათესავთა ჩემთა და მსახურთა ჩემთა დაღაცათუ სომეხნი იყვნენ სარწმუნოებითა“.¹⁴² შეიძლება, გრიგოლ ბაკურიანი „სარწმუნოებით სომეხის“ ქვეშ გულისხმობდეს თავის მსახურს, მაგრამ ეს მსახური (თუ ნათესავი)“ გვარით ე.ი. ეროვნებით კი არ არის „სომეხი“, არამედ „სარწმუნოებით“. გრიგოლ ბაკურიანი კარგად ასხვავებს ერთმანეთისაგან ეროვნებით სომეხსა და სარწმუნოებით სომეხს. ეროვნებასა და სარწმუნოებას კარგად რომ ასხვავებს ერთმანეთისაგან, ეს იქიდან ჩანს, რომ თავისი თავის (და საძმოს) დახასიათებისას ის არასოდეს არ წერს, მე „სარწმუნოებით ქართველი“ ვარო, არამედ ყოველთვის წერს – მე ეროვნებით „ნათესავით“, „გვარით“ ვარ ქართველიო.

„ქართველნი ვართ ნათესავით მხნენი და მედგრობით აღზრდილნი“. „მონაზონნი მონასტრისა ჩემისანი გუარად ქართველნი არიან“.¹⁴³

გრიგოლ ბაკურიანს ნათესავები და მსახურები ქართველებიც ჰყოლია, „ნათესავთა და მსახურთა ჩემთა ქართველთაო“, წერს ის, მაგრამ ამათგან ზოგიერთი შეიძლება იყოს, რომ „სარწმუნოებით სომეხი“ ყოფილიყო – „ვინამცა მენებოს, ნათესავთა ჩემთა და მსახურთა ჩემთა, დაღათუ სომეხნი იყვნენ სარწმუნოებით“.

სწორედ ეროვნებით ქართველებისათვის, მაგრამ „სარწმუნოებით სომხებისათვის“, ანუ რაც იგივეა, გრიგორიანი ქართველების საჭიროებისათვის უნდა რედაქტირებულიყო „ქართლის ცხოვრების“ შესავალი ტექსტები არმენოფილების მიერ.

როგორც სხვა თავებში აღინიშნა, ჰერეთში, გუგარქსა და მესხეთის ზოგიერთ მხარეში (სხვადასხვა საუკუნეებში სომხური ეკლესიის გავლენის სფეროში მოქცეულ ქართველ მრევლს ასწავლიდნენ სომხურ ანბანს და მათ ეკლესიებშიც სომხურად იყო ნირვალოცვა. ცნობილია, რომ მცხეთის ჯვრის ტაძარში აღმოჩნდა ქვა სომხური წარწერით (გრაფიტი, ამოკანრული წარწერა), ასევე, მცხეთის ჯვრისა და ატენის სიონის ქვის ფილებზე არსებობს სომხური ასოები, ამოკვეთილი ქვისმთლელების მიერ. ესაა ქვისმთლელთა ნიშნები, ანუ დამლები. „თუ ქვისმთლელთა ნიშნები – სომხური ასოები ნიშნავს, რომ ხელოსანი იყო სომეხი და ეს ნიშანი მისი ინიციალია, მაშინ ამ შემთხვევაში ქვისმთლელთა და ხელოსანთა შორის ჯვარზე და ასევე ატენში იყო სომეხთა გარკვეული რიცხვი“.¹⁴⁴ უფრო მეტიც, ამ ნიშნებსა და გრაფიტზე დაყრდნობით ისეთი მოსაზრებაც კი გამოითქვა, რომ ჯვრის ტაძრის არქიტექტორი სომეხი იყო.¹⁴⁵

როგორც ვთქვით, ჰერეთის, გუგარქის და მესხეთის ნაწილის ქართველობა „სომხურენოვანი“ იყო, ე.ი. მათ ეკლესიებში წირვა-ლოცვა აღნიშნულ საუკუნეში სომხურად ტარდებოდა. აქედან გამომდინარე, მოსახლეობამ იცოდა სომხური წერა-კითხვა. სომხური ისწავლებოდა, ქართული აკრძალული იყო. ამიტომაც მცხეთის ჯვარსა და ატენის სიონზე არსებული სომხური ასოები (და წარწერებიც) შეიძლება იმასაც უჩვენებდეს, რომ აქ ჰერეთიდან, გუგარქიდან და ტაოდან ჩამოსული ქართველი ხელოსნებიც მუშაობდნენ, რომელნიც მათთვის ცნობილ ანბანს (სომხურს) იყენებდნენ.

ი. აბულაძე თვლის, რომ დაბალი ფენის ქართველ და სომეხ მორწმუნეებს არ გაუწყვეტიათ ურთიერთკავშირი. ეპისტოლეთა წიგნის თანახმად, ქართველები სომხეთის მთავარ ეკლესიასა და სხვა ეკლესიებში ლოცულობდნენ. დაბალი ფენები 607-609 წლების შემდეგაც თავიანთ წესს არ შეცვლიდნენ.¹⁴⁶

სომხური ეკლესიის წევრ ქართველთა არსებობით უნდა აიხსნას ის ფაქტი, რომ მათ ქართულ წიგნებზე თავიანთი საეკლესიო ენით (სომხურით) მინაწერები გაუკეთებიათ. ამ გარემოებით აიხსნება არსებობა სომხური მინაწერებისა ჯრუჭის ოთხთავზე, შატბერდის კრებულსა, ან მიქაელ მოდრეკილის საგალობლებზე. და არა იმით, თითქოსდა ეს მინაწერები ე.წ. „ქალკედონიკი სომხების“ გაკეთებული იყოს.

ქართველთა კულტურული არმენიზაცია მხოლოდ XI საუკუნისათვის შეიძლება და რომ დასრულებულიყო, სომეხთა ძლიერი სახელმწიფოს გაუქმებისა და ქართველთა ერთიანი სახელმწიფოს დაარსების შემდეგ. კულტურულად არმენიზებულ ქართველთა საჭიროებისათვის შექმნილა „ქართლის ცხოვრების“ „ამბავი მეფეთანის“ არმენოფილური რედაქცია. მაშასადამე, უნდა ვივარაუდოთ, რომ არსებობდა „ამბავი მეფეთანის“ ორგვარი რედაქცია – არმენოფილური და ჩვეულებრივი. „ამბავი მეფეთანის“ „ჩვეულებრივი“ რედაქცია თავდაპირველი იყო, ხოლო შემდგომ ამ რედაქციის არმენოფილების მიერ გადამუშავების შედეგად მიღებულ იქნა ის რედაქცია, რომელმაც მოაღწია ჩვენამდე.

როდის იქნა რედაქტირებული არმენოფილების მიერ „ამბავი მეფეთანი“? ცნობილია, რომ ამ რედაქციაში მოიპოვება ცნობა, რომლის თანახმად ქართული მწიგნობრობა შექმნა მეფე ფარნავაზმა და არა მესრობ მაშტოცმა. ეს ცნობა იმით არის მნიშვნელოვანი, რომ მიუხედავად ამ თხზულების სრული არმენიზაციისა, რედაქტორებს არ შეუცვლიათ ცნობა ფარნავაზის მიერ ქართული მწიგნობრობის შექმნის შესახებ. ქართული ანბანის მესრობ მაშტოცის მიერ შექმნის ლეგენდა ჩამოყალიბდა მოგვიანებით X-XIII საუკუნეებში (იხ. ეპისტოლეთა წიგნი, ზ. ალექსიძის შესავალი, გვ. 46). ამიტომაც უნდა ვივარაუდოთ, რომ „ქართლის ცხოვრება“ არმენოფილების მიერ რედაქტირებულ იქნა მესრობ მაშტოცის მიერ ქართული ანბანის შექმნის თეორიის ჩამოყალიბებამდე, რადგანაც იმდენად არმენოფილურია „ქართლის ცხოვრება“, რომ შეუძლებელია აღნიშნული თეორია არსებულიყო და მის რედაქტორს არ ამოეგდო იქიდან ფარნავაზის მიერ ქართული მწიგნობრობის შექმნის ცნობა. მაშასადამე, უნდა ვივარაუ-

დოთ, რომ „ქართლის ცხოვრება“ („ამბავი მეფეთანი“) არმენოფილების მიერ რედაქტირებულ იქნა X საუკუნემდე.

საქართველოს გაერთიანებისა და ძლიერი ქართული სახელმწიფოს არსებობის დროს XI-XIII საუკუნეში არმენოფილურ წრეებს ქართველთა აუგად ხსენება უკვე აღარ შეეძლოთ. ამ საუკუნეებში, როცა ქართველი ერი თავს იწინებდა ეროვნული კულტურის აღორძინებით, აარსებდა „სხვა ათინასა“ და „ახალ იერუსალიმს“, მეცნიერებისა და სულიერი კულტურის მსოფლიო მნიშვნელობის კერებს, აღარავის შეეძლო ქართველთა წინაპრებისათვის ველურობა და კაციჭამიობა (გვამის მჭამებლობა) დაენამებინა. ამიტომაც ამ დროს წარმოუდგენელია, შეთხზულიყო „ქართლის ცხოვრების“ არმენოფილური თხზულებები. უფრო მეტიც, ცნობილი, დაწყებული XI საუკუნიდან თითქმის ხელახლა „ითარგმნა“ ყველა ის ქართული საეკლესიო წიგნი, რომელიც ოდესღაც სომხურიდან თარგმნილი ანდა რედაქტირებული იყო. სომხური ეკლესია და სომხეთიც კი უკვე თვითვე გახდა აუგად სახსენებელი ქართველთა მიერ. მაგალითად, გიორგი მთანშიდელი სომხურ სარწმუნოებას დასცინოდა ბიზანტიის იმპერატორის წინაშე, ხოლო რუის-ურბნისის ძეგლისწერამ სომეხთა და სხვათა სახელმწიფოს დანგრევის მიზეზად სოლომური ცოდვები მიიჩნია.

XI-XIII საუკუნეებში საქართველოში მიუღებელი იყო ყოველგვარი არმენოფილური თვალსაზრისი. ამ დროს „ქართლის ცხოვრების“ ჩვენთვის ცნობილი არმენოფილური თხზულების დანერა, ალბათ, შეუძლებელია და ლეონტი მროველიც, შეუძლებელია, იყოს ავტორი „ამბავი მეფეთანისა“.

„ამბავი მეფეთანი“ უძველეს დროსვე არსებობდა, ხოლო X საუკუნემდე ის რედაქტირებულ იქნა არმენოფილთა მიერ.

„ქართლის ცხოვრების“ შესავლის უკვე არსებულმა არმენოფილურმა რედაქციამ თავი შეაფარა სომხეთს. ის თარგმნეს კიდევ სომხურად ამ დროს (XI-XIII სს) სომხეთში თავშეფარებული ეს რედაქცია საქართველოში არავის სჭირდებოდა.

ამ წიგნის (რედაქციის) ბედი შეიცვალა საქართველოს სახელმწიფოს დაშლა-დასუსტებისა (XV) და საქართველოში გრიგორიანული ეკლესიის გავლენის აღორძინების შემდეგ. როგორც აღნიშნული იყო, სპარსეთი და ოსმალეთი XVI-XVIII საუკუნეებში ებრძოდნენ ქართულ მართლმადიდებლურ ეკლესიას. ქართველთა მრევლი მესხეთში ოსმალებმა დაუმორჩილეს კონსტანტინოპოლის ბერძნულ და სომხურ საპატრიარქოებს. ოსმალების მიერ შიდა ქართლის დაპყრობის დროს აქ სომხური ეკლესიის გავლენა ძლიერ გაიზარდა. სპარსეთიც XVI საუკუნის შემდეგ ასევე დიდი სიყვარულით ეკიდებოდა სომხების გრიგორიანულ ეკლესიას. სომხებს უშენებდნენ ეკლესიებსა და ქალაქებს (მაგ. ჯულფაში), მისცეს ყოველგვარი შეღავათი და დახმარება. სომხები მოქალაქეობრივად სპარსელებს გაუთანაბრეს, ამავე დროს კი, ქართული ეკლესიის მრევლს ატყვევებდნენ, სპარსეთის სიღრმეში ასახლებდნენ, ანადგურებდნენ. სპარსეთის პოლიტიკა საქართველოში ითვალისწინებდა სომეხთა ყოველგვარ შეღავათს. ასეთ სი-

ტუაციაში საქართველოში XVI-XVIII სს-ში კვლავ გაჩნდა სომხური ეკლესიის ქართული მრევლი. განსაკუთრებით ბევრი ქართველი გრიგორიანი ცხოვრობდა შიდა და ქვემო ქართლში, კახეთსა და მესხეთში.

სწორედ ამ დროს, საქართველოში ქართველი გრიგორიანული მრევლის გაჩენის დროს, მათი არმენიზაციის დაჩქარების მიზნით მოძებნილი იქნა და ხელახლა გამოჩნდა „ქართლის ცხოვრების“ არმენოფილური რედაქცია.

როსტომ მეფე, რომელიც სპარსეთის წარმომადგენელი იყო საქართველოში, ყოველ ღონეს ხმარობდა სპარსული პოლიტიკის გატარებისათვის. სპარსული პოლიტიკა კი ყოველმხრივ ხელს უწყობდა სომხურ ეკლესიას, სომეხ ვაჭარ-ხელოსან-ამქართა გაძლიერებას მთელ სპარსეთში და მათ შორის საქართველოშიც. როსტომი პროსომხური ორიენტაციისა იყო, სპარსეთის ინტერესებიდან გამომდინარე. ჩანს, ამიტომაც როსტომის სამეფო კარზე ყურადღება მიაქცევს „ქართლის ცხოვრების“ შესავლის არმენოფილურ რედაქციას და როსტომის მეუღლემ, მარიამ დედოფალმა, მისი გადაწერის შეკვეთა მისცა.

ამ დროისათვის უკვე დაკარგული იყო „ქართლის ცხოვრების“ შესავლის „ჩვეულებრივი“ რედაქცია და მხოლოდ არმენოფილური არსებობდა, მაგრამ ეს არმენოფილური რედაქცია მისაღები იყო ქართველი მართლმადიდებლებისათვის, მათ შორის მარიამ დედოფლისათვისაც, რადგანაც უკეთესი აღარ არსებობდა.

ივანე ჯავახიშვილი ფარსადან გორგიჯანიძის „ისტორიის“ განხილვისას წერს, რომ თვით განათლებულ ქართველებსაც კი ეროვნული ისტორიის შესახებ ძალზე მცირედი წარმოდგენა ჰქონდათ და „ქართლის ცხოვრება“ არც კი ენახათ. ფარსადან გორგიჯანიძე როსტომ მეფის კარზე იყო აღზრდილი, „როსტომ მეფემ ვითაც შვილი გამზარდა და მრავალი წყალობა დამმართა...“ – წერს ის.¹⁴⁷

„სწორედ განმაცვიფრებელი და დაუჯერებელი რამაა, რომ საისტორიო ცნობები იმდროინდელ საქართველოს განათლებულ წრეებს, რომელთა ჯგუფს, უეჭველია, ეკუთვნოდა როსტომ მეფის მახლობელი კაცი, ისტორიკოსი ფარსადან გორგიჯანიძე, საქართველოს ისტორია ასე მახინჯად ჰქონიათ დაზეპირებული!.. ვახტანგ გორგასალი მირიან მეფის შვილი იყო. ეს შემთხვევითი შეცდომა არ არის, ავტორი სრულეობით დარწმუნებული ყოფილა, რომ მირიან მეფე ვახტანგ გორგასლის მამა იყო. თუ ასეთს მაღალხარისხოვანს და მეფის მახლობელ მოხელეს და ისტორიკოსს, როგორიც იყო ფარსადან გორგიჯანიძე, ასე დომხალივით ჰქონდა არეული სამშობლო ქვეყნის წარსული და თავგადასავალი, ასე ზღაპრულად ჰქონდა წარმოდგენილი ქართული საუკეთესო წყაროები არამცთუ ნაკითხული, თვალითაც კი ნანახი არა ჰქონია, მაშ დანარჩენს ხალხს, ჩვეულებრივს, შუათანა შეძლებისა და ცოდნის პატრონს, რალა წარმოდგენა უნდა ჰქონოდა? რასაკვირველია, არაფერი!...“¹⁴⁸

სწორედ ზემოთ აღნიშნულის გამო, „ქართლის ცხოვრების“ არმენოფილური ნუსხის აღმოჩენა ნამდვილი ზეიმი უნდა ყოფილიყო იმ დროის ქართველთათვის –

საყოველთაო უცოდინარობას ეროვნული ისტორიისას „ქართლის ცხოვრება“ ავსებდა.

ქართველ გრიგორიანებს კი გაახარებდა „ქართლის ცხოვრების“ „ამბავი მეფეთა-ნი“ თავისი არმენოფილური ტენდენციების გამო. ჩანს, არმენოფილებს კიდევ ერთხელ ურედაქტირებიათ ის და კიდევ უფრო გაუმძაფრებიათ არმენოფილური ტენდენციები.

ქართველ გრიგორიანებს XVI-XVIII საუკუნეებში, თუმცა სამშობლოსა და ერის დიდი სიყვარული ჰქონდათ და თავიანთ თავს „ქართველად“, ანდა „საქართველოს შვილად“ თვლიდნენ, მაგრამ ისინი უყოყმანოდ აღიარებდნენ სომხური კულტურისა და ისტორიის უპირატესობას. მაგალითად, „ფარსადან გორგიჯანიძე ქ. გორითგანა ყოფილა. თავის თავს იგი მუსულმანთა სამართლის ნიგნში „ჯამი აბასის“ ქართულს თარგმანში ქართველს უწოდებს. ბროსეს კი ჰგონია, რომ იგი სომეხი უნდა ყოფილიყო. შესაძლებელია, მით უმეტეს, რომ მისი ნაწარმოების პირველ ნაწილში სომხეთის ისტორიის ამბებს საპატიო ადგილი აქვს დათმობილი“.¹⁴⁹

მართალია, ის გაქართველებულ სომხად მიიჩნევა, მაგრამ პირიქით, ის „გრიგორიანი“ ქართველია, ანუ გასომხებული ქართველი. მას მუსულმანობაც მიუღია,¹⁵⁰ მაგრამ ამ დროს ის მაინც გასომხებული ქართველია. იმ დროს, როგორც ნ. ირბახი და მრავალი თვითმხილველი წერდა, საქართველოში ყოველდღიურად მრავალი ქართველი სომხდებოდა, როგორც მაღალი, ისე დაბალი წოდებისა, განსაკუთრებით კი სომხდებოდნენ ქართველი ყმა-გლეხები (სომეხი მებატონისა) და ტყვეობისაგან გამოხსნილი (სომეხთა მიერ) – ქართველები. ეს ის დროა, როცა შაჰ-აბასი და სხვა (მის წინა და მის შემდეგ) სპარსი თუ ოსმალო მმართველები ქართველებს ატყვევებდნენ, საქართველოს აოხრებდნენ, ქართულ ეკლესიას ებრძოდნენ. ამავე დროს კი შაჰ-აბასი და სხვები ირანის დედაქალაქში (ისპაჰანის უბანში – ჯულფაში) სომხებს ეკლესიებს უშენებდნენ; სომხურ ეკლესიებს ირანელ ოსტატებს ალამაზებინებდნენ და ევროპელ ოსტატებს ახატვინებდნენ, მაგალითად, „რაც შეეხება „ვანქის“ ეკლესიას, იგი თავისი არქიტექტურული გადანყვეტით, მოოქროული ჭერითა და გუმბათით, დახვეწილი გემოვნებით შესრულებული მხატვრობით, ჯულფის ყველაზე მნიშვნელოვან თვალსაჩინო ძეგლს წარმოადგენს. „ვანქის“ ეკლესიის ხუროთმოძღვრება და კედლის ორნამენტი, მოხატულობა ირანელ ოსტატებს ეკუთვნით, ხოლო სიუჟეტური კომპოზიციები ევროპელ ფერმწერთა მიერაა შესრულებული...“¹⁵¹

ამავე დროს კი სიონის მწიგნობარებმა გადაქცევას ცდილობდნენ. ასეთ ეპოქაში სომეხთა გაქართველება წარმოუდგენელია, ხოლო ქართველთა გასომხების შესახებ თვითმხილველი ევროპელი მისიონერები და ქართველი მოღვაწეები წერდნენ.

გასომხებული ქართველი ფარსადან გორგიჯანიძე წერს საქართველოს, მისი სამშობლოს ისტორიას, მაგრამ არმენოფილური ტენდენციით. თავის საქართველოს ისტორიის პირველ ნაწილში სომხეთის ისტორიის ამბებს საპატიო ადგილი დაუთმო,

აღწერა სომეხთა თრდატ მეფის ამბავი: „...რომლის შემდგომ მე-9 გვერდამდე სომეხეთის ისტორიის მოკლე ცნობებია მოყვანილი. მერე მე-10 გვერდზე მოთხრობილია სულ მოკლედ ბაგრატიონთა მოსვლა საქართველოში, მათი გაქართველება...“¹⁵² („...დავით გაბატონდა სომეხთა ქორონიკონს...“, „...აქამდისან რომ სომეხობას უკან ბატონობა უქონიათ ქართველობაშიგან...“ „სომეხთ ქორდასს...“ „სომეხი ქორონიკონით“ „სომეხთცხოვრება“, „სომეხთ ხელმწიფე“, ეს და სხვა მსგავსი წინადადებები ხშირად გვხვდება მის ისტორიაში). მის საქართველოს ისტორიაში წინა პლანზეა სომეხეთი და სომეხთა თავგადასავალს ძალზე საპატიო ადგილი უჭირავს. ამ მხრივ მისი თხზულება ძალზე ჰგავს „ამბავი მეფეთანის“ არმენოფილურ რედაქციას.

ჩანს, სწორედ ფარსადან გორგიჯანიძის მსგავს ქართველ მოღვაწეებს ხელახლა ურედაქტირებით „ქართლის ცხოვრება“ ვახტანგ VI-ის ეპოქაში.

ერთმანეთს შეადარეს ვახტანგამდე (ვახტანგის წინარე – ე.წ. „ძველი ქართლის ცხოვრებისა“) და ვახტანგის შემდგომი (.ე.წ. „ახალი ქართლის ცხოვრება“) ტექსტები, რომელნიც ალექსანდრე მაკედონელის საქართველოში ლაშქრობას შეეხება.

ვახტანგის შემდგომი „ქართლის ცხოვრების“ საანალიზო ტექსტები მიუთითებენ, რომ მათში ძალზე გამძაფრებულია ქართველთა აუგი, კერძოდ, ახალ რედაქტორებს „ლეონტი მროველისად“ მიჩნეულ ტექსტში ჩაურთავთ ზედმეტი ადგილები ქართველთა ბილნ ჩვევათა წარმოჩენისათვის.

მაგალითად, ვახტანგის წინარე რედაქციების თანახმად, ალექსანდრე „მოვიდა ქართლად და პოვა ყოველნი ქართველნი უბოროტეს ყოველთა ნათესავთა სჯულითა. რამეთუ ცოლ-ქმრობისა და სიძვისათვის არა უნდა ნათესაობა, ყოველსასა სულიერსა სჭამდეს, მკვდარს შეშჭამდეს“, – ამით ამ რედაქციებში მთავრდება ქართველთა აუგი და იწყება სხვა ამბავი ვახტანგის შემდგომ რედაქციებში (ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, 1955 წელს დაბეჭდილი „ქართლის ცხოვრება“) ქართველთა აუგი გრძელდება ასე: „...ყოველსა სულიერსა ჭამდეს, მკვდრისა შესჭამდეს, ვითარცა მხეცნი და პირუტყვი, რომელთა ქცევისა წარმოთქმა უხმ არს და იხილნა რა ესე ნათესავნი სასტიკნი წარმართნი, რომელთა იგი ჩვენ ბუნთურგად და ყივჩაღად უნოდთ, მსდგარენი მდინარესა მას მტკვრისასა მიხვევით“.¹⁵³

„მროველის ტექსტში ამის წინ ნათქვამი იყო, რომ ქართლში შემოსულმა ალექსანდრემ ჰპოვნა „ყოველნი ქართველნი უბოროტეს ყოველთა ნათესავთა სჯულითა“. გამოდის, თითქოს ბუნ-თურქად და ყივჩაღად წოდებულნი სასტიკნი ნათესავნი იყვნენ „ყოველნი ქართველნი“.¹⁵⁴

ასე ამძაფრებს ახალი რედაქტორი XVI საუკუნის შემდგომ ქართველთა აუგს. მას თავის წყაროდ, ქ. ცხადაძის გამოკვლევის თანახმად, გამოუყენებია არსენ ბერის თხზულება, მაგრამ აღსანიშნავია, რომ არსენ ბერი საძრახის ჩვევებს მიაწერდა არა ქართველებს, არამედ ქართველების მოსვლამდე საქართველოში მცხოვრებ სხვა ხალხს, ხოლო ახალმა რედაქტორმა ეს თვისებები ქართველებზე გადაიტანა. თეიმურაზ ბაგ-

რატონი კატეგორიულად უარყოფდა იმის შესაძლებლობას, რომ ქართველებს მსგავსი ჩვევა ჰქონდათ.

„თეიმურაზი კატეგორიულად აცხადებს, „არა ჭეშმარიტ არს“ და მრავალი უარსაყოფი არგუმენტის მოყვანის შემდეგ მტკიცედ ასკვნის, რომ ამისი მსგავსი ჩვეულება არამც თუ ქართლოსიანთა შორის, არამედ საერთოდ აზიის ერთა შორისაც არასოდეს ყოფილაო“.¹⁵⁵

ზოგიერთ მკვლევართა აზრით, ქართველნი ასეთი საძაგელი ჩვევების მქონედ მიიჩნიეს ქართველმა საეკლესიო პირებმა გარკვეული მიზნით „ეკლესიისა ჩვენისა მოძღვარნი უძაგებდეს მათ გარდავლილთა წინაპართა მათთა და მათსა იტყოდეს მრავალთა უნესოთა ქცევათა და არანმიდათა და მკვდართა ჭამასა ხორცსა კაცისასა... რათა ქრისტეს სარწმუნოებასა ზედა მოქცეულთა ერთა შეიძულონ ჩვეულებანი და ზნენი წინაპართა კერპთმსახურებისანი“ (თეიმურაზ ბაგრატიონის აზრია).¹⁵⁶

მართალია, ნიკოლოზ გულაბერიძე წერდა, გაქრისტიანებამდე ქართველები „უმძინვარესნი და უველურესნი“ იყვნენო, მაგრამ მიუხედავად ამისა, არ შეიძლება გაზიარებულ იქნას თეიმურაზის მოსაზრება. არა ქართული ეკლესიის მოძღვრებმა დახატეს ქართველთა წინაპრები ველურებად, არამედ იმ ძალებმა, რომელნიც საქართველოს სახელმწიფოსა და ეკლესიის დასუსტებისას ცდილობდნენ ქართველთა სხვა ხალხში ასიმილაცია გაეადვილებინათ.

ქართველთა ეროვნული სიამაყის შესუსტება სურვილი იყო უცხო ძალებისა რთული პოლიტიკური სიტუაციის დროს.

„ქართლის ცხოვრების“ ხელახლა გამოცემის დროს სასურველია მასში აღარ შევიდეს ის შეურაცხყოფელი ჩანართები, რომელნიც განეკუთვნება ვახტანგ VI-ის შემდგომ ეპოქას, მით უმეტეს, რომ მარი ბროსეს მიერ გამოცემულ „ქართლის ცხოვრებას“ და მის ფრანგულ თარგმანში ამ ჩანართების ერთი ნაწილი შეტანილი არ არის.

ქართველთა არმენიზაციის შესახებ

ამჟამად, როგორც წესი, მიიჩნევა, რომ შუა საუკუნეებში მიმდინარეობდა სხვადასხვა ეთნიკური ჯგუფებისა და აგრეთვე სომეხთა გაქართველება. თითქოსდა ეს ხდებოდა სარწმუნოებრივი გზით, ქალკედონიტური სარწმუნოების მიღების შემდეგ სომხები ექცეოდნენ ქართულ კულტურულ გარემოში და ისინი ქართველდებოდნენ.

მიიჩნევა, რომ ქალკედონიტობა არის ქართველთა ეროვნული სარწმუნოება, ხოლო მონოფიზიტობა (გრიგორიანობა) სომეხთა ეროვნული სარწმუნოებაა. თუ სომხები ქალკედონიტობის მიღებით ქართველდებოდნენ, მაშინ უნდა ვივარაუდოთ, რომ ასევე ქართველები სომხდებოდნენ გრიგორიანობის მიღებით.

ჰქონდა თუ არა ადგილი ასეთ პროცესს, იღებდნენ თუ არა ქართველები სომხურ სარწმუნოებას, ექცეოდნენ თუ არა ისინი სომხური ეკლესიის გავლენის სფეროში და ამით სომხდებოდნენ?

ჩვენს მეცნიერებაში არაა მიღებული მსჯელობა ქართველთა გასომხების შესახებ, მაშინ როცა სომეხთა გაქართველების შესახებ წერს ყველა მეცნიერი, რომელიც ეხება V-XVIII საუკუნეების საქართველოს ისტორიას, ამიტომაც თუ შეიძლება მსჯელობა სომეხთა გაქართველების შესახებ, მაშინ ქართველთა გასომხების შესახებაც მსჯელობა არ უნდა იწვევდეს არავითარ უხერხულობას და ჭეშმარიტების დადგენა უმთავრესი უნდა იყოს.

პირობები ქართველთა გასომხებისათვის შექმნილი იყო არათუ შუა საუკუნეებში, არამედ XIX საუკუნეშიც კი. ამის დამამტკიცებელი მაგალითების მოყვანამდე უნდა ითქვას სომხური სარწმუნოების შესახებ.

მიღებულია, რომ სომხური ეკლესია მონოფიზიტური ეკლესიაა, სინამდვილეში კი სომხურ ეკლესიას, და საერთოდ, სომხებს, მხოლოდ პირობით თუ ეწოდებათ ასეთი სახელი. სომხურ ეკლესიას გააჩნია თავისებური, განსაკუთრებული სარწმუნოება, რომელიც, მართალია, მიმდევარია მონოფიზიტური დოგმატიკისა, მაგრამ ამავე დროს უახლოვდება დიოფიზიტურს (ე.ი. მართლმადიდებლობას).¹⁵⁷

მართალია, სომხურმა ეკლესიამ უარყო ქალკედონის კრება, რომელიც მისი აზრით ნესტორიანობის აღორძინებას უწყობდა ხელს, მაგრამ ამავე დროს, მონოფიზიტობის მრავალ მიმართულებას შორის იმას გაჰყვა, რომელიც ახლოს იდგა მართლმადიდებლობასთან. ეს არის თავისთავადი სარწმუნოება, რომელსაც ეწოდება კიდევ სომხური ეროვნული სარწმუნოება. სომეხ თეოლოგთა აზრით, ეს არის ის დოგმატიკა, რომელსაც ქადაგებდა წმიდა გრიგორი (ანუ ეს არის ნიკეის I მსოფლიო კრების ქრისტოლოგია).

ამიტომაც, სომხურ ეროვნულ სარწმუნოებას წმიდა გრიგორის სარწმუნოება, ხოლო ეკლესიას „სომხურ-გრიგორიანული ეკლესია“ ჰქვია.

იმის გამო, რომ წმიდა გრიგორის ეკლესია არც მტკიცე მონოფიზიტურია, და არც

დიოფიზიტური, არამედ რაღაც საშუალო შემთანხმებლური ქრისტიანობის სხვადასხვა დაპირისპირებულ მიმართულებათა შორის, ეკლესია იქცა გაჭირვების ჟამს თავ-შესაფარებელ სახანად სრულიად სხვადასხვა სარწმუნოებრივი მიმართულების ქრისტიანი ხალხებისათვის, სადაც მათი სარწმუნოებრივი გრძნობები და რწმენა თითქმის არ იბღალავებოდა.

სომხური ეკლესია ალბანელების, ქართველების, სირიელებისა და სპარსელი ქრისტიანებისთვისაც კი მშობლიური ეკლესია იყო. ამას ადასტურებს სომეხ-ქართველ-ალბანელთა გაერთიანებული კრებები, რომლებიც ტარდებოდა სომხეთში V საუკუნის შემდეგ, ცნობილია, რომ სპარსელი ქრისტიანები (VI-VII სს.) სომხური ეკლესიის მეთაურს ეკითხებოდნენ რჩევას და მოითხოვდნენ მისგან მითითებას (შემონახულია ეპისტოლეები სპარსელი ქრისტიანებისა სომეხი კათალიკოსისადმი). სომხურ ეკლესიაში მრავლად მოღვაწეობდნენ სირიელები, აგრეთვე ალბანელები (მაგალითად, მოსე კალანკატუელი) და ქართველები (კირიონ კათალიკოსი საქართველოში ჩამოსვლამდე სომხეთის მთავარი ეკლესიის წინამძღვარი და აირარატის პროვინციის ქორეპისკოპოსი იყო).

როგორც ითქვა, სომხური სარწმუნოება ეროვნულია, რადგანაც მისი დოგმატიკა განსხვავდება და განირჩევა სხვა სარწმუნოებრივი მიმართულებებისაგან და ახასიათებს მხოლოდ მას. ამით სომხური ეკლესია ეროვნული ეკლესიაა.

არის თუ არა ქალკედონიტობა მხოლოდ ქართველთა სარწმუნოება? არ არის. ამ თვალსაზრისით, ქართველებს ეროვნული სარწმუნოება არ გააჩნიათ. ქალკედონიტობა, უპირველეს ყოვლისა, „ბერძნული სარწმუნოებაა“ (ქართველები „ბერძნულს“ უწოდებდნენ მსოფლიო (კათოლიკე) – საყოველთაო ეკლესიას).

ქალკედონიტობა მსოფლიო სარწმუნოებაა. საქართველოს მეზობელი დიდი ქრისტიანული იმპერიების, ბიზანტიისა და რუსეთის სარწმუნოება ქალკედონიტური იყო, ამიტომაც ჯერ ბიზანტიასთან და მერე რუსეთთან მეზობლი¹⁵⁸ სპარსელები (VII საუკუნემდე), არაბები (X საუკუნემდე), თურქები (XI საუკუნის შემდეგ) და კვლავ სპარსელები (XVI საუკუნის შემდეგ) ქართველების ქალკედონიტურ სარწმუნოებას განიხილავდნენ როგორც მონინაალმდეგი იმპერიების – მტრის სარწმუნოებას, დაუნდობლად ებრძოდნენ ქართველებსა და ქართულ ეკლესიას. ამ დროს კი სომხური ეკლესია, როგორც ნეიტრალური სარწმუნოების მქონე, მათთვის მისაღები იყო. უფრო მეტიც, სომხური ეკლესიის მეშვეობით ცდილობდნენ ქალკედონიტობის აღმოფხვრას საქართველოსა და კავკასიაში.

სპარსელები VII საუკუნის 20-იან წლებამდე თუ როგორი პატივისცემით ეპყრობოდნენ და აძლიერებდნენ სომხურ ეკლესიას, და შემდგომ კი არაბები თუ როგორ ებრძოდნენ ამიერკავკასიის ქვეყნებში (ალბანეთსა და საქართველოში) სომხური ეკლესიის საშუალებით ქალკედონიტებს, ამის შესახებ ნათქვამია სხვა თავებში.

მართალია, იმის შემდეგ, რაც საქართველომ გააერთიანა თავისი მიწები და არა

მარტო კავკასიაში, არამედ მცირე აზიაშიც ვასალური სახელმწიფოებრივი ერთეულები დააარსა (XI-XIII საუკუნეებში) ქართული ეკლესიის (ქალკედონიტობის) სანიხალმდეგო მოქმედება არავის შეეძლო, მაგრამ ერთიანი საქართველოს სახელმწიფოს დაშლის შემდეგ (XV ს.) მეზობელი თურქეთი და ირანი იწყებენ ომს ქართული ეკლესიის წინააღმდეგ. სამაგიეროდ, როგორც თურქეთი, ისე ირანი აძლიერებენ სომხურ ეკლესიას და მას უქვემდებარებენ თავიანთ სახელმწიფოებში მცხოვრებ ქართველებსა და სხვა ერებს.

თურქებმა კონსტანტინოპოლის „ახლადშექმნილ სომეხთა საპატრიარქოს დაუმორჩილეს: სომეხები, სირიელები, ქალდეველები, კოპტები, ქართველები (იგულისხმება ამ დროს თურქების მიერ სამხრეთ საქართველოს დაპყრობილი პროვინციების ქართველები, ყარს-არზრუმისა და ნანილობრივ, იმიერ ტაოს მიმდებარე მიდამოების ქართული მოსახლეობა), აბისინიელები“.¹⁵⁹ სომხური საპატრიარქოსადმი დამორჩილებული ქართველები სომხდებოდნენ, არა მარტო იმიტომ, რომ მათ ეკლესიებში ინერგებოდა სომხური ენა და ისინი გრიგორიანდებოდნენ, არამედ იმიტომაც, რომ მათ სამოქალაქო – სასამართლო საქმეებსაც კი წყვეტდა კონსტანტინოპოლის სომეხთა საპატრიარქო.¹⁶⁰

მესხეთის ქართველი ქრისტიანები თურქებმა დაუქვემდებარეს სომხურ ეკლესიას, რითაც გაგრიგორიანდნენ. „ამ მხრივ, როგორც ჩანს, ნაყოფიერ მოღვაწეობას ეწეოდა აგრეთვე კონსტანტინოპოლის გრიგორიანული საპატრიარქო, რომლის უფლებასაც XV საუკუნის მეორე ნახევრიდან დაექვემდებარა აგრეთვე სამცხე-საათაბაგოს ქართული ეკლესია. ქართველთა გრიგორიანულ სარწმუნოებაზე მიქცევის ტენდენციები აშკარად შეიმჩნევა იმიერ ტაოსა და არზრუმის სასაზღვრო პროვინციების ქართულ მოსახლეობაში. როგორც საფიქრებელია, ყარსისა და არზრუმის ქართული მართლმადიდებლური სამწყსო (კარელისა და არზრუმელის საეპისკოპოსოები), რომლებმაც XVII საუკუნემდე მოაღწიეს, საუკუნის ბოლოს მთლიანად გაუქმდა და მრეველი ძალაუნებურად შეერწყა თურქულ-მუსულმანურ თუ სომხურ-გრიგორიანულ რელიგიებს. აქაურ მართლმადიდებელთა (ქართველთა) გაგრიგორიანების (გასომხების) ფაქტი დადასტურებული აქვს მკვლევარ იგნატი ფაფაზიანს თავის „ეკლესიის ცხოვრებაში“. ასეთივე ვითარება შეიქმნა XVI-XVII საუკუნეებში ტყიანი არტაანისა და პატარა არტაანის თემებში, ჩილდირის ტბის მიდამოებში...“¹⁶¹

არამარტო მესხეთში, არამედ ყველგან საქართველოში, სადაც კი თურქები ბატონობდნენ, სომხურ ეკლესიას უფლება ეძლეოდა ქართველ ქრისტიანებზე, ხოლო ქართული ეკლესია იდევნებოდა.

„თითქოს გასაკვირია, მაგრამ ფაქტია, XV საუკუნის შუა ხანებში თურქეთის დაპყრობილ ტერიტორიაზე არნახულად გაიზარდა როგორც სომეხ ვაჭარ-მრეწველთა, ისე სომხურ-გრიგორიანული ეკლესიის ძლიერება და ავტორიტეტი. საკუთარი სახელმწიფო დაკარგული სომეხი ხალხი თურქეთის სულთანებს თავიანთი პოლიტიკის დასაყრდენ იარაღად მიაჩნდათ“.¹⁶²

კონსტანტინოპოლის აღების შემდეგ თურქებმა გააუქმეს ბერძნული პოლიტიკური ხელისუფლება. „ამიერიდან რჩებოდა მხოლოდ ბერძნული მართლმადიდებლური ეკლესია, კონსტანტინოპოლის საპატრიარქო, რომელიც ქვეყანაში ჯერ კიდევ დიდი გავლენით სარგებლობდა. მოსალოდნელი ექსცესების თავიდან ასაცდენად, როგორც ოსმალები ფიქრობდნენ, საჭირო იყო გამონახულიყო მესამე ძალა, რომელიც დაუპირისპირდებოდა კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს, ბზარს შეიტანდა მართლმადიდებელთა უფლებებში და მის რეალურ კონკურენტად გადაიქცეოდა. სულთნის მთავრობამ ასეთ მესამე ძალად მიიჩნია თურქეთის იმპერიაში მცხოვრები სომხები და მათი სომხურ-გრიგორიანული ეკლესია, რომელიც ეკონომიურად მაშინ საკმაოდ მოლონიერებული ჩანდა... სულთან მეჰმედ II-ს კონსტანტინოპოლელი სომხები მიაჩნდა თავისი ინტერესების ერთგულ დამცველად. საერთოდ, ქრისტიანულ რელიგიურ მიმდინარეობაში სომეხთა თავისებური სექტა, რომელსაც მოგვიანებით (1836 წელს) გრიგორიანობა შეერქვა, სომეხებს განსაკუთრებულ და შედარებით პრივილეგიურებულ მდგომარეობაში აყენებდა როგორც თურქეთში, ისე ირანში. ასე შეიქმნა მეორე სომხური საპატრიარქო კონსტანტინოპოლში. ამრიგად, სომეხი ხალხი სომხური სახელმწიფოს არარსებობის პირობებში უცბად ორი საპატრიარქოს (ენჩიაძინ-კონსტანტინოპოლის) და ორი საკათალიკოსოს (სისის და ახტამარის) პატრონი გახდა“.¹⁶³

საქართველო გაყოფილი იყო თურქეთსა და ირანს შორის. თუ საქართველოს თურქულ ნაწილში ქართველების გასომხებას თურქები უწყობდნენ ხელს, ირანულ ნაწილში (ქართლსა და კახეთში) ქართველების გასომხება სპარსელების ნებით ხდებოდა.

იმ დროს, როცა საქართველოს კათალიკოსი ევდემოზ დიასამიძე სპარსმა ხელისუფალმა კლდიდან გადააგდებინა, ხოლო კათალიკოსი დომენტი სტამბოლის ციხეში იყო გამოკეტილი, ირანის დედაქალაქში სპარსელი შაჰების ხელშეწყობით აგებდნენ სომხურ ეკლესიებს ბრწყინვალე არქიტექტურული გადანყვეტით, მოოქროული ჭერითა და გუმბათებით, დახვეწილი გემოვნებით შესრულებული მხატვრობით (1605-1663 წწ),¹⁶⁴ ამავე დროს კი თბილისის სიონი კინალამ მაჰმადიანურ მეჩეთად გადააკეთეს.

„უფრო მეტიც, სპარსეთში გასახლებულ სომეხებს შაჰი ნებას რთავდა და პირადად ეხმარებოდა ეკლესიების მშენებლობაში, დადიოდა მათ ქრისტიანულ დღესასწაულებზე, ესწრებოდა ქრისტიანულ ცერემონიალებს, მისი განსაკუთრებული ბრძანებით სჯიდნენ ყველას, ვინც სომეხ ქრისტიანს შეურაცხყოფას მიაყენებდა... აბრაამ ერევანცი სულთან აჰმად III-ს სომეხთა კეთილდღეობაზე მზრუნველსა და „სომეხი ხალხის მეურვეს“ ეძახის, უფრო მეტიც, ნადირ-შაჰის მიერ სომეხებისადმი გამოცემული რაყამებიდან IV რაყაში ვკითხულობთ – „თუ რომელიმე სომეხი ქრისტიანი მიიღებს მაჰმადიანურ სარწმუნოებას, მაშინ მას ჩამოერთმევა მთელი მისი მემკვიდრეობა“.¹⁶⁵ ამავე დროს ქართველებს იძულებით ამაჰმადიანებდნენ, მაშასადამე, თუ ქართველს ქრისტიანად დარჩენა უნდოდა, ის უნდა გასომხებულიყო, რადგანაც სომხის გამაჰმადიანებას კანონი კრძალავდა.

ამ ეპოქაში ქართლ-კახეთი ძირითადად სპარსელების ხელში იყო და სპარსეთის სახელმწიფოში შედიოდა, ამიტომაც საქართველოში, ისევე როგორც მთელ სპარსეთში, სომხები პრივილეგირებულ მდგომარეობაში იყვნენ, ხოლო ქართული ეკლესიის მრევლი – დევნილი.

იმის შემდეგ, რაც „...ირანის შაჰმა ერმიადინს, როგორც სომეხთა სარწმუნოებრივი ცენტრს, მოწყალე თვალთ შეხედა“¹⁶⁶ სომეხთა სარწმუნოებრივი ცენტრი განუზომლად გამდიდრდა, გაფართოვდა და თავისი გავლენა გაავრცელა მეზობელ ქვეყნებზე.

„ერმიადინს მნიშვნელოვანი მამულები ჰქონდა თავრიზსა და თბილისში. მამულებთან ერთად ისინი ყიდულობდნენ აგრეთვე ყმა-გლეხებს, რომლებიც ამუშავებდნენ ნაყიდ მიწებს. მაგ., 1715 წელს კათალიკოს ასტვაცატურ ამადნელმა თბილისში იყიდა ყმებად ხახუტაიშვილების რამდენიმე ოჯახი, რის შემდეგ ისინი დიდხანს ერმიადინის ნასყიდ ყმებად ითვლებოდნენ“¹⁶⁷

ცნობილია, რომ ის ქართველი ყმა-გლეხები, რომელთაც ერმიადინი და საერთოდ, სომხური ეკლესია ყიდულობდა, იღებდნენ გრიგორიანულ სარწმუნოებას და სომხდებოდნენ.

ქართველი გლეხების გასომხების ფაქტი აღწერილი აქვს მისიონერ ამბროზის. მას შეუშინებია, რომ სომხდებოდნენ არა მარტო სომხური ეკლესიის მიერ ნაყიდი ქართველი გლეხები, არამედ სომხდებოდა იმ ქართული სოფლების მოსახლეობა, რომელსაც იძენდნენ მდიდარი სომხები. 1640 წელს ის რომში გზავნის წერილს. ქართველებიო, – წერს – „რაკი მათი ხელქვეითი გახდებიან, ბევრი მათგანი გადადის სომხის წესზე“... მდიდარი სომხები კი, რომელთაც შეეძლოთ საქართველოში სოფლების, მამულებისა და ყმების შეძენა, მრავლად იყვნენ როგორც სპარსეთში, ისე თურქეთში (სპარსეთში შედიოდა ქართლ-კახეთი, თურქეთში – მესხეთი).

სპარსეთის სომხებმა „შექმნეს ჯულფის სავაჭრო კომპანია, კავშირი დაამყარეს იტალიის, საფრანგეთის, პრუსიის სამრეწველოებთან, შექმნეს თავიანთი კანტორები ინდოეთის თითქმის ყველა დიდ ქალაქში, იავასა და ფილიპინის კუნძულებზე და სხვა... თურქეთისა და მეორე მხრივ, სპარსეთის მესვეურთა პოლიტიკის წყალობით XVII-XVIII საუკუნეებში სომხური სავაჭრო კაპიტალი საერთაშორისო არენაზე გავიდა. მათ ვხედავთ შავი ზღვის, ეგეოსის ზღვის, ხმელთაშუა ზღვის, ატლანტისა და ინდოეთის ოკეანეების აუზებში და სხვა“¹⁶⁸

სწორედ ამ დროს, როცა სომხებს თავიანთი სიბრძნისა და გონიერების მეოხებით საშუალება ჰქონდათ სიმდიდრე მოეპოვებინათ, ინდოეთისა და წყნარი ოკეანეების სანაპირო ქვეყნებშიც კი, ქართველობას ატყვევებდნენ და სამშობლოდან ასახლებდნენ, დევნიდნენ და ამაჰმადიანებდნენ.

შაჰ-აბასმა კახეთის ქართველობა (ჩანს, 300 ათასი სული) დაატყვევა, სპარსეთში გადაასახლა და იძულებით გაამაჰმადიანა, ამავე დროს კი, შაჰ-აბასის პირადი მეთვალყურეობით შენდებოდა ისპაჰან-ჯულფას ბრწყინვალე სომხური ეკლესიები.

სპარსელები ქართლის აკლესიის დროსაც უამრავ ქართველს ატყვევებდნენ და სპარსეთში მიერეკებოდნენ. სწორედ ასეთ დროს სომხური ეკლესია ეხმარებოდა და ტყვეობიდან იხსნიდა გრიგორიანული სარწმუნოების მქონე მოსახლეობას.

დატყვევებისა და გადასახლების დროს ირღვეოდა ქართული ოჯახები. მამა ირანის ერთ კუთხეში იყიდებოდა, შვილები კი – სხვაგან, თავისუფლება და ყოველგვარი ადამიანური ღირსება ისპობოდა. ამ საშინელი გასაჭირიდან თავის დახსნა შეიძლებოდა გრიგორიანული სარწმუნოების მიღებით, რადგანაც ირანში არსებული კანონებით, როგორც აღნიშნული იყო, გრიგორიანული სარწმუნოების მქონე მოსახლეობა დევნას არ განიცდიდა.

.....1741 წელს აგვისტოში, როცა ყიზილბაშებმა ქართლი აიკლეს, მერე გაუსიეს მარბიელი ავღანისა და საცა რამ დარჩენილიყო, დაატყვევეს... გამარჯვებულმა სპარსელებმა, როცა ქართლის ტყვეები დააგროვეს და ირანში გასარეკად გაამზადეს, ამ დროს ნადირ-შაჰის წინაშე გამოცხადდნენ სომხური ეკლესიის წარმომადგენლები, მიართვეს მას 300 თუმანი ფული, 300 ფუთი ხორბალი და იხსნეს შორეულ ირანში გასარეკად გამზადებული 300 სომხური ოჯახი იმის გამო, რომ ქართველთა შორის ასეთი სახსრები ძნელად საშოვარი იყო, ჩვენს ქვეყანას დიდძალი ხალხი ეკარგებოდა. ეს ვითარება სომხურ სარწმუნოებას საქართველოში პოპულარულსა და მიმზიდველს ხდიდა“.¹⁶⁶

ქართველთა გასომხებას მასობრივი ხასიათი მიუღია და ყოველდღიურად თურმე იმდროინდელი დამკვირვებელი საკუთარი თვალით ხედავდა, თუ როგორ სომხდებოდნენ ქართველები. ეს იქიდანაც ჩანს, რომ ამ ფაქტს ადასტურებს ისეთი გამოჩენილი მოღვაწე-მოგზაური, როგორც იყო ნიკოლოზ ჩოლოყაშვილი (ნიკიფორე ირბახი).

ნიკოლოზ ჩოლოყაშვილი საქართველოში ერთ-ერთი ყველაზე გავლენიანი სასულიერო პირი იყო. მას ელჩადაც აგზავნიდნენ ევროპაში, მიიღო ესპანეთის მეფემ, რომში ქართული წიგნის გამოცემისთვის იზრუნა, პატივს სცემდა რომის პაპი. ის არა მარტო კახეთსა და ქართლში, არამედ სამეგრელოშიც მოღვაწეობდა. ამიტომაც სიტყვა იმ კაცისა, რომელიც კარგად იცნობდა არა მარტო საქართველოს ყოველი კუთხის, არამედ იმდროინდელი მსოფლიოს ცხოვრებას, ჭეშმარიტი იყო და მხოლოდ სიმართლეს შეიცავდა. მან ერთ კრებაზე, რომელსაც ესწრებოდა როსტომ მეფე, საქართველოს კათალიკოსი და ეპისკოპოსები, განაცხადა: „ყოველდღე ჩვენი თვალით ვხედავთ, რომ მრავალნი ქართველნი სომხდებიან და უფრო მომეტებული მათგანი მაჰმადის სარწმუნოებასაც ლებულობს“.¹⁷⁰ როსტომ მეფე, კათალიკოსი და ეპისკოპოსები მას დაეთანხმნენ.

სპარსთა და თურქეთის მიერ დაპყრობილ საქართველოს კუთხეებში ქართველები სომხდებოდნენ, აგრეთვე მაჰმადიანდებოდნენ, ან კათოლიკობას იღებდნენ. ქართველები განსაკუთრებით სომხდებოდნენ (ანუ გრიგორიანულ სარწმუნოებას იღებდნენ) ქალაქებში და გზისპირა სავაჭრო ადგილებში, გზისპირა სოფლებში. ადამიანის გა-

სომხება იმით გამოიხატებოდა, რომ ის აღიარებდა თავის თავს სომხური ეკლესიის წევრად.

ამ დროს მას ჩვეულებრივ რჩებოდა თავისი ქართული ენა, ქართული ადათ-წესები და ჩვევები, მის ცხოვრებაში თითქმის არაფერი იცვლებოდა, გარდა იმისა, რომ მაჰმადიანებისაგან ახლა, ის უკვე დაცული იყო სომხური ეკლესიის მიერ.

ევროპელი მისიონერები, როგორც წესი, ყოველთვის აღწერდნენ, რომ იმდროინდელ ქართლში ბატონობდნენ სომხები. ამას აღნიშნავენ არა მარტო ევროპელები, არამედ ქართველებიც. მაგალითად, საქართველოს კათალიკოსი ნიკოლოზ VIII 1742 წელს თავის წერილში რომის პაპს, ბენედიქტე XIV-ს სწორედ ამას შესჩივის – „ჩემი დიდი ხნის წადილის შესრულება სომხებმა არ დამაცალეს, რადგან ისინი ახლა ჩვენ აღარ გვიჯერებენ და ამ ქვეყანაში თავისი ნებისამებრ ბატონობენ. თქვენი პატრი კაპუცინელები დაამწყვდიეს და ეგოდენად ჰგვემეს და დაანყლულეს, უარესის ქმნა აღარ შეიძლებოდა. გააუპატიურეს წმიდა ხატები და ჯვრები თქვენი ეკლესიისა... დაიჭირეს კათოლიკეები თუ მამაკაცები, თუ დედაკაცები, თუ რანაირად შეურაცხყვეს: ქონება სულ წაართვეს და ძალით კათოლიკე სარწმუნოებასა და თავიანთ მშობლებს განაშორეს... შეგვენიეთ, ნუ მიუშვებთ, რათა ემოდენი ხალხი წარწყმდეს, ნურც ჩაუგდებთ თქვენს შექმნილს ერთ გაცოფებულ ურწმუნოებს...“¹⁷¹

თანამედროვე მკითხველს შეიძლება ეჩვენოს, რომ საქართველოს პატრიარქის ამ წერილში საქმე შეეხება არა ქართველ მართლმადიდებლებს, არამედ მხოლოდ კათოლიკეებს. სინამდვილეში, წერილი საერთოდ ქართველებს შეეხება, რადგანაც საქართველოს კათალიკოსი ამავე წერილში პაპს მოახსენებს, რომ ის და მისი ეკლესიის ქართველი მრევლი პაპის ერთგულია, ამიტომაც ის შესთხოვს პაპს, გასომხებისაგან დაიფაროს ქართველები. წერილში ახსენებს კიდევ ქართველებსა და მის ერს. ის პაპს სწერს: „ჩვენი ქვეყანა თქვენ გემორჩილებათ... ან ყველა ქართველი უმორჩილესად გვედრებით, რათა ამ პროვინციას ხელი არ ააღოთ და უკაპუცინებოდ არ დაგეტოვოთ...“¹⁷²

რატომ აღიარებენ ამ მომენტში ქართველი წარჩინებულები და გამოჩენილი პირები პაპის უზენაესობას? იმ მიზეზის გამო, რომ ოსმალები და სპარსელები მართლმადიდებელ ქართველებს იძულებით ასომხებდნენ, ან ათათრებდნენ. ამიტომაც ერის ერთიანობის გადარჩენისათვის პაპის უზენაესობის აღიარებით მაჰმადიანთა ყურადღების მოდუნებას ცდილობდნენ. ცნობილია, რომ ისინი პაპის ქვეშევრდომებს („ფრანგებს“ – კათოლიკებს) ნაკლებად დევნიდნენ. მართლაც, პაპის უზენაესობის გარეგანი აღიარებით ქართველი ქართველადვე რჩებოდა, ხოლო გაგრიგორიანების, ან გამაჰმადიანებისას ქართველები ეროვნებას კარგავდნენ – სომხდებოდნენ, ან თათრდებოდნენ.

აქ არა სარწმუნოებრივი, არამედ ეროვნული მომენტი იყო არსებითი, თორემ სარწმუნოებრივად ქართველებს თავიანთი თავი მტკიცე მართლმადიდებლად მიაჩნდათ და ერთგულებდნენ კიდევ მას.

სომეხმა იერარქებმა იცოდნენ, რომ ქართველები პაპს ელოლიავებოდნენ არა სარწმუნოების გამო, არამედ გასომხებისგან თავდაცვის მიზნით, ამიტომაც სასტიკად დევნიდნენ ასეთ ქართველებს: ცემდნენ, აშორებდნენ ცოლ-ქმარს ერთმანეთს, ართმევდნენ ბავშვებს, სახლს, ყოველგვარ ქონებას, ასამართლებდნენ და შემდეგ კი აგრიგორიანებდნენ. ამას თითქმის ყოველ წერილში აღწერდნენ როგორც ქართველი, ისე ევროპელი სასულიერო პირები.

ზემოთ მოყვანილი კათალიკოსის წერილის გარდა, ამაზე მიუთითებს ერთი კარგად ცნობილი, 1634 წლის ამბავი: გორში სომეხებმა შეიტყვეს, რომ ერთი ქართველი (ეროვნებით ქართველი) ახალგაზრდა ნასყიდა კათოლიკეა და პატრებს ემსახურება. სომეხებმა ეს ქართველი ძალით გამოიყვანეს სახლიდან, ცემა-ტყეპით მიიყვანეს გორის ციხის მაკამდიან უფროსთან, შემდეგ წაიყვანეს თბილისში, დაასმინეს მაკამდიან როსტომ ხანთან, მოთხოვეს ამ ქართველის სიკვდილით დასჯა. „ვიდრე ნასყიდას საქმე გადანყდებოდა, მას ბევრი შეურაცხება მიაყენა მომჩივან-გაბრაზებულმა ხალხმა, რადგან ხელში ჰყავდათ“.¹⁷³

ქართველ კათოლიკეებს საზოგადოდ სომეხები რომ დევნიდნენ და მათ გაგრიგორიანებას მოითხოვდნენ, ეს ზემოთ მოყვანილის გარდა, შემდეგდანაც ჩანს: თურქებმა სამხრეთ საქართველოში ერთიმეორის მიყოლებით გააუქმეს ქართული საეპისკოპოსოები. 1763-1764 წლებისათვის ამ მხარეში დარჩენილი იყო ერთადერთი ქართველი ეპისკოპოსი გიორგი. თურქთა იძულებით „1764 წლის დასაწყისში ამ მხარეს ქართველი ეპისკოპოსი ვინმე გიორგი იძულებული გამხდარა დაეტოვებინა მართლმადიდებლობა. მართლმადიდებლურ ქრისტიანობაში ოსმალეთი ხედავდა რუსეთ-საქართველოს კავშირს და არავითარ შემთხვევაში არ მიიჩნევდა დასაშვებად ახალციხის საფაშოს ტერიტორიაზე მის რამენაირ შეწყნარებას. ამიტომაც იყო, რომ ქართველმა ეპისკოპოსმა გიორგიმ მართლმადიდებლობის ნაცვლად მიიღო კათოლიკური სარწმუნოება, რაც საკმარისი საბაბი გახდა იმისათვის, რომ თურქ მოხელეებს შეეწყვიტათ საეპისკოპოსოს დევნა“.¹⁷⁴

მაგრამ ამით არ დამთავრდა. როგორც კი ქართველმა ეპისკოპოსმა გიორგიმ კათოლიკობა მიიღო, მაშინვე მისი დევნა დაიწყეს სომეხებმა. ფაშას მოთხოვეს მისი დაპატიმრება იმ მოტივით, რომ ქართველი ეპისკოპოსი კი არ უნდა გაკათოლიკებულიყო, არამედ უნდა გაგრიგორიანებულიყო, რადგანაც ყველა ქრისტიანი, ვინც არ უნდა იყოს ის, ჩვენ უნდა გვემორჩილებოდესო.

მართალია, თურქებმა შეწყვიტეს ქართველი ეპისკოპოსის, გიორგის დევნა, მაგრამ „სამაგიეროდ, გაკათოლიკებულ ეპისკოპოსს დევნა დაუნყოფო ეწმიაძინის პატრიარქმა. საინტერესოა ვიცოდეთ, რა უფლებით ეჭიდებოდა მართლმადიდებელ გიორგი ეპისკოპოსის ყმობას სომეხთ პატრიარქი. ქართულ და სომხურ ეკლესიებს შორის რაიმე უფლებრივი ურთიერთობა ხომ არ არსებობდა? ამის სარწმუნო პასუხს ჩვენ გვაძლევს მისიონერი ლეონი. იგი წერს: „ეწმიაძინის პატრიარქი პორტას მიერაა დამტკი-

ცებული და კარგადაა დაცული თვით სულთანის მიერ, ამიტომ ბრძანებლობს მთელ თავის ერზე... და თურქების ფირმანის ძალით ყველა სხვა ქრისტიანი მორჩილებაში მოჰყავს“.¹⁷⁵

ქართველები თურქ-სპარსელთა ნებით უნდა გაგრიგორიანდნენ, ანუ უნდა დაემორჩილონ სომხურ ეკლესიას, განსაკუთრებით ის ქართველები იდევენბოდნენ სომეხთა მიერ, რომლებიც ამ წესს დაარღვევდნენ და გაგრიგორიანების ნაცვლად კათოლიკობას მიიღებდნენ. ამას სხვა მაგალითების გარდა, ეპისკოპოს გიორგის მაგალითი აჩვენებს – „სომეხთ პატრიარქს მოპოვებული ჰქონია სულთანისაგან უფლება თურქეთში შემაველი კავკასიის ქრისტიანობის მეურვეობისა. გასაგებია, რომ გაკათოლიკებულ ქართველ ეპისკოპოს გიორგისაც ამ მიზეზით ეჭიდებოდა, ე.ი. მასზე ხელენიფებოდა სომეხ პატრიარქს, რომელსაც ახალციხის ფაშისათვის გიორგის დაპატიმრება უთხოვია, მაგრამ გაკათოლიკებულ ქართველ ეპისკოპოსს ფაშასთვის ქრთამი 1000 პიასტრი მიუცია და ფაშას ის სომეხი ეპისკოპოსისათვის დაუშალავს. სომეხთა ეპისკოპოსს ფაშასთვის დოკუმენტურად დაუსაბუთებია, რომ „ხვანთქარის ფირმანის ძალით ახალციხელები“ უნდა ემორჩილებოდნენ ჩემს პატრიარქსო, ახლა კი „გაფრანგებულან და მისი მორჩილნი არ არიანო“, ე.ი. სომეხი ეპისკოპოსი თვლიდა, რომ ქართველი გიორგი გაკათოლიკების მაგივრად უნდა გაგრიგორიანებულიყო. ამ საკითხზე ფაშას ქართველს კათოლიკეთა და სომეხთა ეპისკოპოსს შორის პაექრობა გაუშართავს... ეს დავა ჩვენ იმასაც გვაფიქრებინებს, რომ ახალციხის ბევრი მართლმადიდებელი ამ გზით ალბათ გრიგორიანულ სარწმუნოებას იღებდა“.¹⁷⁶

გაკათოლიკების გამო თვით სულხან-საბა ორბელიანსა და ანტონ I კათალიკოსს დევნიდა სომხური ეკლესია, ხოლო ერეკლე II-ს კათოლიკეთა მფარველობისათვის ემუქრებოდა კიდევ.¹⁷⁷

ჩვენთვის ცნობილია, თუ როგორ აიძულებდნენ და დევნიდნენ ცნობილ ქართველ პირებს იმის გამო, რომ მათ გრიგორიანობის ნაცვლად კათოლიკობა მიიღეს. მაგრამ უბრალო, რიგითი გლეხების დევნა და მათზე იძულება ნაკლებად არის ცნობილი. შეიძლება არც დევნიდნენ იმ მარტივი მიზეზის გამო, რომ ქართველი გლეხები არ იღებდნენ კათოლიკობას, არამედ პირდაპირ გრიგორიანდებოდნენ.

არსებობს დამამტკიცებელი საბუთი „...საქართველოში სომხური სარწმუნოების ქართველთა საკმაოდ მრავალრიცხოვანი კოლექტივის არსებობისა“.¹⁷⁸

რა თქმა უნდა, სომხურ სარწმუნოებას იღებდა არა მთელი საქართველოს მოსახლეობა, არამედ ქართლ-კახეთის დაბა-ქალაქებისა და გზისპირა სოფლების მოსახლეობის ერთი ნაწილი. ეს პროცესი განსაკუთრებით სამხრეთ საქართველოში, ქვემო ქართლსა და მესხეთში მიმდინარეობდა ინტენსიურად, რადგანაც მესხეთი ოსმალთა, ხოლო ქვემო ქართლი სპარსთა უშუალო გამგებლობაში იმყოფებოდა, ასეთ მინებზე მცხოვრებლებს კი ან მაჰმადიანობა უნდა მიეღოთ, ან გრიგორიანობა და ან კათოლიკობა.

ქვემო ქართლში მხოლოდ დიდი და გავლენიანი თავადების ოჯახებმა გაბედეს,

უარეყოთ გრიგორიანობა, მათ კათოლიკობა მიიღეს, თუმცა გრიგორიანობა ქვემო ქართლის სხვა ცნობილმა თავადთა ოჯახებმაც მიიღეს. იქაური ორბელიანები, რომლებმაც კათოლიკობა მიიღეს, მკაცრად იდევნებოდნენ ამის გამო სომხებისაგან. თვით საქართველოს უბრწყინვალესი თავადი სულხან-საბა ორბელიანიც კი სომხებისგან იდევნებოდა. 1715 წელს ევროპიდან დაბრუნებულს, გაკათოლიკებულ სულხან-საბას, თან ჩამოყვნი მისიონერები. საბას წინააღმდეგ მაშინვე აღიძრნენ გრიგორიანები „სომხებს ზოგიერთი საბას მტერი ქართველებიც შეუერთდნენ და მათ თანაუგრძნეს“.¹⁷⁹

ბუნებრივია, საქართველოს ეკლესიის გამოჩენილ მოღვაწეს სარწმუნოების გამოცვისათვის, ქართველმა სასულიერო პირებმა საყვედური ჰკადრეს, მაგრამ სომხებს მასთან რა ხელი ჰქონდათ? მაგრამ მათი მოქმედება სასტიკია. საბას თანმხლები პირი წერს ამის შესახებ – „1717 წელს სომხებმა ჩვენი სახლი გაძარცვეს და ერთიანად დაანგრეს. თავიანთი ჩვეულების წინააღმდეგ ქართველებიც შეუერთდნენ, თუმცა ისეთი სიბრაზით არ მოქმედებდნენ, როგორც სომხები“... თამარაშვილი წერს – „ქართველებს ცხადად მონაწილეობა არ მიუღიათ ამ დევნულობაში და თუ რამ ბრალი მიუძღვით, სახელდობრ ის, რომ გაჩუმებულან და სომხების წინააღმდეგ ხმა არ ამოუღიათ“.¹⁸⁰

მაშინ, როცა საქართველოს უბრწყინვალესი თავადი ასე იდევნებოდა გრიგორიანთაგან, გლახობა უარეს დღეში იქნებოდა.

ქვემო ქართლის თავადაზნაურთაგან ორბელიანებმაც კათოლიკობა მიიღეს, მაგრამ ამის შემდეგ სომეხ-გრიგორიანთაგან დევნის გამო სრულებით დაკარგეს ქონება და გაპარტახდნენ. თამარაშვილი წერს – „გაკათოლიკებული ორბელიანები ივანე და ვახტანგ ძლიერნი იყვნენ ყოველმხრივ და ბევრი ყმაც ჰყავდათ. იმ ზომამდე, რომ სპარსეთის მთავრობას წელიწადში 5000 ჯარისკაცს აძლევდნენ. აი ასეთი ძლიერნი ყოველითურთ დაჩაგრეს კათოლიკების მტრებმა სომხებმა თავის მიერ მოსყიდული სპარსელთა დახმარებით...“¹⁸¹ და აღწერს ქართველ თავადთა სრულ განადგურებას გრიგორიანთა მიერ.

მისიონერები რომში გაგზავნილ წერილებში ხშირად გადმოსცემდნენ გრიგორიანთა მიერ კათოლიკეთა დევნას. ეს კათოლიკები არიან ძირითადად ქართველები და არა ევროპიდან ჩამოსული მისიონერები. მართალია, მათაც, ჩამოსულებსაც დევნიდნენ, მაგრამ მათი რიცხვი მცირე იყო, ხოლო ძირითადად ქართველი კათოლიკეები იდევნებოდნენ. საქართველოში ისინი იდევნებოდნენ სომხური ეკლესიის მიერ, არა მხოლოდ სარწმუნოებრივი მძულვარების გამო, არამედ იმიტომ, რომ სომხური ეკლესიის ცენტრს მთელი საქართველოს მოსახლეობა თავის მრევლად მიაჩნდა. ეს დამტკიცებული ჰქონდა კიდევ სპარს-ოსმალთა მიერ. ამიტომაც ქართველებს არა კათოლიკობა, არამედ გრიგორიანობა უნდა მიეღოთ.

სომხეთის პატრიარქს თავის მრევლად მიაჩნია ქართველები, ხოლო საქართველო – თავის სამწყსოდ. ეს რომ ასეა, იქიდანაც ჩანს, რომ ირანის შაჰებისაგან სომხები იღებ-

დნენ ნებას, რომ საქართველოდან (!) კათოლიკეები განედევნათ, საქართველოდან და არა სომხეთიდან.

1741 წელს სომხებმა თბილისსა და გორში კათოლიკეები დაარბიეს ირანის შაჰის ნებართვით.

„ტფილისში დიდი დევნულობა აღსძრეს კათოლიკეების წინააღმდეგ, რადგანაც დიდი სასომხეთის პატრიარქმა მოიპოვა ერთი ფირმანი შაჰ-თამაზისაგან, რათა არც ტფილისში და არც გორში აღარ დააყენონ კაფუციანები. ეს ფირმანი რა მიუტანეს ტფილისში მეფის მოადგილეს, მაშინვე ჩამოართვა კაფუციანებს, რაც გააჩნდათ და მათი ეკლესიაც გააოხრა და ყველა იქ მყოფი პატრები განდევნა“.¹⁸²

სომხურ ეკლესიას არამარტო ირანის შაჰი, არამედ, როგორც ითქვა, ოსმალეთის ხონთქარიც აბატონებდა ქართველთა მინა-წყალზე: „სომხეთის პატრიარქისავე ჩაგონებით იყო, რომ ხვანთქარმა ახალციხის კათოლიკეები დაუქვემდებარა ეჩმიაძინის პატრიარქს, რის გამო სამ წელიწადში ერთხელ განგებ ერთი ვარდაპეტი მოდიოდა და კათოლიკეებს ხარკს ართმევდა... ეჩმიაძინის გამძაფრებული პატრიარქები არ სჯერდებოდნენ ამ გადასახადს, რამდენადაც და როდესაც კი შესძლებდნენ იქაურ კათოლიკეებს სდევნიდნენ და ხშირად მათ სახლ-კარსაც ოსმალებს აკლებინებდნენ. ესრეთ, იქაური კათოლიკეები მუდამ წამებულნი იყვნენ სომხების პატრიარქების და მათ მიერ ნაქეზებული მაჰმადიანებისაგან“.¹⁸³

ზემოთ მოყვანილში, რა თქმა უნდა, იგულისხმება, რომ იდევენობდნენ ადგილობრივი კათოლიკე ქრისტიანები. ერთადერთი გზა ამ უბედურებისაგან (სახლ-კარის აკლებისა და მუდმივი წამებისაგან) თავის დასაღწევად იყო მაჰმადიანობის, ანდა გრიგორიანობის მიღება.

იდევენობდნენ არამარტო კათოლიკეები, არამედ მართლმადიდებლებიც. XVII საუკუნეში საქართველოში მართლმადიდებლობა ისე იდევენობდა, რომ ქართველ სამღვდელეობასა და თვით პატრიარქსაც კი კათოლიკობის მიღება სურდათ.¹⁸⁴ როგორც ითქვა, კათოლიკობის მიღება სასურველი იმით იყო, რომ სპარსეთ-ოსმალეთისათვის კათოლიკობა მოსათმენი და მიღებული სარწმუნოება იყო, ხოლო მართლმადიდებლობა ყოველად მიუღებელი, მაგრამ, როგორც ითქვა, კათოლიკობის მიღების შემდეგ ქართველებს ახლა უკვე სომხური ეკლესია დევნიდა და აიძულებდა მიელოთ გრიგორიანობა. სომხური ეკლესია საქართველოში ისე იყო გაძლიერებული, რომ სომხები კათოლიკე მისიონერებს, რომლებიც ვახტანგ V შაჰნავაზისა და საქართველოს პატრიარქისათვის დიდად სასურველი სტუმრები იყვნენ, ქუჩაში გავლის დროს ქვებს უშენდნენ, პირში აფურთხებდნენ და ჯოხით სცემდნენ.¹⁸⁵

ბრბო, რომელიც საზოგადოდ არბევდა, სცემდა და კლავდა კათოლიკეებსა და მათ ოჯახებს, „შეგულიანებული იყვნენ ვარდაპეტებისა მიერ“, ემუქრებოდნენ ყველა ვაჭარსა და ხელოსანს, რომლებიც ვარდაპეტის მონოდებისას არ დაკეტავდა თავისი დუქნის დარაბებს და არ ნაჰყვებოდა ბრბოს „ურწმუნოთა“ ასაკლებად. „ურწმუნოებ-

ში“ მაჰმადიანებს არ გულისხმობდნენ: „...გაბრაზებული გამოვიდა ვარდაპეტი თავის მღვდლებთან ერთად და დაიწყო შეჩვენება და წყევლა ყველა იმათი, ვინც არ დაკუტავდა დუქნებს და ჩვენის ეკლესიის და სახლის დასაცუევად არ მოვიდოდა. ამ შეჩვენებისა და წყველისაგან შეშინებულმა ვაჭრებმა და მედუქნეებმა ყველამ დაკეტეს დუქნები...“¹⁸⁶ და დააქციეს კათოლიკეთა სახლ-კარი და ეკლესია.

აქედან ჩანს, რომ „სომხები“ არიან არა ეთნიკურად სომხები, არამედ სოციალური ფენა – ვაჭრები და მედუქნეები.

„ამ დროს სომხების მიერ მიტრობა და დევნულობა იქამდე გაძლიერდა, რომ ამ ამბავმა ევროპის მთავრობამდისაც მიაღწია და მათი გამოსარჩლება და გულ-შემატყვიერობა გამოიწვია“.¹⁸⁷

ევსევი ნიკოლაძე, ქართული ეკლესიის ისტორიკოსი, წერს, რომ გრიგორიანობის საქართველოში გავრცელების წინააღმდეგ მედგრად იბრძოდნენ ჩვენი კათალიკოსები ნიკოლოზ ამილახვარი, დომენტი, ბესარიონი, ასევე ანტონ I. მაგრამ ქართველ სამღვდლოებსა და კათალიკოსებს ზოგჯერ ტახტს და ხანდახან სიცოცხლესაც კი ათმობინებდნენ სპარსოსმალოები.

ევ. ნიკოლაძე წერს, რომ საქართველოში ქართველებმა თავიდან გულთბილად და სიყვარულით მიიღეს თანამორწმუნე (ქრისტიანი) სომხები. „მაგრამ სომხებმა ქართველებს ეს ღვაწლი იმით მიუზღეს, რომ დაივიწყეს მათი ამაგი და დაიწყეს ქართველ ხალხში მწვალებლობის (ე.ი. გრიგორიანობის) გავრცელება. ქართველების ამ ერთ ნაწილს, რომელიც აღიარებდა სომეხთა სარწმუნოებას, მათ შეასწავლეს სომხური ენა და ამწაირად ეს ხალხი მთელ ქართველობას ჩამოაშორეს... ასეთი წარმატებით გამხსენებულნი სომეხთა მისიონერები მოეფინენ აღმოსავლეთ საქართველოს და დაიწყეს ქართველებში მწვალებლობის გავრცელება. მათ წინააღმდეგ გამოვიდნენ საქართველოს განათლებული კათალიკოსები: ნიკოლოზ ამილახვარი (1675-1688), დომენტი (1705-1724) და განსაკუთრებით ბესარიონი (1724-1739). საქართველოში ძველი დროიდან მოიპოვებოდნენ თარგმანში ის ნაწერები, რომლებიც იყვნენ მიმართული სომხური ეკლესიის მწვალებლობის წინააღმდეგ... ამ თხზულებათა შემწევობით საქართველოს მღვდელმთავრები ადვილად იმარჯვებდნენ სომხებთან პაექრობაში, მაგრამ XVIII საუკუნის დასაწყისიდან გარემოება ძალზე შეიცვალა. ამ დროიდან მხითარისტების წარმოებნი ძლიერ გავრცელდნენ სომეხთა შორის და მისცეს საშუალება მათ სამღვდლოებას საღვთისმეტყველო განათლებისა. ევროპელი მწერლების სხოლასტიკური წარმოებნი, რომლებიც სომხურ ენაზე გადმოითარგმნენ, გახდნენ ახალ წყაროდ სარწმუნოებრივი დავისა. სხოლასტიკურმა ხერხიანობამ, რომელიც განსაკუთრებით არისტოტელეს ლოლიკას ემყარებოდა, სომეხთა მისიონერებს მისცა მძლავრი იარაღი ქართველების წინააღმდეგ. სომეხთა მისიონერების მონოფიზიტური პროპაგანდა, რომელიც წინათ დაიწყო, განსაკუთრებით გაძლიერდა არეულობის დროს საქართველოში, მეფე იესეს სიკვდილის შემდეგ, თეიმურაზ II-ის ქართლში გამეფებამდე (1724-1744) და

უმალეს წერტილამდე ავიდა კათოლიკოს ანტონ I-ის მმართველობის პირველ წლებში (1744-1749).¹⁸⁸

ევ. ნიკოლაძე იმონმებს თვით ანტონ კათალიკოსს და წერს, რომ სომხეთის ეკლესიის მეთაური კათალიკოსი ლაზარე დაუახლოვდა ანტონ კათალიკოსს და შეეცადა, ანტონს მიეღო გრიგორიანული სარწმუნოება. ანტონმა, ცხადია, არ მიიღო გრიგორიანობა, რომელიც ავალდებულებდა მას, ქართული ეკლესიის მეთაურს, ქცეულიყო სომხური ეკლესიის წევრად – „როგორც კათალიკოსი ანტონი მონმობს, ერთბუნებიან მწვალებლებს მასთან ჰქონდათ კამათი. სომეხთა მისიონერების მეთაურად ითვლებოდა ანტონ I-ის თანამედროვე სომეხთა კათალიკოსი ლაზარე ჭაუკელი. უკანასკნელი ძალიან დაუახლოვდა კათალიკოს ანტონს და შეეცადა მის გამოყვანას მართლმადიდებელი ეკლესიიდან, მაგრამ ეს ვერ მოახერხა“.¹⁸⁹

ბუნებრივია, შეიძლება დაისვას კითხვა, ნუთუ გრიგორიანებს იმის უფლებაც კი ჰქონდათ, ქართული ეკლესიის მეთაურ კათალიკოსისთვის შეეხებოდათ, რომ მას სომხური სარწმუნოება ელიარებინა? ამის ნებას და ასეთ გაბედულებას გრიგორიანებს აძლევდა ის, რომ სპარსეთი და თურქეთი დიდად აძლიერებდნენ სომხურ ეკლესიას და მას ფაქტობრივად გადასცეს უფლება თავის მრევლად ექცია არასომეხი ქრისტიანები.

„სომეხთა მწვალებლობა წარმატებით ვრცელდებოდა ქართველთა შორის იმიტომ, რომ საქართველოში გამოცხადებული იყო სარწმუნოებრივი თავისუფლება და მთავრობას არ შეეძლო სარწმუნოებრივი დავის აკრძალვა“.¹⁹⁰ სინამდვილეში კი საქართველო დაპყრობილი ან ვასალი ქვეყანა იყო, რომლის მთავრობასაც არ შეეძლო დამოუკიდებელი სარწმუნოებრივი პოლიტიკის წარმოება, ის ვერ შეაფერხებდა გრიგორიანთა მოქმედებას.

ანტონ კათალიკოსმა არათუ აღიარა გრიგორიანობა, არამედ ამ სარწმუნოების სანინაალმდეგოდ დანერა ვრცელი თხზულება, რომელსაც ძალზე დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა. მას XIX საუკუნეშიც კი რუსეთის იმპერატორი მიიჩნევდა საქართველოში გრიგორიანობის გავრცელების შემაფერხებელ საშუალებად.

ანტონმა „...დანერა უზარმაზარი დოგმატიკურ-პოლემიკური ხასიათის თხზულება „მზამეტყველება“, რომელიც „არაჩვეულებრივ მოვლენად უნდა ჩაითვალოს არამცთუ ქართულ მწერლობაში, არამედ მთელი აღმოსავლეთის ეკლესიის საღვთისმეტყველო აზროვნების განვითარების ისტორიაში“ (კ. კეკელიძე). ეს ვეებერთელა წიგნი სულ რაღაც წელიწადნახევარზე ნაკლებ დროში დაინერა (წერა დაიწყო 1750 წლის 1 ოქტომბერს და დაასრულა 1752 წლის 11 მარტს). წიგნი მიმართულია მართლმადიდებლური ეკლესიის დასაცავად მწვალებელთაგან.¹⁹¹

ამ თხზულების დიდი მნიშვნელობა იქიდან ჩანს, რომ როცა XIX საუკუნეში ქართული ეკლესიის თავისთავადობის გაუქმების გამო სომხურ ეკლესიას დიდი შესაძლებლობა მიეცა, საქართველოში გავრცელებინა თავისი სარწმუნოება, რუსეთის იმ-

პერატორს განკარგულება გაუცია, ამის სანინალმდეგოდ დაებეჭდათ „მზამეტყველება“.

„დიდი ხანია, ერთ ვისმე პირს მიუერთმეგია ხელმწიფე იმპერატორისათვის თხოვნა მასზედა, რომ საქართველოში ვრცელდება ფრანგობა, ანუ ფრანგთა სარწმუნოება და სომხობა და ამასთანავე დაურთავს იმ პირსა, რომ მხოლოდ ერთადერთი საშუალება არისო მოსასპობად სხვადასხვა სარწმუნოების გავრცელებისა მართლმადიდებელ საქართველოში, დაიბეჭდოს „მზამეტყველება“ საქართველოს სწავლულ კათალიკოზისა ანტონ I-ისა. ხელმწიფე იმპერატორს ესრეთი თხოვნა გადაუცია სინოდში,¹⁹² ეგზარხოსს გამოურკვევია, მართლა ვრცელდებოდა თუ არა საქართველოში (ეპარქიებში) „ფრანგობა“ და „სომხობა“, რის შემდეგაც მიზანშეწონილად იქნა მიჩნეული გამოცემულიყო ეს ნიგნი „გასომხებისა“ და „გაფრანგების“ თავიდან ასაცილებლად.

მითუმეტეს XVIII საუკუნეში ამ ნიგნს ჰქონდა უაღრესად პრაქტიკული მნიშვნელობა. ეს თხზულება ვრცელდებოდა ხელნაწერის სახით. 3-4 წელიწადში „მზამეტყველება“ უთუოდ ძალზე დააბრკოლებდა გრიგორიანობის წინსვლას საქართველოში. 1752 წელს დასრულებული ნიგნი 1754-1755 წლებისათვის უკვე მთელ საქართველოში იქნებოდა გავრცელებული.

ევ. ნიკოლაძე წერს: „როდესაც ანტონ კათალიკოსმა შეხედა, რომ სომეხთა მისიონერების პროპაგანდა საქართველოში მართლმადიდებელ სარწმუნოებისათვის დიდ საფრთხეს წარმოადგენდა, გადაწყვიტა მის წინააღმდეგ გამოსულიყო და მწვალებლების გარყვნილ მოძღვრებას მეცნიერული სიტყვით შებმოდა. ვინაიდან სომეხთა მისიონერები თავის სწავლას ამყარებდნენ სხოლასტიკასა და სომხური ეკლესიის ისტორიაზე, ანტონი გახდა იძულებული გაცნობოდა ამ წყაროებს ლათინურ-სომხურ ენაზე. მან ჯერ კარგად შეისწავლა სხოლასტიკა და სომხური ღვთისმეტყველება... და ამის შემდეგ სომეხთა მწვალებლობის განსაქიქებლად დაწერა დიდი თხზულება, რომელსაც „მზამეტყველება“ უწოდა. ეს ნაწარმოები, რომელიც დასრულდა 1752 წელს, შეიცავს მონოფიზიტური მოძღვრების სრულ განქიქებას და მასში ყოველი კაცი იპოვის მზა პასუხს მწვალებელთა ყველა კითხვაზე“.¹⁹³

როგორც აღინიშნა, 1753-1755 წლებისათვის ეს თხზულება უკვე წინ აღუდგებოდა საქართველოს მდაბიო ხალხშიც კი პოპულარულ მონოფიზიტურ თხზულებებს. ამ დრომდე, თურმე, ერთი ასეთი მონოფიზიტური თხზულება, სომეხთა კათალიკოს ლაზარეს მიერ დაწერილი, მრავალს ქრისტიანს მართლმადიდებლობის გზიდან აცდენდა. სომეხთა კათალიკოსი ლაზარე თავის თხზულებაში „სომეხთა ეკლესიას“ აღიარებდა ყველა ეკლესიის უფროსად და სომეხთა კათალიკოსს ყველა ქრისტიანის მთავარ მბრძანებლად. ლაზარემ თვისი თხზულება... მრავალ ხელნაწერებში გაავრცელა ქართველებში, როგორც არქივისკოპოსი ტიმოთე მონმობს, ეს შრომა საქართველოში მდაბიო ხალხში იკითხებოდა და ბევრი კეთილმორწმუნე მოტყუებაში შეყავდა“.¹⁹⁴

სწორედ ამგვარ ქმედებას წინ აღუდგა კათალიკოსი ანტონი და მრავალ ქართველს

შეუნარჩუნა არამართო მართალი რწმენა, არამედ შეუნარჩუნა ეროვნება – ქართველობა.

არ შეიძლებოდა, ეს უპასუხოდ დარჩენილიყო, ანტონი ასეთი გაბედულებისათვის უნდა დასჯილიყო და დაისაჯა კიდევ – 1755 წელს მას ჩამოართვეს საკათალიკოსო ტახტი და გააძევეს, მართალია, სხვა მოტივით.

არ არის გამორიცხული, რომ ანტონის მარცხში ერია ენშიაძინის ხელი, როგორც წერს გ. მაისურაძე – „ენშიაძინს ყველაზე უფრო მეტად ერეკლე II-ის ფრანგთმომხრეობა აღიზიანებდა... ამასთან, კათოლიკეთა მომაგრება რუსული გავლენის ნეიტრალიზებასა და სომხური სარწმუნოების თანდათანობით განდევნასაც იწვევდა. ამიტომ, თუ, ერთი მხრივ, ამ ძალაზე დაყრდნობა ერეკლე II-ს დიპლომატიური ლავირების საშუალებას აძლევდა, მეორე მხრივ, მის წინააღმდეგ რუსეთ-ენშიაძინის კავშირის შექმნას უწყობდა ხელს. არ არის გამორიცხული, რომ 50-იან წლებში ერეკლე II-ისა და ანტონ I-ის მარცხი ასეთი კავშირის შედეგი ყოფილიყო“.¹⁹⁵

ანტონ კათალიკოსი მონოფიზიტებისათვის ყველაზე მიუღებელი პირი იყო საქართველოში. გრიგორიანებს დიდი ძალა ჰქონდათ იმის შემდეგ, რაც 1762 წელს ერეკლე II-მ ანტონი დააბრუნა საქართველოში და მისცა კვლავ საკათალიკოსო ტახტი. სომხური ეკლესიის მეთაურმა კათალიკოსმა მკაცრად გააფრთხილა ერეკლე II და თითქმის დაემუქრა კიდევ. მის წერილში, ცხადია, არა უშუალოდ ანტონზეა საუბარი, არამედ კათოლიკეებზე.

„რა მოულოდნელიც არ უნდა იყოს, კათალიკოსის სიტყვებში არამართო პროტესტი ისმის ერეკლეს პოლიტიკისადმი, არამედ ერთგვარი ფარული მუქარაც. ეს მით უფრო საყურადღებოა, რომ ცოცხა ხანში ენშიაძინი ქართველი მეფის სანინააღმდეგო მოქმედებას გამოამყლავნებს. მოტანილი წერილი 1765 წლის გაზაფხულითაა დათარიღებული. იმავე წლის დეკემბერში კი ერეკლემ ამხილა ქართლის თავადთა შეთქმულება პაატა ბატონიშვილის მეთაურობით, რომელშიც ენშიაძინის წარმომადგენელი ალალოც აღმოჩნდა ჩათრეული... რუსეთის კავშირი პაატას შეთქმულებასთან თითქოს აშკარაა. თუ ეს მოსაზრება შესაწყნარებელია, მაშინ ერეკლე II-ის წინააღმდეგ რუსეთისა და ენშიაძინის კავშირი ამ შემთხვევაშიც სავესებით დასაშვებია“.¹⁹⁶

აღსანიშნავია, რომ აჯანყებულები ერეკლემ სასტიკად დასაჯა, ხოლო ენშიაძინის წარმომადგენელი ალალო არ დასაჯა.¹⁹⁷ ეს მიუთითებს, თუ რა ძლიერ ძალას წარმოადგენდა საქართველოში სომხური ეკლესია.

10 წლით ადრე, 1755 წელს, ისევე როგორც წინა XVII საუკუნისა და XVIII საუკუნის სხვადასხვა წლებში, გრიგორიანთა თაოსნობით მოეწყო საქართველოში მყოფი კათოლიკეების სასტიკი დევნა. აღსანიშნავია, რომ მაშინ ამ დევნაში ქართველებს, კერძოდ, მეფე თეიმურაზსაც მონაწილეობა მიუღია. საქართველოდან განიდევნენ არა მართო ევროპელი მისიონერები, არამედ ანტონ კათალიკოსიც, რომელიც „კათოლიკედ“ იქნა გამოცხადებული.

იყო თუ არა ანტონ I კათოლიკე? როგორც მასალები უჩვენებს, ანტონი იყო არა კათოლიკური სარწმუნოების მიმდევარი, არამედ „ფრანგთომობრე“, მას კათოლიკეები გრიგორიანების შემაფერხებელ საშუალებად მიაჩნდა.

„თბილისის სომეხ ვაჭრებს ევროპელთა კონკურენციისა ეშინოდათ, სომხურ ეკლესიას კი – კათოლიკეთა გავლენის ზრდისა. ამ მხრივ, ეჩმიაძინს არც ერეკლესა და ანტონ I-ის ფრანგთომობრეობა მოსწონდა. ნიშანდობლივია, რომ 1755 წელს თბილისში მონყობილ კათოლიკეთა დარბევასი ეჩმიაძინის ხელი ერია“.¹⁹⁸ სწორედ 1755 წელს განდევნეს ანტონი.

ანტონ I კათოლიკე რომ ყოფილიყო, მას რუსეთის წმიდა სინოდი არ ჩააბარებდა ვლადიმირის ცენტრალურ ეპარქიას, არ მისცემდა მთავარეპისკოპოსის მაღალ ტიტულს (მაშინ სულ რამდენიმე მთავარეპისკოპოსი იყო რუსეთში), და მერე XIX საუკუნეში რუსი იმპერატორის ნებით არ გამოსცემდნენ „მზამეტყველებას“, რომელიც სწორედ „ფრანგობის“, ანუ კათოლიკობისა და გასომხების შემაფერხებელ საშუალებად მიიჩნეოდა.

ანტონ I ქართველებმა განდევნეს მხოლოდ სუბიექტური ინტერესების გამო, კერძოდ, მეფე თეიმურაზ II–ს (კახეთის ტახტის მემკვიდრეს) ეშინოდა ანტონისა, როგორც ქართლის სამეფო ტახტის ერთადერთი კანონიერი მემკვიდრისა, მეფესთან დაახლოებულ ზოგიერთ ქართველ სამღვდლო პირს ანტონ I-ის ნაყოფიერმა მოღვაწეობამ შური აღუძრა და ამიტომაც ცილი დასწამეს, ხოლო გრიგორიანებს ანტონი არ მოსწონდათ „მზამეტყველების“ დაწერისათვის და კათოლიკეების მფარველობისათვის. 1755 წლის კათოლიკეთა დევნაში სწორედ იმ ქართველმა სახელმწიფო მოხელეებმა მიიღეს აქტიური მონაწილეობა, რომელთაც გრიგორიანული სარწმუნოება ჰქონდათ მიღებული. ცოტა მოგვიანებით ერთი მისიონერი წერდა – „ამ ამბავზე საქართველოს ყველა ადგილებიდან შემოიკრიბნენ მეფის ნაცვლები და მსაჯულები, რომლებიც სქიზმატიკი სომხები არიან. იმათ უფრო შეაგულიანეს მეფე ჩვენ წინააღმდეგ“.¹⁹⁹

აქ „სქიზმატიკ სომხებში“ სწორედ ქართველი გრიგორიანები იგულისხმება, რადგანაც შეუძლებელია მთელ საქართველოში მეფის ნაცვლები და მსაჯულები არა ქართველები, არამედ ეროვნებით უცხოელები ყოფილიყვნენ.

მიუხედავად იმისა, რომ ანტონ I-მა გრიგორიანობის საწინააღმდეგო უზარმაზარი თხზულება გამოაქვეყნა, 1753 წელს მასთან მივიდნენ გრიგორიანები და შეეცადნენ მიეცათ დიდძალი ქრთამი, რათა მისიონერები განედევნა საქართველოდან. ანტონმა მისიონერების დარბევა არა მარტო უსამართლობად მიიჩნია, არამედ პირობაც დადო, ასეთ რაიმეს არასოდეს ჩაიდენდა. უთუოდ ეს მომენტიც საფუძვლად დაედო ცილისწამებას, თითქოსდა ანტონი თვითვე იყო კათოლიკე.

ერთი მისიონერი სწერდა რომს – „სომხები წინააღმდეგენ პატრებს, 1753 წელს მათმა მოთავემ, სახელად ალა მელიქმა, ტფილისის ქართველების პატრიარქს მიუტანა ერთი ქისა ფული 500 თუმანი და სთხოვა, ან გააძვეთ აქედან კაფუცინები, ან არადა ეკლესია ჩამოართვითო. პატრიარქმა უპასუხა: მათ წინააღმდეგ არაფერი მაქვს და

ასეთს უსამართლობას მათ არასდროს ვუზამო“.²⁰⁰ 1753 წელს საქართველოს პატრიარქი სწორედ ანტონი იყო.

აღსანიშნავია, რომ ანტონის დამოკიდებულება კათოლიკეებისადმი არაფრით განსხვავდებოდა მისი წინამორბედების და აგრეთვე აფხაზეთის კათალიკოსების დამოკიდებულებისაგან კათოლიკეებისა და მისიონერებისადმი. ანტონამდე საქართველოს კათალიკოსი ნიკოლოზ ხერხეულიძე, როგორც აღვნიშნეთ, 1742 წელს წერდა რომს, რომ ის და მისი წრე განსაკუთრებული სიყვარულით ეპყრობოდნენ მისიონერებს, ნატრობდნენ მათ სიკეთესა და ბედნიერებას „...მაგრამ ჩემი დიდი ხნის წადილის შესრულება სომხებმა არ დამაცალეს, რადგან ისინი ჩვენ არ გვიჯერებენ და ამ ქვეყანაში თავიანთი ნებისაებრ ბატონობენ...“²⁰¹

ცნობილია, რომ კათალიკოსი ნიკოლოზ ხერხეულიძე 1744 წელს მოკლეს.

საქართველოს კეთილგანწყობა მისიონერებისადმი იმით იყო გამოწვეული, რომ ისინი ასე თუ ისე აფერხებდნენ ქართველთა გაგრიგორიანებას. ამას, ალბათ, ეკონომიური მნიშვნელობაც ჰქონდა, რადგანაც ქართველები გაგრიგორიანების შემდეგ უკვე სომხური ეკლესიის წევრები ხდებოდნენ და მას აძლევდნენ შემოსავალ-შესაწირს, ხოლო ქართველი ე.წ. ვითომდა – „კათოლიკები“ ქართლ-კახეთში კვლავ ქართული ეკლესიის წევრებადვე რჩებოდნენ. შემოსავალ-შესაწირს რომის პაპს არ უგზავნიდნენ. ზემოთ ნახსენები მისიონერი წერს, რომ იმის შემდეგ, როცა 1753 წელს ანტონ კათალიკოსმა გრიგორიანებისაგან ქრთამი არ აიღო, მათ მეფეს მიმართეს „1754 წელს ტფილისისა და გორის სომხები ერთად შეერთდნენ, მეფესთან მივიდნენ და დაიწყეს ჩივილი ჩვენი აქედან გაძევებისთვის“.²⁰²

1755 წელს მოხდა დიდი დევნა კათოლიკეებისა, ამ დროს ანტონიც მათთან ერთად დაისაჯა. მ. თამარაშვილი ფიქრობდა, რომ ქართველები ამ დევნაში ნაკლებად მონაწილეობდნენ, თუმცა მეფე მდევნელებს ესმარებოდა – „1955 წელს მოხდენილი დევნულება კაფუციანების წინააღმდეგ თეიმურაზ მეფისგან მიენერება უფრო ბერძნებსა და სომხებს, ვიდრე ქართველებს“.²⁰³

ანტონი უარყოფდა თავის გაკათოლიკებას და მას ცილისწამებას უწოდებდა, „ამ შემთხვევაში ანტონი მტკიცედ უარყოფს მის წინააღმდეგ წამოყენებულ ბრალდებას და მას „ცილისწამებას“ უწოდებს, რომელიც სხვადასხვა პოლიტიკური მიზნებით ინსპირირებული იყო ძირითადად მისი ბიძის, თეიმურაზ II-ის მიერ, რომელმაც უკანონოდ დაისაკუთრა ქართლის ტახტი“.²⁰⁴

მართალია, იმის შემდეგ, რაც 1755 წლის კრებაზე ანტონი დაამხეს და დააპატიმრეს, ის იძულებული გახდა თეიმურაზისათვის გამოეთხოვა რუსეთში წასასვლელი სარეკომენდაციო ბარათები, ამიტომაც თავი ძლიერ დაიმდაბლა და ბრალდებაში თავი დამნაშავედაც აღიარა თეიმურაზის წინაშე, მაგრამ ეს იყო ხერხი, ურომლისოდაც მას რუსეთში არც მიიღებდნენ. ანტონი კათოლიკე რომ ყოფილიყო, რომსა და ევროპაში გაემგზავრებოდა და არა რუსეთში.

რამდენიმე საუკუნით ადრე გიორგი მცირე წერდა: „...ვითარცა თესლნი არანმი-
დანი შორის ჩუენსა დათესულ იყვნეს ბოროტნი – იგი თესლნი სომეხთანი, გულარ-
ძნილნი და მანქანანი და ამის მიერ ფრიად გვევენებოდაო...“²⁰⁵ აქ „სომეხთა თესლში“
გიორგი მცირე, როგორც კონტექსტიდან ჩანს, გულისხმობდა ქართველ გრიგორიან-
ებს, ანუ სომხური ეკლესიის წევრ ქართველებს. ამის გამო, წერდა ის და სხვა იმ-
დროინდელი მოღვაწენი, ბერძენთა შორის მრავლად გამოჩნდნენ „მაყვედრებულნი“ და
„მაბრალობულნი“; რომელნიც გვისწორებდნენ და გვასწავლიდნენ, როგორი სახისა
უნდა ყოფილიყო ქართული ეკლესიაო.

ასეთი ისტორია განმეორებულია მოგვიანებით, ანტონის ეპოქაში. ოღონდ ახლა
უკვე პირიქით. ახლა არა ბერძენები, არამედ თვით გრიგორიანები „ასწავლიდნენ“ და
„აყვედრიდნენ“ ქართველებს, თუ როგორი სახის უნდა ყოფილიყო ქართული ეკლესია.
ასე წერს ანტონ I თავის „მზამეტყველებაში“. „664.12. აქვს უკვე საკუთრად ეკლესიასა
სომეხთასა ხელის დასხმა უეკლესიოდ ეპისკოპოსთა... გვასწავებენ ჩვენ, ხოლო ამხი-
ლებსთცა მათ ბეჭედი იგი...“

„666.14. აქვს უკვე ეკლესიასა სომეხთასა საკუთრად, რამეთუ არა ნმიდად შეუ-
რაცხიეს დედანი... გვაყვედრიან ჩვენ, ვითარცა დედათაგან გამოცხობილისა შემწირ-
ველთა“... და სხვა.²⁰⁶ ე.ი. „სომეხები“ ქართველებს საეკლესიო წესებს „ასწავლიან“ და
„აყვედრიან“ ამ წესების უცოდინარობას ანტონის დროს.

„ღაზარე კათალიკოსი სომეხთა, ესე ან, რომელიცა ცხოვრობს ჟამთა ჩვენთა...
ამან ღაზარე აღწერა წიგნი, რომელსა უწოდა „სანადელი სამოთხე“, გარნა არა სანა-
დელ არს იგი ჩემდა, არამედ ფრიადცა საძაგელ... განსაკვირველთა გამობათა იტყვის,
ვითარმედ ეშმაკიცა შეძრწუნდებიან“²⁰⁷, – წერს ანტონი.

გრიგორიანებს, ცხადია, არ შეეძლოთ, უფურადღებოდ დაეტოვებინათ ანტონის ან-
ტიგრიგორიანული ქმედება, მით უმეტეს, რომ საქართველოში გრიგორიანებს ქართული
ენა, თავიანთი მშობლიური ენა კარგად ესმოდათ და შეეძლოთ ნაეკითხათ ანტონის შრო-
მა ირანისა და ოსმალეთის მიერ გაძლიერებულნი ამგვარ კრიტიკას ვერც მოითმენდნენ.

„ირან-ოსმალეთისათვის შედარებით უფრო მოსათმენი იყო რუსულისაგან გან-
სხვავებული ქრისტიანობა, რის გამოც აღმოსავლეთში თვით კავკასიის არაქართულ
პროვინციებში ქართველნი „ფარულად ქრისტიანობდნენ, სომეხნი კი ცხადად“. უფრო
მეტეიც, ოსმალეთთან ლოიალური ურთიერთობა კონფესიური ექსპანსიის საშუალე-
ბასაც აძლევდა ეჩმიადინს. იტალიელი მისიონერი ლეონე წერდა: „ეჩმიადინის პატრი-
არქი პორტას მიერაა დამტკიცებული და კარგადაა დაცული თვით სულთანის მიერ,
ამიტომ მბრძანებლობს მთელ თავის ერზე... და თურქების ფირმანის ძალით ყველა სხვა
ქრისტიანი მორჩილებაში მიჰყავს“. ამ მხრივ ის ქართულ ინტერესებსაც უპირისპირ-
დებოდა. არაერთი შემთხვევაა აღრიცხული, როცა ოსმალეთის მფლობელობაში მოქ-
ცეულ სამცხე-ჯავახეთის ქართველ მართლმადიდებლებს ეჩმიადინი ძალით სომხურ
სარწმუნოებაზე აქცევდა“.²⁰⁸

„სომხების პატრიარქისავე ჩაგონებით იყო, რომ ხვანთქარმა ახალციხის კათოლიკეები დაუქვემდებარა ეჩმიადინის პატრიარქს...“²⁰⁹

აღსანიშნავია, რომ არამართო თურქეთი და სპარსეთი აძლიერებდნენ სომხურ ეკლესიას, არამედ ქართველი მეფე-მთავრებიც განსაკუთრებული მზრუნველობით ეპყრობოდნენ გრიგორიანებს.

ქართველ მეფეთა კეთილ მოპყრობას გრიგორიანებისადმი უპირველეს ყოვლისა, განსაზღვრავდა ეკონომიკური მოტივები, მაგრამ ისიცაა აღსანიშნავი, რომ მათ არც შეეძლოთ ემოქმედათ გრიგორიანთა წინააღმდეგ. ქართლი და კახეთი ირანის პროვინციები იყო და აქ უნდა გატარებულიყო იგივე სარწმუნოებრივი პოლიტიკა, როგორიც ირანში, ქართლ-კახეთის სამეფოების აღდგენის შემდეგ კი ისინი ირანის ვასალი ქვეყნები გახდნენ.

სომეხთა მიმართ კეთილად იყო განწყობილი და მათ პირობებს უქმნიდა როსტომ მეფე, მარიამ დედოფალი (მარიამს წალკაში გრიგორიანებისათვის ეკლესია აუგია), ვახტანგ VI.²¹⁰

მეფე სიმონ I „...სომეხთა დიდი მოსიყვარულე და ვარდაპეტების დიდი პატივისცემელი იყო“ (სომეხი მემატიანის სიტყვებითა).²¹¹

გრიგორიანებისათვის როსტომ მეფეს და მარიამ დედოფალს აუგიათ ქალაქი (ქართლის ახალქალაქი) გრიგორიანული საყდრებითა და მონასტრებით, როგორც ეს იქ მდგომი ეკლესიის წარწერიდან ჩანს.²¹² ამ წარწერაში არ არის ნათქვამი, რომ ეს ქალაქი „სომხებისათვის“ აშენდა, არამედ ნათქვამია, რომ ის აშენდა „სახასოდ ვაჭართა“.²¹³ იმ დროს გრიგორიანს, სომეხსა და ვაჭარს ერთმანეთთან აიგივებდნენ და საერთოდ, „სომეხი“ და „ვაჭარი“ სინონიმები იყო. ამიტომაც აქ „ვაჭრებში“ ქართველი გრიგორიანებიც იგულისხმებიან.

მალე, როსტომის კარზე, მაღალი სახელმწიფოებრივი პოსტებიც გრიგორიანებმა დაიჭირეს, კერძოდ, თბილისის ქალაქისთავობა, ეს კარგადაა აღწერილი. როსტომი, როგორც სპარსეთის წარმომადგენელი ქართლში, გრიგორიანების მიმართ ატარებდა სპარსულ პოლიტიკას, იცავდა და მფარველობდა მათ. ამავე დროს კი მართლმადიდებელთა ეკლესიას დევნიდა. ქართველი კათალიკოსი ევდემონი მან დაახრჩობინა და ციხიდან გადმოაგდებინა.

როსტომი დახვეწილი პოლიტიკოსი იყო და თავისი გამოცდილებით იცოდა, რომ ქართველებთან პირდაპირი და აშკარა მიდგომით ვერაფერს გააწყობდა. ამიტომაც მან ცბიერ ხერხს მიმართა, როცა ნადირობის დროს მოკლეს უფლისწული (როსტომის შვილობილი), ამ მკვლელობას ქართველები (ე.ი. მართლმადიდებლები) აბრალებდნენ სომეხებს (ე.ი. გრიგორიანებს), ხოლო გრიგორიანები მართლმადიდებლებს. სიმართლის გამოსაკვლევადაც როსტომმა დანიშნა დუელი შიომ ბარათიანისა (მართლმადიდებელსა) და ბაადურ თუმანიანს (გრიგორიანს) შორის. ორთაბრძოლაში ვინც გაიმარჯვებდა, მართალიც ის იქნებოდა. ისინი როსტომმა გააგზავნა ერთ ტრიალ, უკაცრიელ მინ-

დორზე და თან გაატანა სამი თათარი. სწორედ ეს თათრები იქნებოდნენ აღმსრულებელი როსტომის ნებისა: დუელის დროს შიოშმა ბაადურს მუცელში შუბი ჩაარტყა ისე ძლიერ, რომ შუბის წვერი გადატყდა და ბაადურის მუცელშივე ჩარჩა, მაგრამ მიუხედავად ამისა, დამარცხებულად მინც შიოში გამოცხადდა, რადგანაც, ის თურმე, ბაადურმა მინაზე დასცა. თუ ეს მართლა ასე მოხდა, წარმოდგენელია, „სამი თათრის“ დახმარების გარეშე სალ-სალამათი შიოში მინაზე როგორ უნდა დაეცა სასტიკად დაჭრილ ბაადურს, მაგრამ მოვლენები ამის შემდეგ ვითარდება. ეს კერძო შემთხვევა განზოგადდება – „გამარჯვებულ“ ბაადურს სიხარულით შეეგებნენ ქალაქის თათრები და სომეხები – „და ჰაოსიანნი და თათარნი შეჯარვით გამოვიდნენ და მისრულთა აღამალლეს ბაადურ და მოიყვანეს მეფისადმი, და პატივს სცემდა და მისცა მკურნალთა განკურნებად და შეიყვარა უმეტეს უფროს ზომისა...“ (1645 წლისათვის მიძღვნილი სომხური სიგელი ქართულად თარგმნილი სომეხთა მიერ XIX საუკუნეში, ჩანს, ქართველი გრიგორიანელების საჭიროებისათვის).²¹⁴

როსტომმა შიოშის მთელი ქონება გადასცა ბაადურს – „ამის შემდგომად ქართველნი მცირედრე დამდაბლდნენ ზვაობათაგან თვისთა ვინაითგან ჰაოსიანთა სიმღერანი საყვედრებულნი შეანყვეს ენათა მათსა ზედა და ყოველისა ტაეპისა დასასრულისა იტყოდნენ: „შიოშ წადი, ბაადურ მოვიდა“, რომელ არს „შიოშ გაიქეც, ბაადურ მოდის“. სიმღერისა ამას ზედა ჰაოსიანთაგან ქართველთა ერცხვინებოდათ. ესმა ესე მეფესა სანიბაზს, ე.ი. მცირესა შაჰაბაზს და მიუწოდა ბაადურს და მისცა მთავრობა დიდი ტფილისის ქალაქისა. იქმნა ესე 1650 წელსა...“²¹⁵ ასე გადაეცა თბილისის ქალაქისთავობა გრიგორიანებს.

ამ სომხურ სიგელში როსტომი არა ქართველად, არამედ სომხად, ანისელ სომეხ მეფეთა შთამომავლადაა გამოცხადებული.²¹⁶

მართლაც, როსტომი თავისი ანტიქართული და პროსპარსული პოლიტიკის გატარებისას, არ ჰგავდა ქართველ პოლიტიკურ მოღვაწეს. მიუხედავად იმისა, რომ როსტომის მეუღლე ქრისტიანობისადმი (როგორც მართლმადიდებლობის, ისე მონოფიზიტობის) კარგად იყო განწყობილი, როსტომი მაინც მტრულად იყო განწყობილი ქართული ეკლესიის მიმართ. საქმე ის იყო, რომ ქართული ეკლესია გამომხატავდა იმ ქართველების მისწრაფებას, რომელთაც სურდათ თეიმურაზ I-ის სამეფო ტახტზე აყვანა, ხოლო როსტომის საქართველოდან გაძევება.

„როგორც აღინიშნა, როსტომ მეფესა და თეიმურაზს შორის დაპირისპირებამ ქართული ფეოდალური საზოგადოების ორ ბანაკად გაყოფა გამოიწვია. დაულალავი თეიმურაზი როსტომისა და ყიზილბაშების წინააღმდეგ ბრძოლას წლების მანძილზე იმერეთიდან განაგრძობდა. მის მთავარ ამოცანას ქართლიდან როსტომის გაძევება, ირანის ბატონობის დამსობა და აღმოსავლეთ საქართველოს გაერთიანება შეადგენდა... ქართლში როსტომის მოღვაწეობის პირველმა 15 წელმა სხვადასხვა ბრძოლებით, აჯანყებებით და შეთქმულებებით დამძიმებულ სიტუაციაში განვლო. ქართლში როსტო-

მის მოსვლისთანავე ქართველების ერთი ნაწილი მაჰმადიანი მეფის მმართველობას არ დაემორჩილა, მათ ქრისტიანობის რეჟელისათვის „ბატონი თეიმურაზი ერჩინათ“.²¹⁷

თეიმურაზი იყო განსახიერება მართლმადიდებლობისა, ანუ, როგორც მაშინ მიიჩნეოდა, „ქართველობისა“. ქართველებს სწორედ თეიმურაზი სურდათ. ამის გამო „...როსტომ მეფის ლაშქარში თეიმურაზის სასარგებლო განწყობილება სუფევდა...“²¹⁸

ისე, როგორც წინა წლებში „1642 წელს როსტომ მეფის წინააღმდეგ კვლავ დიდი შეთქმულება მოაწყეს. შაჰ-აბას II-ის ისტორიკოსის მოჰამედ თაჰერის ინფორმაციით, „თეიმურაზი შეუთანხმდა ზაალ ერისთავს – ყარა-ყალხანს, ნოდარ და იოთამ ამილახვრებს... რათა როგორმე მოსპონ მეფობის საფარველი როსტომ მეფე“. როსტომის წინააღმდეგ მოწყობილ ამ ახალ შეთქმულებაში მონაწილეობდნენ: ზაალ ერისთავი, იოთამ ამილახვარი, ნოდარ ციციშვილი, კათალიკოსი ევდემონ დიასამიძე, გიორგი გოჩაშვილი, სომხეთის მელიქი ყორხმაზბეგ ათაბეგისშვილი და სხვა ქართველნი. შეთქმულთა შორის ყველაზე აქტიურად ქართლის კათალიკოსი ევდემონ დიასამიძე მოქმედებდა. დადებული პირობის თანახმად, შეთქმულთა მიზანს „ცოტას კაცით“ ცხირეთს მყოფი როსტომ მეფის მოკვლა და მის ადგილზე თეიმურაზის გაბატონება წარმოადგენდა“.²¹⁹

მაგრამ „ქართველთა“ (მართლმადიდებელთა) ეს შეთქმულება გასცა სომხეთის მელიქმა (ჩანს, ქართველმა გრიგორიანმა), რომელმაც შაჰს შეთქმულება გაუშლავნა“.²²⁰

არ შეიძლება ქართული ეკლესიის მეთაურის მონაწილეობა ამ შეთქმულებაში ავსნათ პირადი დაინტერესებით, არამედ ეს იყო გამოხატვა ქართული ეკლესიის ბრძოლისა მაჰმადიანობის (და სხვა გავრცელებული რელიგიური მიმართულებების) წინააღმდეგ.

როსტომმა ძალიან კარგად იცოდა, რომ მის წინააღმდეგ იბრძოდა ზოგადად ქართველობა, რომლის მეთაურიც კათალიკოსი იყო. ამიტომაც მან განსაკუთრებული სისასტიკით დასაჯა დატყვევებული კათალიკოსი. საერთოდ, როსტომი აჯანყებულთა მიმართ შემწყნარებელი იყო და ერჩია მათი შემორიგება. 1642 წლის აჯანყებულებიც მცირედ დასაჯა, კერძოდ, მხოლოდ რამდენიმე კაცი გაახეიბრა და თვალები დათხარა, მაგრამ კათალიკოსი არამარტო მოაკვლევინა, არამედ სიკვდილის შემდეგაც შეურაცხყო – ციხიდან გადმოაგდებინა.

„კათალიკოსი ქალაქის ციხეში დაამწყვდიეს, შემდეგ „დაარჩვეს და ციხიდან გადმოაგდეს“.²²¹

როსტომის დროს (და საერთოდ, XVII საუკუნის 30-იანი წლებიდან) გაიზარდა და განვითარდა ქართლის საქალაქო ცხოვრობა, ხელოსნური წარმოება, ვაჭრობა, დანიშნულად თბილისი, დასახლდა ქალაქები. ეს გულისხმობდა გრიგორიანობის რაოდენობის გაზრდას, რადგანაც საერთოდ იმ დროს ვაჭრობას და ხელოსნობას ძირითადად ისინი მისდევდნენ. ამ გრიგორიანებში უთუოდ დიდი იყო ქართველთა რიცხვი.

„აღებული ხანისათვის ქართველ-სომეხთა ეკონომიკური ურთიერთობის ასევე თა-

ვისებურ ფორმად გვევლინება ეჩმიაძინის მსხვილი ფეოდალური ორგანიზაციის გარკვეული კავშირი ქართულ ფეოდალურ მფლობელობასთან და ქართული ქალაქების ვაჭრობა-წარმოებასთან.

ქართული და სომხური წყაროების მოწმობით, ეჩმიაძინი ქართლსა და კახეთში ფლობდა სოფლებს, ცალკეულ ზვრებს, ბალებს, სახნავ-სათეს ფართობებს, ხოლო ქალაქ ადგილებში დუქნებს. აქვე იგულისხმებიან მის ყმობაში მოქცეული შესაბამისი მწარმოებლები და ხელოსან-ვაჭრები²²².

ეჩმიაძინის გავლენა ისეთი დიდი იყო, რომ მას თვითონ მართლმადიდებელი ქართველი მეფეებიც კი ყმებსა და სოფლებს ჩუქნიდნენ. ქართველი გლეხები ამ გზით გრიგორიანდებოდნენ.

„კახეთის ბატონს“ თეიმურაზს და მის შვილიშვილს ერეკლეს ეჩმიაძინისათვის შეუწირავთ სოფელი თასმალური თავისი მცხოვრებლებით, ვენახებითა და წყლებით“. (იქვე, გვ. 173); ეს სოფელი კახეთსა და ქიზიყს შორის ყოფილა. „1657 წელს უკვე როსტომ მეფეს შეუწირავს ეჩმიაძინისათვის სოფელი ნახიდური“²²³.

ეს ქართული სოფლები, ცხადია, გაგრიგორიანდნენ, ანუ, „გასომხდნენ“. „ქართველ ხელისუფალთა გარდა ეჩმიაძინს ყმა-მამულსა და სხვა საქონლებს სწირავდნენ საქართველოში მცხოვრები სომხური წარმოშობის შეძლებული პირები, რითაც ისინი ხარკს უხდიდნენ თავის კონფესიურ კუთვნილებას. მაგალითად, 1678 წელს სოფელ შულავერში ჯავანშირის შვილებს ეჩმიაძინისათვის შეუწირავთ კარგად მოწყობილი ზვარი, 1664 წელს თბილისელ მოქალაქეს ასლან ბეკბუთაშვილს „სულისა და თავის სადღეგრძელოდ“ სომეხთა მთავარი ეკლესიისათვის სამი ქულბაქი შეუწირავს, ახალქალაქელ ამბარდანიანთ მურადაშვილს კი მის მიერ ცხინვალს ნაყიდი ორი ბიჭი შეუწირავს ეჩმიაძინისათვის“²²⁴.

ცხადია, ეს ორი ნაყიდი ბიჭი გაგრიგორიანდა, ამის თქმის ნებას იძლევა არა მარტო 1634 წელს ნიკოლოზ ირბახის მიერ სასამართლო დარბაზში წარმოთქმული სიტყვები, რომლებსაც ყველა დაეთანხმა „ყოველდღივ, ჩვენის თვალით ვხედავთ, რომ მრავალნი ქართველნი სომხდებიან“-ო, არამედ, „პატრი ამბროზის მოხსენება, რომში 1640 წელს გაგზავნილი, რომელიც ასე ამბობს: „ამ ქრისტიანების ქვეყანაში კვალად შეიძლება ბევრი კეთილის ქმნა რავედენიმე მამულ-სოფლების ყიდვით, როგორთაც შვრებიან სომხები, რომლებისაც თუმცა დიდი სიმძულვარე აქვსთ ქართველებს სარწმუნოების საქმეში, მაგრამ რაკი მათი ხელქვეითი გახდებიან, ბევრი მათგანი გადადის სომხის წესზედ, ამაზედ უარესიც ვნახეთა: ზოგიერთმა საქართველოში მცხოვრებმა მდიდარმა ურიებმა გააურიავეს რამდენიმე თავიანთი ყმა და მოსამსახურე. ამისათვის თვინიერ რაიმე ეჭვისა, ბევრი ქართველები სიამოვნებით მიიღებდნენ ლათინის წესსა, უკეთუ შეიქმნებიან ჩვენნი ხელქვეითნი“²²⁵.

ამის გამო ეჩმიაძინი დაინტერესებული იყო, შეეძინა და მიეღო ქართული სოფლები ყმა-გლეხებით.

„ემიაციის ყოველი ღონით ცდილობდა ხელი შეეწყო ასეთი განწყობილებისათვის საქართველოს სომხურ მოსახლეობაში და რაც შეიძლება მეტად გაეზარდა საკუთარი ყმათა კონტინგენტი“.²²⁶

ქართველთა მასობრივ გაგრიგორიანებას ხელს ისიც უწყობდა, რომ მაშინ დამკვიდრებული წესის თანახმად ვაჭარი, მედუქნე, ხელოსანი, ამქარი, მოქალაქე გრიგორიანული სარწმუნოებისა უნდა ყოფილიყო. უფრო მეტიც, სხვადასხვა ხელობის მოსაქმენი ქმნიდნენ გაერთიანებებს, რომელშიც შესვლისათვის აუცილებელად საჭირო იყო გაგრიგორიანება.

„აშკარაა, ქართული ქალაქების პროფესიული გაერთიანებები ვაჭრობაში სომეხთა უპირატესობის გამო, უმთავრესად მონოფიზიტურ ეკლესიასთან უნდა ყოფილიყვნენ დაკავშირებული, ამიტომ ამ გაერთიანებებში შესვლა და მის საფუძველზე გარკვეული პრივილეგიების მიღება, გასაგებია, მხოლოდ სომხურ სარწმუნოებაში გადასვლით შეიძლებოდა. ქართული მოსახლეობის ერთი ნაწილის სომხურ სარწმუნოებაზე გადასვლა სხვა გზითაც ხდებოდა, ჯერ კიდევ მ. თამარაშვილმა ვატიკანის არქივის მასალების საფუძველზე გამოთქვა მოსაზრება, რომ სომეხთა მიერ სოფლის, ე.ი. ყმა-მამულის შექმნის შემდეგ იქ მოსახლე ქართველთა ნაწილი სომხურ სარწმუნოებაში გადადიოდა“.²²⁷

მიუხედავად იმისა, რომ ქართული მოსახლეობა მასობრივად იღებდა გრიგორიანობას, ისინი არ უარყოფდნენ ქართულ ენას, წესჩვეულებებს, ქართულ ხასიათს.

მართალია, გრიგორიანი ქართველები თავიანთ თავს „სომეხს“ უწოდებდნენ, მაგრამ ამ ტერმინში („სომეხში“) ისინი დებდნენ არა ეთნიკურ შინაარსს, არამედ მხოლოდ სარწმუნოებრივს.

ქართველ გრიგორიანებს მხოლოდ სარწმუნოებრივად მიაჩნდათ თავიანთი თავი „სომეხად“, ეთნიკურად კი – „საქართველოს შვილებად“. მხოლოდ XIX საუკუნის დასაწყისიდან აღრიცხეს ქართველები გრიგორიანები ეროვნებით სომეხად, ასევე ეროვნებით სომეხად აღრიცხეს სომხური ტიპიკონის მქონე ქართველი კათოლიკეები.

მ. თამარაშვილი წერდა: „ამ ქართველებმა თუ სარწმუნოება უარყვეს, გვარტომობა არ უარუყვიათ და არც თავიანთი სახელები დაუტოვებიათ, რადგან დანარჩენი მართლმადიდებელი ქართველები არ ედავებოდნენ გასომეხებულ ქართველებს თავიანთი გვარისა და სახელის შენახვას“.²²⁸

რატომ იღებდნენ ქართველები გრიგორიანობას და კათოლიკეები რატომ გახდნენ სომხური კათოლიკური ეკლესიის წევრები?

იქნებ გრიგორიანობა მხოლოდ სარწმუნოებრივ აღმსარებლობას არ ნიშნავდა? უნდა ვიფიქროთ, რომ გრიგორიანობის მიღება იყო სოციალური კატეგორიის შეცვლა. ეს იყო რაღაც მსგავსი სოციალური რევოლუციისა. შინაომებით, ლეკიანობით, მაჰმადიანური აგრესიით გატანჯულ, დაზარალებულ გლეხებსა და ხელოსნებს ომი აღარ სურდათ. ჩანს, გადასახადებით და ომებით გაღატაკებული ხალხის მასები ისე

ხვდებოდნენ გრიგორიანულ სარწმუნოებას, როგორც განმათავისუფლებელს სილატაკისა და ომებისაგან, მართლაც, ეს სარწმუნოება ათავისუფლებდა გლეხს და ხელოსანს ომის ბეგარისაგან, და ჩანს, საბატონო გადასახადისაგანაც.

მათი მფარველი ხდებოდა ძლიერი და მდიდარი სომხური ეკლესია, რომელიც უშიშროების და სილატაკისაგან დახსნის გარანტიას აძლევდა მათ, სამაგიეროდ არაფერს არ ითხოვდა გლეხობისა და ხელოსნებისაგან, გარდა ემშიაძინის რელიგიური უპირატესობის აღიარებისა. მართლაც, ეკონომიკურად დაუძღვრებულ და ამით ავტორიტეტშეღებულ მცხეთასთან (ქართულ ეკლესიასთან) შედარებით მდიდარ ემშიაძინს დიდი გარეგნული ბრწყინვალება ჰქონდა.

მაგრამ გლეხისა და ხელოსნისათვის არსებითი იყო ის, რომ გრიგორიანობის მიღებით იგი ძალზე ხშირად თავისუფლდებოდა ბატონყმური ურთიერთობისაგან, ანდა თუ ყმად რჩებოდა, ის იცვლიდა სოციალურ კატეგორიას – გლეხიდან, მიწის დამმუშავებელიდან, ის იქცეოდა ვაჭრად, რომელიც გაცილებით დიდი თავისუფლებით სარგებლობდა და ქონების დაგროვების შემდეგ ყმობიდან გამოსხნაც კი შეეძლო მაშინ, როცა ეს გლეხისათვის გაცილებით უფრო ძნელი იყო.

გრიგორიანობის მიღებით, ის, როგორც „სომეხი“, ანუ ვაჭარი, თავისუფლდებოდა ომის ბეგარისაგან, ეს იმ დროს, როცა ყოველ მებატონეს თავისი მამული პატარა სახელმწიფოდ მიაჩნდა და გამეტებით იბრძოდა ამ „სახელმწიფოს“ საზღვრების გაფართოებისათვის.

იმ დროს, როცა მებატონეები მიწის ყოველი მტკაველისათვის გააფთრებით ებრძოდნენ ერთმანეთს (და ებრძოდნენ ყმა-გლეხების საშუალებით) მუდმივი ლეკიანობისა, ომებისა და აჯანყებების დროს, სამხედრო ბეგარისაგან გათავისუფლება დიდი შეღავათი იყო.

ამის გარდა, გრიგორიანებს შექმნილი ჰქონდათ ერთგვარი კორპორაციები, ურთიერთდახმარების სალაროები თავიანთ ეკლესიებთან. ეკლესია ეხმარებოდა ლატაკს, აძლევდა ბავშვებს განათლებას, ასწავლიდა ვაჭრობას და რაც მთავარია, ტყვედ წაყვანილ ოჯახებსაც კი იხსნიდნენ ფულით და აბრუნებდნენ თავიანთ საცხოვრებელ ადგილზე. ეს დიდად მიმზიდველს ხდიდა გრიგორიანობას.

საქართველოში იმ დროს „სომეხობა“ აღნიშნავდა არა ეროვნებას, არამედ სოციალურ ფენას, სოციალურ კატეგორიას. ქვეყანაში არსებობდა ყმა, ანუ გლეხი, მებატონე და „სომეხი“, ანუ ვაჭარ-ხელოსანი.

„სომეხი“, როგორც წესი, ნიშნავდა გრიგორიან ადამიანს განურჩევლად მისი ეროვნებისა (უმეტესწილად ქართველს), რომელიც ვაჭარი ან პოტენციური ვაჭარი იყო (ხელოსნებიც ვაჭრობდნენ).

„სომეხობა“ – ეს იყო ვაჭარ-ხელოსანთა ფენა და არა ეროვნება და ისინი არ იდევნებოდნენ სპარს-ოსმალთა მიერ. ფრედერიკო დიუბუა წერდა: „საოცარი ისაა, რომ მართო ქართველებს დევნიდნენ და არა სომეხებს...“²²⁹ ირანში სომეხებს ყოველგვარი უპი-

რატესობა ენიჭებოდათ, სომხები როგორც ირანის, ისე თურქეთის ეკონომიკური წარმატების საყრდენი იყო. სომხებს სწორედ ვაჭრობა-ხელოსნობა ევალეობოდათ. სომხობა რელიგიურ-ეკონომიკური ორგანიზაცია იყო. ამან გამოიწვია ის, რომ ერთ პერიოდში შიდა ქართლის ბარში მიუხედავად მოსახლეობის სიჭარბისა, გაუქმდა ყველა ქართული საეპისკოპოსო (რუისის, ურბნისის, ნიქოზის, სამთავისის და სხვა), რადგანაც მოსახლეობა გაგრიგორიანდა და ექმიაძინს შეემატა. ამიტომაც ერეკლე II-ის დროისათვის მცხეთიდან ვიდრე ლიხის ქედამდე აღარცერთი ქართული საეპისკოპოსო აღარ არსებობდა. მხოლოდ მცხეთა-თბილისსა და კახეთში ისხდნენ ქართველი ეპისკოპოსები!

ზ. ჭიჭინაძე წერდა – „ქველთაგანვე თბილისის ნამდვილ სომხის შთამომავალი მოქალაქენი თავისუფლად ყიდულობდნენ ქართველ ყმა-გლეხებს. მათ ჰფლობდნენ როგორც უნდოდათ და თან თავიანთ სჯულზედაც მიაქცევდნენ. დევნილნი ყმანი ეთვისებოდნენ სომეხთა, დევნილნი სომხურ გვარსა და სახელს ირქმევდნენ, სომხურად ინათლებოდნენ და მით გადაირჩენდნენ ხოლმე თავებს“.²⁰

„თბილისელი ვაჭრები ყიდულობდნენ მართლმადიდებლებს, ამასთან არა მხოლოდ სახლის საჭიროებისათვის, არამედ სახელოსნოებში სამუშაოდაც. სომხური სარწმუნოების პირთა ყმობაში მოხვედრილი მართლმადიდებლების პატრონის სარწმუნოებაში ნებით თუ უნებლიეთ გადასვლა, ჩანს, ზოგჯერ ფართო ხასიათს იღებდა, რის გამოც ხელისუფლები დროდადრო ამ პროცესის დამუხრუჭებას არაპირდაპირი გზითაც ცდილობდნენ“.²¹

ქართველების გრიგორიანულ სარწმუნოებაში მასობრივად გადასვლის შემდეგ სომხური ეკლესია დაინტერესებული იყო, მათ შეეთვისებინათ სარწმუნოება, მაგრამ ქართველებმა არ იცოდნენ სომხური ენა – გრიგორიანული საეკლესიო ენა, ამიტომაც ქართველებისათვის ქართული ასოებით დაწერილ სომხურენოვან სახარებებს, ლოცვებს, საეკლესიო წიგნებს ავრცელებდნენ საქართველოს სომხურ ეკლესიებში.

ქართველი გრიგორიანი ხელოსნები, ვაჭრები და ამქრები საქმეს ანარმოებდნენ ქართულ ენაზე. მოღწეულია უამრავი ქართულენოვანი ასეთი დავთრები.

ქართველი გრიგორიანი პოეტებიც კი ქართულ ენაზე წერდნენ ლექსებს (ასეთი პოეტი მრავალი იყო).

ქართველი გრიგორიანი ისტორიკოსებიც კი (მაგალითად, ფარსადან გორგიჯანიძე და სხვა წვრილი მთხველები) ქართულ ენაზე წერდნენ.

ქართველი გრიგორიანი სახელმწიფო მოხელეები და აზნაურები ქართულ ენაზე ანარმოებდნენ საქმეს.

საერთოდ, ქართველ გრიგორიანებს უყვარდათ საქართველო, ქართული კულტურა, ქართული ადათ-წესები და ყოველივე მამაპაპური, საქართველოს ისტორია. ეს აღნიშნულია მცოდნეთა მიერ: „გველის პერანგში“ ასეთი ადგილია: მოქმედება ხდება არა საქართველოში, არამედ სპარსეთში. „სომხების სუფრაზე თარია, ვილაც გასაოც-

რად უკრავს. თარი ნელდება და მეორე კაცი დაირას იღებს, შეათამაშებს ხელში და ყურთან მიიტანს და თითქოს ყბაყურააო, გაჰკვივის ბაიათს: „რუსთაველი აღარ გყავს, გამკითხავი ვინ არი... აღსდგე, თამარ დედოფალო! შენთვის ტირის...“ უეცრად პეტრიძე წამოხტება: – ვინ კითხავს მაგ უბედურს ან რუსთაველს ან თამარს? ვაჰმე, ისტორიკავ!...²³²

თუმცა, მართლმადიდებლები ქართველ გრიგორიანებს ქართველებად აღარ მიიჩნევდნენ, მაგრამ ისინი ქართულენოვანნი იყვნენ და აღწერილის მსგავსად უყვარდათ საქართველო, ანუ თავისი ისტორია და წინაპრები. ასეთი „სომხები“ განსხვავდებიან ნამდვილი სომხებისაგან და ნამდვილ სომხად არც მიაჩნდათ თავიანთი თავი, ხოლო სომხეთში მათ სომხებად არ მიიჩნევდნენ.

სომხეთის აჯანყების ცნობილ მეთაურს, დავით-ბეგს, სომხები სომხად არ მიიჩნევდნენ და ქართველს უწოდებდნენ. სომხური ეკლესიის მოღვაწე არტემ არარატელი გადმოგვცემს: „1796 წელს ყიზლარში უსახლკაროდ და ულუკმაპუროდ დარჩენილი არტემი თანამოძმე სომხებთან ეძებს თავშესაფარს. კიდევაც ახერხებს ერთი სომხის მოძებნას, მაგრამ ეს უკანასკნელი გულცივად ისტუმრებს გარეთ. ა. არარატელის შენიშვნით, „იმოტომ, რომ მე ქართველი სომეხი არა ვარ და ნამდვილი სომხეთის მკვიდრი ვარ; ამასთან დასძინა: წადი შენს თანამემამულე მღვდელთან, იქნება მან შეგიფაროსო“.²³³

აქედან ცხადია, რომ „ქართველი სომხები“ სხვაა, ხოლო „ნამდვილი სომხეთის მკვიდრი“ – სხვა. ქართველი სომეხი ეთნიკურად ქართველია და მხოლოდ სარწმუნოებრივად არის „სომეხი“.

არტემ არარატელი აღნიშნავს საქართველოში ქართული ენის საყოველთაო ხმარების შესახებ გრიგორიანთა მიერ – „აქაური სომხების უმრავლესობამ სრულებით არ იცის სომხური და ქართულად ლაპარაკობს... ამ ადგილების გავლა მით უფრო ძნელი იყო, რომ სომხებმა არ იცოდნენ სომხური ენა და ქართულად ლაპარაკობდნენ“.²³⁴

ა. არარატელი არ წერს, რომ საქართველოში ყველა სომეხი ლაპარაკობდა ქართულ ენაზე. ის წერს – „უმრავლესობამ არ იცის სომხური“, ეს იმაზე უნდა მიგვითითებდეს, რომ სომხურის მცოდნე გრიგორიანები „ნამდვილი სომხები“ იყვნენ, გადმოსახლებულნი სომხეთიდან, ხოლო ამ ენის უცოდინარი კი ადგილობრივი მკვიდრი ქართველი გრიგორიანები.

ერთი მხითარისტი წერდა, რომ XIX საუკუნის 20-იანი წლებისათვის „საქართველოში მოსახლე სომხები სომხურის უცოდინარნი იყვნენ და ქართულად ლაპარაკობდნენ“.²³⁵

ივ. გვარამაძე წერდა – „უკეთუ ჩვენი წინაპარნი სომხები იყვნენ, რა ეჭვია, თავიდანვე სომხური ენა ექნებოდათ შინ თუ გარეთ სახმარებლად, როგორც სასულიერო პირნი ეკლესიაში წირვა-ლოცვას სომხურად ასრულებდნენ, ერშიც იმავე ენას გაავრცელებდნენ, მეტადრე ქალაქ ადგილას, სადაც წერა-კითხვის ცოდნა უეჭველად საჭიროა მოქალაქე მოვაჭრე მოზარდის ახალთაობისათვის! რა დასაჯერებელია, რომ

სომხის მღვდელმა თავის მოწაფეს ქართული წერა-კითხვა ასწავლოს და სომხური არა? ვთქვათ, ხმარებაში ქართული ენა ყოფილიყო და მის გამო სომხურისათვის თავი დაუწებებიათ და ქართული შეუტანიათ ხმარებაში, შინ, გარეთ და ეკლესიებშიც, მაშინ იმათ ქართულში, ხომ თავიანთი სომხური დედა ენის თითო-ოროლა ნაწყვეტებიც არას დარჩებოდა უეჭველად... ხოლო რადგან არავითარი სომხური ენის ამგვარი ელემენტები არ დაშთენილა ჩვენს ქართულს ენაში, ცხადი ჭეშმარიტება არის, რომ ჩვენი წინაპარნი ქართველთა მოდგმის შთამომავლობისანი არიან, მისთვის წმინდა ქართული ენა ჰქონიათ ხმარებაში“.²⁸⁶

იმის გამო, რომ ახლად გაგრიგორიანებულმა ქართველებმა სომხური ენა არ იცოდნენ და ამავე დროს კი მათი რიცხვი ძალზე დიდი იყო (დიდი თუ პატარა ქალაქების ვაჭარ-ხელოსანი, მოქალაქენი, გზისპირა სოფლების გლეხები, შეწირული სოფლების ყმები), საჭირო გახდა მათთვის ქართული ასოებით დაენერათ სომხური ლოცვები, წიგნები, სახარებაც კი. „სომხური საეკლესიო ლიტერატურა ქართული ტრანსკრიპციით, ეჭვი არაა, სომხური სარწმუნოების ქართველებისათვის უნდა შედგენილიყო, რომელთა დიდმა უმრავლესობამ, ბუნებრივია, სომხური წერა-კითხვა არ იცოდა. მოსახლეობის ამავე ნაწილის სულიერი მოთხოვნილებების დასაკმაყოფილებლად ზოგი სომხური ლოცვა ითარგმნებოდა ქართულ ენაზე. ერთ-ერთი ასეთი ნათარგმნი კრებულის დანიშნულების თაობაზე გიორგი გორელი გვაუწყებს: „გადმოთარგმანებული სომხის ენიდან ქართველთა ენაზედ გორელი გევორგ უღირსი ვართაპეტისაგან სარგოთ ყრმათა სომხეთის ეკლესიისათა, ვისაც სომხეთის ენა არ ესმის“. ამ ცნობაში ისაა საყურადღებო, რომ გიორგი გორელის ეს საეკლესიო დოგმატური კრებული სომეხ „ყრმათა სარგოთ“ კი არ უთარგმნია, არამედ „ყრმათა სომხეთის ეკლესიისათა“, ე.ი. იმათთვის, ვინც სომხურ ეკლესიას ეკუთვნოდა და ამავე დროს სომხური არ იცოდა. ასეთები კი, გასაგებია, სომხური სარწმუნოების ქართველები, ე.ი. ქართველი მონოფიზიტები იყვნენ. სხვათა შორის, XIX საუკუნისათვისაც დასტურდება ქართული ტრანსკრიფციით შესრულებული სომხური ლოცვის წიგნების გავრცელება ქართველ მონოფიზიტთა შორის... ქართული ტრანსკრიფციით შესრულებული და ქართულ ენაზე თარგმნილი სომხური საეკლესიო დოგმატური ლიტერატურა, ვფიქრობთ, კიდევ ერთი დამატებითი საბუთია საქართველოში სომხური სარწმუნოების ქართველთა საკმაოდ მრავალრიცხოვანი კოლექტივის არსებობისა. ამიტომ ყველა იმ ცნობაში, სადაც მოსახლეობის სომხური სარწმუნოებისადმი კუთვნილებაზე მხოლოდ აქცენტირება (მაგალითისათვის საკმარისი იქნებოდა, ალბათ ვახუშტის გეოგრაფიაც) მართებული იქნებოდა ისინი ქართველ მონოფიზიტებად მიგვეჩნია. ასევე ქართულ-სომხური ეპიტაფიები, თბილისის სომხურ სასაფლაოზე ქართულწარწერიანი საფლავის ქვები, ორენოვანი ქართულ-სომხური სამოხელეო და პირადი ბეჭდები, უეჭველია, ქართველი მონოფიზიტების – ეთნიკურად ქართველისა და სარწმუნოებით სომეხის გაორებული ბუნების გამომხატველები უნდა იყვნენ.

ამის გარდა, საბუთების ერთ წყებაში დაცულია პერსონალური მითითებები ქართველ მონოფიზიტებზე“.²³⁷

ქართველ მონოფიზიტებს ვახუშტი ბაგრატიონი „სარწმუნოებით სომეხებს“ უწოდებდა, ხოლო მათი ენა, ქცევა-ზნე და ცხოვრების წესი ქართული იყო.

ის ქვემო ქართლის „სომხობის“ შესახებ წერს: „ამ ადგილთა შინა მოსახლენი არიან სარწმუნოებით სომეხნი და მცირედად ქართლის სარწმუნოებისა, არამედ ქცევა-ზნითა ქართულითა“ (ტ. IV, გვ. 312). ვახუშტის ამ ცნობაში, როგორც ვხედავთ, ყურადღება თითქოს ძირითადად გამახვილებულია სარწმუნოებრივ მომენტზე, რომლის გვერდით ეთნიკურობის ცნება სადღაც ქრება.²³⁸

„ნიშნდობლივია, რომ სარწმუნოებრივი კუთვნილების გარეშე მოხსენებული თბილისის სომეხების მიმართ ვახუშტი კულტურული ქართველობის აღმნიშვნელ იმავე გამოთქმას იყენებს“.²³⁹

ზ. ჭიჭინაძე საქართველოში მცხოვრებ ყველა სომეხს არ უწოდებდა ქართველ გრიგორიანს. ის მხოლოდ სომხური ეკლესიის წევრ ქართველებს უწოდებდა ამ სახელს. აგრეთვე ზ. ჭიჭინაძე არ ფიქრობდა, რომ თბილისში მცხოვრები ყველა სომეხი ეროვნებით ქართველი იყო. ის წერდა, რომ თბილისის სომეხებში შეიძლება ნახევარი სომხური სარწმუნოების მქონე ქართველი აღმოჩნდესო. მას ამის თქმის უფლებას აძლევდა თავისი პირადი დაკვირვება და გამოკითხვა ცოცხალი ადამიანებისა – სწორედ ამგვარი „სომეხებისა“. ის წერდა – „...დღეს მთელი ქართლ-კახეთი და მასთან იმერეთიც საუსეა ქართველ გრიგორიანებით. მათ ყველას კარგად ეტყობათ, რომ იგინი შთამომავლობით ნამდვილი ქართველები უნდა იყვნენ და არა სომეხნი, ყველა ეს კარგად ეტყობათ მათ, ვინც დააკვირდება, ყველა ცხადად შენიშნავს, რომ თუ სულ არა, უმეტესი ნაწილი ამ გრიგორიანებისა უნდა იყვნენ ნამდვილად შთამომავლობით ქართველნი. ამას ეჭვი და ყოყმანი არ უნდა. თუკი ვინმე დააკვირდება, სამწუხაროდ, ამის დაკვირვება კი ქართველებს სრულებით არა აქვთ... დღეს მთელმა საქართველოს ერმა რომ გრიგორიანთ სარწმუნოება მიიღოს, მის შემდეგ იგიც თავის გვარ-ტომობას ე.ი. ქართველობას უნდა გამოეთხოვოს?!... თამამად ვიტყვი, რომ რაც ქართველთაგან გაფრანგებულან, ასი იმდენი გასომეხებულა, ახალციხე ერთ დროს გასომეხებულ ქართველებით იყო საუსე. იქ ქართველთა რიცხვი გაფრანგებულ და გასომეხებულ ქართველთაგან შესდგებოდა და ორივე კი მაინც სომეხებად იწოდებოდნენ... ქართველს გრიგორიანებთაგან ძველთაგანვე ყოველივე შინაური, თუ გარეული, ბარათების წერა სულ ქართულად სწარმოებდა. მათში სომხურად თვით მღვდლებიც არ სწერდნენ და გინდ რომ ეწერათ, მერე ამითი რას გახდებოდნენ, არაფერს. ქართლის ქართველ გრიგორიანებთაგან ქართული მწერლობის ასპარეზზედ სხვადასხვა შესამჩნევი მწერლებიც გამოსულან ძველ დროს... მადათოვი, ქიჩიკნოვა, ჩამჩი, მელქო, საიათნოვა, წყალობა ბუბუთოვი, ოსეფ ამიროვი... ზურაბ ანტონოვი... – კომედიების მწერალი და ცნობილი გვარი მიხილ ბირთველის ძე თუმანიშვილი, მწერალი და მელექსე, რომელიც „ცის-

კარში“ სწერდა დაარსებითგანვე და 1869 წელს „ცისკრის“ ერთი ნომრის „სალაყბოში“ ის პაზრი გამოთქვა, რომ „ჩვენ ტომით ქართველნი ვართ და მხოლოდ სჯულით სომეხნიო“, ამით გარდა ნიკოლოზ ხუდადოვი, ანასტასია თუმანიშვილი-წერეთლისა... ტერ ფილიპე ყათიმაზაშვილი, თფილისის გეგმის დამხატი ტერ შმოვანი და მრავალი სხვანი, ენით დაუთვლელნი, ყველას მოთვლა აქ ძნელია, ხოლო იმას კი ვიტყვით, რომ ძველადგანვე თფილისის ქართველ გრიგორიანებს თუ სომხის შთამომავალთათვის სახალხო ენას ქართული ენა შეადგენდა. ამ ენით სულდგმულობდნენ იგინი... სიკვდილის შემდეგაც კი საფლავის ქვებზეც ქართულად აწერდნენ, ასეთის ძველის ქართულის წარწერიანის ქვებით სავსეა ძველი ხოჯივანქის სასაფლავო, ასევე იყო ვანქის გალავანში და სხვა საყდრებთა მახლობლადაც ასე იყო, თვით საყდრის შენებათა ცნობებაც კი სწერდნენ ქართულად... თბილისის სომხობა ისევე ჰპატრონობდა ქართულ ენას, როგორც ქართველნი, უამისოდ არ შეიძლებოდა, რადგანაც მაშინდელი სომეხიც ტომით ქართველი იყო. იგი ქართველ გრიგორიანად უნდა შერაცხულიყო. ასეთ პირთაგან ქართულს ენაზედ ძლიერ ბევრი წიგნებია ნაწერ-ნათარგმნი... ჩვენი მოსაზრება იყო, რომ გვესაუბრა და დაგვესაბუთებინა ის გარემოებაც, რომ ქართველებში არიან ისეთნიც, რომელიც გრიგორიანთა სარწმუნოებას აღიარებდნენ და დღეს მის მეოხებით იგინი სომხის გვარადაც ირიცხებიან. ასეთი მოსაზრების დასამტკიცებლად საჭიროა ცოცხალი ცნობები, ნამდვილი ამბები ჭეშმარიტებასთან ახლოს მდგარი. ასეთ ჭეშმარიტებას ემორჩილება ყოველი განათლებული კაცი, ამ ჭეშმარიტებას ვერავინ ეწინააღმდეგება... აი, ესეც ზოგი გვარები ქართველ გრიგორიანებისა... ალავერდაშვილი, ალავერდოვი, მთანმინდელი, მამაპაპით ქართულის ენით მოლაპარაკე, დღეს ალავერდოვი, გაგვარებული... იგი სწერს შემდეგ საყურადღებო ცნობას, რომელიც უმნიშვნელო იქნება, რომ მოვიყვანოთ აქ: „მე ვსწავლობდი თბილისის სახელოსნო სკოლაში. მე სომეხი ვარ, მაგრამ სომხური არ ვიცოდი, საქართველოს სომხები მარტოდ სჯულით ვართ სომხები, თორემ ეროვნებით ქართველები ვართ, როგორც ფრანგები და თათრებიც, სომხების განყოფილებაში ქართული ენა აკრძალული აქვს, იქ არავის ასწავლიან ამ ენას, არც მე მასწავლიდნენ, ქართული წერა მე ჩემის შრომით და მალევე შევისწავლე, ამიტომ ამხანაგები მე „ვრაცას“ მეძახდნენ, ე.ი. ქართველს, როცა ეს ამბავი სომხური ენის მასწავლებელმა და მღვდელმა შეიტყეს, მათ ამის გამო სასტიკად გამკიცხეს, ქართულ ენას ნუ სწავლობო, ასეთი ვაი-ვაგლახით შევისწავლე ჩემი ღვიძლი ენა – ქართული“.²⁴⁰

ზ. ჭიჭინაძე ჩამოთვლის ქართველი გრიგორიანების გვარებს: ალხაზაშვილი – გვარის გადაკეთების შემდეგ – ალხაზოვი; აჭრიანი; არეშიძე – არეშოვი; აბულოვი – აბულიანცი – ძველი გვარი აბულაძე; ბარათაშვილი; ბაქრაძე – ბასილაშვილი – ბასილოვი; ბეგთაბეგისშვილი; გიგაური; გიორგაძე – ახალი გვარი გიორგიანცი; გველეხიანი – ახალი გვარი გველიანცი; დურგლიშვილი; ბერძენიშვილი; დალაქიშვილი; გულაშვილი – ივანგულაშვილი – ივანგულოვი; მამულაშვილი – მამულოვი; ღარიბაშ-

ვილი – კარიბოვი; ლოლაძე; ამბარდანა; კუხტიევი; მამაცაშვილი; მაჩაბელი; სანდაძე; ტურიაშვილი; თარხნიშვილი; მზარეული; სოსიაშვილი; შაბურიშვილი – შაბუროვი; ლარლიაძე; მუჩაიძე; თუშიშვილი – თუშურიანცი, ლაზიშვილი; ობოლგოგიანცი; ლამბარაშვილი; როსტომაშვილი; ჯაშიტაშვილი; ათაბეგოვი – ჯაყელი; ზურაბიშვილი; დიდ-ზურაბიშვილი – დიდ-ზურაბოვი; ქონიაშვილი – გვარის გადაკეთების შემდეგ – სალოვი; მესანთლიშვილი – გვარის გადათარგმნის შემდეგ – სეენიკოვი; მელიაშვილი – გვარის გადათარგმნის შემდეგ – ლისიციანი; ხუციშვილი; გომელაური; სულხანიშვილი; ზოზიაშვილი; ლომიძე; პანჩულიძე – პანჩულიანი; ფრიდონაშვილი; მალხაზიშვილი; ელისბაროვი; ნადირაძე; მენტეშაშვილი – მანთაშოვი; ნამალაშვილი; კოხტაშვილი; იასამანოვი; აღნიაშვილი; ბუხრაშვილი; ალავერდიშვილი; ნამურაძე; ქოჩორაშვილი – ქოჩრიანცი; მამაჯანაშვილი; მამინაშვილი; შანშეშვილი; მირაზაშვილი; თავქალაშვილი – თავქალიანცი; პურადშვილი – პურადოვი; თუშანიშვილი; ჯავახიშვილი; მირიანაშვილი; ნარიმანაშვილი; ნერეთელი; მარტიაშვილი; ფანიაშვილი; ძიკოვი; ხიდარბეგიშვილი; ხახანაშვილი; ზალიაშვილი; ხიზანოვი; მეღვინოვი; ბაინდურაშვილი; ჩხეიძე; დადიანი; დოლაშვილი; კოშკაშვილი; გოზალოვი; საფარიშვილი; ხიმშიაშვილი; წმინდოაშვილი; დონდაროვი; გიორგაძე; ქიტიაშვილი; ხარაზიშვილი; მელორიშვილი; ჩარექაშვილი; მეტივიშვილი; ხახუტაშვილი; მანველოვი; აფხაზიშვილი; ხუბლარია; ჭიპაშვილი; ღვთისიევი...²⁴¹

არც ერთ ზემოთ დასახელებულ ავტორს არ მიაჩნია, რომ საქართველოში მცხოვრები ყველა სომეხი წარმოშობით უთუოდ ქართველია, არა, ისინი წერენ, რომ საქართველოში ცხოვრობდა სომხეთიდან გადმოსახლებულ „ნამდვილ სომეხთა“ გარკვეული რაოდენობა, მაგრამ მათ გვერდით ცხოვრობდნენ ის ქართველები, რომელთაც მიიღეს გრიგორიანული სარწმუნოება და აგრეთვე ის ქართველები, რომელთაც მიიღეს კათოლიკური სარწმუნოება სომხური ტიპიკონით. შემდგომ, რადგანაც ხალხი იმ დროს ერთმანეთისაგან ვერ არჩევდა ეროვნებასა და სარწმუნოებრივ მიმართულებას, სომხურ ეკლესიასთან დაკავშირებული ყველა ქართველი „სომხად“ იქნა ჩათვლილი.

ასეთი მდგომარეობა გამონაკლისი არ არის. ცნობილია, რომ ის ქართველები, რომლებმაც მაჰმადიანობა მიიღეს – „თათრებად“ იწოდებოდნენ ქრისტიანთა მიერ. ხოლო ის ქართველები კი, რომელთაც კათოლიკობა მიიღეს, „ფრანგებად“ იწოდებოდნენ მართლმადიდებელთა მიერ. ასევე გრიგორიან ქართველებს „სომხებს“ უწოდებდნენ. ცოტა მოგვიანებით კი სომხურტიპიკონიანი ქართველი კათოლიკეებიც „სომხებად“ იქნენ აღრიცხული.

ქართველი კათოლიკეები რომ „სომხდებიან“, ეს დადასტურებულია მეცნიერთა მიერ. მ. თამარაშვილმა ვატიკანში მოძიებულ დოკუმენტებზე დაყრდნობით ეს დაამტკიცა თავის ნიგნებში.

„რაც შეეხება ქართველ კათოლიკეებს, იმის გამო, რომ ვატიკანში კონგრეგაციის მიერ ქართული ენა არ იყო დამტკიცებული ღვთისმსახურებისათვის მოქმედ ენად, გა-

ბატონდა ლათინური და სომხური ენები. იმის გამო, რომ თურქეთმა XVI-XVII სს. ჩაკეტა ევროპაში მისასვლელი გზები და მისიონერებს აუკრძალეს აქ შემოსვლა, თანდათან ქართული კათოლიკური ეკლესიებიდან გამოიდევნა ლათინური ენაც (მისი უცოდინარობის გამო) და ქართველი კათოლიკეები შერჩნენ სომხურ ენას, ხშირ შემთხვევაში ქართველ კათოლიკეთა მრევლს სომეხ კათოლიკეთა წარმომადგენლები თუ გასომხებული ქართველები წინამძღვრობდნენ. ასეთი ვითარება ქართველ კათოლიკეთა სრულ დაბნევას იწვევდა, რადგან მეტყველებდნენ ქართულად, აიძულებდნენ ელოცათ სომხურად, ადიდებდნენ რომის პაპს და ცხოვრობდნენ თურქული პოლიტიკის ქვეშ.

სომხურ-კათოლიკური ეკლესია ხელმძღვანელობდა მათ ჯვრისწერა-მონათვლას. მონათვლისას არქმევდნენ სომეხი კათოლიკე ეპისკოპოსის მიერ რეკომენდებულ სახელებს და ასე თანდათან იცვლებოდა მათი ნამდვილი ვინაობა. ხშირად ახალ სახელს ახალი გვარის ხელოვნურად შექმნა და გადაკეთებაც მოსდევდა. შოვინისტი კათოლიკე მოძღვარნი ყველაფერს აკეთებდნენ იმისათვის, რომ ქართველ კათოლიკეებს დაევიწყებინათ მშობლიური ენა, გვარი, წარმომავლობა და ბოლოს, რადგანაც კონგრეგაციას მათ საეკლესიო ენად სომხური ჰქონდა დამტკიცებული, სომხებად გამოეცხადებინათ. სამწუხაროდ, როგორც უკვე ზემოთ ვნახეთ, სოფ. ველის მაგალითზე, მესხეთის სინამდვილეში ეს ნაწილობრივ კიდევ გაკეთდა.²⁴²

მ. თამარაშვილი წერს, თურქ-ოსმალების ბატონობამ თუ როგორ გაანადგურა მესხეთი, ამას „...დღესაც ლაღადებს გავერანებული ქვეყანა, აურაცხელი ნანგრევები და მეტადრე სამცხის დიდებული 19 საეპისკოპოსოს ერთიანად მოსპობა. ამ უწყალო სერას ვინც კი გადაურჩა ქართველი მართლმადიდებელთაგანი, ძალაუნებურად მამადაინობა მიიღო, რადგან XVI საუკუნეშივე ოსმალეთმა მოუსპო გზა ევროპელ მისიონერებსა, უმწყემსოდ დატოვებულ სამცხის ქართველ კათოლიკებსაც იგივე შავი დღე დაადგათ, ხოლო მათმა მცირე რიცხვმა შეირჩინა უკვე მიღებული კათოლიკე სარწმუნოება სომხის ტიპიკონის მიღებითა, რადგან ამ დროს სომხობას ოსმალეთი ისე არ ანუხებდა, როგორც სხვა ტომის ქრისტიანებს, რომლებიც დაიხსნა არა მარტო სიკვდილისაგან, არამედ სხვა ბევრნაირი შეწუხებისგანაც. ამ გარემოების წყალობით, ისინი შეუერთდნენ სომხის ტომის კათოლიკებს არა მარტო სარწმუნოებით, არამედ ერობრივადაც, რათა მათსავით უშიშრად ყოფილიყვნენ გამძვინვარებულს ოსმალეთის მთავრობის ხელში. ვერც გაბედეს შემდეგ ქართული ტიპიკონის მიღება, რადგან მათი მტარვალნი ბატონისაგან მოელოდათ ან სიკვდილი, ან გამამადაინება“.²⁴³

მ. თამარაშვილი აღწერს სრულ სურათს, თუ რა მიზეზის გამო იღებდნენ ქართველები სომხურენოვან წირვა-ლოცვას თავიანთ ეკლესიებში და თუ რატომ აღიარებდნენ ისინი თავიანთ თავს სომხებად და არა ქართველებად. აღნიშნავს, რომ ამგვარი „გასომხებით“ ქართველები არა მარტო ქრისტიანობას ინარჩუნებდნენ, არამედ ხშირად სიცოცხლესაც კი. სომხურმა ეკლესიამ შეძლო სიკვდილისაგან დაეხსნა და ქრისტიანობისათვის შეენარჩუნებინა უამრავი ქართველი. იგივე ითქმის ქართველი გრი-

გორიანების შესახებაც – ისინიც სომხურ ეკლესიას ეფარებოდნენ თავიანთი ცოლ-შვილის, სიცოცხლისა თუ ქონების გადარჩენის მიზნით.

ქართულ ეკლესიას კი, როგორც ცნობილია, ებრძოდნენ ოსმალეთიც და სპარსეთიც, არა მარტო ქართული სახელმწიფოებრიობა იყო მათთვის მიუღებელი, არამედ ქართული ეკლესიაც. შეიძლება ითქვას, ამ უთანასწორო ბრძოლაში ქართული ეკლესია გამარჯვებული გამოვიდა დასავლეთ და აღმოსავლეთ საქართველოში. მესხეთის, საინგილოსა და ლორე-ტაშირის გარდა მან თითქმის მთელ საქართველოზე გავლენა შეინარჩუნა.

XIX საუკუნის ბოლოს აღმოჩნდა, რომ საქართველოს ზოგიერთი დაბა-ქალაქის, სოფლისა თუ კუთხეების მოსახლეობის ერთ ნაწილს სომხები შეადგენდნენ. მ. თამარაშვილმა, რომელიც დაინტერესებული იყო ამ საკითხით, მოიძია სხვადასხვა უცხოენოვანი წყაროები და განაცხადა: „რაოდენიც კი შეგვეძლო, თითქმის ყველა შესანიშნავი აღმოსავლეთის ისტორია და მგზავრთა წერილები გამოვიძიეთ, მაგრამ ვერაფერი ვპოეთ სომხების გადმოსახლების შესახებ საქართველოში უწინარეს XVII საუკუნისა. ამისათვის უნდა ვთქვათ, რომ სომხებს გადმოსახლება და საქართველოში დამკვიდრება დაუწყიათ XVII საუკუნის დამდეგს“...²⁴⁴

სომხები შეიძლება გადმოსახლებულიყვნენ 1615-1618 წლებში შაჰ-აბასის მიერ საქართველოს მოხრების დროს. 1687-1747 წლებში ნადირ-შაჰის დროს, 1780 წელს ერეკლეს მიერ.²⁴⁵

მაგრამ მათი რაოდენობა დიდი არ იყო.

სომეხთა ძალზე დიდი გადმოსახლება იწყება XIX საუკუნეში, 1804 წლის დასაწყისში, 1828 წელს სპარსეთიდან გადმოსახლდა 40 ათას სულზე მეტი სომეხი, 1829 წელს თურქეთიდან გადმოსახლდა 70 ათას სულზე მეტი სომეხი.²⁴⁶ გადმოსახლდნენ აგრეთვე 1895 წელს.

მიუხედავად ამისა, როგორც პაატა გუგუშვილი წერდა, XIX საუკუნის დასაწყისში სომეხთა პროცენტული რაოდენობა ამიერკავკასიაში დიდი არ იყო და 6%-ს შეადგენდა.

გადმოსახლებული სომხები სრულებით განირჩეოდნენ საქართველოს ადგილობრივი „სომხებისაგან“ ენით, ქცევა-ზნით, ნეს-ჩვეულებით, ცხოვრების სახით და ყოველმხრივ.

„ვახუშტი ბორჩალოს აღწერაში ასახელებს ესრედ: „ამ ადგილთა შინა მოსახლენი არიან სარწმუნოებით სომეხნი და მცირედად ქართლის სარწმუნოებისა, არამედ ქცევა-ზნითა ქართულითა“. ამნაირ სომხების ტომით ქართველობისა ჩვენ ეჭვი არა გვაქვს, რადგან საზოგადოდ შენიშნულია, რომ სომხები საცა წავლენ, თავიანთ ზნე-ჩვეულებას არ სტოვდნენ და სხვისას არ სცვლიან, სხვათა შორის, თვით მოგზაური გამბაც მონმობს, რომ საქართველოში სომხები არაფრით ემსგავსებიან ქართველებს და მათში ირჩევიან თავიანთი ზნე-ჩვეულებით. ამ ფაქტს ყველანი ცხადად დავინახავთ, უკუ-

თუ ჩაუვკვირდებით ამ ერთი საუკუნის წინეთ საქართველოში გადმოსახლებულ სომხებს, რომლებსაც თავიანთი არარაი დაუტოვებიათ და სხვა ზნე-ჩვეულება არ შეუთვისებიათ. დღესაც ყველაფერში ისეთი სომხები არიან, ყოველის მხრით, როგორც იყვნენ ამ ერთი საუკუნის წინეთ, აქ გადმოსახლების დროს. ეს ფაქტი საბუთს გვაძლევს ქართველ ტომად შვერაცხოთ ყველა ისინი, რომლებსაც სომხებისა მარტო სარწმუნოება აქვთ და არა ზნე-ჩვეულება. ის საკითხი, რომ ქართველობაშიც მოიპოვებინ სომხის მერჯულენი – ე.ი. ქართველი გრიგორიანები, ჯერ ბ. კლდიამ აღძრა „ივერიაში“ 1902 წელს, ხოლო შემდგომ იმავე წელს მოსკოვის ლაზარეს აღმოსავლეთი ენების ინსტიტუტის პროფესორმა ბ. ხახანაშვილმა „კავკაზ“ – რუსულ გაზეთში. ამავე საგანს შეეხო ბატონი ლასი 1904 წლის იანვრის დღის „ივერიაში“.²⁴⁷

ქართველ გრიგორიანებს, როგორც ცნობილია, „სომხებს“ უწოდებდნენ. აგრეთვე, ქართველ კათოლიკეებსაც, განსაკუთრებით კი სომხურენოვანი ნირვა-ლოცვის მქონეთ. ამიტომაც ქართველთა გადაგვარების ამ სახეს უნდა ეწოდოს ქართველთა არმენიზაცია.

მ. თამარაშვილი წერს – „ახლახანს გორში და ახალციხეში (1703 და 1705 წ.) დაწერილი საბუთები აღმოაჩინეს, რომლებიც ცხადად გვიმტკიცებენ იქაური კათოლიკების ქართველობას ნათლისღების სახელებით და სხვა გარემოებით... აი, სხენებულ ახლად ნაპოვნ საბუთებში ზოგიერთი სახელები: მინდორათი, მანანაძე, ნალდაძე, ნებიერიძე, მიქელაძე, ხურციძე, ქათამათი, ზაზათი, ბეროთი, ბერომელათი, მალხაზათი, კეჟერათი, გულსპათი, ტეტიათი, ბატონათი... ხიზანათი, ცხელათი, თელიათი, ტყავაძე, ოშიაძე, მაისურაძე, ჰოროველათი, მეჩხუათი, ფილიჭამიათი, გოდელათი, გოდერმათი, თუთელათი, ხუთქალთი... ნახვრეტათი, ქვათი, ფუფულათია, გედიათი, კენჭიანთი, ხრინწიანთი... კბილათი, კოჭიბროლათი, სარდალათი, კანდელაკიანთი, ძამათი, პუნკათი, ხახიანათი, გელაჭამიათი, ჭოტუათი, ეთერათი, პურადათი, ქოჩორათი, ღვინიათი, ჩიტირეკათი, ამზერიანთი, ქონიათი და სხვა... (კაცების სახელები) ქრისტესა, ღვთისა, აღდგომელა, მახარა, დარჩია, ოჭია, განია, ბერუკა, ჩიტა, შერმაზანა, ერეკლე, რამაზა, სავა, ნიკო, გოგიტა, ფარსადანა, ნადირა, ხოშა, მახარობელი, კიკინა, ზაალი, ელიზბარა, გლახა, საბა, ყოყუა, ბეჟანა, ზურაბა, ამირანა, პაპუა, მამუკა, პაატა, გოგია, ბეჟუა, მამულა, შაქრო, ნიკაშა, მალაქია, ნონო, ნონია, იორდანე, საყვარელა, შიო, თამაზა და სხვა. დედაკაცის სახელები: მზექალა, მზისადარა, ვარდიგულა, გულსუნდა, იაგუნდა, ნათულო, დედიქალა, დედიჯანუ, დარეჯანა, თუთა, თვალშვენიერი, ძუძუნა, თამარა, ლელო, ყბანითელა, გუნდო, ბატონდედა, გულგულა, ყბაჩუა, ბანგიანი, ვარდო, გუნდო, დედება, თეთრუა, ლოყანითელა, გედო, კაკალო, ყაყაჩო და სხვა“.²⁴⁸

ყველა ესენი ქართველი კათოლიკენი სომხებად იწოდებოდნენ. სიმართლე გაირკვა მიხეილ თამარაშვილისა და სხვა ქართველ მოღვაწეთა გმირული თავდადებით.

თბილისის მოქალაქეთა გაგრიგორიანების შემდეგ გრიგორიანთა უზნებში არსებული ქართველთა ეკლესიები, უმრევლოდ და უმოქმედოდ დარჩენილნი – გრიგორია-

ნებს რჩებოდათ. მათი მართლმადიდებელი წინაპრების მიერ იყო აშენებული კიდეც ეს ეკლესიები. ეკლესიის მრევლი მხოლოდ სარწმუნოებას იცვლიდა, საეკლესიო შენობა კი კვლავ ძველი რჩებოდა. თამარაშვილი წერს – „ი, სხვათა შორის, რავდენი ეკლესიები დაიჩემეს და მათში ქართული წარწერები გააქრეს – ტფილისში მეიდნის თავზე ყოფილა პატარა გუმბათიანი ეკლესია, დღეს სურფ-გეორქად წოდებული წმ. ნიკოლოზის ეკლესია, დღეს ჯიგრაშენის ეკლესიად წოდებული, ავლაბრის ხიდის იქით მყოფი ისნის ეკლესია, ფეთხაინის ეკლესია, ძველად ბეთლემის ღვთისმშობლისად წოდებული, ტფილისის ახლოს თელეთის წმიდა გიორგის ეკლესია, შავნაბადას ეკლესია, თელავის ღვთისმშობლის ეკლესია, რომელიც ერეკლე მეფის სახლის ეზოში ყოფილა, ჯავახეთში კუმურდოს ეკლესია და სხვა“.²⁴⁹

მართლაც, გიულდენშტედტი, რომელმაც იმოგზაურა საქართველოში, ჩამოთვლის თბილისის სომეხთა ეკლესიებს. მას თავის ტექსტში უცვლელად გადააქვს ეკლესიათა სახელები, რომლიდანაც ჩანს, რომ ამ ეკლესიებს იხსენიებენ ქართული სახელით „საყდარი“, კერძოდ, ამ სომხურ ეკლესიებს ჰქვიათ –

„Zichis Sagdari“ – ე.ი. „ციხის საყდარი“;

„Petchemo Sagdari“ – ე.ი. „ფეთხაინის საყდარი“;

„Wankis Sagdari“ – ე.ი. „ვანქის საყდარი“;

„Melikis und Subsarnisi Sagdari“ – ე.ი. „მელიქის, ანუ სუბსარქისის საყდარი“, „საგაშენი“, „წორაშენი“, „მოლნინი“, „ჯიგრაშენი“, „სურბნიშანი“, „კოზმანი“, „ქამოანი – ქამონთ ეკლესია“, „ზირკიანი – ზირკიანთ ეკლესია“, „სუბკარაპეტესა“, „კასების“, „პეტროს“, ანუ „სუბკარაპეტას“ საყდარი ან ეკლესია; „კასების“ ეკლესია, „პეტროს ეკლესია“.²⁵⁰

სხვათა შორის, აღსანიშნავია, რომ გიულდენშტედტის დაკვირვებით ლეკების გარემოცვაში მცხოვრები ქართველები ლეკდებოდნენ, ხოლო ოსთა შორის მცხოვრები ქართველებიც ასევე კარგავდნენ ენას და რელიგიას.

„კავკასიელ მთიელთა შორის, განსაკუთრებით ლეკებსა და ოსებში არიან ბევრი ქართველები, რომელთაც რელიგიასთან ერთად, ენაც დაივიწყეს.“²⁵¹

მოგზაური აღნიშნავს, რომ ქართველობა იმ სოფლებისა, რომლებიც მოექცა მაჰმადიანების ხელქვეით, გამაჰმადიანდნენ და ამით გათათრდნენ“, – იგულისხმება საინგილო.

„...ჭარმა შემდეგი სოფლები მოსტაცა კახეთს – ალიანათი, კახი, ვარხიანი და ინგუხი. ისინი ეკუთვნიან უკვე დასახლებულ ჭარელ პატარა მთავრებს. მათი მოსახლეობა ჯერაც ქართველებია, მაგრამ ცოტა აქვთ ქართული ჩვევები და თითქმის ურელიგიოდ არიან. თუმცა, მეტი წილი მოსახლეობისა ქართველებია, მაინც ისინი სარწმუნოებით მაჰმადიანები არიან... ეს მხარე თებელთან ერთად ადრე ემორჩილებოდა კახეთის მეფეს და იყო ქრისტიანული. ახლა ის დამოუკიდებელია. არა აქვს რელიგია. განსაკუთრებით ჭარი ძალიან ყაჩაღურია. ისინი თვლიან თავს სუნის სექტის მაჰმადიანებად“.²⁵²

გიულდენშტედტი აღწერს, თუ როგორ იცლებოდა ქართლის მთიანეთი ქართუ-

ლი მოსახლეობისაგან და როგორ უპატრონოდ და უმრევლოდ რჩებოდა ქართველთა ეკლესიები. ცხინვალის ჩრდილოეთით აჩაბეთის ციხიდან 15 წუთის სავალზე არის სოფელი ქურთა, რომელიც დასახლებულია ქართველებითაც და ოსებითაც... სოფელ სხლებში ჯერ კიდევ არის პატარა ძველი ქეთკირის ეკლესია, რომელშიც ჯერეც დგას ვერცხლით მოჭედილი ჯვარი, ის არის 2 ფუტის სიმაღლის და 40 წლის წინათ თავად მაჩაბელმა და მისმა მეუღლემ შემოსწირეს. თავადს არ ჰქონია საზაფხულო სახლი. ეს ეკლესია ახლა მხოლოდ დამნაშავე ოსებს ემსახურება თავშესაფარად“.²⁵³

ნ. ბერძენიშვილი წერს, რომ ჩრდილოკავკასიელი ტომები საქართველოსაკენ ჯერ კიდევ XIII საუკუნეში დაიძრნენ, მაგრამ ერთიანი საქართველოს სახელმწიფოს დაშლის შემდეგ (XVI საუკუნიდან) ისინი თანდათანობით შემოვიდნენ საქართველოში და ადგილობრივ მცხოვრებლებს შეერივნენ.

„XIII საუკუნეში ოქროს ურდოს მონღოლებმა იმიერკავკასიის ველები დაიჭირეს და თავის სამომთაბაროდ აქციეს. მთას შემოხიზნული ადგილობრივი მოსახლეობა – აფხაზნი, ჩერქეზნი, ოსნი, ლუნძ-ლიღვნი თანდათან ამიერკავკასიისაკენ მოინევენ და პირაქეთ კავკასიის ტომებს – დვალეებს, ფხოველებს ერეოდნენ“.²⁵⁴

თუ XIX საუკუნემდე, ასე თუ ისე, ქართული ეკლესია იცავდა საქართველოს ქართული მოსახლეობის „ქართველობას“, იმის შემდეგ, რაც საქართველოს ავტოკეფალია გაუქმდა, კიდევ უფრო გაღრმავდა ქართველთა როგორც არმენიზაციის, ისე სხვა ტომებსა და ხალხებში ასიმილაციის პროცესი, როგორც ამას იმდროინდელი აღწერის მასალები უჩვენებენ.

ქსნის ხეობაში „სოფ. ზოდების ძირითადი მკვიდრნი 1774 წელს იყვნენ ოდიშვილები... საინტერესოა ეთნოგრაფიული მასალა ოდიშვილების შესახებ. „ჩვენი წარმოშობა სულ სხვა გვარი იყო. ძირ-გვარი ყოფილა ცეცხლაძე. თავიდან მეჯუდის ხეობის სოფელ არდისში უცხოვრიათ. მანდ ყოფილან სამი ძმანი ცეცხლაძეები (ალსანიშნავია, რომ ცეცხლაძეები 1744 წლის აღწერის თანახმად ჭურთისხევის მკვიდრნი არიან – რ.თ. იხილეთ ჯავახ. გვ. 184). ერთს ერქვა ბედო, მეორეს – მელა, მესამეს – ოდი. ესენი ჩამოსულან და დაუკარგავთ ნამდვილი გვარი ცეცხლაძე და გადაკეთებულან სამ გვარად: ოდიშვილად, ბედოშვილად და მელაძედ. მელაძის წინაპარი დასახლდა ჭერთში, ოდიშვილისა – ზოდებში, ბედოშვილისა – საფარშეთში. მელაძეები და ბედოშვილები – გაოსდნენ. ხევიც არიან ოდიშვილები. პაპაჩემის გადმოცემით ისინი ზოდებში მოდიოდნენ სალოცავად“.²⁵⁵

„XIV საუკუნიდან ქართლის მთაში იწყება ოსური ნაკადის შემოღწევა“.²⁵⁶

ოსები ჯერ დიდი და პატარა ლიახვის სათავეებთან, ხოლო უფრო მოგვიანებით ქსნის ხეობის სათავეებში ესახლებიან. დვალური მოსახლეობა ოსური დაფენების ქვეშ ექცევა. ოსური დაფენების ქვეშ მოექცა ადგილზე მოსახლე ქართველობა, რომელთაც ოსებისაგან შეისწავლეს სალაპარაკო ენა და გადმოიღეს მათი ზნე-ჩვეულებანი, ეს პროცესი დაიწყო XIV საუკუნიდან და დღემდე გრძელდება.²⁵⁷

როგორც აღინიშნა, XIX საუკუნეში ქართული ეკლესიის ავტოკეფალიის გაუქმების შემდეგ ქართველთა გაგრიგორიანებას ფართო ხასიათი ჰქონია – „ეს შეღავათი და კიდევ ბევრი სხვა (რომ მაჰმადიანური სამყარო სომხურ ეკლესიას ნაკლებად ავიწროებდა) ქართველთათვის ერთგვარ სატყუარას წარმოადგენდა, რასაც ლარიბი გლუხობა თუ ლარიბი ქართველი მოქალაქე ადვილად ეტანებოდა. ამ ნიადაგზე ბევრმა ქართველმა მიიღო გრიგორიანობა და სომეხად მოგვევლინა. გასომეხება მიმდინარეობდა არა მარტო ქალაქებში, არამედ სოფლებშიც.“

XIX საუკუნის მეორე ნახევარში ბატონყმობის გადავარდნის შემდეგ, მრავალი ქართველი მებატონის მამული უვარდებოდა სომეხ დიდუფარს. ზოგჯერ ამ მამულზე მსხდომი გლეხები ახალი მებატონის სარწმუნოებასაც ლებულობდნენ²⁵⁸. ეთნოგრაფ ნ. ვოლკოვას 1976 წელს დმანისის რაიონს სოფ. ვარდისუბანში ასეთი საინტერესო მასალა აქვს დაფიქსირებული: ვარდისუბანში ცხოვრობენ ქართველები და სომეხები. სომეხები ეწერებიან მინასიანცებად, მიქელიანცებად, ავაქიანებად და მარქარიანებად, პასპორტშიც უწერიათ, რომ არიან სომეხები. მათ სომხური ენა არ იციან. მათი მშობლიური ენა ქართულია. ყოფითი წეს-ჩვეულებით და კულტურის ყველა ნიშნით ქართველები არიან, სომხურ ყოფასთან არაფერი აკავშირებთ. თითქოს ისეთი სურათი იქმნებოდა, რომ სომეხების ქართველებთან ასიმილაციას უნდა ჰქონოდა ადგილი, სინამდვილეში კი ეს ასე არ არისო, წერს ნ. ვოლკოვა. გამოკითხვის შედეგად გაირკვა, რომ აქაური სომხური გვარების მატარებლები წარმოშობით ქართველები არიან და აქ ასიოდე წლის წინ მოსულან სხვადასხვა რაიონებიდან. ასე, მაგალითად, მინასიანცების და მიქელიანცების წინაპარი დიდძელი თეთრაძეები ყოფილან, რომლებიც დიდი დანაშაულის გამო თაობის წინ გადასულან. მარქაროვების წინაპარი გორელი მენაბდიშვილები ყოფილან. მარქაროვებს ვარდისუბანში ახლაც მენაბდიანთს ეძახიან (პატრონიმიულ სახელს) და არა მარქაროვებს. აქაურებს კარგად ახსოვთ, თუ როგორ შეუცვალა ადგილობრივმა სომეხმა მემამულემ ქართველებს ქართული გვარები სომხურად.

ჩვენ მიერ 1985 წელს ამავე სოფელში იგივე მასალა იქნა დამოწმებული. მაგ. სიმონიშვილებს სომეხმა მებატონემ სიმონიანცებად გადაუქეთა გვარი.

სომეხები იმთავითვე ხელს ჰკიდებდნენ ვაჭრობა-ხელოსნობას. გრიგორიანული ეკლესია ქართული ეკლესიისგან ერთგვარად განზე იდგა. სომხურ მოსახლეობას მღვდელმსახურებისათვის XX საუკუნის დასაწყისში შიდა ქართლის რაიონებში 133 ეკლესია და 137 მღვდელი ტერტერა ემსახურებოდა. მათი მრევლი 100 ათასამდე კაცს შეადგენდა²⁵⁹.

„...განსაკუთრებით ღირებულია XIX საუკუნეში რამდენჯერმე ჩატარებული მოსახლეობის კამერალური აღწერის მასალები და 1886 წლის საოჯახო სიები (სს). ქართველი მონოფიზიტები (გრიგორიანები) ხშირ შემთხვევაში სომხური ეროვნებისადმი არიან მითვისდებული. ამ შემთხვევაში გადამწყვეტი აზრი აღმწერთა მიერ სარწმუნოებრივ მომენტზეა გადატანილი. თუ ქართველი, მართლმადიდებლური რწმენის გარდა აღიარებდა სხვა

სარწმუნოებას, ის მოსახლეობის შეხედულებით ქართველი აღარ იყო. ასე მოინათლნენ სომხებად აღმოსავლეთ და სამხრეთ საქართველოს მოსახლეობის გარკვეული ნაწილი, ფრანგებად (და სომხებად) – კათოლიკე ქართველები სამცხე-ჯავახეთში, ინგილობად – მაჰმადიანი ქართველები ისტორიულ ჰერეთში, თურქებად – მაჰმადიანი ქართველები სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში... ცნობილია, რომ საქართველოში მონოფიზიტური ქრისტიანობა გავრცელდა ქართველთა შორისაც და ჩამოყალიბდა ქართველ გრიგორიანთა თავისებური ჯგუფი... გორის მაზრის თარიანის საზოგადოების სოფელ ახალდაბაში სხვადასხვა გვარის ქართველებთან ერთად მოსახლეობენ პაპუაშვილები, თათრიშვილები, ნაცვლიშვილები, თანდილაშვილები, გიორგაშვილები, კუტიშვილები, ჯავახიშვილები. ჩამოთვლილ გვართა წარმომადგენლები სომხური ეთნიკური ფენისადმი არიან მიკუთვნებული. ჩვენი ღრმა რწმენით, სარწმუნოებრივი მომენტის გამო, აღნიშნული გვარ-სახელების მატარებელნი ამავე სს-ის მიხედვით საქართველოს სხვა რეგიონებშიც არიან განსახლებულნი და ყველანი ქართველებს ეკუთვნიან... საერთოდ, 1886 წლის სს-ით შეიძლება გამოთვლა, თუ რამდენი კომლი, გვარი, სული არის ჩამოცილებული ხელოვნურად ქართულ ეთნოსს და მექანიკურად სხვა ეთნოსზე, ამ შემთხვევაში სომხურზე მინერილი... ახალქალაქი (ქართლის) სომხური გვარსახელების ჩამოთვლას აქ არ შეევუდგებით, მაგრამ უნდა დავასახელოთ ზოგიერთი „სომხური“ გვარსახელი: მამასახლიშვილი, ქვრივიშვილი, ხუციშვილი, მეზურნიშვილი, გოგინაშვილი, ოქრომჭედლიშვილი, ჩალაშვილი, ტატანაშვილი, აბუაშვილი, გაბრიელიძე, ნვერიანაშვილი, მჭედლიშვილი, ნასყიდაშვილი, ივერიანოვი, ფირალიშვილი, გოდერძიშვილი, მამაცაშვილი... ჩამოთვლილ გვარსახელებს ქართული ძირები აქვთ, ეთნოგრაფიული მასალეობითაც ისინი გრიგორიანი ქართველები იყვნენ... გორის მაზრის სოფ. ბერბუკში მოსახლეობდნენ გიგაურები. სს-ით გიგაურები სომხურ-გრიგორიანული სარწმუნოების გამო, სომხური ეთნოსისადმი არიან მიკუთვნებულნი... ვერხვიაშვილების ერთი კომლი თუ სომხური გრიგორიანული სარწმუნოების მიმდევარი და ეროვნებით „სომეხია“, მეორე – მართლმადიდებელია და ქართველია. გორის მაზრის სოფელ ვაყაში სომხური ეთნოსისადმი არიან მიკუთვნებულნი იმედაშვილები, მამულაშვილები, მეკარიშვილები... გრაკალში – პაპუაშვილები, გოგინაშვილები, დურგლიშვილები, ტატიაშვილები; დიდ გარეჯვარში – თუშიშვილები, მუნჯიშვილები, დირბში – კულუმბეგაშვილები (ამ გვარის წარმომადგენლები, საერთოდ, ოსები არიან), დოლიაშვილები, მოძმანაშვილები, თეთრუაშვილები, ქოთუაშვილები, ბერიანაშვილები, პაატაშვილები... ზემორეხში – კაკიტაშვილები, მამუკლაშვილები, ქართველიშვილები, კაბულაშვილები (ეს გვარიც ოსურია), ტყვიავში – ქარელები, მერაბიშვილები, გიგუაშვილები, ხაბაზიშვილები და მრავალი სხვა. სოფ. კავთისხევში სომხურ-გრიგორიანული რწმენის გამო სომხური ეროვნებისადმი არიან მიკუთვნებულნი: ნანიკაშვილები, ქსოვრელები, ირემაშვილები, ბასიაშვილები, ბიჭიკაშვილები... ქვახვრელში – ბერიკაშვილები, პაპიაშვილები, გოგოლაშვილები, მეთიაშვილები, ხუციშვილები, გიგოლაშვილები... ახალგორში მოსახლეობენ ისეთი გვა-

რებიც, რომლებიც სომხური ეთნოსისადმი კონფესიური მიკუთვნებულობის გამო არიან მიწერილი. ასეთ გრიგორიან ქართველებს შორის შეიძლება დავასახელოთ: მზარეულოვი, ბურდინოვი, მერაყოვი, კაკილოვი, კიკოლაშვილი, ხუბაშვილი (ძირითადად ოსი), ხოცუელაშვილი, ბერიაშვილი, ლოსეურაშვილი, გათენაშვილი, გელიაშვილი, დათი-აშვილი, გრემელაშვილი, ცაგარელი. ეთნოგრაფიული მასალებითაც, ჩამოთვლილი გვარები ქართველები არიან, რომლებმაც გარკვეული მიზეზების გამო მიიღეს სომხურ-გრიგორიანული სარწმუნოება და შესაბამისად, მიეკუთვნენ სომხურ ეროვნებას... ქართველი გრიგორიანების ჩამოთვლა 1886 წლის სს-ის მიხედვით შეიძლება გაგვეგრძელებინა აგრეთვე თბილისის, თელავის, სიღნაღის მაზრებიდან... ავიღოთ მაგალითად, თბილისის მაზრის სოფელი – ახალსოფელი, სადაც მოსახლე კაზაროვების ერთ ნაწილს მიწერილი აქვთ – „ესენი მათიაშვილები არიან“. მეორე ნაწილს – „ესენი მართიაშვილები არიან“. სოფელ კუმისში მკვიდრობდა „კეკლოვი (ესენი ალავერდაშვილებია)“. კუმისის მოსახლეობის დიდი ნაწილი ქართველები იყვნენ (გრიგორიანული რწმენის გამო კი სომხებად არიან ჩაწერილი)... ბაბალაშვილი, გურასპაშვილი (შეადარე გურასპაული), საყვარელაშვილი, მათურაძე, თათარაშვილი, გზირიშვილი, გარსევანოვი, ხორიტიოვი, გურამოვი, გაბიევი, ყუყუიაშვილი, ტეტიანაშვილი, კახელაშვილი, ქობულაშვილი, ოლქიაშვილი, დედილაშვილი, ნინიაშვილი, სოზიაშვილი, მაისურაძე, საყვეაროვი, კახუროვი, როსტიაშვილი... პატარა ერგნეთში – „გრიქურაშვილი (ესენი მესტივირიშვილები არიან)“, სართიჭალაში – „სტეფანოვი (ესენი გარსიაშვილებია)“, სანიორეში – „ოხანაშვილი (ორკოდაშვილებია)“, „სარქისაშვილი (კიკუაშვილებია)“, ყანდაურში – „კუზანაშვილი (გამტკიცულაშვილებია)“, ჩუმლაყში – „დემუროვი (მენაბდიშვილებია)“, ანანაურში – „სტეპანოვი (მუხაშვილებია)“... მთელი შუა საუკუნეების მანძილზე საქართველოში სომხური მოსახლეობა იყო, და შესაბამისად, ქართველი გრიგორიანებიც, მაგრამ ამ უკანასკნელთა რაოდენობის ზრდა განსაკუთრებით იგრძნობა XIX საუკუნის შუა ხანებიდან (არაერთი მაგალითი შეიძლება მოგვეტანა XIX საუკუნის სხვადასხვა პერიოდის კამერალური აღწერებიდან, რომლებშიც ესა თუ ის გვარები ჯერ მართლმადიდებლებად და ქართველებად, შემდეგ კი გრიგორიანებად და სომხებად არიან ჩაწერილი). საქართველოში XIX საუკუნეში ქართველი გრიგორიანების ზრდა, ჩვენი აზრით, დაკავშირებული უნდა იყოს ქვეყანაში კაპიტალისტური ურთიერთობის სწრაფ ზრდასა და 1811 წლიდან საქართველოს მართლმადიდებლური ეკლესიის ავტოკეფალიის დაკარგვასთან.²⁰

ზემოთ აღწერილი პროცესი საქართველოში XX საუკუნეშიც უნდა გაგრძელებულიყო, მაგალითად, ავიღოთ მესხეთი. აქ 5 რაიონში – ახალქალაქის, ბოგდანოვკის, ასპინძის, ახალციხისა და ადიგენის რაიონებში, 1923-24 წლებიდან 1980 წლამდე, აღარ მოქმედებდა არც ერთი ქართული ეკლესია (არც მართლმადიდებლური და არც ქართულ-კათოლიკური), 1980 წელს, ახალციხის წმიდა მარინეს ეკლესიის გახსნამდე. ამავე პერიოდში კი აქ უწყვეტად მოქმედებდნენ სომხურ-გრიგორიანული ეკლესიები ახალ-

ქალაქსა და ახალციხეში და სომხურ-კათოლიკური ეკლესია – ახალციხის რაიონის სოფ. სხვილისში. ამის გამო, მთელი მოსახლეობა (და 1944 წლიდან აქ ჩამოსახლებული იმერლები) მონათლული იყო სომხურ ეკლესიებში. ამ ამბის თვითმხილველი მეცა ვარ და ამჟამად მცხოვრებთა უმრავლესობაც ამას ადასტურებს. 1924-1980 წლებში ქართველები სომხებთან ინათლებოდნენ ქართული ეკლესიის უმოქმედობის გამო, იმ მოტივით, რომ „მირონი ხომ მაინც ერთიაო“. „მირონი ხომ მაინც მსოფლიოში ყველგან სომხეთიდან მოდის, ჩვენც ხომ სომხური მირონი გვაქვსო“. ცხადია, ასეთი თვალსაზრისი არასწორია და შეიძლება განგებ გავრცელებული.

ქართველთა არმენიზაციის სხვადასხვა მეთოდს შორის შეიძლება გამოირჩეს: მოსახლეობის დარწმუნება და ეკონომიური ზემოქმედება. პირველის შესახებ მიუთითებს 1813 წელს ქართულ ენაზე ეჩმიაძინში დაბეჭდილი და საქართველოში გავრცელებული სიგელი. ამ სიგელს ხელს აწერენ (თავიანთი ბეჭდით ადასტურებენ) სომეხთა 6 არქიეპისკოპოსი და 2 ვართაპეტი, მაგრამ სამწუხაროდ, სიგელში სიცრუე სიმართლედ და გამოცხადებული, კერძოდ, თითქოსდა როსტომ მეფე სომხური წარმოშობისა იყო, თითქოსდა მისი შვილი ქართველებმა მოკლეს, სამართალი გამომჟღავნდა, ქართველები დაისაჯნენ და განიდევნენ ხელმწიფის კარიდან, ხოლო თბილის-ქალაქის მმართველობა და უფროსობა სომეხებს გადაეცათ.²⁶¹

ეკონომიკური ზემოქმედების შესახებ წერს ქ. შარაშიძე, მატენადარანში დაცული ქართული ხელნაწერების ერთ ნაწილზე მუშაობის შემდეგ. „ამ ჯგუფში საყურადღებოდ იყო რამდენიმე საბუთი, რომლებიც ცხადყოფდნენ, რომ სომეხთა ეკლესია, საქართველოს ზოგიერთ რაიონში, თუ შეიძლება ითქვას, ფულადი თანხის გამსესხებელი დანესებულებების ფუნქციას ასრულებდა არა მარტო სომეხი, არამედ ქართველი მოსახლეობისათვისაც“.²⁶²

„საყურადღებოა სომეხთა კათალიკოს ნერსეს ჰუმანური პიროვნება (1760-1857)... მან დააარსა სომხური სემინარია და დაწყებითი სკოლები თბილისში, უმაღლესი სასწავლებელი... ნერსესი დახმარების ხელს უწვდიდა ქვრივობლებს. თელაველი ქვრივის, სომხის ქალის მიმართვა ხსენებული პიროვნებისადმი მოწმობს, რომ ნერსესის დახმარებით იზრდებიან, შესაბამის ასაკში მზითვდებიან და ქორწინდებიან ქვრივის ობოლი გოგონები და სხვა. აღსანიშნავია, რომ ნერსესის ქველმოქმედება არ არის შემოფარგლული ნაციონალური და რელიგიური ზღუდეებით. ნერსესმა ჩინებულად იცის ქართული... საყურადღებოა, რომ ნერსესი, ეტყობა, პირადად მიდიოდა ქართლის სოფლებში ზოგიერთი საქმის მოსაგვარებლად. XIX საუკუნის I ნახევარში ამ კათალიკოსს ნივთიერი დახმარებისა და მფარველობისათვის ქართველებიც მიმართავენ... ნერსესს მიმართავს ვინმე თამარი. ეტყობა, დიდი თავადის მეუღლე, რომლის ქმარიც ტყვეობაში დაღუპულა. დაღუპული, ჩანს, გარკვეულ პოლიტიკურ როლს თამაშობდა, ვინაიდან მისი ოჯახისთვის ჩამოურთმევიათ ყმა და მამული, ქვრივი სასტიკ სიღარიბეში ჩავარდნილა. თამარი მეტად თავდახრილად სთხოვს ნერსესს ნუგეშს და დახმარებას.“²⁶³ აღსანიშნავია, რომ ამ

ქართველი თავადის მეუღლე ქართულ ენაზე მიმართავს სომხური ეკლესიის მეთაურს. ამავე დროს კი გაუქმებული ქართული ეკლესიის მეთაური რუსი ეგზარქოსები სასტიკად დევნიდნენ ქართულ ენას. თავადის ქვრივისათვის ქონება სწორედ რუსეთის (მართლმადიდებელთა) ხელისუფლებას ჩამოურთმევია, სომეხი ხელისუფალი კი მას ხელს უმართავს. ცხადია, გასომხებისათვის პირობები შექმნილია.

ქ. შარაშიძე წერს – „ახალი ამბავი არ არის, რომ საქართველოში მცხოვრები სომხებისათვის ქართული ენა საუკუნეების მანძილზე მშობლიური ენა გახდა და ქართული მნიშვნობრობა მათი უდიდესი ნაწილისათვის ერთადერთი იყო, რომელსაც ისინი ფლობდნენ. მატენადარანის ჩვენ მიერ ანოტირებული საბუთები ერთხელ კიდევ ადასტურებენ ამ ფაქტს. ქართულად იწერება მოკითხვის ბარათები, ქართულად წარმოებს საქმიანი მიმონერა ოჯახის წევრებს შორისაც, ქართულად იწერება არა თუ კერძო პირების ანგარიშები, დავთრები, თამასუქები, არამედ სომეხთა ეკლესიების ოფიციალური ანგარიშებიც.“

საყურადღებოა, რომ სამი ვაჭარი ძმა, რომელთაგან ერთი თბილისში ვაჭრობს, მეორე – ერევანში, და მესამე კიდეც – ყარსში, ერთმანეთთან ქართული მიმონერით არიან დაკავშირებული. ამ თვალსაზრისით ჩვენთვის ყველაზე საყურადღებო იყო ნერსეს კათალიკოსის მიმართ 1826 წლის ახლოს დაწერილი ბარათი...“²⁶⁴

XIX საუკუნეში, იმ დროს, როცა ქართული ენა ამიერკავკასიის და საქართველოს მოსახლეობის უმთავრესი ენა იყო, თბილისში არ არსებობდა არც ერთი ქართულენოვანი სკოლა თუ სასწავლებელი (XIX ს-ის 60-70-იან წლებამდე) მაშინ, როცა იმავე თბილისში არსებობდა სომხურენოვანი სემინარია, სხვადასხვა სომხური სახელოსნო სასწავლებელი და უმაღლესი სასწავლებელიც კი. მოსახლეობა, და მათ შორის ქართველი მოსახლეობაც (განსაკუთრებით მოქალაქენი), თავიანთ შვილებს ამ სომხურ სასწავლებელში აბარებდნენ, სადაც ისინი სწავლობდნენ კიდევ სომხურ ენას, მათთვის უცხო ენას.

უნდა დავასკვნათ, რომ ერთიანი საქართველოს სახელმწიფოს დაშლის შემდეგ (XV ს) ერთიანი ქართველი ხალხიც განიცდის დენაციონალიზაციას, სხვადასხვა ქართულ სამეფო-სამთავროებში დანაწილებულ ქართველობას უჩნდება კუთხური პატრიოტიზმი, ყალიბდება იმერლობა, ქართლელობა, კახელობა თუ მეგრელობა, ამავე დროს ქართველთა ერთი ნაწილი „თათრდება“, „ფრანგდება“, „სომხდება“, განსაკუთრებით კი მიმდინარეობდა ქართველთა არმენიზაცია. მთიანი ნაწილის ქართველობაც დენაციონალიზაციას განიცდიდა. ეს პროცესი გაგრძელდა XIX საუკუნეშიც, თუმცა ამავე საუკუნის ბოლოს დაიწყო კონსოლიდაციის პროცესი. ამ დროს ქართველთა ეროვნული კონსოლიდაციისადმი ანტაგონისტურად განწყობილი სომხური ბურჟუაზია. გ. მელიქიშვილი წერს – „მეორე მხრივ, ქართველთა ეროვნული კონსოლიდაციის პროცესისადმი ანტაგონისტურად განწყობილი აღმოჩნდა აგრეთვე ძლიერი სომხური ბურჟუაზია, რომელიც გაბატონებულ მდგომარეობას აღწევს ამ ხანის საქართველოში და კავკასიის ზოგ სხვა რაიონში“.²⁶⁵ და ეს ცხადია ხელს უწყობდა გრიგორიანელი ქართველების სომხებში ასიმილაციას.

თავი II

ქართული ეკლესია XII საუკუნეში

„უკეთესნი და უდიდესნი მთმქმედნი
ეზისა... დაუეწეაზნი უნდა იყვნენ,
თუ ეზს კიდევ ეზთბა ჰსუზს ...“

ილია მართალი

დავით აღმაშენებელი

„დავით აღმაშენებელი სადიდებელია ჩვენთან
აზი მარტო სახელთვან მეუბითა,
აზამელ თაის დიდბუნებთან კაცობითაც“
ილია შატაღლი

მეფეთ მეფე დავითის ცხოვრება

თურქების გაძლიერების შემდეგ ბერძნებმა დატოვეს თავიანთი ქვეყნები, ციხეები და ქალაქები, რომლებიც აღმოსავლეთში (მცირე აზიაში) ჰქონდათ. იქ დამკვიდრებული თურქები იქცნენ ჩვენს მუზობლებად. დაიწყეს რბევა, მოოხრება, წვა, სრვა და დატყვევება ქართველი ქრისტიანებისა.

ერთხელ ისინი ყუელის ციხეში მდგომ გიორგი მეფეს თავს დაესხნენ ამირა აჰმადის მეთაურობით, გააქციეს მეფე და ხელთ იგდეს ბაგრატიონების საჭურჭლე, ოქროსა და ვერცხლის სამეფო ტაბლების სამსახურებელნი, სასმურები, სამწებები, სამეფო და დიდებულთა კარვები. ამ ალაფით ავსებულ თურქებს წინ შემოხვდნენ საბერძნეთს მიმავალი სხვა ამირები ურიცხვი ლაშქრით, იხილეს სიმრავლე ოქროსა და გაიგეს გაქცევა გიორგი მეფისა. ამიტომაც ურჩიეს: „რად მიდიხართ საბერძნეთში? აჰა, ქვეყანა საქართველო, უკაცური და სავეს სიმდიდრით“. თურქებმა სწრაფად შეცვალეს გზა და კალიასავით მოეფინნენ მთელ ჩვენს ქვეყანას.

ივანობა დღეს ასისფორი, კლარჯეთი ზღვის პირამდის, შავშეთი, აჭარა, სამცხე, ქართლი, არგვეთი, სამოქალაქო და ჭყონდიდი აივსო თურქებით. მათ მოსრეს და დაატყვევეს ყოველი მკვიდრი. ამავე დღეს დაწვეს ქუთაისი, არტანუჯი, კლარჯეთის მონასტრები და აქ დარჩნენ თოვლის მოსვლამდე. თურქებმა მოჭამეს ქვეყანა, ამოწყვიტეს თუკი ვინმე იყო დარჩენილი ტყვეებში, კლდეებში, გამოქვაბულებში. ეს იყო პირველი დიდი თურქობა, ქორონიკონი იყო სამასი. მთიანეთსა და სიმაგრეებში თუკი ვინმე იყო დარჩენილი, ზამთრის ყინვამ, უსახლობამ და შიმშილმა დახოცა და ეს ჭირი დიდხანს გაგრძელდა, რამეთუ გაზაფხულისას მოდიოდნენ თურქები, აღწერილის მსგავსად იქცოდნენ და დაზამთრებოსას მიდიოდნენ. აღარ იყო თესვა და მკა. მოოხრდა ქვეყანა, ტყვედ გადაიქცა, ადამიანთა ნაცვლად მხეცი და ნადირი დამკვიდრდა მასში. მოუთმენელი იყო ეს ჭირი, რამეთუ წმინდა ეკლესიები ცხენის თავლებად აქციეს, ღვთის საკურთხეველები კი არანმინდების ადგილებად. მწირველი მღვდლები, ღვთისადმი საღვთო მსხვერპლის შეწირვისას იქვე მახვილით თვით იქმნენ შეწირულნი და მათი სისხლი აღრიეს მეუფის სისხლთან. ზოგიერთი დაატყვევეს, მოხუცებულნი არ შეინაყლეს, ქალწულები შეაგინეს, ჭაბუკები დასცეს, შვილები მოიტაცეს, ცეცხლით დაიწვა ყოველი აშენებული. წყლის ნაცვლად სისხლის მდინარეები დიოდა. იერემიამ კეთილად უწყოდა ამ დროის შესაფერისი გოდება.

ამ საქმეებს ხედავდა მეფე გიორგი. არსაიდან იყო ღონე ხსნისა და შეწევნისა, ბერძნების ძლიერება შემცირებული იყო. ზღვის გარეთ მდებარე მათი ქვეყნები თურქებს ჰქონდათ დაპყრობილი, ამის გამო მეფემ დიდებულებთან ითათბირა და დაადგინეს მაღალი სულთნის, მალიქმას წინაშე წასვლა.

მეფემ დადო თავისი სული და სისხლი ქრისტიანთა ხსნისათვის. ღვთის მინდობით, ძელი ცხოვლის წარძღვანებით წავიდა ასპანს, ნახა სულთანი და შეწყნარებულ იქნა მისგან, როგორც საყვარელი შვილი.

ქვეყანაზე მალიქშას თანასწორი მპყრობელი არავინ იყო; სიტკობებით, სახიერებით, მართლმსაჯულებით, მონყალებით, ქრისტიანთა სიყვარულითა და უბოროტო გონებით ყოველ კაცს აღემატებოდა; ამიტომაც მან ყოველი სათხოვნელი აუსრულა მეფე გიორგის. მისი სამეფო გაათავისუფლა ზედამარბეველთაგან. მისცა კახეთი და ჰერეთი, მაგრამ ხარაჯა ითხოვა, რომელსაც მრავალ წელს იღებდა. დიდებით გამოგზავნა მეფე თავის სამეფოში, თან წამოაყოლა დიდი სპა კახეთის ასაღებად. რთველის ჟამს მოვიდა კახეთში, მიადგა ვეჟინის ციხეს და ბრძოლისას მოვიდა თოვლი. გიორგის გაახსენდა აჯამეთში ნადირობა და აღარ დაელოდა ვეჟინისა და კახეთის აღებას. ხოლო თურქთა ლაშქარს, რომელიც თან ახლდა, მისცა ჯილდოდ სუჯეთი და კუხეთი – ივრის პირი ქვეყანა, რომელიც მოოხრდა იმ დროიდან დღევანდლამდე, თვით გადავიდა ლიხის მთაზე და ჩავიდა აფხაზეთში.

კახთა მეფე აღსართანი კი წავიდა მალიქშას წინაშე, უარყო ქრისტიანობა და სარკინოზთა რჯულთან ერთად მიიღო სულთნისაგან კახეთი.

აღარ დამშვიდდა ქვეყანა. ადამიანთა უკეთურობის გამო არ იყო შვება. ყოველი ასაკისა თუ პატივის მქონე ცოდავდა ღვთის წინაშე. ქართველებმა სახიერი ღმერთი განარისხეს და თვითვე მიიღეს რისხვის განჩინება, ურჯულოთათვის ნათქვამი ესაიას მიერ: „ვაი ნათესავსა ცოდვილსა, ერი ურჯულოებით არის სავსე ფეხის ტერფიდან თავის თხემამდე. არ არის მასში სიცოცხლე...“ და შემდეგ „ამის გამოა თქვენი ქვეყანა ოხერი, ქალაქები – ცეცხლით დამწვარი, სოფლები გადაჭმულია უცხოელების მიერ, მოოხრებული და დაქცეული უცხო ტომების მიერ“.

უფლის გულისწყრომა არ დაცხრა, რამეთუ არ მოვინანიეთ, არც გულისხმავეყვით, არც უფლის გზაზე დავექით, რის გამოც ღვთის მიერ ჩვენს ქვეყანაზე მოინია გვემანი: თვით ჩვენი უფლის იესო ქრისტეს აღდგომა დღეს, რომლის დროსაც სიხარული და განცხრომა გვმართებდა, რისხვით მოხედა უფალმა და შეძრა ქვეყანა საფუძვლითურთ ისე სასტიკად, რომ მალალი მთები და მყარი კლდეები მტვრად იქცნენ, ქალაქები და სოფლები დაირღვენენ, ეკლესიები დაეცნენ, სახლები დაინთქნენ და მათში მყოფთა საფლავებად იქცნენ. თმოგვიც დაიქცა, ქვეშ მოყვა კახაბერ ნიანიას ძე ცოლითურთ. ასეთი საშინელი მინისძვრა გაგრძელდა თითქმის წელიწადი; მრავალი განყდა.

ამ რისხვისას ინება წყალობა მან, რომელიც „წვრთნის ყოველ შვილს, რომელიც უყვარს, მოკლავს და აცოცხლებს“, რომელიც მზად არის წყალობისათვის, მონყალე მამაზე უფრო მეტად; რამეთუ ამიერიდან დაჰბერა სიცოცხლის ნიაგმა და მაცხოვარების ღრუბლები აღმოინია. ამ ჭირთა შემდეგ, თორმეტი წლის უკუნ ბნელში, დაიწყო აღმოცისკრება ყოველი მეფობის მზემ, დიდმა სახელით და უდიდესმა საქმით, დავით წინასწარმეტყველის სახელმოდგამამ – დავითმა. იმ დროს იგი იყო თექვსმეტი წლის, ხოლო ქორონიკონი 309 (1089წ.), გიორგიმ თავის მხოლოდშობილ ძეს დაადგა მეფობის გვირგვინი, და უფრო მართებულად რომ ვთქვათ, „თვით ზეცათა მამამ ჰპოვა დავითი,

თავისი მონა, თავისი წმინდა საცხებელი სცხო მას, რამეთუ უფლის ხელი შეენია მას და მისმა მკლავმა გააძლიერა“, „წყალობა და ჭეშმარიტება შეემოსებოდა მას“ (ფს. 88, 21-22) „უზენაეს ჰყო ის ქვეყნიერების ყველა მეფეზე მეტად“.

დავითის გამეფებისას მოხრებული იყო ქართლი და ციხეთა გარდა სოფლებში არსად იყო ადამიანი, არც რაიმე ნაშენები. ამ დროს თრიალეთი, კლდეკარნი და მიმდგომი ქვეყანა ლიპარიტს ჰქონდა. იგი დავითის წინაშე თითქოს ერთგულობდა, ასევე იქცეოდა ნიანია კახაბერის ძე. სხვა დანარჩენი აზნაურები მცირედ-მცირედ იკრიბებოდნენ მეფესთან. სოფლებშიც იწყეს ჩასვლა და დასახლება.

დავითის სამეფოს საზღვარი იყო მცირე მთა ლიხისა და სამეფო სადგომი წაღვლისთავი. ქართლის ჭალები, ნაჭარმაგევი ირმითა და გარეული ღორით იყო სავსე. იქ და ვაკეში ნადირობდნენ.

გავიდა ოთხი წელი. მოკვდა სულთანი მალიქმა და ლიპარიტ ამირამ დაიწყო მამაპაპურ კვალზე სვლა. მეფის წინაშე მზაკვრობდა; სახით ქრისტიანი იყო, მაგრამ პატრონის მიმართ ორგულობა და სიძულვილი თვისი გვარიდან ჰქონდა გამოყოლილი, არ ინება კეთილის გულისხმისყოფა და დაადგა უკეთურ გზას.

ხედავდა ყოველივეს დავითი, ინება განვრთნა ლიპარიტისა, შეიპყრო რამდენიმე ხნით. ეს საკმარისი იყო გონიერის განსასწავლელად, ენდო მის ფიცს, დაუბრუნა პატივი, დიდება და გაათავისუფლა.

იგი კი, როგორც ძალი თავის ნათხევს და ღორი მწვირეს, ბოროტებას მიუბრუნდა და განაცხადა მტრობა. იხილა მშვიდმა და ღვთივგანბრძნობილმა დავით მეფემ, რამეთუ ძაღლის კუდი არ გასწორდებოდა და არც კიბორჩხალა ივლიდა გამართულად, მეორე წელს კვლავ შეიპყრო, ორი წელი დატყვევებული ჰყავდა და საბერძნეთს გაგზავნა. ლიპარიტი იქ განშორდა სიცოცხლეს.

ამ დროს გამოვიდნენ ფრანგები, აიღეს იერუსალიმი და ანტიოქია, ღვთის შეწევნით მოშენდა ქართლის ქვეყანა, გაძლიერდა დავითი და გაიმრავლა სპა. აღარ მისცა სულთანს ხარაჯა და თურქნი ველარ იზამთრებდნენ ქართლში. აქამდე ისინი ზამთრის მონვენისას თავიანთი ფალანგებით ავჭალაში, დილომში, მტკვრის დაყოლებით, ივრის პირებზე ჩამოდგებოდნენ ხოლმე.

კახეთს მეფობდა კვირიკე, ჭეშმარიტი ქრისტიანი. მისცა დრო ღმერთმა მეფე დავითს და კვირიკეს წაართვა ზედაზნის ციხე. ქორონიკონი იყო 323 (1103 წ.) დიდებით და გამარჯვებით წარემატებოდა. მოკვდა რატი ლიპარიტის ძე, ორგული კაცი და ნამდვილად იქედნეს ნაშობი. ასე დასრულდა ბაღვაშების საგვარეულო ოჯახი, გამამწარებლების სახლი და მათ საყოფელზე მკვიდრი აღარ დარჩა, რამეთუ მათი ურჯულობა უფლის წინაშე მიიწია და მათი მამული მეფემ აიღო.

ერთი წლის შემდეგ მეფე კვირიკე გარდაიცვალა. კახთა მეფედ კვირიკეს ძმისწული აღსართანი დასვეს, რომელსაც მეფობის ნიჭი არ ჰქონდა, რამეთუ ცუნდრუკი, ურჯულო და უსამართლო იყო. მეფემ გონების თვალთ განსჭვრიტა კეთილი საქმე, რომ-

ლითაც ღმერთს მოიმადლებდა და დიდად სასარგებლო იქნებოდა. რამეთუ წმიდა ეკლესიები, საღმრთო სახლები, ავაზაკთა თავშესაფრად იყო გარდაქმნილი. უღირსებსა და უნესოებს უფრო მემკვიდრეობით, ვიდრე ღირსებით ჰქონდათ დაპყრობილი უმთავრესი საეპისკოპოსოები, როგორც ავაზაკებს და მათნივე მსგავსნი ხუცუცსნი და ქორეპისკოპოსები ჰყავდათ დადგენილი, რომელნიც საღმრთო სჯულის ნაცვლად ურჯულოებას ასწავლიდნენ მათ ქვეშევრდომებს. თვით უფლის სახლებიდან გამოდიოდა ყოველი ურჯულოება და ცოდვა, რომელთაც უფლის თვალი ხედავდა და განრისხებული იყო. რამეთუ არ არის თანასწორი მღვდლისა და მეომრის ცოდვა, არც ერისკაცისა და მღვდელმთავრისა, არც მწყემსისა და სამწყსოს; როგორც წერია: „მონა, რომელმაც იცის თავისი უფლის ნება და მისი ნებისაებრ არ იქცევა, ფრიად იგვემება“. აი, ასეთ წყლულთა განსაკურნებლად შეიკრიბა მრავალი: კათალიკოსი, მღვდელმთავარნი, მეუღაბნოენი, მოძღვრები და მეცნიერები. მის წინაშე შეიკრიბნენ ჯეროვან ადგილას და მრავალი დღის მანძილზე კეთილად გამოარკვიეს და ყოველი შეცდომა გაასწორეს, კეთილი და სათნო ყოველი ღვთის წესი დაამტკიცეს, უღირსად გამოჩენილები განკვეთეს და შეაჩვენეს, ტახტებიდან გადმოყარეს, თუმცა კი ძნელი იყო ეს, რადგანაც მთავართა და წარჩინებულთა შვილები იყვნენ, რომელთაც წესის ავლით ჰქონდათ ტახტები დაკავებული. მათ ნაცვლად ჭეშმარიტი მწყემსები დაადგინეს და ჭეშმარიტი სარწმუნოების მშვენიერი ძეგლი დაწერეს, წმიდა თორმეტი კრების მემკვიდრე და დამამტკიცებელი. და ასე, ყველანი სამეფო საჩუქრებით გაამგზავრეს სახლებში. და ესეც დიდი კონსტანტინეს მსგავსად აღასრულა მეფე დავითმა, ყველა თავისი კეთილი საქმეების წინ, რომლის სანაცვლოდ, იხილეთ, თუ რა ინება გულთმეცნიერმა ღმერთმა, ისრაელის დაუძინებელმა მცველმა.

კახთა მეფე, ხსენებული აღსართანი, შეიპყრეს ჰერმა დიდებულებმა არიშიანმა და ბარამმა, მათმა დედის ძმამ ქავთარ ბარამის ძემ და გადასცეს მეფეს. და აილო მეფემ ჰერეთი და კახეთი. ერწუხში ჰქონდათ დიდი შებრძოლება, ხმაგანსმენილი და დიდი გამარჯვება – მცირე ლაშქრით, თავგანწირული ერთი დახოცა სულთნის ურიცხვი სპა, განძის ათაბაგი და მტრის მხარეს გადასულნიც. მეფე ზურგში კი არ უდგა თავის სპას, როგორც რომელიმე მეთაური, არამედ თვით მიდიოდა ყველაზე წინ; როგორც ლომი, ამხნევებდა მალალი ხმით და გრიგალივით დაქროდა; მტკიცე მკლავით სცემდა წინ დამხედურთ, მისი ხმლიდან უკუმოდინარე სისხლი სარტყელმა წელთან დაიჭირა. ბრძოლის შემდეგ, სარტყლის გახსნისას მინაზე დაითხია მტკნარი და შეყინებული სისხლი. პირველი შეხედვისას ჩვენ მისი სისხლი გვეგონა.

იმ დღეს სამი ცხენი მოუკლეს და მეოთხეზე მჯდომმა დაასრულა იმ დღის ომი.

ასე თვითმპყრობელობით დაიჭირა ჰერეთი და კახეთი, აილო მათი ციხეები და სიმაგრეები. მზეებრ მოფინა მკვიდრთა ზედა წყალობა. ღმერთი ასე ამარჯვებინებდა ყველა საქმეში.

დავითმა მოიფიქრა და გადანყვიტა მონასტრის აშენება. ამოიჩნია ყოვლად მშვე-

ნიერი ადგილი, ყოვლითურთ უნაკლო, რომელსაც როგორც ცა, გადააფარა ყოვლად ნმიდა და უფროსად კურთხეული დედა ღვთისას ტაძარი, რომელიც აღემატება ყოველ მის წინა ქმნილებას. აღავსო ნმიდა და პატიოსანი ნაწილებით, სინმიდებით, წმიდა ხატებით, სინმიდის სამსახურებლებით და ძნელად საპოვნელი სხვა ნივთებით, ხოსროიან მეფეთა ტახტებით, სასანთლებით, ფერად-ფერადი კიდელებით, გვირგვინებით და მანიაკებით, სასმისებით და ფიალებით.

იქვე შემოკრიბა პატიოსანი, სათნო კაცები, არა მარტო თავის სამეფოდან, არამედ სხვა ქვეყნიდანაც, გამოძებნა სინმიდით, სიკეთით, სისრულით, სულიერი და ხორციელი სათნოებით აღსავსენი; მოიყვანა და იქ დაამკვიდრა.

ლიპარიტეთი – მამული უმკვიდროდ იყო დარჩენილი. მისცა ის დედა ღვთისას მონასტერს სამსახურებლად და უზრუნველი ტრაპეზი განუჩინა, რომელიც ამჟამად მთელი აღმოსავლეთის მეორე იერუსალიმია, ყოველი კეთილის სასწავლებელი, განსწავლულების სამოძღვრო, სხვა ათინა, ფრიად უმეტესი მასზე საღმრთო წესებით. ამ ყოველი საეკლესიო მშვენიერების მსახურის სახელია – გელათი.

და კვლავ მოიფიქრა მოწყალე საქმე ტკბილი ღვთის კაცთმოყვარეობასთან შემსგავსებული: ააშენა მშვენიერ ადგილას ქსენონი, რომელშიც შეკრიბა ბერები და სამღვდლონი – სწეულები. მოუშადა მათ ყოველივე სახმარი, უნაკლოდ და სიუხვით, გაუჩინა შემოსავალი. თვითონ მივიდოდა ხოლმე, მოიხილავდა, მოიკითხავდა, თითოეულს ეამბორობოდა, მამასავით აფუფუნებდა, სწყალობდა, ამხნეებდა, რომ მოეთმინათ. თავისი ხელით ამონებდა საწოლებს, სამოსლებსა და საგებელს, მათ ჭურჭელსა და სახმარს. თითოეულს აძლევდა სამყოფ ოქროს და ზედამდგომელებს აფრთხილებდა. თითოეულის საქმეს მშვენიერად და ღვთისმსახურებით განაგებდა.

ამ დრომდე ქალაქი თბილისი, რუსთავი, სომხითი, სამშვილდე და აგარანი თურქებს ეპყრათ, ხოლო თრიალეთი და კლდეკარნი ეჭირა თევდორეს, ჭყონდიდელის დისწულს, გონიერ კაცს. აფხაზეთში (დასავლეთ საქართველოში) მეფის გადასვლის დროს ნაკლებად ეშინოდათ ხოლმე თურქებსა და მათ ციხოვანთ. ამიტომ, ერთხელ, მეფე იმერეთში რომ გადავიდა, ამ დროს შეიკრიბნენ გიორგი ჭყონდიდელის, მწიგნობართუხუცესის, წინაშე თევდორე, აბულეთი, ივანე ორბელი და სიმარჯვით დაიჭირეს სამშვილდე.

ხალხმა დიდად გაიხარა, რამეთუ დღითი დღე იზრდებოდა სამეფო საზღვრები. თურქებმა, როცა შეიტყვეს სამშვილდის დაკარგვა, სომხთის ციხეთა უმრავლესობა მიატოვეს და ლამით გაიქცნენ. აქამდე შემოდგომის უამს ჩამოდოდნენ თურქები სომხითში, თავიანთი ფალანგებით ჩამოდგებოდნენ გაჩიანში, მტკვრის პირს, თბილისიდან ბარდავამდე, ივრის პირზე, ამ მშვენიერ ადგილებში გამოსაზამთრებლად. იქ ზამთრობითაც, ისევე, როგორც გაზაფხულზე, ითიბება თივა, არის შეშა და უხვი წყალი, ნადირთა სიმრავლე და ყოველი საშვებელი. ამ ადგილებში ჩამოდგებოდნენ ხოლმე. მათი ცხენი, ჯორი, ცხვარი და აქლემი ურიცხვი იყო; ჰქონდათ სანატრელი ცხოვრება, ნადირობდნენ, განისვენებდნენ, ხარობდნენ, თავიანთ ქალაქებში ვაჭრობდნენ, ჩვენს

სანაპიროებს კი არბევდნენ, ტყვითა და ალაფით სავსეს. გაზაფხულზე გადადიოდნენ სომხითსა და არარატში. ასევე ზაფხულშიც ჰქონდათ შებება და განსვენება, თივით და მშვენიერი ველებით, წყაროებითა და ყვავილოვანი ადგილებით. ისე დიდი იყო მათი ძალა და სიმრავლე, რომ იტყოდით: მთელი ქვეყნიურების ყოველი თურქობა იქ არისო და ვერავინ გაიფიქრებდა მათ გაძევებას ან ვნებას, თვით სულთანიც კი.

როცა სამშვილდე და ძერნა აიღეს, ქორონიკონი იყო 330 (1110 წ.) იმ წელს შეუმჩნევლად მოვიდა სულთნის დიდი ლაშქარი 100000 კაცამდე. მეფე ტაძრეულით ნაჭარმაგევს იდგა. სალამოს თრიალეთში მათი მისვლა შეიტყო. ლამით 1500 კაცით გაემგზავრა, ცისკარზე ბრძოლა ფიცხელი გადაიხადა და ღვთის შეწევნით სძლია. დღის მიწურვისას თავზარდაცემული გაიქცა თურქთა ბანაკი; კარვებსა და ჭურჭელსაც არ მიხედეს, ისე განიბნენ თავიანთ ქვეყნებში.

ასეთ საკვირველ გაქცევას მეფე და მისი სპაც არ ერწმუნნენ, ამიტომაც არ მისდოეს უკან, ეგონათ, მეორე დღეს ომი კვლავ განახლდებოდა.

აილო გიორგი ჭყონდიდელმა რუსთავიც მეფის მუხრანს ყოფნისას: ქორონიკონი იყო 335, ეს ამბავი თურქებს დიდად ეწყინათ და მოერიდნენ საზამთრო ადგილებში დგომას. მათ ადგილსამყოფელს მსტოვრები წინასწარ ატყობინებდნენ მეფეს, ამიტომაც მეფე მტერს მოულოდნელად ესხმოდა თავს.

ტაოს ჩამოდგნენ თურქები, ზამთრის სიფიცხეს მიენდგნენ. მეფემ ქართლის სპას მზადყოფნა უბრძანა და თვითონ ქუთაისს გადავიდა, რომლითაც თურქებს ეჭვი გაუფანტა. თებერვალში აცნობა ქართლელებს და მესხებს, რათა კლარჯეთში შეხვედროდნენ, თვითონ კი ხუფთის გზით ჭოროხის პირი ჩაიარა და ერთად შეიკრიბნენ. შეუმჩნევლად დაესხა უშიშრად ბასიანში მსხდომ თურქებს. ქორონიკონი იყო 336. ურიცხვი ალაფი აიღეს.

იმავე წელს თავისი ასული კატა ბერძენთა მეფის რძლად გაგზავნა. უფრო ადრე პირმშო თამარი შარვანის დედოფლად ჰყავდა გაგზავნილი. როგორც ორი მნათობი – ერთი აღმოსავლეთს და მეორე დასავლეთს აცისკროვნებდა.

მეორე წელს დაიმორჩილა გრიგოლის ძენი ასათ და შოთა, აილო გიშის ციხე. გაგზავნა თავისი ძე დემეტრე შარვანს სალაშქროდ ძლიერი სპით. მან საკვირველად იომბა, აილო ქალაქორის ციხე და გამარჯვებული დაბრუნდა მამასთან ალაფითა და ტყვით სავსე.

მეორე წელს, ბზობისას, გაემზადა რახსის პირს წასასვლელად. აღდგომა იდღესასწაულა ნახიდურს, იქ აცნობეს თურქების მიერ ბეშქენ ჯაყელის მოკვლა. ამიტომაც უშლიდნენ დიდებულები წასვლას, მაგრამ არ დაიშალა. დაესხა რახსის პირს მდგომ თურქებს და მათი სიმრავლე მოსრა, წამოიყვანა ტყვე და წამოიღო ურიცხვი ალაფი.

ამავე წელს აილო სომხითის ციხე – ლორე და აგარანი. მოკვდა სულთანი მალიქი, მალიქმას ძე და ალექსი ბერძენთა მეფე. ვერ გაიგო ერთმა მეორის სიკვდილი, ქორონიკონი იყო 338.

ხედავდა მეფე ამდენ ზეგარდამო ღვთის წყალობას, შენევენას, ძლევასა და გამარჯვებას. ღმერთი აძლევდა სამეფო ქვეყნებს, ქალაქებსა და ციხეებს, მაგრამ არ იყო მის სამეფოში ლაშქართა ისეთი სიმრავლე, რომ ქალაქებსა და ციხეებში დგომით დაეჭირათ ისინი და ამასთან ერთად ელაშქრათ კიდეც, ზამთარ-ზაფხულ დაუცხრომელ მიმოსვლასა და ლაშქრობაში საკმარისი ყოფილიყვნენ. მეფემ მოიკრიბა გონება, მიმოაგლო თვალი და დარწმუნდა, რომ მისი სამეფოს მცხოვრებნი არ იყვნენ საკმაონი მისი ნადიერების შესასრულებლად. სხვა ღონე არ იყო. იცოდა ყივჩაღთა ტომის სიმრავლე, ბრძოლაში სიმხნევე, სიმსუბუქე, მიმოსვლა, მიმართების სიფიცხე. ცოტა ჰყოფნიდათ და ბრძანების შესასრულებლად მუდამ მზად იყვნენ, ამასთანავე ჩვენთან სიახლოვის გამო მათი შემოსვლა ადვილი იყო; ღარიბებიც იყვნენ. მეფეს მრავალი წლით ადრე მოყვანილი ჰყავდა სანატრელი და ყოვლად განთქმული გურანდუხტი, ყივჩაღთა უმთავრესის, ათრაქა შარალანის ძის შვილი სჯულიერ მეუღლედ და სრულიად საქართველოს დედოფლად. ამიტომაც წარავლინა სარწმუნო კაცები, მოუხმო ყივჩაღებს.

ყივჩაღებმა სიხარულით მიიღეს მონვევა, მაგრამ ითხოვეს ოსებისაგან მშვიდობის გზა. ამისათვის ნაბრძანდა მეფე ოსეთში, თან წაიყვანა გიორგი ჭყონდიდელი – მნივნობართუხუცესი, კაცი სრული სულისა და ხორცის ყოველი სიკეთით, თანააღზრდელი, ყოველი საქმის და ღვანლის თანაგამკაფველი.

შევიდა ოსეთში, შემოეგებნენ ოსეთის მეფეები და მათი მთავრები, როგორც მონები დადგნენ მის წინაშე. აიყვანეს ორივე მხრიდან მძევლები – ოსებიდან და ყივჩაღებიდან და ასე ადვილად შეარიგა ორივე ტომი. ჩამოაგდო მათ შორის სიყვარული და მშვიდობა. აიღო დარიალის, ოსეთის კარის და კავკასიის მთის ციხეები. შექმნა გზა მშვიდობისა. გამოიყვანა ყივჩაღთა დიდი სიმრავლე. მისი სიმამრი და ცოლისძმები საქმიანობდნენ. მათ შემოყვანას უქმად არ ჩაუვლია, არამედ მათი ხელით მოსპო სრულიად სპარსეთის ძალები, დასცა შიში და ზარი ყოველი ქვეყნის მეფეს. მათი თანადგომით დაუჯერებელი საქმეები გაკეთდა.

ოსეთში ყოფნისას გარდაიცვალა გიორგი ჭყონდიდელი. მეფემ ახალ მონასტერში პატივით წარმოგზავნა და იქ დაიმარხა. იგლოვა მთელმა სამეფომ და მეფემ, როგორც მამა და უმეტესი მამისა. შეიმოსა შავით 40 დღე, ვახტანგის შობამდე, რომლის ხარებით დაიხსნა გლოვა.

ყივჩაღები მარჯვე ადგილებში დააყენა დედაწულებით, რომელთაგან 40.000 რჩეული მებრძოლი გამოდიოდა. აღჭურვა ისინი ცხენებით და საჭურვლით. ასევე ჰყავდა რჩეული მონები, ღვანლში განსწავლული 5.000 კაცი, ქრისტიანები, მისანდობნი და სიმხნით გამოცდილნი. თვით ყივჩაღებიც ქრისტიანდებოდნენ დღითი დღე და ურიცხვი სიმრავლე შეეძინებოდა ქრისტეს. ასე რომ შემოიკრიბა, დაანყო გვარებად, დაუდგინა სპასალარები და მმართველები, ასევე თავისი სამეფო სპა – რჩეული და მოკაზმული, ცხენ-კეთილნი, პირშუქცველნი და მათ შუაში თვითონ იგი, სწორუპოვარი სპასპეტი და წინამბრძოლი, წინ უძღოდა.

დაიწყო რბევა სპარსეთის, შარვანის და დიდი სომხეთის. არ მოისვენა, არც მოენყინა, არამედ თავის დროზე წესრიგიანად ალაშქრებდა მათ, მართავდა და განაგებდა თავისი გონიერების მსგავსად. ვინ იყო მისი წინ აღმდგომი.

წანერებში ალექსანდრე მაკედონელი ფრთოვან ვეფხვსაა მიმსგავსებული ქვეყნების სწრაფად მიმოვლის გამო, მაგრამ ჩვენი გვირგვინოსანი და ახალი ალექსანდრე, თუმცა შემდგომ დროს ცხოვრობდა, მაგრამ არც საქმით, არც გადანყვეტილებით, არც სიმხნით მასზე მცირე არ იყო, თავისი დროის ყველა თანასწორზე უმაღლესი და უზუსთაესი იყო. საღმრთო და ქრისტეს მცნებების აღსრულებაში ყველას გადააჭარბა, არ მისცა ძლი თვალებს, რული წამწამებს, განსვენება ხორცს, არც გემოვნებისაკენ მიიღრიკა, არც ხორცის ნებისაკენ, არც საჭმელ-სასმელისაკენ, არც სიმღერა-გართობისაკენ, არავითარი ხორციელი არ მიაკარა გონებას, მხოლოდ საღმრთო და სასულიერო. იხილეთ ამ ოთხ ნელში ქმნილი საქმეები.

მეფეს ჩვეულებად ჰქონდა, რომ განგებ გადავიდოდა ხოლმე აფხაზეთში (დასავლეთ საქართველოში), ჩამოიტყუებდა თურქმანებს მტკვრისპირა საზამთრო ადგილებში, რამეთუ მათი მსტოვრები მეთვალყურეობდნენ მეფეს და მის გზებს იძიებდნენ. გადავიდა მეფე გეგუთში და იქიდან ხუფათს. ქორონიკონი იყო 340 (1120 წ.) როცა მათ შეიტყვეს მისი სიშორე, ჩამოდგნენ ბოტორას, დაიზამთრეს, მაგრამ არც მეფეს ეძინა. გადმოფრინდა 14 თებერვალს და ჩუმად დაესხა თავს, ძლივს მოასწრო ზოგიერთმა ცხენზე შეჯდომა და გადახვენა, აიყვანეს ტყვეები და აიღეს ურიცხვი ალაფი.

დიდ მარხვაში აიღო შარვანის ქალაქი ყაბალა; აავსო თავისი სამეფო ოქრო-ვერცხლით, სიმდიდრით; დაბრუნდა ქართლში და მაისის თვეში ჩავიდა შარვანში, არბია ლიჟათამდე – ვიდრე ქურდევანამდე და ხიშტალანამდე. სავსე ალაფით მოვიდა ქართლში, იმავე დღეს შეიკრიბნენ შარვანელები და დარუბანდელები და მოკლეს აფრიდონ. ნოემბერში მეფე წავიდა აშორნიაში, დაესხა თურქმანებს, მოსრა და იავარყო, წამოიღო ნადავლი ურიცხვი.

იმავე ზამთარს ჩავიდა აფხაზეთში ბიჭვინთამდე და განაგო იქაური საქმეები; წყალობის ღირსნი შეინყალა, შემცოდნი შეიპყრო. იდგა ზამთარი დიდთოვლიანი. შეიტყვეს თურქებმა, რომ შორს იყო მეფე, ჩამოდგნენ მტკვრის პირას. წამოვიდა მეფე აფხაზეთიდან, გადაათხრევიანა ლიხის მთა, სადაც თოვლს ჰქონდა სამი მხარი სიმაღლე, დახვდა მზადყოფი სპა, დაესხა ხუნანს და ალავსო ლაშქრით მთიდან მტკვრამდე და გაგიდან ბერდუჯამდე. ისე მოსრეს მახვილით, რომ ამბის მთხრობელიც არ დარჩა, ქორონიკონი იყო 341, თვე მარტი.

გაზაფხულზე ადიდდა მტკვარი, კალაპოტში ვერ დაეტია. ამის მინდობით ჩამოდგნენ თურქმანები ბარდავში გულმშვიდად. მაშინ მონახა ისინიც. ალონში მტკვარი გადაცურა, მოსრნა თურქები, დაარბია ბარდავი, ივნისის თვეში შინ დაბრუნდა სავსე ალაფით. ასეთი ჭირით შევიწროებული თურქმანები და მათთან ერთად განძელ-თბილისელ-დმანელი ვაჭრები წავიდნენ სულთნის წინაშე სპარსეთში, შავად შეილება ზოგმა

პირი, ზოგმა ხელები, ზოგი მთლიანად შეიღება და ასე მოუთხრეს ყოველი ჭირი მათზე მონეული. და შეიქმნა ფრიადი გლოვა მათ შორის.

მაშინ სულთანმა მოუწოდა არაბეთის მეფე დურბეზს, სადაყას ძეს და მისცა თავი-სი ძე – მალიქი ჯარით, გაუჩინა მათ სპასალარად ელლაზი, ძე არდუხისა, კაცი მრავალლონე და უბრძანა თურქმანებს, ვინც კი იყო დამასკოსა და ჰალაბის აქეთ, მხედრობით ყველა შემძლეს, მათთან ერთად განძის ათაბაგს თავისი ძალით და სრულიად სომხეთის ამირებს შეერთებოდნენ. ქორონიკონი იყო 341.

შეიკრიბნენ ესენი ყველანი, შეიფიცნენ, სიმრავლით იყვნენ ზღვის ქვიშასავით. აღავსეს ქვეყანა და 18 აგვისტოს მოვიდნენ თრიალეთში, მანგლისსა და დიდგორში. ფეხის დასადგმელი ადგილიც აღარ ჰყოფნიდათ, ხოლო დავით მეფემ, უშიშარმა და გულით სრულიად უძრავმა, წინ განაწყო თავისი სპა, ყოველი საქმე მშვენივრად და ღონივრად გააკეთა; წყნარად, უშფოთველად, გამოცდილებით და სრული სიბრძნით განაგო, და თუ როგორ დაიცვა თავისი ჯარი უვნებლად, ამის მოთხრობას არათუ ჩემი, არამედ მთელი მსოფლიოს ბრძენთა ენაც კი ვერ შეძლებს.

პირველივე შებრძოლებისას უკან დაიხია მათმა ბანაკმა და შემდეგ გაიქცნენ, რამეთუ მალალი ღვთის ხელი შეენეოდა და ზეგარდამო ძალა ფარავდა მას და წმიდა მონამე გიორგი ცხადად და ყველას სახილველად წინ მიუძღოდა, თვით ურჯულოები აღიარებდნენ და მოგვითხრობდნენ მთავარმონამე გიორგის ამ სასწაულს, თუ როგორ მოსრა სახელოვანი მებრძოლები არაბეთისა და როგორი სიმარჯვით სდევნა და მოსრნა უკუქცეულნი. აღივსო ველები, მთები და ლელები მძორებით. ხოლო ჩვენი სპა და მთელი სამეფო აღივსო ოქრო-ვერცხლით, არაბული ცხენებით, ასურული ჯორებით, კარვებით, სრა-ფარდაგებით და სხვა უცხო საბრძოლველი მონყობილობით, ჭურჭლით, ტურფა და სანადიმო სასმურებით, საბანელ-სამზარეულოებით; რა ქალაქი დაიტივეს მის აღწერას. გლეხებს არაბი მეფეები მიჰყავდათ ტყვეებად, ხოლო გოლიათების აღწერა რალა სათქმელია. დავით მეფის ეს ბრძოლა სულ სამი საათი გაგრძელდა და პირველი კვეთების შემდეგვე ვერ შეძლეს წინააღმდეგობა. ძველი დროის ბრძენთ მათი რიტორობის შესაბამისად რომ აღეწერათ, მხოლოდ ის იქნებოდა შესაფერისი მეფის საქმეებისა.

მეორე წელს აიღო მეფემ ქალაქი თბილისი, ოთხას წელს სპარსთა ხელქვეშ მყოფი, პირველივე ომით და დაუმკვიდრა ის შეილებს საჭურჭლედ და საუკუნო სახლად. ქორონიკონი იყო 342.

მეორე წელს მოვიდა სულთანი შარვანს, შეიპყრო შარვანშა, აიღო შამახია, გამოუგზავნა მოციქული მეფეს და მოსწერა წიგნი: „შენ ტყეთა მეფე ხარ და ველზე ვერასოდეს გამოხვალ, ხოლო მე შარვანშა შევიპყარი და ხარაჯას ვითხოვ. თუ შენ გენებოს, ჯეროვანი ძღვენი გამომიგზავნე, თუ გინდა სამალავიდან გამოდი და მნახე“. ამის მოსმენისთანავე მეფემ მთელი თავისი სამეფო სპა შეკრიბა და წავიდა, ჰყავდა 50.000 კაცი. სპის სიმრავლე და ძალა რომ შეიტყო, სულთანი შეკრთა და ველიდან აიყარა, სასწრა-

ფოდ შევიდა ქალაქ შამახიაში. როცა ეს დავით მეფემ შეიტყო, გაქცეულს აღარ გამოეკიდა; მხოლოდ მადლობა შესწირა ღმერთს, სახიერსა და კაცთმოყვარეს.

სულთანმა აღარც ძღვენი და აღარც ომი მოითხოვა, არამედ გზა – უკან წასასვლელი. შიმშილითა და წყურვილით შევიწროებული არა სულთნურად, არამედ სიმდაბლით ითხოვდა ამას.

იმავე დღეს თავისი ჯარით სულთანთან მიმავალი რანის ათაბაგი დაამარცხეს, მოუკლეს 4.000 კაცი და მარტო ის მივიდა სულთანთან. ეს რომ იხილა სულთანმა, იმავე ღამეს გაიპარა, სასდუნის ხერელში გაძვრა და სხვა გზით წავიდა თავის ქვეყანაში.

მეორე თვეს, ივნისში, მეფე კვლავ წავიდა შარვანს, აიღო გულისტანი, შარვანის მთავარი სახლი, შემოიერთა შარვანი და სიკეთით აავსო მისი ბრძანების მორჩილნი. მარტში აიღო ქალაქი დმანისი, აპრილში დაესხა დარუბანდელებს, აიღეს შარვანის ზოგიერთი ციხე და მიმდგომი ქვეყანა.

მცისევე გადაფრინდა, როგორც არწივი და აიღო სომხეთის ციხეები: გაგი, ტერონაკალი, ქავაზინი, ნორბედი, მანასგომნი და ტალინჯაქარი. ივნისის თვეში გაემგზავრა ლაშქრით, განვლო ჯავახეთი, კოლა, კარნიფორა, ბასიანი სპერამდე, სადაც იპოვა თურქმანი, მოსრა და დაატყვევა; დანვა ოლთისი, მოვიდა თრიალეთს დიდი გამარჯვებით.

20 აგვისტოს მოვიდნენ ანისელი თავადების მწიგნობრები და მოახსენეს ქალაქისა და ბოჟანას წყაროსთან მდგომი ციხეების მოცემა. სწრაფად გაგზავნა წვევის წიგნები და მესამე დღეს 60.000 მხედრით წინ დაუდგა წარმართებს. მესამე დღეს იოლად აიღო ქალაქი ანისი და მისი ციხეები, მიმდგომი სოფლები და ქვეყნები.

ანისის დიდი საყდარი მიზგითად იყო ქცეული და ქრისტიანთა სისხლით იყო მორწყული ტაძარი და ქალაქი. ეს საყდარი ბერძენთა ასულის – დედოფალ კატრონიტეს აგებული იყო და იქვე იყო დასაფლავებული. ხელახლა აუგეს წესი და თვით მეფემ ჩასძახა სამჯერ საფლავს: „გიხაროდენ შენ, წმიდაო დედოფალო, რამეთუ იხსნა ღმერთმა შენი საყდარი ურჯულოების ხელიდან“. ამის გამო მკვდრის ძვლებმა საფლავიდან ხმა გამოსცეს. ამ საკვირველებისათვის მეფემ ღმერთს მადლობა შესწირა.

ანისის მცველად მესხი აზნაურები დატოვა. შემდეგ გაემგზავრა შარვანში, აიღო ქალაქი შამახია და სრულიად ყოველი შარვანი და დატოვა ციხეებსა და ქალაქებში შერთა და კახთა ლაშქარი. იქაური ყოველი საქმის გამგებლად და ზედამხედველად დანიშნა მწიგნობართუხუცესი სვიმონ, ყყონდიდელი მთავარეპისკოპოსი. მაშინ იგი იყო აგრეთვე ბედიელ-ალავერდელი, მსგავსი გიორგისა, თავისი დედის ძმისა, კაცი ყოვლითურთ სრული და ბრძენი.

განაგო მეფემ შარვანის ყოველი საქმე, აავსო სიკეთით და საბოძვრით ქურთები, ლეკები და თარასნი. მოვიდა ქართლში, ყივჩაღებს გაუჩინა საზამთრო სადგური და საზრდელი, ზედამდგომი კაცები და განაგო ყოველი საქმე სომხეთისა და ანისისა. გაზაფხულისათვის აპირებდა უფრო დიდი საქმეებისა და ლაშქრობების წამოწყებას, რად-

განაც წინ ვერავინ აღუდგებოდა, რამეთუ თვით სულთანი თავის სამყოფელშივე ძრწოდა შიშისაგან და არც თავისი ძველთაგანვე საკუთარი ქალაქები მიაჩნდა თავის საკუთრებად, მძინარეს შიში და მღვიძარეს სიკვდილი ელანდებოდა.

ამის გამო ზედიზედ გამოუგზავნა მოციქულები ძღვენით სავსენი, რათა დაემშვიდებინა და მოემადლიერებინა იგი; გამოგზავნა ძვირფასი საჭურჭლენი, ტურფანი და მრავალფერნი, იშვიათი ფრინველები და მხეცები ძნელად საპოვნელი, ეძიებდა მშვიდობას და სიყვარულს, ყივჩალებისაგან დაურბევლობას და ვფიქრობ, რომ მეფემ მამა-პაპების დროს მიტაცებული ქვეყნები, ტყვეები და სიმდიდრე მრავალწილად უკანვე დაიბრუნა. დაამშვიდა ქვეყანა, აავსო, აღაშენა ყოველივე უპატრონობით დანგრეული და ყველა დროს გადაამეტა მშვიდობით და სიმდიდრით ჩვენი სამეფო წარსული ოხრების სანაცვლოდ.

ყოველი საქმის მოთხრობა, რაც მან ქმნა და აღასრულა, რომელიც ჩვენ მცირედი სიტყვით წარმოვაჩინეთ, შეუძლებელია.

სიბრძნის დედად გონივრულად ჰპოვა შიში ღვთისა, საღვთო წერილი რამდენიც კი ჰპოვა ქართულ ენაზე გადმოღებული სხვა ენებიდან, ძველი და ახალი, შეიყვარა და შეითვისა. ისინი იყვნენ მისი საზრდელი. ყველაზე უფრო გემოვანი, სანადელი და ტკბილი საზრდელი. ისინი იყვნენ – შვება, განცხრომა, სანვრთნელი და სარგებელი, დღე და ღამე, მგზავრობისას, მოუწყენელ ლაშქრობისას, განუსვენებელი შრომისას – თან ახლდა წიგნებით დატვირთული ჯორები და აქლემები. სადაც კი ცხენიდან ჩამოხდებოდა, პირველ ყოვლისა მიუტანდნენ წიგნებს და არ დაამთავრებდა კითხვას დაღამებამდე.

ნავახშმევს ძილის ან სხვა რაიმე საქმის ნაცვლად კვლავ წიგნს კითხულობდა, და როცა თვალი დაეღლებოდა, ყურს შეუნაცვლებდა, არა ზერეუდ, არამედ ფრიადი სიფრთხილით უსმენდა მკითხველს, გამოიძიებდა, გამოიკითხავდა, ხშირად თვითვე განმარტავდა მათ სიღრმესა და ძალას, უფრო საკვირველია ეს საქმე: ყველამ იცით, თუ როგორი გატაცება იცის ნადირობამ. ნადირობის დროსაც კი ხელში წიგნი ეჭირა და უამის მოსვლის დროს, მისცემდა ხოლმე წიგნს ვინმე მსახურს და თვით გამოედევნებოდა. ნურვის ეგონება, რომ ხელცარიელი ბრუნდებოდა.

და ვიტყვი სხვა საქმესაც, წიგნთა სიყვარულის საცნაურმოყველს. ერთხელ წინ დაიდო წასაკითხავად წიგნი სამოციქულო, დასრულებისას ნიშანს სვამდა წიგნის ბოლოს, წლის დასასრულს ამ ნიშნების რიცხვი დავითვალეთ: ოცდაოთხჯერ წაეკითხა.

კიდევ არიან მაგალითები, მაგრამ მე ერთს ვიტყვი: ქალაქი თბილისი ჯერ მთლიანად კიდევ არ იყო დამორჩილებული, რადგანაც ჯერ კიდევ ქრისტიანების სისხლით იყო სავსე: რამეთუ ხანდახან ასტეხდნენ ღვლავს და უმიზეზოდ ხოცავდნენ ქრისტიანებს, რომელთაც ნახავდნენ, ხოლო ზოგჯერ ქარავანს შემოყოლილ თურქებს აძლევენ სასიკვდილოდ და დასაბრუნებლად. ეს ფრიად აწუხებდა დავითის სულს.

შემოვიდა ერთხელ ქარავანი დიდი განძით, თან შემოჰყვა მრავალრიცხოვანი თურ-

ქი. გაიგო მეფემ, გაგზავნა 15 კაცი ლოჭინის ხევში, რათა ქალაქის ნახირი მოეტაცებინათ, იქნებ თურქები გამოსულიყვნენ სადევნელად და ამოენყვიტათ ამ ღონით. თვითონ მხოლოდ 300 მხედრით დაიმალა ავჭალის ჭალებში, სხვა მხედარს არავის მიენდო, არამედ მარტო წავიდა უსაჭურვლოდ, მხოლოდ ხმლით. თან წაიღო წიგნი – ღვთისმეტყველი, და სპას უბრძანა, მის მოსვლამდე ადგილიდან არ დაძრულიყვნენ.

გაგზავნილებმა გამორეკეს ნახირი, მიენივნენ თურქები 100 კაცამდე და დიდი შებრძოლების შემდეგ დაუხოცეს ცხენები და ქვეითად იბრძოდნენ ფიცხლად.

ხოლო მეფე ცხენიდან ჩამოვიდა, ჯერ არ ელოდა მათ მოსვლას: გაიტაცა კითხვამ, ისე დაატყვევა მისი გონება, რომ სრულიად დაავინყდა წინამდებარე საქმე, ვიდრე ხმა კვილისა არ შემოესმა. მყის დატოვა წიგნი იქვე და ამხედრებული მიჰყვა იმ ხმას, ვიდრე ზედ არ წაადგა თავის მონებს, ამ ყოფაში მყოფთ. და რადგანაც შორს იყო თავისი სპისაგან, ამიტომ მარტოდმარტო სასწრაფოდ ბრძოლაში შებრიალდა ვითარცა არწივი და თურქები განაზნია როგორც კაკბები, სწრაფად განყვიტა და მათი ცხენები მონებისათვის საკმარისი გახდნენ. ამხედრებულებმა იმდენი დახოცეს, რომ მცირედმა შეასწრო ქალაქში, გზები საესე იყო მძორებით და სასტიკი ცემისაგან დაღვლარჭნილმა ხმალმა თავისი ქარქაში უარყო. მერე მოვიდა თავის სპასთან, რომელიც დიდად საყვედურობდა.

აი, ასეთი საქმეებისაგან მოუცლელს წიგნი ჰქონდა უსასწრაფოეს საქმედ.

...ვერავინ, ძველ და ახალ მეფეთაგან, მას ვერ ემსგავსა, როგორც საქმეებიც ემონმებიან, მზის შარავანდედზე უბრწყინვალესნი და ცხადნი, რომლებიც ქმნა თავისი სიბრძნით.

რამეთუ სულთანი თავის მოხარკედ დასვა, ხოლო ბერძენთა მეფე ჰყო, როგორც თავისი სახლეული, დასცა წარმართები, მოსრა ბარბაროსები, უმცროსებად მოიყვანა მეფეები, ხოლო მონებად ხელმწიფეები, გააქცია არაბები, იავარჰყო ისმაიტელნი, მტვრად აქცია სპარსნი, გლეხებად მათი მთავრები...

სათნოებით სინმიდე მოიგო, როგორც ანტონი დიდმა.

ნულარ იტყვიტ მის რაინდობას, ვიცი ჭეშმარიტად, რომ ათი წლიდან მუდამ წმიდა პირითა და განწმედილი გონებით იღებდა ქრისტეს უხრწნელ საიდუმლოს სვინდისის თანამონმობით, რომლის მონმე არის ზეცაში მყოფი სარწმუნო იგი.

ლოცვისა და მარხვისათვის რალა საჭიროა თქმა, რამეთუ მუდამ ამ საქმიანობაში იყო. მონასტრები, საეპისკოპოსოები და ყოველი ეკლესია ლოცვის წესსა და რიგს და ყოველ საეკლესიო განგებას დარბაზის კარიდან იღებდნენ, ვითარცა უცთომელ კანონს, ყოვლად მშვენიერად დაწყობილს, ლოცვისა და მარხვის კეთილწესიერებას.

ხოლო საეშმაკო სიმღერები, სახიობანი, განცხრომა, ღვთის საძულველი გინება და ყოველი უნესობა მოისპო ლაშქარში.

გლახაკთა მონყალება იმდენი ჰქონდა, რომ ალავსო ზღვა და ხმელეთი მისმა საქმეებმა, რამეთუ ლავრები, მონასტრები და საკრებულოები არამარტო თავისი სამე-

ფოსი, არამედ საბერძნეთის, მთანმიდისა და ბულგარეთისა, ასურეთისა, კვიპროსისა, შავი მთის, პალესტინისა აავსო კეთილით. ყველაზე მეტად ჩვენი უფლის, იესო ქრისტეს საფლავი და იერუსალიმში მყოფნი შესანირავით გაამდიდრა. და უფრო შორს, სინას მთაზე, სადაც მოსემ და ელიამ იხილეს ღმერთი, ააშენა მონასტერი, ნარგზავნა ოქრო მრავალათასეული, ოქსინონი მოსაკიდელნი, საეკლესიო წიგნები – სრულად, და სინმიდეთა ოქროს სამსახურებელნი – რჩეულნი. ყოველდღე თავისი ხელით ფარულად გასცემდა მონყალეზას, ვინ აღრიცხავს, გარდა ზეცათა მამისა, რომელიც მიაგებს ცხადად, რამეთუ ჰქონდა მცირე ქისა, აავსებდა ხოლმე დღისით თავისი ხელით, ხოლო საღამოს ცარიელი მოჰქონდა მხიარულს სულით და პირით. თუ ნახევარს გასცემდა, ანდა ვერავის იპოვიდა, ამბობდა: „დღეს ვერ მივეცი ქრისტეს ჩემი ცოდვების გამო“. ამას გასცემდა არა მოხელეებისაგან მიღებულს, ანდა არა საჭურჭლიდან აღებულს, არამედ თავისი ხელით მონადირებულს, აქედანვე თავის მოძღვარ იოანეს მისცა ერთხელ დრაჰკანი 24.000, რათა გაეყო გლახაკთათვის. ეს მცირედია მრავალთაგან, რომლის აღრიცხვაც შეუძლებელია.

არამარტო მონასტრები და ლაერები გაათავისუფლა მოვალეთაგან, არამედ მისი სამეფოს ხუცეულებიც ბეგარისაგან, რათა თავისუფლებმა მიუპყრან ღმერთს საღმრთო მსახურება.

ამათთან ერთად რამდენი ეკლესია ააშენა, რამდენი ხიდი სასტიკ მდინარეებზე, რამდენი გზა, ძნელად სავლელი, ქვაფენილით დაფარა, რამდენი წარმართებისაგან შეგინებული ეკლესია ღვთის სახლად აქცია, რამდენი წარმართთა შვილი წმიდა ემბაზთან მიიყვანა და გააქრისტიანა, რომლითაც მიიღო მოციქულობის მაღლი, როგორც პავლემ და კონსტანტინემ.

იყო ისიც, რომ თავის სამეფოში, დიდი სპით ხშირი სვლის გამო, მომჩივანნი და გაჭირვებულნი ადვილად ვერ მიდიოდნენ მასთან, ზოგჯერ გზის მახლობელ ბორცვებზე, კლდეებსა და ხეებზეც აღიოდნენ, როგორც ზაქე, რათა იქიდან გაეგონებინათ თავისი გასაჭირი. ამის გამო დაადგინა სამართლის მცნობელნი კაცნი და მომჩივანთა განმკითხველები, რომლებითაც კმაყოფილდებოდნენ. მრავალჯერ გვიხილავს ცრემლი მის ღანვებზე მათი გასაჭირის ხილვისას.

ვინ აღრიცხავს მისგან გაათავისუფლებულ ტყვეებს, ვინ წარმოთქვამს ჯეროვნად, თუ როგორი პატივით ეპყრობოდა ბერ-მონაზვნებს, სიმდაბლით მოიკითხავდა და ეამბორებოდა, სიყვარულით შეინწყნარებდა, აძლევდა შესაფერის ქონებას და სახმარს, რათა საჭიროება უზრუნველად დაეკმაყოფილებინათ.

ესეც იყო, რომ ღვთის მიერ ჰქონდა ნიჭი, ყველასათვის საშიში: არც თავისი სამეფოს შორეულ ადგილებში, არც ლაშქარში მყოფი დიდი თუ პატარა კაცის საქმე თუ სიტყვა, კეთილი თუ ბოროტი განზრახვა არ დაემალებოდა, არც ის, თუკი რაიმე ფარულად ექმნათ ანდა ეთქვათ, ყოველივე ცხადი იყო მისთვის. ზოგიერთის გულში დაფარულ საიდუმლოს და ფიქრებსაც ამოიცნობდა ხოლმე, რითაც მათ ძლიერ აკრთობ-

და. სენაკებში განშორებული მონაზვნების ღვანლი და სათნოება ცხადად უწყდა. გზის სიშორე, ვიდრე ეკლესიამდე, ზომით იცოდა, ამით მრავალი დიდი და ძალზე სასწრაფო საქმე გააკეთა, და ეს მრავალი სიკეთის მიზეზი შეიქნა, რადგანაც ვერც დიდი და ვერც მცირე ორგულობას, ზაკვას და ლალატს ვერც კი გაიფიქრებდა, არათუ ვინმეს ეტყოდა, მეუღლეს ან მესანოლეს, ნათესავს ან თავის ყრმას, ვინაიდან ეს მტკიცედ იცოდა ყოველმა კაცმა, რომ პირიდან ამოსვლისთანავე უეჭველად ცნობილი გახდებოდა მეფისათვის. მრავალი დასჯილიც და მხილებულიც იყო ამის გამო. ვერავინ განიზრახა მის დროს ლალატი, არამედ ყველასგან საკრძალავი იყო და სარიდი.

და ასევე მღვდელმთავრები, მღვდლები, დიაკვნები, მონაზვნები და ყოველი კაცი საქმეს წესიერად აკეთებდნენ, სათნოების გზით დადიოდნენ, რამეთუ მისი შიშით უნესო სვლას ვერ ბედავდნენ, იცოდნენ, რომ დაფარული მისთვის არაფერი იყო. ვერც მოქალაქე, ვერც სოფელი, ვერც მხედარი, ვერც ვერავინ, პატივისა და ასაკის მქონე, გაბედავდა განდრეკილად სვლას, ამიტომაც იყო წესიერება, კანონიერება, პატიოსნება, თვით მეძავებიც კი კრძალვით იქცეოდნენ, საღმრთო და მშვიდობის გზით მიიმართებოდნენ ყველანი შიშით.

ეს დიდი საქმეები, მხოლოდ ღვთის მიერ შესაძლებელი, ადვილად წარმართა ისე, რომ არავის შეეძლო ასე ადვილად წარმართვა. ამისათვისაც დიდი შიში და ზარი განითქვა მთელ ქვეყანაში, შეკრთა ყველა მკვიდრი.

ერთხელ მეფის წინაშე შემოიკრიბნენ გულარძინი და ყოველად ბოროტნი სომხების ეპისკოპოსები, მათი მონასტრების წინამძღოლები, ფრიად მრავალნი, რომელთაც თავიანთი თავი მიაჩნდათ ყოველგვარი სწავლულებისა და მეცნიერების თავებად. ითხოვეს, რათა მეფეს ჩაეტარებინა კრება, სადაც იქნებოდა სიტყვისგება და რჯულის გამოძიება. თუ სომხები დამარცხდებოდნენ, რჯულის ერთობას დათანხმდებოდნენ და თავიანთს შეაჩვენებდნენ, ხოლო თუ სომხები გაიმარჯვებდნენ, მაშინ ბრძანება უნდა გაცემულიყო, რათა აღარ ეწოდებინათ მათთვის მწვალებლები და არც შეეჩვენებინათ.

მაშინ მოინვია მეფემ ქართლის კათალიკოსი იოანე, მისი ხელქვეითი ეპისკოპოსები, მეუდაბნოენი და არსენი იყალთოელი მთარგმნელი, ქართული და ბერძნული ენების მცოდნე, ეკლესიის განმანათლებელი, სხვა მეცნიერები და ბრძენი კაცები.

დაინწყეს კამათი ერთმანეთთან ცისკრიდან საღამოს ცხრა საათამდე და ვერ დაბოლოეს, ორივე მხრიდან იყო გამარჯვების წადილი და სიტყვათა პაექრობა: რამეთუ შევიდოდნენ შეუვალ საქმეებში და ძნელად გამოვიდოდნენ.

ეს მოენყინა მეფეს და უთხრა მათ: „თქვენ, მამანო, გაურკვეველ სიღრმეებში შეხვალთ, შეუცნობელს ხედავთ, როგორც ფილოსოფოსები, და ჩვენ არ შეგვიძლია გაგება, როგორც უსწავლელებსა და ერისკაცებს. თქვენ იცით, რომ მე შორსა ვარ სწავლულებისა და მეცნიერებისაგან, როგორც სამხედრო საქმეში აღზრდილი, ამიტომაც უსწავლელი და მარტივი სიტყვებით გეტყვით თქვენ“. ეს რომ თქვა, დაიწყო მათ მიმართ

ისეთი სიტყვების თქმა, რომელსაც უეჭველად ღმერთი აძლევდა მის პირს, იგავებითა და სახეებით, უცილობელი, წინდაუდგომელი, საკვირველი ახსნით დანთქა, როგორც ეგვიპტელები, პირი დაუყო მათ, უპასუხოდ და უსიტყვოდ დატოვა, როგორც ოდეს-ღაც ბასილი დიდმა ათენელები.

ზარგახდილმა და უღონოქმნილმა მწვალელებმა საჯაროდ აღიარეს თავიანთი დამარცხება, მხოლოდ ეს თქვეს: „ჩვენ, მეფეო, მონაფე გვეგონე ამ თქვენი მოძღვრებისა, მაგრამ როგორც ვხედავთ, მგონი შენ თვითონ ხარ მოძღვარი მოძღვართა, რომლის ფრჩხილსაც ვერ მისწვდებიან ეგ თქვენი ვითომდა მოძღვარნი“ და ასე, თავიანთი თავის მაყვედრებელნი უკან გაბრუნდნენ შერცხვენილნი. შემდეგ ასეთი რამ აღარასოდეს გაუბედავთ.

ზოგიერთები მეფეს საყვედურობდნენ ხშირ ლაშქრობასა და მხედრობის განუსვენებლად მიმოსვლას: ვერც მშვილდი შეძლებს და ვერც ორღანოს ძალი (სიმი) მარად დაჭიმვას, რამეთუ როცა მათი მოხმარების დრო დადგება, მოსახმარებლად უვარგისნი შეიქნებიანო. მაგრამ ამის მთქმელებმა ისმინეთ ეს: მეფეს ჰქონდა აფხაზეთის მცირე სამეფო, ზემოხსენებული ჭირის გამო ჰყავდა დაჯაბნილი მცირე გუნდი მხედრებისა, ხშირი უკანდახვევის გამო უცხენონი და უსაჭურვლონი, თურქთა ბრძოლის წესების უცოდინარნი, ძლიერ შეშინებულნი. მას რომ უწყინარი ლაშქრობებით, მცირე, უმნიშვნელო შებრძოლებებით, სწავლით, წინაგაძლოლით, მრავალი გამარჯვებით არ გაეწვრთნა თავისი სპა, არ გაეთამამებინა მხნე ბრძოლის ცოდნით, ქებით, საბოძვარის მიცემით, ჯაბანთათვის ქალის სამოსის ჩაცმით და გაკიცხვით, როგორ უნდა მოეპოვებინა ამდენი გამარჯვება, ან როგორ უნდა აევისო სამეფო? იქნებ ძილით ან მწვანეზე სმითა და განცხრომით და უკადრისი საქმეების შედგომით! არა, ასე არა, არამედ არც ალექსანდრეს უქნია ასე...

ვიტყვი მეორე მიზეზს ამ ბრალისა: იმის გამო, რომ უძველესი დროიდანვე ქართველები თავიანთ უფროსთა ორგულნი არიან ბუნებით, რამეთუ როდესაც განდიდდებიან, გასუქდებიან, დიდებას და განსვენებას იპოვიან, იწყებენ ფიქრს ბოროტისათვის, ასევე მოგვითხრობს ძველი მატინანე ქართლისა და ამჟამად ხილული საქმეც. მეფემ, ყველა ადამიანზე უფრო ბრძენმა, ეს იცოდა. ამიტომაც არ მისცა მოცლა ამის განზრახვისათვის, არც მოასვენა, არ მისცა საშუალება შეკრებისა და ამ საქმის გაკეთებისა, არამედ ყოველი საქმე, რომელიც წამოიწყო, გაასრულა მშვენივრად. ლომსაც შეიძლება ვუსაყვედუროთ, რატომ მაიმუნივით არ იხედება, ანდა კვერნასავით არ კრთება.

სხვასაც აბრალებდნენ: ზოგს შეიყვარებს, განადიდებს, ან მოიძულებს და დაამცირებს, ერთს აამაღლებს და სხვას დაამდაბლებსო, ღმერთიც ხომ ასე მოიქცა: 5 ქანქარის 10-ად მქცეველს – 10-ვე მისცა, ერთის დამკარგველს კი ისიც წაართვა, 10-ზე ხომ არ დაუმატა მეთერთმეტედ? – ან რისთვისაა ნაქადაგები სამოთხის მშვენებანი და სასუფეველის ნეტარებანი? ღვთის ნების მყოფელთათვის, ჭეშმარიტად, ხოლო უღირსთა და ურჩთათვის – საშინელებანი.

თუკი მეფე ერთგულს, ფრთხილს, ახოვანს განადიდებს უღირსთა, ჯაბანთა და ორგულთა ნაცვლად, რა უსამართლოს გააკეთებს?

განა ვინ იყო მისებრ საქმეთა მართლად აღმწერი და კაცის ვითარების მცნობელი, რომლის ჩრდილში შეკრებილნი იყვნენ ერნი, ტომნი და სხვა ენები; მეფეები და ხელმწიფეები ოსეთისა და ყივჩაღეთისა, სომხეთისა და ფრანგეთისა, შარვანისა და სპარსეთისა.

ვინ იყო მისებრ ტკბილი შეხვედრისას, საუბრის დროს სატრფიალო, დუმილისას სასურველი, მშვენიერი სახით, უმშვენიერესი ტანის მორთულობით, აღნაგობით შეწყობილი, ტანით ახოვანი, ძალით ძლიერი, სიმახვილით უძლიერესი, ღიმილით სანადეული, მჭმუნვარებისას კი უსანადელესი, მაღლიერი ხედვით, ლომისებურად საზარელი მკრთომელობისას, ცნობით ბრძენი, გამორჩევი უბრძენისი, მარტივი აზრით, მრავალაზრიანი მიმართებისას, შემრისხველი მყუდროებით, განსწავლულობის მაქებელი და უზომოებით არც ერთს არ აშფოთებდა. მაღალი უმაღლესათავის და მდაბალი უმაღლესათავის, თვით მტრებისთვისაც კი სანადელი და სათნოებით საყვარელი.

ჰქონდა ყოველმხრივ მშვიდობა და დანყნარება თავის სამეფოში. მაშინ მან, ჩვენი ცხოვრების დიდმა წინაგამგებელმა, ყოველის უმჯობესად შემცვლელმა ღმერთმა, იმ განგებით, რომელიც მან უწყის და განანესებს ჩვენს წლებსა და ჟამს, ისე განაგო, როგორც კეთილმა მუშაკმა: რა ჟამს იხილავს თავთავს ნაყოფით სავსეს და თავდადრეკილს, ისწრაფვის მის დაუნჯებას, და როგორც ბრძენი მენავე, როცა იხილავს მის ავსებას მრავალფერი ტვირთით, ისწრაფვის ნავსადგურისაკენ, რათა არ ევნოს ზღვისაგან. ასევე ზამთარში, მთელი სამეფოს სიმშვიდისა და დანყნარების დროს, არა ქვეყნის კიდში, არამედ სამეფოს შუაგულში, თვით მის მიერ წინასწარ განჩინებულ ადგილას განსასვენებლად და მისაძინებლად მშვენიერი ძილით დაიძინა თავის მამა-პაპასთან.

ესეც საგულისხმოა, რომ მრავალჯერ ჩავარდნილა სასიკვდილო განსაცდელში, რომელთაგან მცირეს მოგიტხრობთ: ერთხელ ნადირობისას მუხნარს ცხენი წაექცა და ისე დაიმტვრა, რომ სამი დღე უსულოდ მდებარე იყო უძრავად, მხოლოდ სამშვიინველით იყო ცოცხალი, სამი დღის შემდეგ ნამტკნარი სისხლი ამოანთხია, მოექცა სული და სიტყვა და ძლივს ადგა ცოცხალი. ასეთი მრავალგზის შეემთხვა და ღმერთმა იხსნა სიკვდილისაგან. ასევე, ქართლში ერთ ციხეს ებრძოდა, მეფე თავისი კარვის კართან იდგა მხოლოდ პერანგით მოსილი; ვილაცამ ციხიდან შემოსტყორცნა ისარი, ჰკრა მთავარანგელოზის ოქროს მცირე ხატს, რომელიც ყელზე ეკიდა და საღმრთო ძალამ მშვიდობით გადაარჩინა, მრავალგზის მისმა ყივჩაღებმა განიზრახეს ლალატი, გაიჩინეს მხნე კაცები, ზოგი ხმლით, ზოგი შუბით, სხვები ისრით; და ეს არა ერთ, ორ, სამ, არამედ მრავალგზის, არაოდეს მიუშვა ღმერთმა კვერთხი ცოდვილისა მართალზე, ყოველთვის ხელი ზეგარდმო ფარავდა მდევართაგან...

მაშინ იყო 24 იანვარი, შაბათი დღე, ქორონიკონი 345 (1125 წ), შობიდან 53 წლის, მეფობდა 36 წელი, და როგორც დავითმა სოლომონი, ამან თავისივე ხელით ტახტზე

დასვა ძე თვისი დიმიტრი, მხოლოდ სახელით შეცვლილი, მაგრამ ყოვლითურთ მსგავსი მამისა, და დაადგა თავზე გვირგვინი პატიოსანი ქვისა, შეარტყა წელზე მახვილი, სვიანად ხმარებული, და შემოსა პორფირი, დაულოცა ცხოვრება. ასე გაცვალა ქვეყნური მოქალაქობა ზეციურ სუფევებაში, სადაცაა შვება და სიხარული, სადაც არ არის მწუხარება და სიმდიდრე, არის სიცოცხლე, რომელსაც ვერ შეამღვრევს სიკვდილი.

ძირითადი თარიღები

- 1057 წ. – მეფე ბაგრატ IV ბიზანტიიდან დაბრუნდა და ლიპარიტი დასაჯა.
1060 წ. – ბაგრატ IV-მ ჰერეთისა და კახეთის უდიდესი ნაწილი შემოიერთა.
1060-იანი წლები – მეფის ხელისუფლება გაძლიერდა.
1064-65 წ. – თურქების სულთანი არფ-ასლანი (1063-1072) შემოესია საქართველოს.
1067/68 წ. – ბაგრატ IV-მ ილაშქრა არანში.
1068 წ. – სულთან არფ-ასლანმა ამის საპასუხოდ ილაშქრა, ქართველები დაამარცხა, თბილისი და რუსთავი განძის ამირა ფადლონს გადასცა.
1069 წ. – ბაგრატ IV-მ დაამარცხა და დაატყვევა ქართლში ფადლონი. შემდეგ გაათავისუფლა სულთნის შუამდგომლობით. ბაგრატმა თბილისი აიღო და ამირათა შთამომავალს გადასცა. უფლისწულმა გიორგიმ განძა აიღო.
1071 წ. – ფანასკერტის ბრძოლაში ბიზანტიის იმპერიის ჯარები თურქებმა დაამარცხეს. დაიდო ზავი. ანატოლიის ძირითადი ნაწილი, სომხეთი, შარვანი სელჯუკებმა დაიჭირეს. ბიზანტია სელჯუკებს ხარკს უხდოდა.
1072 წ. – ბაგრატ IV გარდაიცვალა.
1072 წ. – არფ-ასლანი შეთქმულებმა მოკლეს.
1072 წ. – 1089 წ. მეფობდა გიორგი II.
1073 წ. – მეფეს დიდგვაროვნები აუჯანყდნენ. მალიქ-შაჰმა (1072-1092) ქართლი მოარბია.
1074 წ. – მეფე გიორგიმ და კახთა მეფე აღსართანმა ფარცხისის ბრძოლაში თურქები დაამარცხეს. გიორგი II-მ ანაკოფია წაართვა ბიზანტიელებს. თურქებმა კვლავ დაიკავეს კარის ციხე. გიორგი II-ს ყუელს (ჯავახეთში) დაესხნენ, დაამარცხეს, გაიტაცეს სამეფო საჭურჭლე, დიდი განძი.
1080 წ. – დაიწყო „დიდი თურქობა“ – თურქული ტომების შემოსევა.
1083 წ. – გიორგი II ეახლა სულთან მალიქ-შაჰს და თავს იღო ხარკის გადახდა. სულთანმა მისცა კახეთ-ჰერეთის ალების ნება, ამისათვის ლაშქარიც მისცა, მაგრამ მეფემ ეს ქვეყანა ვერ აიღო. კახთა მეფე აღსართანი გამაჰმადიანდა.
1089 წ. – მოხდა საშინელი მიწისძვრა.
1089 წ. – გამეფდა 16 წლის დავით აღმაშენებელი.
1092 წ. – გარდაიცვალა მალიქ-შაჰი.

- 1093 წ. – დავით მეფემ შეიპყრო ლიპარიტი და პირობით გაათავისუფლა.
- 1095 წ. – დავითმა იგი კვლავ შეიპყრო და 1097 წელს ბიზანტიაში გააძევა.
- 1095 წ. – დაიწყო ჯვაროსნული ომები.
- 1097 წ. – დავით მეფემ სულთანს ხარაჯა შეუნყვიტა.
- 1097 წ. – ჯვაროსნები მცირე აზიაში გამოჩნდნენ.
- 1098 წ. – ჯვაროსნებმა აიღეს ანტიოქია.
- 1099 წ. – ჯვაროსნებმა აიღეს იერუსალიმი.
- 1103 წ. – ჩატარდა რუის-ურბნისის კრება, კლდეკარის საერისთავო გაუქმდა.
- 1110 წ. – გიორგი ჭყონდიდელმა სამშვილდე აიღო.
- 1115 წ. – გიორგი ჭყონდიდელმა რუსთავი აიღო.
- 1116 წ. – დავით მეფემ თურქებს შეუტია ტაოში.
- 1116 წ. – დავით მეფემ თავისი ქალიშვილი კატამ ბიზანტიის დედოფლად გაგზავნა.
- 1117 წ. – დავითმა შარვან შაჰს შეუტია.
- 1118 წ. – დავით IV-მ რახსის პირზე მდგომ თურქებს შეუტია, გადმოიყვანა ყივჩაღები.
- 1120 წ. – შირვანის ქალაქი ყაბალა აიღო.
- 1121 წ. – 12 აგვისტოს მოხდა დიდგორის ომი.
- 1122 წ. – დავითმა თბილისი აიღო.
- 1123 წ. – მეფემ დმანისი აიღო.
- 1123 წ. – სულთანი შარვანში შეიჭრა, დავითის გამოჩენისას გაიპარა.
- 1124 წ. – მეფემ სომხეთის ციხეები აიღო.
- 1124 წ. – აგვისტოში დავით IV-მ ქალაქი ანისი დაიკავა.
- 1125 წ. 24 იანვარი – გარდაიცვალა 52 წლის დავით მეფე.

მეფე დავითი — მორჩილი ბერისა

არსენ იყალთოელი მოძღვარი და სულიერი მამა იყო დავით აღმაშენებლისა; ფროად განათლებული, მეცნიერი, შემოქმედი მოღვაწე, ენათა მცოდნე, ღვთისმეტყველი, ფილოსოფოსი, მთარგმნელი საეკლესიო წიგნებისა, ბურჯი მართლმადიდებლობისა. მას თავისი დროის ქართველობა დიდად აფასებდა. ეფრემ მცირეს უთქვამს: ადამიანისაგან შეუძლებელი არსენისაგან შესაძლებელია ღვთისა და მისი წმიდანების მეოხებითო. ი. ლოლაშვილის თანახმად, არსენს სახელმწიფო მრჩეველად დადგომამდე უსწავლია კონსტანტინოპოლის მანგანის აკადემიაში, შემდეგ შავ მთაზე (ანტიოქიაში) უმოღვაწნია ეფრემ მცირეს ხელმძღვანელობით¹, შემდეგ კვლავ კონსტანტინოპოლში — მანგანის მონასტერში გადასულა და მოღვაწეობდა². 1103 წლისათვის სამშობლოში დაბრუნებულა — შიომღვიმის მონასტერში.

„ჩვენში მოსვლის დღიდან არსენი გამხდარა დავითის გონიერი მოძღვარი, დავითი კი არსენის მორჩილი შეგირდი. ამან განაპირობა ის, რომ არსენი თითქმის 25 წლის განმავლობაში მეფეს ედგა გვერდით და ამ მეფის ხელშეწყობითა და თანადგომით ეწეოდა საეკლესიო-საზოგადოებრივ და სამწერლო-სამონასტრო საქმიანობას... არსენის შემოქმედებითი საქმიანობა გაიშალა და გაიფურჩქნა დავით მეფის ინიციატივითა და მფარველობით, ხოლო დავითის მიერ პოლიტიკური და კულტურული რეფორმები გატარდა არსენის რჩევითა და შთაგონებით. დავითი არსენს უწოდებდა „სასოსა და განმანათლებელს“³.

უფრო მეტიც, ი. ლოლაშვილის აზრით, დავით მეფე იყო მორჩილი არსენ იყალთოელისა. „მორჩილი“ საეკლესიო ტერმინია და ეწოდება ერისკაცს, რომელსაც ევალება აღასრულოს თავისი სულიერი მოძღვრის ყოველი ნება. ცხადია, საბოლოო მიზანია ადამიანის სულიერი ამაღლება, მაგრამ ხშირად მორჩილებისას ხდება ერისკაცის გამოცდა, არის თუ არა ის შესაფერისი სამონაზვნო მოღვაწეობისა. დავით მეფესაც თავისი სულიერი მოძღვრის დიდი მორჩილება ჰქონია და თვითონ არსენიც მეფისათვის დიდად სანდო პირი ყოფილა. არსენი მეფისაგან იმდენად ნდობით აღჭურვილი პირი იყო, რომ მისი სიტყვა მბრძანებლისა და მორჩილის მიერ უყოყმანოდ სრულდებოდა. ამ მხრივ, ფრიად საგულისხმოა დავით მეფის გამონათქვამები: „ბერმან არსენი მიბრძანა ამის ანდერძისა დაწერა“ (და მან ეს ანდერძი დაწერა კიდეც), „მიბრძანა სასომან ჩემმან ბერმან არსენი“ მღვიმის წესთა დასხმა (და მან ამისი ნებაც დართო); „კანდლები, რომელი მე მომიხსენებია და რომელი არსენის დაუდგამს, ნუმცა ვის უკადრებია გამოღებად“; „ვითა ან არსენის გაუნესებია... ნუ ვინ შეცვლის ამას წესსა“ და ა.შ. თავის „სასოსა და განმანათლებელს“ მეფე ყველაფერში ენდობოდა, მის ყველა სურვილს ასრულებდა და ბევრ რამესაც სწავლობდა მისგან. და ეს ხდება იმ დროს, როდესაც არსენის მიმართ ასე მოკრძალებული მეფე ღვთის რისხვას აწევდა ურჩ ფეოდალებს, ქვეყნის ორგულთ, გარეშე მტრებს. სიმკაცრისა და მორჩილების ასეთი კონტრასტი ახასია-

თებდა დავით აღმაშენებელს. ერთი მხრივ იგი, როგორც მეფე და სახელმწიფო მოღვაწე, მტკიცე ნებისყოფით, გონიერი მოქმედებითა და სამხედრო და ადმინისტრაციული მართვის ნიჭით ქმნიდა ძლიერ სახელმწიფოს და მის სამსახურში აყენებდა ყველას, ერსაც და ბერსაც, ხოლო მეორე მხრივ ის, როგორც განათლებული ადამიანი, თაყვანსა სცემდა მეცნიერებას, პატიოსნებასა და ერთგულებას, რომლის უნიკალური განსახიერება იყო მისი მოძღვარი – არსენ იყალთოელი⁴.

არამარტო მეცნიერების, ერთგულებისა და პატიოსნების გამო ემორჩილებოდა დავით აღმაშენებელი ბერებს გიორგი ჭყონდიდელს, არსენ იყალთოელს თუ იოანე კათალიკოს-პატრიარქს, არამედ ის ქართულ ეკლესიას განიხილავდა, როგორც საქართველოს ჭეშმარიტ გამაერთიანებელ და მესაჭე ძალას, რომელსაც შესწევდა უნარი უფალი ღმერთის შემწეობით განეახლებინა და გაეცხოველებინა (გაეცოცხლებინა) ქართველი საზოგადოება, სულიერების ახალ საფეხურზე აეყვანა ის. ეს შემდგომ მართლაც ასე მოხდა, ქართველი ერის ოქროს ხანა – ეპოქა დავითისა და თამარისა – სწორედ სახელმწიფოსა და ქართული ეკლესიის ძალზე ღრმა ურთიერთთანამშრომლობით შეიქმნა.

დავით აღმაშენებელი თავის სახელმწიფოს მართავდა საეკლესიო მოღვაწეების საშუალებით. კერძოდ, მან შექმნა მთავრობა, რომლის უმთავრესი თანამდებობები სამღვდელთა ხელში იყო. უფრო მეტიც, გიორგი ჭყონდიდელი ეპისკოპოსი მეფის მამად და სახელმწიფოს პირველ ვაზირად ითვლებოდა. „იგი მეფის შემდეგ მეორე კაცი იყო სახელმწიფოში და ერთნაირად მიუწვდებოდა ხელი როგორც საერო, ისე სასულიერო საკითხებზე“⁵. ის იყო მნიგნობართუხუცესიც, მასვე ექვემდებარებოდა უმაღლესი სამართლო ორგანო – „სააჯო კარი“⁶.

გიორგი ჭყონდიდელი იყო „მამა მეფისა“ და წარმოადგენდა ქალკედონიზმის, ანუ როგორც იმუამად მიიჩნეოდა საქართველოში, ქართული ქრისტიანობის სიმბოლოს. ამიტომ არ არის შემთხვევითი, სწორედ გიორგი ჭყონდიდელის უშუალო ხელმძღვანელობით ციხე-ქალაქ სამშვილდის აღება 1110 წელს. სამშვილდის აღებას მოჰყვა ქვემო ქართლის მთავარ ციხეთა განთავისუფლება. მართალია, ეს ციხეები მაშინ თურქების მიერ იყო დაჭერილი, მაგრამ, საერთოდ, იქამდე სულ რამდენიმე ათეული წლით ადრე, სამშვილდე წარმოადგენდა ცენტრს მონოფიზიტური სახელმწიფოსი. ის ლორე-ტაშირის კვირიკიანთა სამეფოს დედაქალაქი იყო. თურქების მიერ ამ სამეფოს, ანუ ქვემო ქართლის ციხეთა დაჭერის შემდეგაც, მონოფიზიტური ეკლესიის გავლენა ამ ქართულ მიწაზე კვლავაც ძლიერი იყო. აღსანიშნავია, რომ აქ ჭეშმარიტად ქართულ ქვეყანაში (ქვემო ქართლში), მონოფიზიტური ეკლესია ხელოვნურად გააბატონეს არაბმა დამპყრობლებმა (იხ. ამის შესახებ შემდეგ თავებში), არაბებისა და სომხური ეკლესიის კავშირის შეკვერისა და ქალკედონიზმის წინააღმდეგ ერთობლივ ქმედებათა შედეგად. ამ პოლიტიკურმა ძალებმა წარმოქმნეს აქ სომხური სახელმწიფოებრიობა (კვირიკიანების სამეფო), რომლის მოქალაქეთა დიდ უმრავლესობას ქართველობა შეადგენდა,

მათი ერთი ნაწილი გრიგორიანულ სარწმუნოებაზე იყო გადაყვანილი. თურქეთის ბატონობისაგან აქ განმათავისუფლებელი მღვდელმთავრის გამოჩენას უდიდესი მორალური და სულიერი მნიშვნელობა უნდა ჰქონოდა ადგილობრივი ქრისტიანების კვლავ დედაქართულ ეკლესიაში დასაბრუნებლად. მართლაც, ამის შემდეგ სულ მალე ქვემო ქართლი უწყვეტად, თითქმის XVIII საუკუნემდე იქცა ქართული ეკლესიის ნაყოფიერ სამოღვაწეო ასპარეზად. ქვემო ქართლს, მონოფიზიტთა, ანუ „სომეხთა“ მეფობის გამო სომხითი ეწოდა. გაერთიანების შემდეგ საქართველოს მეფეს „სომეხთა მეფის“ ტიტულიც ჰქონდა (ანისის, ანუ არმენიის, მეფეებს შაჰანშა ეწოდებოდათ), რაც, სწორედ ამ კუთხის მფლობელობას აღნიშნავდა.

„სამშვილდის აღებას დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა იმიტომ, რომ იგი ძლიერი ციხე იყო და სამხრეთით ტფილისს ამაგრებდა; სამხრეთის სავაჭრო გზაც ამ ქალაქზე გადიოდა... თურქებსაც ამ ამბავმა თავზარი დასცა: „ცნეს რა თურქთა აღება სამშვილდისა, უმრავლესნი ციხენი სომხითისანი დაუტყვენეს და ღამე მეოტ იქმნეს“. ქართველები ამ მოულოდნელმა გარემოებამ ძალზე გაახარა და მტრისაგან მიტოვებული ციხეები სიამოვნებით „ჩვენ თანა მოითვალნეს“⁹.

თურქების სულთანმა ამ ამბებთან დაკავშირებით გამოგზავნა ასიათასკაციანი ლაშქარი. მაგრამ მათ დავით აღმაშენებელი საბრძოლველად მზად მყოფი მხედრობით დახვდა, თურქები გაიქცნენ.

„რაკი თურქები ასე თავზარდაცემულები იყვნენ, გიორგი ჭყონდიდელმა და მნიგნობართუხუცესმა, ალბათ, დავით აღმაშენებელთან შეთანხმებით, კვლავ განაგრძო თავისი სამხედრო მოქმედება და „მეფისა მუხრანს ყოფასა“ მან მტერს რუსთავეც წაართვა“¹⁰. ეს მოხდა 1115 წელს.

ამ უდიდესი გამარჯვებისთვის, ალბათ, 1110-1115 წლებში მთელ საქართველოში ლოცავდნენ „მეფესა და მღვდელმთავარს“.

1118 წელს ყივჩაღების გამოყვანის ურთულესი საქმეც გარკვეულწილად გიორგი ჭყონდიდელთან იყო დაკავშირებული. საერთოდ, მეფე მღვდელმთავარს უწინამძღვრებდა ხოლმე თითქმის ყველა დიდ და გასაოცარ სამხედროსა და სასულიერო საქმეს, არა ერთი და ორი წლის, არამედ მთელი სიცოცხლის მანძილზე.

დავით მეფე ქვეყანას თავის კარზე მყოფი ბერების ხელით მართავდა (იგულისხმება მნიგნობართუხუცესი – ჭყონდიდელი გიორგი, კათალიკოს-პატრიარქი იოანე, თავისი მოძღვარი იოანე, არსენ იყალთოელი და სხვები). ყველა ისინი უდიდესი თანამდებობის მქონენი იყვნენ. მათ სამოხელეო სახელოზე უფრო მაღალი სახელო ქვეყანაში არ არსებობდა. უნდა ვიფიქროთ, რომ დარბაზის კარზე მოღვაწე ეს მღვდელმთავრები წარმოადგენდნენ კიდევ სინოდს ქართული ეკლესიისას, რომელიც ეკლესიას აძლევდა კანონსა და რიგს. დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსი მოგვითხრობს, რომ ამ მეფის დროს „მონასტერნი და საეპისკოპოსონი და ყოველნი ეკლესიანი წესსა და რიგსა ლოცვისასა და ყოვლისა საეკლესიოსა განგებისასა დარბაზის კარით მიიღებდიან, ვითარ-

ცა კანონსა უცთომელსა, ყოვლად შვენიერსა და დანყობილსა, კეთილწესიერებასა ლოცვისა და მარხვისასა“⁹.

„ხელმწიფის კარის გარიგება“ მოიხსენიებს 4 ბერს, რომელთაც საქართველოს მთავრობაში უპირველესი ადგილები ეჭირათ. 4 ბერს მოიხსენიებს რუის-ურბნისის კრების „ძეგლისწერაც“: 1) იოანე კათალიკოს-პატრიარქს, 2) ევსტათი მონაზონს, 3) გიორგი მონაზონ – მნიგნობართუხუცესს, 4) არსენი მონაზონს.

ჩვენ ზემოთ გამოთქმული გვექონდა მოსაზრება, რომ 4 ბერი მღვდელმთავარი წარმოადგენდა ქართული ეკლესიის სინოდს, არსებულს ხელმწიფის კარზე, ანუ „დარბაზის კარზე“. მათ ეკლესიის გარდა სახელმწიფო საქმეების წარმართვის მოვალეობაც ეკისრებოდათ. ამ ოთხი ბერიდან იოანე იყო სრულიად საქართველოს პატრიარქი და ამავე დროს ქართლის კათალიკოსი, ევსტათი უნდა ყოფილიყო აფხაზეთის კათალიკოსი, გიორგი – ჭყონდიდელ-მნიგნობართუხუცესია, ხოლო არსენი იყალთოელი, ჩანს, მოძღვართმოდღვარი იყო.

მეფე დავითი მუდამ ბერების წრეში ტრიალებდა, საღმრთო სიბრძნეზე ედგა სამეფო ტახტი. ამით უნდა ყოფილიყო გამონეული ის, რომ დავითი სასულიერო წიგნების უბადლო მცოდნე იყო. მის „გალობანი სინანულისანიში“ გამოყენებული ყოფილა შემდეგი დასახელების სასულიერო წიგნები: ძველი აღთქმის წინასწარმეტყველებანი (ესაია, ეზეკიელი), დაბადება, სიბრძნე სოლომონისა, გამოსვლათა, ფსალმუნი, მეფეთა, იგავნი, II შჯულისა, ეკლესიასტე, მსაჯულთა, 2 ნეშტთა, სამოციქულო, კერძოდ, ეპისტოლეები პეტრესი, პავლესი – ფილიპელთა, რომაელთა, I კორინთელთა, I ტიმოთეს მიმართ, იაკობისა; სახარებანი მათესი და ლუკასი, გამოცხადება¹⁰, ამიტომაც მართებულია ივ. ჯავახიშვილის განცხადება: „დავით აღმაშენებელს თავისი თავი „უსწავლელ“, „მსოფლიო“ და „მხედრობათა შინა აღზრდილ“ კაცად მიაჩნია, მაგრამ რასაკვირველია, ეს თავმდაბლობით მოსდიოდა, იგი ნასწავლი და განათლებული ადამიანი ყოფილა“¹¹. დავითს ღრმა საეკლესიო-საღვთისმეტყველო განათლება ჰქონდა მიღებული.

უთუოდ მეფის ღრმა ქრისტიანობას მონმობს ის, რომ „კაცთმოყვარე და გულშემატკივარი ადამიანი იყო, ავადმყოფთა და დავრდომილთათვის ზრუნავდა...“¹² როგორც ახალი, ისე ძველი აღთქმა დავითს შესისხლხორცებული აქვს, ეს ჩანს არა მარტო მისი ცხოვრების მაგალითებით, არამედ, როგორც ითქვა, მისი თხზულებიდან – „გალობანი სინანულისანი“. ეს გალობა, დიდმარხვის I კვირის საკითხავი ანდრია კრიტიელის სინანულის საგალობლის გავლენით არის დანერილი საეკლესიო საჭიროებისათვის. დავითის ამ გალობას, ჩანს, დიდმარხვის დროს გალობდნენ ეკლესიაში შესაბამის დროს. ამიტომაც ცდებიან ის მკვლევარები, რომლებიც ამ „გალობაში“ ავტობიოგრაფიულ ცნობებს ეძიებენ და აზოგადებენ დავითის ცხოვრების შესწავლის მიზნით. შეიძლება ითქვას, „გალობანი სინანულისანი“ ისეთივე ტრადიციული ტრაფარეტებითაა დანერილი, როგორც მსგავსი თხზულებანი იმდროინდელი საეკლესიო პოეტებისა, მაგა-

ლითად – „კაენის მკლველებრი ცნობაი, სეთის ძეთა ლირნებაი, გმირთა სილოდით მავლობაი“ და სხვა მსგავსნი არა ავტობიოგრაფიული, არამედ მწიგნობრული (ე.ი. ძველი და ახალი აღთქმიდან გამომდინარე) შედარებებია. იგივე ითქმის დავითის ნათქვამზე: „ცოდვათა სიჭაბუკისა და უმეცრებისა ჩემისასთა ნუ მოიხსენებ“. ეს გამონათქვამი მხოლოდ გამეორებაა ებრაელთა მეფე დავითის 24-ე ფსალმუნის მე-7 მუხლისა „ცოდვათა სიჭაბუკისა და უმეცრებისა ჩემისათა ნუ მოიხსენებ, ნყალობათა შენთა მომიხსენებ მე სიტკობებითა შენისათვის, უფალო“. ამას წერდა ებრაელთა მეფე ქრისტიანობამდე დიდი ხნით ადრე, ხოლო ქართველთა მეფემ მხოლოდ გაიმეორა საეკლესიო ჰიმნის დანერის დროს. დავითი საეკლესიო პოეტი და ალბათ კომპოზიტორიცაა, რადგან გალობა – მუსიკისა და ტექსტის ერთობას მოითხოვდა.

საერთოდ, ქრისტიანი ვალდებული იყო, მოენანიებინა „ნებსითი თუ უნებლიე, მეცნიერებით თუ უმეცრებით“, სიჭაბუკისას თუ ასაკში შესვლისას ჩადენილი ცოდვა. ყოველი ადამიანი ვალდებული იყო, სინანულით ემარხულა აღდგომის სიხარულის მიღებისათვის. დავითი სწორედ ასეთი მონანული ქრისტიანი იყო. ის და მისი ოჯახი თაყვანისმცემელი იყო ქრისტიანული სინამდევებისა. XII საუკუნის დასაწყისში იერუსალიმიდან, წმიდა საფლავის კანტონიდან, სწერდნენ პარიზის ლეთისმშობლის ტაძრის კრებულს, ცხოველმყოფელი ხისაგან გამოთლილი წმიდა ჯვარის შესახებ: „ამ ჯვარს დავით, მეფე ქართველთა, სანამ ცოცხალი იყო, უაღრეს თაყვანისცემას და სიყვარულს უძღვნიდა“¹³, აღსანიშნავია, რომ მსგავსი ჯვარი ჰქონია აგრეთვე „ქართველთა პატრიარქს“¹⁴.

ზ. ავალიშვილი წერს: „ჯვაროსნებს ძალიან უჭირდათ საქმე სირია-პალესტინაში“¹⁵. ჯვაროსანთა ომის დანაყებისას დავით მეფე ყოველმხრივ ეხმარებოდა მათ. ქართველ მეფეს სირიაში ულაშქრია, ხოლო ქართული წყაროს მიხედვით, იერუსალიმიც დაულაშქრავს.

„აღსანიშნავია, რომ ერთ-ერთი აღმოსავლური წყაროს მიხედვით, დიდგორის ომის წინა ხანებში ქართველებს გაულაშქრიათ სირიაშიც, რომელიც მათ ადრეც მოურბევითათ. როგორც ირკვევა, XII ს-ის 20-იან წლებში დავითის ბრძოლა თურქების წინააღმდეგ რამდენიმე ფრონტზე, მიზნად ისახავდა თურქების განდევნას არა მარტო საქართველოსა და მისი მეზობელი ქვეყნებიდან, არამედ თურქთა ძალების შესუსტებას საერთოდ მახლობელ აღმოსავლეთში, ეს კი თავისი შედეგებით ცხადია, სავსებით ეხმარებოდა იმ მოლაპარაკებას, რომელიც საქართველოში სწორედ ამ ამბების წინ გაიმართა დავით IV-სა და ბალდუინ II-ს შორის“¹⁶.

„თამარის პირველი ისტორიკოსის ცნობით, დავით აღმაშენებელი თავისი ლაშქრით იერუსალიმისათვის ბრძოლაშიც კი იღებდა მონაწილეობას“¹⁷.

უთუოდ ხმა – „მეფე და მღვდელმთავარი“, რომელიც ქრისტიანთა გამარჯვებებს თან ახლდა საქართველოში, ახლა გასცდა მის ფარგლებს და იერუსალიმის კედლების სიახლოვესაც გაისმა.

.....იმ ურთიერთობამ, რომელიც საუკუნეების მანძილზე საქართველოსა და ჯვაროსნებს შორის არსებობდა, როგორც ჩანს, დასაბამი მისცა ფართოდ გავრცელებულ ლეგენდას „მეფე-მღვდელმთავარ იოანეზე“. ეს ლეგენდა წარმოიშვა ჯვაროსანთა ლაშქრობის ხანაში და გავრცელდა ჩინელებში, თურქებში, მონღოლებში, სპარსელებში, ინდოელებში, არაბებში, სომხებსა და ყველა ევროპელ ხალხშიც, რომელნიც მონაწილეობას იღებდნენ ჯვაროსნულ ომებში... მთელ მსოფლიოში ფართოდ მოარულ ლეგენდად არის მიჩნეული... მისი შინაარსი ქრონიკის მიხედვით ასეთია: „...რამდენიმე წლის წინათ ვილაც მეფე და ბერი იოანე, რომელიც სპარსეთისა და სომხეთის გაღმა, უკიდურეს აღმოსავლეთში ცხოვრობს და თავის ხალხთან ერთად ქრისტიანულ, მაგრამ ნესტორიანულ ეკლესიას ეკუთვნის, სპარსელთა და მიდიელთა მეფე ძმებს თავს დაესხა, მათი რეზიდენცია დაიპყრო მღვდელმთავარმა იოანემ, რომელსაც ასე უწოდებენ ჩვეულებრივ, სპარსელები გააქცია და გაიმარჯვა. მღვდელმთავარ იოანეს სურდა სწრაფად დახმარებოდა იერუსალიმის ტაძარს“¹⁸.

შ. მესხია წერს: „არმენიისა და სპარსეთის მიღმა მცხოვრები“ „მეფე-მღვდელმთავარი“ სხვა ვინ უნდა იყოს, თუ არა დავით აღმაშენებელი. როგორც ეს უკანასკნელ ხანებში გაირკვა, ამ ლეგენდის თავდაპირველ ვარიანტში მთავარ გმირად იოანე მეფე-მღვდელმთავარი კი არ ყოფილა დასახელებული, არამედ მეფე დავითი. ლათინურ ენაზე შედგენილ XIII საუკუნის ინგლისურ ქრონიკაში ნათქვამია: „მთელ საქრისტიანოში გავრცელდა ხმა, რომ მეფე დავითი, იოანე პრესვიტერად სახელდებული, აურაცხელი ჯარით დაიძრა ინდოეთიდან და უკვე დაიპყრო მიდია და სპარსეთი“. იმდროინდელ მსოფლიოში ასე ფართოდ გავრცელებული ეს ლეგენდა დავით აღმაშენებლისა და მის დროს გადახდილ ომებზე იყო“¹⁹.

ისმის კითხვა, რატომ უწოდეს დავით მეფეს ლეგენდებში მღვდელმთავარი?

როგორც აღვნიშნეთ, საქართველოში ხშირად გაისმოდა გამარჯვების ყიყინა – „მეფე და მღვდელმთავარი“, რამეთუ მეფე ყოველ დიდ საქმეს რომელიმე ქართველი მღვდელმთავრის მონაწილეობით აკეთებდა. ეს ხმა უცხოეთშიც გასულა, ოღონდ „მეფე და მღვდელმთავარი“ ერთ პირად მიუჩნევიან, გაუერთიანებიათ.

მაგრამ რატომ უწოდეს „მღვდელმთავარი იოანე“? ეს კითხვა თურმე წინათაც არსებულა. „სხვათა შორის, ის აზრიც გამოითქვა, რომ „იოანე ხუცესის“ თქმულება იოანე ორბელიანის (დემეტრესა და გიორგი III-ის ამირსპასალარი) სახელით უნდა აიხსნებოდეს.“²⁰

შეიძლება აქ ივანე ორბელიანი არაფერ შუაშია, მეფე დავითს გვერდით ედგა მღვდელმთავარი იოანე – საქართველოს პატრიარქი. ალბათ, მისი სახელით უნდა აიხსნას თქმულებაში „მღვდელმთავარი იოანეს“ მოხსენიება.

მართლაც, საქართველოს კათალიკოს-პატრიარქი იოანე, დავით აღმაშენებლის თანამებრძოლი, უდიდესი გამარჯვებების სულისჩამდგმელი იყო. მაგალითად, აი, როგორ ახასიათებს მას რუის-ურბნისის კრების ძეგლისწერა: – „ამ კრების თავი, წინამ-

ძღვარი და სახე იყო ღვთის კურთხეული, სულიერი სიმშვიდით მოსეს მსგავსი, დიდი სამოელისებრ ერისათვის მლოცველი და სრულყოფადთა მადლით მცხებელი ღირსი მთავარეპისკოპოს-კათალიკოსი იოვანე, მთელი საქართველოს დიდი მამამთავარი²¹.

„იოანე, ყოვლად ღირსი მთავარეპისკოპოსი-კათალიკოსი და ყოვლისა საქართველოსა დიდი მამამთავარი“²¹.

რუის-ურბნისის კრება პირველი დიდი და სერიოზული გამარჯვება იყო დავით მეფისა და მას იოანე მღვდელმთავარი ამზადებდა. თვით მეფის სიკვდილის უამსაც იოანე კვლავ ავტორიტეტული პირია. მას ანდერძში იხსენიებს.

„...დავითი ასეთ განკარგულებას იძლევა: ჩემი ეკლესიის დამთავრება-კურთხევას თუ ვერ მოვენსრო, მაშინ არსენისათვის მიცემულ პერპერიითა და კოსტანტით შენობას „კალაპოტი გამოუყარონ, მოლესონ, მოხატონ და ძემან ჩემმან დემეტრე, თანადგომითა კურთხეულის მნიგნობართ-უხუცესისა და ბერთა ჩემთაითა (იგულისხმებიან არსენი და იოანე მოძღვარი) აკურთხონ ხელითა იოანე ქართლისა კათალიკოზისათა, თანა-დახუდომითა იმერთა და ამერთა ყოველთა ეპისკოპოზთაითა“²².

ე.ი. იოანეს გელათის კურთხევა დაევალა.

დავით მეფეს იოანე სომხეთშიც ახლდა. პ. იოსელიანი წერს: „საქართველოს ძღვეამოსილმა მეფემ, დავითმა, ქალაქ ანისში მოიწვია საეკლესიო კრება იოანე ქართლის კათალიკოსისა და სწავლული ეპისკოპოსების – არსენ იყალთოელის, ეფრემ მცირის, თეოფილესა და იოანე ტარიჭისძის მონაწილეობით“²³.

მართლაც, დავითმა „მოუწონდა იოანეს, კათალიკოსსა ქართლისასა და მის ქვეშეთა ეპისკოპოსთა და მეუდაბნოეთა“²⁴.

მეფეს მოძღვარიც ჰყოლია – იოანე (ხომ არ იყო ეს მოძღვარი იგივე კათალიკოსი?). მემატიანე წერს: „თვისსა მოძღვარსა იოვანეს მისცა ოდესმე დრაჰჰანი, ვითარ 24000, რათა განუყოს გლახაკთა“²⁵.

როგორც ზემოთ მოყვანილი მიუთითებს, საქართველოს უპირველეს მღვდელმთავარს დავით აღმაშენებლის დროს იოანე ერქვა. ის მეფეს თან ახლდა სომხეთში, ანისში. უნდა ვიფიქროთ, რომ წმიდა ადგილებისაკენ ლაშქრობისას მეფეს თან ახლდა წმიდა ქალაქ იერუსალიმში ლოცვას მონატრული იოანე მღვდელმთავარი. მეფისა და მღვდელმთავრის სახელები – დავითი და იოანე – გააერთიანა ხალხმა. თუმცა, შეგვეძლო გვეფიქრა იმის შესახებაც, რომ მეფე ბერად აღიკვეცა „იოანეს“ სახელით.

როგორც პარაგრაფის დასაწყისში აღინიშნა, დავით მეფე „მორჩილი“ ყოფილა ბერისა, არსენ იყალთოელისა და ასევე მის კარზე მოღვაწე სხვა რამდენიმე წარჩინებული ბერისა. თითქოსდა, მეფეს თავის კარზე მონასტრის მაგვარი დაწესებულება შეუქმნია. აი, რას წერს ივანე ჯავახიშვილი: „საკორპორაციო დაწესებულებებში ნორმალური და მყუდრო მუშაობა მხოლოდ თანამდებობის პირთა და მოძღვართა განკარგულებებისა და ხელმძღვანელების მორჩილებაზე იყო დამოკიდებული. ვინც ამ განკარგულებას არ ასრულებდა და ხელმძღვანელობას არ მისდევდა, ის „ურჩად“ ით-

ვლებოდა... მორჩილების ასეთი სიმკაცრით დამყარებას იმიტომ ცდილობდნენ, რომ ურჩობა ადამიანის მეშფოთე და მრუდე ბუნების, ამასთანავე ქედმაღლობის, კადნიერებისა და მედიდურობის გამომჟღავნება მიაჩნდათ, ხოლო საკორპორაციო წესნებების კანონმდებელთა აზრით, „არა რაი აღძრავს და აღაშფოთებს მყუდროებასა ერთსულთა ძმათასა, ვითარ მეშფოთე კაცი და ლულარჭნილი“²⁶.

ასეთი მორჩილება „უდრტვინველად“ უნდა აღესრულებინათ და „უდრტვინველად მორჩილნი“ უნდა ყოფილიყვნენ „ნამისყოფისა მწყემსისასა“²⁷.

საფიქრებელია, რომ ქართველი მღვდელმთავრები მორჩილნი იყვნენ მეფისა მათ მიერ ყოველგვარი სახელმწიფო საქმის აღსრულებისას. სამაგიეროდ, მეფე ემორჩილებოდა მათ სასულიერო და სხვა საკითხებში. ასეთი პარმონია, დამყარებული „დარბაზის კარზე“, საფუძველი გახდა საქართველოს „ოქროს ხანისა“.

რუის-ურბნისის კრება

ქართული ეკლესია დიდი ავტორიტეტით სარგებლობდა საქართველოს ყოველ კუთხეში, იმ დროსაც კი, როდესაც საქართველო გაერთიანებული არ იყო და მისი სახელმწიფოებრივი ერთეულები ერთმანეთს ებრძოდნენ.

ცნობილია, რომ ვახტანგ გორგასალმა ჩაატარა საეკლესიო რეფორმა, რომლის ძალითაც სახელმწიფოს შინაგანი სტაბილურობა განმტკიცდა, მაგრამ შემდეგ ქართველთა ერთიანი სახელმწიფო დაიშალა და X საუკუნის ბოლოსა და XI საუკუნის დასაწყისში ფაქტობრივად ახალი სახელმწიფო შეიქმნა ქართული ქვეყნების გაერთიანების შედეგად. ამიტომაც, კვლავ დაისვა კითხვა სახელმწიფოსა და ეკლესიის ურთიერთობისა. კერძოდ, უნდა გარკვეულიყო, რა მიმართება უნდა დაეჭირა ეკლესიას სახელმწიფოს, ანდა სახელმწიფოს ეკლესიის მიმართ.

თუ ერთმანეთს შევადარებთ ქართული ეკლესიის მდგომარეობას გრიგოლ ხანძთელისა და დავით აღმაშენებლის დროს, არსებით სხვაობას დავინახავთ.

გრიგოლ ხანძთელის დროს ეკლესია არ აძლევდა სახელმწიფოს ნებას, ჩარეულიყო ეკლესიის საქმეებში, რადგანაც ეკლესია თვითმწყმად-თვითმმართველად მიიჩნეოდა.

დავითის დროს რუის-ურბნისის კრებამ, ჩანს, მრავალი საეკლესიო ფუნქცია გადასცა სახელმწიფოს, „დარბაზის კარს“. ეპოქის მემკვიდრე ნერსი: „მონასტერნი და საეპისკოპოსონი და ყოველნი ეკლესიანი წესსა და რიგსა ლოცვისასა და ყოვლისა საეკლესიოსა განგებისასა დარბაზის კარით მიიღებდიან, ვითარცა კანონსა უცთომელსა და ყოვლად შვენიერსა და დანყობილსა, კეთილწესიერებასა ლოცვისა და მარხვისასა“.

აქ მხოლოდ ეკლესია-მონასტრებზე კი არ არის საუბარი, არამედ საეპისკოპოსოებზეც.

საყოველთაოდ ცნობილია, თუ როგორი დამოუკიდებლობით სარგებლობდა ძველ დროს ეკლესია და სამღვდელოება. ამიტომაც უნდა დავასკვნათ, რომ 1103 წელს მოხდა არა სახელმწიფოს მიერ ეკლესიის უპრეცედენტო დამორჩილება (ეს საეკლესიო კანონებით აკრძალულია და არც შეეძლო იმდროინდელ საქართველოს მეფეს), არამედ შეიკრა მმართველობითი კავშირი სახელმწიფოსა და უმაღლეს საეკლესიო მთაფრობას შორის. ჩამოყალიბდა თეოკრატიულის მსგავსი ქართული სახელმწიფო. მისი თეოკრატიულობა იმაში გამოიხატებოდა, რომ ეკლესიამ იკისრა სახელმწიფოს მმართველობის ზოგიერთი ფუნქციის შესრულება, თავის მხრივ ეკლესიამაც დათმო გარკვეული უფლებები. საერთოდ თეოკრატია განისაზღვრება ასე – „მმართველობის ფორმა, რომლის დროსაც მონარქიული სახელმწიფოს მეთაური წარმოადგენს იმავდროულად მის რელიგიურ მეთაურს“²⁸.

ქვემოთ განვიხილავთ მოსაზრებას იმის შესახებ, რომ ქართული თეოკრატიულის

მსგავსი სახელმწიფო შემდეგი სახით იყო მოწყობილი: უმაღლესი საეკლესიო მთავრობის ოთხი წევრი იმავდროულად იქცა საერო მთავრობის უმაღლეს წევრებადაც. კერძოდ, ოთხი ბერი – საქართველოს პატრიარქი (ანუ კათალიკოსი ქართლისა), აფხაზეთის კათალიკოსი, ჭყონდიდელი და მოძღვართმოდღვარი იმავდროულად ხდებიან ქვეყნის მმართველებიც.

ქართლის კათალიკოსი, ამავე დროს, იყო სრულიად საქართველოს პატრიარქი ანუ მამამთავარი, ხოლო აფხაზეთის საკათალიკოსო უწყვეტად არსებობდა VIII ს-დან, ამ კრებასაც ორი კათალიკოზი, ანუ „კათალიკოზნი“ ესწრებოდნენ, კერძოდ, აფხაზეთისა და ქართლის კათალიკოსები – „ამ კრებაში მონაწილეობას იღებდა თურმე „ერი მრავალი“ და ზემოჩამოთვლილ პირთა გარდა მონაწილედ ყოფილან „კათალიკოზნი“, „მოძღვარნი და მეცნიერნი“⁹⁰. დავითის ანდერძშიც სიტყვა „კათალიკოზნი“ იხმარება და არა „კათალიკოზი“⁹⁰.

ქვემოთ აღვნიშნავთ, რომ დავით აღმაშენებლის დროს „სახელმწიფოს მმართველობის სისტემას“ სათავეში ჩაუდგა 4 მონაზონი, ანუ „ოთხი ბერი“, შემდეგშიც დარბაზის უმაღლესი წევრები არიან: მოძღვართმოდღვარი, ქართლის კათალიკოსი, აფხაზეთის კათალიკოსი და ჭყონდიდელი. ამათთან თითქმის გათანაბრებულია, მაგრამ მათზე ოდნავ დაბლა დგას სამი საერო პირი – ხელისუფალნი (ვეზირები): მოგვიანებით – ათაბაგი, ამირსპასალარი და მანდატურთუხუცესი. კიდევ უფრო დაბლა დგანან სხვა ვეზირები და უხუცესები. ეს ასე იყო მოგვიანებით, მაგრამ სისტემას საფუძველი ჩანს ამ დროს ჩაჰყრია.

ჭყონდიდელის უფლებამოსილებას მიუთითებს ის, რომ „ვეზირობასაც“ კი იგი მართავდა და დარბაზის კარის უმაღლესი პირი იყო: „თუ ვეზირობა იყოს, მათ მოახსენონ ჭყონდიდელსა და ათაბაგსა, ამირსპასალარსა, მეჭურჭლეთუხუცესსა, მსახურთუხუცესსა და ამილახორსა“⁹¹.

დარბაზობის დროს კი ერთად იკრიბებიან: „...დარბაზთ ათქს ოთხთავე: მოძღვართ-მოძღვარსა, კათალიკოზთა, ჭყონდიდელსა და სამთა ვაზირთა – ათაბაგსა, ამირ-სპასალარსა და მანდატურთუხუცესსა“⁹².

მართალია, „ხელმწიფის კარის გარიგება“ შემდგომდროინდელი ძეგლია, მაგრამ სამმართველო სისტემის სახე, რომელიც აქ არის აღწერილი, შემუშავებული უნდა ყოფილიყო დავით აღმაშენებლის დროს (ათაბაგი და სხვა მოხელეები შემდეგ დაემატა).

„საქართველოს გაერთიანებისა და ერთიანი ქართული ფეოდალური მონარქიის შექმნასთან ერთად იწყებს ჩამოყალიბებას სახელმწიფო მმართველობის ერთიანი სისტემა... გაერთიანებული სახელმწიფოს მმართველობის აპარატის ჩამოყალიბებას უშუალოდ უკავშირდება ჩვენში ვაზირობის ინსტიტუტის შექმნა... მმართველობის ცენტრალიზაციის მიზნით დავით აღმაშენებელმა ძირითადი უწყებანი (საშინაო, ფინანსთა, სამხედრო) გამოყო სხვა დარგებისაგან და ისინი უშუალოდ მეფის ვაზირს, მნიშვნობართუხუცეს-ჭყონდიდელს დაუქვემდებარა. მათი მეთაურები კი (მანდატურთუხუ-

ცესი, მეჭურჭლეთუხუცესი, ამირსპასალარი) წინ წამოსწია სხვა „უხუცესებთან“ შედარებით... პირველი ვაზირი უხუცესთაგან მნიგნობართუხუცესი-ჭყონდიდელი იყო... უმაღლესი სააპელაციო სასამართლო ჩვენში ე.წ. „სააჯო კარი“ იყო... დავითმა კი „სააჯო კარში“ სამი მოსამართლე დასვა: მნიგნობართუხუცესი (უფროსი), სანოლისა და ზარდახნის მნიგნობარი... ამ დანესებულების დანიშნულება იყო ფეოდალური ანარქიის წინააღმდეგ ბრძოლა და სახელმწიფოებრივი ინტერესების დაცვა⁴³.

არ არის შემთხვევითი ის, რომ რუის-ურბნისის ძეგლისწერა ასახელებს ოთხ ბერს, ისევე როგორც „ხელმწიფის კარის გარიგება“: „ძეგლისწერაში“ მოხსენიებულია: 1) გიორგი მნიგნობართუხუცესი, 2) იოანე კათალიკოზი, – საქართველოს პატრიარქი, 3) ევსტათი, 4) არსენი; „ხელმწიფის კარის გარიგების“ 4 ბერის თანამდებობებია: ჭყონდიდელი, 2 კათალიკოზი, მოძღვართ მოძღვარი. ამიტომაც უნდა ვიფიქროთ, რომ არსენი მოძღვართ-მოძღვარია (ან შემდეგ მიიღო ეს სახელი), ხოლო ევსტათი – აფხაზეთის კათალიკოსი.

ისიცაა აღსანიშნავი, რომ დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსის ცნობილი გამონათქვამი იმის შესახებ, რომ „დარბაზის კარი“ საეკლესიო კანონმდებელს წარმოადგენდა დავითის დროს, მეორდება „ხელმწიფის კარის გარიგებაშიც“. კერძოდ, აქ ნათქვამია, რომ „გელათისაგან კიდე საყდარნი და სხვანი მონასტერნი და ეკლესიანი, ხუცესნი და მონაზონნი, და რაც საეკლესიონი დასნი არიან – ყველა ჭყონდიდელის და სანოლის მნიგნობრის სახელოისა“⁴⁴.

გელათი მოძღვართმოძღვარს ეკუთვნოდა. ამის გარდა სხვა სრულიად საქართველოს საეკლესიო დასი ხელმწიფის კარიდან იმართება ჭყონდიდელის და სანოლის მნიგნობრის მიერ. ამით, ვფიქრობთ, დასტურდება დავითის ისტორიკოსის ნათქვამი: „... ყოველნი ეკლესიანი – საეკლესიოსა განგებისასა დარბაზის კარით მიიღებდინან“.

რუის-ურბნისის კრების შემდეგ „მართალია, დავით აღმაშენებელმა მიაღწია იმას, რომ მეფემ მოიპოვა უფლებები ეკლესიაზე, ეკლესიაც შეურიგდა დავითის ჩარევას მის საქმეებში...“⁴⁵ მაგრამ თავის მხრივ ეკლესიამ მოიპოვა სახელმწიფო საქმეების მართვა-გამგეობის უფლება.

„...რუის-ურბნისის კრების შემდეგ დავით აღმაშენებელმა ეს ორი „ხელი“ გააერთიანა. ამიერიდან კიდევ უფრო გაიზარდა ჭყონდიდელის როლი ეკლესიაში და თუ მნიგნობართუხუცესი, როგორც მეფის სამდივანმნიგნობროს მეთაური, მეფის შემდეგ პირველი პირი იყო სახელმწიფოში, ეკლესიაში კათალიკოსის შემდეგ ყველაზე დიდი გავლენით ჭყონდიდელი სარგებლობდა. მნიგნობართუხუცეს-ჭყონდიდელის მეშვეობით მეფე უშუალოდ ერეოდა ეკლესიის საშინაო საქმეებში და კარნახობდა ეკლესიას თავის ნებას“⁴⁶. თავის მხრივ, იმავე გზით, და საერთოდ „დარბაზის კარის“ მეშვეობით ქართული ეკლესია თავის ნებისამებრ წარმართავდა ქართული სახელმწიფოს საქმეს.

მართალია, მეფე უმაღლესი მხედართმთავარი იყო და ამიტომ ჭყონდიდელის (ე.ი. დარბაზის კარის) უზომოდ გაზრდილი ძალაუფლება მისთვის სრულიად მოსათმენი

(სასურველიც) იყო, მაგრამ თამარ მეფემ საგანგებო ღონისძიებები ჩაატარა კათალიკოსის გაზრდილი ხელისუფლების შესაზღუდად მაშინ, როცა კათალიკოსმა თავის ხელში აიღო ჭყონდიდულობაც.

„დარბაზის კარი“ წარმოადგენდა არა მარტო სახელმწიფოს მაცენტრალიზებულ ორგანოს, არამედ ეკლესიისასაც. ცნობილია, რომ საქართველოს მეფეთ მეფე იმავდროულად „შვიდი სამეფოს“ მეფესაც წარმოადგენდა. ამ ერთიან სახელმწიფოში შვიდი სამეფო თუმცა ნომინალურად, მაგრამ მაინც არსებობდა. მეფეს უთუოდ ესაჭიროებოდა „თანადგომა და ერთნებობა“ შვიდივე სამეფოს დიდებულებისა („რომელიც განაჩინა თანადგომითა და ერთნებითა შვიდსავე სამეფოსა დიდებულთა“)³⁷. ასევე საქართველოს ეკლესია, ანუ საპატრიარქო, ორი საკათალიკოსოსგან შედგებოდა (ესეც, ფაქტობრივად, ნომინალურად). ბედიელ-ალავერდულობა ჭყონდიდულ სვიმონისა ეკლესიის ერთიანობასაც დიდად უწყობდა ხელს.

ჭყონდიდელს შემდეგ „ვაზირთ-ვაზირი“ უწოდეს და მის ხელში უზარმაზარი ხელისუფლება იყრიდა თავს. ამიტომაც, როგორც აღინიშნა, ზოგჯერ მეფესაც კი აღარ ეკითხებოდა თავის „საურავს“. მაგრამ მეფის გარეშე მას ამის ნება არ ჰქონდა: „მნიგნობართუხუცესის გარეშე არ წყდებოდა არც ერთი სახელმწიფოებრივი საქმე, ყველა საურავი უმისოდ არ იქნების“³⁸. მართალია, მნიგნობართუხუცესი მონაწილეობდა ყოველგვარი სახელმწიფოებრივი საქმის გადაწყვეტაში, მაგრამ მეფის გარეშე რაიმე გადაწყვეტილების მიღება დამოუკიდებლად არ შეეძლო. სწორედ ამიტომ, დავით ულუს დროინდელ ჭყონდიდელ-მნიგნობართუხუცეს ბასილს ჟამთააღმწერელი დანაშაულად უთვლის თავისი უფლებების გადამეტებას, რაც იმაში გამოიხატა, რომ მან „ინყო საურავთაცა ქმნად თვინიერ მეფისა კითხვისა“³⁹. მნიგნობართუხუცესს ექვემდებარებოდა სამეფო სპაც. იგი მეფესთან ერთად წყვეტდა ომის დანწყბა-არდანწყბის საკითხს და ზოგჯერ ომშიც მიდიოდა⁴⁰.

აღსანიშნავია, რომ ეკლესიას (კათალიკოსს და ეპისკოპოსებს) თავისი ჯარი ჰყავდა, მაგრამ ჭყონდიდელს სამეფო სპა ექვემდებარებოდა.

„მნიგნობართუხუცესის უფლებას შეადგენს სხვა ვეზირთა სამმართველო უწყების შემონგება...“⁴¹

როგორც ზემოთ მოყვანილიდან ჩანს, რუის-ურბნისის კრების შემდეგ ეკლესიამ დიდად გაიფართოვა თავისი უფლებები და ის სახელმწიფო საკითხებსაც წყვეტდა (ჭყონდიდელისა თუ სხვა სამი ბერის (მონაზონის) საშუალებით), ამით საქართველოში შეიქმნა თეოკრატიულის მაგვარი სახელმწიფო.

„საქართველოს ეკლესიას, ისევე როგორც რომის ეკლესიას, სახელმწიფო ცხოვრებასა და წესწყობილებაში განსაკუთრებული უპირატესობანი ჰქონდა მოპოვებული და მინიჭებული, რომელთა წყალობითაც მას მარტო წმინდა საეკლესიო დანესებულების ხასიათი კი არ ჰქონდა, არამედ სახელმწიფოებრივი სხეულისა და ერთეულის თვისებებიც. ქართული ეკლესიის ამ უფლება-უპირატესობათა შესახებ მკვლე-

ვარი ვერც სჯულის კანონში, ვერც ადგილობრივი კრებების ძეგლისწერაში ვერავითარ ცნობებსა და კვალს ვერ აღმოაჩენს. ამ ფრიად საყურადღებო საკითხის შესწავლისათვის მკვლევარმა უნდა სიგელ-გუჯრებს მიჰმართოს⁴².

დიდი ივანე ჯავახიშვილი ქართულ ეკლესიას, სახელმწიფო ცხოვრებასა და წესწყობილებაში განსაკუთრებული უპირატესობის გამო, ადარებს რომის ეკლესიას, რომელსაც VIII საუკუნიდან საერო ხელისუფლებაც ხელთ ეპყრა „პაპის ოლქში“. ეს ორი ეკლესია, რომელთაც საერო და სასულიერო ხელისუფლება ხელთ ეპყრათ, ერთმანეთს ემსგავსებოდნენ, თუმცა ქართულ ეკლესიას საერო ხელისუფლება მთლიანად არ მიუთვისებია. საქართველოში სახელმწიფო და ეკლესია ერთმანეთს უთავსებდნენ ხელისუფლებას (ცხადია, გარკვეულ დრომდე, ძირითადად, დავითის დროს).

„...უძველეს ძეგლად, რომელშიც საქართველოს ეკლესიის უზენაესი საჭეთმპყრობლის განსაკუთრებული უპირატესობა საკუთარი ჯარის ყოლისა და საკუთარი სარდლის მეთაურობით ლაშქარ-ნადირობაში განცალკევებული სამხედრო ერთეულის სახით მონაწილეობის უფლებაა აღბეჭდილი, 1362 წლით დათარიღებული წიგნია“⁴³. ეკლესიას თავისი ჯარი შეიძლება უფრო ადრეც ჰყოლოდა. ყოველ შემთხვევაში, კახეთში საქორეპისკოპოსოს ინსტიტუტის არსებობა უნდა მიუთითებდეს, რომ აქ ეკლესია ამავედროულად წარმოადგენდა აქაურ საერო მმართველობასაც. ასევე არ უნდა იყოს შემთხვევითი რუის-ურბნისის კრების შემდეგ ჭყონდიდელის „სამეფო სპის“ მეთაურად დანიშვნაც და მისი მონაწილეობა ქვემო ქართლის საბრძოლო ოპერაციებში.

შეიძლება გამოითქვას ვარაუდი იმის შესახებ, რომ რუის-ურბნისის კრებაზევე ეკლესიამ კახეთ-ჰერეთი გადასცა დავით აღმაშენებელს. ამიტომაც უნოდებს ამ კრების ძეგლისწერა მას „რანთა და კახთა მეფეს“, თუმცა მას იმ დროს იარაღის ძალით ეს ქვეყნები შემოერთებული არ ჰქონია. იარაღის გამოყენება არ დასჭირდა, რადგანაც „დავითის მომხრე ჰერმა დიდებულებმა აღსართან კახთა მეფე შეიპყრეს და მეფეს გადასცეს, რის შემდეგ მეფემ დაიკავა ჰერეთი და კახეთი“⁴⁴. ცხადია, ეს დავითის პირადი დამსახურება იყო, მაგრამ შეიძლება ეკლესიასაც ედო თავისი წილი, ყოველ შემთხვევაში, მეფემ კახეთ-ჰერეთი სწორედ რუის-ურბნისის კრების დამთავრების შემდეგ შემოიერთა. ამან მაჰმადიანი მფლობელების: სულთნის, განძის ათაბაგის და სხვათა უკმაყოფილება გამოიწვია, მეფემ მათი ჯარი დაამარცხა ერწუნში 1104-1105 წლებში, რის შემდეგ მან „თვითმპყრობელობით დაიპყრო ჰერეთი და კახეთი და ნებიერად აღიზნა ციხენი და სიმაგრენი მათნი“⁴⁵.

მაგრამ ჰარმონიის მიღწევა სახელმწიფოსა და ეკლესიას შორის ადვილი არ ყოფილა⁴⁶. ეკლესიაში დავით აღმაშენებლის დროისათვის ყოფილან ქვეყნის ცენტრალიზაციის მონინაალმდეგე ძალები, რომელნიც მეფის მონინაალმდეგეებს, ან პოტენციურ მოლაღატიე დიდგვაროვნებს უჭერდნენ მხარს. ესენი ძირითადად იყვნენ ეკლესიის მაღალი ფენის წარმომადგენელი ეპისკოპოსები. ისინი ეკლესიაში მოხვედრილან სწორედ თავიანთი არისტოკრატიული წარმოშობისა და სიმდიდრის წყალობით. მათ ძეგ-

ლისნერა „უღირსებს“ უწოდებს. ისინი „...სამეფო დასის შეხედულებითა და სახელმწიფოს ცენტრალისტური პოლიტიკის აზრით, არიან „უღირსნი“, მონინალმდეგე დაჯგუფების თვალსაზრისით კი ისინი ალბათ სრულიად ღირსეულნი არიან. ასეთ „უღირსთა“ ოპოზიცია, ჩანს, ძალიან ძლიერი იყო. მეფის წინააღმდეგ მთელი მონასტრები გამოდიან, რომელნიც დავითმა ამის გამო „გაამწარა“ (ანდერძი დავით აღმაშენებლისა)⁴⁷. ამ „უღირსთა“ გადასაყენებლად საჭირო გახდა საგანგებო საეკლესიო კრების მოწვევა. ნიშანდობლივია, რომ ამ საეკლესიო კრების ოქმის პირველი მუხლი სწორედ ამ „უღირსთაგან“ ეკლესიის განწმენდის ფიქსირებას ახდენს. „1103 წელს დავით აღმაშენებელმა საგანგებოდ ჩატარებული დიდი სამზადისის შემდეგ განახორციელა რუის-ურბნისის საეკლესიო კრების მოწვევა, რომლის მიზანი იყო ეკლესიაში მოკალათებული მეფის მონინალმდეგე დასის განდევნა და უმაღლეს საეკლესიო თანამდებობებზე მეფის ცენტრალისტური პოლიტიკის მომხრეთა აღზევება“⁴⁸.

„...სამღვდელმთავროთა მომეტებული ნაწილი უღირს მამამთავრებს ჩაუვარდათ ხელში, „მამულობითა უფროს ვიდრე ღირსებით დაეპყრნეს“. წოდებრიობა გაბატონებული იყო და უმთავრესი მნიშვნელობა პირადს ღირსებას კი არ ჰქონდა, არამედ ჩამომავლობას. რა გასაკვირველია, რომ ამ ეპისკოპოსებს „მათნივე მსგავსნი ხუცესნი და ქორებისკოპოსნი დაედგინნეს“... სამღვდელმთავრო საყდარზე, „იყვენს კაცნი მთავართა და წარჩინებულთა შვილნი, რომელთა უნესოდ დაეპყრნა საყდრები“. რუის-ურბნისის საეკლესიო კრებამ გადააყენა უღირსნი მღვდელმთავარნი მთავარ-წარჩინებულთა შთამომავლობისანი და ამით გვარიშვილობის მნიშვნელობა ეკლესიის მსახურთათვის უარყო, ხოლო პირად ღირსებას შესაფერისი პატივი და უფლება მიანიჭა. ამგვარად, რუის-ურბნისის საეკლესიო კრებამ განახორციელა და დააკანონა ის, რასაც ორმოცის წლის წინათ ჰქადაგებდა ჩვენი შესანიშნავი მოღვაწე გიორგი მთაწმინდელი“⁴⁹.

როგორც ივანე ჯავახიშვილი, ისე ზოგიერთი სხვა მეცნიერი, მიიჩნევს, რომ დავით აღმაშენებლის ინიციატივით მოწვეულმა რუის-ურბნისის კრებამ მიზნად დაისახა ქართული ეკლესიის განახლება (რეფორმა) იმ პრინციპების საფუძველზე, რომლებიც გიორგი მთაწმინდელმა წამოაყენა⁵⁰.

შემშლილობის დროს საქართველოში ჩამოსული გიორგი მთაწმინდელი „თავის თვალით ხედავდა, რამდენად გულცივი იყო მაშინდელი უმაღლესი წოდებისაგან გამოსული სამღვდელთა და როგორ გულხელდაკრეფილი შესცქეროდა ქვეყნის ტანჯვას. ზოგნი ეპისკოპოსთაგანნი, რომელნიც იყვნენ „მდიდარნი ფრიად და წარჩინებულნი“, მარტო იმაზე ფიქრობდნენ, რომ „სიმდიდრითა სავსეთა თვისთათა ეკლესიანი შეიმკვნეს და „განაშუენნეს“, „რათა მონასტერთა შინა აღაპი დაიდვას“ მათს სახელობაზე, რომ ამავე დროს ხალხი მშვიერი და ღატაკი იყო და საშინელს გაჭირვებაში ჩავარდნილს, არსაით მშველელი არ ჰყავდა. ამგვარს მღვდელ-მოძღვრებს ეს არ ანუხებდათ. ამ ჯურის ეპისკოპოსი „გლახაკთა ყოვლადვე არა მიხედვიდა“... ამ წრეში წოდებრიობა და სიმდიდრე გაბატონებული იყო. საეპისკოპოსო ხარისხი მაშინ დიდებულ

აზნაურთა გვარის შვილებს ეპყრათ. ამ თანამდებობას მეფე ბაგრატ IV თურმე ჰყიდდა. რაკი ეკლესიას ასეთი უკანონობა შემოეპარა, რასაკვირველია, ეპისკოპოსობას ღირსეული კი არ მიიღებდა, არამედ ვინც უფრო მდიდარი იქნებოდა. ეს საშინელი გამანადგურებელი უნესობა ძირ-ფესვიანად უნდა აღმოფხვრილიყო⁶¹.

გიორგი მთანმინდელმა მოსთხოვა მეფეს, რათა „...არ ჰყიდდეს საეპისკოპოზოთა კაცთა მიმართ უნესოთა და უსწავლელთა და ყოვლითურთ სოფლისა შემსჭვალულთა და უნესობით და მიმოსვლათა შინა აღზრდილთა, არამედ გამოირჩევედეს კაცთა ღირსთა და წმიდათა და მონაზონობათა შინა აღზრდილთა და ღვთივ-სულიერთა მოძღვართა მიერ წამებულთა“; ეპისკოპოსებს კი მოსთხოვა, რათა „...თვალეებით ხელთდასხმასა არ ჰყოფდნენ და უღირსთა მღვდელთა არ აკურთხებდნენ“, ხოლო თვითონ „არა შეჰკრებდენ ოქროსა და ვეცხლსა, არამედ უმეტეს ყოვლისა სწყალობდენ გლახაკთა და უღონოთა“. აი, მაგალითად, რა უთხრა ჩვენმა დიდებულმა მოღვაწემ ერთ ეპისკოპოსს, რომელიც „მდიდარი ფრიად და წარჩინებული“ იყო და იმაზე ზრუნავდა მარტო, რომ „სიმდიდრითა საფასეთა თვისთათა ეკლესიანი შეამკვენეს და განაშვენეს და რათა მონასტერთა შინა ალაპი დაიდვეს და ამით მიზეზითა სცვიდა სიმდიდრესა თვისსა, ხოლო გლახაკთა ყოვლადვე არა მიხედვიდა“. მეუფეო, ეს შენი საქციელი ეშმაკის მანქანებიდან შთაგონებით არის ნაკარნახევი. „ეგე ბრძოლა ბოროტისა მტერი-სა არს“, ეშმაკი გაცდუნებს და მას უნდა, „რათამცა ეკლესიათა და ალაპთა მიზეზითა გლახაკთა უწყალობასა შინა მოგკლა“, რომ ეს ღვთისნიერი საქმე კი არ არის, არამედ ეშმაკის მიერი, ცხადია, „რამეთუ არა თუ მას გეტყვის ღმერთი, ვითარმედ ეკლესიანი შეამკვენითო, არამედ რამეთუ „მშოიდა და არა მეცით ჭამადი“, ვითარცა იტყვის იოანე ოქროპირი⁶².

მაგრამ ღირსმა მამამ „...სიტყვები არ იკმარა, მან საქმიოთაც განახორციელა თავისი დემოკრატიული და ზნეობრივი მოძღვრება და იმდროინდელი ქართული ეკლესიის წოდებრიობა დაარღვია. წინათ თუ ჩვეულებრივ მღვდლობა და სხვა უფრო მაღალი საეკლესიო პატივი აზნაურთა გვარიშვილების ხელში იყო, გიორგი მთანმინდელმა შიმშილობის დროს სხვადასხვა ადგილას „შეკრიბა, რომელნიმე ქალაქთაგან, რომელნიმე დაბათაგან, სხვანი უდაბურთა ადგილთა პოვნა, სხვანი მონებისაგან გამოიყვანნა, ხოლო სხვანი უმწირესისა ცხოვრებისაგან იხსნა“, გაანათლა, აღზარდა და „ესე ვითართა შეურაცხთა საქმეთგან მღვდლად უბიწოდ, მწედ სარწმუნოდ ქრისტესა შეწინა“. მონებისა და ყმების მღვდლად კურთხევა იმ დროისათვის დიდი გამბედაობა იყო. ამიტომაც იყო, რომ „ყოველსა აღმოსავლეთს (ანუ საქართველოს) განეფინა საქმე ესე საკვირველი... გიორგი მთანმინდელმა, მაშასადამე, ქართული ეკლესიის წოდებრიობა დაარღვია, წოდებრივი უპირატესობა საეკლესიო საქმეებში უარჰყო და ადამიანის პირადი ღირსება წინ წამოაყენა, თანაც ეცადა ქართული ეკლესიისათვის დემოკრატიული მიმართულება მიეცა. საშუალო საუკუნეებში ყველგან, მეტადრე კი საქართველოში, ასეთი მოღვაწეობისათვის დიდი გაბედულება იყო საჭირო. თვით დასაყ-

ლეთ ევროპაშიც კი ეკლესიასა და მონასტრებში დემოკრატიული მიმართულება XIII საუკუნიდან დაიწყო მხოლოდ⁶³.

რუის-ურბნისის კრების I მუხლის გადაწყვეტილებით, განკვეთილი ეპისკოპოსების მაგიერ დაადგინეს ახლები. განუკვეთიათ მეფის მონინაალმდეგენი, „ნაცვლად მათდა სხვანი დავადგინეთ, რომელთა ჰასაკისაგანცა და საქმეთაგან აქვნდა ნამებაი და კეთილად განენვართნეს ხორცი და მორჩილებად სულისა“⁶⁴. ე. ი. მათ ნაცვლად ასაკით და საქმით სარწმუნონი დავადგინეთ, რომელთაც ხორცი სულს დაუმორჩილესო. იუ-რიდიული საფუძველი ეპისკოპოსების გადაყენებისა, ჩანს, ის ყოფილა, რომ „ულირსთა და უნესთა მამულობით უფრო, ვიდრე ღირსებით დაეპყრნეს უფროსნი საეპისკოპოსონი, ვითარცა ავაზაკთა და მათნივე მსგავსნი ხუცესნი და ქორებისკოპოსნი დაედგინნეს“. სწორედ აქედან გამომდინარეობდა ის, რომ „სახლით უფლისათ და მღვდელთაგან გამოვიდოდა ყოველი ურჯულოება და ცოდვა“⁶⁵.

ასეთი ტიპის სამღვდულოება იყო ძირითადი მონინაალმდეგე მეფის გაძლიერებისა. აქ ასე იდგა საკითხი: ან ძლიერი ეკლესია და სუსტი საერო ხელისუფალი, ან ძლიერი ხელისუფალი და მისი მორჩილი ეკლესია. „იმუნიტეტმოპოვებულ და გაძლიერებულ ეკლესიას უკვე აღარ აწყობდა ძლიერი საერო ხელისუფალი. სახელმწიფო ცდილობდა ეკლესია თავის მოკავშირედ შეენარჩუნებინა. ისევე, როგორც საერო ფეოდალებში, ეკლესიაშიც სახელმწიფო ხელისუფლებას ჰყავდა თავისი მომხრენიც და მონინაალმდეგენიც. დავითმა თავისი მომხრეების მხარდაჭერით შეძლო იმ დიდი ღონისძიებების გატარება, რომელიც რუის-ურბნისის საეკლესიო კრებამ განახორციელა“⁶⁶.

შეიძლება დაისვას კითხვა: მხოლოდ ქართულ ეკლესიაში იყო გავრცელებული იმ დროისათვის გვარიშვილობის, წოდებრივი შთამომავლობისა და სიმდიდრის მქონე პირის სამღვდულო ხარისხში კურთხევა თუ სხვაგანაც ასე იყო? ან როგორ მოხდა სიმდიდრის შეჭრა ეკლესიაში? სხვაგანაც, დასავლეთის ეკლესიაშიც, ასევე ყოფილა და იმ დროისათვის იქაც საჭირო იყო ეკლესიისა და მონაზვნობის დემოკრატიზაცია. ივანე ჯავახიშვილი კარგად აღწერს ამის სოციალურ მიზეზებს.

„ქართველი ხალხის ძირითადი ზნეობრივი შეხედულება სახარების მოძღვრებაზე იყო დამყარებული. ხოლო სახარების ზნეობრივი იდეალი იმაში მდგომარეობდა, რომ ადამიანი ისეთივე სპეტაკი და უნაკლო ყოფილიყო, ვითარცა მამაზეციერი, და დაუმრეტელი სიყვარულით და სათნოებით მოჰპყრობოდა თავის მოყვასს, მეტადრე უძღურსა და გლახაკს: მშიერს, მწყურვალს, შიშველს, სნეულსა და სხვას (მათე 25, 35-40). სახარებიდან ჩანს, რომ ქრისტეს უმთავრეს ზნეობრივ მცნებას ქველმოქმედება შეადგენდა“⁶⁷.

მაგრამ მოციქულ პავლეს სიტყვების თანახმად („ვისაც შრომა არ სურს, ნურც ჭამს“), დახმარების ღირსი უსაქმურობის გამო გამათხოვრებული ადამიანი კი არ იყო, არამედ უძღური, სნეული და ბუნებითი ნაკლის პატრონი, ასევე, მშრომელი, მაგრამ მაინც ხელმოკლე ადამიანი. ამათ გარდა, ქრისტიანულ კრებულში მოქადაგენი და მოძ-

ღვარნი, რომელთაც ამ თავისი საქმიანობის (ქადაგება და მოძღვრება) გამო დრო აღარ რჩებოდა შრომისათვის. თვით იესომ ამცნო თავის მონაფეებს, რომ მქადაგებელსა და მახარებელს დახმარების მიღების ზნეობრივი უფლება აქვთ. „ღირს არს მუშაკი სასყიდლისა თვისისაო“. „არა უწყითა, – ჰკითხავს იგი (პავლე მოციქული) კორინთელთ, – რამეთუ რომელნი იგი ბაგინსა მსახურებენ, ბაგინისაგან სჭამიან? და რომელნი საკურთხეველსა წინაშე ჰდგანენ, საკურთხეველისაგან ნაწილი განილიან? ეგრეცა უფალმან ბრძანა, რომელი იგი სახარებასა მიუთხრობენ, სახარებისაგან ცხოვრებად, ხოლო მე არამ რა ვიხმე ამათგანი“⁶⁷ (1 კორინთელთა, 9, 14-16). მართლაც, როცა კი პავლე ქადაგებისაგან მოიცილიდა, მაშინვე თავის ხელობას შეუდგებოდა და კარებს აკეთებდა ხოლმე ... კვიპრიანე ეპისკოპოსის (მე-III საუკ.) წერილებიდან ჩანს, რომ უძველეს ხანაში, ქრისტიანობის პირველი საუკუნეების განმავლობაში სწორედ ამ მცნებას მისდევდნენ და ეკლესიის მწყემსნი ცდილობდნენ თავიანთი შრომით გამოეკვებათ თავი. მაგრამ თანდათან საქმის მდგომარეობა იცვლებოდა: მღვდლებსა და დიაკვნებს იმდენი საქმე დაანვათ თავზე, როცა ქრისტიანობა საყოველთაოდ გავრცელდა და ნებადართულ სარწმუნოებად იქნა აღიარებული, რომ ლუკმა პურის საშოვნელად აღარ სცალოდათ და ხელობისათვის თავი უნდა დაენებებინათ; სამღვდელოება იძულებული გახდა სამწყოსათვის მიემართა და იქიდან მიეღო სასყიდელი და გამოსაკვები⁶⁸... მონაზვნები თვითონ მუშაობდნენ ხოლმე სამონასტრო მამულებში, ვენახსა და ბაღჩებში, ხე-ტყეის თვითონ ჭრიდნენ და მოჰქონდათ. მინდვრად, ცელვისა და მკის დროს, სახელოსნოებსა და ბოსლებში, ყველგან, თვითონ ბერები მუშაობდნენ.

„მონაზვნები ცდილობდნენ, როგორმე შეენარჩუნებინათ უმთავრესი და ძირითადი აღთქმა: სრული სიგლახაკე და თავისი ოფლით ლუკმა პურის ჭამა. მაგრამ სამონასტრო წესწყობილების დროს სრულ სიგლახაკეზე ლაპარაკი აღარ შეიძლებოდა: მონასტერს თავისი საკუთრება ჰქონდა – მოძრავიც და უძრავიც. მართალია, ეს ქონება თითოეული ბერის კერძო კუთვნილება არ იყო, კერძო საკუთრებას კი არ შეადგენდა, არამედ საზოგადოს, მაგრამ მაინც ხომ საკუთრება იყო და თითოეულ მონაზონს წილი ედო ამ ქონებაში. ერთი სიტყვით, ჩვენ ვხედავთ, რომ მამულის საკუთრება, სწორედ ის, რასაც ასე გაშმაგებით გაურობდნენ და თავიდან იშორებდნენ ხოლმე მონაზვნები, როცა სიგლახაკისა და ქალწულობის აღთქმას სდებდნენ, მათთვის მაინც საჭირო გახდა, უიმისოდ არსებობა აღარ შეეძლოთ“⁶⁹.

„მონასტერში სოციალური უთანასწორობის კვალი წარმოვიცილი იყო. სავანის კარები ყოველი წრის წარმომადგენლისათვის სამოღვაწეოდ ღია იყო და იქ დანიანურებისათვის მხოლოდ პირად ღირსებასა და ღვანლს ჰქონდა გადაამწყვეტი მნიშვნელობა“⁷⁰. ასე ყოფილა საქართველოში, ივ. ჯავახიშვილის აზრით, X-XI საუკუნეებამდე. „თუ წინათაც მონასტრებში მიმავალნი მონიანვე ნოდების წარმომადგენელნი ბლომად იყვნენ, ამ ხანაში მათი რიცხვი თანდათან მატულობდა... ეფთვიმე მთანმიდელის დროსაც „მრავალნი მოვიდიან საფასითა დიდითა მოქალაქენი და სხვათა ადგილთა-

გან, რაითამცა მოიპარსნეს მონაზონად“. ასევე იქნებოდა სხვა განთქმულ ქართულ სავანეებში საქართველოშიც და გარეთაც. ასეთ პირებს თან მონასტრისათვის დიდი ქონება მოჰქონდათ, „მოვიდიან საფასითა დიდითა“. მათ შორის ბევრი იყვნენ ისეთნი, რომელთაც სათითაოდ „არა მცირედი საფასე მიეცა მონასტრისადა“. ამ გზით თვით მონასტრების მოღვაწეთა შემადგენლობის სოციალური სადაურობა შეიცვალა, მონასტრები მონინავე ნოდების შვილებით აივსო და დაბალ წრეებს სამონასტრო მოღვაწეობისადმი მიმყვანებელი კარი დაეხშოთ. ერთი სიტყვით, მონასტრებიც არისტოკრატულ დაწესებულებებად იქცნენ, ხოლო რადგან ეპისკოპოსად მხოლოდ ბერი შეიძლება არჩეული და კურთხეული ყოფილიყო, ამიტომ უმაღლესი საეკლესიო ხელისუფლებაც მთლად მაღალი ნოდების წარმომადგენელთ ჩაუვარდათ ხელში და სხვებს ყველას გზა შეეკრათ. მაღალი სამღვდელეობა ხუცესად კურთხევის დროსაც შთამომავლობით თავისსავე მსგავსს უკაფავდა გზას. ეს პროცესი, უეჭველია, უკვე მეთავე საუკუნეში უნდა იყოს დაწყებული⁶¹.

მონაზვნებს დაევალებათ მხოლოდ და მხოლოდ ელოცათ და არ ეზრუნათ სამეურნეო საქმიანობაზე. მონასტერში დაქირავებული ერისკაცები იშრომებდნენ.

„მონასტრების დამაარსებელნი და მამასახლისნი ცდილობდნენ, რომ ბერები სამეურნეო საზრუნავსა და მამულის მოვლა-დამუშავებას დაეშორებინათ. სამონასტრო მამულების გამგეობა და მოურავობა ერისკაცებს ჩააბარეს. ბალებში, ვენახებსა და მიწებზე კი მუშებს ამუშავებდნენ ხოლმე. ყველაფერი ნმინდა მამებს მზამზარეული უნდა მოჰრთმეოდათ, „რათა ღვთისათვის ოდენ განკვეთილნი, მას მხოლოსა, თვინიერ სანუთროისა ზრუნვასა, ჰზრახვიდნენ (და წინაშე ღვთისა) მეოხებად კადნიერ იყვნენო“⁶². დიდებულ აზნაურებს თავიანთი საკუთარი მონასტრები ჰქონდათ. ისინი და მეფეებიც სწირავდნენ მამულებს მონასტრებს, რათა ბერებს მზა „ტრაპეზისა შემოსავალნი“ ჰქონოდათ. „სარჩოს უჩენდნენ ბერებს და მუშაობას უკრძალავდნენ. მათ ეგონათ, რომ თუ მონაზვნები ამქვეყნიურ ჭირ-ვარამს მოშორდებიან, მაშინ მათ შორის შური და უთანხმოებაც აღარ იქნებოდა და ზნეობრივად ნმინდა და სრულნი გახდებოდნენ“⁶³.

„ამგვარად, მონაზვნები, რომელნიც კერძო საკუთრებასა და ქონებას გაურბოდნენ, ისევე საკუთრებასვე დაუბრუნდნენ... მონაზონთა ძმობა თავისი ოფლით კი აღარ ცხოვრობდა, არამედ ყმების ოფლითა და ნამუშევრით ირჩინდა თავს... რასაკვირველია, ამნაირ გზას ყველა მონასტერი არ დასდგომია“⁶⁴.

როგორც აღინიშნა, გიორგი მთაწმინდელი იბრძოდა ეკლესიის დემოკრატიზაციისათვის. „გიორგი მთაწმინდელს, ვითარცა მხოლოდ ერთი მონასტრის წინამძღვარს, მთელი ქართული ეკლესიის დემოკრატიზაციის განხორციელება არ შეეძლო: ამის უფლება მარტო საეკლესიო კრებას ჰქონდა. საქართველოს სამეფო ტახტზე რომ მაშინ ბაგრატ IV-ის მაგიერ დავით აღმაშენებლის მსგავსი ძლიერი პიროვნება და ბრძენი მმართველი მჯდარიყო, ეგების გიორგი მთაწმინდელი სრულებით გამარჯვებული ყო-

ფილიყო⁶⁵. დავით აღმაშენებელმა ეს საქმე რუის-ურბნისის კრებას განახორციელე-ბინა 1103 წელს⁶⁶.

II მუხლი რუის-ურბნისის კრებისა შეეხო ასაკს. აქ ნათქვამია, რომ აჩქარება ხელ-დასხმის დროს უკანონო საქციელია. დაადგინეს კანონი: ეპისკოპოსი 35 წლისა, მღვდელ-ი 30 წლისა, დიაკვანი 25 წლისა, წიგნისმკითხველი 8 წლისა და არანაკლები ასაკისა უნდა ყოფილიყვნენ⁶⁷.

III მუხლით აიკრძალა ერთსა და იმავე დღეს ხელდასხმა ერთი ადამიანისა წიგნის-მკითხველად, იპოდიაკვანად, დიაკვანად, მღვდლად და ეპისკოპოსად. ჩანს, ასეთი გასა-ოცარი წესიც კი ყოფილა: უხარისხო ადამიანი ერთ დღეში ეპისკოპოსადაც კი უკურ-თხებიან. თუკი რაიმე მიზეზი არ არსებობს ასაჩქარებლად, მათ წლები უნდა დაჰყონ თითოეულ ხარისხში და უფრო მეტად დიაკვნობაში, რადგანაც დიაკვანთა სიმრავლე ამშვენებს საეკლესიო წესსო. ამიტომაც კრება ამცნობდა ეპისკოპოსებს, რათა ისინი ცდილიყვნენ თავიანთ ეკლესიებში დიაკვანთა გამრავლებას. ივ. ჯავახიშვილი წერს: „მაშინდელი შეხედულებით ხალხი ორ მთავარ ნაწილად იყოფოდა, რომელთაგან ერთს, უმცირეს ნაწილს, „მონესენი“, სამღვდელოება და ბერმონაზვნები, მეორე უმთავრეს ნაწილს „ერისკაცნი“ შეადგენდნენ. მონესეებად სამღვდელოება იმიტომ იწოდებოდა, რომ მისი ყოფაცხოვრება საეკლესიო წესებს ემორჩილებოდა. ...ეკლესია ორ უმთავ-რეს ნაწილად იყოფოდა: საეროდ და სამონასტროდ. საერო ეკლესიას მრავალრიცხო-ვანი მსახური ჰყავდა: 1) წიგნისმკითხველნი, 2) კერძო დიაკონნი, 3) დიაკონნი, 4) დე-დათდიაკონნი, 5) ხუცესნი ანუ მღვდელნი, 6) ქორეპისკოპოსნი, 7) ეპისკოპოსნი, 8) მთა-ვარეპისკოპოსნი და კათალიკოზი. იყო აგრეთვე „ქადაგი“. საეკლესიო მსახურის თა-ნამდებობას „პატივი“ ეწოდებოდა. ეკლესიის მსახურების თითოეულ საფეხურს კი „ხა-რისხი“ ერქვა. საეკლესიო მსახურთა უფროს-უმცროსობა ისე იყო მოწყობილი, რომ იკურთხებოდნენ ხოლმე „ერის-კაცებისაგან წიგნისმკითხველად, წიგნისმკითხველისა-გან მთავარ დიაკონად, მთავარდიაკონობისაგან მღვდლად, მღვდლობისაგან ქორეპის-კოპოსად, ქორეპისკოპოსობისაგან ეპისკოპოსად. საეკლესიო თანამდებობის მიღებას „დადგინება“ ეწოდებოდა. დადგინებისათვის საჭირო იყო განსაკუთრებული საეკლე-სიო დალოცვა და მღვდელმსახურება, რომელსაც ეწოდებოდა „ხელთდასხმა“. „პირვე-ლად წიგნის-მკითხველად და კერძო დიაკონად ოდენ ჯერ არს ხელთა დასხმამო“, ნათ-ქვამია რუის-ურბნისის ძეგლისწერაში, რადგანაც „პირველი წესი წმიდისა ეკლესიო-სა წიგნის მკითხველობა არს“. მისი მოვალეობა იყო „საღმრთონი იგი ხელთა ქონებად წიგნი შეკრძალულებით“ და საღმრთო სჯულის წიგნების შეგნებული წაკითხვა, რომ მსმენელთა გულსა და გონებას მოჰხვედროდა. „წიგნის მკითხველი რვისა წლისა“ შე-იძლებოდა, რომ ყოფილიყო. ამაზე პატარა ამ თანამდებობისათვის არ გამოდგებოდა და არც შეიძლებოდა, რომ ეკურთხათ. ეს ცნობა ცხადჰყოფს, რომ მაშინდელ საქარ-თველოში 8 წლის ბავშვს უკვე იმდენი განათლება ჰქონია, რომ მღვდელმსახურებაში ასეთი თანამდებობისა და შეგნებული მონაწილეობის მიღება შესძლებია. ამისდა მი-

ხედვით საფიქრებელია, რომ სწავლას იმ დროს ბავშვს 5-6 წლითგან აწყებიანდნენ ხოლმე.

თავის პირდაპირი საეკლესიო მსახურების გარდა, მთავარდიაკონს ებარა საქმე სჯულიერებისა, ქვრივ-ობლებზე მზრუნველობა. ეკლესიის მსახურთა შორის განსაკუთრებული და საპატიო ადგილი ხუცესს, ანუ მღვდელს ეკუთვნოდა იმიტომ, რომ, გრიგოლ ხანძთელის სიტყვით, „მღვდლობა უფროის არს ყოველთა დიდებათა სულიერთა და ხორციელთა, რამეთუ ქრისტეს ნაცვლობაჲ არს“. ვითარცა საკურთხევლისა და „სინმიდის“ მსახურს და ქრისტეს ნაცვალს, მას მაშინდელი შეხედულებით იმოდენი სინმიდე უნდა ჰქონოდა, რომ „დასდვას ხელი სწეულთა ზედა და განიკურნენო“⁴⁸.

IV მუხლით სავალდებულო გახდა, რომ ხელთდასხმისას, აგრეთვე ეკლესიის, საკურთხევლისა და მრონის კურთხევისას გამოყენებული ყოფილიყო გიორგი მთანმინდელის „ახალი კურთხევანი“.

V მუხლით აიკრძალა ყოველგვარი ქრთამის გაცემა და მიღება ხელთდასხმის საფასურად.

VI მუხლის თანახმად, ყოველგვარი საეკლესიო ნივთი და შენაწირი ხელუხლებლად უნდა დებულიყო. არავის ჰქონდა მისი მოხმარების უფლება სხვა რაიმე საქმისათვის, საეკლესიოს გარდა.

VII მუხლის თანახმად, აიკრძალა ეკლესიის გარეთ ნათლისცემა, ჯვრისწერა, მონაზვნად კურთხევა, ასევე აეკრძალა მღვდელ-მონაზონს გვირგვინის კურთხევა, ანუ ჯვრისწერა და მღვდელს – მონაზვნის აღკვეცა.

VIII მუხლით, ჯვარდანერილთ იმავე დღეს უნდა მიეღოთ ზიარება, თუ უზიარებლობით არ იყვნენ დასჯილნი ან სხვა რაიმე მიზეზის გამო ეს აკრძალული არ ჰქონდათ.

IX მუხლით, მეორეჯერ ჯვრისწერა ისჯებოდა მორალურად, თუმცა კი ნებადართული იყო.

X მუხლით აიკრძალა ჩვილი ქალ-ვაჟის ჯვრისწერა, ნება კი მიეცათ მშობლებს მათი დანიშვნისა, სრულწლოვანებისას კი დაქორწინებისა. ქალს, 12 წლისაზე ნაკლებს, აეკრძალა ქორწინება.

XI მუხლი შეეხება ქორეპისკოპოსების განსაკუთრებით გამორჩევას. ივ. ჯავახიშვილი წერს: „პატივი უმეტესი მღვდელეობისაჲ“ ქორეპისკოპოსობა იყო. იგი „წმიდათა ეკლესიათა განმგებელად“ ითვლებოდა, განსაკუთრებით სოფლის ეკლესიათა. მას, მამასადაძემ, სოფლის მღვდელ-დიაკონნი ექვემდებარებოდნენ. ამასთანავე მას ვალად ედვა, რასაკვირველია, „დაცვა ყოველთავე საქრისტიანოთა წესთა“ (რუის-ურბნისის ძეგლისწერა) და მეთვალყურეობა. ქორეპისკოპოსი უნდა „ექმნეს მამად ობოლთა და მოღვაწე ქვრივთა“⁴⁹.

ქორეპისკოპოსად შეიძლებოდა ყოფილიყო როგორც მღვდელი, ასევე დიაკონი. მათი გამორჩევის ნება ჰქონდა არამარტო კათალიკოსს, არამედ ეპისკოპოსსაც.

ივ. ჯავახიშვილი წერს: „რაკი „კათალიკოზი“ იგივე ეპისკოპოზი იყო, ანუ უფრო

სწორად რომ ითქვას, როგორც იგი ჩვეულებრივ ინოდებოდა „ყოველად ღირსი მთავარ-ეპისკოპოსი, კათალიკოსი და ყოვლისა საქართველოსა დიდი მამამთავარი“ იყო. ამიტომ ყველა ის თვისება, რომელიც ეპისკოპოზისათვის აუცილებელი იყო, კათალიკოზისთვისაც უპარესად აუცილებელი იყო. კათალიკოზი ეპისკოპოსთა მთავარი იყო და საქართველოს ეკლესიის უზენაესი გამგე⁷⁰.

„ეპისკოპოზნი იყვნენ „პატივსა მღვდელმთავრობისასა“ და ამის გამო მას მღვდლები და ეკლესიის ყველა მსახურნი ექვემდებარებოდნენ. იგი იყო სულიერი „მთავარი ერისა“, ჰქონდა „სული ხელმწიფისა“, და შეეძლო როგორც „გახსნა ყოვლისა კრულებისა“, ისევე დაკრულვა. ეპისკოპოსი თვით „სწავლულებითა და მეცნიერებითა“ განმტკიცებული მწყემსი იყო ერისა და მუდამ ითვლებოდა მზრუნველად და „მლოცველად ერისა“ და „მცველად სარწმუნოებისა“. დიაკვნისა და მღვდლის მსგავსად ეპისკოპოსიც კაცთმოყვარეობით უნდა ყოფილიყო განთქმული. ეპისკოპოსს ჰქონდა საეპისკოპოსო ტახტი – „საყდარი“, რომელსაც იგი „იპყრობდა“ ხოლმე, რა წამს ეპისკოპოსად ეკურთხებოდა. მას ჰყავდა თავისი „სამრევლო“. ამის გამო გარკვეულ ხანამდის „საყდარი“ საეპისკოპოსო ეკლესიასაც ჰნიშნავდა...“⁷¹.

XII მუხლი შეეხებოდა „მოძღვრებს“. მათი რიცხვი მონაზონთა შორის აურაცხელი ყოფილა, ზოგიერთ მონასტერში 5-დან 30-მდეც კი. ეს ყოფილა შფოთისა და განხეთქილების მიზეზი. კანონმა შეამცირა მათი რიცხვი. „მოძღვრად“ ყოფნის ნება მხოლოდ სამღვდლო პირს მიეცა. ამის გამო თითოეულ მონასტერში შეიძლებოდა ყოფილიყო ერთი, ხოლო დიდში – ორი მღვდელი.

„განსაკუთრებული ადგილი ეკავა სამონასტრო ცხოვრებაში მოძღვარს. „მოძღვარი“ მეცნიერი ბერი იყო, რომელსაც მონაფეები ჰყავდა და რომელთანაც სხვადასხვა მხრიდან მოდიოდნენ ხოლმე სასწავლებლად. მოძღვარი თავის მონაფეს სულიერ-სარწმუნოებრივ ხელმძღვანელობასაც უწევდა და მწერლობას, მეცნიერებასა და რომელსამე ხელოვნებას ასწავლიდა. მონაფე თავის მოძღვართან ცხოვრობდა და სწავლობდა. ზოგჯერ მონაფე უკვე ყმანვილი და უსწავლელი აღარ იყო, მაგრამ განთქმულ მოძღვართან სწავლას მაშინ მომნიჭებულნი და შუახნისანიც არ უკადრისობდნენ... ვითარცა მეცნიერსა და ყველასაგან პატივცემულ პიროვნებას, რომელთანაც მშობლებს თავიანთი შვილები მოჰყავდათ, „რათამცა ისწავლეს სწავლაი და ხელოვნებაი“. მათ მონასტერში დიდი გავლენა ჰქონდათ და მათ აზრს, ნებით თუ მათი ავტორიტეტის წყალობით – უნებლიეთაც, ყველანი ანგარიშს უწევდნენ. ამით აიხსნება ის გარემოება, რომ მონასტრის საერთო დადგენილების აღმწესხველ საბუთებში სავანის მამასახლისის შემდეგ მოძღვარი იხსენიებოდა“⁷².

როგორც აღინიშნა, რუის-ურბნისის კრებამ მოახდინა მოძღვრების რაოდენობის ნორმირება. ამით ის მონასტერთა შინაურ ცხოვრებაში ჩაერია. მართლაც, მონასტრები უწევდნენ ორგანიზებას ქართულ ეკლესიას და მათ შეეძლოთ ეკლესია დიდად ორგანიზებულ, ანუ უძლეველ ძალად ექციათ ქაოსურ ფეოდალურ საზოგადოებაში, ხო-

ლო მონასტერთა სულიერი წარმმართველები მოძღვრები იყვნენ. ამიტომაც ქართულ-მა სახელმწიფომ, რომელიც თავის გვერდით ველარ იტანდა ეკლესიის უძლეველ სიძლიერეს, შექვეცა ავტორიტეტი და რაოდენობა მოძღვრებისა აღნიშნული მუხლით.

ისიცაა აღსანიშნავი, რომ მონასტრებში მოძღვრები შეიზღუდნენ, მაგრამ მოძღვართმოდღვარმა მოიპოვა უფლება, ყოფილიყო „დარბაზის კარის“ უნარჩინებულესი წევრი. მისი ღირსება საგანგებო ხაზგასმით აღიარებული უნდა ყოფილიყო ხელმწიფის მიერ დარბაზობისას.

მოძღვართმოდღვარი სწორედ მოძღვრების უფროსს ეწოდებოდა. მოძღვრებს საკუთარი წესწყობილება ჰქონდათ. მოძღვრების ინსტიტუტი წარმოადგენდა ანგარიშგასანევ ძალას სახელმწიფოსათვის – „მარტო მოძღვრები არ ყოფილან. მათ ერთგვარი წესწყობილება ჰქონიათ და უფროსიც ჰყოლიათ, რომელსაც „მოდღვართ მოძღვარი“ ეწოდებოდა. ამ მოძღვართ მოძღვარს თავისი „მონაფენი“ ჰყავდა, მას და მის მონაფეებს საქართველოში უღარესი პატივისცემა ჰქონდათ მოხვეჭილი. დიდი დარბაზობის დროს მას თვით კათალიკოსზედაც კი მეტი უპირატესობა ჰქონდა მინიჭებული. ... დარბაზშიც პირველად მოძღვართ-მოძღვარი უნდა შეეყვანათ, ხოლო შემდგომ – კათალიკოზი. თვით მეფეც მას მეტი პატივისცემით უნდა მისალმებოდა, ვიდრე კათალიკოზსა და ვეზირებს“⁷³.

„მოძღვრებად, როგორც რუის-ურბნისის ძეგლისწერიდან ჩანს, მონაზვნები ყოფილან, რომელნიც თუმცა „უმღვდელონი“ ყოფილან... მაგრამ მაინც კისრულობდნენ „განმკითხველობასა სულთასა“. მათი სიმრავლე, განსაკუთრებით კი მათი „უმღვდელოება“ და გაბედული ქცევა, ეპისკოპოსებს ანუხებდა: „მრავლისა შფოთისა და განხეთქილებისა მიზეზსა შემოიღებს სიმრავლე მათიო“. რუის-ურბნისის საეკლესიო კრებამ მათი მოქმედება შეზღუდა და განსაზღვრა“⁷⁴.

მონასტრის ძმობასთან დაკავშირებით უნდა ითქვას შემდეგი: თანახმად ივანე ჯავახიშვილისა, ძმობა სამ ჯგუფად იყოფოდა, პირველი ჯგუფი „თავადთა ძმათა“ სახელით იყო ცნობილი, მეორე ჯგუფს ერქვა „დასი მღვდელთა“, ბერების მესამე ჯგუფს კი „მწირნი“ ეწოდებოდა.

პირველ ჯგუფში შედიოდნენ თანამდებობის მქონე მღვდელ-მონაზვნები: მეჭურჭლე, მეტრაპეზე, კანდელაკი, იპოტირიტიისი და სხვა თანამდებობის პირნი (მკითხველ-კანანარხი, მემხრე). მათ „უხუცესნი ძმანიც“ ეწოდებოდათ.

„მეორე დასს მღვდლობის პატივის მქონებელი ბერები შეადგენდნენ. წესდებაში პირდაპირ არის ნათქვამი: „მეორისა დასისათა, რომელთაცა წირვისა მეტი სხვაჲმასხმარობა არაჲ შეეძლოს“ ან „მეორისა დასისა, რომელთა წირვისა მეტი არაჲ შეეძლოს“⁷⁵.

„ბერთა მესამე ჯგუფს „მწირნი“ შეადგენდნენ. „მწირად წოდებულნი იგი, რომელ არიან მონაზონნი“. ქართლის კათალიკოზად და მნიგნობართ-უხუცესად ნამყოფი არსენი თავის თავზე ამბობს, რომ ის შიო-მღვიმის მონასტერში „მწირობად შემოსული“ იყო. მაშასადამე, თვით ისეთი პირიც კი, როგორც კათალიკოზი იყო, როცა მონასტერ-

ში ისე დამკვიდრდებოდა, რომ მას არავითარი თანამდებობა იქ არ ჰქონდა და მარტო მონაზონურ მოღვაწეობას მისდევდა, თავის თავს „მწირად სთვლიდა და უეჭველია სხვებსაც მწირად მიაჩნდათ“⁷⁶.

მონასტრებს მეურნეობის გასაძლიერებლად შეეძლოთ, დაქირავებული მოსამსახურეებიც ჰყოლოდათ.

სამონასტრო ყოფა-ცხოვრების ხელმძღვანელს „წინამძღვარი“ ან მამასახლისი ერქვა. ასურულად მას „ამბა“ ერქვა „ამბა“, „ცნობილია, რომ ათცამეტ ასურულ მამათა საქართველოში მოსვლა-მოღვაწეობასთან დაკავშირებულ ალავერდის მონასტრის წინამძღვარსაც „ამბა“ ერქვა“⁷⁷. სამეურნეო ნაწილში თანაშემწედ მამასახლისს „იკონომოსი“ ჰყავდა, მღვდელმსახურების საქმეში თანაშემწედ კი – „დეკანოზი“. „წმინდა ადმინისტრაციული საქმეების, წესიერებისა და მოვალეობის ასრულების მეთვალყურეობისათვის მამასახლისს ხელქვეშეთ მოხელეებად – „დამხედვარი“ და „მეკარენი“ ჰყავდა“⁷⁸.

მონასტერში აკრძალული იყო „ხმა-მალლობა“ და ყოველნაირი ხმაურობა. საღამოს ლოცვის შემდეგ ბერებს თავმოყრა და ლაპარაკი ეკრძალებოდათ. ჭაბუკ ბერებს სიცილის, უბნობისა და „ხელისმიყოფის“ ნება არ ჰქონდათ. ამას აკონტროლებდა „დამხედვარი“.

მონასტრის „მეკარე“ აკონტროლებდა ბერების მონასტერში შესვლასა და გასვლას. დიდ დანაშაულად ითვლებოდა „უნესო გულისწყრომა“, „შფოთი“, „გინება“, „შეურაცხყოფა“, „ლვედითა მიმთხვევა“ ანუ ცემა და მკაცრადაც ისჯებოდა⁷⁹. „ცილისწამება და ცრუ შესმენა იმდენად მძიმე დანაშაულად იყო მიჩნეული, რომ ათონის ქართველთა მონასტრის წესდებით, ცილისწამებელსა და ცრუ დამსმენელს სავანითგან გაძევებით სჯიდნენ“⁸⁰. ბერებს ნება არ ჰქონდათ „ურჩობისა“, „უკითხავად და გამოუთხოველად წასვლისა“ და არ შეეძლოთ სადმე წასვლისას განსაზღვრული ვადის გასვლის შემდეგ „დაყოვნება“, არ შეეძლოთ „უნესობა“ (ამაში შედიოდა ღვინით თრობა და სხვა).

XIII მუხლიც მონასტერს შეეხება. აიკრძალა მონასტერში ერისკაცთა შეკრება, ვაჭრობა, სამოქალაქო და ქვეყნიური საქმეების გადამწყვეტა და წესების შესრულება „...რათა არა სალოცველთა მათ ადგილთა ქვაბ ავაზაკთა შექმნითა...“⁸¹. თქვენი სულის თავშესაფარი „საფარდულები“ მეკერმეთა ფულის ტაბლებივით არ დაიქცესო, აფრთხილებდნენ სამონასტრო ძმობას. აღსანიშნავია, რომ სამღვდელთა მიმართ ტერმინ „ავაზაკს“ დავითის მემბტიანეც ხმარობს მსგავსად რუის-ურბნისის კრების ამ მუხლისა, ეს არაა შემთხვევითი. ჩანს, განსაკუთრებული ყურადღება მიექცა მონასტრების ადმინისტრაციულ ჩარჩოებში ჩაყენებას. არ შეიძლება ითქვას, რომ დავითი თავის ანდერძში „მონასტერთა გამწარების“ შესახებ სახელდობრ ამას გულისხმობდა, მაგრამ ყველაფერიდან ჩანს, რომ იმდროინდელი სახელმწიფო ცდილობს თავისებური წესრიგი დაამყაროს მონასტრებში.

XIV მუხლით აიკრძალა ერთ საკურთხეველზე ერთსა და იმავე დროს რამდენიმე წირვის შესრულება.

დიდ საეპისკოპოსო ან სამონასტრო ეკლესიის საკურთხეველზე აიკრძალა ერთი პირისათვის საგანგებო წირვის შესრულება (ცოცხლისა ან მიცვალებულისთვის). წირვა უნდა ყოფილიყო საერთო ეკლესიის მაშენებლებისა, შემომწირველების, როგორც ცოცხლების, ისე მიცვალებულებისათვის, ხოლო ერთი სულისათვის საგანგებო წირვა პატარა სამლოცველოში (ეგვტერში), ან ეკლესიის შტოში მყოფ „ტრაპეზზე“ (საკურთხეველზე) უნდა შესრულებულიყო.

XV მუხლი შეეხება იმ „სომეხებს“, ყოფილ მონოფიზიტებს, რომელთაც დაგმეს მონოფიზიტური სწავლება იესო ქრისტეს შესახებ და შეუერთდნენ „წმინდა კათოლიკე ეკლესიას“, ე. ი. მართლმადიდებლობას. ისინი, ამ მუხლის თანახმად, თავიდან უნდა მოინათლონ სრული წესით, ვითარცა წარმართები, რადგანაც ასევე იქცევა ანტიოქიის საყდარი და სხვა აღმოსავლეთის ეკლესიებიო.

XVI მუხლით აიკრძალა მართლმადიდებლის დაქორწინება მწვალებელთან, ან წარმართთან.

XVII მუხლით აიკრძალა იმჟამად გავრცელებული ჯვრისწერის ასეთი სახე: შესაუღლებელ ქალ-ვაჟს ჯვარს წერდა ორი მღვდელი სხვადასხვა ადგილას, ე. ი. ვაჟს – სხვაგან, ხოლო ქალს სხვაგან, მაგრამ გვირგვინის ქვეშ ვაჟთან რომელიმე სხვა ვაჟი დგებოდა და ქალთან რომელიმე სხვა ვაჟი. ასეთი ჯვრისწერა კრებამ მიიჩნია სასაცილოდ და სასტიკად აკრძალა. ჯვრისწერის დროს დასაქორწინებელი ქალ-ვაჟი ერთად უნდა ყოფილიყო და მღვდელს მხოლოდ ამ შემთხვევაში უნდა დაეწერა ჯვარი.

XVIII მუხლი შეეხებოდა სოდომურ ცოდვას. ამ უსაშინელესმა ცოდვამ, ნათქვამია აქ, დაამხო ასურთა, სპარსთა სამეფოები, რადგანაც იქ გავრცელებული იყო ეს ცოდვა. ამ ცოდვამ სომეხთა დიდი და სახელგანთქმული მოდგმა და სამეფო დაამხო, მოსპო სომხური სახელმწიფოებრიობა; მსოფლიოში ვერსად ვეღარ იპოვი სომეხ მეფესა და მთავარს, რომელსაც დამოუკიდებელი ხელმწიფობა ჰქონდესო. ამ სიბილწემ სპარსელთა და რომაელთა სახელმწიფოები დაამხო. კრება წუხს, რომ ამ ცოდვას ჩვენშიც შემოულწევია: „არ ვიცით, თუ საიდან შემოაღწია ამ უკეთურებამ ქრისტეს მოღვაწედ სახელდებულ ერში“⁴², ამიტომაც კრებამ გააფრთხილა ყოველი ფენის და ყოველი მდგომარეობის მქონე ქართველობა, მათში შეღწეული ცოდვა მოეშორებინათ: „ამისათვის ვამცნებთ ყველას – დიდსა და მცირეს, მდიდარსა და ღარიბს, მეფესა და მთავარს, აზნაურსა და მდაბიოს, მღვდელსა და არამღვდელს, მონწესესა და ერისკაცს, მოხუცს, ახალგაზრდასა და შუახნის კაცს, ყველა თანამდებობის დასს, ჯგუფს, ყველა ასაკს – განუდგეს ამ ყველა ვნებაზე უფრო საძაგელ სიბილწეს“⁴³. „ხორცის სიყვარული ღვთის მტრობაა და ვინც გახრწნის ღვთის ტაძარს, მას ღმერთი გახრწნის“, – წერს კრება⁴⁴.

კრებამ საგანგებო საქმეები ეპისტოლეთი მიმართა თვითმპყრობელ მეფე დავით აღმაშენებელს: „...მოსწონს თუ არა კრების ეს დადგენილება შენს მყუდროებას? მოისვენებს და დაცხრება ამით ბოროტების სულთა მღვეწელი დავითიანი სული შენი?“⁴⁵.

„რომელნი იგი ან ძღვენად მოგართვნა შენ მწყობრმან შენთა ამათ ნაზირეველთა სიმრავლისამან“⁸⁶.

კრებამ ადღეგრძელა და მოიხსენია მეფეთა-მეფე გიორგი, დედოფალი მართა, „აფხაზთა და ქართველთა, რანთა და კახთა“ თვითმპყრობელი დავით ღვთისმსახური და ღვთივდაცული მეფე, იოანე მთავარეპისკოპოს-კათალიკოსი, ყოვლისა საქართველოსა მამამთავარი, წმინდა ბერი ევსტათი მონაზონი, კრების თვალი მეუფე გიორგი მონაზონი და მნიგნობართუხუცესი, კრებაზე დამსწრე ყველა მღვდელმთავარი, მღვდლები და მონაზვნები, არსენი მონაზონი, მოიხსენია გარდაცვლილთა სულები.

ეკლესია — ქართული ქვეყნების გამაერთიანებელი

ტერმინ „საქართველოს“ განსაზღვრება, მისი ტერიტორიული მოცულობის თვალსაზრისით, თანამედროვე ისტორიოგრაფიაში ზოგჯერ არასწორადაა მოცემული. მაგალითად, X-XI სს-ის მიჯნის საქართველოს ტერიტორიის დაყოფის შესახებ წერენ: „საზღვარი საქართველოსა და კახეთის სამეფოს შორის მდ. ქსანზე გადიოდა“⁴⁷.

აღნიშნული ეპოქის აღმწერი ქართული მატიანეები წერდნენ არა „საქართველოს სამეფოსა“ და „კახეთის“, არამედ აფხაზეთ-ტაო-კლარჯეთის გაერთიანებული სამეფოსა და კახეთის სამეფოს შორის საზღვარზე. „საქართველო“ არა მხოლოდ აფხაზეთ-ტაო-კლარჯეთის გაერთიანებულ სამეფოს ეწოდებოდა, არამედ ქართველთა ყოველ სახელმწიფოს, იმ დროს არსებულს, რადგანაც, როგორც თვით სიტყვა უჩვენებს — „სა-ქართველო“ ნიშნავს ქართველების, ქართველთა ქვეყანას.

ქართველთა ქვეყნები იყვნენ არა მარტო კახეთის და ჰერეთის სამეფოები, არამედ თბილისის საამირო და ქვემო ქართლში მდებარე კვირიკიანთა სამეფოც, თუმცა თბილისის მაჰმადიანი, ხოლო ქვემო ქართლს მონოფიზიტი მმართველები მართავდნენ.

საქართველოს პოლიტიკური გაერთიანება, ერთ სამეფოდ გადაქცევა, გამოიწვია ზემოაღნიშნული ქვეყნების ეთნიკურმა ერთიანობამ — ქართველობამ. მიუხედავად იმისა, რომ თბილისი თითქმის 400 წლის მანძილზე მაჰმადიანური საამიროს ცენტრი იყო, მის მცხოვრებთა უმრავლესობას ქართველი ქრისტიანები შეადგენდნენ. ასევე ითქმის ქვემო ქართლში მდებარე ე. წ. „სომეხთა“, ანუ ტაშირ-ძორაკერტის სამეფოს შესახებაც. ის იმ მიწებზე მდებარეობდა, სადაც არა მარტო ქართული, არამედ სომეხური მატიანეების მიხედვით, მოსახლეობის უდიდეს ნაწილს ყოველთვის ქართველები შეადგენდნენ. სამწუხაროდ, მათი ერთი ნაწილი „გასომხდა“, რამეთუ მათ მონოფიზიტი მეფეები მართავდნენ. აქ ქართულ ეკლესიას თავისი მრევლის საკმაო ნაწილი ჰყავდა. ეს ბუნებრივია, რადგან თვით დიდი სომხეთის ტერიტორიაზეც კი აწიის, ვალაშკერტსა, დადშენსა თუ სხვაგან ქართველი მრევლი არსებობდა და იქაურ ქართულ ეკლესიებში ქართველ ეპისკოპოსებს ტახტები ედგათ. ასევე ითქმის ჰერეთის შესახებაც. უნდა ითქვას, რომ ჰერეთს ყველაზე უფრო მეტად არ გაუშართლა ქართულ ქვეყანათა შორის. მისი ბედი მხოლოდ ლაზეთის ბედს შეიძლება შევადაროთ, თუმცა, XVI საუკუნის შემდეგ მისი ბედი მესხეთის დიდმა ნაწილმაც გაიზიარა. ჰერეთი ვრცლად გაჭიმული ქართული ქვეყანა იყო. დიდი ხნის მანძილზე, თითქმის VI-IX საუკუნეებში, ის სომეხური ეკლესიის გავლენის სფეროში მოექცა ჯერ სპარსელების, შემდეგ კი არაბების ნებით. არაბთა ოდნავი შესუსტებისთანავე ამ ქვეყანაში აღდგა ქართული სახელმწიფოებრიობა. ქვეყანას ქართულენოვანი მმართველები მართავდნენ, რადგანაც ქართული ენა მოსახლეობის დედაენა იყო. მაშინაც კი, ქართული სახელმწიფოებრიობის აღდგენის დროს, ჰერეთი ოფიციალურად კვლავ გრიგორიანული ეკლესიის სამრევლოს წარმოადგენდა. X საუკუნეში დინარა დედოფლის წყალობით, ჰერეთი დაუბრუნდა დედა-

ეკლესიას. აქ ქართველობა სრულყოფილად აღდგა, მაგრამ ჰერეთის ეთნიკური სახე მალე შეიცვალა. XI საუკუნის I ნახევრიდან დაიწყო თურქული ტომების მიერ ჰერეთის საუკეთესო მიწების საძოვრებად გადაქცევა. მალე ისინი აქ დამკვიდრდნენ და დაეფუძნენ. ჰერეთს მეორე სახელიც ერქვა – რანი. ის დიდი ქვეყანა იყო, თითქმის ბარდავამდე გადაჭიმული. მისი დიდი ნაწილი თურქების (თურქმანების) სამკვიდრებლად იქცა. აღსანიშნავია, რომ აქ, თურქულ-მაჰმადიანურ გარემოში მცხოვრები მრავალი ქართველი გათურქდა. მართალია, დავით აღმაშენებელმა მრავალჯერ ილაშქრა აქ დამკვიდრებული თურქების გასაძევებლად, მაგრამ საბოლოოდ ეს შეუძლებელი აღმოჩნდა. ჰერეთის დიდი ნაწილი საქართველომ დიდი თურქობის შემდეგ საბოლოოდ დაკარგა.

თურქ-სელჯუკების მიერ ბიზანტიისა და საქართველო-სომხეთის მიწების დაჭერის შემდეგ დავით აღმაშენებელმა შეძლო მათი გაძევება საქართველოს ძირითადი ტერიტორიიდან. ისინი განსაკუთრებით ფეხმოკიდებულნი იყვნენ კახეთ-ჰერეთსა და ქვემო ქართლში. კახეთიდან და თბილის-ქვემო ქართლიდან ამ დამპყრობლების განდევნამ საქართველოს შეუნარჩუნა ეს ტერიტორიები.

მართალია, XI საუკუნეში ძირითადად კახეთის საქორეპისკოპოსო, ჰერეთის სამეფო, თბილისის საამირო და ქვემო ქართლი დანარჩენი საქართველოს სამეფოსაგან დამოუკიდებლად არსებობდნენ, მაგრამ ქართული ეკლესია, ფაქტობრივად, აერთიანებდა ყველა ამ ქვეყანას. არა მარტო კახეთსა და ჰერეთში, არამედ ქვემო ქართლსა და თბილისშიც კი ქართულ ეკლესიას უდიდესი გავლენა ჰქონდა.

„კარგად ორგანიზებული და გავლენიანი ქართული ეკლესია მთელ შუა საუკუნეებში დიდი პოლიტიკური და იდეოლოგიური ძალა იყო და უაღრესად აქტიურ როლს თამაშობდა როგორც საერთოდ საქართველოში, ისე განსაკუთრებით XI საუკუნის თბილისში, რომლის ქრისტიანული (ქართული) მოსახლეობა მთელი ოთხი საუკუნის მანძილზე იყო მოკლებული უმაღლესი საერო ხელისუფლების მფარველობას“⁴⁸⁸.

მაჰმადიანთა მმართველობის დროს ვინ მფარველობდა თბილისის ქართულ მოსახლეობას?

„...ისტორიკოსს უფლება არა აქვს დაივიწყოს ის ფაქტი, რომ მუსლიმანთა გარდა, თბილისის ქართულ ქრისტიანულ მოსახლეობას ჰყავდა საკუთარი, კარგად ორგანიზებული და ძლიერი პატრონი: ეს იყო ქართული ეკლესია! კაცობრიობის ისტორიამ არაერთი დამაჯერებელი მაგალითი იცის იმისა, რომ ამა თუ იმ ერის ნაწილს, როცა იგი დროთა ბრუნვის წყალობით საერო ხელისუფლებას მოკლებულია, ხელმძღვანელობას და მფარველობას უწევს მისი ეკლესია. ებრაელთა ერი რელიგიამ გადაარჩინა. შეიძლება მივეუთითოთ აგრეთვე ჩვენი მოძმე სომეხი ერის მაგალითზე. ასეთი მაგალითების შემდეგ რა საფიქრებელია, რომ მდიდარი და გავლენიანი ქართული ეკლესია, რომელმაც არამარტო საქართველოში, არამედ საზღვარგარეთაც კი შექმნა ქართული კულტურის ბრწყინვალე ძეგლები, თბილისის ქართულ ქრისტიანულ მო-

სახლეობას დაივიწყებდა და მისი ინტერესების დასაცავად არაფერს იღონებდა! თბილისი ხომ ყოველთვის გარშემორტყმული იყო ქრისტიანული მოსახლეობით, თვით ქალაქშიც ბევრი იყო ქრისტიანული ეკლესია-მონასტრები, აგრეთვე ეკლესიის კუთვნილი ქარვასლები, სახელოსნოები და სავაჭრო დუქნები⁸⁹.

პ. რატიანის აზრით, თბილისის მოქალაქეთა ძირითადი მასა ქართველებისაგან შედგებოდა და მუსულმანთა ბატონობისაგან გათავისუფლებაზე ოცნებობდა⁹⁰.

„აჯანყებულ თბილისელებს სასტიკად დაუმარცხებიათ მუსულმანი დამპყრობლები და მათთვის მთელი ქალაქი, მათ შორის ამირას სასახლეც ნაურთმევიათ, მაგრამ მტრის სამხედრო ძალის მთლიანად განადგურება და მისი ციხესიმაგრეების აღება ველარ მოუხერხებიათ“⁹¹. ეს მოხდა 1045 წელს. თბილისის მმართველობა თავის ხელში აულიათ თბილისელ ბერებს. მათ ხელისუფლება საკმაოდ დიდი ხნის მანძილზე სჭერიათ. მაგრამ დიდი თურქობის დროს თბილისელ ქრისტიანებსაც გაუჭირდათ. აქამდე, 1080 წლამდე, პ. რატიანის თვალსაზრისით, ქართული ეკლესია თბილისის საამიროში დევნას არ განიცდიდა. მართლაც, XIII საუკუნეში ქართველმა სამღვდელოებამ მეფეს განუცხადა, თბილისის საამიროში არავინ იკადრებდა ქართული ეკლესიის ქონების მითვისებას⁹².

ცნობილია, რომ თბილისელმა ბერებმა მეფე ბაგრატ IV-ს ორჯერ, 1045 და 1048 წლებში, გადასცეს ქალაქი თბილისი. „თბილელი ბერები“, ანუ „ქალაქის ბერნი“, რომელთა შესანიშნავ მოქმედებაზე „ქართლის მატიანე“ გვაუწყებს, ალბათ იყვნენ თბილისში მოღვაწე განათლებული სასულიერო პირები, საეკლესიო-სამონასტრო ძმობის გამორჩენილი წარმომადგენლები, სამშობლოს პატრიოტები, რომლებიც გვერდში ედგნენ მეფის ცენტრალურ ხელისუფლებას და თავდადებით იბრძოდნენ პროგრესისათვის. ისინი ღვიძლი ძმები იყვნენ იოანე, ექვთიმე და გიორგი ათონელებისა, რომელთაც განუზომელი ღვაწლი დასდეს ერთიანი ქართული სახელმწიფოს მშენებლობასა და დაცვას...“⁹³.

პ. რატიანს მოჰყავს ნ. ბერძენიშვილის აზრი ქართული ეკლესიის მსახურთა შესახებ: „...ისინი აქტიური პოლიტიკური მოღვაწენი არიან, ქვეყნის პოლიტიკური მშენებლები“⁹⁴. ცხადია, ეს შეეხება მხოლოდ ერთ ნაწილს ქართველი ბერ-მონაზვნებისა.

„ივ. ჯავახიშვილს დადგენილი აქვს, რომ საქართველოს ეკლესიას, როგორც რომის ეკლესიას, სახელმწიფო ცხოვრებასა და წესწყობილებაში განსაკუთრებული უპირატესობანი ჰქონდა მოპოვებული და მინიჭებული, რომელთა წყალობითაც მას მართლ წმინდა საეკლესიო დაწესებულების ხასიათი კი არ ჰქონდა, არამედ სახელმწიფოებრივი სხეულისა და ერთეულის თვისებებიც მოეპოვებოდა“⁹⁵. ამ დებულებას სავერდით ადასტურებს სპეციალისტებისათვის კარგად ცნობილი ისეთი ფაქტები, როგორიცაა: ომებში სასულიერო პირთა, მათ შორის, თვით ეპისკოპოსთა უშუალო მონაწილეობა, გაერთიანებული საქართველოს მეფის კარზე მნიშვნელოვანი როლი, რომელიც სახელმწიფოს პირველ ვე-

ზირად ითვლებოდა და არამართო სასულიერო, არამედ საერო საქმეებსაც განაგებდა საქართველოს ზოგიერთ კუთხეში. კერძოდ კი, კახეთის სამეფოში ქორეპისკოპოსთა ინსტიტუტის არსებობა, რის შედეგად სასულიერო პირები საქართველოს ამ მხარის მთელი სამხედრო ლაშქრის სარდლები იყვნენ; საქართველოს მთიან რაიონებში ხევისბერთა ინსტიტუტის არსებობა და მრავალი სხვა. „ქართული ეკლესიის დიდ გავლენას და სახელმწიფო საქმეებში მის აქტიურ მონაწილეობას მოწმობს ის ფაქტიც, რომ თითქმის ყველა დიდ ეკლესიასა და მონასტერს ჰყავდა საკუთარი კარგად განვრთნილი ლაშქარი, რომელიც საჭიროების დროს მეფის სადროშოს უერთდებოდა და მასთან ერთად ებრძოდა საქართველოს მტრებს. ქრისტიანული ეკლესია შუა საუკუნეების საქართველოში ყოველთვის დიდ როლს თამაშობდა“⁴⁶.

როგორც ზემოთ მოყვანილიდან ჩანს, ქართული ეკლესია თვით მუსლიმანთა ბატონობის დროსაც კი ძალზე მნიშვნელოვან ძალას წარმოადგენდა, იმდენად მნიშვნელოვანს, რომ მან XI საუკუნის ერთ პერიოდში შეძლო ქალაქის მმართველსაც ყოფილიყო.

ასევე ითქმის კახეთის სამეფოს შესახებაც. მართალია, ეს სამეფო დამოუკიდებელი სახელმწიფო იყო, მაგრამ ეკლესიურად დამოუკიდებელი არ ყოფილა. იქ ქართული ეკლესიის ძალა განუზომელი იყო. უფრო მეტიც, ქართულ ეკლესიას კახეთში სახელმწიფოებრივი მართვის სადავეებიც კი გარკვეულწილად ხელთ ეპყრა ქორეპისკოპოსთა ინსტიტუტის მეშვეობით, რომელთა ეკლესიური წარმომავლობა პ. რატიანს არ ეეჭვება და ისინი სამხედრო ლაშქრის სარდლობადაც მიაჩნია.

საერთოდ, ქორეპისკოპოსი ეწოდება ეპისკოპოსის (მთავარეპისკოპოსის ან მიტროპოლიტის) საქმეთა მმართველს, რომელსაც ევალება ეპარქიის საქმეების წარმართვა. ქორეპისკოპოსი ასრულებდა იმავე მოვალეობას, რასაც მოურავი ფეოდალის კარზე. ქორეპისკოპოსი მოურავია, გარკვეული თვალსაზრისით. ცნობილია, რომ სამოურავოთა სისტემა დამახასიათებელი იყო კახეთის სამეფოსათვის XVII საუკუნის შემდეგ. შეიძლება ეს იყო აღდგენა, რესტავრაცია ძველი კახეთის სამეფოს მსგავსი სისტემისა, რომელიც მაშინ „საქორეპისკოპოსოთა“ სახელით იყო ცნობილი (იგულისხმება X-XI საუკუნეები).

ასეა თუ ისე, კახეთის სამეფოში ქართულ ეკლესიას დიდი ძალა ჰქონდა. ასევე ყოფილა საქართველოს მთიანეთშიც. მთის თემების მმართველი ხევისბერებიცა და დეკანოზებიც სასულიერო პირები იყვნენ და ქართულ ეკლესიასთან მათი კავშირი უეჭველია.

ასევე ითქმის საქართველოს სხვა კუთხეთა შესახებაც. მაგალითად, ცნობილია, რომ ბალვასების საგვარეულო საუკუნეების მანძილზე ებრძოდა საქართველოს გამაერთიანებელ მეფეებს. მიუხედავად ამისა, ისინი იყვნენ ქართული ეკლესიის ერთგული თავყანისმცემლები, ერთგული შვილები და უანგარო დამხმარენი (ლიპარიტ ბალვასში ათონის ივერთა მონასტრის ერთ-ერთ მაშენებლადაც კი ითვლებოდა). ისინი ყო-

ველმხრივ მფარველობდნენ, ეხმარებოდნენ და თვითონაც აქტიურად იღვწოდნენ ქართული ეკლესიისათვის, ზოგჯერ ბერადაც ილკვეცებოდნენ. ცხადია, მათ სამფლობელოში (თრიალეთსა თუ არგვეთში) ქართულ ეკლესიას უდიდესი ძალა გააჩნდა.

ზემოთ მოყვანილიდან გამომდინარე, ალბათ, შეიძლება დავასკვნათ: თვით საქართველოს გაერთიანებამდე სხვადასხვა ქართულ პოლიტიკურ ერთეულებს ფაქტობრივად აერთიანებდა ქართული ეკლესია. ის საქართველოს უპირველესი და უზენაესი გამაერთიანებელი იყო. თუმცა, ცხადია, სხვა პოლიტიკური ერთიანობა ერთი ერისა. ამიტომაც, ქართული ეკლესია ყოველთვის მხარში ედგა საქართველოს ერთიანობისათვის მებრძოლ ყველა მეფეს, განსაკუთრებით კი დავით აღმაშენებელს.

ცნობილია, რომ ქვემო ქართლში ძირითადი ციხე-ქალაქები ჭყონდიდელმა ეპისკოპოსმა აიღო დავით აღმაშენებლის დროს (იგულისხმება რუსთავი და სამშვილდე). ეს ეპისკოპოსი დავითმა განგებ უწინამძღვრა თავის ჯარს, რათა ამით ქვემო ქართლში მოსახლე ქართველი ქრისტიანები წაექეზებინა მის დასახმარებლად. ამით ქვემო ქართლის დაჭერას საღვთო ომის სახე მიეცა იქაური ქართველი ქრისტიანების თვალში, რამაც გააადვილა ჭყონდიდელის მოქმედება.

ქვემო ქართლში გრიგორიანი კვირიკიანების მეფობის დროს უამრავი ქართული ეკლესია მოქმედებდა. ამავე რეგიონში მდებარე თბილისში, რომელსაც არაბი მმართველები მართავდნენ, ასევე უამრავი ქართული ეკლესია მოქმედებდა.

„...თბილელ სასულიერო მამებს ყოველთვის გვერდში ედგა და საჭიროების შემთხვევაში ეხმარებოდა კიდევაც თბილისის საამიროს დანარჩენი ქალაქებისა და დაბა-სოფლების (რუსთავის, ბოლნისის, დმანისის, სამშვილდის, ბეთანიის და სხვა) სამღვდლოება. აგრეთვე ის დიდი ქართული სამონასტრო ცენტრები, რომლებსაც თბილისში საკუთარი სავაჭრო ქულბაქები და სახელოსნოები ჰქონდათ. ჩვენთვის ნათელი გახდება, თუ რა დიდ ძალას წარმოადგენდა თბილისის ქრისტიანული ეკლესია. თბილისში თავისი მეტოქე (ფილიალი) ჰქონდა თითქმის ყველა საზღვარგარეთულ ქართულ სავანეს, ხოლო ერთმორწმუნე ბიზანტიის ეკლესია-მონასტრებს აქ 7 თავიანთი მეტოქე ჰქონიათ. თბილისის მთაწმინდის მონასტერი ათონის მთაწმინდის მონასტრის მეტოქე (ფილიალი) იყო... გიორგი მთაწმინდელი, რომელიც ათონის ივერიის მონასტრის წინამძღვარი იყო, ამავე დროს თბილისის მთაწმინდის მონასტრის წინამძღვრად და სულიერ მამადაც ითვლებოდა. განა შესაძლებელია წარმოვიდგინოთ, რომ გიორგი მთაწმინდელი, რომელმაც საქართველოში 5 წელი დაჰყო, თბილისის იმ მონასტრებში არ მისულიყო, რომლის სულიერი ხელმძღვანელიც თვითონ იყო?!“⁶⁷.

როგორც აღინიშნა, აფხაზთა სამეფოს, ტაო-კლარჯეთის (ანუ ქართველთა) სამეფოს, ჰერთა (ანუ რანთა) სამეფოს, კახეთის სამეფოსა და სომეხთა (ანუ ტაშირის) სამეფოს ძირითად მკვიდრ მოსახლეობას წარმოადგენდა ქართველი ხალხი. ამ სამეფოების გაერთიანებამდე მათ აერთიანებდა ქართული ეკლესია. ყველა ეს ქვეყანა საქართველოს ნაწილებს შეადგენდა.

კიდევ ერთხელ უნდა ითქვას იმის შესახებ, თუ რატომ ენოდებოდა ტაო-კლარჯეთის სამეფოს „ქართველთა სამეფო“. ამ სამეფოს მართავდა დინასტია, რომლის ოფიციალური ტიტული იყო „ქართველთა მეფე“. ეს ტიტული მათ მოპოვებული ჰქონდათ ძველი ქართლის სამეფოს ხოსროიან-გორგასლიანი მეფეებისაგან, რომელთაც მსგავსი ტიტული „ქართველთა მეფე“ ჰქონდათ. ამ ტიტულის გადაღებით ტაო-კლარჯელი მეფეები ამტკიცებდნენ, რომ ისინი პოლიტიკური მემკვიდრეები იყვნენ ხოსროიანი მეფეებისა. ამიტომაც სრული პოლიტიკური სუვერენული უფლება ჰქონდათ მთელ ქართველ ხალხსა და სრულიად საქართველოზე, რამეთუ ძველი ტრადიციით მიჩნეული იყო, რომ ხოსროიანების ძველი „ქართლის სამეფო“ მოიცავდა დასავლეთ და აღმოსავლეთ საქართველოს, ანუ შემდეგდროინდელ აფხაზთა, ჰერ-კახთა და სომეხთა სამეფოებს. ამით იყო გამოწვეული ტაო-კლარჯელი მეფეებისათვის „ქართველთა მეფის“ ტიტულის მინიჭება. ეს ტიტული თავის თავში შეიცავდა პოლიტიკურ და არა ეთნიკურ შინაარსს, ანუ მათ „ქართველთა მეფეები“ ენოდათ არა იმის გამო, რომ მხოლოდ ტაო-კლარჯელებს ენოდებოდათ იმ დროს ქართველები, არამედ იმის გამო, რომ ამ კუთხეს მართავდა დინასტია, რომელიც პირდაპირი პოლიტიკური მემკვიდრე იყო ძველი ქართველი მეფეებისა, ფარნავაზიან-ხოსროიანთა.

„როგორც ცნობილია, ერთიანი საქართველო სხვადასხვა „საქართველოსაგან“ შედგა, რომელსაც ერთ ქვეყნად გაერთიანების დროისათვის სახელმწიფოებრივი მმართველობის საკუთარი ხანგრძლივი ტრადიცია გააჩნდა. თავის მხრივ, კახთა თუ აფხაზთა სამეფოები, ჰერეთი და ქართველთა სამეფო სხვადასხვა ქართული ქვეყნების გაერთიანების შედეგად შეიქმნენ“⁸⁸.

ციფრალთა ჩასახლება

გარკვევა იმისა, თუ სად ჩაასახლეს ციფრალები, მნიშვნელოვანი საქმეა. ჩვენი თანამედროვე ისტორიოგრაფიის თანახმად, ჩამოსახლებული 200.000-ზე მეტი ციფრალი და არცთუ მანცდამანც მრავალრიცხოვანი ქართველები ურთიერთს შერევიან. ძნელია დამტკიცება, რომ ეს ნამდვილად ასე მოხდა. საერთოდ კი, ეს ჰიპოთეზა უარყოფითად მოქმედებს თანამედროვე ქართველის ფსიქიკასა და თვითშემეცნებაზე. ისმის კითხვა, მართლა თანამედროვე საქართველოს ტერიტორიაზე ჩაასახლეს ციფრალები, თუ მაშინდელი, ფაქტობრივად მთელი ამიერკავკასიის მომცველი საქართველოს საზღვრისპირა მხარეებში?

რატომ ჩამოასახლა დავით აღმაშენებელმა ციფრალები? დავითის ისტორიკოსი დიდ მსჯელობას უძღვნის ამ ფაქტის აღწერას. ის ჯერ აღწერს დავით აღმაშენებლის ძლევამოსილ ომებს, გამარჯვებებს, თანამედროვე საქართველოსა და მისი მომიჯნავე სანაპირო ქვეყნების თითქმის მთლიანად გათავისუფლებას თურქებისაგან, ხოლო შემდეგ – დავით აღმაშენებლის მიერ ციფრალების გადმოყვანის მიზეზებს. საქმე ისაა, რომ დავითი ლაშქრობდა საქართველოს საზღვრებს გარეთ, იღებდა ციხეებს, მაგრამ შემდეგ ტოვებდა მათ, რადგანაც არ ჰყოფნიდა თავისი ხალხი, რათა მათი საშუალებით ციხეები სამუდამოდ დაეკავებინა.

არა მარტო დავითი, არამედ მისი წინაპრებიც ძლიერ განიცდიდნენ ციხეთა დამჭერ მოლაშქრეთა ნაკლებობას. „ბაგრატ III-მ რომ შამქორი მისწურა ასაღებად, აღმოჩნდა, რომ ქალაქის დამჭირავი ძალა აღარა ჰქონდა. ამიტომ იგი იძულებული იყო ფადლონის ყმობით დაკმაყოფილებულიყო, მიუხედავად თავისი ცენტრალისტური მიდრეკილებისა, საქართველო ჯერ კიდევ არ იყო მზად ამიერკავკასიის დასაჭერად“⁶⁹.

როგორც ნ. ბერძენიშვილის მსჯელობიდან ჩანს, ამიერკავკასიის დასაჭერად მარტო ლაშქრობა, რომელიმე ქვეყნის თუ ქალაქის აღება საკმარისი არ იყო. აუცილებელი იყო, მეფეს, ანუ „საქართველოს“ ჰყოლოდა „ქალაქის დამჭირავი ძალა“, აქედან – ციხეთა დამჭირავი ძალა, მეომარი ადამიანები, რომელთაც ქალაქის აღების შემდეგ ქალაქში დატოვებდნენ მის „დასაჭერად“.

სხვათა შორის, ქართველები რომ საქართველოს საზღვრებს გარეთ მყოფ ციხეებსა და ქალაქებს იღებდნენ და შემდეგ ისევ ტოვებდნენ ამ აღებულ სიმაგრეებს და თავისთვის არ ინარჩუნებდნენ, ეს იმდროინდელ უცხოეთშიც იყო ცნობილი.

თუ დავით აღმაშენებელს სურდა ამიერკავკასიის დაჭერა, ამიერკავკასიის მომცველი სახელმწიფოს შექმნა, მას აუცილებლად უნდა ჰყოლოდა ამ ქვეყნებში ჩასაყენებელი სამხედრო ძალა. საქართველოში მას ასეთი ძალა არ ესაჭიროებოდა. აქ ყველა მისი მომხრე იყო, ყოველ შემთხვევაში, დიდი სეპარატისტი ფეოდალები საბოლოოდ აღმოფხვრილი ჰყავდა.

აი, როგორ ხსნის ციფრალების ჩამოსახლებას ნ. ბერძენიშვილი: „ციფრალების მონ-

ვევის ერთ-ერთი მიზეზი უეჭველად იყო ის, რასაც ისტორიკოსი ასახელებს. ქართველების სიმცირე ახალი ადგილების დაჭერისა და მუდმივი მოლაშქრობისათვის...¹⁰⁰.

მაშასადამე, ახალი ადგილების დაჭერისათვის მოიწვია მეფემ ყივჩალები. მაინც რომელი ქვეყნები იგულისხმება „ახალ ადგილებში?“ ცხადია, არა საქართველო, არამედ საქართველოს გარეთ მდებარე ქვეყნები.

მემატინანე ასე აღწერს: „მეფემ შარვანში სალაშქროდ გაგზავნა თავისი ძე დემეტრე „სპითა ძლიერითა“, გაიმარჯვა „საკვირველ ომში“, აიღო ციხე ქალაძორი და უკან დაბრუნდა (ცხადია, ეს ალებული ციხე მიატოვა, ვერ დაიჭირა, ე. ი. ქვეყანა შარვანი თუმცა კი აიღო, მაგრამ მიატოვა – ქვეყნის დამჭერი ძალა არ ჰყავდა). მეორე წელს მეფემ სომხეთში ილაშქრა, არაქსის პირას, აქაც გაიმარჯვა, მაგრამ ქვეყანა მიატოვა და უკან დაბრუნდა. შემდეგ აიღო ლორე და სხვა ციხეები, ის ბაგრატ IV-საც დაჭერილი ჰქონდა. ცხადია, არც მას ჩაუყენებია მეციხოვნეები და ვერც დავითმა ჩააყენა. მემატინანე წერს: „ხედავდა მეფე ამ მრავალ ღვთის წყალობას (ე. ი. ქვეყნის ალებას), საკვირველ გამარჯვებებს, რომ ღმერთი აძლევდა ქვეყნებს, ქალაქებსა და ციხეებს, მაგრამ არ იყო მის სამეფოში იმდენი სიმრავლე ლაშქრისა, რომ ქალაქებში და ციხეებში ჩაეყენებინა და სალაშქროდაც საკმარისი ყოფილიყვნენ“¹⁰¹.

როგორ შეიძლება ამის გაგება? მეფეს იმდენი ლაშქარი კი ჰყავდა, რაც მას ესაჭიროებოდა ახალი ქვეყნების შემოსაერთებლად, მაგრამ თუ ამ ლაშქარს ციხეებში ჩააყენებდა, სალაშქროდ საკმარისი ძალა აღარ დარჩებოდა. მეფეს ან მუდამ უნდა ელაშქრა და ერთხელ ალებული ქვეყანა ხელმეორედ აეღო, ან უნდა გამოეძებნა ახალი ლაშქარი, რომელსაც ალებულ ქვეყნებში ჩააყენებდა და ერთხელ და სამუდამოდ დაიჭერდა.

მართლაც, მან ჩამოიყვანა ყივჩალები, „ეს ლაშქრის დაქირავება კი არ არის, არამედ გადმოსახლებაა. თუ სათვალავად ოჯახზე სულ ცოტა 5 კაცს მივიღებთ და გავიხსენებთ, რომ „წყობად განმავალი რჩეული“ 40.000 და 5.000 მონა-სპა ოჯახობას მოკიდებული მხედარი იყო, გამოვა, რომ დავით აღმაშენებელს საქართველოში გადმოუსახლებია სულ ცოტა 225.000 სული ყივჩაღი ორივე სექსისა“¹⁰². ეს მომხდარა 1118-1120 წლებში. ცხადია, ისინი დროებით რომელიღაც ადგილზე ჩააყენა საქართველოში. საფიქრებელია, იქ, სადაც კარგი საძოვრები იყო, მაგრამ სულ მალე ისინი „ახალ ქვეყნებში“ – ახალ-ალებულ ციხე-ქალაქებში ჩააყენა.

1118-1120 წლები დავითმა ყივჩალების ჩამოყვანასა და მის ლაშქრად ორგანიზებას მოახმარა. ისინი მარჯვე ადგილას დაუყენებია თავიანთი დედა-წულით, მიუტია ცხენ-საჭურველი, ისე, რომ 40.000 მხედარი გამოვიდა. ამათ გარდა, კიდევ ცალკე ჰყოლია 5.000 გაქრისტიანებული ყივჩაღი, „მისანდონი“, გაუწყვია ისინი „გუარად-გუარად“, დაუდგენია მათთვის სპასალარები, მმართველები.

ლაშქრის ორგანიზაციის დამთავრებისთანავე შეუტია შარვანს, აიღო ქალაქი ყაბალა, ცხადია, აქ ჩააყენა თავის ახალ მოლაშქრეთა ერთი ნაწილი თავისი დედა-წუ-

ლით, მეორეჯერაც ილაშქრა შარვანში, აქაც აუღია შემახიასთან „ლიწათათ ვიდრე ქურდევანამდე და ხიშტალანთამდე“, მომდევნო წელს კი – ბარდავი, ცენტრი ქვეყნისა. თუ აქ თავის ახალ ლაშქარს არ ჩააყენებდა, მაშინ ხელახლა ასალები გახდებოდა ეს ციხეები.

ყივჩალებით დავით მეფე მეზობელ ქვეყნებს არბევდა ან იერთებდა. „როგორც ერთი არაბი ისტორიკოსის სიტყვებიდან ჩანს, დავით აღმაშენებლის განვრთნილი ყივჩაღთა ლაშქრის ნავარდობა მეზობლებს შიშის ზარსა სცემდა თურმე“¹⁰³.

„აღმოსავლეთ საზღვრებზე პოზიციების შედარებით განმტკიცების შემდეგ დავით აღმაშენებელმა სამხრეთით გააგრძელა შეტევები. „იწყობ რბევად სპარსეთისა და სომხეთისა დიდისა“, ისე, რომ მისი თავდასხმები ამ მხრივ უშუალოდ მსხვილ მაჰმადიან მფლობელთა ქვეყნების საზღვრებამდე ვრცელდებოდა. მაგ., 1120 წლის მინურულს, დავითის ისტორიკოსის სიტყვით, „ნარვიდა მეფე აშორნიას, დაესხა თურქმანთა, მოსრნა და იავარ-ყვანა“. აშორნია, სადაც დავითს ამ დროს გაულაშქრია, არც ისე დაშორებული იყო ილაზის სამფლობელოებს – მარდინისა და მაიფარიკანს. აღსანიშნავია, რომ ერთერთი აღმოსავლური წყაროს მიხედვით, დიდგორის ომის წინა ხანებში ქართველებს გაულაშქრიათ სირიაშიც, რომელიც მათ ადრეც მოურბევიათ“¹⁰⁴.

თუ ეს მართლაც ასეა და დავითმა დიდგორის ომამდე თანამედროვე ამიერკავკასია და მისი მომიჯნავე ტერიტორიები დალაშქრა, ცხადია, ამ უზარმაზარ ტერიტორიებში ყველგან ჩააყენებდა ახალ ლაშქარს, რომელიც მას, მემატიანის სიტყვით, სწორედ საგანგებოდ ამ მიზნით ჰყავდა ჩამოყვანილი – ქვეყანათა და ციხე-ქალაქთა დასაჭერად.

საჭირო იყო თუ არა ყივჩალების საქართველოში ჩაყენება? როგორც შ. მესხია წერს, „ყივჩალების ჩამოყვანამდე არსებითად დამთავრებული იყო ქვეყნის შიგნით ბრძოლა თურქ-სელჯუკების წინააღმდეგ“¹⁰⁵.

„ყივჩალების გადმოყვანამდე (1118-1120 წლებამდე), დავით IV-მ ყივჩალების გარეშე, გამარჯვებით დააგვირგვინა ბრძოლა საერო და საეკლესიო დიდგვაროვან ფეოდალებთან“¹⁰⁶.

მაშ, თუკი საქართველო თურქ-სელჯუკებისაგან გათავისუფლებული იყო და შიგა თუ გარე მტერი დამარცხებული ჰყავდა ყივჩალების გარეშეც, რა ფუნქცია უნდა შეესრულებინა ყივჩალების ცხოვრებას საქართველოს ტერიტორიაზე? – არავითარი; ყივჩალებს საქართველოში არაფერი ესაქმებოდათ, მით უმეტეს, რომ ისინი ვერც კი ასხვავებდნენ ერთმანეთისაგან ქართველებსა და არაქართველებს, ქართველებსაც ატყვევებდნენ, რომელთაც შემდეგ მეფე ათავისუფლებდა და თავიანთ მინა-წყალზე აბრუნებდა. ყივჩალებმა არა ერთხელ და ორჯერ მოუწყვეს აჯანყება მეფეს, მრავალჯერ სასიკვდილოდ გაიმეტეს, მით უფრო არ ინდობდნენ ისინი უბრალო ქართველებსაც. მათი უმადურობა და დაუნდობლობა ხალხურ ლექსსაც კი აუსახავს (იგულისხმება ლექსი „შემომეყარა ყივჩაღი“).

როგორც აღინიშნა, დავითს ყივჩაღები ციხეთა და ქვეყანათა დასაჭერად, საქართველოს გარეთ თურქებთან საბრძოლველად ესაჭიროებოდა. როგორც ითქვა, 1021 წელს შარვანის (თანამედროვე აზერბაიჯანის) დაჭერისას აღებულ ციხეებში ყივჩაღთა ნაწილს აუცილებლად დატოვებდა, შემდეგ მათვე ჩაასახლებდა სომხეთის ციხე-ქალაქებში. მეფეს 225.000 კაცის დიდი ნაწილი ამ ქვეყნებში უნდა გაენაწილებინა. სწორედ ამით უნდა ყოფილიყო გამოწვეული ის, რომ დიდგორის ომში მას მხოლოდ 15.000 ყივჩაღი ახლავს თან. დანარჩენი ნაწილი უკვე განაწილებულია აღნიშნულ გარე ქვეყნებში. მათი აყრა და საქართველოში მოყვანა არ შეიძლებოდა, რადგანაც ასე რომ მოქცეულიყო, ხელახლა დასაპყრობი გაუხდებოდა ეს ქვეყნები, ხოლო თუკი დიდგორის ომში დამარცხდებოდა, მის ირგვლივ მყოფი ასიათასობით (დედა-წულით) ყივჩაღი გამარჯვებულ მტერს ე. ი. თურქებს მიემხრობოდა. უნდა ვივარაუდოთ, რომ მეფე დავითმა თითოეულ აღებულ ციხესიმაგრეში, აზერბაიჯანსა და სომხეთში ათას-ათასი მებრძოლი ყივჩაღი ჩააყენა. და დავუშვათ, სულ 25 ციხე დაიჭირა ამ ხალხით. $25 \times 1000 = 25.000$. 25 ციხის დაჭერას დასჭირდებოდა 25.000 მებრძოლი. უთუოდ ციხესიმაგრეებში ყივჩაღებს თავიანთ ცოლ-შვილთან ერთად ტოვებდა, იქვე ტოვებდა მათ მაკონტროლებელ ქართველ მხედრებსაც, შედარებით მცირე რაოდენობით. თუკი ერთი ციხე ყივჩაღებისა აჯანყდებოდა, დავითი ამ აჯანყებას ყივჩაღთა სხვა ძალით ჩაახშობდა. მათ კი გაერთიანება და ერთობლივი გამოსვლა არ შეეძლოთ, რადგანაც მეფეს საგანგებო საჯაშუშო აპარატი ჰქონდა შექმნილი. სულ 40.000 მებრძოლი ყივჩაღი ჰყავდა. თუკი გამოვაკლებთ მათ ციხეებში მყოფ სავარაუდო 25.000 მებრძოლს, დარჩება 15.000, რომელიც თან ახლდა მეფეს დიდგორის ომში. „ყურადღებას იქცევს თვით ლაშქრის შედგენილობა. როგორც ჩანს, მეომართა ძირითადი ნაწილი მეფეს საკუთრივ ქართველებისაგან შეუდგენია: 40.000 ძლიერი და გამოცდილი ქართველი მოლაშქრე „სამეფო სპის“ ნაწილს შეადგენდა. მიუხედავად იმისა, რომ დავით აღმაშენებელს, როგორც ეს აღვნიშნეთ, ყივჩაღთა 40.000-იანი მუდმივი ლაშქარი ჰყავდა, ამ გადამწყვეტ ბრძოლაში მას მხოლოდ 15.000 ყივჩაღი გამოუყვანია და ეს შემთხვევითი არ იყო. როგორც ჩანს, მეფე ძირითად საყრდენ ძალად ისევ „სამეფო სპას“, ქართველთა ლაშქარს თვლიდა, განსაკუთრებით ასეთ გადამწყვეტ ბრძოლაში თურქთა წინააღმდეგ. მართლაც, მხოლოდ რჩეულ, ყოველმხრივ მისანდობ ქართველთა გამოყვანა თუ შეიძლებოდა“¹⁰⁷.

1124 წელს ანისიდან მოვიდნენ წარმომადგენლები დავით მეფესთან და მოახსენეს ქალაქის გადაცემა. მეფემ სამ დღეში 60.000 ჯარისკაცის შემოკრება შეძლო. როგორც ზემოთ ითქვა, მისი ძირითადი საყრდენი ძალა ისევ „სამეფო სპა“ – ქართველთა ლაშქარი იყო – 40.000 მხედარი, დანარჩენი იქნებოდნენ ყივჩაღები და ჩრდილოკავკასიელი სხვა დაქირავებული ტომები, თუკი მათში ჯვაროსნები არ ერია. ამიტომაც, არ მიგვაჩინია სწორად ნ. ბერძენიშვილის აზრი: „ის ფაქტი, რომ დემობილიზებული ჯარი სამ დღეში შეაგროვა (60.000), გვაძლევს საბუთს, ვიფიქროთ, რომ ყივჩაღები სადმე განა-

პირას და შორს დასახლებული კი არ არიან, არამედ შიგნით. შეიძლება გორის აშენება ამ საქმესთან იყოს დაკავშირებული“¹⁰⁸.

როგორც ითქვა, მეფეს 60.000-იანი ყივჩაღთა ლაშქარი კი არ ჰყავდა, არამედ, 40.000-იანი ქართული სპა. ამ 60.000-ის მხოლოდ მცირე ნაწილს წარმოადგენდნენ ყივჩაღები. ამიტომაც მეფის წინ 60.000 კაცის შემოკრება არ იძლევა უფლებას იმ დასკვნისათვის, თითქოს ყივჩაღები დღევანდელი საქართველოს საზღვრებს შიგნით ცხოვრობდნენ.

ყივჩაღები მომთაბარე ხალხი იყო. ეს იმას ნიშნავს, რომ მათ უთუოდ ესაჭიროებოდათ საზაფხულო და საზამთრო საძოვრები. თურქებიც ასევე მომთაბარენი იყვნენ. ამიტომაც, ისინი საზამთრო საძოვრებად იყენებდნენ ძირითადად ივრის ხეობას და ვრცელ მტკვრის-პირს ვიდრე ბარდავამდე, ხოლო საზაფხულო საძოვრებად – სომხეთისა და არარატის ნაყოფიერ ველებს. ეს აღწერილი აქვს დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსს. ცხადია, თურქთაგან არჩეული საძოვრები იდეალური და ყველაზე რაციონალური იყო მომთაბარეთათვის. ყველა თურქი მომთაბარე არ იყო. შემდეგ მათი ერთი ნაწილი ქალაქებში, ციხეებსა და სოფლებში ჩადგა. ცხადია, ყივჩაღებიც მსგავს პირობებს ითხოვდნენ: საზამთრო და საზაფხულო საძოვრებს, ე. ი. მათ გარდა, რომელნიც მეფემ ციხესიმაგრეებში ჩააყენა, დანარჩენებისათვის უნდა გამოეძებნა საძოვრები. საზამთრო საძოვრებად თურქები სწორედ საქართველოს ერთ ნაწილს იყენებდნენ. აქ მართლაც კარგი საზამთრო საძოვრები იყო: ივრისპირეთი და შირაქი. ჩანს, მეფემ თავის ყივჩაღების ერთ ნაწილს აქ მისცა საზამთრო საძოვრები. ზაფხულობით კი ისინი სომხეთში – არარატის ველებზე გადავიდოდნენ.

მემატიანე წერს – „მოვიდა ქართლად და ყივჩაღთა თვისთა უჩინა საზამთროდ სადგური და საზრდელი და კაცნი ზედამდგომნი მათნი. და განაგო ყოველი საქმე ქართლისა, სომხითისა და ანისისა“¹⁰⁹. ქართლში მეფე შარვანიდან შემოვიდა და მთელი ამიერკავკასიის საქმეები განაგო. ალბათ, მან „თავის ყივჩაღებს“ ივრისპირა საძოვრები მისცა, ანდა ცნობილი საზამთრო საძოვრები ივრიდან ბარდავამდე. განა ისტორიულად ბარდავამდე მოქცეულ ტერიტორიას ქართლი არ ეწოდებოდა, როგორც „შუშანიკის ნამების“ ავტორიც წერს? ამიტომაც, ის, რომ დავითმა ქართლის საზამთრო საძოვრები ყივჩაღების ერთ ნაწილს („თავის ყივჩაღებს“) დაუთმო, არ იძლევა უფლებას, გამოითქვას აზრი, რომ ყივჩაღები თანამედროვე საქართველოს ტერიტორიაზე დაასახლეს.¹¹⁰ ყივჩაღები ქართველ მეფეებს საზღვრების დასაცავად და უცხოეთში სალაშქროდ ესაჭიროებოდათ. ამიტომაც დავითის შემდგომ, თამარისა და მისი მემკვიდრეების მეფობის დროს, როცა საქართველოს საზღვრები შორს სცილდებოდა ქართველი ხალხის ეთნიკური განსახლების საზღვრებს, ყივჩაღებს აქედან შორს, სომხეთისა და აზერბაიჯანის სამხრეთით, საქართველოს სასაზღვრო კუთხეებში გადაიყვანდნენ.

ალბათ, ამის გამოა ის, რომ თანამედროვე საქართველოში ჩვენ არ გვხვდება არც ერთი ტოპონიმი თუ სახელი, რომელიც უკავშირდება ყივჩაღებს. მაშინ, როცა სა-

ზოგადოდ ქართულ ტოპონიმებს უძვირფასესი ისტორიული ცნობები აქვთ შემონახული და თანაც უძველესი დროიდან. ქართულ ტოპონიმებს თვით ქრისტემდე მცხოვრები ტომების ხსოვნაც კი აქვს შემონახული („ასურეთი“, „ხეთა“ და სხვა).

სულ სხვა მდგომარეობაა ამიერკავკასიის სხვა ქვეყნებში. სომხეთში შემონახულია ყივჩაღებთან დაკავშირებული ტოპონიმები, ხოლო აზერბაიჯანისა და საქართველოს სამხრეთით მდებარე ქვეყნებში გვიან შუა საუკუნეებშიც კი არსებობდნენ ყივჩაღების ტომები; აქაური მაჰმადიანების ერთ მცირე ნაწილს ყივჩაღებს უწოდებდნენ; მაშინ, როცა საქართველოში მსგავსი არაფერია შემორჩენილი. თამარის დროს ერთ მოხელეს „ნაყივჩაღარს“ უწოდებდნენ, მაგრამ „ნაყივჩაღარი“ ჯერ კიდევ არ ნიშნავს „ქართველს“. თამარის კარზე მონოფიზიტებიც იყვნენ. შ. მესხია წერს: „არ შეიძლება გავიზიაროთ ამ უკანასკნელ ხანს სომხურსა და ქართულ სამეცნიერო ლიტერატურაში დამკვიდრებული მოსაზრება დავითის დროს ყივჩაღებისა მაინცა და მაინც სომხურ ტერიტორიაზე დასახლებისა და მათ მიერ საგანგებოდ „სომხური ქრისტიანობის მიღების“ და, მაშასადამე, მათი „არმენიზაციის“ შესახებ“¹¹¹.

საფიქრებელია, რომ აღნიშნული მკვლევარები სწორად მიუთითებენ ყივჩაღების სომხეთში დამკვიდრებისა და მათი გასომხების შესახებ. ყივჩაღები მეფეს თანამედროვე აზერბაიჯანის ტერიტორიაზეც უნდა დაესახლებინა. თვით შ. მესხია წერს მიზეზს ყივჩაღთა გადმოსახლებისას: „ლაშქრის სიმცირე განსაკუთრებით მის შემდეგ გახდა საგრძნობი, რაც მეფემ ზედიზედ შემოიერთა ქალაქ-ციხეები...“¹¹². ყივჩაღები საქართველოში არ იყვნენ საჭირონი. ისინი საჭირონი იყვნენ ეთნიკური საქართველოს გარეთ (ე. ი. შარვანში, სომხეთში, სპარსეთში, სირიაში და სხვაგან) სალაშქროდ. ცნობილ მეცნიერ ს. ერემიანს და აგრეთვე ქ. ჩხატარაიშვილს ჰქონდათ სრულიად დამაჯერებელი, ისტორიულ წყაროებზე (ეპიგრაფიკა, ტოპონიმიკა) დაფუძნებული მოსაზრებანი ყივჩაღების სომხეთში ჩასახლებისა და მათი გასომხების შესახებ.¹¹³

შ. მესხია ყივჩაღთა „გაქართველებას“ იმით ასაბუთებს, რომ თითქოსდა ძველ საქართველოში „სწრაფად მიმდინარეობდა თვით სომეხთა რელიგიური „ქართველიზაცია“, „გაქართველება“¹¹⁴. თეორია, რომელიც დღემდეა გაბატონებული ქართულ ისტორიოგრაფიაში „სომეხთა გაქართველების“ შესახებ, შეთხზულია ნ. მარის მიერ და ატაცებულია მისი მოწაფეებისა და მოწაფეთა მოწაფეების მიერ. ამ ერთი უცნობით მეორე უცნობის მტკიცება არ შეიძლება. ყივჩაღები ქართველებს არ შერწყმან.

ძირითადი თარიღები თამარის გამეფებამდე

1124 წელს – აბულეთსა და მის ძეს დავით IV-მ ანისი ჩააბარა.

1125 წელს – ახალგამეფებულმა დემეტრე მეფემ (1125-1156) დმანისი შემოიერთა (დროებით).

1125 წელს – აიღო ხუნანი.

1126 წელს – დემეტრემ ანისი ძველ მფლობელებს დაუბრუნა ყმადნაფიცობის პირობით.

1129/30 წელს – შირვანი ორად გაიყო. დასავლეთი ნაწილი საქართველოში შემოვიდა, აღმოსავლეთი – შირვანშაჰს დარჩა.

1130 წელს – აჯანყებულ უფლისწულ ვახტანგს და ივანე აბულეთის ძეს უნდოდათ დემეტრე მეფის მოკვლა. დემეტრემ ვახტანგს თვალები დასწვა.

1130 წელს – საქართველოში შემოიჭრა შაჰ-არმენ სუქმან II.

1139 წელს – რანში მინისძვრის შემდეგ, განძა დემეტრემ დაიჭირა (მისი კარებიც ჩამოხსნა).

1143 წელს – განძა სულთანს დაექვემდებარა.

1155 წელს – უფლისწული დავითი აუმხედრდა მამას.

1155-56 წელს – ანისის ქრისტიანობა (სამღვდელოება) აუჯანყდა ამირა შედადს (საქართველოს ყმადნაფიცს), წაართვა მას ქალაქი და გადასცა მის ძმას ფადლონს.

1155 წელს – უფლისწული დავითი გამეფდა ნ თვით და მოკვდა. დემეტრე მეფე ბერად აღიკვეცა დავითის მეფობისას, შემდეგ კვლავ დაიჭირა თავისი ტახტი. ტახტზე თანამეფედ აიყვანა გიორგი III.

1161 წელს – ანისის სამღვდელოება აუჯანყდა ფადლონს, დაამარცხა ის და ქალაქი გიორგი III-ს შესთავაზა.

1161 წელს – გიორგი III-მ დაიკავა ანისი. ანისის მთავრად დანიშნა სადუნი, მაგრამ მალე ჩამოართვეა. ანისში დატოვა ივანე ორბელი – მანდატურთუხუცესი და ამირსპასალარი, სარგის მხარგრძელის თანაშემწეობით. დაიწყო ომები ანისისათვის შაჰ-არმენის მეთაურობით (შეიკრა კოალიცია). გიორგის მხარს უჭერდა მწიგნობართუხუცესი იოანე და სხვა ქართველი მთავრები.

1163 წელს – გიორგიმ არზრუმში გაილაშქრა.

1163 წელს – დიდი კოალიცია შემოიჭრა საქართველოში (სომხეთში). ქართველთა ლაშქარი დამარცხდა.

1165 წელს – საპასუხოდ გიორგი III აზერბაიჯანში შეიჭრა. გაგრძელდა ბრძოლები ანისისათვის.

1164/65 წელს – გიორგი III-მ ანისი გადასცა ძველ მფლობელებს – შედადიდებს.

1164-1174 წელს – ანისს შაჰანშა მართავდა.

1172 წელს – ბრძოლა დვინისათვის, მეფემ ის აიღო და მმართველად დანიშნა ადგილობრივი ფეოდალი ანანია.

1173 წელს – გიორგი III-ს მისმა ყმადნაფიცმა შარვანშამ სთხოვა ლაშქრობა დარუბანდის დასაცავად. მეფემ ილაშქრა.

1174 წელს – გიორგი III-მ შაჰანშა დაატყვევა. ანისის გამგებლად ივანე ორბელი დანიშნა, ანისი საქართველოს მფლობელობაში შევიდა.

1174/75 წელს – ამის საპასუხოდ დიდი კოალიცია შემოიჭრა ანისში, მაგრამ და-

მარცხდა. ივანე ორბელი ორჭოფობდა. ანისის სამღვდლოება და ეპისკოპოსი გიორგის მხარესაა, რისთვისაც გიორგი III-მ დიდი თანხა დახარჯა: ეპისკოპოსის ძმა ტყვეობიდან გამოისყიდა და ანისის ამირად დანიშნა.

1175 წელს – შედგა კოალიცია, შემოესია ლორესა და დმანისს. ამის შემდეგ ანისს კვლავ შედადიდები მართავდნენ.

1177 წელს – მოხდა ორბელთა აჯანყება გიორგი III-ის წინააღმდეგ. ითხოვდნენ დემნას გამეფებას და სამეფოს გაყოფას დემნასა და გიორგის შორის. აჯანყება დამარცხდა, დემნა მოკვდა, ამირსპასალარობა მიეცა ყუბასარს.

1178 წელს – გიორგი მეფემ თანამოსაყდრედ აიყვანა თამარი.

1180 წელს – გიორგი III-მ გამოსცა კანონი ავაზაკთა წინააღმდეგ.

1184-1207 წ.წ. – თამარის მეფობა.

1195 წელს – ბრძოლა შამქორში.

1199 წელს – თამარმა ანისი შემოიერთა და მხარგრძელებს გადასცა.

1201 წელს – მოხდა ბიჯნისის შემოერთება.

1202 წელს – ბასიანის ომი.

1203 წელს – მოხდა დვინის შემოერთება.

1204 წელს – ხლათში – შაჰ-არმენტა სამფლობელოში ქართველებმა ილაშქრეს.

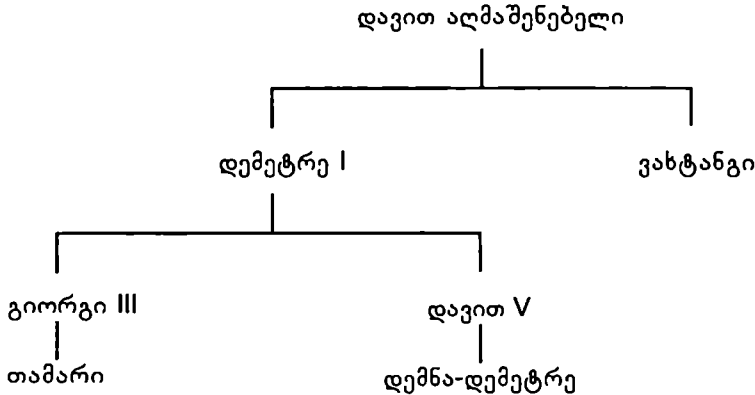
თავარ მუჟა

„თუ წელში გამართულა ზოდისმე ჩენი ქვეყანა, ეზ
იმის მეფობის ღმრის გაიმართა, მზეს თუ ზოდისმე
საქართველოთ გაუნათებია ღა გაუთბია, იმის ღმრის ყთფილა.
სიკვყვას თუ ძალა გამთუჩენია, გულსა სიმკვიცე.
მკლავსა სიმარტე, ეზ ღალთუვილის მეფის თამაზის
ღეღობის ღმრის მთმხდაზა! ის ღელა იყო, ჩენ შეიღები...“

ილია მართალი

თამარ მეფის ცხოვრების ქრონიკა

1177 წელს დაიწყო ბატონიშვილ დემნას აჯანყება, რომლის გამეფებას ამირსპასალარი ივანე ორბელი და სხვა დიდებულები მოითხოვდნენ. აჯანყება დამარცხდა. როგორც თამარის გენეალოგია უჩვენებს, დემნა მეფობის „კანონიერი“ კანდიდატი იყო. თამარის გენეალოგია ასეთია:

დამარცხებული ბატონიშვილი დემნა მოკვდა. აჯანყების მეორე (1178) წელს გიორგი III-მ თამარი ტახტზე აიყვანა თანამეფედ. 1184 წელს საქართველოს მეფე გიორგი III გარდაიცვალა და საქართველოს „დიდებულთა შვიდთავე სამეფოთასა“⁴ თამარი სამეფო ტახტზე დასვეს. „ვინათგან ლიხთ-იმერითგან იყო წესი დადგმად გვირგვინისა თავსა სამეფოთსა, აწვიეს მონაზონი ღირსი და მადლშემოსილი, მთავარეპისკოპოსი ქუთათელი ანტონი...“⁵. ლიხთიმერლებმა (აფხაზეთის დიდებულებმა) ინებეს „მოღება და დადება ხრმლისა“, თამარი სრულ მეფედ იქცა: „თაყვანისცეს, დალოცეს და ადიდეს სპათა შვიდთავე სამეფოსათა“⁶. საფიქრებელია, თამარის ასეთი სახით კურთხევა იყო დემონსტრაცია იმისა, რომ საქართველოს ერთიან სახელმწიფოში აფხაზეთის, ანუ ლიხთ-იმერეთის სამეფოს სხვა დანარჩენ სამეფოებთან შედარებით რალაც მეტი ღვაწლი მიუძღოდა, ანდა იურიდიული უფლება ჰქონდა. საქართველოს მეფე – უპირველესად ლიხთ-იმერეთის მეფეს ნარმოადგენდა ამ თვალსაზრისით (შვიდ სამეფოში შედიოდნენ აფხაზეთის, ქართლ-მესხეთის, რან-ჰერეთის, კახეთის, სომხეთის სამეფოები, ასევე შარვანისა და ანისის სახელმწიფოები – შარვანშეთი და შაჰანშეთი).

თამარმა პირველ რიგში მოიწვია საეკლესიო კრება, რომლის ძალითაც სურდა ქართლის კათალიკოსისათვის ჩამოერთმია მნივნილობრიანობა და ჭყონდიდელ-მანყვერლობა. ამისათვის მოიწვია იერუსალიმიდან ყოფილი კათალიკოსი ნიკოლოზ გულაბერისძე. შეიკრიბა „ორისავე სამთავროსა ეპისკოპოსნი“⁴. ტერმინი „ორი

სამთავროს ეპისკოპოსი“ მიუთითებს იმაზე, რომ იმ დროს ქართული ეკლესია ორი სა-
ეკლესიო სამთავროსაგან შედგებოდა: ეს იყო ქართლის საკათალიკოსო და აფხაზეთის
საკათალიკოსო. მონვეულ კრებაზე აქტიურობდა აფხაზეთის საკათალიკოსოდან ქუ-
თათელი ანტონ საღირისძე. კრებამ ფაქტობრივად უნაყოფოდ ჩაიარა, ვერ შეძლო ქარ-
თლის მაშინდელი კათალიკოსისათვის უმაღლესი სახელმწიფო თანამდებობის ჩამორ-
თმევა. ეს მოხდა იმ დროს, როცა ამირსპასალარ-მანდატურთუხუცესი ყუბასარი ლო-
გინად მწოლი ავადმყოფი იყო. ამიტომაც, ფაქტობრივად სამეფოს მართვის მთელი სა-
დავეები კათალიკოს მიქაელის ხელთ იყო. ჩვენ აღწერილი გვქონდა, თუ რაოდენ დიდ
ძალაუფლებას ფლობდა ჭყონდიდელი, „მამა მეფისა“, მნივნობართუხუცესი. მიქაელი
განუზომელი ძალაუფლების მქონე იყო. იგი „ვერა განაყენეს, დაღაცათუ ფრიად ილ-
ვანეს“⁶.

ამ დროს, თამარის მიერ „დანყებასა წყალობისასა იმიერთა და ამიერთა, ზემოთა
და ქვემოთა შვიდთავე თემთასა...“⁶, ზოგიერთი ხელისუფალი გაიფიცა; აღარ ისურ-
ვეს „ძველ ხელისუფალთა“ ხელქვეითობა, „ვინათგან მათგან დაძრცვილნი და უნატოდ
გაძეულნი ვართ, გვარიანნი და მსახურეულნი სახლნი უპატიოდ და უსახელოდ გას-
რულ ვართ უგვაროთა და უხმართაგან“.

თამარი იძულებული გახდა, ამირსპასალარობისა და მანდატურთუხუცესობის
სახელოები და აგრეთვე მისი საპატრონო ქალაქი ლორე ჩამოერთმია ყუბასარისთვის.
აფრიდონს ჩამოართვა მსახურთუხუცესობა და საპატრონო ქალაქი თმოგვი. ის
„მოიშალა და დაიმხო ნებითა და თნევითა ლაშქართათა“.

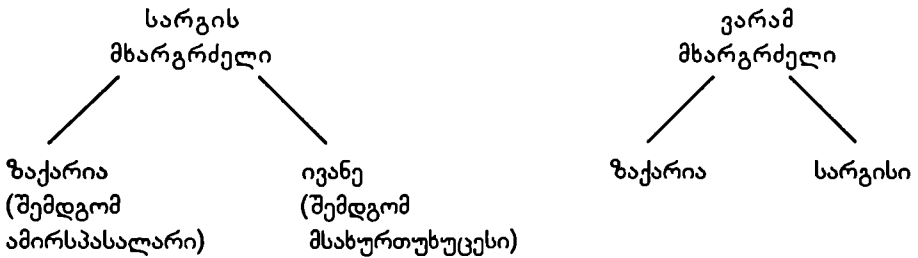
დიდებულებმა „ხელისუფლებისა და დიდებისათვის ურთიერთს დაუნყეს ზიდ-
ვა“. სწორედ ამ დროს მეჭურჭლეთუხუცესმა ყუთლუ-არსლანმა მოიწადინა, ხელთ ეგ-
დო ამირსპასალარობა და ამ ხელისუფლის საჯდომი ქალაქი ლორე. ლორე ადრე „სო-
მეხ მეფეთა“ ქალაქი იყო. გარდა ამისა, მან ერთ ჯგუფთან ერთად „ითხოვა კარავი დად-
გმად ველსა ისნისასა და თქვა: „დასხდომილნი მუნ შიგა, განმგებელი მიცემისა და მი-
ლებისა, წყალობისა და შერისხვისანი, ვჰკადრებთ და ვაცნობებთ თამარს, მეფესა და
დედოფალსა, მაშინლა სრულ-იქმნებოდეს განგებული ჩვენი“. ეს ძლიერ ეწყინა თამარს,
რადგანაც, მემატიანის აზრით, ეს იყო „პატრონის“, ანუ თამარის ხელმწიფობის დასას-
რულის დასაწყისი – „დასასრულისა ხელმწიფობისა პატრონისასა მიმცემელი“. თა-
მარმა შეიპყრა „ყუთლუ-არსლან მეჭურჭლეთუხუცესი და ან თავისა თვისისა ამირ-
სპასალარად და სომეხთა მეფისა ადგილსა ლორეს დაჯდომად გამზადებული“⁷.

მაგრამ გამოჩნდა დიდი, ძლიერი ძალა, რომელმაც თამარს განზრახვა შეაცვლე-
ვინა, „ლაშქარი თანაშეფიცულთა“ და ყუთლუს თანაშემწენი. მათ მოითხოვეს ყუთლუს
გათავისუფლება, წინააღმდეგ შემთხვევაში მეფის სასახლეს „შებმით“ დაემუქრნენ. თა-
მარმა მათ გაუგზავნა დესპანი ქალები. შეთქმულები „ფიცით მიენდნენ“, თავყანი სცეს,
მისცეს „პირი ერთგულებისა“ თამარ მეფეს.

ამის შემდეგ თამარმა „თანადგომითა და ერთნებობითა შვიდთავე სამეფოთა დი-

დებულთა ბრძანა დამტკიცებად ჭყონდიდელად და მწიგნობართუხუცესად და ვაზირად ანტონი“. თამარმა „განაჩინა ამირსპასალარი სარგის მხარგრძელი, უბოძა ლორე სათავადო და სამთავრო სომხითსა შინა და წყალობა ყო ძისა მისისა ზაქარიას და-ლოცვითა და ითაყვანა დარბაზის ყმად უმცროსი შვილი მისი ივანე“.

თუ აქამდე სამეფო კარზე ერთი ვეზირი, ჭყონდიდელი იყო, ახლა მეორე - ამირსპასალარი სარგის მხარგრძელი დაემატა. თამარის მემკვიდრე ხშირად ახსენებს ხოლმე „ოთხ მხარგრძელს“, ესენია - სარგის და ვარამ მხარგრძელების შვილები:

თამარმა სახელოები ასე დაარიგა:

1. მანდატურთუხუცესი - ჭიაბერი.
2. მეჭურჭლეთუხუცესი - კახაბერ ვარდანის ძე.
3. მსახურთუხუცესი - ვარდან დადიანი.
4. ჩუხჩარეხი - მარუშინი.
5. ამილახორი - გამრეკელ-თორელი.

ერისთავები იყვნენ:

1. სვანთა ერისთავი - ბარამ ვარდანის ძე (ამათმა გვარმა ხმალი შეარტყა თამარს).
 2. რაჭისა და თაკურის - კახაბერ კახაბერის ძე.
 3. ცხუმის - ოთალო შარვაშის ძე.
 4. არგვეთის - ამანელის ძე.
 5. ოდიშის - ბედიანი.
 6. ქართლის - რატი სურამელი.
 7. კახეთის - ბაკურ-ყმა ძაგანის ძე.
 8. ჰერეთის - ასათ გრიგოლის ძე (ზოგჯერ ასევე არიშინები და კოლონკელის ძეები).
 9. სამცხის ერისთავი და სპასალარი - ბოცო ჯაყელი.
- ყოველივე ზემოთ აღწერილი თამარის ტახტზე აყვანისთანავე დაიწყო და ერთ ნელში მოგვარდა.

1185 წელს თამარს შერთეს რუსთა მთავრის ძე გიორგი. ბასილი ეზოსმოდღერის თანახმად, მომხდარა რუსის გამორჩევა, „ქრისტიანობისა და მართლმადიდებლობისათვის მათ ნათესავთასა“⁹. მართლმადიდებელს, ქრისტიანს და ამავე დროს დიდი სამეფო ოჯახის სახლისშვილს საქართველოს სამეფო კარზე მალე კვლავ დაუნყეს ძებნა, რადგანაც გიორგი რუსი და თამარი ვერ შეეწყვნენ ერთმანეთს. რუსს გამოაჩნდა „სკვითურნი ვითარ ნაღებთა ბუნებითნი და სიმთვრალეთა შინა საძაგელთა უნესობად ინყო მრავალთა“¹⁰.

რუსი გააძევეს. გაძევების მიზეზი მხოლოდ რუსის პირადი უარყოფითი თვისებები არ უნდა ყოფილიყო, არამედ კონფრონტაცია დიდებულთა შორის სამეფო კარზე – ბრძოლა ხელისუფლებისათვის. კერძოდ, ჩანს, ერთ მხარეს იდგა „ოთხი მხარგრძელი“ და თამარი, მეორე მხარესაა მსახურთუხუცესი ვარდან დადიანი და გიორგი რუსი. ეს გამოჩნდა შემდგომაც, როცა საქართველოს სამეფოს ძალები ორად გაიყო და ერთმანეთს შეება. მსახურთუხუცესი ვარდან დადიანის მეთაურობით დასავლეთ საქართველოსა და მესხეთის, ანუ „აფხაზთა და ქართველთა“ სამეფოების ლაშქარი შეება ამირსპასალარის ლაშქარს.

გიორგი რუსის გაძევებაში მონაწილეობა მიუღია ორსავე ვაზირს¹¹, ე. ი. ჭყონდიდელსა და ამირსპასალარს.

თამარი უშვილოდ დარჩა, რასაც მთელი საქართველოს მოსახლეობა ნუხდა. „მოეცვა შვიდივე ესე სამეფო შეჭირვებასა ესევეთარისა საქმისასა“¹². მალე თამარისათვის საქმრო გამოძებნეს – დედითაც და მამითაც სამეფო გვარის მქონე. აღსანიშნავია, რომ ის რუსუდანის, თამარის მამიდის, სახლში იზრდებოდა. რუსუდანს დიდი გავლენა ჰქონდა სამეფო კარზე. ამიტომაც მომავალი „მეფის“ რუსუდანის სახლიდან გამოყვანა, მიუთითებს იმაზე, რომ რუსუდანი წარმმართველი იყო თამარის ბედისა, ცხოვრებისა და პოლიტიკისა იმ დროისათვის. გიორგი რუსის გაძევებაში სხვა დიდებულებთან ერთად, რუსუდანის ხელიც ერია¹³.

„იყო სახლსა შინა დედოფლისა რუსუდანისასა მოყმე ეფრემის ძეთაგანი, რომელ არიან ოვსნი, კაცნი მძლენი და ძლიერნი ბრძოლასა შინა“. ეს იყო დავით სოსლანი, „ორთავე კერძოთა გვართაგან სახელმწიფო“-ის ქრისტიანული და მართლმადიდებლური სახლის შვილი იყო. თამარის ქმარი უთუოდ მართლმადიდებლური სამეფო სახლის შვილი უნდა ყოფილიყო.

1188 წელს თამარმა და დავითმა იქორწინეს.

1191 წელს გიორგი რუსი საქართველოს საზღვრებთან გამოჩნდა. მას „მიუდგეს იმერნი, რათა რუსი სასახლესა შინა შეყვანილ ყონ“. როგორც აღინიშნა, რუსს მიემხრნენ ყოფილი „აფხაზთა“ და „ქართველთა“ სამეფოების დიდებულები - „პირველად მიერთო გუზან, პატრონი კლარჯეთისა და შავშეთისა, რომელი ძველთა მეფეთა ტაოელთა დიდებულთა ადგილსა შეენყალა პატრონსა“, ე.ი. გუზანი ძველი ტაოელი მეფეების ადგილზე იჯდა (არა თავისი ნებით, არამედ პატრონი თამარის ნყალობით). გი-

ორგი რუსს მიუდგნენ ასევე სამცხის სპასალარი ბოცო და სხვა მესხი დიდებულები, ივანე ციხისჯვარელის გარდა. ასევე მიემხრო ვარდან დადიანი, მსახურთუხუცესი. ის აღმოსავლეთ საქართველოში პატრონი იყო ორბეთისა და კაენისა, ხოლო დასავლეთი საქართველო მთლიანად მის ხელში იყო – „ლიხთ-აქით პატრონი ორბეთის და კაენისა, ლიხთ-იქით ნიკოფსიამდის უცილობელად ქონებისა“¹⁴. ამიტომაც, მან გეგუთში „შეყარა ყოველი სვანეთი და აფხაზეთი, საეგროი, გურია, სამოქალაქო, რაჭა, თაკუერი და არგვეთი“, მან შეკრიბა ამ ქვეყნების ლაშქარი და დააფიცა ისინი „რუსისა გამეფებისა და მისის მეფე-ყოფისათვის“. ეს ლაშქარი გადავიდა ტაოში გუზანთან, წამოიყვანეს რუსი, შეუერთდნენ სამცხის სპასალარი და მისი მომხრეები, მივიდნენ გეგუთში და რუსი მეფედ გამოაცხადეს, „მოსაყდრე საყდარსა დაჯდა დავითიანსა“¹⁵, აქამდე თამარი იყო სრულუფლებიანი მეფე, ხოლო მისი მეუღლე მეფედ სახელიდებოდა, მაგრამ იურიდიულად ის იყო „მოსაყდრე“ (საყდარი – ტახტს ერქვა). ამბოხებულებმა ის „მეფედ“ გამოაცხადეს, მაგრამ გულისხმობდნენ არა საქართველოს ერთიანი სამეფოს ორ სამეფოდ გაყოფას, არამედ სურდათ სასახლეში შეეყვანათ სრულუფლებიანი მეფე, რომელიც თამარის მომხრე დიდებულებს დაამხოდა, ხოლო თამარისა და ახალი „მეფის“ ცოლქმრობა კი გაგრძელდებოდა.

თამარმა შემოიკრიბა ერთგული ერისთავები ჰერეთიდან, კახეთიდან, ქართლიდან, სომხეთიდან, სამცხიდან. მან ამბოხებულებთან გაგზავნა ეპისკოპოსები და მოხელეები მოსარიგებლად, მაგრამ უშედეგოდ. ამასობაში აჯანყებულებმა დაიჭირეს ქართლი გორამდე, სამცხე ჯავახეთამდე. დააპირეს თრიალეთისა და სომხითისაკენ გაჭრა, სადაც არაერთი მომხრე ჰყავდათ, შემდგომ კი – თბილისის კართან მისვლა, სადაც თამარ მეფე იმყოფებოდა. თამარმა „უბრძანა ამირსპასალარსა გამრეკელსა და ოთხთა მხარგრძელთა და სხვათა თორელთა, ზემოთა და ქვემოთა, წასვლა და მიგებება წინა ქვეყანასა ჯავახეთისასა“¹⁶. ამბოხებულები დამარცხდნენ, ითხოვეს შეწყალება, „რომელნიმე მოვიდეს ყელ-საბელ მობმით, რომელნიმე მკვლელ ექმნეს თავის ბიძასა და ეგრეთ მოვიდეს“¹⁷.

ამის შემდეგ მხარგრძელები კიდევ უფრო ამალდნენ. თამარმა ზაქარია ვარამის ძე მხარგრძელს უბოძა ვრცელი ქვეყანა „გაგი“ ქურდვაჭრისხევიდან განძამდის ქალაქებით, ციხეებითა და სოფლებით. ეს ქვეყანა აქამდე ამბოხებულ ივანე ვარდანის ძეს ეკუთვნოდა. ვარდანის ძეები სვანეთის ერისთავები იყვნენ, ივანე ვარდანის ძე მათი სახლისშვილი უნდა ყოფილიყო. ჩანს, სვანეთის ერისთავს ისევე ეჭირა ეს ქვეყანა (ყოფილი სომხითის სამეფოს ტერიტორიაზე), როგორც ვარდან დადიანს ეჭირა იქვე მახლობლად (სომხითში) – ორბეთი და კაენი. კახაბერ ვარდანისძე მეჭურჭლეთუხუცესი იყო, სწორედ მისმა ნაცვალმა შემოიყვანა გაძევებული გიორგი რუსი საქართველოში და სათავე დაუდო აჯანყებას. ამიტომაც, ჩანს, ვარდანისძეები – სვანეთის ერისთავები გაძევებულ იქნენ. სომხეთში ვარდანისძეთა საპატრონო ტერიტორიები, როგორც ითქვა, ზაქარია ვარამის ძე მხარგრძელს გადაეცა.

ვარდან დადიანს თამარმა ჩამოართვა მსახურთუხუცესობა. ის მხარგრძელების ოჯახს, კერძოდ, ივანე სარგისის ძეს ებოძა. ვარდან დადიანის საპატრონო მიწებიც სომხეთში მას გადაეცა: „უბოძეს სარგისის ძესა ივანეს პირველად მსახურთუხუცესობა, ხელი შინაური და საპატო, და კენი და კაინონი გელაქუნით და სხვითა მრავლითა სახარჯოთა ქალაქითა და ციხითა“¹⁸.

რით იყო გამოწვეული დასავლელი ქართველი დიდებულების ამბოხება. მიჩნეულია, რომ ერთიან ქართულ სახელმწიფოს სათავე დაუდო „აფხაზეთის სამეფომ“. ეს სამეფო იყო ცენტრი, რომლის გაფართოების შედეგად შეიქმნა თამარის დროინდელი საქართველო, ამიტომაც ქართველ მეფეთა ტიტულატურის თანახმად, საქართველოს მეფე პირველად „აფხაზთა“ მეფე იყო. „აფხაზთა და ქართველთა“ მეფე იყო დავით აღმაშენებელი გარკვეულ დრომდე, ასევე მისი წინაპრებიც ბაგრატ III-ის დროიდან. ეს იმას ნიშნავს, რომ „აფხაზთა“ და „ქართველთა“ ყოფილი სამეფოების, ანუ დასავლეთ საქართველოსა და მესხეთის დიდებულებს იურიდიული „კანონიერი“ უპირატესობანი თუ უფლებანი უნდა მინიჭებოდათ სამეფო კარზე. მათი თვალსაზრისით, ერთიანი სამეფოს დვრიტა, სანყისი თუ საფუძველი ლიხთ-იმერეთ-მესხეთი იყო. ამის დამადასტურებელი იყო ისიც, რომ მათი ქვეყნელი ჭყონდიდელი ეპისკოპოსი სამეფო კარზე უპირველესი ხელისუფალი იყო. ასევე ამის დამადასტურებელი დემონსტრაცია იყო თამარის კურთხევისას ლიხთ-იმერეთაგან მეფის გვირგვინის დადგმა და სამეფო ხმლის შემორტყმა. გვირგვინი და ხმალი, ჩანს, სიმბოლო იყო სამეფო ხელისუფლებისა და ლაშქრის მეთაურობისა, ე.ი. ლაშქარიც და სამეფოც ლიხთ-იმერელთა იურიდიული დაქვემდებარების ქვეშ მიიჩნეოდა. ამიტომაც, როცა თამარის სამეფო კარზე აღზევდნენ არა ლიხთიმერლები (ე.ი. არა „აფხაზები“), ამან გამოიწვია გულისწყრომა. მათი „კანონიერი“ უფლებები უკიდურესად შეზღუდული იყო. მათი იმედი გიორგი რუსი გახდა, მაგრამ სასახლის პარტიამ ის დაამარცხა. „იმერელ-სვენებმა“ (როგორც მათ ბასილი ეზოსმოძღვარი უწოდებს)¹⁹ მოაწყვეს ამბოხება სასახლეში რუსის დაბრუნების მიზნით, მაგრამ სასტიკად დამარცხდნენ. საქართველოს პოლიტიკური ცენტრი ლიხთ-იმერეთიდან აღმოსავლეთისაკენ მიიწეოდა. სამეფო კარზე იმ ქვეყნების დიდებულებმა დაიკავეს საპატო ადგილი, რომელნიც თანდათანობით საქართველოს სახელმწიფოს საზღვრებს შიგნით უნდა მოქცეულიყვნენ. კერძოდ, დემეტრე I-დან, თამარის პაპიდან, მოყოლებული საქართველოს სახელმწიფო მიისწრაფოდა, ხელში ჩაეგდო ანისის ყოფილი სამეფო, გაეძევებინა აქედან თურქები, მოეგო ადგილობრივი მცხოვრებლებისა და დიდებულების გული. მთელი საუკუნის მანძილზე ანისის და დვინის ქვეყნების დაჭერის პოლიტიკა განსაზღვრავდა სამეფო კარის ცხოვრებას, ამიტომაც მოხვდნენ ამ ქვეყნების დიდებულები, მხარგრძელები, სამეფო კარზე და ამალდნენ.

თამარმა სრულიად შეცვალა პოლიტიკა. თუკი აქამდე იმდროინდელი საქართველოს გაფართოება, ჩანს, განიხილებოდა, როგორც „აფხაზთა“ (ე.ი. დასავლელ ქართველთა) სამეფოს გაფართოება და შემოერთებული სომხეთის სამეფოს (ე.ი. ლორე-ტა-

შირის) მიწებს საპატრონოდ ურიგებდნენ დასავლელ ქართველ დიდებულებს, როგორც ზემოთ იყო აღნიშნული, ახლა უკვე ლორესა და ანისის სამეფოს მიწები (ქალაქები, ციხეები) საპატრონოდ გადაეცა აღმოსავლელ დიდებულებს, პირველ რიგში, მხარგრძელებს.

თამარამდე მეზობელი ხალხებიც ერთიან საქართველოს „აფხაზეთს“ უწოდებდნენ. უხტანესი თვით თბილისის გარშემო ტერიტორიებსაც კი აფხაზეთის მიწებად მიიჩნევდა. ამიტომაც „აფხაზ“, ანუ ლიხთ-იმერელ დიდებულებს, ამ შემთხვევაში დადიანებსა და ვარდანისძეებს და, საერთოდ, მთელ დასავლეთ საქართველოს არათუ არ მოეწონათ თამარის პოლიტიკის ცვლილება ახალშემოერთებულ მიწებთან (ე.ი. ყოფილ სომხურ პოლიტიკურ ერთეულებთან) დაკავშირებით, არამედ იარაღის ძალითაც მათი პოლიტიკის მომხრე მეფე-სიძის შეყვანაც სცადეს სასახლეში. (სხვათა შორის, ზემოთ მოყვანილი დამოკიდებულებაც კიდევ ერთხელ მიუთითებს იმაზე, რომ იმ დროს სიტყვა „აფხაზს“ არ გააჩნდა ეთნიკური მნიშვნელობა და ის პოლიტიკურ ტერმინად იყო ქცეული. ეთნიკური აფხაზიც უთუოდ „ქართველთა ნათესავის“ ერთ-ერთ ტომად განიხილებოდა. „აფხაზთა“ სამეფოში დიდი პოლიტიკური წონა ჰქონდა სვანეთის საერისთავოს (ხმლის მიღების უფლება), ქუთათელს (გვირგვინისა), ჭყონდიდელს, საკუთრივ აფხაზეთს ასეთი უფლება არ ჰქონდა.

როგორც აღინიშნა, ივანე მხარგრძელს თამარმა მსახურთუხუცესობა უბოძა, მაგრამ განსაკუთრებით აამაღლა ზაქარია მხარგრძელი. მას ამირსპასალარობა უბოძა. მემკვიდრის აზრით, ამის მიზეზი იყო ის, რომ მხარგრძელთა საგვარეულო ერთგული იყო ქართველთა მეფეებისა (ამას დიდი მნიშვნელობა ჰქონია, რადგანაც ზოგიერთი საგვარეულო ტრადიციულად, საუკუნეების მანძილზე, მეფის ორგულობით გამოირჩეოდა (მაგალითად, ბალუაშები), ხოლო მხარგრძელების საგვარეულო თამარის პაპისა და მამის ერთგულები ყოფილან, ამასთანავე „კაცნი ბრძენნი, ბრძოლათა შინა დიდად გამოცდილნი და გვარეულადაცა ერთგულნი მეფეთანი, ამისათვის დიდად შეყვარებულნი თვით თამარის პაპათა და მამათაგანაცა. ამათ მიხედნა თამარ და ესეცა ღმერთსა მიანდო და შეინყაღნა და ზაქარიას უბოძა ამირსპასალარობა“⁴⁰. ის, ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანის თანახმად, არის „სომეხ მეფეთა ადგილზე მჯდომი“, ანუ პატრონი ლორისა. „და ამას შინა მიიცვალა გამრეკელი ამირსპასალარი და თმოგვისაგან კიდევ არა დააკლეს შვილთა მისთა. მაშინ უბოძეს ამირსპასალარობა ზაქარიას მხარგრძელსა, ძესა სარგის ამირსპასალარისასა, მჯდომსა სომეხთა მეფისა ადგილსა, პატრონსა ლორისასა“⁴¹.

„სომეხ მეფეთა“ ადგილზე ჯდომა ძალიან დიდ პოლიტიკურ ძალაუფლებას აღლევდა ზაქარიას. „ტაოელ მეფეთა“ ადგილზე იჯდა გუზანი, რომელსაც მთელი ტაოს მხარეში რეალური ძალაუფლება გააჩნდა, იმდენად დიდი, რომ მან შეძლო ამ მხარეს ციხეების თურქებისათვის გადაცემა.

როგორც გუზანს, ასევე ზაქარიას, ხელისუფლების პატივი პატრონისაგან, საქართველოს მეფისაგან ჰქონდათ მიღებული. ლორეს პატრონს რუსთავიც უბოძეს, ხო-

ლო თმოგვი, რომელიც ადრე გამრეკელს ეჭირა, ახლა სარგის ვარამის ძე მხარგრძელს გადასცეს.

დაახლოებით 1192 წელს დაიბადა ლაშა-გიორგი. სწორედ აღნიშნული ამბების გადმოცემის შემდეგ წერს მემატიანე მისი დაბადების შესახებ. ტახტზე ასვლისას ლაშა-გიორგი ცამეტი წლისა ყოფილა²², ხოლო თამარის მიცვალებისას კი – 18 წლისა. თამარი 1213 წელს გარდაიცვალა. ამ ანგარიშით ლაშა-გიორგი 1195 წელს დაბადებული გამოდის. ანგარიში ირევა, რადგანაც თამარის გარდაცვალების ზუსტი თარიღის შესახებ ერთიანი აზრი არ არსებობს (ლაშას შემდეგ რუსუდანი დაბადებულა).

თამარი დავით სოსლანზე 1188 წელს დააქორწინეს. მიუხედავად ამისა, თამარს აღნიშნულ დრომდე, ე.ი. 4-5 წლის მანძილზე, შვილი არ გასჩენია. მას შვილი არც გიორგი რუსთან ჰყოლია 2 წლის განმავლობაში. ამიტომაც, მომავალი მეფის, ლაშა-გიორგის, დაბადების აღსანიშნავად ამის ბედსა და სვეზე საგანგებო გალაშქრება მოუწყვათ ბარდავისაქენ. 30.000 ტყვე გაუთავისუფლებიათ. „ათავისუფლეს სამ-ბევრობა ტყვეთა დღევრძელობისათვის თამარისა და ძისა მისისა“²³.

აღსანიშნავია, რომ ქართულმა სახელმწიფომ ვერ შეძლო განძისა და ბარდავის შემოერთება, თუმცა ხშირად ლაშქრავდნენ ამ მხარეებს. „ქართლის ცხოვრების“ თანახმად, არაბთა შემოსევებისას ბარდავი ქართლის სამეფოში შედიოდა. აშოტ კურაპალატი სამხრეთ საქართველოსთან ერთად ბარდავსაც ფლობდა. ამით უნდა ყოფილიყო გამოწვეული ის, რომ რამდენიმე საუკუნის შემდეგ, დავით აღმაშენებლისა და დემეტრეს დროს, შარვანის ვრცელი ქვეყნის დასავლეთი ნაწილი ქრისტიანულ-მართლმადიდებლური ყოფილა. შარვანის ეს მართლმადიდებლური მხარე ბარდავის სიახლოვეს მდებარეობდა. „შარვანშას“ ქვეყნის გაყოფის დროს შარვანის ეს ქრისტიანული ნაწილი საქართველოს საზღვრებში არიშინების მფლობელობაში შესულა. უნდა გამოითქვას მოსაზრება, რომ შარვანის მართლმადიდებლური ნაწილი ეთნიკურად ქართველებს, ანდა ქართველურ ტომს წარმოადგენდა. სწორედ ეთნიკური წარმომავლობის გამო უნდა შეენარჩუნებინათ მათ სარწმუნოების ის სახე, რომელიც ქართველი ხალხის ეროვნულ სარწმუნოებად იყო მიჩნეული. ვერავითარი სხვა მიზეზით ვერ ავსხნით მათ მართლმადიდებლობას. არაბთა ბატონობამ ამ მხარეებში მაჰმადიანობა გავრცელდა. მაჰმადიან ხელისუფალთა ბატონობისას აქ მართლმადიდებლობა ვერ გავრცელდებოდა. მალე თურქ-სელჩუკებმა დაიპყრეს ეს მხარე. მხოლოდ ამის შემდეგ შეძლო ქართულმა სახელმწიფომ მიახლოებოდა შარვანის საზღვრებს. ამიტომაც ის, რომ ამ მხარეში (შარვანის დასავლეთ მხარეში, ბარდავთან ახლოს) არც გრიგორიანობა, არც მაჰმადიანობა არ გადაიქცა აქაური მოსახლეობის სარწმუნოებად, მიუთითებს მათ ეთნიკურ სიახლოვეზე ქართველებთან. „მიჰმართეს ბარდავად, დიდად და ძველად ქალაქად... ჰეროსის ძმისა ბარდოსისა მამული და შენებული“²⁴ ბარდავის ქვეყნის მკვიდრნი ქართველებად, ანდა ქართველთა მონათესავეებად მიიჩნევა თამარის მემატიანის მიერ, მსგავსად ჰერებისა.

ქართველებმა ილაშქრეს არზუმში, კარნუ-ქალაქის სანახებში და სხვაგან, სადაც ადგილობრივი მკვიდრნი ამბობდნენ: „არაოდეს გვიხილავს ტომი ქრისტიანეთა სანახებსა შინა საყოფელთა ჩვენთასა“²⁵; შემდგომ ილაშქრეს არეზისპირა ქვეყნებში განძის კარამდე. და კვლავ ღორიდან წავიდნენ ორნი ძმანი სარგისის ძენი, ზაქარია ამირსპასალარი და მსახურთუხუცესი ივანე, რახსის პირის მოსარბევად. ამის შემდგომ კაენის პატრონმა ივანე მსახურთუხუცესმა მიიწვია დავითი სალაშქროდ: დიდი გელაქუნის, სპარსი ბაზრისა და სხვის მოსარბევად... გააქციეს, ამოსწყვიტეს და დახოცეს.²⁶

1193 წელს კვლავ შემოვიდა გიორგი რუსი განძისა და არანის ლაშქრით კამბეჩანში, ხორნაბუჯის პატრონმა საღირ მახატლის ძემ იგი დაამარცხა. რუსი გადაიხვეწა.

„უმეტეს გარდაემატა ბედნიერობით ქვეყანა ყოველთა კეთილთა და განმარჯვებითა ლაშქართათა შეინრდეს ყოვლით – კერძონი სპარსნი“²⁷. „სპარსელებმა“ შეკრიბეს ლაშქარი „ესოდენი, ვიდრემდის არცა რიცხვი იცოდეს და ვერცა ერთსა თემსა დაეტეოდეს“²⁸.

თამარის ბრძანებით, ლაშქარი 10 დღეში შეიკრიბა. წარუძღვანა ძელი ცხოვრებისა. ლაშქარს თან გაჰყვა ანტონ ჭყონდიდელი, თვითონ კი ფეხშიშველი მივიდა მეტეხის ღვთისმშობლის ტაძარში და დედა ღვთისას ხატის წინ ცრემლით ილოცა, ვიდრე ღმერთმა მისი სათხოვარი არ აღასრულა. შამქორის ომში 1194 (1195) წელს ქართველებმა გაიმარჯვეს. ქართველებს, ჩანს, მოძრავი ეკლესიები ჰქონდათ, რადგანაც შემდეგ „ამდრასთა წილ აღმართნეს ეკლესიანი და მყივანთა წილ ჰკრეს ძელსა და ნაცვლად მუყრთა იხილვებოდა ღაღადება მღდელთა აღონანისადმი: უფალო საბაოთ ძალთასა“²⁹.

გამარჯვებულებს განძელებმა ქალაქი გადასცეს. მეფე დავითმა იქ დარბაზობა გამართა. თვითონ სულთნის ტახტზე დაჯდა, ხოლო შარვანშა და ამირ-მირმანი, ვაზირები – მანდატურთუხუცესი, ამირსპასალარი და სხვა ხელისუფლები თავ-თავიანთ ადგილებზე დასხდნენ.

თამარმა შალვა ახალციხელის მიერ მოპოვებული ხალიფას დროშა გაგზავნა ხახულის ღვთისმშობლის ტაძარში, მსგავსად დავით აღმაშენებლისა დიდგორის გამარჯვების შემდეგ. თამარმა ღვთის სამადლობლოდ შეთხზა „იაბიკო ხუთეული ოცდახუთ ლექსად“.

მალე განძა კვლავ აიღო აბუ-ბექრ ათაბაგმა. მან თამარის მიერ განძაში დადგენილი თავისი ძმა ამირ-მირმანი მოაკვლევინა, მეფემ გაილაშქრა ამ ათაბაგის წინააღმდეგ და აიღო ციხეები და ქალაქები.

საქართველოს კათალიკოს-პატრიარქი დიდი წინააღმდეგობით ხვდებოდა სამეფო კარზე მონოფიზიტების აღზევებას. მიუხედავად იმისა, რომ კათალიკოსმა ზაქარია მხარგრძელი სარწმუნოებრივი თვალსაზრისით გამოუვალ მდგომარეობაში ჩააყენა, მან არ უარყო მონოფიზიტობა. ის ამბობს „მე არ შევერთვი ქართველთა“³⁰. თუმცა, ის პოლიტიკურად ქართველია. სხვა ამბავთან დაკავშირებით იგივე მემატიანე წერს:

„განკვირდეს ყოველნი წარჩინებულნი ქართველთანი, ზაქარიაცა და ივანე მხარგრძელნი“³¹. და ზაქარია ეროვნებით ქურთი, სარწმუნოებით სომეხი, პოლიტიკურად კი ქართველთა მხედართმთავარი და სახელმწიფო მოღვაწე იყო. მაგრამ ამ ეპოქაში სარწმუნოება ქვეყნის ძლიერების განმსაზღვრელი იყო.

თამარის დროს „სარწმუნოება განმტკიცდებოდა, წმიდანი ეკლესიანი შეიმკობოდეს მრავალფეროთა მიერ სამკაულთა, ლოცვანი და ღამისთევანი განმრავლდებოდეს, უფროსლა თვით პალატა შინა წმიდათა საიდუმლოთა სრულყოფანი მიმდენი და რასა მრავალსა ვიტყვი ნყალობა ღმრთისა განმრავლდებოდა და ყოველი სიბოროტე ეშმაკისა მოუძღურდებოდა“³².

საქართველოს სახელმწიფოში შედიოდა შემდეგი „სანაპირო“ მხარეები:

1. ქვემო სანაპირო – გაგი (ზაქარია მხარგრძელს ჰქონდა);
2. ძორაკერტი და ტაშირი (ესეც ზაქარიასა და ივანე მხარგრძელს ჰქონდათ);
3. ჯავახეთი (სარგის მხარგრძელი და შალვა თორელი მონაპირეობდნენ)
4. ზედათ არტანი (მესხები მონაპირეობდნენ, ყვარყვარე სპასალარი და ჯაყელი);
5. შავშეთით სურის კერძო ფანასკერტი (ზაქარია ასპანისძე);
6. ქვემო ნაპირის კერძი (განძისა და ბარდავის სიახლოვეს, გრიგოლისძენი, ტბულები, მახატლისძენი მონაპირეობდნენ);
7. შემდეგ დაემატა – კარი.

თამარი „...არცა სამეფოდ იმჭირვიდა ესეოდენთა ქალაქთა და ციხეთა, არამედ თვით მათვე მისცემდა, რომელთა აუცალოებდა თვისთა ლაშქართა“³³.

თამარმა „ურჩნი თვისნი დაამდაბლნა და მოყვარენი აღამაღლნა, არა იღუნოდა უმეზობლობასა და არცა შერთვიდა სახლსა სახლსა ზედა, არცა აგარაკსა აგარაკსა ზედა უცხოთა, არამედ თვისი მამული ძველი კმა იყო“³⁴.

თამარმა კლდეში გამოჰკვეთა ღვთისმშობლის „პატიოსანი ეკლესია და მონაზონთა საყოფი სენაკები“³⁵. „ეს ვარძია პირველად დაენყო სანატრელსა მამასა მისსა გიორგის, გარნა ვერ სრულ ექმნა და დაეტევა, რომელმან ამან აღასრულა და შეამკო ყოვლითურთ“.

თამარმა „არა ოდენ საქართველოსა მონასტერნი ააშენნა, არამედ პალესტინეს იერუსალემს ააშენა პირველად მონასტერი და კუალად კვიპრეს ღალია... აღაშენა მონასტერი... კუალად კონსტანტინეპოლის აღაშენა მეტოქი მათი... საქართველოსა მცირითგან მონასტრით საყდარ-ეკლესიანი არა დაუტევა, რომელ არა ნყალობითა აღავსო“³⁶.

აქამდე ქალაქი კარი (ყარსი) თურქებს ეჭირათ. თამარმა წარავლინა ლაშქარი. თურქებმა დატოვეს ქალაქი და გაიქცნენ. მეფემ აიღო ქალაქი, კარის მცველის თანამდებობაზე დატოვა ახალციხელი ივანე „და აჩინა მონაპირედ და უბოძა ათაბაგობა და ამირათა ამირობა“. მან თურქებს წაართვა გარეშემო ქვეყნები, რომლებიც შემოიერთა.

თურქ-სელჩუკების იმპერია, რომელიც არსებობდა მცირე აზიაში საქართველოს

მეზობლად, თამარის მეფობის დასაწყისში დაშლილი იყო სხვადასხვა პოლიტიკურ ერთეულად. ამ დროისათვის ის გააერთიანა სულთანმა რუქნადინმა. მან შეკრიბა 400.000 კაცი საქართველოსთან საომრად. გამოუგზავნა თამარს მოციქული წერილით, რომელშიც ეწერა, „შენ გიბრძანებია ქართველთათვის ალებად ხრმალი მუსულმანთა ხოცად“⁴⁷, რუქნადინს გადაწყვეტილი ჰქონია თამარის ქვეყანაში ამოეწვიტა ყველა მამაკაცი იმათ გარდა, რომლებიც უარყოფდნენ ქრისტიანობას. მათ მის თვალწინ უნდა დაეღწათ ჯვრები და ელიარებინათ მაჰმადიანობა. საპასუხოდ თამარმა რუქნადინს მისწერა, რომ ის არის ოქროს თაყვანისმცემელი. „ხოლო მე არცა სიმდიდრესა და არცა ძალსა სპათა ჩემთასა, არამედ ძალსა ღმრთისა ყოვლისა მპყრობელისასა და ჯვარისა წმიდისა, რომელი შენ ჰგმე“, თაყვანისმცემელი ვარო. „იყავნ ნება ღმრთისა“.

სულთნის მოციქულმა უკადრისი სიტყვა ჰკადრა თამარს, ზაქარია მხარგრძელმა მას სილა გაანწა. თამარმა მოიწვია თავისი სპა ნიკოფსიიდან დარუბანდამდე, შეკრიბა ჯავახეთში. „და მივიდა თამარ ვარძიას, ვარძიისა ღმრთისმშობელისა წინაშე და ცრემლით შევედრა სოსლან დავით და სპა მისი და დროშა მისი სვიანი“⁴⁸ ბასილი ეზოსმოძღვრის თანახმად, თამარი სპას გაჰყვა ბასიანამდე. თამარმა აღმართა ჯვარი, მის წინაშე მოაყვანინა ყველა დიდებული და ერისთავი. ისინი ემთხვევნენ ჯვარსა და თამარის ხელს, ცრემლით შეავედრეს ოჯახები უფალს. შემდეგ მხედრები სამჯერ სამივე მხარეს დალოცა თამარმა ჯვრით და უკან დაბრუნდა სამცხეში.

ბასიანის ომში „მოხედა წყალობა აურაცხელმან ღმერთმან მოსავთა ჯვარისათა და განადიდა დიდება დავითისი და თამარისი ვარძიისა ღმრთისმშობელმან“. ქართველებმა გაიმარჯვეს.

ეს მოხდა დაახლოებით 1202 წელს.

თამარმა შესანიშნავები გაუგზავნა ეკლესიებს ელადაში, მაკედონიაში, პეტრი-წონში, კონსტანტინოპოლში, მთანმიდაში, ალექსანდრიაში, ლიბანში, სინას-მთასა და იერუსალიმში – „მონაზონთა და გლახაკთათვის ოქროთა აურაცხელთა“⁴⁹.

თამარმა საქართველოში ჩამოსულ ანტიოქიის, შავი მთისა და კვიპროსის, მთანმიდისა და სხვა მხარეთა ბერ-მონაზვნებს მისცა დიდძალი ოქრო მონასტრებისათვის. როცა ისინი ჩავიდნენ კონსტანტინოპოლში, ეს შეიტყო ბერძენთა მეფე ალექსი ანგარმა და ეს სიმდიდრე წაართვა ბერებს. თამარმა უფრო მეტი ოქრო გაუგზავნა ბერებს, ხოლო ბერძენთა მეფეს „წარულეს ლაზია, ტრაპიზონი, ლიმონი, სამისონი, სინოპი“ და სხვა ადგილები „და მისცა ნათესავსა თვისსა ალექსის კომნიანოსსა, ანდრონიკეს შვილსა, რომელი იყო მაშინ თვით წინაშე თამარ მეფისა შემოხვენილი“⁴⁰. ეს იყო 1204 წელს.

ამ დროისათვის ზაქარია და ივანე მხარგრძელებმა ილაშქრეს კარში. ალებამდე კარელებმა თვითვე ითხოვეს დავით მეფისაგან, რათა თამარს სამეფოდ დაეჭირა ეს ქალაქი და არ გადაეცა დიდებულებისათვის, როგორც ანისი და დვინი. თამარმა ძე თვისი გიორგი გაგზავნა იქ. მან „მიითვალა ქალაქი“. ეს იყო დაახლოებით 1204-1206 წლებში. 1207 წელს დავით მეფე გარდაიცვალა.

1208 წელს ზაქარია და ივანე მხარგრძელებმა დასაჯეს ანისში აღდგომა დღეს შემოჭრილი არდაბილის სულთანი.

შემდგომ „მოვიდეს მხარგრძელნი, ამირსპასალარი ზაქარია, მსახურთუხუცესი ივანე და ვარამ გაგელი, მეფის წინაშე და კერძოდ მოახსენეს – „უბრძანე სპათა საქართველოსათა მზა იყვნენ ლაშქრობად ხუარასანს. დალათუ არავინ ქართველთაგანი მოწვეულ არს ხუარასანს და ერაცს, ბრძანე, რათა ნიკოფსით დარუბანდამდე აღიჭურნენ და მზა იყვნენ!“⁴¹.

1210-1211 წლებში ქართველებმა სპარსეთში ილაშქრეს: „მისცა დროშა ზაქარია ამირსპასალარსა და წარემართნეს სპარსეთად“⁴². იბრძოლეს, გაიმარჯვეს და ალაფით აღვსილნი „შემოიქცეს გამარჯვებულნი და ძლევა შემოსილნი ქართველნი. ქართველთა ნათესავი ვერავინ მიწეწილ იყო ლაშქრად, არა მეფე, არა მთავარი, და ვერვინ წინააღუდგა სპარსეთ შესულთა“⁴³. ქართველებმა ერაცის სულთანიც დაამარცხეს.

ზაქარია მხარგრძელის გარდაცვალების შემდეგ მეფემ ამირსპასალარობა უბოძა მის ძმა ივანე მსახურთუხუცესს, მაგრამ ივანემ, რომელიც „საქმეთა შინა განკვირვებული იყო“, მოითხოვა ათაბაგობა: „ათაბაგობითა პატივ-მეც... ახალსა და უაღრესსა პატივსა ღირს მყო და ათაბაგობა მიბოძო“. თამარი დათანხმდა. „მსახურთუხუცესობა უბოძა ვარამს, ზაქარია გაგელის ძესა“⁴⁴.

ამის შემდეგ აჯანყდნენ მთიელები: „ფხოველები და დიდონი“. „მოუწოდა მეფემან ათაბაგსა და ყოველთა მთეულთა: დვალთა, ცხრაზმელთა, მოხევეთა, ხადელთა, ცხავატელთა, ჭართალთა, ერწოთიანელთა, მისცა ივანე ათაბაგსა და წარავლინა მათ ზედა“, მთიელები დამარცხდნენ.

„მოინია მწუხარება დიდი და მოუთხრობელი ყოველთა მკვიდრთა საქართველოსათა და ძნელად გამწარებულნი იტყუბდეს და ისხმიდიან თავსა ნაცარსა და მტვერსა ათაბაგი და ყოველნი“. თამარი გარდაიცვალა 1213 წელს.

ჭყონდიდელი და ათაბაგი

ჭყონდიდელი საქართველოს მეფის „მამად“ იყო აღიარებული. ეს თავისთავად მოუთითებს სახელმწიფოს საქმეებში ამ მღვდელმთავრის მონაწილეობის შესახებ.

ასე იყო თამარის მეფობის დასაწყისშიც. ამ დროის მემატიანე – ჭყონდიდელს მეფის მამას უწოდებს, მაგრამ მდგომარეობა შეიცვალა, სამეფო კარზე მოხდა დიდი გადაადგილებანი და თამარის მეფობის დასასრულს მემატიანე „მეფის მამას“ უწოდებს უკვე ათაბაგს. „...მამად და გამზრდელად მეფეთა და სულტანთა ინოდების ათაბაგი“⁴⁵.

საქართველოს გაერთიანებისას ჭყონდიდელ-მწიგნობართუხუცესები იღვწოდნენ ერთიანი ქართული სახელმწიფოს შექმნისათვის. ფაქტია, რომ ჭყონდიდელ-მწიგნობართუხუცესის სახელოს ზეობის დროს საქართველო გაერთიანდა, გაიზარდა და კავკასიის მასშტაბით ზუსახელმწიფოდ იქცა. ფაქტია ისიც, რომ ათაბაგობის ინსტიტუტის შემოღების შემდეგ საქართველოს ერთიანი სახელმწიფო დამარცხდა და დაიშალა (იგულისხმება ხვარაზმელების შემოსევა და მონღოლების ბატონობის დასაწყისი).

დავით აღმაშენებელი და ჭყონდიდელი ერთად იდგნენ როგორც ქვეყნის საშინაო, ისე საგარეო საქმეების გადაჭრისას. მათი თანადგომის შედეგიც ცნობილია. ასევე ერთად იდგნენ რუსუდან მეფე და ათაბაგი და მათი თანადგომის შედეგიც ცნობილია. რუსუდანის დროს ათაბაგს, ფაქტობრივად, თავისი თავი მიაჩნდა სახელმწიფოში მეფის შემდეგ პირველ კაცად. მემატიანეც ხშირად ერთად მოიხსენიებს მათ. ამ მდგომარეობას ასახავს ისიც, რომ რუსუდან მეფე და ივანე ათაბაგი 1223 წელს რომის პაპს წერილებს სწერენ და ორივენი პასუხს იღებენ პაპისაგან. აღსანიშნავია, რომ ათაბაგი პაპისადმი წერილში თავის თავს „მთელის საქართველოს და სომხეთის მხედართმთავარს“ უწოდებს⁴⁶, ხოლო პაპი მას უწოდებს „სახელოვან ივანეს, საქართველოს მხედართმთავარს“⁴⁷. „სომხეთს“ არ ახსენებს, რადგანაც პაპმა კარგად იცის, თუ სინამდვილეში რომელი სახელმწიფოს მხედართმთავარია ივანე ათაბაგი.

შეიძლება ითქვას, რომ ამ დროისათვის ათაბაგს სამეფო კარზე უჭირავს ის მდგომარეობა, რაც ჭყონდიდელს ეჭირა დავით აღმაშენებლის კარზე. ჭყონდიდელის პოზიციების შესუსტებით საქართველოს სახელმწიფო არ გაძლიერებულა. პირიქით, ჭყონდიდელის დროინდელი კონსოლიდაცია შეცვალა ათაბაგის დროის შურმა და ლალატმა. თვით საქართველოს სახელმწიფოსათვის საბედისწერო ომის დროს (ჯვალაღედინთან გარნისში) 1225 წელს, ქართველთა ლაშქრის სარდალმა ივანე ათაბაგმა, მემატიანის თანახმად, ფაქტობრივად, უღალატა საქართველოს შალვა და ივანე ახალციხელების შურის გამო. ეს კი მიზეზი ყოფილა „საქართველოს სრულიად მოსპოვისა“. ეს ლალატი უფრო მეტი ყოფილა, ვიდრე ურიათაგან ღმერთის მკვლელობა, წერს მემატიანე. ომის დაწყებისას ქართველ წინამბრძოლთა და სულთანის ურთიერთმიახლოებისას ათაბაგმა ფეხი არ მოიცვალა. „...დაიპყრა ფერხი ივანე ათაბაგმან. იტყვიან ვი-

თარმედ: შურიტა ყო ახალციხელთა შალვა და ივანესითა. ჰოი შური, ყოველთა ბოროტთა დასაბამი და ძვირად მომწყვედელი ნათესავისა კაცთასა და ყოველთა ნათესავთა მწყლელი! ვითარ ურიათა ღმრთის მკლველობა არწმუნა და კვალად ამათსა უბოროტესი უგბილი და უღმობელი და საქართველოსი სრულიადი მოსპოლვა ვითარ ქვემორე სიტყვამან ცხად ყოს, რომელი ათაბაგსა ივანეს არწმუნა, რომელ ჟამსა წყობისა და ჟამსა ომისასა უკუნ დგა და არღარა ვიდოდა მბრძოლთა კერძ⁴⁸. ქართველთა ლაშქრის სარდალი ივანე ათაბაგი ხედავდა, როგორ წყდებოდა ომში ქართველთა წინამბრძოლი ჯარი, მაგრამ არ გასცა მიხმარების ბრძანება: „ხოლო ივანე ათაბაგი და სპანი ქართველთანი ხედვიდეს ძლიერსა ომსა და არა შეინყალებდეს თანამონათესავეთა და ერთსჯულთა, ქრისტეს აღმსარებელთა თორელთა და მათ თან მრავალთა სახელოვანთა, არამედ დგეს შორით და არა ინება შველა ივანე ათაბაგმან, რომელსა შურიტა იტყვიან ამას ყოფად და არა თუ შიშითა“⁴⁹.

ქართველთა ლაშქარი სასტიკად დამარცხდა. ივანე ათაბაგს ხმალიც არ დაუძრავს.

მტერს თბილისისაკენ გზა გაეხსნა. საქართველოს ლაშქრის დამარცხებამ არაქართველები წაახალისა. თბილისელმა სპარსელებმა ღალატით გამოიჩინეს თავი - „მხოლოდ მეორე დღეს შეძლო მტერმა ქალაქის აღება და ისიც თბილისელ „სპარსთა შინაგაცემის გამო“⁵⁰. ამ დროს ამირსპასალარი იყო ათაბაგის ძე ავაგი. 1226 წლის 9 მარტს მტერს 100.000 თბილისელი დაუბოცავს. ამ ეპოქაში ყივჩაღებსაც უღალატიათ: „...ყივჩაღნი განზე გადგნენ და მონანილეობა აღარ მიიღეს ბრძოლაში“⁵¹, მათთვის ჯალალედ-დინს „პურ-მარილი“ გაუგზავნია და ძველი სიკეთე მოუგონებია. ეს ყოფილა დაახლოებით 1229 წელს.

უფრო მეტიც, მონღოლების შემოსვლისას ათაბაგის ძე ავაგი, ამირსპასალარი საქართველოსი – დამორჩილდა მონღოლებს, ის მაშინ სომხეთში იმყოფებოდა. საქართველოს სხვა ნაწილები კი მსხვერპლად იქცა მონღოლებისა. მსგავსადვე - შანშე მანდატურთუხუცესმა ლორე უბრძოლველად გადასცა მონღოლებს, ვერამ გაგელმა მტერს თბილისის სამხრეთ-აღმოსავლეთი ტერიტორიები გადასცა. „ვარამ გაგელმა ბრძოლას თავი აარიდა, და კირაკოსის სიტყვით, ღამით გაიპარა ... ლორეში შანშე მანდატურთუხუცესი იყო გამაგრებული, მიატოვა იქაურობა და საიმედო ადგილს შეაფარა თავი. მის მიერ ლორეში დატოვებულმა პირებმა უდარდებლობა გამოიჩინეს და ვერ დაიცვეს ქალაქი, რომელიც მონღოლებს ჩაუვარდათ ხელში... „ამირსპასალარი ავაგ შევიდა ციხესა კაენისასა“, მაგრამ... ამირსპასალარი დამორჩილდა მონღოლებს“⁵².

საქართველო ფაქტობრივად დაიშალა. აღმოსავლეთ და სამხრეთ საქართველოს მტერი სასტიკად არბევდა. „საქართველოს სახელმწიფოებრიობასაც ხომ საფრთხე დაემუქრა: ქვეყნის აღმოსავლეთი ნაწილი მოწყდა სამეფო ცენტრს, რომლის ძალაუფლებაც უკვე ამ ნაწილზე აღარ ვრცელდებოდა“⁵³.

აი, ეს არის ფაქტი ათაბაგობის ინსტიტუტის დასასრულისა. ცნობილმა „ოთხმა

მხარგრძელმა“ და მათმა შთამომავლებმა, უხეშად რომ ითქვას, ვერ შეძლეს სახელმწიფოში პირველკაცობისას „ჭყონდიდულობა“.

სწორედ ამ ტრაგიკულ დროს რუსუდანს კვლავ გაახსენდა ჭყონდიდელ-მნიგნობართუხუცესი (ან თვით ამ ეპისკოპოსმა გამოიჩინა ინიციატივა). ჭყონდიდელმა კვლავ დაიწყო შეკრება საქართველოსი. „რუსუდან მეფემ ბათო ყაინთან ვოლგისპირეთში არსენ ჭყონდიდელ-მნიგნობართუხუცესი გაგზავნა“⁶⁴. ზავი დაიდო, ყანმა სცნო ერთიანი საქართველო. მეფე ქუთაისიდან კვლავ თბილისში დაბრუნდა. ჭყონდიდელი კვლავ ჭყონდიდულობდა.

როგორც ითქვა, თამარის მეფობის დანყებისას „მამა მეფისა“ ჭყონდიდელ-მნიგნობართუხუცესს ენოდებოდა, ხოლო მეფობის დასასრულს – ათაბაგს.

რამ გამოიწვია ამირსპასალარის სახელის ამალღება სამეფო კარზე და ათაბაგობის ინსტიტუტის წარმოქმნა?

საფიქრელია, რომ ეს იყო თამარის თავდაცვითი უკურეაქცია იმის შემდეგ, რაც კათალიკოსმა მიქაელმა მიიტაცა ჭყონდიდელ-მნიგნობართუხუცესობა, სხვა სახელოები და სამეფოს ფაქტობრივ მმართველად იქცა. ასეთი მტაცებლობით ამ მღვდელმთავარმა დაარღვია საეკლესიო კანონები. შედეგმა კი თავი იჩინა თითქმის ერთი საუკუნის შემდეგ.

ივანე ჯავახიშვილი წერს: „გამორკვეული გვაქვს, ჭყონდიდელი მნიგნობართუხუცესი და ვაზირთა უპირველესი, ფაქტიურად საქართველოს მეფის მოადგილე და სახელმწიფოს მთელი მართვა-გამგეობის ნამდვილი საჭეთმპყრობელი იყო, რომელსაც „კარის გარიგება“ მეფის „მამას“-აც კი უწოდებს“⁶⁵.

ხოლო როცა ასეთი უზარმაზარი თანამდებობა ქართული ეკლესიის მეთაურმა ჩაიგდო ხელში, „ის ფაქტიური გამგე უნდა გამხდარიყო სამეფოსი“⁶⁶.

აქ ორიოდ სიტყვა უნდა ითქვას იმის შესახებაც, თუ როგორ შეიძლებოდა ეკლესიას ფაქტობრივად ხელში ჩაეგდო სახელმწიფოს მმართველობა (ასე მოხდა მიქაელის მიერ ჭყონდიდელ-მნიგნობართუხუცესის სახელის მიტაცებისას). ერთ წინა პარაგრაფში ნათქვამი გვკონდა, რომ დავით აღმაშენებლის დროს საქართველოში შეიქმნა თეოკრატიული მსგავსი სახელმწიფო: მეფე და ეკლესიის მმართველი მღვდელმთავრები ანონასწორებდნენ ხელისუფლებას (მეფის უზენაესობით). მეფე ლაშქრისა და სამხედრო უწყების მეთაური იყო, ხოლო ეკლესია და ლაშქარი - ორი განონასწორებული პოლიტიკური ძალა. მიქაელმა ეს ნონასწორობა დაარღვია, ისარგებლა იმით, რომ მეფე ქალს იმ დროს ქმარი, ანუ ლაშქრის მეთაური არ ჰყავდა, ხოლო ამირსპასალარი ყუბასარი ლოგინად იყო ჩავარდნილი. ასეთ დროს კათალიკოსის მიერ დიდი სახელოების მიტაცება მეფეზე მეტი ხელისუფლების ქონებას ნიშნავდა. ხელისუფლება აღარ უნანილდებოდა დანარჩენ მღვდელმთავრებსა და ლაშქრის მეთაურს.

„მიქაელ კათალიკოზის ზრახვისა და გეგმის პოლიტიკური მნიშვნელობა ცხადია. მისი და, უეჭველია, მის მომხრეთა მიზანი სახელმწიფო ხელისუფლების ხელში ჩაგდე-

ბაც იყო. ვითარცა საქართველოს ეკლესიის კათალიკოზ-პატრიარქი, იგი ქართული ეკლესიის მესაჭე იყო, ვაზირთა-უპირველესობისა და მნიგნობართ-უზუცესობის მიღებით მას საერთო, სახელმწიფო ხელისუფლების ხელში ჩაგდებაც სურდა. მის დაუკითხავად მეფეს არაფერი არ უნდა გაეკეთებინა. ამიტომ მიქაელს ამიერითგან თვით მეფეზეც კი ძალა და ხელისუფლება ექმნებოდა. მეფეს საეკლესიო საქმეებში უშუალოდ ჩარევის უფლება არ ჰქონდა და ხელი არ მიუწვდებოდა, მიქაელი კი ორისავე საერო-სახელმწიფო და საეკლესიო ხელისუფლების მქონებელი და გამაერთიანებელი იყო.

რამდენადაც მიქაელი უპირველესად კათალიკოზი იყო, ეს გარემოება სახელმწიფოსა და საერო ცხოვრებაში აუცილებლად ეკლესიის გაბატონებას მოასწავებდა. ეს საისტორიო მეცნიერებაში წოდებულს ცეზაროპაპიზმს უდრიდა და რომის ეკლესიის უფლებრივ შემეცნებას მიემსგავსებოდა, საქართველოს მეფეთა მთელ გეზსა და პოლიტიკას კი ძირიანად ეწინააღმდეგებოდა⁶⁷.

აქ უნდა ითქვას, რომ მართალია, ცეზაროპაპიზმი თავისთავად მეფობის არსებობას საფრთხეს უქმნიდა და მიუღებელი იყო, მაგრამ ისიცაა აღსანიშნავი, რომ დავით აღმაშენებელმა ქართული ეკლესიის მეთაურებს - მღვდელმთავრებს უდიდესი სახელმწიფოებრივი მისიაც დააკისრეს, რაც თავისთავად, თავის თავში შეიცავდა საფრთხეს „ცეზაროპაპიზმისას“, განსაკუთრებით, სუსტი მეფის დროს.

„...ეკლესიის მაშინდელ მესვეურთ პოლიტიკური უპირატესობის ხელში ჩაგდებაც უცდიათ და მოუხერხებიათ კიდევ. მიქაელ კათალიკოზის ვაზირთ-უპირველესობა ეკლესიისაგან სახელმწიფო ხელისუფლებაზეც უძლიერესი გავლენის მოპოვების მომასწავებელი იყო“⁶⁸.

დაინტერესებული იყო თუ არა ქართული ეკლესია პოლიტიკური უპირატესობა ჩაეგდო ხელში და მიაჩნდა თუ არა მას თავისთვის სასარგებლოდ შექმნილი მდგომარეობა?

ჩანს, არ მიაჩნდა, ამიტომაც მიქაელის ამ ქმედების საპასუხოდ მონეული იქნა საეკლესიო კრება, რომელზეც ეკლესიის საუკეთესო მოღვაწენი ცდილობდნენ ეკლესიის მეთაურისათვის ჭყონდიდელ-მნიგნობართუზუცესობა ჩამოერთმიათ, რათა აღედგინათ წონასწორობა, ისეთი ჰარმონია, რომელიც დავით აღმაშენებლის დროს არსებობდა ეკლესიასა და სახელმწიფოს შორის. ალბათ, ამ ჰარმონიის დარღვევით მიქაელ კათალიკოსმა ჩაიდინა „წინაუკმოობა წესთაგან ეკლესიისათა“, „უეჭველია, მიქაელის ნამდვილ დანაშაულად მკაფიოდ დასახელებული ჭყონდიდლობა - ვაზირთა-უპირველესობის „მოვერაგება“ ითვლებოდა“⁶⁹. მიქაელის გადაყენება სურდათ, მაგრამ ვერ შეძლეს. „მიქაელი წინანდებურად ეკლესიისაცა და სახელმწიფოს ხელმძღვანელად დარჩა“⁶⁰. ამ კრების შემდეგ მიქაელს „კიდევ წ წელიწადი უცოცხლია და წინანდებურად ორივე უზენაესი, საეკლესიო და სახელმწიფო ხელისუფლება სჭერია“⁶¹.

„მიქაელის გადაყენების ამ უნაყოფო მცდელობამ თამარისა და მისი პოლიტიკის მომხრეთა დასის სისუსტე გამოამჟღავნა“⁶².

ცხადია, თამარი ვერ შეურიგდებოდა ამ მდგომარეობას. დაელოდა ხელსაყრელ მომენტს მდგომარეობის გამოსწორებისათვის. მიქაელ კათალიკოზი გარდაიცვალა. თამარმა შეძლო დარბაზის დახმარებით ჭყონდიდელ-მწიგნობართუხუცესობა ანტონისთვის მიეცა. ორი ვაზირი ანტონი ჭყონდიდელ-მწიგნობართუხუცესი და ამირსპასალარი სარგის მხარგრძელი ერთდროულად გამოჩნდნენ ხელმწიფის კარზე. ისინი თამარმა „შვიდთავე სამეფოთა დიდებულთა თანადგომითა და ერთნებობით“ დაამტკიცა.

ამირსპასალარი ადრე, ნ. ბერძენიშვილის აზრით, ვაზირად არ იწოდებოდა. სარგის მხარგრძელი თამარს გაუვაზირებია. „...საფიქრებელია, რომ ვაზირად თამარის მეფობის დასაწყისშიც კი მხოლოდ ჭყონდიდელ-მწიგნობართუხუცესი ითვლებოდა. ... თამარის ისტორიკოსის ხანაში ხდება გავაზირება სხვა ხელისუფალთა...“⁶³ „დავითის დროს ვაზირი იყო მხოლოდ ჭყონდიდელი“⁶⁴.

თამარმა გაავაზირა ამირსპასალარი, ამით კი, ჩანს, მოუსპო საშუალება „ოთხი ბერისაგან“ რომელიმეს მიქაელის მსგავსად, მიეტაცებინა უმთავრესი სახელმწიფო და საეკლესიო თანამდებობანი და ერთპიროვნულად ემართა სახელმწიფო. თამარმა ამირსპასალარის გავაზირებით ფაქტობრივად დაამყარა წონასწორობა ეკლესიასა და სახელმწიფოს შორის. დავითის დროინდელი „თეოკრატიული სმაგვარი სახელმწიფო“ თამარისათვის მიუღებელი აღმოჩნდა, რადგანაც ამ სისტემამ თავისი უარყოფითი სახე გამოაჩინა.

როგორც ჩანს, მაშინაც კარგად იცოდნენ, რომ ამირსპასალარის ამაღლებით (თანაც არა მართლმადიდებლის) თამარმა ქართული ეკლესიის მეთაურების (ისინი სახელმწიფოს ხელმძღვანელებიც იყვნენ) ძლიერება შეამცირა (სწორედ ამირსპასალარის ამაღლების შემდეგ იგრძნო თამარმა ჭეშმარიტ ხელმწიფედ თავი. აღსანიშნავია ისიც, რომ სომხით-ანისელი დიდებულის (ამირსპასალარის) ამაღლებით ლიხთ-იმერელ დიდებულთა ზეგავლენაც შემცირდა სამეფო კარზე).

ზაქარია ამირსპასალარის გავლენა სამეფო კარზე უფრო და უფრო იზრდებოდა. ეს კი, ალბათ, აღიზიანებდა ეკლესია-სახელმწიფოს ყოფილ ერთპიროვნულ მმართველებს. ამითაც უნდა ყოფილიყო გამოწვეული კათალიკოსის მიერ ზაქარიას საჯარო შეურაცხყოფა. ავტორიტეტამაღლებული ზაქარიასა და მხარგრძელთა სახლის მიერ ხელმწიფის კარის უმნიშვნელოვანესი სახელოების ხელში ჩაგდება აღიზიანებდა არა მარტო დაჩრდილულ ჭყონდიდელსა და კათალიკოსს, არამედ „ძველი სამეფოს“, „აფხაზეთის“ ანუ ლიხთ-იმერეთის დიდებულებსაც.

ერთხელ კათალიკოსმა თვითვე ჩაატარა წირვა. წირვის შემდეგ „...ყოველნი ღირსნი მოუხდებოდეს ჭამად სეფისკვერისა. ინება ზაქარია ამირსპასალარმან შესებად და ალებად სეფისკვერისა. ხოლო მღვდელთა არა მისცეს, რამეთუ იყო სარწმუნოებით სომეხი, შეჩვენებულთაგანი“⁶⁵. ზაქარიამ იუკადრისა, შერცხვა სხვა დიდებულებისა და მეფისა, რომელნიც იქვე იყვნენ. ამიტომაც „იკადრა ზაქარიამ აღტაცებად სეფის-

კვერისა და შეჭმად, რომლისათვის კათალიკოსი, ცეცხლებრ აღტყინებული, ძლიერად ამხილებდა“. თავისი ნებით თქვენ, შვიდგზის წყულ სომხებს, სეფისკვერს მართლმადიდებელი მღვდელმოქმედი არ მოგცემთ, მოტაცება კი მხოლოდ ძალისთვისაა საკადრისიო. ამის შემდეგ დარბაზშიც კი თურმე ზაქარია ამირსპასალარი „სიტყვითა ჰგომობდა სარწმუნოებასა ჩვენსა“. ეს კათალიკოზისათვის სრულიად მოუთმენელი იყო და საკადრისად „მიუგებდა და აუხსნიდა“. ზაქარიას პასუხი იყო: „მე მოლაშქრე ვარ, პასუხს ვერ გაძლევთ, მაგრამ მოვიწვევ ჩვენი სარწმუნოების მოძღვრებს, „...რომელთა ჩემ წილ სირცხვილულ გყონ“. მართლაც, ზაქარიამ ქართველი მეფის კარზე მოიყვანა „კათალიკოსი ვანისა და ყოველნი ვარდაპეტნი და დაიდგა სამსჯავრო და დაჯდა დედოფალი, დედოფლისა მოსავი, დავით მეფე და წარჩინებულნი საქართველოსნი ერთ-კერძო, მხარგრძელნი ზაქარია და ივანე ერთ-კერძო. მოუწოდეს კათალიკოსსა იოანეს“⁶⁶.

ალბათ, იმით შეიძლება სახელმწიფოს კარის გარკვეული ინერტულობის გამართლება, რომ თამარი მართო „ქართველთა“ მეფე კი არ იყო, არამედ შაჰანშას პოლიტიკური მემკვიდრე, ანუ ანისის ერთ დროს უძლიერესი სამეფოს მეფეც. ამიტომაც ის ამ ვრცელი, ეკონომიურად ძლიერი მხარეების მოსახლეობის (ამ შემთხვევაში მათი წარმომადგენელი მონოფიზიტი სამღვდელოების) დამცველი და მფარველი უნდა ყოფილიყო.

ორმა კათალიკოსმა, ქართველმა და სომეხმა, ერთმანეთი ვერაფრით ვერ დაარწმუნეს თავიანთი სარწმუნოების ჭეშმარიტებაში, თუმცა კი სომეხებმა „ძლიერი ღალადი აღუტყვეს“. მაშინ კათალიკოსმა უცნაური რამ ჩაიდინა, რომელიც კარგადა აქვს აღწერილი „ისტორიანი და აზმანი შარვანდედთანის“ ავტორს. საბოლოოდ ქართველთა სარწმუნოება გამარჯვებულად ჩაუთვლიათ „და ქართველთა ინყეს მადლობად ღმრთისა ხმითა სიხარულისათა“.

საფიქრებელია ისიც, რომ არამართო მხარგრძელების აღზევება გამოიწვია საქართველოს კათალიკოს-პატრიარქის მიქაელის მიერ ქვეყნის სამმართველო სახელოების მიტაცებამ, არამედ სხვა ცვლილებები და პოლიტიკური მოძრაობანი. შესაძლებელია, ყუთლუ-არსლანის ცნობილი გამოსვლაც ამით ყოფილიყო გამოწვეული. რას ითხოვდა ყუთლუ-არსლანი? როგორც ჩანს, ის ითხოვდა მეფის კარისაგან სახელმწიფოს სამმართველო აპარატის გამოყოფას. აღმოსავლეთის ქვეყნებშიც (ანუ „სპარსეთში“, იმდროინდელი ტერმინოლოგიით) ასევე ყოფილან სასახლისა (მეფის კარისა) და სახელმწიფოს მმართველობის მოხელეები გამიჯნულნი.

„ყუთლუ-არსლანის დასის პროგრამა, ჩვენი აზრით, ითვალისწინებდა მეფის კარისაგან ცენტრალური მმართველობის აპარატის გამოყოფას, მის თავმოყრას საგანგებო შენობაში, „კარავში“ და არა პარლამენტური თუ პარლამენტურის მსგავსი რაიმე ორგანოს შექმნას“⁶⁷.

ამ გამოსვლამდე კი, ქართული წესის თანახმად, სახელმწიფო მმართველობის აპა-

რატი იმყოფებოდა მეფის კარზე. მართალია, ქვეყნის სამმართველო სადავეები მიქაელ კათალიკოსს ჰქონდა ხელში ჩაგდებული (იხ. ზემოთ), მაგრამ ის ხელმწიფის კარზე მოღვაწეობდა. უთუოდ მეფესთან მუდმივი კონტაქტი და ურთიერთობა ჰქონდა. ყოველდღე რომ იმყოფებოდა ჭყონდიდელი ხელმწიფის კარზე, ეს თითქოსდა იქიდანაც ჩანს, რომ „ხელმწიფის კარის გარიგების“ თანახმად, „ხუთი ფურცელი ქალაქი ყოველთა დღეთა ჭყონდიდელსა...“⁶⁸. უნდა მიეცესო, ე.ი. ყოველდღიურად ჭყონდიდელს ხუთი ფურცელი ქალაქი მიეცემო, ცხადია, სახელმწიფოებრივი საქმეების წარმართვისათვის. მიქაელი, როგორც უპირველესი ვეზირ-მნიგნობართუხუცეს-ჭყონდიდელი, ხელმწიფის კარზე იმყოფებოდა და სწორედ ხელმწიფის სახელით მართავდა ქვეყანას.

როგორც ჩანს, ამ მდგომარეობამ წარმოშვა პარტია, რომლის წევრებმაც სულ სხვაგვარი მიდგომით დაისახეს, ხელში ჩაეგდოთ სამმართველო აპარატი, ანუ ფაქტობრივად სწორედ ის უფლებანი, რომელიც ჭყონდიდელ-მნიგნობართუხუცესს გააჩნდა უპირატესად.

მათ მოითხოვეს კარვის დაარსების ნებართვა: „უეჭველია, რომ ყუთლუ-არსლანის პროგრამის „კარავი“ პრინციპში ჰგავდა აღმოსავლურ „დივანს“⁶⁹.

„აღმოსავლეთ-მუსულმანურ ორგანიზაციას ნითელ ხაზად გასდევს მმართველობის ყველა ორგანოს ორ დიდ კატეგორიად – დერგაჰად (სასახლე) და დივანად (კანცელარია) გაყოფა“⁷⁰.

მაშასადამე, ყუთლუ-არსლანს, როგორც ჩანს, ნდომია სასახლისაგან გამოეყო „დივანი“, ანუ „კარავი“. ამ კარავს კი ის ფუნქციები დაეკისრებოდა, რასაც ჭყონდიდელ-მნიგნობართუხუცესი და სხვა ხელისუფალნი ასრულებდნენ ხელმწიფის კარზე. ამით დაკანონდებოდა ის არსებული ვითარება, რომლის დროსაც მიქაელს სახელმწიფო მართვის სადავეები ხელთ ეპყრა, ოღონდ ახლა მიქაელის ნაცვლად ამ სადავეებს ხელში ჩაიგდებდა „კარავი“.

„დიდ სელჩუკთა სახელმწიფოში ასევე ცალკე იყო ორგანიზებული სულთანის სასახლის კარი და ე.წ. დიდი დივანი. სამოქალაქო მმართველობას ხელმძღვანელობდა ე.წ. დიდი დივანი. იგი დაყოფილი იყო ცალკეულ საუნეებო დივნებად, რომლებიც სათავეში ედგნენ სახელმწიფო მმართველობის სხვადასხვა უბანს. სულთანის კარი და დივანი რუმის სასულთნოში მკვეთრად იყო გამოიჯნული. დივანს სათავეში ედგა ვეზირი, რომელიც ფაქტიურად მართავდა სახელმწიფოს სულთანის სახელით“⁷¹.

ჩანს, ასევე სურდათ ყუთლუ-არსლანის დასის წევრებს სამმართველო აპარატის მონყობა. ეს აპარატი კი, როგორც ითქვა, „...მეფის სასახლის კარზეა, მეფის სასახლის კარისაგან არ არის გამოყოფილი“⁷².

ყუთლუ-არსლანის „სპარსული“ წესი თამარისათვის მიუღებელი აღმოჩნდა, სამაგიეროდ, ამ გამოსვლამ თამარს ერთგვარი პოლიტიკური წარმატება მოუტანა. ამ გამოსვლის შემდეგ ყველასათვის ცხადი უნდა გამხდარიყო ის, რომ მიქაელის მიერ ქვეყ-

ნის სამმართველო სადავეების ხელში ჩაგდება საფრთხეს უქმნიდა სახელმწიფოს შიგნით სტაბილურობას. ამიტომაც თამარმა მოიწვია მთელი თავისი სახელმწიფოს, ანუ „შვიდი სამეფოს“ დიდებულები და მათი ხელით თავის კარზე შექმნა ახალი სამმართველო აპარატი ორი ვაზირის მეთაურობით. თამარმა ვაზირად კვლავ დატოვა ჭყონდიდელ-მნიგნობართუხუცესი (ის ახლა ანტონს ჩააბარეს), ხოლო ახალი ვაზირია ამირსპასალარი სარგის მხარგრძელი. სასახლის კარზე ერთგვარი პოლიტიკური ნონასნორობა დამყარდა.

„ქართლის ცხოვრებაში“, სადაც ისტორიკოსს საუბარი ახალი მნიგნობართუხუცესის დანიშვნაზე აქვს, ნათქვამია: თამარ მეფე დიდ საგონებელს მიეცა და „გონებდა, თუ ვის მიანდოს დავით და სპა თვისი და განსაგებელი სახლისა თვისისაო“. მაშასადამე, მნიგნობართუხუცესს ებარა სახელმწიფო სახლის „განსაგებელი“, სამეფოს სპა და თვით თამარ მეფის თანამეცხედრეც კი, დავით მეფე, მისი საზრუნავი უნდა ყოფილიყო⁷³; მართლაც, ტექსტიდან თამარი თითქოსდა მნიგნობართუხუცესის დანიშვნაზე ფიქრობს, მაგრამ აქ უნდა იგულისხმებოდეს არა მარტო მისი, არამედ ახალი ამირსპასალარისა და მსახურთუხუცესის კანდიდატების ძიების შესახებაც.

„ერთი სიტყვით, როგორც ეტყობა, მეფის შემდგომ მნიგნობართუხუცესი ქვეყნის უზენაესი მზრუნველი, საზოგადო კეთილდღეობის და წარმატების მოსურნე და პოლიტიკისა და მიმართულების საჭემბეპრობელი იყო. ...თვით მეფეც კი მის დაუკითხავად არ მოქმედებდა, „საურავი უმისოდ არ იქნების...“ როგორც მეფეს უმნიგნობართუხუცესოდ სახელმწიფო საქმეები არ უნდა განეგო, ისე არც ამ ვაზირთა უპირველესს შეეძლო „თვინიერ მეფისა კითხვისა“ ემოქმედნა სახელმწიფოს მნიშვნელოვანი საქმეების გადანყვეტის დროს. იგი დიდ მონაზონთა ჯგუფშიც ირიცხებოდა და ვაზირთა ყოველთა უპირველესად ითვლებოდა. ...ოთხთა მონაზონთა ჯგუფში ყოფილა მოქცეული“⁷⁴.

ჭყონდიდელს უდიდესი სახელო ებარა. თამარმა მას ვაზირი-ამირსპასალარი ამოუყენა გვერდით. ის იყო „სახელმწიფო მხედრობისა და სპის წინამძღოლი და სარდალი...“⁷⁵. „იგი სამხედრო მინისტრს უდრიდა. ამირსპასალარს, ვითარცა ლაშქართა თავადს, საქართველოს მთელი ჯარი და ყველა მხედართმთავარი ემორჩილებოდა“⁷⁶. „უმისოდ ქვეყანა არ გაიცემის, არცა ვინ სამამულოდ შეიწყალების“⁷⁷. ასე რომ, ზაქარია მხარგრძელს ძალზე დიდი თანამდებობა ერგო ხელმწიფის კარზე. ივანე მხარგრძელსაც არა ნაკლები სახელო ერგო, მსახურთუხუცესობა. მართალია, ის მაშინ ვაზირი არ იყო, მაგრამ მალე რუსუდან მეფემ მსახურთუხუცესიც შეიყვანა სავაზიროში, გაავაზირა. „მსახურთუხუცესს ექვემდებარებოდა ორი-სამი დანესებულება თავის ყველა მოხელითურთ“⁷⁸. ივანე მხარგრძელს თამარმა ათაბაგობა უბოძა. „...თუ ათაბაგი ღირსებით მნიგნობართუხუცესზე დაბლა იდგა, დანარჩენ მოხელეებზე მაინც უფრო დანიანურებულად ითვლებოდა, თვით ამირსპასალარობასაც კი სჭარბობდა და „უაღრეს პატივად“ იყო მიჩნეული... „იყო ვაზირი კარსა მეფისასა“... ათაბაგი დარბაზის კარს მყოფი

ხელისუფალი ყოფილა, მაგრამ ამავე დროს ქართველი ჟამთააღმწერელი ამტკიცებს, რომ თამარ მეფისაგან ათაბაგობა იყო „განდიდებული უმეტეს სხვათა ერისთავთა“⁷⁹.

ამირსპასალარისა და ათაბაგის გავაზირება, როგორც ითქვა, მნიგნობართუხუცესის გავლენის შესამცირებლად, ხელმწიფის კარზე პოლიტიკური ნონასნორობის შესანარჩუნებლად იყო მოფიქრებული.

თამარი არ იყო აბსოლუტური მონარქი, ობიექტური გარემოება არ იძლეოდა ამის საშუალებას. მისი მამა გიორგი III მხოლოდ პირადი უნარის გამო ყოფილა ძლიერი მეფე. ნ. ბერძენიშვილი წერს: „...მართალია, გიორგი ძლიერი მეფე ჩანს, მაგრამ ეს მისი პირადი უნარის ნაყოფი უფროა, ვიდრე ობიექტური მდგომარეობისა. უკანასკნელი ისეთია, რომ ის, ადრე თუ გვიან, მეფეს (აბსოლუტური ტენდენციების მქონეს) დაამარცხებს და ისეთ სამეფოს შექმნის, სადაც მეფესთან ერთად ფეოდალებიც თანაზიარ მეფობისა იქნებიან“⁸⁰.

გიორგი III-ის გარდაცვალებისთანავე მეფესთან ერთად „მეფობის თანაზიარობის“ პრეტენზია გამოუცხადებიათ ლიხთ-იმერელ, ანუ „აფხაზეთის სამეფოს“ დიდებულებს. მათ „რეაქციის ნიშნები“ გამოუვლენიათ და თამარი „ორჭოფულ მდგომარეობაში“ ჩაუყენებიათ. მათ მოუთხოვიათ ერთიან სამეფოში ხაზგასმული ყოფილიყო „აფხაზეთა სამეფოს“ მონინავეობა, ძველი დამსახურება და უპირატესობა. ეს, პირველ რიგში, უნდა გამომჟღავნებულიყო მეფის კურთხევის „ძველი“, ანუ ლიხთ-იმერული წესის აღდგენით, შემდეგ კი სხვა მოთხოვნებსაც წამოაყენებდნენ.

„გიორგი გარდაიცვალა. მეფის მდგომარეობა ორჭოფულია. დარბაზი მეფედ კურთხევას მოახსენებს ერთხელ უკვე მამის მიერ ტახტზე აყვანილს. ეს უკვე რეაქციის ნიშნები იყო. დიდებულებმა აღადგინეს მეფის კურთხევის ძველი წესი, რომელიც, საფიქრებელია, დავითის დროიდან აღარ იყო მიღებული. თამარი იძულებული იყო დამორჩილებულიყო. აკად. ივ. ჯავახიშვილის შენიშვნა სწორია, რომ აქ ძველი წესი, აფხაზეთა მეფის დროის წესი, მოქმედებს და არც ერთი ფეოდალური სახლი აღმოსავლეთ საქართველოდან ამ დიდმნიშვნელოვან ცერემონიაში ნაგულისხმევი არ არის. ეს კი ამ დროისათვის შეუფერებელი გარემოებაა. ბრძოლა მეფის კურთხევის წესის გარშემო ნიშანდობლივია. თამარის მეისტორიის კონტექსტი ისეთია, რომ საფიქრებელია, ძირძველები ძველი წესის აღდგენას ცდილობდნენ და ახერხებდნენ კიდევაც. ცოცხალი თავით ლიხთიქითის ძირძველები ამ თავის პრივილეგიას არ დათმობდნენ“⁸¹.

სწორედ ამ დროს, ე.ი. 1184 წელს, თამარის მეორედ მეფედ კურთხევამდე უნდა ჩაეგდო ხელში კათალიკოზ მიქაელს მნიგნობართუხუცესობა. საერთო სურათი ასეთი უნდა ყოფილიყო: ლიხთ-იმერელ დიდებულებს ჭყონდიდელ-მნიგნობართუხუცესობა მიაჩნდათ აფხაზ მეფეთა კარზე არსებულ ძველ სახელოდ. ამიტომაც მიქაელ კათალიკოზის მიერ ჭყონდიდელ-მნიგნობართუხუცესობის მიღებით, ალბათ, მათი რაღაც უპირატესობები დაკმაყოფილდა. მიქაელი სამეფოს ფაქტობრივ მმართველად იქცა. ამის შემდეგ ლიხთ-იმერელმა დიდებულებმა „შვიდი სამეფოს“ დიდებულებთან თან-

ხმობით ნება დართეს თამარს, ასულიყო სამეფო ტახტზე, მაგრამ მას „ძველი წესით“ უნდა აღესრულებინა მეფედ კურთხევის ცერემონიალი. ამით კი ხაზი გაესვა იმას, რომ ის პოლიტიკურად სცნობდა ლიხთ-იმერეთს, ანუ „ძველი სამეფოს“ დიდებულთა უფლებას ერთიანი საქართველოს მართვა-გამგეობაში. მართლაც, „1183 წელს ანტონი მნიგნობართუხუცესისა“⁴², ხოლო თამარის გამეფებისას მნიგნობართუხუცესი-ჭყონდიდელი მიქაელია. 1190 წლამდე „ის ფაქტიური გამგე უნდა გამხდარიყო სამეფოსი“⁴³.

როგორც ზემოთ ითქვა, თამარმა შეძლო ლიხთ-იმერელ დიდებულთა ინტერესების საპირისპიროდ სამეფო კარზე შემოეყვანა ახალი ვაზირი - ამირსპასალარი ზაქარია, რომელიც წარმოადგენდა საქართველოს ახალ აღმოსავლურ ტერიტორიებს. სამეფო კარზე დაანაწურა ამავე წარმოშობის ივანე მსახურთუხუცესი. ამან დიდი უკმაყოფილება გამოიწვია „ძველი დიდებულებისა“ (ლიხთ-იმერლებს ახლა ტაო-კლარჯელი დიდებულებიც შეუერთდნენ, რადგანაც აფხაზეთი და „ქართველთ სამეფო“ (ტაო-კლარჯეთი) იყო ერთიანი საქართველოს ძველი პოლიტიკური დერიტა). ეს უკმაყოფილება გამომჟღავნდა გიორგი რუსის ცნობილი აჯანყებით, რაც, ფაქტობრივად, „ძველი სამეფოს“ დიდებულების აჯანყებას წარმოადგენდა. „უნდა ვიფიქროთ, რომ აჯანყებულნი უკმაყოფილონი იყვნენ იმ გარემოებით, რომ პოლიტიკური ცენტრის აღმოსავლეთში გადატანით ლიხთ-იმერეთი და მესხეთი ნაკლებად იყვნენ ყურადღების ცენტრში, ვიდრე ქართლ-კახეთ-სომხეთი. ახალი ქვეყნების შემოერთებასთან დაკავშირებით, პოლიტიკური ცენტრის აღმოსავლეთში გადატანით, გამარჯვებათა შედეგები აღმოსავლელ არისტოკრატიას უფრო ხვდებოდა. ისინი უფრო მისანდონიც იყვნენ (ახალი არისტოკრატია) და უფრო დაინტერესებულნიც (დამარცხება თუ გამარჯვება მათ სასიცოცხლო ინტერესებს უშუალოდ ეხებოდა). ბუნებრივია, რომ მათ სასახლეში თანდათან დაიკავეს უმაღლესი ადგილები, საყმო და სახარაჯო ქვეყნები. „ძველი სამეფოს“ არისტოკრატია შეურაცხყოფილი რჩებოდა და ახლის მიმართ სამტროდ განეწყობოდა...“⁴⁴.

როგორც ითქვა, „ძველი სამეფოს“ დიდებულთა მხარდაჭერით უნდა მიეღო მიქაელს ჭყონდიდელ-მნიგნობართუხუცესობა. ამ და სხვა მიზეზების გამოც კათალიკოსი მხარს უჭერდა ძველი სამეფოს დიდებულებს. ცხადია, სამეფო კარზე მონოფიზიტი ამირსპასალარის ამალღებით მართლმადიდებლური ეკლესია კმაყოფილი არ იქნებოდა. ამიტომაც, „ეკლესიის მესაჭენიც კი კათალიკოსის მოთავეობით განდგომილთ უჭერდნენ მხარს. უეჭველია, ეს მოვლენა ვარდან დადიანის პირადი გავლენით არ აიხსნება და მას ზოგადი და საკმაოდ ღრმა მიზეზი აქვს. საინტერესოა, რომ ახლად აღზევებულლებში არავინ იმერელი არაა და ყველანი „ჰომო ნოვუს“-ები („ახალი კაცები“) აღმოსავლეთ საქართველოდან არიან ...“⁴⁵.

ნ. ბერძენიშვილის აზრით, მიქაელ კათალიკოსი „მოთავე ჩანს იმ ურეაქციონერესი წრისა, რომელთაც თამარის მეორედ კურთხევისას გაფიცვით, რუსის განდგომილებით გამოამჟღავნეს თავისი ზრახვები“⁴⁶.

აქ საფიქრებელია ის, რომ როგორც კათალიკოსი, ისე „ძველი სამეფოს“ დიდებულები, გრძნობდნენ, რომ ახალი პოლიტიკით თამარს და მის სახელმწიფოს შეიძლებოდა მოსვლოდა დიდი პოლიტიკური მარცხი. მართლაც, ნ. ბერძენიშვილის აზრით, ეს ასე მომხდარა და ამიტომაც ლაშა-გიორგი ცდილობდა ამ პოლიტიკური მარცხის გამოსწორებას – „ლაშა-გიორგი ცდილობს თამარის დროის პოლიტიკური მარცხი ცენტრალური ხელისუფლებისა გამოასწოროს“⁸⁷.

„ხანგრძლივ ბრძოლაში სამეფო ხელისუფლებასა და მსხვილ საგვარეულო არისტოკრატიას შორის ეს უკანასკნელი ერთგვარად თითქოსდა გამარჯვებული გამოვიდა. თამარმა დათმო. ამიერიდან სამეფო ხელისუფლება იძულებული იყო, მაგალითად, მონაპირეებისათვისვე ებოძებინა ხოლმე „წყალობად თურქთა ბატონობისაგან განთავისუფლებული ქვეყნები...“⁸⁸. განთავისუფლებული ქვეყნების დიდი წილი და ქვეყნის სამმართველო აპარატის სადავეების მეტი წილი მხარგრძელების ხელში მოექცა. ამ პოლიტიკის შედეგს, ალბათ, წინასწარ ჭკრეტდნენ როგორც ლიხთ-იმერელი „ძველი სამეფოს“ დიდებულები, ისე ეკლესიის ზოგიერთი იერარქი, მაგრამ ყველაფერი ექვემდებარებოდა ობიექტურ მიზეზებს. შესაძლოა, „ძლიერ მეფეს“ დროებით შეეჩერებინა ეს პროცესი, მაგრამ საბოლოოდ, ალბათ, ვერ შეაჩერებდა. „თამარის დროს კი დიდებულები იმარჯვებენ, მეფის საქმიანობას კონტროლს უწევენ და ქვეყნის შიგნით მძლავრ ძალას წარმოადგენენ“⁸⁹. ამიტომაც, როცა ლაშა-გიორგიმ თავისი „სიძლიერე“ გამოამჟღავნა, მას გაბატონებულმა დიდებულებმა, განსაკუთრებით კი მხარგრძელებმა, სასტიკი წინააღმდეგობა გაუწიეს – „ლაშა-გიორგი იყო ცენტრალისტური ტენდენციებისაკენ მიდრეკილი ადამიანი, რომელმაც, თუმცა დროებით, მაგრამ მაინც სცადა ერთგვარი რევანში დიდგვაროვანთა პოლიტიკურ წრეებზე, რომელნიც ცენტრალურ ხელისუფლებასთან მიმართებაში ძალიან იყვნენ განდიდებულნი. გიორგი-ლაშას თავის დიდებულების წინააღმდეგ ერთგვარი შინაპოლიტიკური ომი აქვს გაჩაღებული. ეს, შეიძლება, განძის კედლებთანვე შევამჩნიოთ, როცა ლაშა-გიორგი ივანე ათაბაგისა და სხვა სამხედრო ხელისუფალთა გვერდის ავლით განძის გარშემოვლას იწყებს. თამარის დროს უმთავრესად ერთი და იგივე სახლების წევრები სჩანან და აი, ახლა სწორედ ეს წრე უტყვეს ლაშას და ემუქრება კიდევ, რომ ლაშქარსა და სამეფო კარსაც მიატოვებს. ლაშამ განიშორა სანატრელი დედის ვეზირები: „თავადნი საქართველოსნი, ფრიად მწუხარენი იყვნეს და უმეტეს ივანე ათაბაგი და ვარამ გაგული ზაქარიას-ძე განუყენებოდნენ დარბაზს ყოფისაგან... არა თავს ვიდებთო... შენს მეფედ ყოფასა...“

ოპოზიციონერებს სურთ, მეფემ მათი განზრახვისა და თათბირის გარეშე არაფერი გააკეთოს. თამარის ძეს სურდა, აღედგინა დავით აღმაშენებლისა და მისი უახლოესი მემკვიდრის დროინდელი მძლავრი სამეფო ხელისუფლება...“⁹⁰.

ლაშა სასტიკად დაამარცხეს აღზევებულმა დიდებულებმა: ათაბაგმა და სხვა მხარგრძელებმა. მათ ამ დროს ისეთივე მეთოდები უხმარიათ ბრძოლისა, როგორიც – გი-

ორგი რუსის დროს. მეფეს სახელი გაუტყხეს. ის სხვა დიდებულების, ხალხის, მორწმუნეების თვალში უნებისყოფო და ამორალურ ადამიანად წარმოადგინეს. ლაშა ახალგაზრდა გარდაიცვალა. ამავე ძალას არა ძლიერი მეფის, არამედ შედარებით სუსტის დროს შეეძლო მხრების გაშლა და ასპარეზის ხელში ჩაგდება. მათ რუსუდანი გააბეფეს. მათთვის ქალი-მეფე იდეალს წარმოადგენდა, რადგანაც მას არ შეეძლო ლაშქრის მეთაურობა, მხედართმთავრობა, რაც აუცილებლად ესაჭიროებოდა შუა საუკუნეებში აღმოსავლეთის ქვეყნის მეფეს. სწორედ მეფე - მხედართმთავარი იყო ძლიერი მეფე, რომელიც თავის ირგვლივ ძალზე აღზევებულ დიდებულებს ვერ ჰგუობდა. ამიტომ რუსუდანს ივანე ათაბაგი კარგად შეეწყო. მაგრამ საქმემ უჩვენა, რომ საქართველოს მომავლისათვის ივანე ათაბაგი და, საერთოდ, ათაბაგობის ინსტიტუტი უსარგებლო და მავნეც კი იყო (ეს მოგვიანებით მესხეთის გათათრებულმა ქართველმა ათაბაგებმაც კარგად უჩვენეს).

მაშასადამე, საფიქრებელია, რომ ვითარება ასე განვითარდა: თამარის გამეფებისას პოლიტიკური ჰეგემონობა სცადეს ლიხთ-იმერეთის (აფხაზეთის) დიდებულებმა. ისინივე იყვნენ დაინტერესებულნი ძალაუფლების ერთ ხელში, კათალიკოს-მწიგნობართუხუცესის ხელში მოქცევით. მაგრამ ეს მიუღებელი აღმოჩნდა სხვა პარტიისათვის. ყუთლუ-არსლანმა ამ ხელისუფლების ხელმწიფის კარიდან გამოტანისათვის იზრუნა. თამარმა ისარგებლა ამ ორ ძალას შორის წინააღმდეგობით - სამმართველო ხელისუფლება გაუყო ორ ვაზირს. შემოიყვანა აღმოსავლელი ხელისუფალი, ამირსპასალარი მონოფიზიტი. ასეთი მდგომარეობა კვლავ მიუღებელი აღმოჩნდა აფხაზი და მესხი დიდებულებისათვის. მათ შექმნეს გიორგი რუსის პარტია და სასახლეში ადგილის დაჭერას შეეცადნენ. თამარმა დაამარცხა ისინი, სასახლეში აღმოსავლელი დიდებულები (განსაკუთრებით, მხარგრძელები) გაბატონდნენ. საბოლოო ჯამში ლიხთ-იმერელი დიდებულების ნაცვლად საქართველოს მეფის კარზე სრულიად საქართველოს - მართლმადიდებელ-მონოფიზიტმა წარმომადგენლებმა მოიყარეს თავი.

„საქართველოს სამეფო გვარის მეფეებს, როცა მთელი კავკასია დაპყრობილი ჰქონდათ და შეერთებული, ეროვნული სახელმწიფოს მბრძანებლებად ითვლებოდნენ, სამეფო საყდარიც ტფილისში იყო გადმოტანილი, მაშინაც კი მათ საზოგადოდ „აფხაზთა მეფეებს“ ეძახდნენ. სხვათა შორის, არაბთა და სპარსთა ისტორიკოსებიც“⁶¹, მაგრამ თამარის საქართველო სინამდვილეში უკვე პოლიტიკურად აღარ წარმოადგენდა ლიხთ-იმერეთის სამეფოს, არამედ ეს იყო სრულიად საქართველო, რომლის მართვაში მისი ყველა კუთხის წარმომადგენელი მონაწილეობდა. ეტყობა, მაშინდელ საზოგადოებას კარგად ახსოვდა, რომ სრულიად საქართველოს მეფეები თავდაპირველად მხოლოდ აფხაზთა მეფეები ბრძანდებოდნენ“⁶². თამარს არ შეეძლო, საქართველოს მხოლოდ ერთი კუთხის დიდებულებისათვის მიეცა უზენაესი უფლებები, ის საქართველოს ყოველი კუთხის წარმომადგენელს აწინაურებდა. საქართველო კი მაშინ უკვე სომხეთის პროვინციებსაც ერქვა. მონღოლებმაც საქართველოს, ანუ „გურჯისტანის“

სამეფოში შემავალ ტერიტორიებად სცნეს ყოფილი ანისის სამეფოს მიწები. ამას მიუთითებს სხვა უამრავ წყაროსთან ერთად ანისის სპარსული წარწერაც, საიდანაც ჩანს, „საქართველოში“ რა სახის გადასახადები მოქმედებდა³³. შეიძლება, ათაბაგობის ინსტიტუტის შემოღებით თამარმა საქართველოს უმტიკივნიულოდ შემოუერთა სომხური მიწები, მაგრამ ათაბაგებმა საქართველოსთვის „ჭყონდიდობა“ ვერ შეძლეს.

თამარი — წმიდა კეთილმსახური მეფე

დავით აღმაშენებელმა თურქ-სელჯუკები ამიერკავკასიიდან განდევნა, სომხეთისა და შირვანის დიდი ნაწილი გაათავისუფლა და შემოუერთა საქართველოს სახელმწიფოს. ამ დროის საქართველო გადაფენილი იყო „ნიკოფსითაგან დარუბანდისა ზღვამდე და ოვსეთიდგან სოურად და არეგანამდე“⁴⁴. ქვეყანა, დავითის ანდერძის თანახმად, შედგებოდა „მამული“ და „ახლად მოგებული“ მხარეებისაგან. დავითი მიიჩნევს, რომ ქვეყნის გაფართოებაში ღვანლი მიუძღოდა არა მარტო მას, არამედ საქართველოს სამეფოს დიდებულებსა და წარჩინებულებს: „კათალიკოსთა, ეპისკოპოსთა, ერისთავთა და ყოველთა შეწყალებულთა“, რადგანაც თავის ძეს, ახალ მეფეს, უანდერძა — „მეფობაჲ, მამული და ახლად მოგებული, ღვანლითა ჩემითა და თქვენითა: ნიკოფსითგან ზღვამდე და ოვსეთითგან არეგანამდე“, ხოლო ამ „თქვენში“ დავით მეფე გულისხმობს მათ, რომელთაც „უბრძანებს“ ანდერძის დაცვასა და აღსრულებას არსენი ბერის პირით: „...თქვენ, ყოველთა დიდებულთა და წარჩინებულთა სამეფოჲსა მისისათა: კათალიკოზთა, ეპისკოპოსთა, ერისთავთა და ყოველთა შეწყალებულთა“⁴⁵.

საყურადღებოა, რომ აქ, ისევე როგორც სხვა ძველ წყაროებში, „კათალიკოზი“ მრავლობით რიცხვში მოიხსენება — „კათალიკოზთა“, რადგანაც იგულისხმებიან ქართლისა და აფხაზეთის კათალიკოსები.

„განთავისუფლებულ ქვეყნებს დავითი უშუალოდ იერთებდა, სამეფოდ იპყრობდა. აკად. ნ. ბერძენიშვილის მართებული შენიშვნით, დავითს უთუოდ თავისი საგარეო პოლიტიკა ჰქონდა მხედველობაში, როცა წერდა: „სხვათა სოფლისა კიდეთა ვეძიებ დაპყრობად... ბოროტად გარდავჰხედ საზღვართა და შევეპრთე სახლი სახლსა და აგარაკი აგარაკსა და უუძღურესთა მიჰვხვეჭე ნაწილი მათი და ვილუნიდ უმეზობლობასა, ვითარმცა მარტომ ვმკვიდრობდ ქვეყანასა ზედა“ („გალობანი სინანულისანი“). როგორც ჩანს, „ყმადნაფიცობას დავითი არ იწყნარებდა და მან, მართლაც, არაერთი „სახლი“ „შერთო“ თავის „სახლს“. დავითმა დაიპყრო ჰერეთ-კახეთის სამეფო, ლორეს სამეფო, ანისის სამეფო, შირვანის სამეფო და ყველგან თავისი მოხელეები „დასახა“, მაგრამ დავითის ამგვარ საგარეო პოლიტიკას XII ს-ის მეორე მეოთხედში უკვე გამგრძელებელი აღარ აღმოაჩნდა. ყმადნაფიცობას, რომელსაც დავითი ასე უარყოფდა, თანდათან ისევ ეხსნებოდა გზა, განსაკუთრებით კი თამარის დროიდან (1178-1213).

თამარის საგარეო პოლიტიკა არსებითად განსხვავდებოდა დავით აღმაშენებლისა და გიორგი III-ის საგარეო-პოლიტიკური გეგმისაგან და ეს, ამ ორ პოლიტიკურ გეზს შორის არსებითი სხვადასხვაობა, როგორც აკად. ნ. ბერძენიშვილმა მიუთითა, საგანგებოდ ხაზგასმულია თვით თამარის ისტორიკოსის, ბასილი ეზოსმოდღერის მიერ. მისი სიტყვით, თამარი, წინააღმდეგ დავით აღმაშენებლისა, „არა იღუნოდა უმეზობლობასა, არცა შერთვიდა სახლსა სახლსა ზედა, არცა აგარაკსა აგარაკსა ზედა უცხოსა, არამედ თვისი მამული ძველი კმა იყო, რათა არა უსამართლოდ ჰგონონ და მიმხვეჭე-

ლად... შორს განიოტა ნურბლისა მსგავსი ვერ მაძღრისობა. ბჭედ ჯდა შორის თავისა თვისისა და მეზობელთა მეფეთა“. თამარმა, ამავე ისტორიკოსის სიტყვით, არათუ მოშალა მეზობლები და შეუერთა „სახლი სახლსა ზედა“, არამედ პირიქით, „რაოდენნი დაგლახაკებულნი მეფენი განამდიდრნა, რაოდენთა მიმძღაერებულთა უკუნ სცა სამეფო თვისი, რაოდენნი განდევნილნი სამეფოდვე თვისად კვალად აგნა... და ამის მონამე არს სახლი შარვანშეთი და დარუბანდელთა, ლუნძთა, ოვსთა, ქაშაგთა, კარნუქალაქელთა და ტრაპიზონელთა“. არა უშუალოდ შემოერთება, მიმხვეჭელობა და „ნურბლისა მსგავსი ვერ მაძღრისობა“, არამედ დამორჩილება, მაგრამ თავისუფლადვე ყმადნაფიცობის პირობით დატოვება, მფარველობა. საქართველოს სამეფოს საგარეო პოლიტიკური გეზის ასეთი რადიკალური ცვლილება დავით IV-დან თამარის დრომდე, ცხადია, გამონწვეული იყო იმ მძიმე ბრძოლებით, რასაც სამეფო ხელისუფლება აწარმოებდა დიდგვარიანთა წინააღმდეგ...⁹⁶.

დავით მეფე „გალობანი სინანულისანში“ ასე წერს: „სოლომონისასა ნურბლისა მსგავსად ვერ მაძღარი სხვათა სოფლის კიდეთა ვეძიებ დაპყრობად... ბოროტად გარდავჭხედ საზღვართა და შევპრთე სახლი სახლსა და აგარაკი აგარაკსა და უუძღურესთა მივხვეჭე ნანილი მათი და ვიღვნიდ უმეზობლობასა, ვითარმცა მარტომ ვმკვიდრობდ ქვეყანასა ზედა“, დავითი ინანიებს თავის მოქმედებას: სხვა ქვეყნების შემოერთებას, თავისი სამეფოს საზღვრებს გარეთ გასვლას, „სახლის სახლზე“ და „აგარაკის აგარაკზე“ შერთვას, რომ უძღურ „სახლებს“ მათი კუთვნილი ნანილი წაართვა, რომ უმეზობლობისათვის იღვწოდა, თითქოსდა ეს ქვეყანა მხოლოდ მისი სამკვიდრებელი იყო.

აქ „სახლების“ ქვეშ იგულისხმება საქართველოს მეზობელი ქვეყნების სამეფო სახლები, მმართველი ოჯახები. მაგალითად, შირვანის ქვეყანას მართავდა „შარვანშას სახლი“, ანისის სამეფოს – „შაჰანშას სახლი“ და ა.შ.

როგორც ითქვა, დავითმა თავის სამეფოს შემოუერთა ყოფილი ჰერეთ-კახეთის სამეფო, ლორის სამეფო, ანისისა და შირვანის სამეფოები. ცხადია, ამის გამო ამ სამეფოების „კანონიერმა“ სამეფო ოჯახებმა, ანუ სახლებმა სამეფო უფლებანი დაკარგეს, „მაგრამ რადგანაც ამ დროს სამეფო „სახლების“ „კანონიერი უფლებანი“ ისევე ხელშეუხებლად ითვლებოდა, როგორც საკუთრების უფლება, ამიტომაც ამ „სახლებისათვის“ სამეფო უფლების ჩამორთმევა სინანულის საგნად იქცა ქრისტიანი მეფისათვის.

რა თქმა უნდა, ქრისტიანი მეფის ნება ორადაა გაყოფილი: ერთი მხრივ, როგორც სახელმწიფო მოღვაწე, ვალდებულია საქართველოს ისტორიული მიწა-წყალი გააერთიანოს, მაშასადამე, კახეთ-ჰერეთის თუ ლორეს სამეფოები გააუქმოს, მეორე მხრივ, ის როგორც ქრისტიანი, გრძნობს, რომ ამით ის „ბოროტებას“ სჩადის ამ ახლად შემოერთებული სამეფოების მმართველი ოჯახების (სახლების) მიმართ, ამწარებს მათ, ართმევს თავის უფლებას, ქონებას, მეფობას. მეფე განსაკუთრებით მაშინ ნუხს, როცა სუსტ, უძღურ „მეფებს“ წაართმევს „მის ნანილ“ სამეფოს („უუძღურესთა მივხვეჭე ნანილი მათი“). უნდა ითქვას, რომ საქართველოს გაერთიანების შემდეგ დავით მეფე

თუ არ გაათავისუფლებდა მეზობელ ქვეყნებს, მაშინ მათ დაიჭერდნენ თურქები და აქცევდნენ პლაცდარმებად მისი სამეფოს წინააღმდეგ.

თამარ მეფეს კი დავით აღმაშენებლის პოლიტიკა შეუცვლია. მას განთავისუფლებული ქვეყნები უშუალოდ კი არ შემოუერთებია თავისი სამეფოსათვის, არამედ ისინი ყმადნაფიც ქვეყნებად უქცევია. ამით ამ ქვეყნების სამეფო „სახლებისათვის“ სამეფო უფლებანი შეუნარჩუნებია, უფრო მეტიც, „დაგლახაკებულნი“ მეფეები გაუმიდრებია, ზოგიერთისათვის სამეფო, ხოლო სამეფოდან განდევნილთათვის მეფობა დაუბრუნებია. „ამის მონამე არს სახლი შარვანშეთი, და დარუბანდელთა, ლუნძთა, ოფსთა, ქაშაგთა, კარნუქალაქელთა და ტრაპიზონელთა“. ეს „სახლები“ თამარის დროინდელი სახელგანთქმული ომებით იყო შემომტკიცებული. ყველაფერი ამის შედეგი იყო, ბასილი ეზოსმოდღერის სიტყვით, თამარის დროის საქართველოს სამეფოს საზღვრის ორჯერ გაფართოება შედარებით იმასთან, „რომელნი მას დახვდეს“: „გარნა ლომი ბრჭალთაგან საცნაურ არს და თამარ საქმეთაგან... მერმე ცნას ერაცამდის ქვემოთ მისგან დადებული ხარაჯა“⁹⁷.

მაგრამ თამარის მოღვაწეობის დასახასიათებლად მთავარია არა მისი საგარეო თუ საშინაო პოლიტიკური მიღწევები, არამედ მისი სახელმწიფოს გასაოცარი ჰუმანურობა, კაცთმოყვარეობა. რუსთაველის ეპოქის ჰუმანიზმი თამარის სახელმწიფოსა და საზოგადოების ჰუმანიზმს ეფუძნებოდა, ხოლო ის, თავის მხრივ, საფიქრებელია, დავით აღმაშენებლის სულიერ მემკვიდრეობას წარმოადგენდა (იგულისხმება დავითის მიერ თავისი მოღვაწეობის პოლიტიკურ-ქრისტიანული შეფასება ანდერძებსა და „გალობანი სინანულისანში“).

დავით აღმაშენებლის ანდერძი არ იყო დამალული, ანდა დაფარული მისი შემდგომი თაობებისათვის. ის საყოველთაოდ ცნობილი იყო, უფრო მეტიც, მისი აღსრულება ქართველ სახელმწიფო მოღვაწეებს თავიანთ მოვალეობად მიაჩნდათ, განსაკუთრებით, თამარ მეფეს. ამას მიუთითებს ის, რომ თამარის ისტორიკოსი ბასილი ეზოსმოდღვარი სწორედ ამ ანდერძს იღებს საზომად თამარის ღვაწლის შეფასებისათვის.

დავითი თავის ანდერძში გამოთქვამდა ნუხილს მისი სახელმწიფო სისტემის ტოტალიტარიზმის გამო, მაგრამ იქვე მიუთითებდა, თუ სახელმწიფოს მეთაურის როგორი მოქმედება იყო მორალური, ქრისტიანული. თამარის ისტორიკოსი დავით მეფის სწორედ ამ თეორიას ეყრდნობა და აცხადებს, რომ თამარის პოლიტიკა იყო აღსრულება დავით აღმაშენებლის ანდერძისა. მაგალითად, თუკი დავითმა „შერთო სახლი სახლსა“, მაგრამ შემდეგ სინანული გამოთქვა ამის გამო, თამარმა აღარ გაიმეორა დავითის ეს პოლიტიკა და „არ შერთო სახლი სახლსა“ (ბასილის სიტყვებია). ცხადია, ეს ყოველივე ქრისტიანობის სფეროს განეკუთვნებოდა. თამარმა იმით, რომ „არ შერთო სახლი სახლს“, აღასრულა ის იდეა, რაც დავითმა გამოთქვა თავის „სინანულში“. მაშასადამე, ამ და სხვა შემთხვევაშიც თამარის კაცთმოყვარეობის ერთ-ერთი საფუძველი დავითის ღრმა ქრისტიანობაა.

როგორც ითქვა, რუსთაველისა და მისი ეპოქის ჰუმანიზმი ეფუძნებოდა ქართული საზოგადოებისა და ქართული სახელმწიფოს ჰუმანიზმს (ჩვენ „ჰუმანიზმის“ ქვეშ განზოგადებულ ქრისტიანულ კაცთმოყვარეობას ვგულისხმობთ). ჩამოვთვალოთ თამარის სახელმწიფოს ჰუმანიზმის დამადასტურებელი რამდენიმე მაგალითი: 1. თამარის დროის საქართველოში არსებობდა არა მარტო „რჯულთშემწყნარებლობა“, არამედ აღმსარებლობის, ე.წ. „სინდისის“ თავისუფლება (იხ. ქვემოთ). 2. ენიჭებოდა პატარა ხალხებსა და დამორჩილებულ ქვეყნებს ეროვნულ-ადმინისტრაციული თავისუფლება. 3. არსებობდა მკაცრი სასჯელებისა და სიკვდილით დასჯის გაუქმებისაკენ სწრაფვა.

დავითმა გააერთიანა თავისი სამშობლო. მის სახელმწიფოს შეეძლო კიდევ უფრო გადაენია თავისი საზღვრები, გაბატონებულიყო სხვა ხალხებზე, მაგრამ დავით აღმაშენებელმა მკაცრი უარყოფითი შეფასება მისცა ასეთ მოქმედებას. ასეთი ქმედება – „წურბლისა მსგავსი ვერ მაძლრობა“, სხვა ქვეყნების „კიდეთა დაპყრობის ძიება“ საზღვრებზე „გარდახდომა“, სხვათა მიწების (აგარაკის აგარაკსა ზედა) „შერთვა“, უმეზობლობის ნადილი და სხვა, იწვევდა მისი ხალხის ცოდვის გზაზე დაყენებას. „ვაცოდვე ერი ჩემი ვითარცა მეფეთა მისთა – ისრაელი“ („გალობანი“).

დავით მეფემ ამ სახით თეორიულად უარი განაცხადა, თანამედროვე სიტყვებით რომ ვთქვათ, დიდმპყრობელობაზე, იმპერიალიზმზე, სხვისი მიწების მიტაცებასა და სხვათა დაპყრობაზე. თამარმა, როგორც პოლიტიკურმა მოღვაწემ, პრაქტიკულად განახორციელა დავით მეფის ეს თეორია. სხვათა შორის, დავითის აზრით, სხვათა მიწების „მიჰხვეჭა“ თვით ერისათვის იქნებოდა საზიანო. ამით ცოდვაში ჩავარდებოდა ერი („ვაცოდვე ერი ჩემი“). მაინც უნდა ითქვას, რომ დავითისა და თამარის ჰუმანიზმს საფუძვლად ედო კაცთმოყვარე ბუნება ქართველი ადამიანისა (ეს კაცთმოყვარეობა მასში ქართული ეკლესიის მეცადინეობით იყო დანერგილი, რომელმაც შეძლო გაეთავისებინა ქართველი ადამიანისათვის ქრისტიანობა, ექცია ქართველი ადამიანის სულის ნაწილად ქრისტიანული მორალი და ზნეობა).

დავითამდე და თამარამდე, წინა საუკუნეებში, ერი თვითონ იყო სხვა ერების აგრესიის ობიექტი. მისი მთლიანი ძალისხმევა იმ დროს მიმართული იყო თავისუფლების მოპოვებისა და გაერთიანებისაკენ, მაგრამ როგორც კი ერმა შექმნა ერთიანი, მძლავრი, კავკასიის მასშტაბით უძლიერესი სახელმწიფო, მან უარი განაცხადა სხვათა დაპყრობა – ასიმილაციაზე, გამოამჟღავნა უდიდესი შინაგანი სითბო და სიყვარული, კაცთმოყვარეობა. ეს იყო თამარის სახელმწიფო პოლიტიკა, რომელიც, როგორც ითქვა, დავითის ჰუმანიზმს ეფუძნებოდა.

შუა საუკუნეებისათვის ამგვარი ქმედება არაჩვეულებრივია.

თუ გადავხედავთ ძველი მსოფლიოს სახელმწიფოთა პოლიტიკას, სხვა სურათს დავინახავთ, უძველესი დროიდან XX საუკუნემდე და თითქმის დღემდე. ძველი ხელმწიფეები იმით ამაყობდნენ, თუ რამდენი ქვეყანა დაიპყრეს, დანაგრიეს, მოსპეს, არც რომისა და ბიზანტიის იმპერატორები იყვნენ გამონაკლისნი, აზიურ თურქულ-სპარ-

სულ სახელმწიფოებზე რომ არაფერი ვთქვათ. თვით XIX საუკუნის „განათლებული“ სახელმწიფო მოღვაწეებიც ასევე იქცეოდნენ.

„...თავისუფლებითსა ცხოვრებასა ამის მიერ იყვნეს და მტერთაგან უზრუნველობასა“⁹⁸.

თამარი თითქოსდა ახალი დროის ენციკლოპედიისტებისა და ფრანგი განმანათლებლების იდეებს ახორციელებს, მაგრამ თამარი მათზე 400 წლით ადრე ცხოვრობდა. სიკეთე და სამართლიანობა, გონიერების ზეობა, მოქალაქეთა თანასწორობა ეროვნებისა და რელიგიური კუთვნილების მიუხედავად (ასე იყო თამარის კარზე, სადაც ქურთი თუ ქართველი, მონოფიზიტი თუ დიოფიზიტი თანაბარი უფლებით სარგებლობდა). ეს დამახასიათებელი იყო თამარის პოლიტიკისათვის, ის ეფუძნებოდა ქრისტიანული სარწმუნოების მიერ ქადაგებულ კაცთმოყვარეობას.

თამარის ამ ჰუმანიზმს გასაოცარი სიყვარულით უპასუხეს არაქართველმა ხალხებმა. თამარი უყვარდა არა მარტო ქართველ ერს, არამედ კავკასიის (განსაკუთრებით, მთიანეთის, ჩრდილო კავკასიის) ხალხებს. ისინი საუკუნეთა მანძილზე აქებდნენ თამარს, უძღვნიდნენ ლექსებს, სიმღერებს, ლეგენდებს. მათში ჩაქსოვილი იყო მხოლოდ და მხოლოდ წრფელი სიყვარული (სხვათა შორის, აღსანიშნავია, რომ სიყვარული მეფე ქალის მიმართ გაუგებარი აღმოჩნდა XIX საუკუნეში შემოსული ცარიზმის მოხელეებისათვის. მათ მაშინვე თავიანთი შინაგანი დაცემული ზნეობის შესაბამისად გაიგეს ეს და შემდეგ ლექსებსა და მოთხრობებში თამარის „სიყვარული“ წარმოადგინეს, როგორც არაზნეობრივი).

თამარი ზრუნავდა ადამიანების საყოველთაო კეთილდღეობისათვისაც. მის სამეფოში დიდი სიმდიდრე დაგროვდა, მაგრამ ეს სიმდიდრე არა მხოლოდ საზოგადოების ერთ ნაწილს ეძლეოდა, არამედ ღარიბებსაც: „ხოლო გლახაკათვის განეჩინეს სარწმუნონი ზედამდგომელნი და ყოვლისა სამეფოსა მისისა შემოსავალნი, რაცა იყო შინათ და გარეთ, ყოვლისა ნაათალი გლახაკთა მიეცემოდა დაუკლებელად ერთისა ქრთილისა მარცვლამდეცა“⁹⁹.

ე.ი. სახელმწიფო შემოსავლის მეათედს აძლევდა ღარიბ ფენას. დოვლათის ამ განაწილებას მკაცრად იცავდა და აკონტროლებდა ნდობით აღჭურვილი ზედამხედველი-მოხელენი – „სარწმუნონი ზედამდგომელნი“. აღსანიშნავია, რომ ქართული სახელმწიფოსათვის შემოსავლის მეათედის გადაცემა ღარიბებისათვის ტრადიციული იყო დავით აღმაშენებლამდეც. მაგრამ თამარი, ისევე როგორც დავით აღმაშენებელი, არა მარტო სახელმწიფო ქონებას გადასცემდა ღარიბებს, არამედ პირად ქონებასაც, თავისი შრომით შექნილსაც: „...თვისითა ხელითა ამასცა შერებოდა, რომელ მის დღისა საქამაძი მისი ფას – რაოდენ დღივ შეჭამის, ხელით საქმარი მისი განყიდის და ეგოდენ ფასი გლახაკთა მისცის... არა სამეფოდ შემოსავალთაგან“. საინტერესოა, რომ თამარი პირად ქონებას განარჩევს სახელმწიფო ქონებისაგან. ჩვეულებრივ ფეოდალურ ქვეყანაში ასეთი გარჩევა არაა ჯერ კიდევ“¹⁰⁰.

თამარის დროის სამეფოში „აუარებელი სიმდიდრე მოდის. ყველა ალივსო მით და ამავე დროს მეფის მთავარი საზრუნავი (ყოველ შემთხვევაში, მემატინანე მის ამ მოქმედებას აქცევს მთავარ ყურადღებას) არის წყალობა ობოლთა და გლახაკთა. როგორ ტრაფარეტულად არ უნდა მივიღოთ ეს გამოთქმა მემატინანის მიერ, სულ ერთია, ამ გამოთქმის რეალურ შესატყვისობას ვერ უარვყოფთ, რადგან ამას მონმობს არა ერთი, არამედ ყველა მემატინანე“¹⁰¹.

მეფემ „მრავალნი გასცა ობოლთა და გლახაკთა ზედა და ეკლესიანი აღავსნა სიმდიდრითა და ლაშქართა ზედა გაყო საჭურჭლე“¹⁰², ე.ი. მეფე სიმდიდრეს უყოფს ეკლესიებს, ქვრივ-ობლებსა და ლაშქარს.

თამარს მდიდარნი და გლახაკნი ერთნაირად დასტიროდნენო. საინტერესოა: მემატინანემ იცის, რომ მდიდარსა და გლახაკს სხვადასხვანაირი განწყობილება აქვს მეფისადმი და ჩვეულებრივ არა „სწორობით“ შეინუხებენ თავს მეფის სიკვდილის გამო და თუ თამარის სიკვდილის გამო: „მთავარნი იცემდეს პირთა, გლახაკნი იტყებდეს თავთა“, ეს განსაკუთრებული აღნიშვნის ღირს მოვლენად მიაჩნია.

თამარმა „სახელმწიფო დახმარების სისტემა შემოიღო თავისთავად მეტად საინტერესო სახელმწიფოებრივი აქტი. გლახაკთ ნაათალი ახალი ამბავი არ იყო კულტურულ აღმოსავლეთში, მაგრამ მას ახდევინებდნენ ყველას. აქ კი ეს საქმე თვით სახელმწიფო ორგანიზაციას აუღია თავზე და საკუთარი შემოსავლიდან იხდის მას. ეს უკვე სახელმწიფო დაზღვევაა და მონმობს, როგორც ქვეყნის ორგანიზაციულ (და კულტურულ) მომნიშვნებას, ისე გლახაკთ საკითხის მეტისმეტ სერიოზულობას (გლახაკთ ნაათალი ბაგრატი I-მა შემოიღო IX საუკუნეში. იხ. გრ. ხანძთელი)“¹⁰³.

ნ. ბერძენიშვილი იძულებულია, თამარის მიერ ხორცშეხსნული, რეალიზებული ჰუმანიზმის გადმოცემის დროს გამოიყენოს ის ტერმინები, რომელიც თანამედროვე ყველაზე განვითარებულ სახელმწიფოებში იხმარება – „სახელმწიფო დახმარება“, „სახელმწიფო დაზღვევა“ და სხვა. ესეც მონმობს, თუ ქრისტიანული კაცთმოყვარეობა რა სიმაღლეზე აუყვანია ქართველ ერს წარსულში.

თამარის პოლიტიკის შედეგად „გააზნაურდეს ქვეყანისა მოქმედნი და გადიდებულდეს აზნაურნი და გახელმწიფდეს დიდებულნი მეფობასა შინა ამისსა“¹⁰⁴. სწორედ ამის გამო „...უამთა მისთა არა იყო მიმძღავრებული, არცა მტაცებელი, არცა მეკობრე და მპარავი. იტყოდა, ვითარმედ: „მე ვარ მამა ობოლთა და მსაჯული ქვრივთა“.

„ობოლთა მამა“ დიდი თამარი მონყალე იყო თვით მის პოლიტიკურ მონინაალმდეგეთა და აჯანყებების მეთაურთა მიმართაც კი: „მონყალებისათვის კმა გეყავნ დადიანი ვარდან, გუზან, რომელნი თვალ-მრუმე ოდენ ყვეს, ბოცოს-ძე ბოცო და ამათნი მიმდგომნი დიდებულნი და აზნაურნი, რომელნი ჩანან შეწყალებულნი“¹⁰⁵.

მემატინანის სიტყვით, თამარმა გამოიჩინა გონიერების სიმშვიდე და მის დროს „...არცა თუ ტაჯგანაგი უბრძანა ვის სადმე კვრად“, არც „ასოთა მიღების“ სასჯელი გამოუყენებიათ. ე.ი. არც მათრახის ცემით და არც სხეულის ასოების მოკვეთით დაუს-

ჯიათ ვინმე. ეს წესი იმდროინდელ მსოფლიო პრაქტიკაში ყველგან გამოიყენებოდა. ამიტომაც უცხო ქვეყნიდან მოსულმა გიორგი რუსმაც გამოიყენა: „შეურაცხილნიცა კაცნი უბრალოდ გვემნა და ასოთა აღმოგდებითა ტანჯანა“¹⁰⁶. ამიტომაც მისი ასეთი ქმედება ქართველი საზოგადოებისთვის მოუთმენელი ყოფილა.

„დღეთა შინა თამარისათა არაჲინ გამოჩნდა მიმძლავრებული მეცნიერებითა მისითა, არცა ვინ დასჯილი, თვინიერ ძველისა სჯულისა, რომელი ძეს ავაზაკთა ზედა ძელსა ზედა ჩამორჩობა. თვით არცა ვის ღირსსა სიკვდილისა და არცა პატივისასა მიეხადა თანანადები, არცა-ვინ ბრძანებითა მისითა ასო მოკვეთილ იქნა, არცა სიბრმითა დაისაჯა, თვინიერ გუზანისა..., რომელსაც დავით მეფემ თვალები დანვა თამარის ნების გარეშე“¹⁰⁷.

მაშასადამე, თამარის დროს, ფაქტობრივად, მოისპო სიკვდილით დასჯა. სიკვდილით დასჯის ღირსნიც არ დაუსჯიათ სიკვდილით, ავაზაკთა გარდა. ესეც დიდი ჰუმანური წინადადგმული ნაბიჯია იმ დროის ქვეყნებთან შედარებით, მით უმეტეს, რომ სიკვდილით დასჯა თვით თანამედროვე ცივილიზებულ სახელმწიფოებში ახლახან აიკრძალა.

თამარის ჰუმანიზმის განსაკუთრებულ გამოხატულებად უნდა ჩაითვალოს მისი დამოკიდებულება არამართლმადიდებელთა რელიგიისადმი. თამარის დროს, როგორც ითქვა, ქართული სახელმწიფოს მიერ აღიარებული იყო არათუ რჯულშემწყნარებლობა, არამედ აღმსარებლობის თავისუფლება. ეს სრულიად გასაკვირი, საოცარი და ძნელად მისაღებია არათუ შუა საუკუნეებში, არამედ თანამედროვე ეპოქაშიც. თამარის საქართველოში აღმსარებლობის თავისუფლების არსებობის დამამტკიცებელი არა მარტო მაგალითები არსებობს, არამედ თამარის კარის მიერ განხორციელებული პოლიტიკური აქტიცა და სახელმწიფოს ცხოვრებაში მომხდარი მოვლენაც ამას ადასტურებს. უთუოდ აღმსარებლობის თავისუფლებით აიხსნება ის, რომ თამარის მთავრობაში მონოფიზიტებს (და არაქართველებსაც ნაციონალური შემწყნარებლობის გამო) ეჭირათ ძალზე მნიშვნელოვანი პოსტები. აღნიშნული პრინციპის ერთგულებით აიხსნება ის, რომ ქართველი კათალიკოსისა და მონოფიზიტი ამირსპასალარის დავისას ქართველი მეფე არ ჩაერია მათ კამათში. მან ნება მისცა სომეხთა კათალიკოსს, ჩამოსულიყო ქართველი მეფის კარზე და სრულიად თავისუფლად, ყოველგვარი შეზღუდვების გარეშე, ეკამათა ქართველ კათალიკოსთან სარწმუნოებრივ საკითხებზე. ჩამოეყვანა თავისი რჯულის საუკეთესო მცოდნე ვართაპეტ-ეპისკოპოსები და ჩაერთო ისინი ქართველ სამღვდელთაგან მძაფრ კამათში. სხვა მსგავსი მაგალითები, რომელნიც უამრავია საქართველოს სახელმწიფოს მიერ განხორციელებულნი საქართველოსა და მის ნაწილში – სომხეთში, დამადასტურებელია მონოფიზიტური სარწმუნოების შეუზღუდველობისა ქართული სახელმწიფოს მიერ. სინდისის თავისუფლებით, დაუსჯელობის სრული გარანტიის გამო, ბედავს მონოფიზიტი სარდალი ქართული ჯარებისა, ზაქარია ამირსპასალარი, განაცხადოს: მე არ შევერთვი ქართველ-

თაო, ე.ი. ქალკედონიტობას, ქართველთა სახელმწიფო სარწმუნოებას არ მივიღებო. მან იცის, რომ ის ამის გამო არაფერს არ დაკარგავს. ალბათ, სინდისის თავისუფლებით აიხსნება ის, რომ თამარმა მაჰმადიან მფლობელებს დაუბრუნა სამფლობელოები და სამეფო ტახტები და ასევე ჩრდილო კავკასიის წარმართულ თემებს უშიშროების გარანტია მისცა.

როგორც ითქვა, თამარმა უშუალოდ კი არ შემოუერთა შარვანი, დარუბანდი და ჩრდილო კავკასიის ტომები საქართველოს, არამედ ისინი ყმადნაფიცობის პირობით დაიჭირა. „ყმადნაფიცი ქვეყნის საშინაო მმართველობას მეფე არ ცვლის. პირიქით, პატრონი (საქართველო) ცდილობს, გააძლიეროს ყმადნაფიცი ქვეყნის მეფეთა ძალაუფლება და თავისუფალი ცხოვრება შეუნარჩუნოს. ამ ქვეყანათა ერთგულების სამაგიეროდ საქართველო უზრუნველყოფს მათ პოლიტიკურ დამოუკიდებლობას. ყმადნაფიცს შინაურ ცხოვრებაში საქართველოს მეფისაგან მინიჭებული აქვს სრული დამოუკიდებლობა – „თავისუფლებით ცხოვრება“. საგარეო ურთიერთობაში კი საქართველო მისი დამხმარე და დამცველია „მტერთაგან უზრუნველობასა“¹⁰⁸.

ცხადია, თამარი თავისი სარწმუნოებრივი პოლიტიკის განხორციელებისას თუ არ დაეფუძნებოდა უფლის მცნებას „გიყვარდეს უფალი ღმერთი შენი ... გიყვარდეს მოყვასი შენი, ვითარცა თავი შენი“, ის ვერ შეძლებდა ერთიან სახელმწიფოში გაეერთიანებინა 20 ქართული საერისთავო, ოთხი მონოფიზიტური საერისთავო, ალვანეთის ერთი ქართული საერისთავო და ერთი თემი, გაუჭირდებოდა ვასალურ მუსულმანური სამეფო – სამთავროების – არანის (განძის), ნახიჭევანის, ეზინკის საამიროს, შაჰ-არმენტა სასულტანოს შემოკავშირება¹⁰⁹.

თამარის მონყალება და ღვთისმოსაობა საყოველთაოდ იყო ცნობილი. „ალავსნა ეპისკოპოსნი და საყდარნი შესანირავითა, თავისუფალ ყვნა ეკლესიანი ხარაჯისა და ბეგარისაგან“¹¹⁰.

„განმათავისუფლებელნი ტყვეთანი, შემწირველნი ეკლესიათანი, მწირველნი მღვდელთანი და მიმცემელნი მონაზონთანი, მონყალენი გლახაკთანი, ერთბამად მაღიდებელნი ღმრთისანი, მწყალობელნი ეპისკოპოსთანი შვიდისავე სამეფოსა სპათა თანა“¹¹¹.

„ხოლო სხვანი საქმენი მისნი, აღშენებანი და შეწირვანი მონასტერთანი ისმინენით, არა ოდენ საქართველოსა მონასტერნი ააშენა, არამედ პალესტინეს, კვიპრეს, კონსტანტინეპოლს, საბერძნეთს და ყოველსა ელადას და საქართველოსა მცირითაგან მონასტრით საყდარ-ეკლესიანი არა დაუტევა, რომელ არა წყალობითა ალავსო“¹¹².

„ხელ-ყო აღშენებად ვარძიისა ღვთისმშობლისა“¹¹³.

„უმეტეს შეუმატებდა ღვთის მსახურებასა, ეკლესიათა და მონასტერთა კაზმასა და შენებასა“¹¹⁴. „კვალად კერძოთა ელადისითა და მთანმიდას ეგრეთვე მაკედონიისათა, პეტრინონს, კერძოთა თრაკიისათა და კონსტანტინეპოლის მონასტერთა, რომანას, ისავრიას, კურუსეთს სანახებთა შავისა მთისათა და კვიპრისითა, ესე ყოველნი ალავსნა ქველის საქმითა...“¹¹⁵.

თამარი იყო დიდი მლოცველი.

„ესოდენ შეიყვარა ღმერთი და უცხო ექმნა საცდურთა სოფლისათა, რამეთუ ღამე ყოველ მღვიძარება, ლოცვა, მუხლთ-დრეკა და ცრემლით ვედრება ღმერთისა ზემდგომ-რობითა განსაკვირველ აქვნდა და ღამე იყო ხელსაქმარი, რომელ გლახაკთა მიეცემო-და“¹¹⁶.

ერთხელ ლოცვით და ხელსაქმით დაღლილ თამარს ჩაეძინა. ამ დროს იხილა ჩვენებით ტურფა სამყოფელი, სიმწვანეში ჩაფლული ვარდ-ყვავილოვანი ადგილი, რომლის სიმშენიერის აღწერა შეუძლებელია. აქ იდგა ტახტები ოქროთი და ვერცხლით შემკული. მათ ზემოთ იდგა ტახტი, ყველა დასაჯდომელზე უპატიოსნესი, ოქროსი, თვალ-მარგალიტით შემკული. ამ ბაღში შეიყვანეს თამარი, იხილა დასაჯდომელები და გულში თქვა: „მეფე ვარ, მპყრობელი და ჩემი არს უზენაესი და უპატიოსნესი ესე საჯდომი“ და გაემართა იქ დასაჯდომად, მაგრამ მის წინ წარმოდგა ნათლით მოსილი კაცი, დაუჭირა ხელი, შეხედა და უთხრა: „შენი არა არს საჯდომი ისი, რამეთუ შენ ვერ შემძლებელ ხარ დაპყრობად იმისსა“ და მეფე ეტყოდა: „ვინ უპატიოსნეს არს ჩემსა, რომელმან დაიპყრას უპატიოსნესი საჯდომი?“ მან უთხრა: „ის ტახტი შენი დიასახლისის არის იმისათვის, რომ მან თორმეტ მღვდელს თავისი ხელით სამოსი მოუქსოვა ტრაპეზის წინ უსისხლო და პატიოსანი მსხვერპლის შეწირვისათვის. ამიტომაც ის შენზე მეტია, თუცა კი შენ მეფე ხარ. საკმარისია შენთვის ეს დიდება“. უჩვენა უმდიდრესი ტახტი. როცა თამარმა გაიღვიძა, მოაყვანინა თავისი დიასახლისი. მან აღიარა, რომ თორმეტ მღვდელს მოუქსოვა სამწირველო შესამოსელი კვართ-ფილონი. ამის შემდეგ თამარმაც დაიწყო ქსოვა სამღვდელო შესამოსელებისა, რისთვისაც აღექსანდრიიდან ვაჭრებს მატყლს მოატანინებდა ხოლმე. მან თორმეტი შესამოსელი მოქსოვა (ეს რთული საქმე ყოფილა, რადგან დიდხანს გაგრძელებულა).

ბასილი ეზოსმოძღვარი წერს, რომ „რამეთუ რაჟამს მოიცლის მარტოებით ყოფად, მყის აღიღოს სართული, გინა საკერავი და ნაშრომსა მას თვითა ხელთასა ხუცესთა და გლახაკთა განუყოფნ თვისითა ხელითა“¹¹⁷.

ისმის კითხვა, რატომ მიიჩნევდა თამარი, რომ მას პირადად უნდა ეშრომა ქველმოქმედების აღსასრულებლად?

ივ. ჯავახიშვილი წერს – „მეტად საყურადღებოა, რომ იმ დროს, როცა მონაზვნები დარწმუნებულნი იყვნენ, თითქოს ზნეობრივი სიფაქიზის დასაცავად მხოლოდ ის იყო საჭირო, რომ ადამიანს არაფერი ამ ქვეყნიურ საზოგადოებაში და სამუშაო არ ანუხებდეს და ყველაფერი მზა-მზარეულად მოსდიოდეს, ამავე დროს ქართველმა განათლებულმა საზოგადოებამ სულ სხვა გზა აირჩია და საკუთარი ხელით მონაპოვრის ზნეობრივ ღირებულებაზე სულ სხვა მოძღვრება შეიმუშავა. ეს მოძღვრება წარმოიშვა იმ საკითხის ძიების დროს, თუ რა თვისებისა უნდა ყოფილიყო ქველის საქმარი, რომ მისი მიცემა ზნეობრივ ღვაწლად მისაჩნევი ყოფილიყო ქართველ საზოგადოებაში. ისეთი აზრი და რწმენა ტრიალებდა, რომ მხოლოდ იმ ფულისა და ქველსაქმარის მიცემა შე-

იძლებოდა, რომელიც ადამიანს თავისი ოფლით და სინდისიერად ნაშოვნი და შეძენილი ჰქონდა. იმდროინდელი მოძღვრების თანახმად, ასე წარმოიდგინეთ, საქველმოქმედოდ, აზნაურს საპატრონო და საბატონო მამულის შემოსავალი, მეფეს სახელმწიფო სარგო არ უნდა მოეხმარა. მაგ., დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსის სიტყვით, მეფე გლახაკებს რომ ქველსაქმარს აძლევდა ხოლმე, „ამას არა თუ ხელოსანთაგან მორთმეულსა იქმოდეს, ანუ საჭურჭლით, არამედ ხელითა თვისითა ნადირებულთა“. თამარ მეფის პირველი ისტორიკოსიც გვიამბობს, რომ საქართველოს დედოფალმა „ხელსაქმარი მისი განყიდის და ეგოდენი ფასი გლახაკთა მისცის და არა სამეფო შემოსავლიდან“.

„ხელთა თვისთა“ შეძენილსა და „ხელსაქმარს“ იმიტომ აძლევდნენ ხოლმე გლახაკებს, რომ ქველმოქმედება მამულისა, ან სახელმწიფო შემოსავალთაგან არავითარ პირად ზნეობრივ ღვაწლს არ წარმოადგენდა, და მეტადრე იმის გამო, რომ ადამიანს არც როდის არ შეეძლო ეთქვა, თუ რა გზით არის შეძენილი ის ფული, რომელიც სახელმწიფოს ან საპატრონო შემოსავლითგანაა მიღებული. ვის შეეძლო დაემტკიცებინა, რომ იგი რაიმე ძალდატანებით ან უსამართლოდ არ იყო შეკრებილი. მხოლოდ ის, რაც ადამიანს თავისი ოფლით სინდისიერად შეუძენია, მხოლოდ ის იყო წმიდა და საქველმოქმედოდ, მოყვასისადმი ძმურ, ღრმა სიყვარულისა და სიბრალულის გამოსაცხადებლად გამოსადეგი. ფაქიზმა ზნეობრივმა მოძღვრებამ ქართველი მოწინავე საზოგადოება დაარწმუნა, რომ მხოლოდ საკუთარი მუშაობით შეძენილი ქონება აკეთილშობილებდა ადამიანს¹¹⁸.

თამარი მისი სამეფოს გასაოცარმა გაფართოებამ, გაფურჩქვნამ, თვისმა ქველმა საქმეებმა არ გააამაყა, „განა, ამა ყოველთა ზედა აღზვავდა გული თამარისი, განლალნა ერთისაცა წარბისა აღებითა? არა, ნუ იყოფინ! არამედ უფროსად დამდაბლდებოდა წინაშე ღმრთისა მამადლობელი“¹¹⁹. უფრო მეტად, მზრუნველობდა ეკლესიებისათვის, ქვრივთა და დაერდომილთათვის.

თამარს თავისი სამყოფელი მოსახვეწებლის მახლობლად დაბინავებული ჰყოლია ხუცესი და მონაზვნები, რომელთაც თვითონ აჭმევდა, აძლევდა მოსახმარს, ხოლო უძლურებთან თვითონვე მიდიოდა მოსახილველად და ნუგეშის საცემად. თვითონვე უგებდა ლოგინს და უმზადებდა სანოლს¹²⁰.

სასახლის ეკლესიაში წირვას ვერავინ დააკლდებოდა: „დარბაზის კარს მყოფი წირვად ვერავინ დააკლდებოდა: მწუხრი, დილეულ, სამზრად, ვითარცა თქმულ არს“¹²¹. „წესი ლოცვისა დაუკლებლად აღესრულებოდეს, ვითარცა ტიბიკონი მოასწავებდა და განწესება პალესტინისა მონასტრისა მოგვითხრობს, ყოველი სრულიად“¹²². „აღასრულებდა ლიტანიობასა და ღამისთევასა“¹²³. ამიტომაც იყო, რომ „ბჭედ ჯდა შორის თვისისა და მეზობელთა მეფეთა. მეორე სოლომონ იქმნა მეფეთა შორის“¹²⁴.

როგორც ითქვა, „საქართველოში საქველმოქმედო თანხა გადასახადისაგან კი არ იყო შემდგარი, არამედ მთელი სახელმწიფოს შემოსავლის და დაპყრობილი ქვეყნების

ხარაჯის 10%-ს ქველმოქმედებას ახმარდნენ. ერთი სიტყვით, საქართველოში არსებობდა სახელმწიფო და არა საეკლესიო ან კერძო საქველმოქმედო თანხა¹²⁵. აქ უნდა ითქვას, რომ სამღვდელეობა სახელმწიფოს გარეთ კი არ არსებობდა, არამედ ეკლესიის იერარქები მთავრობის უპირველესი მმართველები იყვნენ, ჭყონდიდელ-მნიგნობართუხუცესის თუ კათალიკოსის სახით. ამიტომაც სახელმწიფოს ქველმოქმედებაში მათაც ღვანლი მიუძღოდათ.

იყო თუ არა თამარის კაცთმოყვარეობა, ჰუმანური სახელმწიფო იმ დროისათვის ახალი და მოულოდნელი? რა თქმა უნდა, თამარის პოლიტიკა განსხვავდებოდა დავითის სახელმწიფოებრივი მიმართულებისაგან, მაგრამ მოულოდნელი არ ყოფილა, რადგანაც ფაქტობრივად, ის იყო ქრისტიანულ მორალზე დაფუძნებული პოლიტიკა და, სხვათა შორის, მას თეორიული საფუძვლები თვით დავით აღმაშენებელმა მისცა თავისი ცნობილი ანდერძებით (და „გალობანი სინანულისანი“), სადაც დავითი ნაწილობრივ, რომ ვერ შეძლო განეხორციელებინა უფრო ჰუმანური სახელმწიფო პოლიტიკა. თამარმა კი ეს განახორციელა. ზემოთ მოყვანილი შეხედულებანი დავით მეფისა, ქართველ საზოგადოებას განუხილავს, როგორც საპროგრამო თეორია, ანდერძი. ამიტომ თამარს უცდია, როგორც ბასილი ეზოსმოდერის თხზულებიდან ჩანს, აღესრულებინა ის, მთლიანი სახელმწიფო სისტემა დაექვემდებარებინა მისი განხორციელებისათვის.

თამარი ქართველი ერის უსაყვარლეს მეფედ იქცა საუკუნეთა მანძილზე, ქართული ეკლესია მის სულს, როგორც კეთილმსახური მეფისას, შესთხოვდა, შეევედრებინა ღმერთისათვის საქართველო.

თავი III

ქართული ეკლესია XIII საუკუნეში

„შეიღწა, თქვენნი წინაპარნი
ეგრე გულქვად ბოდი იყენენ...
ძმა ძმასა და ძამა შეიღწა
მამულს ხოლმე შესწიბვიდნენ“.

ილია მართალი

ქვეყნის ზოგადი მდგომარეობა XIII საუკუნეში

თამარის აყვავებული ქვეყანა მისი შვილების დროს მონღოლებმა დაიპყრეს. 1242 წელს დაზავების შემდეგ მტერმა აღიარა ქართული სახელმწიფოებრიობა, მაგრამ ქართველები ხარკს იხდიდნენ. მონღოლებმა ქვეყანა დუმენებად დაპყვეს. ნარინ დავითისა (რუსუდანის ძისა) და ულუ დავითის (ლაშას ძის) მეფეთა წოდებით საქართველოში დაბრუნების შემდეგ 1248 წლისათვის დუმენებად დაყოფა გაუქმდა. 1259 წელს დავით ნარინი აჯანყდა, 1260 წელს კი – ულუ დავითი. ნარინი დასავლეთ საქართველოში მეფედ დაჯდა და მონღოლებისაგან თავისუფალი ქვეყნის მეთაურად იქცა, ხოლო ულუ მონღოლებს შეურიგდა. 1272 წელს ტახტზე ავიდა მისი ვაჟი დემეტრე II. მონღოლთა ბატონობამ დასცა ქვეყანა, ეკონომიურად გაუჭირდა ყველა ფენას. ქვეყანა ფაქტობრივად სამ ნაწილად გაიყო – დასავლეთ, აღმოსავლეთ და სამხრეთ საქართველოდ. მესხეთს მონღოლებმა ქართველი მეფისაგან დამოუკიდებლობა მიანიჭეს და უშუალოდ დაიმორჩილეს, 1289 წელს დემეტრე II სიკვდილით დასაჯეს.

მონღოლებმა აღმოსავლეთ საქართველოში გაამეფეს დავით ნარინის ძე - ვახტანგი, რომელიც მალე გარდაიცვალა, მეფედ დაჯდა დავით VIII – ძე დემეტრესი, რომელიც მუდამ ჯანყდებოდა მონღოლთა წინააღმდეგ. ამიტომ მის სიცოცხლეშივე მისივე ძმები გაამეფეს, ჯერ, 1299 წელს მცირეწლოვანი გიორგი, ხოლო 1302 წლიდან – ვახტანგი, რომელიც 1308 წელს გარდაიცვალა, ხოლო დავით VIII - 1311 წელს. ამის შემდეგ გაამეფეს დავით VIII-ის ძე – გიორგი მცირე (გიორგი IV). ის გარდაიცვალა 1314 წელს. ამავე წლიდან საქართველოს მეფეა გიორგი V ბრწყინვალე – განმათავისუფლებელი და გამაერთიანებელი საქართველოსი.

სული თავდადებისა

ჩინგიზ ხანის მეთაურობით მონღოლთა გაერთიანებულმა სახელმწიფომ XIII საუკუნის დამდეგიდან დაიმორჩილა მსოფლიოს მნიშვნელოვანი ნაწილი აზიასა და ევროპაში: ჩრდილო ჩინეთი, კორეა, ცენტრალური და შუა აზია, ირანი, ავღანეთი და სხვა ქვეყნები. როგორც ჩვენი მემკვიდრე ნერს, მონღოლები ლაშქრობდნენ - „დიდსა საყიფჩაყეთსა ზედა, ოგსეთს, ხაზარეთს და რუსეთს ვიდრე ბნელეთამდე“¹. „ბნელეთს“ – მემკვიდრე უწოდებს ჩრდილოეთის პოლარულ ზონას, სადაც, როგორც ცნობილია, წლის უმეტესი დროის მანძილზე მზე ჰორიზონტის ხაზს ვერ სცილდება, ამიტომაც მართლაც ბნელა. მონღოლებს დაუპყრიათ საქართველოს ჩრდილოეთით მდებარე ქვეყნები, დასავლეთით კი ისინი ევროპის ცენტრებს მიუახლოვდნენ - „... ვიდრე ბორღართა და სერბთამდე“².

ფაქტია, რომ ასეთმა უძლიერესმა სახელმწიფომ ვერ შეძლო საქართველოს სრულად დაპყრობა, უფრო მეტიც, მან ვერ შეძლო ქართული სახელმწიფოებრიობის გაუქმებაც კი.

ქართულმა სახელმწიფომ მონღოლთა ძლევამოსილი მსველელობა შეაჩერა ლიხის მთასთან. დასავლეთ საქართველოს დაპყრობა მონღოლებმა ვერ შეძლეს, იქ საქართველოს სამეფო ცენტრი იქნა გადატანილი.

მონღოლების ძირითადი ძალების შემოსევის დროს საქართველოს სახელმწიფოს სათავეში იდგა რუსუდან მეფე, რომელსაც ივანე ჯავახიშვილი გამოუცდელსა და ქვეყნის მესაჭეობისათვის გამოუსადეგარ პიროვნებას უწოდებს³, ამიტომაც ის სრულიად ანდობდა ლაშქარსა და სამხედრო საქმეს მთავარსარდალსა და სხვა ხელისუფალთ. სამწუხაროდ, საქართველოს მთავრობა ამ დროს ხელში ეჭირათ ძირითადად იმ თემების მფლობელთ, რომელთა მიწებსაც უშუალოდ მიადგნენ მონღოლები. ეს იყო საქართველოს სომხური, ან სომხურ-ქართული თემები სამხრეთსა და სამხრეთ-აღმოსავლეთში. ამ მთავრებმა დაივიწყეს სრულიად საქართველოს ინტერესები და შეეცადნენ თავიანთი პირადი საკუთარი ქონების (მამულ-მინა-წყლის) გადარჩენას. აი, როგორ აფასებს ივ. ჯავახიშვილი საქართველოს მთავრობის მოქმედებას ამ დროს – ვიხილოთ მხოლოდ სათაურები პარაგრაფებისა – „მონღოლთა მეორე შემოსევა საქართველოს დასაპყრობად და მთავარსარდალობისა და საქვეყნოთ გამრიგე ხელისუფალთა სრული დაბნეულობა და უილაჯობა“⁴, „მტერთან ბრძოლის მცდარი გეგმის საბედისწერო შედეგი“⁵, „ამირსპასალარისაგან მტრისათვის თვითნებურად დამორჩილების სამარცხვინო მაგალითის მიცემა და მონღოლებთან ბრძოლის ჩაშლა“⁶ და სხვა.

იმის მაგიერ, რომ საქართველოს მთავარსარდალს, ავაგ მხარგრძელს, მტრის წინააღმდეგ სრულიად საქართველოს ძალებით ებრძოლა, მან საიდუმლო მოლაპარაკება გამართა მტერთან, რითაც გადაარჩინა თავისი პირადი ქონება, საქართველო კი დაღუპა. „...მტრისათვის თვითნებურად და ნებაყოფლობით დამორჩილების სამარცხვინო პირველი მაგალითი, სწორედ თავისი საქციელით ასე უგუნურად მახეში გაბმულმა ამ ავაგ ამირსპასალარმავე მისცა. მონღოლებისათვის დანებების შესახებ მოსალაპარაკებლადაც მან მიუგზავნა ჩორმალან ნოინს მოციქული. ვითარცა მეფისა და მთავრობის შეუკითხავად და ნებადაურთველად გადადგმული ნაბიჯი, მისი საქციელი ქვეყნის ღალატს უდრიდა. მაგრამ მის საზრუნავს ხომ უკვე ქვეყნის კეთილდღეობა აღარ შეადგენდა: პირადად მას ისიც აკმაყოფილებდა, თუ მისი ნებაყოფლობითი დამორჩილების შემდგომ, მონღოლები მთელ საგამგეო ქონებას შეუნარჩუნებდნენ და მის საგამგეო და საპატრონო ქვეყნის წინააღმდეგ სამხედრო მოქმედებას შესწყვეტდნენ“⁷.

შეეძლოთ თუ არა საქართველოს მთავრობასა და მთავარსარდალს არ შეენწყვიტათ ბრძოლა და გამკლავებოდნენ მონღოლებს? უთუოდ შეეძლოთ. ამას მიუთითებს ის, რომ მონღოლებმა დიდი მონდომების მიუხედავად ვერ შეძლეს დასავლეთ საქართველოში შესვლა და არსებული ქართული სახელმწიფო ხელისუფლების გაუქმება. გარდა ამისა, საქართველოს მნიშვნელოვანი ნაწილის, მესხეთის ხელისუფლებმა არ უღალატეს მეფე რუსუდანს და მედგარი წინააღმდეგობა გაუწიეს მონღოლებს: „ხოლო მესხნი სათნოებისათვის მეფისა რუსუდანისა არა მიენდგნეს“⁸.

როგორც აღინიშნა, სრულიად საქართველოს დაპყრობა ვერ შეძლეს მონღოლებმა. სამეფო ხელისუფლება თავისუფალ დასავლეთ საქართველოში გადავიდა თბილისიდან - „ამით დაამთავრეს XIII საუკუნის 30-იანი წლების მინურულს მონღოლებმა აღმოსავლეთ საქართველოს დაპყრობა და ხანგრძლივად გაბატონდნენ აქ, დასავლეთ საქართველოში შეჭრა მათ ვერ შეძლეს“⁹.

მონღოლებმა, ფაქტობრივად, უბრძოლველად დაიმორჩილეს აღმოსავლეთ საქართველო არამართლმადიდებელ მანდატურთუხუცეს შანშეს, ივანე ათაბაგის ძის, ავაგ ამირსპასალარის, ვარამ გაგელისა და სხვათა ნყალობით. ასეთ დროს ქართულმა ეკლესიამ საჭიროდ მიიჩნია, შეწევნოდა საქართველოს დამპყრობების საქმეს. ჭყონდიდელმა ეპისკოპოსმა კიდევ ერთხელ იწევა საქართველოს შეკრება ერთ მთლიან ქვეყანად. დაახლოებით 1242 წელს „რუსუდან მეფემ ბათო ყაენთან ვოლგისპირეთში არსენ ჭყონდიდელ-მნიგნობართუხუცესი გაგზავნა“¹⁰. მან მიაღწია ზავს მონღოლებთან, რომლის თანახმად მონღოლთა უმაღლესი ხელისუფლება ცნობდა ერთიან და განუყოფელ საქართველოს სახელმწიფოს ქართველი მეფის მეთაურობით, აღმოსავლეთ საქართველოს გარკვეული ვალდებულება უნდა ეკისრა, ხოლო დასავლეთ საქართველო, როგორც დაუპყრობელი მხარე, მონღოლთა ვალდებულებისაგან თავისუფალი იყო.

„ზავის თანახმად, საქართველოს მეფე მონღოლთა უზენაეს უფლებას ცნობდა. დანესებულ იქნა უფლებრივი განსხვავება საქართველოს აღმოსავლეთისა და დასავლეთის ნაწილებისათვის: ლიხთამერ საქართველოში, როგორც მონღოლთაგან დაპყრობილ ქვეყანაში, ქართულ ხელისუფლებასთან ერთად უნდა მდგარიყვნენ მონღოლთა მოხელეები და სარდლები (ნოინები) ჯარითურთ. ლიხთიმერეთი კი ამ მხრივ თავისუფალი იქნებოდა. საქართველოს დაეკისრა ყოველწლიურად 50.000 პერპერას გადახდა და მონღოლთა ლაშქრობებში მონაწილეობა. დაზავების შედეგად საქართველოს მთავრობა ქუთაისიდან თბილისს გადმოვიდა“¹¹.

ეს მოხდა დაახლოებით 1242-43 წლებში. 1259 წელს მონღოლებს აუჯანყდა რუსუდანის ძე – დავით ნარინი და გადავიდა დასავლეთ საქართველოში. „აჯანყების შედეგად დასავლეთ საქართველო ფაქტობრივად გამოეთიშა მონღოლთა მფლობელობას. ის აღარც ხარკს იხდიდა და მონღოლთა ჯარიც ვეღარ ბედავდა ლიხის ვინრობების გადალახვას. ნარინ დავითის კარი ამიერიდან მონღოლთა წინააღმდეგ მებრძოლთა უშიშარი თავშესაფარიც გახდა“¹².

მართალია, „მას შემდეგ, რაც აჯანყებული დავით ნარინი ლიხთიმერეთში გადავიდა, საქართველოს ეს ნაწილი მონღოლთა ბატონობას, და ამასთან ერთად, ერთიან საქართველოს გამოეთიშა“¹³, მაგრამ ამ ქვეყნის მმართველები აგრძელებდნენ და ავითარებდნენ ძველ ქართულ სახელმწიფოებრივ პოლიტიკას. ის საკმაოდ ძლიერი პოლიტიკური ერთეული იყო, რომელსაც ანგარიშს უწევდნენ. „მონღოლებს ნარინ დავითი საშიშ ძალად მიუჩნევიათ. ამიტომ იყო, რომ ისინი თხოვნა-საჩუქრებით ცდილობდნენ მასთან

მოკავშირეობას¹⁴. უფრო მეტიც, მეფე ქართული გავლენის გავრცელებასაც ცდილობდა ტრაპიზუნის სამეფოში, ლაზებით დასახლებულ ძველქართულ მხარეში.

„ამ შემთხვევაში დასავლეთ საქართველო სამართლიანად გვევლინება სრულიად საქართველოს წარმომადგენლის როლში, რომლის საგარეო კურსი შემუშავებული იყო არა უცხო ძალის კარნახით და მის სასარგებლოდ, არამედ საქართველოს საკუთარი პოლიტიკური ინტერესებით“¹⁵.

ეს ჩვენმა ერმა შეძლო მსოფლიოს დიდი ნაწილის მფლობელ მონღოლთა სახელმწიფოს უდიდესი ძლიერების პერიოდში. უფრო მეტიც, მეფე ულუ დავითისა და მეფე დავით ნარინის მიერ საქართველოს სამეფოს გაყოფის დროს დავით ნარინს (ე.ი. თავისუფალ საქართველოს) ერგო თბილისის, სხვა დიდი ქალაქებისა და შემოსავლიანი ადგილების ნახევარი. „განიყვეს ორად ტფილისი, ქუთაისი ორად და თავადნი და ერისთავნი ურთიერთ შეასწორეს, ნიკოფსიით დარუბანდამდე, და განიყვეს სამეფო და საჭურჭლენი“¹⁶, ე.ი. თავისუფალი დასავლეთ საქართველო აღმოსავლეთ საქართველოს ნაწილსაც ფლობს.

სამწუხაროდ, როგორც აღინიშნა, მონღოლთა ბატონობის დროს პოლიტიკური მმართველობის თვალსაზრისით საქართველო სამ ნაწილად გაიყო: აღმოსავლეთ, დასავლეთ და სამხრეთ „საქართველოებად“. მიუხედავად ამისა, საქართველო ერთიანი, მთლიანი ორგანიზმი იყო, რომლის ყოველი კუთხე ერთიანი ქართველი ხალხით იყო დასახლებული, ამ დროსაც, ისევე როგორც წინა საუკუნეთა დაშლილობის დროს, საქართველოს ამ კუთხეებს აერთიანებდა ქართული ეკლესია. სამცხეში, ქართლში, კახეთ-ჰერეთსა, თუ დასავლეთ საქართველოში, სულიერი მწყემსი ერისა – ქართული ეკლესია იყო. სწორედ ამიტომ ამ დაშლილობის დროსაც ქართველობას თავის ქვეყნის საზღვრებად ძველებურადვე წარმოდგენილი ჰქონდა ნიკოფსია და დარუბანდი. სინამდვილეში აღმოსავლეთ საქართველოს საზღვარი „თეთრწყალზე“ (ანუ ახსუზე) გადიოდა („ახსუ - მტკვრის მარჯვენა შენაკადია და ერთვის მტკვარს დაახლოებით იქ, სადაც მარჯვენა მხრიდან არაქსი უერთდება ქ. საბირაბადის მიდამოებში“)¹⁷.

მდინარე თეთრინწყლიდან დარუბანდამდე, ანუ კასპიის ზღვამდე, 60-70-იოდე კილომეტრია.

რატომ აირჩიეს ეს მდინარე საზღვრად? საქმე ისაა, რომ ეს მდინარე წარმოადგენდა ქართველთა ეთნიკური განსახლების აღმოსავლეთის საზღვარს არა მარტო მონღოლების დროს, არამედ საუკუნეებით ადრეც. მაგალითად, როცა X საუკუნის II ნახევარში კახეთი და ჰერეთი გაერთიანდნენ, ეს გაერთიანება ვრცელდებოდა მდინარე ახსუმდე. ამ კუთხეში ქართველები (ჰერები) მჭიდროდ იყვნენ დასახლებულნი, მაგრამ იმის გამო, რომ ამ კუთხის მახლობლად მონღოლებმა სასაზღვრო ზოლი გააკეთეს, ეს ქვეყანა მოსახლეობისაგან დაიცალა, ანდა გადაგვარდა. აღსანიშნავია ისიც, რომ საქართველოს პოლიტიკური საზღვარი სცილდებოდა ახსუსაც და აღწევდა შემახიის მთებამდე, რომელიც ამ მდინარის აღმოსავლეთით მდებარეობს.

იმის შემდეგ, რაც საქართველო დუმნებად დაიყო, პირველ დუმნაში შედიოდა ჰერეთი, კახეთი და კამბეჩანი, თეთრწყლამდე და შემახიის მთებამდე¹⁸. ამ ოლქის დუმნისთავს, ეგარსლან ბაკურციხელს, მონღოლებმა „ხელთ უდევს სპა ჰერეთისა და კახეთისა და კამბეჩიანისა, ტფილისითგან და აღმართ ვითარ მთამდე შამახიისა“¹⁹.

სამხრეთ საქართველოს საზღვარი გადიოდა მდინარე არაქსზე (რახსზე), ანისი და დვინი კვლავ საქართველოს ქალაქები იყვნენ.

სამხრეთით ტაო – ძველებურადვე საქართველოს ეკუთვნოდა. კოხტასთავის შეკრებილთა შორის ტაოელი მეამბოხენიც არიან: „შეკრბეს ყოველნი მთავარნი საქართველოსანი კოხტას თავსა, იმერნი და ამერნი... ჰერ-კახნი, ქართველნი... მესხნი და ტაოელნი. და ყოველნი იტყოდეს: „რა ვყოთ? არღარა არს ნათესავი ქართველთა მეფეთა, რათა წინამძღვარ გვექმნას და ვბრძოდით თათართა... შევეკრბეთ ყოველნი და ვბრძოდეთ თათართა“²⁰.

მესხეთში ბექას მთავრობის დროს საქართველოს საზღვრებში შემოდიოდა ჭანეთიც კი, რომელიც ბიზანტიამ დათმო: „ხოლო ჭანეთი სრულიად მოსცა ბერძენთა მეფემან კომნინოსმან კირ მიხაილ“²¹.

„საზღვარი მიდიოდა შავ ზღვამდე სპერის ჩათვლით. მას შეუერთდა ჭანეთიც, რომელიც ბექას ტრაპიზონის მეფემ გადასცა“²².

დასავლეთ საქართველოს საზღვარს ნიკოფსიამდე შავი ზღვა წარმოადგენდა.

როგორც ზემოთ მოყვანილიდან ჩანს, მონღოლთა მძლავრობის უსასტიკეს საუკუნეში ქართველმა ხალხმა შეინარჩუნა თავისი ეროვნული ტერიტორიები, ეროვნული საზღვრები, ეროვნული სახელმწიფოებრიობა, ეთნიკური ერთობის გრძნობა, მაშინ, როცა საქართველოს მეზობელ ქვეყნებს მონღოლებმა ეთნიკური სახეც კი შეუცვალეს. საქმე ის იყო, რომ მონღოლებმა ვერ შეძლეს საქართველოში ჩასახლება, მაშინ, როცა მათ საქართველოს მეზობლად მდებარე რანი, მულანი, შარვანი და ასევე სომხეთის ტერიტორიები საზამთრო და საზაფხულო ბანაკებად აქციეს.

„საზამთრო ბანაკად მათ დასაკუთრებული ჰქონდათ საქართველოს სამხრეთ-აღმოსავლეთით მოსაზღვრე ქვეყანა რანი, სადაც ეკავათ ბარდავი მისი მიმდგომი ყარაბაღის ველით (მდ. არაქსის მარცხენა ნაპირზე), ხოლო აზერბაიჯანში (აღმოსავლეთ-აღმოსავლეთ) მულანი (მდ. არაქსის მარჯვენა ნაპირი). ზაფხულში მონღოლები დაბანაკებული იყვნენ სომხეთის ტერიტორიაზე და ეჭირათ გელაქუნის (ახლანდელი სევანის ტბასთან) მთები, ხოლო სამხრეთ-აღმოსავლეთით არარატის მთებიც. დასახლებულ სადგომებს შორის გადანაცვლებისას მონღოლებს მოძრაობა უხდებოდათ საქართველოს სომხურ პროვინციებზე, ასევე რან-აღმოსავლეთის ტერიტორიაზე. დიდი რაოდენობის საქონლის ჯოგები უმოწყალოდ ანადგურებდნენ ნათესებს, ყოველგვარ მცენარეულობას. საქმე ის იყო, რომ მონღოლთა მოძრაობის მძიმე შედეგებს მათი ლაშქრის თავისებურება განაპირობებდა. მონღოლთა ლაშქარს, რომელიც მთლიანად ცხენოსანი იყო, თან ახლდა მათივე დედანული (ოჯახები) და მთელი ქონე-

ბა, მსხვილფეხა საქონლის ჯოგები. ასეთი ლაშქრის უბრალო გადაადგილებაც კი ხალხთა გადასახლებას უფრო ჰგავდა და თუ ომობდნენ, ეს იყო არა მხოლოდ ომი, არამედ გადმოსახლება ომით, სადაც ისინი გაივლიდნენ ან დაბანაკდებოდნენ, ის ადგილები უკაცრიელდებოდა, ყანები და ბალ-ვენახები მათი ცხენებისა და აქლემების ფლოქვებით ითელებოდა²³.

ასეთ საშინელ მონღოლურ მომთაბარეობას ძირითადად გადაურჩა საქართველო. ქართველი ხალხის განსახლების ადგილები გადარჩა. ამით ერმა შეძლო ეთნიკური თავისთავადობის შენარჩუნება, არ აითქეფა, არ განადგურდა.

მონღოლებმა ქართულ მიწაზე არ დაიდეს მუდმივი სადგომები, მაგრამ საქართველოს ზოგიერთი სანაპირო მხარე მაინც ვერ გადაურჩა მონღოლთაგან განადგურებას.

ცნობილია, რომ მონღოლებმა „საზღვართა საქართველოსათა, ადგილსა, რომელსა უნოდინ ჩალანუსუნი, ესე იგი არს თეთრი წყალი“ ოქროს ურდოს ლაშქრის შესაკავებლად „შეკრეს ღობითა, რომელსა სიბად უნოდეს“²⁴.

ქართველებით აქამდე მჭიდროდ დასახლებული მხარის – საარიშიანოს ერთი ნაწილი (შაქი) საქართველოს ჩამოსცილდა²⁵.

თუ რა დიდი უბედურება იყო მონღოლური ლაშქრობები, იქიდანაც ჩანს, რომ 1265 წელს ჩრდილოეთიდან ბერქა ყაენის შემოჭრის შემდეგ ივრისა და ალაზნისპირა აყვავებული სოფლები მოისპო.

მონღოლთა „სადგომები“ ანადგურებდა ქვეყნებს – „საზამთრო ადგილის უშუალო მეზობლობა საქართველოსთან (კერძოდ, კახეთ-ჰერეთთან) დიდ ზიანს აყენებდა ამ სასაზღვრო მხარეებს“. მონღოლთა სადგომის, განძა-ბარდავი-მულანის სიახლოვე („მეზობლობა“) გახდა იმის მიზეზი, რომ საქართველოს აქეთური საზღვრები უფრო მოოხრდა, ვიდრე ქვეყნის სხვა ადგილები²⁶.

„განსაკუთრებით დაზიანდა და მთლიანად გამოეთიშა ქართულ აგროკულტურას მტკვრის სანაპიროების ვრცელი ტერიტორია: რუსთავი და მისი მიმდგომი მხარეები; კახეთ-ჰერეთში ივრისა და ალაზნის სანაპიროები, ხრამისა და დებედას ხეობები, დიდად შევიწროვდა ჯავახეთი და თრიალეთი“²⁷. ჯავახეთში გარკვეული ხნით მონღოლებს „სადგომიც“ ჰქონდათ გაჩენილი.

ყოველივეს მიუხედავად, ქართველი ხალხის უდიდესი გამარჯვება იყო ის, რომ მონღოლებმა ვერ შეძლეს საქართველოს სრულიად დაპყრობა, მათ საქართველოში მუდმივი „სადგომების“ დადებაც ვერ მოახერხეს. ამან ქართველი ხალხი ეთნიკურ გადაგვარებას გადაარჩინა (ჩვენი მეზობელი ალბანელები, რომელთაც თურქ-სელჯუკების შემოსევის შედეგად ეთნიკური სახე დაკარგეს, მონღოლების დროს სრულებით გაქრნენ, ხოლო სომხეთის უმთავრესი ქალაქებიდან ლტოლვილი სომხები საქართველოსა და სხვა ქვეყნებს აფარებდნენ თავს).

აღსანიშნავია, რომ მონღოლთა მძლავრობას ქართველმა ხალხმა უპასუხა მაღალი ქრისტიანული მორალით: ურთიერთსიყვარულით, ურთიერთგატანით. მრავალმა

ქართველმა დადო თავი მოყვასისა და სამშობლოს გადასარჩენად. თავდადება ხშირი მოვლენაც კი იყო ამ საშინელ ეპოქაში.

თავს დებდა არამარტო რიგითი ქართველი მეფისა და მამულისათვის, არამედ მეფეც – ერის გადასარჩენად.

შეიძლება ვინმემ იფიქროს, რომ თავს დებდნენ მხოლოდ სარწმუნოებრივი მოსაზრებით და ამ თავდადების სანაცვლოდ ქრისტიანთაგან მოელოდნენ სულის ცხოვნებას. ცხადია, ესეც იყო მონღოლთა ბატონობის დასასრულს. საქართველოში შემოსვლისას კი მონღოლები ქრისტიანებს არ ავიწროებდნენ (ისინი ჯერ კიდევ არ იყვნენ მაჰმადიანები). ამიტომ თავდადება სარწმუნოებისათვის შემდგომ გახდა საჭირო.

მხოლოდ ყაზან ყაენის (1295-1304) დროს გამოცხადდა ისლამი სახელმწიფო რელიგიად. მონღოლებს სპარსელ მაჰმადიანთა ნაქეზებით დაუწყიათ ქრისტიანთა დევნა. მათი „ისმინა ყაენმა და იწყო რღვევად ეკლესიათა და წარმოავლინა ლაშქარი, რათა მოვიდეს საქართველოსა და მეფესა და ყოველთა ქართველთა დაატოვებინოს სჯული და სარკინოზად შექმნას“²⁸.

ქართველთა მეფე ვახტანგი მივიდა ყაენის წინაშე ურდოში და განაცხადა: „... მე ვარ მეფე ქართველთა, და ყოველნი მთავარნი საქართველოსანი შენს წინაშე არიან და მე მზად ვარ სიკვდილად სჯულისათვის ქრისტიანობისა და მერე ესე ყოველნი შენს წინაშე მყოფნი ქრისტიანნი, აჰა, თავნი ჩვენნი წარგვკვეთენ“²⁹.

მაგრამ ქართველები თავს სწირავდნენ არამარტო რჯულისათვის, არამედ მამულისა და მოყვასისათვისაც. ჟამთააღმწერელის მიერ მოყვანილი უთვალავი მაგალითი თავდადებისა მიუთითებს, თუ რა სულიერ სიმალეზე აუყვანია ქართულ ეკლესიას ქართველი ერი, რომელმაც დიდი გასაჭირის დროს შეძლო უდიდესი ქრისტიანული სიყვარულის გამომჟღავნება. ურდოში განსასჯელად დაბარებულმა დემეტრე II თავდადებულმა შეკრიბა თავისი სამეფოს სამღვდლოება, დიდებულები და განუცხადა – „განრისხებულია ყაენი, თავისი ყველა მთავარი განყვიტა. ახლა მე მიხმობს. თუ მთიულეთში წავალ, თავს გადავირჩენ, მაგრამ ვაი, რომ მთელი ჩემი სამეფო მათ ხელში ჩავარდება. რამდენი სული ქრისტიანი განყდება და დატყვევდება, ეკლესიები წაიბილნება და მოოხრდება, ხატები და ჯვრები შეიმუხრებიან, ხოლო თუ მივალ ყაენის წინა, ნამდვილად ვიცი, მომკლავს. ახლა სიბრძნით განიხილეთ ეს საქმე, ხოლო მე ასე ვფიქრობ: მრავალმღელე ვარ არის ეს წუთისოფელი, დაუდგომელი და წარმავალი, ჩვენი დღეები სიზმარივით და აჩრდილებივით წარვლენ. ჩვენც უნებლიეთ და სწრაფად გავალთ ამ წუთისოფლიდან. რა სარგებლის მომტანი იქნება ჩემი ცხოვრება, თუ ჩემთვის მრავალი სული მოკვდება და მე მძიმე ცოდვებისაგან გავალ ამ სოფლიდან. ახლა მნებავს, რათა მივიდე ყაენის წინაშე, და იყოს ღვთის ნება, თუ მომკლავენ, ვფიქრობ, რომ ქვეყანა დარჩება, „ხოლო ვითარ ესმით კათალიკოსთა და ეპისკოპოსთა, და მოძღვართა და მთავართა, განკვირდეს, თუ ვითარ დადვა მეფემან სული თვისი ერისა მისისათვის“ და უპასუხეს – მეფეო, ქვეყანაც რომ გადარჩეს, ვინაა შენი შემცველი?

ახლა გირჩევთ, რომ წახვიდე მთიანეთის სიმაგრეებში, ანდა აფხაზეთში, როგორც მამაშენი მოიქცა და არაა საჭირო თავის განწირვა შენგან, ჩვენ ყველანი მტკიცე ერთგულები ვართ“.

მეფემ თქვა: „თქვენ ჩემი სიყვარულისა და ერთგულების გამო ამბობთ ამას, მაგრამ მებრალეა უბრალო ხალხი, ისინი ცხვრებივით უღონონი არიან სიკვდილის წინაშე. არსაიდან ელიან ნუგეშისცემას. მე დავდებ ჩემს სულს ჩემი ერისათვის. არ დავიშლი ურდოში წასვლას“. მაშინ ყველანი წამოდგნენ გაკვირვებულნი და უთხრა აბრამ კათალიკოსმა: „მრავალი მეფე მორიდებია და თავისი თავი ასე დაუცავს. ახლა, თუ შენ დადებ შენ სულს ერისათვის, ჩვენ, ყველა, ეპისკოპოსები ვიტვირთავთ შენ ცოდვებს, მაგრამ ღვთის წინ ვამბობთ, რომ მონამეთა შორის იქნები შერაცხილი, როგორც უფალი სახარებაში ბრძანებს: „ამაზე უფრო მეტი სიყვარული არ არსებობს, რათა კაცმა დადოს სული თავისი მოყვასისათვის“. თუ ერთი მოყვასისათვის სულის დადება სიკეთეა, რაოდენ უფრო სასარგებლოა ურიცხვი სულის სიცოცხლე“.

როცა ეს მოისმინა მეფემ კათალიკოსისაგან, გაიხარა და დაასკვნა ურდოში წასვლა⁴⁰. ურდოში დემეტრე მეფე დააპატიმრეს. სასიკვდილო სასჯელის მოლოდინში მას საშუალება მიეცა ურდოდან გაპარვისა, ამიტომაც ერთგულებმა ურჩიეს: „აჰა, შენი თავი შენს ხელშია. ღამით აიყვანე მორბედი ცხენები და წადი, განშორდი ამათ ხელთაგან“. მაშინ უთხრა მეფემ: „ისმინეთ ჩემი, რამეთუ თავიდანვე ვიცოდი ჩემი სიკვდილი, მაგრამ დავდე თავი ჩემი და სული ჩემი ერისათვის. ახლა თუ გავიპარები, უბრალო ერი მოისრება და რა სიკეთეა მთელი ქვეყანა შევიძინო და სული წარვინწყიდო“. „მან არ შეისმინა განზრახვა თავისი მოყვარული მთავრებისა“⁴¹.

დემეტრე მეფის სიკვდილს ასე აღწერს მებატიანე – „ილოცა და ეზიარა ჩვენი მეუფე ქრისტე ღმერთის სისხლსა და ხორცს. ილოცა ცრემლით და მერე მიუჰყრა ქედი და აჰა, დღე საშინელი და შესაზარი: იკადრეს ბილნებმა ღვთის ცხებულ მეფეზე და წარკვეთეს მეფე დიმიტრის თავი.“

ხოლო პატივი ღმერთისა მაშინვე გამოჩნდა თავის ცხებულზე, რამეთუ მზემ თავისი შარავანდედი სრულიად გააუჩინარა. ჩამოდგა დიდი სიბნელე, რითაც ყოველი წარმართი გაკვირვებული დარჩა. დილის ათი საათიდან საღამომდე სიბნელე ჩამოწვა (როგორც მთელი მსოფლიოს სიცოცხლის მიმნიჭებელი უფლის ვნების დროს), რათა ცნობილი გამხდარიყო, რომ პატიოსანნი არიან ცხებულნი ღმერთისანი⁴².

საერთოდ, დემეტრე მეფე სათნო და კეთილი ადამიანი იყო, „მონყალე და მდაბალი, გლახაკთა, ქვრივთა და დავრდომილთა მონყალე, რომელ არა სმენილ არს ნათესავი მეფეთა, გინა სხვათა კაცთა, რამეთუ აქენდა ჩვეულება, აღილოს საფასე და აღდგის ღამე, და მოვლის ქალაქი, და მოიხილნის გლახაკნი და დავრდომილნი და ობოლნი და თვისითა ხელითა მისცემდის. და ყოველთა უწყოდნიან მონყალეობა მეფისა და ამისათვის გლახაკნი ღამით ფოლოცთა შინა ვიდოდნიან, რათა შეემთხვივნენ მეფესა. ამას თანა მოეგო მარხულობა, ღამით ლოცვა და მუხლთყრა ფრიადი, რამეთუ ათას ხუთასი

მუხლი მოადგის მინასა ზედა. ესრეთ ყოვლითურთ გამშვენებული და განათლებული იყო³³.

ათას ხუთასი დიდი მეტანიის გაკეთება დღეში უდიდესი სარწმუნოების ნიშანია. ამიტომაც ასეთი მეფისაგან სულისა და თავის განწირვა ერისათვის მოულოდნელი არ არის, მონღოლთა მძიმე ეპოქაში კი თავდადების უნარი აღმოაჩნდა მრავალ ადამიანს.

ქართველი მემკვიდრე მონღოლებს ხშირად კარგად ახასიათებს. მართლაც, მონღოლებს აღმოაჩნდათ ის უნარი, რაც არ გააჩნდათ საქართველოს სხვა მტრებს. კერძოდ, მონღოლებს არ უყვარდათ ცრუ და ორგული ადამიანები, ამიტომაც მათ გარკვეული სიმპათიები გასჩენიათ ქართველთა მიმართ, რომელნიც თურმე, განსხვავებით სხვათაგან, უღალატონი და ერთგულნი ყოფილან.

მონღოლთა ერთ დიდ ყაენს თავისი საგანგებო მოციქულები გაუგზავნია დაპყრობილი ქვეყნების გასაცნობად, რომელთაც უცნობებიათ ყაენისათვის, რომ ქართველებს აქვთ „სჯული კეთილი და ტყუილსა ელტვიან და მწამველი არცა-თუ სახელი-დების მათ შორის“³⁴, მაშინ, როცა სპარსელთა შესახებ ამცნეს: „არიან სპარსნი ცრუ, მოღალატე, ფიცისარ შემნახველ და მრავალნი იპოვებიან მწამველნი“, ე.ი. ვინც სხვას სანამლაგით წამლავს.

ქართველთა თავგანწირვა და თავდადება მართლაც საარაკო იყო ამ დროს.

საქართველოს ამირსპასალარი ავაგი მეფე რუსუდანს მონღოლთა ყაენთან გაუგზავნია მოსალაპარაკებლად. ავაგს თან ახლდა ივანე ახალციხელის ძე დავითი, როგორც ეჯობი. პატრონი და ყმა არ იცნობდნენ მონღოლებს, მათ წესებს. ამიტომაც ეჯობმა საქართველოს მთავარსარდლის სიცოცხლის უზრუნველყოფის მიზნით გადამწყვიტა თავისი თავი გაემეტებინა სასიკვდილოდ, მან ავაგს მოახსენა: „რადგანაც უცხო ხალხში მოვედით და არ ვიცით, რას გვიპირებენ, ასეთი აზრი მაქვს, რათა მე გამოვცხადდე, როგორც პატრონი და შენი მთავარი და შენ, როგორც ჩემი ყმა. თუ შენი მოკვლა სურთ, მე მომკლავენ და შენ არა, რადგან ეჭვი არაა, რომ ყმებს არ დახოცავენ ბატონის მოკვლისას“. დიდი ვედრებითა და იძულებით დაარწმუნა ავაგი, ასე მოქცეულიყო. ბათო ყაენთან შესვლისას ავაგმა წინ წაიმძღვანა დავითი, როგორც უმთავრესი. ასეთი სათნოების გაკეთება ინება დავითმა „გამწირველმან თავისამან პატრონისათვის სიკვდილად“. ბათო ყაენმა არ ინება ქართველი წარგზავნილების დასჯა, მაგრამ უნებურად მაინც შეიტყო, თუ ვინ იყო ნამდვილი პატრონი. დაკითხვისას დავითმა განაცხადა: „არ ვიცოდით, თუ რას შეგვამთხვევდით, ამიტომაც ამირსპასალარის მოკვლას თუ ინებებდით, მე მოკვდებოდი პირველად და არა ჩემი პატრონი“. ამის გამო ძლიერ გაკვირდა, შეაქო დავითი და თქვა ყაენმა: „უკეთუ ნათესავი ქართველთა ეგევითარი არს, ვბრძანებ, რათა ყოველთა ნათესავთა, რომელნი არიან მორჩილებასა ქვეშე მალალთა, უმჯობეს და უწარჩინებულეს იყენეს და მალალთა თანა მხედართა აღრაცხონ, და მამული და საქონელი მათთა ხელთა შინა იყოს, და ყოველსა შინა მისანდოდ იყენენ, რომლისათვის ბრძანება დანერა და წარმოსცა“³⁵.

ჩვენი მემკვიდრის აზრით, ქართველებმა მონღოლთა ბატონობის დროს თავისი სა-

ხელმწიფოებრიობა, მეფობა, ქართული სამეფოს საზღვრების ფაქტობრივად ხელშეუხებლობა შეინარჩუნეს თავიანთი მაღალი ადამიანური თვისებებით, რომელთა დაფასების უნარიც მონღოლებს აღმოაჩნდათ.

ალამუთის სახელგანთქმული ბრძოლების მსგავსად, ქართველებმა ერთმანეთის სიცოცხლის გადასარჩენად თავიანთი თავი სასიკვდილოდ გაიმეტეს. ალამუთის ბრძოლაში შვიდ წელიწადს იმყოფებოდა საქართველოს ლაშქარი, ეს იყო მონღოლთა მიერ აუღებელი ციხე-სიმაგრე (აილეს 1256 წ.).

მონღოლთა ჯარს ჩაღატა ნოინი მთავრობდა, რომელიც ღამით მიპარვით მოკლა კარავში ალამუთელმა მულიდმა. დილით მონღოლები საშინლად აღშფოთდნენ მოკლული ნოინის ხილვისას, მაგრამ არ იცოდნენ, ვინ იყო მკვლელი. მაშინ თქვეს: „ვინათგან ქართველნი დიდსა ჭირსა შინა არიან ჩვენ მოალთაგან (მონღოლთაგან), შურით ქართველთა მიერ მოიკლა, ამას ყოველნი უცილოდ დაამტკიცებდეს თვინიერ ჩარმალან ნოინისა გარეშე, რამეთუ იგი იტყოდა: „დასწყნარდით, კაცნო, რამეთუ არა არს ნათესავი ქართველთა კაცის მკვლელი და არცა სჯული უცთ ესევეითარისა საქმისა ქმნად“⁴⁶. მონღოლთა აღშფოთებული ჯარი მიეჭრა ქართველთა ლაშქარს, უთუოდ ყველას დახოცავდნენ, თუ არა ღვთის შემწეობა. ქართველებმა დიდი სიყვარული, ერთგულება და თავდადება გამოამჟღავნეს ერთმანეთის მიმართ. საბრძოლველად გაემზადნენ, მაგრამ ძალიან მცირენი იყვნენ მონღოლებთან შედარებით. მაშინ სურამელმა, ქართლის ერისთავმა მათ უთხრა: „ახლა არ არის ომის დრო, რადგანაც ცოტანი ვართ. თუ შევებრძოლებით, ყველას გაგვწყვეტენ – დიდსა და მცირეს და თუ არ შევებრძოლებით, ვფიქრობთ, მხოლოდ ჩვენ მოგვკვლავენ – წარჩინებულებს, უმჯობესია, არ ვებრძოლოთ და ღმერთს შემწეობა ვთხოვოთ“.

ქართველი წარჩინებულის მზადყოფნა, თავგანწირვა, სულის დადება მოყვასის, ჯარისკაცების გადასარჩენად დიდად დაფასდა ღვთისმშობლის მიერ.

სხვა დროს ასევე დადო თავი სარგის ციხისჯვრელმა, მესხეთის მთავარმა, საქართველოს მეფის გადასარჩენად. 1260 წელს მონღოლთა წინააღმდეგ აჯანყებულმა მეფე ულუ დავითმა თავისი ლაშქრის მხედართმთავრად სარგისი დანიშნა, რომელიც მხნედ შეებრძოლა მონღოლებს.

1264 წელს მეფე იძულებული გახდა, ურდოში წასულიყო და პასუხი ეგო აჯანყებისათვის. მიუხედავად იმისა, რომ მონღოლებმა უარი განაცხადეს ურდოში სარგისის მიღებაზე, მან არ მიატოვა მეფე ხიფათში, თავისი თავიც სასიკვდილო ხიფათში ჩააგდო და გაჰყვა. მეფემ დააპირა მისი უკან დაბრუნება, მაშინ სარგისმა უთხრა: ღმერთმა ნუ ინებოს უკან გავბრუნდე, „უკეთუ ცოდვათა ჩემთაგან გევნოს რამე თათართაგან, ყოველნი კაცნი იტყვიან: განზრახვითა სარგისისათა განუდგა მეფე თათართა. ან იგი წარვიდა შინა და მეფე წარავლინა მოკლვად ყანს წინაშე. ნუ ჰყოს ესე ღმერთმან, რამეთუ ამით წარჰხდების გვარი ჩემი, არამედ მოთუ-მკლან, ნაცვლად თქვენდა ვიყო, და თუ დავრჩე, თქვენთანა დავრჩე“⁴⁷.

ურდოში ყაენის წინაშე მისვლისას სასიკვდილოდ განწირული მეფის დასაცავად სარგისმა უშიშრად გასწირა თავისი თავი. მეფემაც მას მიანდო თავისი დაცვა: „და იხილა სარგის ბრძღვინვისა ლომისა მსგავსად, მეფემან მას ზედა მიუტყევა საქმე. არა შეშინდა, არამედ უშიშრად აღდგა და წარსდგა ყაენის წინაშე განმწირველი თავისა თვისისა მეფისათვის, რათა იგი მოიკლას მეფისა წილ და მუხლმოყრილი ეტყოდა: „მე ვარ, დიდო ყაენო, რომელი შემოვები არღუნ აღას... ან, ყაენო მეფე უბრალო არს. მე ვარ, რომელმან განვიყენე მეფე კარისაგან თქვენისა“⁴⁸.

მსგავს თავდადებათა რიცხვს მიეკუთვნებოდა ცოტენ დადიანის გმირობაც. ეს მოხდა უფრო ადრე, დაახლოებით 1246 წელს. ქართველებმა გადანყვიტეს აჯანყებულ იყვნენ. საქართველოს მთავრები ერთად შეიკრიბნენ: „ამათ შფოთთა, შეკრბეს ყოველნი მთავარნი საქართველოსანი, კოხტას თავსა, იმერნი და ამერნი: ეგარსლან, ცოტენ დადიანი, ვარამ გაგელი, ყვარყვარე, კუპარი შოთა, თორლაი, ჰერ-კახნი, თორელ-გამრეკელი, სარგის თმოგველი, მესხნი და ტაოელნი. და ყოველნი იტყოდეს: „რა ვყოთ? არლარა არს ნათესავი ქართველთა მეფეთა, რათა წინამძღვარ გვექმნას და ვბრძოდით თათართა, და ჩვენ ურთიერთისაგან განდგომილ ვართ, ვერ წინააღუდგებით თათართა და იგინი ბოროტად გვაჭირვებენ ესეოდენ რომელ ყოველთა წელთა აღმუთს წარვალთ ჭირთა და ყოველთა ღვანლთა შემთხვევად. არა არს ღონე, დაღათუ უმეფო ვართ, არამედ შევკრებთ ყოველნი და ვბრძოდეთ თათართა და დაამტკიცეს ომი, და დადვეს პაემანი ქართლს შეკრებისა, და განიყარნეს. უშორეს მყოფნი აფხაზნი - დადიანი ცოტენე და ბედიანი, კაცი კეთილი და სრული საღმრთოთა და საკაცობოთა, და რაჭის ერისთავი - ესენი ყოველნი წარვიდეს კაზმად. ვითარ ესმა თათართა ერთგან შეკრება ქართველთა, წარმოვიდეს ბიჩუ და ანგურგ და მივიდეს კოხტას თავსა და დახვდეს ყოველნი წარჩინებულნი საქართველოსანი, ლაშქარი გაყრილ იყო, და ვერლარა წინააღუდგეს და წარასხეს ქვეყანასა ანისისასა...“⁴⁹.

აქ საინტერესოა აღინიშნოს, თუ ვის უწოდებს ჩვენი მემატრიანე „აფხაზს“. თავდაპირველად უნდა ითქვას, რომ კოხტასთავს შეკრებილი წარჩინებულები მისთვის ეთნიკურად „ქართველები“ არიან. „ესმა თათართა ერთგან შეკრება ქართველთა“ -ო, წერს ის. ანისშიც ჩაყვანილ და კვლავ ერთად შეკრებილ საქართველოს წარჩინებულებსაც მონღოლები „ქართველებს“ უწოდებენ (იხ. ქვემოთ). ამ შეკრებილ „ქართველთა“ შორის იყვნენ „აფხაზნი“, „ტაოელნი“, „ჰერ-კახნი“, „მესხნი“, „ქართველნი“ (აქ ნიშნავს „ქართლელნი“) და სხვა კუთხეთა წარჩინებულნი. მოლაპარაკების შემდეგ დაშორებული მხარის - აფხაზეთის წარჩინებულები ადრიანად წავიდნენ ლაშქრის მოსამზადებლად: „უშორეს მყოფნი აფხაზნი - დადიანი ცოტენე და ბედიანი... და რაჭის ერისთავი - ესენი ყოველნი წარვიდეს კაზმად“⁴⁹.

მემატრიანისათვის აფხაზია დადიანიც, ბედიანიც და რაჭის ერისთავიც. მაგრამ ეს მათი მხოლოდ კუთხური სახელია (ისე როგორც „მესხი“, „ჰერ-კახნი“, „ტაოელნი“ და სხვა), ხოლო ზოგადად აფხაზები ქართველები არიან. ასევე მიიჩნევენ მონღოლებიც.

ცოტნე დადიანის ანისში ჩასვლის შემდეგ მონღოლები ასე ბჭობენ: „ვინაითგან ნათესავნი ქართველთანი ესოდენ კეთილ არიან, და არა განცრუვდებიან, რომელ აფხაზეთით მოვიდა კაცი, რათა სული თვისი დადოს მოყვარეთათვის...“⁴⁰. მაშასადამე, როგორც აქედან ჩანს, მონღოლებისათვის ცოტნე დადიანი, მართალია, „აფხაზეთიდან“ არის მოსული, მაგრამ ის „ნათესავით ქართველია“ („ნათესავი“ ძველქართულად ნიშნავდა „ერს“, „ნაციას“). ისინი ამბობენ, რომ ქართველები მართლის მოყვარული ხალხია, ცოტნეც ნათესავით ქართველია, ამიტომაც ტყუილს არ იტყვის, თავი განირა „მოყვარეთათვისო“ (ე.ი. თავის „თანამემამულეებისთვისო“). ჩვენი მემატინის „აფხაზი“ – ეთნიკურად ქართველია, ეს ცნობილი იყო არა მარტო იმდროინდელი ქართველი საზოგადოებისათვის, არამედ მონღოლებისთვისაც.

ცოტნე დადიანი თავისი ლაშქრით მივიდა დათქმულ ადგილას: „და ვითარ მოეახლა პაემანი, მივიდა დადიანიცა ცოტნე, ლაშქრითა მათდა ადგილსა, რომელ არს რკინის – ჯვარი, შორის სამცხისა და ლაღოსა, და ვითარ აუნყეს წარსხმა ყოველთა მთავართა საქართველოსათა ანისად, და შეკრებულთა ყოფა სატანჯველთა შინა ბოროტთა, ვითარ ესმა, მწუხარე იქმნა უზომოდ, და თვისად სიკვდილად და სირცხვილად შერაცხა საქმე იგი, და წარავლინა ლაშქარი თვისი, და ორითა კაცითა წარვიდა ანისად, დამდები სულისა თვისისა და აღმსარებელი მცნებათა უფლისასა, რომელსა იტყვის - „უფროს ამისსა სიყვარული არა არს, რათა დადვას კაცმან სული თვისი მოყვასისა თვისისათვის“, რომელ ყო პატიოსანმაცა ამან კაცმან ცოტნე სათნოება მაღალი და განსათქმელი, საქმე საკვირველი და ყოვლისა ქებისა ღირსი... განვლო სამცხე და ჯავახეთი და მივიდა ანისსა“⁴¹.

საქართველოს წარჩინებულები გაშიშვლებულნი და მხარშეკრულნი ისხდნენ ქალაქის მოედანზე. როცა იხილა ცოტნემ უღირსად პატივაყრილნი და სასიკვდილოდ განწირულნი, თვითონაც გაიხადა ტანსაცმელი, გაშიშვლდა, შეიკრა მხრები და დაჯდა წარჩინებულებთან. მონღოლთა წინაშე აუნყეს: „ცოტნე დადიანი მოვიდა ორითა კაცითა, და განიძარცვა სამოსელი თვისი და შეკრული დაჯდა ქართველთა თანა“⁴². დაკითხვისას ცოტნემ დამალა ქართველთა კოხტასათვის შეკრების ნამდვილი მიზეზი. „ხოლო იგი ეტყოდა ვითარმედ: „ჩვენ ყოველნი ამაღ შევიკრიბებით, რათა განვაგოთ ხარაჯა თქვენი და ბრძანება თქვენი აღვასრულოთ. ესე იყო შეკრება ჩვენი. ან თქვენ ძვირის-მოქმედთა თანა შეგვრაცხებით, და მე ამის ძლით მოვედ წინაშე თქვენსა, რათა გამოიკითხოთ, და უკეთუ ღირსი რამე სიკვდილისა უქმნიეს, მეცა მათ თანა მოვკვდე; რამეთუ თუ თვინიერ ჩემსა არარა უქმნიეს: უკეთუ ცხოვნდენ მათ თანა ვიყო და ვითარ ესმა ცოტნესაგან წონთა, განკვირდეს სათნოებისათვის მისისა და თქვეს: „ვინათგან ნათესავნი ქართველთანი ესოდენ კეთილ არიან, და არა განცრუვდებიან, რომელ აფხაზეთით მოვიდა კაცი, რათა დადვას სული თვისი მოყვარეთათვის და არა განცრუვნეს, ესრეთ განწირა თავი თვისი სიკვდიდ, არა არს სიცრუე მათ შინა, და ამის ძლით უბრალოდ ვპოებთ. ამისათვის განუტეოთ ყოველნი“. რქვეს ცოტნეს: „განდგომილება

ვგონეთ თქვენ ქართველთა, და ან ვინათაგან ჰყავ სათნოება კეთილი ყოველთა ქართველთა, შენ მოგანიჭებთ და შენდა მონდობილ ვართ“ და განუშენეს ყოველნი ესე წარჩინებულნი“⁴³.

აქ კიდევ ერთხელ უნდა ითქვას, რომ მონღოლები მიმართვისას ცოტენს ასე ეუბნებოდნენ: „განდგომილება ვგონეთ თქვენ ქართველთა“, ე.ი. თქვენი, ქართველების განდგომა გვეგონათ. ცხადია, მათში ცოტენე აუცილებლად იგულისხმება, ჩვენი მემატინანე კი ამ „ქართველებს“ კუთხეების მიხედვით ვინრო ეთნოგრაფიულ სახელებსაც უწოდებს. მაგალითად, ცოტენს – „აფხაზს“, „უშორეს მყოფნი აფხაზნი – ცოტენე დადიანი...“⁴⁴.

ჩვენი მემატინანე წერს, რომ მონღოლებს არ უყვარდათ სიცრუე. მათ სჯეროდათ, რომ ქართველები მართალნი, კეთილნი და სიცრუის მგმობი ხალხი იყო. მართლაც, ეს „ვეფხისტყაოსნიდანაც“ ჩანს: „სიცრუე და ორპირობა ავენებს ხორცსა, მერმე სულსა“. რადგან „თავია სიცრუე ყოვლისა უბედობისა...“ და სხვა. ამიტომაცაა, რომ ცოტენს თავგანწირვასა და სიტყვას აფასებენ მონღოლები და ამბობენ: „ნათესავნი ქართველთანი ესოდენ კეთილ არიან, და არა განცრუვდებიან“⁴⁵, ე.ი. ტყუილს არ იტყვიანო.

როგორც ყოველივე ზემოთ აღნიშნულიდან ჩანს, მონღოლთა შემოსევისას, მართალია, საქართველოს მთავრობამ, უსუსურობის გამო, და წარჩინებულებმა ერთიანი ძალით ვერ შეძლეს მტერთან შებრძოლება, მაგრამ ერმა თავისი შინაგანი მაღალსულიერებით, ურთიერთსიყვარულით, ერთმანეთისათვის თავის განწირვის სურვილით, ქვეყნისა და მოყვასისათვის თავდადებით შეძლო საქართველოს გადარჩენა და მონღოლთა ბატონობის უღლის შედარებით მალე გადაგდება.

ქართველებს აღმოაჩნდათ უნარი, არ გაეწირათ გასაჭირში ჩავარდნილი მამული. „კაცი ბრძენი ვერ გასწირავს მოყვარესა მოყვარულსა“, ამიტომაც მოყვრისათვის ქართველები სიცოცხლეს არ იშურებდნენ. „არ-დავიწყება მოყვრისა აროდეს გვიზამს ზიანსა, ვგმობ კაცსა აუგიანსა, ცრუსა და ღალატისა, ვერ ვეცრუვები, ვერ ვუზამ მას ხელმწიფესა მზიანსა“, ანდა „ვერ ვეცრუვები, ვერ ვუზამ საქმესა საძაბუნოსა“.

სიყვარული ყოველივე სიკეთის საფუძველია. „ღმერთი სიყვარულია“. ქართველები მორწმუნე ქრისტიანები იყვნენ, ღმერთის შეწევნით მათ სიყვარული შეეძლოთ: „ნაგვიკითხავს, სიყვარულსა მოციქულნი რაგვარ წერენ? ვით იტყვიან, ვით აქებენ? ცან! ცნობანი მიაფერენ. სიყვარული აღგვამაღლებს, ვით ეუვანნი, ამას უღერენ“. უამთაღმწერლისა და რუსთაველის მიერ ამ თვისებების აღწერიდან ჩანს, რომ ისინი თანამედროვენი იყვნენ. მონღოლთა ჯარშიც კი ქართველებს უყვარდათ წინამბრძოლობა. ისინი თავიანთი ასეთი ერთგულებით, თავგანწირვით მონღოლებს აოცებდნენ კიდევ.

ცნობილია, რომ მონღოლთა ურდოები ერთმანეთს სამკვდრო-სასიცოცხლოდაც ებრძოდნენ. ერთხელ, ერთ-ერთ ურდოში იყო განვეული ქართველთა მეფე – ულუ დავითი თავისი ლაშქრით. ის სხვა მცირერიცხოვან მონღოლურ ლაშქართან ერთად დასაზვერად გაუშვეს. ამ დროს მათ იხილეს მტვრის ბული, ღრუბელივით ამადლებული, რაც იმაზე მიუთითებდა, რომ მონინააღმდეგის მრავალრიცხოვანი არმია უახლოვდე-

ბოდათ. მონღოლთა ლაშქრის მეთაურმა დააპირა უკან დახევა, მაგრამ ქართველთა ლაშქარი მათ არ გაჰყვა. ქართველთა ძალზე მცირერიცხოვანმა ლაშქარმა გადაწყვიტა, პირველი შებრძოლობდა მტრის არმიას. ქართველთა მეფე გაოცებულ მონღოლებს ეუბნება: „არა არს წესი ჩვენ ქართველთა, უკეთუ ვიხილოთ მტერი ჩვენი კერძო მომავალი, შეუბმელად ზურგი შემოვაქციოთ, დაღათუ იყოს სიკვდილი“. ეს რომ თათრებს მოესმათ, წერს მემატინაე, გაკვირდნენ და განყრნენ. ქართველთა მეფეს უთხრეს: არ იცით, რას აკეთებთ, ჩვენ არა გვაქვს აბალა ყაენის ბრძანება, უმისოდ რომ შევებათ დიდ ყაენსო, თქვენ ქართველები უცნობნი ხართ და ეს საქმე არ იცითო, მაგრამ მიუხედავად მუქარისა, ქართველებმა სიკვდილის ველიდან ფეხი არ მოიცივალეს, აბალა ყაენი თვით მივიდა ქართველებთან და უთხრა: „ვიცი სიმხნე თქვენი ბრძოლათა შინა. თქვენ ქართველნი ურჩნი ხართ და შმაგნი“, ხოლო მეფე გარდახდა ცხენიდან, თაყვანი სცა ყაენსა და რქვა: „დიდო ყაენო, არა არს ჩვეულება ქართველისა, რათა მტერი იხილოს და ზურგი შეაქციოს. ანუ ბედნიერმან თვალმან ყაენისამან გვიხილოს, თუ ვითარ დაფდვათ თავი ჩვენი სიკვდილად“⁴⁶.

უამთაღმწერლის გმირები, ამბები, მოვლენები თითქოსდა „ვეფხისტყაოსნის“ სამყაროს განეკუთვნებიან, ქართველთა ცნობილი „წინამბრძოლობა“, მტერთან ვაჟკაცურად პირველად შებმის სურვილი თითქოს ამას ადასტურებს: „წესი არის მამაცისა მოჭირვება, ჭირთა თმენა, არვის ძალ-უც ხორციელსა განგებისა გარდავლენა“, „რაცა ღმერთსა გაუგია თავსა ჩემსა გარდასავლად, გარდამხდეს და შემოვიქცე, აღარ დამრჩეს გული ავლად“, ანდა „მე იგი ვარ, ვინ სოფელსა არ ამოვპკრებ კიტრად ბერად“ და სხვა.

აღსანიშნავია, რომ ქართველებს მეფის, მამულის, მოყვრისადმი თავდადებისა და თავის განწირვის უნარი არ დაუკარგავთ, თავისი ხასიათის ეს თვისება დიდხანს შეუნარჩუნებიათ. ნ. ბარათაშვილი წერს, ქართველთა ლაშქარი თუ როგორი შეძახილით ხვდებოდა ერეკლე მეფეს: „ჩვენ თუნდ სულ ერთ დღეს დავიხოცებით, ოღონდ შენ იყავ მეფე დღეგრძელი“. ერთგულება და სიყვარული ძველქართული თვისებაა.

მაგრამ ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ, როგორც ჩანს, სწორედ ზემოთ აღნიშნული თვისებების ქონების სურვილიდან გამომდინარე, ქართველებს ერთმანეთის მიმართ შური და მტრობა ჰქონდათ. შურდათ განსაკუთრებით გამორჩეული ადამიანებისა. შური მტრობას ბადებდა, ეს კი ერთმანეთს აშორებდა გამორჩენილ ქართველებს. ქართველთა ეს თვისება მონღოლებსაც შეუშრწნევიათ: „თქვენ ქართველები არას კეთილს უყოფთ მხნედ მბრძოლთა წყობათა შინა“⁴⁷.

ამას ქართველებიც გრძნობდნენ: „ჩვენ ურთიერთის დაუმორჩილებელ ვართ“, - ამბობენ ქართველი წარჩინებულები⁴⁸.

ჩანს, ამ თვისებამ გამოიწვია მონღოლების წინააღმდეგ ერთიანი ქართული ფრონტის შეუკვრელობა. ქართველი წარჩინებულები ვერ გაერთიანდნენ მონღოლების წინააღმდეგ, თუმცა, ცალ-ცალკე ძალზე მნიშვნელოვან ძალას წარმოადგენდნენ.

„საქართველომ მონღოლების შემოსევის ჟამს ვერ მოახერხა მტერზე გაერთიანებული ძალებით იერიში, მონღოლებმა თითოეული მხარე ცალ-ცალკე დაიპყრეს და ამდენად, მმართველებთან (მთავრებთან) მორიგება და მათი უფლებების აღიარება სეპარატულად მოახერხეს. ეს იყო პირველი, უპრეცედენტო მაგალითი საქართველოს ერთიანი მონარქიის არსებობისას, როცა მეფის გარეშე ხდებოდა ხელქვეითი მოხელე-მთავრების პოლიტიკური უფლებების ცნობა“⁴⁹.

მონღოლების საქართველოში შემოჭრისას არ აღმოჩნდა ძალა ან პიროვნება, რომელიც შეძლებდა მტრის წინააღმდეგ ქართველთა გაერთიანებას.

მემატიანის მიერ აღწერილი ამბები დედა ღვთისმშობლის მიერ ქართველთა მფარველობის შესახებ

I. დავით მეფის ხატის სასწაული

მემატიანის შეფასებით, ძე თამარისა, მეფე საქართველოსი, გიორგი-ლაშა „იყო ყოველთა მეფეთა უმეტეს უხვი და არავისთვის მოშურნე, მლოცველ, მმარხველ და განმკითხველ და მონყალე“⁶⁰, მაგრამ ასეთი ყოფილა ის მხოლოდ გარკვეულ დრომდე, შემდეგ კი მხნე, ახოვანი და ძლიერი მეფე გახდა: „ლალი, ამპარტავანი, თავხედი, თვით-ბუნება“⁶¹.

მეფე ლაშა-გიორგის ხასიათის შეცვლის მიზეზი ყოფილა მიდრეკა ცოდვებისაკენ: „ნაყროვანება“, „მსმურთა თანა მიდრეკა“, „დედათა უნესოთა თანა აღრევა“, რაც, საზოგადოდ, ქართველ მეფეთა სახლისათვის არ იყო დამახასიათებელი, ამიტომაც მეფის მიდრეკილებებს დიდად აუღელვებია ეკლესია და დიდებულები.

რატომ აქცევს მემატიანე განსაკუთრებულ ყურადღებას ლაშა-გიორგის ცოდვების აღწერას? იმიტომ, რომ ისინი საუკუნეთა მანძილზე საქართველოს უბედურების საბაბად ქცეულა. ლაშას უკანონო ძე – დავითი მონღოლებმა გაამეფეს. რუსუდნ მეფემაც უკანონოდ გაამეფა ვაჟი. ამან საქართველოში ორმეფობა დაბადა, რასაც შემდგომ ქვეყნის გაყოფა და ენით აუნერელი მრავალი უბედურება მოჰყვა შედეგად. ლაშა-გიორგის ცოდვა მთელმა ერმა ზღო საუკუნეთა მანძილზე. სწორედ ამას სჭვრეტდა წინასწარ ეკლესია და ამიტომაც მოუწოდებდა მეფეს – მოეშალა სიავენი. უკანონობამ უკანონობა დაბადა, უნესობამ – უნესობა.

„განისვენებდა ნადირობითა და მსმურთა თანა მიდრეკა სიბოროტედმი, ვითარცა წერილ არს ისრაილთათვის „დასხდა ერი იგი ჭამად და სმად, და აღდგეს სიმღერად“⁶².

„შექცეულ იყო სმასა და ჭამასა, რომლისათვის დასწერენ მამანი, ვითარმედ: „სამანი არიან მიზეზნი ვნებათანი, რომელთაგან იშვებიან ყოველნი ბოროტნი: გემოთ-მოყვარებანი, ვერცხლის მოყვარება და დიდების მოყვარება; ამათი პირმშონი არიან: სიძვანი, მრუშობანი, რისხვა, მწყნარობა („წყნა“), ამპარტავნება, ამათ ბოროტთაგან გამოვლენ ხორცისმოყვარებანი, უნესოდ ნებისა მიდევნებანი, რომლისა თითოეულად არა არს უამი აღწერად, ვითარცა წინასწარმეტყველიცა იტყვის: „ჭამა იაკობ, განძლა, განსხვა („გამსხვილდა“), განსუქნა, და დაუტევა ღმერთი შემოქმედი თვისი, და განუდგა ღმერთსა მაცხოვარსა თვისსა.

ეგრეთვე იქმნა ნათესავესაცა ამას შინა ქართველთასა, რამეთუ განძლეს და იშვებდეს და მიდრეკეს სიძვათა შინა და მთვრალობითა...“⁶³.

ერთხელ, კახეთის სოფელ ველისციხეში, მეფემ იხილა მშვენიერი ქალი, ცოლად მიიყვანა სასახლეში. ამ უკანონო ცოლმა შვა ძე – დავითი. „ესერა უსჯულოებათა შინა მიუდგა და ცოდვითა შინა მშვა მე დედამან ჩემმან“, მას მემატიანე „დიდთა განსაცდელთა მეფეს“ უწოდებს.

მეფემ არ ინება კანონიერი ცოლის მოყვანა, რაც ძალზე აღონებდა დიდებულებსა და ეკლესიას. „ამისათვის შეკრიბეს კათალიკოსნი, ეპისკოპოსნი და ვაზირნი და მოახსენებდეს: „არა ჯერ არს, რათა მხევალი გესვას და არა ცოლი, ვითარცა დასწერს მოციქული პირი ქრისტესი, პავლე: „ქორნილი წმიდა არს და სანოლი შეუგინებელი, ხოლო მსიძვანი და მემრუშენი საჯნეს ღმერთმან“⁶⁴.

ლაშა-გიორგიმ არ შეისმინა არც კათალიკოსთა, არც ეპისკოპოსთა და არც ვაზირთა გაფრთხილება. ამიტომაც წაართვეს ეს ქალი და თავისსავე ქმარს დაუბრუნეს. ამის შემდეგაც არ იქორწინა მეფემ. ბოროტი ჩვევებიც არ მოიშალა: „კათალიკოსთა ორთავე და თავადთა ამის სამეფოსათა და უმეტეს ივანე ათაბაგსა, უმძიმდათ საქმე ესე, არღარა ინებეს მას თანა სამარადისო ყოფა, არამედ განეშორნეს და თავის თვისად იყოფოდეს“⁶⁵.

(აქ საინტერესოა ერთი რამ. როგორც ზემოთ მოყვანილიდან ჩანს, აფხაზეთის კათალიკოსი და ქართლის კათალიკოსი (პატრიარქი), საზოგადოდ, სამეფო კარზე იმყოფებოდნენ (როგორც მთავრობის წევრები) – „კათალიკოსთა ორთავეში“ – აღნიშნული კათალიკოსები იგულისხმებიან).

მწარე ბედი ერგო დავით ლაშას ძეს. იგი მამამისმა გარდაცვალებისას თავის დას, რუსუდანს, ჩააბარა. „ან შეგვედრებ წინაშე ღმრთისა, რათა მეფე ჰყოთ იგი შემდგომად ჩემსა. ხოლო დასა ჩემსა რუსუდანს ვამცნებ წინაშე ღმრთისა, რათა აღზარდოს შვილი ჩემი დავით, ხოლო რაჟამს ეძლოს მეფობა და მხედრობა, რომელ დავით მეფე ყოს და იგი დაადგინეთ მეფედ“⁶⁶.

ლაშას შემდეგ დიდებულებმა რუსუდანი გაამეფეს. რუსუდანი კანონიერი მეფე გახდა.

რუსუდანმაც ინება, რომ თავისი ძე დავითი გაემეფებინა, ხოლო ლაშა-გიორგის ძე დავითი მოეშორებინა. ის გააგზავნა თავის ქალიშვილთან, რომელიც მეუღლე იყო მცირე აზიის ერთ-ერთი მთავრისა – „საბერძნეთის სულთანისა“.

შემდგომი მოქმედება რუსუდანისა ძალზე ალაშფოთებს მემატრიანესა და, ჩანს, იმ დროის საზოგადოებასაც. „რამეთუ ამათ ჟამთა დაივიწყა შიში ღმრთისა და ანდერძი ძმისა და ფიცი იგი“⁶⁷, რუსუდანმა შეუთვალა თავის ქალიშვილს და სიძეს, რომ მოეკლათ ჭაბუკი დავითი. მათ ეს არ ინებეს. კვლავ შეუთვალა, მაინც არ ისმინეს, მესამედაც შეუთვალა, მაგრამ უშედეგოდ. ამით განცვიფრებულმა და გულისწყრომით აღვსებულმა შვილის დედობრივი სიყვარულიც დაივიწყა და მისწერა თავის სიძეს ცილისწამებით სავსე წერილი, თითქოსდა მისი ქალი, ცოლი სულთნისა ჰყვარობდა ლაშას ძეს. სულთანმა დაიჯერა, რუსუდანის ასული სასტიკად აწამა, სიკვდილითაც დაემუქრა, თუკი ქრისტიანობას არ უარყოფდა. ქალმაც უარყო ჭეშმარიტი სჯული.

ყრმა დავითი შეიპყრეს, აწამეს, შემდეგ მენავეებს ჩააბარეს, რათა მათ ზღვაში გადაეგდოთ. შუა ზღვაში გადაგდების წინ დავითი შეევედრა მენავეებს, რათა ლო

ცვის ნება მიეცათ, უბიდან ამოიღო ხატი ყოვლადნმიდა ღვთისმშობლისა, რომელიც მუდამ თან ჰქონდა და მას სასოებდა. ის დაიდო პირზე, მწარე ცრემლები გადმოუშვა და თავისი სული შეჰვედრა ღვთისმშობელს: „შეივედრე სული ჩემი, რამეთუ შენ ხარ ნუგეშისმცემელი ჩემი სიობლისა, სამარის და მინაში დაფლობის ღირსიც კი არავინ გამხადა, არამედ თევზთა შესაჭმელად, ჩემი საფლავიც კი არავის ეცოდინება, მაგრამ შენს მონყალებაზე მინდობილი ვითხოვ ამ ბოლო ვედრებისას, მისხენი ამ საშინელი სატანჯველისაგან“. მენავეებმა გახადეს მას სამოსელი, ხატიც გამოართვეს, ღმობიერად შეევედრა მათ, რათა მიეცათ მისთვის ყოვლადნმადის ხატი, რომ თან ჰქონოდა. შეისმინეს მისი, მისცეს ხატი და ჩამოჰკიდეს ყელზე. წყალში ჩაგდების წინ ერთმა მენავემ ღვთის განგებით და ღვთისმშობლის ვედრებით მცირე ფიცარი მისცა ხელში და ასევე ჩააგდეს ზღვაში. დავითი მოეხვია ფიცარს, დაუბერა ქარმა ძლიერმა, წაიღო ყრმა ზღვაში და მალე ხმელეთისაკენ გამოაგდო. ხმელეთთან ახლოს მყოფი დანახა ერთმა ვაჭარმა და გამოაყვანინა, შემოსა და ნუგეში სცა. დავითს მოართვეს საჭმელი და ცოტა მოღონიერდა, შიმშილით და წყურვილით შენუხებულნი. ვაჭარმა შეიტყო მისი ამბავი, წაიყვანა სახლში და საყვარელი შვილივით პატივს სცემდა, დავითი იყო ვაჭართან ნ თვე. გამუღავენდა ეს საქმე. სულთანმა კვლავ შეიპყრო დავითი, ჩააგდო ერთ მშრალ ჭაში. აქვე იყვნენ ჩაყრილი შხამიანი გველებიც. ჭაზე იდო ლოდი, რის გამოც ბნელოდა. დავითს თან ჰქონდა აღნიშნული ხატი, რითაც დაცულ იქნა, როგორც დანიელი ლომის პირისაგან. საქართველოდან დავითს თან ახლდა ვინმე სოსანი. მან გათხარა მცირე ხერელი ჭაზე დაფარებული ლოდის ქვეშ და აქედან აწვდიდა პურს, როცა ითხოვდა, წყალსაც მცირე გუდით აწვდიდა ხოლმე, ასევე აწვდიდა საზრდელს ნ წლის განმავლობაში. დავითს დანოლისას გველები ზედ ეხვეოდნენ, მაგრამ არას ერჩოდნენ. ერთხელ ძილში გადაბრუნებისას გველს დაანვა, გველმა მხარზე სასტიკად უკბინა. დაიჭირეს ეს გველი სხვა გველებმა და შეჭამეს, ხოლო ნაკბენი ადგილი დავითს ენით აულოკეს და განკურნეს.

მალე საქართველო უმეფოდ დარჩა, რადგანაც დავით რუსუდანის ძე მონღოლეთში იყო გაგზავნილი დასამტკიცებლად და მისი ამბავი წლების მანძილზე აღარავის სმენოდა. ამიტომაც შეიკრიბნენ ქართველი დიდებულნი, რათა დავით ლაშას ძე მოეძებნათ. მათ სმენოდათ, რომ ის ცოცხალი იყო, პატიმრად მყოფი ჭაში იმყოფებოდა გველებთან.

მონღოლებმა ნება დართეს, რათა მოეძებნათ უფლისწული. სულთანს აღარ ეგონა ის ცოცხალი, რადგანაც უკვე შვიდი წელი გასულიყო. გამოიყვანეს დავითი, ოღნაფლა ედგა სული, გაყინული და უძრავი უფრო მკედარს ჰგავდა. სახის ფერი გაყვითლებულია, თმები ბარძაყამდე გაზრდოდა.

სულთანს შეებრაღა, გააბანინა, პატივი სცა და გამოუშვა. საქართველოში ადგილობრივმა მონღოლებმა მეფობა ვერ დაუმტკიცეს და მონღოლეთში გაგზავნეს დასამტკიცებლად.

II. ალავერდის წმიდა გიორგის ხატის სასწაული

ბათო ყაენმა დიდი პატივით გამოგზავნა მეფედ დამტკიცებული ულუ-დავითი საქართველოში, სადაც მას შეეგებნენ ქართველი დიდებულები თორღვა ერისთავის გარდა, რომელსაც ორგულობის გამოჩენის გამო ეშინოდა სიკვდილით დასჯისა. მეფემ თორღვასთან გააგზავნა ხორნაბუჯელი, რათა მას მინდობოდა მტკიცე ფიცით. თორღვამ თქვა: „წავიდეთ ალავერდს, წმიდა გიორგის წინაშე შემომფიცე და იქ მიმინდე“. წავიდნენ ორივენი. თორღვა გამოება ალავერდის მთავარმონამის მოჭედელი ხატის ტანსაცმლის ბოლოს. მოვიდა ხორნაბუჯელიც. იქ შეჰფიცა და გამოსხნა ნასკვისაგან. ამ დროს თორღვამ თქვა: „რასაც მე გამიკეთებ, ამ წმიდა გიორგიმ გიყოს შენ, რამეთუ მარტოკაცი ვარ, ჩემი სიკვდილით ჩემი მამული უმკვიდროდ დარჩება და ასევე უმკვიდროდ აქციოს წმიდა მთავარმონამემ შენი სახლი, თუ ფიცი გატეხო“. წამოიყვანა ხორნაბუჯელმა, მაგრამ თბილისთან გატეხა ფიცი, მეფის უცნობელად დედოფალმა მოაკვლევინა თორღვა.

ხოლო თუ როგორ გაეცა პასუხი ხორნაბუჯელს ალავერდის მთავარმონამის მიერ აღთქმის და ფიცის გატეხვისათვის, იხილეთ: ჰყავდა შვილი ხორნაბუჯელს, სახელად შალვა, სიკეთე-აღმატებული. ამ შალვასაც ჰყავდა შვილები. მაშინვე დაიხოცნენ, დარჩა შალვა, რომელიც შემდეგ თათრებმა მოკლეს და უმემკვიდრო გახდა მათი სახლი. ასეთი პასუხი მიაგო ალავერდის მთავარმონამემ⁵⁸.

III. მეტეხის ღვთისმშობლის ხატის სასწაული

დავით ლაშას ძეს აჯანყების შემდეგ ურდოში მისვლისას სიკვდილს ელოდა. მხურვალედ ევედრებოდა ღმერთს და ყოვლადწმიდა მეტეხის ღვთისმშობელს, რომელზედაც მინდობილი იყო⁵⁹. და იგი მშვიდობით დაბრუნდა საქართველოში.

IV. დმანისის ღვთისმშობლის ხატის სასწაული

მეფე დავითის სიბაზე ნასვლის წინ მუცლის ტკივილით (ტიფით) დაავადდა პირმშო მეფისა გიორგი, რომელიც სავსე იყო სიკეთე-აღმატებულებით. ისე გაძლიერდა ავადმყოფობა, რომ ის თითქმის მკვდარს დაემსგავსა, იდო უძრავად და სულს ლაფავდა. ამ მწუხარებისა და უღონობისას გაახსენდა მეფეს დმანისის ღვთისმშობელი და წავიდა მის წინაშე. ყველანი ფეხშიშველი მიდიოდნენ, მხურვალე ცრემლით ევედრებოდნენ მას, შეისმინა მათი ვედრება უწმიდესმა ღვთისმშობელმა, პირზე შეხებისას გაახილა თვალები და, როგორც ჯანმრთელი, წამოჯდა. იხილა ეს მეფემ და საქართველოს ყველა მკვიდრმა და ყველანი ადიდებდნენ ღმერთს.

V. მარტყოფის ხელთუქმნელი ხატის სასწაული

კვლავ გაემგზავრა მეფე სიბაზე და იქ ყოფნისას დასწეულდა მუცლის ტკივილით (ტიფით). ვერ განკურნეს მკურნალებმა და საწოლით წამოიღეს. როცა მიუახლოვდა

მარტყოფს, მივიდა ხელთუქმნელ ხატთან, რომელიც თავად გამოისახა ტილოზე თიხის (კეცის) ხატისაგან, ბრძანა შემოსვენება ხატის, ევედრა ცრემლით და განიკურნა, როგორც სანოლზე მდებარე ავაღმყოფი უფლის მიერ. გამოჯანმრთელებული მივიდა სამეფო პალატებში. ასე ცხოვრობდა, მაგრამ სიბერის უამს ინება მოშლა საეპისკოპოსო საყდრებისა (კათედრებისა), რომელნიც არსებობდნენ სანატრელ მეფეთა მიერ მინიჭებული სოფლებით. ამათ განსცემდა, ასევე ეპყრობოდა მონასტრებსაც⁶⁰. ამიტომაც სიბაზე კვლავ დასწულულ მეთეს მარტყოფის ხელთუქმნელი ხატის მიერ აღარ მინიჭა შველა⁶¹.

VI. წმიდა შალვა ახალციხელი

მემატიანე წერს, რომ ჯალალედინთან ომისას ტყვედ ჩავარდნილი შალვა ახალციხელი იცნეს ნახჭევნელებმა და ადარბადაგანელებმა. იგი ჯალალედინმა არ მოკლა, არამედ თავისთან დაიტოვა დიდი პატივით, უბოძა ადარბადაგანის ქალაქები და თავის თავადთა მსგავსად ეპყრობოდა. ერთი წლის შემდეგ მოსთხოვეს სჯულის დატოვება, ქრისტიანობის უარყოფა. შეჰპირდნენ დიდ პატივსა და სიმდიდრეს. შალვამ არ ირჩია ამ წუთისოფლის პატივი და არ უარყო სახელი ქრისტესი. სულთანი კვლავ პირფერობით ეპყრობოდა, ქრისტეს უარყოფის შესახებ ესაუბრებოდა, მრავალფერი სატანჯველით აშინებდა, მაგრამ ის მტკიცედ იყო სარწმუნოებაზე⁶².

„განარისხა უკუე მძლავრი კადნიერებისაგან ქრისტეს მხედარისამან და განაკვირვა უშიშრად მიგებებამან მისგან და სირცხვილად ჰრაცხდა თვისის მეფობისად ესე გვარს კადნიერებას, ვინაიცა ბრძანა განშიშვლებად პატივისაგან შალვა სამოსელთაგანცა და გვემად უწყალად“.

მრავალი ტანჯვის შემდეგ სასტიკი სიკვდილით მოკლეს შალვა. იგი მოწამეობის გვირგვინით შემკული აღვიდა ქრისტეს წინაშე⁶³.

VII. სიონის წმიდა ხატების სასწაული

არანაკლები თავდადება ქრისტესათვის აჩვენეს ქართველებმა თბილისის აღებისას. აქ წმიდა მონამის გვირგვინით შეიმკო 100.000 თბილისელი. ჯალალედინის ლაშქარი გარს შემოადგა თბილისს. ქართველთა სპა გავიდა ქალაქიდან, შეებრძოლა მტერს, ბრწყინვალე გამარჯვება აჩვენეს ქართველებმა. იმ ღამეს თბილისელმა სპარსელებმა ღალატით კარი გაუღეს მტერს. „იყვნეს უკუე ქალაქსა შინა ტფილისს კაცნი მკვიდრნი ნათესავით სპარსნი, თუ უკუე ჩემებით ქრისტე ქმნილნი“, – წერს ანტონ კათალიკოსი⁶⁴. ამ, ვითომდა ქრისტიანებს, „განძის“ კარი გაუღიათ მტრისათვის. შეიქმნა ქალაქში ომი. ღალატით მოკლა ერთმა სპარსელმა მემნა ბოცოს ძე. ქალაქის მცველნი ისნის ციხეში შევიდნენ. მტერმა მძვინვარედ დაიწყო ქალაქელთა მოსპობა, დედებს ძუძუდან გლეჯდნენ ჩვილებს, აიტაცებდნენ და დედის წინ ქვაზე ანარცხებდნენ ისე, რომ ბავშვებს თვალები სცვიოდათ, ზოგი ტვინს ანთხევდა, შემდეგ დედებსაც ხოცავ-

დნენ. მოხუცებს ფოლორცებში (ქუჩაში) ცხენებით თელავდნენ, ჭაბუკებს ხოცავდნენ, სისხლის მდინარენი დიოდა. ყვირილით, ძახილით, საზარელი ვაების ხმით იბრძოდა ქალაქი, ხალხის უმრავლესობა, როგორც ცხვრები, ერთად შეიკრიბა. უყურებდნენ საყვარელ შვილებს, ძმებს, მამებს და ქმრებს, უპატრონოდ ქუჩაში დაყრილი. ეკლესიები შეურაცხყოფილ იქნა, პატიოსანი მღვდლები ეკლესიებში, ხატებსა და ჯვრებთან ერთად შეიძუსრნენ, დაიხოცნენ. ესეც არ იკმარა სულთანმა, თუმცა კი ქრისტიანი მკვდრებით იყო სავსე ქუჩები, ხრამები და ბორცვები. მოიფიქრა სხვა სიბოროტეც, რომლის ხსენებაც კი სამარცხვინოდ მიაჩნია მემატიანეს⁶⁵. იკადრა და სიონის გუმბათი მოახსნევინა, ზედ ააშენებინა ბილწი დასაჯდომელი და გრძელი ასასველელი ხიდიც გაადებინა. ესეც ინება, რომ სიონის ხატი უფლისა ჩვენისა იესო ქრისტესი და ღვთისმშობლისა მოაყვანინა და ხიდის შესასველელთან დაადებინა პირალმა. ამის შემდეგ ბრძანა შეპყრობილი ქრისტიანების, ქალებისა და კაცების მოყვანა, აძალებდნენ დაეთრგუნათ პატიოსანი ხატები და დაეტოვებინათ რჯული, ხოლო თუ ასე არ მოიქცეოდნენ, თავებს აჭრიდნენ. მრავალმა მათგანმა ბრწყინვალე თავდადება გამოიჩინა, არ შეურაცხყვეს წმიდა ხატები და არ დაუტევეს რჯული. უამრავმა ქალმა და კაცმა აჩვენა ახოვანება (სიძლიერე) სულისა და მიიღეს გვირგვინი წამებისა.

საფიქრებელია, ასიათასს მიაღწია დახოცილთა რიცხვმა⁶⁶. ქრისტესათვის, სარწმუნოებისათვის ეს თავდადება ასე შეაფასეს მემატიანეებმა: „აქა ბრწყინვალე ძლევა აჩვენეს ქართველთა და წამების დიდებითა იდიდნეს“, ე.ი. მართალია, ლაშქარი მტერმა დაამარცხა, ქალაქი აიღო, მოსახლეობა სასტიკი ტანჯვით გაანადგურა, მაგრამ მოუხედავად ამისა, კი არ დამარცხდნენ, არამედ „ბრწყინვალე ძლევა“, ე.ი. ბრწყინვალე გამარჯვება „აჩვენეს ქართველთაო“, წერს მემატიანე. ომში დამარცხებულ ქართველებს მტრებზე გაუმარჯვიათ იმით, რომ „მრავალი წამების დიდებით იდიდეს“. თავის მხრივ, არც უფალმა მიატოვა თავისი სამწყსო, ქართველი ერი და ეხმარებოდა გასაჭირში.

VIII. ყოვლადწმიდა ღვთისმშობლის დიდი გამოცხადება

აი, როგორ აღწერს მემატიანე ღვთისმშობლის მფარველობას. ცნობილია, რომ ალამუთის ციხის აღება მონღოლებს გაუჭირდათ და შეიდ წელს აბრძოლებდნენ იქ ქართველთა ლაშქარს. ალამუთის მეპატრონე მულიდები ცნობილნი იყვნენ, როგორც კაცის მიპარვით მკვლელნი. ერთხელაც, ერთმა მულიდმა მონღოლთა ნოინი ჩაღატა მოკლა. მონღოლებმა მისი მოკვლა ქართველებს დააბრალეს და მათვენ დაიძრნენ. ქართველმა წარჩინებულებმა შეიბრალეს ქართველი მოლაშქრენი. ამიტომაც არ შეებრძოლნენ მონღოლებს, „თუ არ შევებრძოლებით, მარტო ჩვენ, წარჩინებულებს დაგვხოცავენ და ქართველების უმრავლესობა ამით გადარჩება, ხოლო თუ შევებრძოლებით, ყველას ამოგვხოცავენო, „გარნა შევრდომა ღმრთისა ჯერ არს, რამეთუ არავინ არს მსხნელი ჩვენი, თვინიერ იესო ქრისტე ძე ღმრთისა და ყოვლადწმიდა მშობელი

მისი, მარადის ქალწული მარიამ, რომელი მარადის მცველი არს მოსავთა ძისა მისისათა და უმეტეს ჩვენ ქრისტიანეთა⁶⁷. ქართველებმა უკლებლივ სამსამჯერ მოიდრიკეს მუხლი და ღვთისმშობელს შეევედრნენ ლოცვით: „მონაყლებისა კარი განგვიღე კურთხეულო ღმრთისმშობელო, რათა რომელნი ესე შენ გესავთ, არა დავეცნეთ, არამედ განვერნეთ წინააღმდეგობთა მტერთაგან, რამეთუ შენ ხარ ცხოვრება ნათესავისა ქრისტიანეთასა“.

ამ ლოცვის დასრულებისას, როცა მოახლოებული იყვნენ ბარბაროსები ქართველთა უნაყოფად მოსასპობად, მაშინ გამოვიდა კაცი ლერწმოვანიებიდან, ეჭირა ამონვილი ლახვარი, სისხლით შეღებილი. ლახვარი ზევით აღმართა და ხმამაღლა დაიყვირა: „მან ქუშტემ ჩაღატა“ – მე მოვკალ ჩაღატაო. თათრები გაეკიდნენ დასაჭერად. მან ლერწმოვანში შეასწრო და დაიმაღა. მალე ცეცხლმოკიდებული ლერწმოვანიდან მულიდი გამოიყვანეს. ჰკითხეს, თუ როგორ მოკლა ჩაღატა, რაზეც უპასუხა: „მე ვარ მულიდთა შორის საჩინო, მულიდთა თავადების დავალებით მოვკალ და დავიმაღე“. ისინი შეეკითხნენ: „რა იყო მიზეზი სამალავიდან შენი გამოსვლისა და ხმამაღლა ყვირილისა, რომ შენ მოკალ ნოინი?“ მან უპასუხა: „ხშირ ლერწმოვანში დავიმაღე, მყის მოვიდა ვიღაც სიტურფით აღმატებული დედაკაცი და მითხრა: „ეს რა ჰქმენ, კაცო? მოკალ კაცი და დაიმაღე, ახლა მრავალ სულს მოკლავენ შენი მიზეზით და ისინი უდანაშაულოდ ამონყდებიან“ და მე ვუთხარ: „რა ვქნა, დედოფალო?“ მან მითხრა: „ადექ და გამომყევი, მიდი და თქვი, რომ შენ მოკალი ის კაცი და გადაარჩინე ურიცხვი სული სიკვდილს“, ხოლო მე სწრაფად ავდექი და გაყევი, მომიყვანა თქვენ წინ, როგორც კი დავიძახე და დამინახეთ, მაშინვე გაუჩინარდა და არ ვიცი, საიდან იყო მოსული“.

„ესრეთ იხსნა ერი თვისი ყოვლადწმიდამან ღმრთისმშობელმან... იქმნა მსწრაფლი და ანასდათი ხსნა ქრისტიანეთა ყოვლადწმიდისა ღმრთისმშობელისა მიერ. გარნა ვინ-მე შეუძლოს დიდებისმეტყველებისა მიერ სამადლობელი შესხმა საკვირველებისა ამისათვის“. უფალი მუდამ იცავდა ქართველებს ქრისტეს მტერთან ბრძოლისას, მაგრამ თვით ქართველებში გამრავლდა ცოდვები, საეკლესიო ქონების – საეპისკოპოსოებისა და მონასტერთა ხელყოფაც იკადრეს, ამიტომაც სასჯელი მიიღეს.

IX ანყურის ხელთუქმნელი ხატის ძალა

„მთავართა ინყეს ხელის შეხებად საყდართა და მონასტერთა და ინყეს მიტაცებად სოფელთა და აგარაკთა, უმეტეს მესხთა საყდარსა ზედა დიდებულსა ანყურისასა. და ლა თუ ამათ უნესობათა დიდად ამხილებდა ნიკოლოზ კათალიკოსი და ნიკოლოზ მანყვერელი ჯუანშერის ძე, გარნა არავინ ყურად იღებდა სიტყვათა მათსა“⁶⁸.

ვნების კვირის ოთხშაბათს მძაფრად შეიძრა ქვეყანა, იძროდა თითქმის ყოველდღე. კვირას, აღდგომის დღეს, როცა ყველანი ელოდნენ სიხარულს, საფუძვლითურთ შეიძრა ქვეყანა, საყდრები და მონასტრები, ეკლესიები, ციხეები, სახლები, ნაგებობანი მოოხრდნენ, მაღალი მთები და ბორცვები ჩამოინგრნენ, კლდეები მტვრის სახედ დაი-

შალენ, მინა გაიბო და კუბრივით შავმა წყალმა ამოხეთქა. ანყურის საყდარი დაიქცა, გუმბათი ჩამოვარდა და, როგორც ქუდი, ისე ზედ დაეხურა ანყურის ყოვლადმშიდა ხატს, რომელიც, ლიტანიობის დროს შესვენებული, შუა საყდარში ესვენა. ხატი უვნებლად გადარჩა თავისივე ძალის გამო. მიწისძვრამ მთელ საქართველოში უამრავი სული განყვიტა, დაუქცეველი აღარაფერი გადარჩა⁶⁹.

X. ღვთისმშობლის გაფრთხილება

მეფე დიმიტრიმ სამი ცოლი მოიყვანა მსგავსად მონღოლი წარმართებისა: „ურიცხვთა კეთილთა მიერ აღვსებული მცირედ სიბოროტედ მიდრკა, რომლისათვისცა ნიკოლოზ კათალიკოსი განრისხებული უთქმიდავე და ამხილებდა მრავლად და ვერ არწმუნა. ამისთვის დაუტევა კათალიკოსობა“⁷⁰. ამის შემდეგ ღვთისმშობლის გამოცხადებით მივიდა ბასილ მონაზონი, ამხელდა მეფის უნესო ქორწინებას, მაგრამ უშედეგოდ. მაშინ მან უთხრა, რომ ყოვლადმშიდა ღვთისმშობლის მიერ ვარ წარმოვლინებული, თუ არ განეყენები უნესო ქორწინებისაგან და არ შეისმენ ჩემს სიტყვებს, მოკვდები მძლავრთა მიერ, ჩამოგერთმევა მეფობა და სიმდიდრე, შენი შვილები განიბნევიან, სხვას მიეცემა მეფობა შენი. მართლაც, მეფე დიმიტრიმ თავი დადო თავისი ერისათვის და ის მოკლეს. წინასწარმეტყველება სრულად აღსრულდა. დიმიტრი მეფის დაძვრული არღუნი რამდენიმე წლის შემდეგ ავადმყოფობით დაუძღურებული დაახრჩვეს იმავე დღესა (12 მარტს) და საათზე, როდესაც მოკლეს მეფე დიმიტრი.

XI. წმიდა სახარების გავრცელება

ასეთ სასტიკ დროს ქართველი სამღვდელოება არათუ საქართველოში იცავდა ქრისტიანობას, არამედ მის ფარგლებს გარეთაც კი ავრცელებდა. ქართველი მისიონერები კავკასიის მთიანეთში – დაღესტანში ქადაგებდნენ წმიდა სახარებას. ასეთი იყო პიმენ სალოსი, რომელიც „გარესჯით წარმოვიდა და დაემკვიდრა ბელაქანს, ქვაბსა რასმე, რომელმან ნათესავი ლეკთა წარმართობისაგან მოაქცივნა, რომელნი ჰგიან სარწმუნოებასა ქრისტესა. ამას თანა ბრწყინვიდა დიდიცა იგი მოღვაწე ანტონი ნაოხრებელის ძე, ნათესავით მესხი“⁷¹.

XII. ვარძიის ღვთისმშობლის სასწაული

დედა ღვთისა იცავდა თავის მონასტრებს. როცა მტერი ვარძიის ღვთისმშობლის მონასტრის ასაოხრებლად და მისი სიმდიდრის მისატაცებლად გამოემართა, „მეხდატეხილ იქმნა და განგალა მეხმან სრულიად და დაინვა ძვალთურთ, ესრეთ საკვირველებითა დაიცვა სამყოფი თვისი ვარძიისა ღმრთისმშობელმან“⁷².

XIII. ღვთის წყალობა

სამცხის მთავრის, ბექას ოჯახი დიდად ღვთისმოშიში იყო, დიდ პატივს სცემდა

სამღვდელოებას, ეპისკოპოსებს, მონაზვნებს, მისი სახლი ავსებული იყო ხუცეებითა და მონაზვნებით: „ამას თანა აქენდა შეწყნარებულობა ობოლ-ქვრივთა და დავრდომილთა. ხოლო სახლსა მისსა არ დააკლდებოდა სამ-სამი ლოცვა. ამისთვისცა წარუმართა ღმერთმან დღენი ცხოვრებისა მისისანი, მტერთა ძლევასა, მშვიდობასა და დანყნარებასა მიიცვალა“⁷³.

ერთხელ, მესხეთში თურქების შემოჭრისას, ბექამ შეკრიბა სამცხისა და შავშეთ-კლარჯეთის წარჩინებულები და მიმართა მათ სიტყვით: „ისმინეთ, მთავარნო საქართველოსანო, ძმანო და თანამონათესავენო ჩემნო, სიტყვა ჩემი! დიდმან და სახელოვანმან მეფემან დავით დასცა და დაამზო ძლიერება თურქთა ნათესავისა და აოტნა სამეფოსაგან მისისა, მიერ ჟამითგან აქამომდე არღარა ჩენილ არიან თურქნი. ან ცოდვათა ჩვენთათვის კვალად აღიძრნეს მძვინვარედ და მოაოხრეს ტაო და ურიცხვი სული ტყვე ყვეს და მოსწყვიდეს პირითა მახვილისათა, ეკლესიანი დასცეს და სინმიდენი შეაგინეს და კვალად გამზადებულ არიან ბოროტის ყოფად ქრისტიანეთა და მოოხრებად, ვინათგან მეფე შემცირებულ არს მძღავრებისაგან თათართასა და კვალად პირნი და თავნი საქართველოსანი განდგომილან და არავინ არს წინააღმდეგომ თურქთა. ან ისმინეთ ჩემი, ტომნო და ერთ-ნებანო! შევკრბეთ ყოვლითა ძალითა ჩვენითა და მივმართოთ თურქთა და არა მივსცნეთ თავნი და შვილნი ჩვენნი“⁷⁴ (ვაი, რომ სულ რამდენიმე საუკუნის შემდეგ მესხეთის ქართველობა თავად გათათრდა და XX საუკუნეში მათმა შთამომავლობამ „თურქებადაც“ კი გამოაცხადეს თავიანთი თავი).

ბექას მონოღება – „დავდვით თავი ჩვენი სჯულისა შეუგინებლობისათვის და ძმათა ჩვენთათვის, უეჭველად ღმერთი მოგვანიჭებს ცხოვრებასა“; – აიტაცა შემოჭრილ თურქთა სისასტიკით აღშფოთებულმა ქართველობამ. ღმერთმა მათ გაამარჯვებინა მრავალგზის. ერთ-ერთი შებრძოლებისას სარგისმა 500 მესხი მეომრით 30000 თურქი სასტიკად დაამარცხა, 513 მოლაშქრე დაუხოცა: „მოხედნა ღმერთმან წყალობით მოსავთა ჯვარისათა, რამეთუ განსაკვირვებელ არს სმენად, რომელ ეგოდენსა წყობასა შინა არა მოიკლა ბექას ლაშქარში ხუთთა კაცთა კიდე“⁷⁵.

ბექა იყო მონასტერთა და ეკლესიათა მშენებელი, მონაზონთა და მონესეთა პატივისცემელი, არ დააკლდებოდა ხოლმე ცისკრის, სამხრისა და მწუხრის ლოცვას, არც ლაშქარი დააკლდებოდა ამ ლოცვებს. „ამისათვის უმარჯვებდა ღმერთი“⁷⁶.

XIV. თავდადება ქრისტესათვის

ქართველები ერთსულოვან მზადყოფნას იჩენდნენ ქრისტიანობის მტერთა წინააღმდეგ. მზად იყვნენ თავის შესანიშნავად სარწმუნოებისათვის. ამის მაგალითია მეფე ვახტანგის სიტყვა, რომლითაც მან მიმართა ქართველობას ქრისტიანობის მოძულე მტრის შესახებ: „კაცნო, ძმანო და ერთ-რჯულნო და ქრისტეს ღმრთისა ჭეშმარიტად აღმსარებელნო! უწყით სჯული მამათა მიერ, და გასმიეს ქადაგება წმიდათა მოციქულთა, და უწყით ღვანლნი და ახოვნებანი მონამეთანი და გიხილვან თვალითა თქვენითა

ტაძარსა შინა მათსა ურიცხვნი სასწაულნი და გასმიეს სახარებასა შინა უტყუელისა პირისა, ვითარმედ: „რომელმან აღმიაროს მე წინაჲჲ კაცთა, მეცა აღვიარო იგი წინაჲჲ მამისა ჩემის ზეცათასა“ და კვალად: „მოვედით ჩემდა ყოველნი მაშვრალნი და ტვირთმძიმენი და მე განგისვენო თქვენ“, და ან ნუ შესძრნუნდებით და წარვიდეთ ყაენის წინაჲჲ, და დავდვათ სული ჩვენი მისთვის, რომელმან დადვა სული თვისი ჩვენთვის. პირველად ჩვენ მივსცნეთ თავნი ჩვენნი სიკვდილად, მერე იყავნ ნება ღმრთისა და მან დაიცვას სამწყსო თვისი“⁴⁷.

თავი IV

ქართული ეკლესია XIV საუკუნეში

„ეპა, მამულთ!
შენის ტრუთბის ძალსა ღვთიუზსა
ზა დაუღუგება?
კლდის სიმაგზეს აძლეე უძღუზსა...“
ილია შიბთალო

ქვეყნის ზოგადი მდგომარეობა XIV საუკუნეში

უფალმა მონყალების თვალთ მოხედა საქართველოს, მოუვლინა მეფე გიორგი V ბრწყინვალე, რომელმაც უცხო თესლისაგან იხსნა თავისი ქვეყანა. საქართველო გათავისუფლდა, გაერთიანდა. თათრებისა და ოსების გაძევების შემდეგ აღდგა წესრიგი და შინაგანი მშვიდობიანობა. საქართველოს საკანონმდებლო კრებამ მთიანეთს სამარტოლის ნიგნი „ძეგლის დადება“ შეუდგინა. სახელმწიფო წესწყობილება განმტკიცდა, ეკონომიკა მოღონიერდა. მოიჭრა ახალი ქართული ფული „გიორგაული თეთრი“. სწორედ ყოველივე ამის შემდეგ შეძლო ქართველმა ერმა გამკლავებოდა სასტიკ და ბოროტ მტერს, თემურ ლენგს. გიორგი V-ის შემდეგ ერთიანი და მტკიცე საქართველო შედარებით მშვიდობით ცხოვრობდა 40-ოდე წელი. საუკუნის ბოლოს შემოსეულ მტერს ქართველმა ხალხმა სამამულო ომი გამოუცხადა, რომელიც მცირე შესვენებებით 17 წელი გაგრძელდა. ეს იყო სარწმუნოებრივი ომიც. მტერს ქრისტიანობის აღმოფხვრა ენადა, მაგრამ საბოლოოდ მან სცნო ქრისტიანული ქართული სახელმწიფო, იძულებული გახდა, შერიგებოდა მის არსებობას. ეს იყო ქართველი ხალხის დიდი გამარჯვება, თუმცა კი საქართველო დიდად დაზარალდა.

მეფე გიორგი ბრწყინვალე

ბატონიშვილი ვახუშტი წერს: „დაჯდა მეფედ გიორგი, ძე დიმიტრი მეფისა თავ დადებულისა, და დაიწყო მთიებმან აღმობრწყინებდად. ხოლო მე ენასა ვერ ძალ - მიცს საკვირველებათა და საშინელებათა თქმად, თუ რაოდენ შუენიერად და გონიერად განაგებდა...“¹.

გიორგი ბრწყინვალემ (1314-1346), სრულიად საქართველოს მეფემ, დასავლეთი, სამხრეთი (მესხეთი) და აღმოსავლეთი საქართველო შეკრიბა თავისი სკიპტრის ქვეშ. „ამან ბრწყინვალემან გიორგი დაიპყრა საქართველონი: სომხითი, შერ-კახნი, ქართლი, მესხნი, ტაო, შავშ-კლარჯნი და ვიდრე სპერადმდე და ზღვაამდე“².

ყამთააღმწერლის თქმით, გიორგი ბრწყინვალე „განდიდნა უმეტეს შემდგომთა მეფეთა, რამეთუ მარტო იყო ძე დედისა, მარტო შვა დედამან, ვითარცა მარგალიტისთვის თქმულ არს მარტოება უმჯობესისათვის, ეგრეთვე გიორგი იპოვა უმჯობესი ყოველთა კაცთა მის ჟამისათა, არა ოდენ ხელმწიფეთა, არამედ ყოველთა კაცთა“.

პირველ რიგში, მეფემ მესხეთი (სამცხე-კლარჯეთი) შემოიმტკიცა (მონღოლთა თანხმობით), თუმცა კი თავის სახელმწიფოში არ შეეძლო დიდებულებისა და ერისთავების შეცვლა („...დიდებულნი და ერისთავნი ვერ სცვალნა ჟამამდინ რიდითა ყენისათა“)³. შემდეგ ქვეყნის საზღვრებიდან ოსები გააძევა, რომელთაც ადგილ-ადგილ დაბები და ციხეები ეჭირათ. „ამან მეფემან განსახნა ძლიერებითა თვისითა და წარუხვნა ციხენი და დაბნები. მერმე შევიდა და შემუსრნა კავკასსა შინა მყოფნი, ურჩნი მოსრნა

და დაიმორჩილნა და მოხარკე ჰყვნა ყოველნი იგინი და დაამშვიდა ქართლი ოვსთაგან, ვინათგან გზანი ყოველნი თვით დაიპყრნა“⁴.

ჩანს, ოსები მონღოლებისაგან ველარ ძლიერდებიან, როგორც წინა მეფეების დროს. მონღოლები გიორგი მეფისადმი კარგად იყვნენ განწყობილნი. მეფემ კავკასიის უღელტეხილებიც თვითონ დაიჭირა და კავკასიაში ყოველი მონინალმდეგენი შემუსრა. ამით მტერს ქართლში შემოსასვლელი გზები მოეჭრა და ქვეყანამ მოისვენა. ოსების ქართლიდან გაძევება იყო ნიშანი მონღოლთა ბატონობის შესუსტებისა. მალე თვით მონღოლ ხელისუფალთა შორის სასტიკი ომები დაიწყო, მათი სახელმწიფოს ერთობა მოისპო და ქვეყანა დაიშალა. ამით ისარგებლა მეფე გიორგიმ: „მაშინ იცა ჟამი ბრწყინვალე გიორგი მეფემანცა და განასხნა თათარნი საქართველოსაგან, რომელნიმე გონიერებითა, რომელნიმე ბრძოლითა და ძლიერებითა და მოსპნა ყოველნი საზღვართაგან თვისთა“⁵.

საქართველო მონღოლთა ბატონობისაგან განთავისუფლდა. ეს საქართველოს სახელმწიფოს სიძლიერეზეც მიუთითებს, რადგანაც სხვა ქვეყნები და ერები მონღოლებს ამის შემდეგაც დამონებული ჰყავდათ. ერისთავები, რომლებიც განდიდებულნი იყვნენ მონღოლთა მიერ (მეფის ხელისუფლების დამცრობის მიზნით და რომელთა შეცვლის ნებასაც მონღოლები არ იძლეოდნენ), გიორგი მეფემ შეკრიბა ვითომდა „სადარბაზოდ“ და დაახოცინა. ეს მოხდა „ციცისა ზედა პერეთისასა“, ამის შემდეგ „დაადგინნა ყოველთა ადგილთა წარვლინებულნი ერისთავნი თვისნი მორჩილებისანი და დაიპყრნა ამით უმეტეს ყოველნი“⁶.

ამ გზით მეფემ შეძლო დაუბრკოლებლად ემართა სახელმწიფო თავის „ნებისაებრ“.

გაძლიერებულმა მეფემ ინება აღედგინა საქართველო თავის ძველ საზღვრებში. როგორც ცნობილია, სასაზღვრო პუნქტებად ნიკოფსია და დარუბანდი ითვლებოდა. მეფემ ჯერ დარუბანდის მიმართულებით შემოიშტკიცა რანი. „ვერავინ წინააღუდგა და მუნიდამ შევიდა შირვანს და დაიმორჩილნა იგინიცა და მოხარკე ჰყვნა დარუბანდამდე ქურდის ლეკითურთ. შემდგომად მოიქცა ტფილისს განძლიერებული“.

შემდეგ მეფემ ინება დასავლეთ საქართველოს შემომტკიცებდა. ის ამის შესახებ მოეთათბირა იქაურ მოსახლეობას. „ეზრახა იმერთაო“, წერს მემატრიანე. „...გარდავლო მთა ლიხისა სპითა და ამისი მხილველნი იმერნი ყოველნი მოერთოდნენ სიხარულითა. აღიხვნა ყოველნი ციხენი და ქალაქნი და სიმაგრენი იმერეთისანი ბრწყინვალემან მეფემან გიორგი“⁷. ეს, ვახუშტის მიხედვით, მომხდარა 1330 წელს.

„ამისი მხილველნი დადიანი მამია და გურიელი და სვანთა ერისთავი და აფხაზეთისა შერვაშიძე მოერთნენ ნიჭითა დიდითა, და დაულოცეს მეფობა იმერეთისა და ყოვლისა გიორგიისა, მერმე შთავიდა ოდიშს, მუნიდამ აფხაზეთს, განაგნა მუნებურნი და დაიპყრა ციხენი თვისად... უკუმოიქცა, შემოვლო გურია, განაგნა მუნებურნი და მოვიდა სამცხეს... დასხნა ერისთავნი თვისნი კლარჯეთს, სპერს, კალმახს, არტანუჯს და

სამცხეს. არტანისა და წუნდისა... განაგნა მუნებურნი, ვითარცა კეთილმან ხუროთმოძღვარმან ყოველნივე და წარმოვიდა და მოვიდა ტფილისს“⁹. ეს მომხდარა 1334 წელს.

აღმოსავლეთისა და დასავლეთის საზღვრების შემომტკიცების შემდეგ მეფემ იზრუნა ჩრდილოეთის საზღვრების განმტკიცებისათვის: „რომლისათვისცა შემოკრიბნა სპანი, შემოვიდა და დაიმორჩილნა ყოველნი უმეტეს პირველისა კავკასსა შინა მყოფნი. ხოლო მუნიდან ჩამოვლო ცხრაზმასა ზედა, მოვიდა მუხრანს და ჩამოიყვანნა მუნ, რომელნი კავკასიასა შინა ქრისტიანენი იყვნენ თავნი მათნი და ხევისბერნი. შემოვიდა ტფილისს და შემოიტანნა იგინიცა და განუჩინა მათ სამართალი და წესნი დაუსხნა ნიგინთ, რათა ჰყოფდნენ წალმართ ეგრეთ“¹⁰.

ამის შემდეგ მან კიდევ უფრო მეტად დაიმორჩილა რანი, მოვაკანი, სომხეთი: „...და მარადის მოსცემდიან ხარკსა და არცალა იყვნენ თათარნი საბრძანებლისა მისსა. ხოლო ვინაითგან დაიმორჩილნა და დაიმონნა ყოველი გიორგია ნებასა შინა თვისსა და კავკასნიცა მორჩილებასა მისსა იყვნენ ნიკოფსიიდან და რუბანდამდე“¹⁰.

გიორგი ბრწყინვალეს უყურადღებოდ არც საეკლესიო საქმეები დაუტოვებია. ამ მიზნით მან შემოიკრიბა ქართლისა და აფხაზეთის კათალიკოსები, ეპისკოპოსები სრულად საქართველოსი. მათ მიაღებინა შესაბამისი დადგენილებანი: „შემოკრიბნა კათალიკოზნი და ეპისკოპოზნი ივერიისანი და განაახლნეს წესნი და რიგნი საეკლესიონი და სამღვდელონი განმართნეს და დაადგინნეს მონესენი წესსა ზედა თვისსა და უნესურნი განჰკვეთნეს“¹¹.

მეფე გიორგის „ბრწყინვალე“ იმიტიომ ეწოდა, – წერს ვახუშტი, რომ იყო ჰაეროვნებით, მშვენიერებით და ახოვანებით უებრო, მონყალე, უხვი, ობოლთა, ქვრივთა და დავრდომილთა შემწყნარებელი. გარდა ამისა, ივერია – საქართველო დაფანტული, სამთავროებად დაყოფილი, მეფემ თავისი სიბრძნე – გონიერებით, ძლიერებით კვლავ შეკრიბა, და მსგავსად აღმაშენებლისა, აღავსო და აღაშენა ქვეყანა, რჯული და სამოქალაქო წესები გააბრწყინა, დარბეული და მოოხრებული ეკლესიები აღაშენა, განაახლა და განანათლა. ხოლო რანი, შარვანი, მოვაკანი თავის მოხარკეებად აქცია, სძლია ყველას, სადაც უმჯობესი იყო ბრძოლითა და ძლიერებით, ხოლო სადაც სჯობდა სიბრძნე-გონიერებით, მეცნიერებით დაამშვიდა.

გიორგი ბრწყინვალე კეთილი მეფობით მეფობდა 28 წელი, გარდაიცვალა თბილისში 1346 წელს¹².

გიორგი მეფეს დიდი საერთაშორისო ავტორიტეტი ჰქონდა და მან თავისი ავტორიტეტი გამოიყენა ქართული ეკლესიის უფლებების აღდგენისათვის. კერძოდ, ეს შეეხო იერუსალიმში ქართული ეკლესიის უფლებების დაცვას. „მე-14 ს-ის პირველი ნახევრის არაბი მწერლის ელ-ომარის მოწმობით, გიორგი ბრწყინვალე ქრისტიან მეფეთა შორის უსახელოვანესად ითვლებოდა. ეგვიპტის სულთნები გიორგი ბრწყინვალისადმი წარმოგზავნილ თავიანთ ეპისტოლეებში მას მუსლიმანთა მეგობარსაც კი უწოდებენ. ეს ფრიად საგულისხმო გარემოებაა“¹³.

ეგვიპტის სულთნები კი იმ დროს იერუსალიმსა და მახლობელი აღმოსავლეთის წმიდა ადგილებს ფლობდნენ. „წარსულში ქრისტიანეთა მთავარ სალოცავ ადგილებში ქართველებს ყოველგან საპატიო ადგილი ეკავათ და თავიანთი ეკლესია-მონასტრები ჰქონდათ. უკვე მე-12 ს-ში ქართველებმა, პროხოვრეს თაოსნობით ჯვრის მონასტერი ააგეს. დავით აღმაშენებელმა სინას მთის ის ადგილიც დაიკავა, სადაც ებრაელთა გადმოცემით, ღმერთი მოსე წინასწარმეტყველს ესაუბრებოდა და ათი მცნება მისცა. სინას ნახევარკუნძულის ამ ყველაზე უმაღლეს მთაზე მან საუცხოო ეკლესია ააგებინა ქართული წირვა-ლოცვით. ეს მთელ მახლობელ აღმოსავლეთში და დასავლეთის ქრისტიან ხალხთა შორის საქართველოს პოლიტიკურ სახელგანთქმულობასაც უწყობდა ხელს.

საქართველოს პოლიტიკური ძლიერების შერყევისთანავე ქართველების მდგომარეობა პალესტინაშიც ძალზე გაუარესდა, ქრისტიანეთათვის ისეთი მნიშვნელოვანი სალოცავი, როგორადაც მაშინ ჯვრის მონასტერი იყო მიჩნეული, ჩამოართვეს. ქართველების გულის მოსაკლავად და თავმოყვარეობის შესალახავად, ჩამორთმეული მიზგითადაც კი აქციეს“¹⁴. გიორგი მეფემ იზრუნა იერუსალიმში ქართველთა და, საერთოდ, ქრისტიანობის შევიწროებული მდგომარეობიდან დახსნისათვის.

იერუსალიმის ჯვრის მონასტრის შესახებ უნდა ითქვას, რომ იქიდან ქართველი ბერები მე-13 საუკუნის 60-70-იან წლებში გამოაძევეს მაჰმადიანებმა და მიზგითადაც აქციეს. ეს უნდა მომხდარიყო 1273 წელს¹⁵. „მამლუქთა ამ ძალმომრეობის მსხვერპლი გახდა ჯვრის მონასტრის წინამძღვარი (1270-1273) ლუკა იერუსალიმელი (მუხას ძე – აბაშიძე), რომელიც ჯვრის დაცვას შეეწირა. როგორც მკვლევარნი ვარაუდობენ, 1305 წლისათვის ქართველებმა მეფე დავით VIII-ის (1293-1311) მეშვეობით შეძლეს ჯვრის მონასტრის გათავისუფლება „სარკინოზთაგან“ (მამლუქთაგან). იერუსალიმის ბერძნული პატრიარქატის ოფიციალური ცნობითაც, ქართველებს 1308 წლისათვის უკვე დაბრუნებული აქვთ ჯვრის მონასტერი, და გარდა ამისა, მათ უფლებები მოპოვებული აქვთ გოლგოთაზეც“¹⁶. დავით VIII-მ და იმერეთის მეფემ, კონსტანტინე I-მა დიდად იზრუნეს ჯვრის მონასტრის შეკეთება-განახლების, „მეორედ აშენებისა“ და „ახლად შეკაზმისათვის“.

მიჩნეულია, რომ ჯვრის მონასტერი გიორგი ბრწყინვალის დროს ქართველებს დაბრუნებული ჰქონდათ (დავით VIII-ის მიერ), მაგრამ საზრუნავი ბევრი რჩებოდა. მაგალითად, ქრისტეს „აღდგომის“ ეკლესია, „გოლგოთა“ და ქრისტეს „საფლავი“ (ერთი სამონასტრო კომპლექსი) კვლავ ეგვიპტელებს ეყრათ“¹⁷.

გიორგი მეფეს ორჯერ გაუზზავნია ელჩები ეგვიპტის სულთანთან 1316 და 1320 წლებში. „ძეგლი ერისთავთა“ ავტორი მოგვითხრობს: „ამას ჟამსა მოვიდა ამბავი: კლიტნი იერუსალიმისანი სპარსთა დაიპყრესო, და დიდად შეწუხდა მეფე გიორგი. მაშინ წარგზავნა ძე შალვა ერისთავისა, რომელსა ერქვა პიპაი, გზასა ხმელთასა მრავლეთა ძღვენითა წინაშე წისრელისა ... ხოლო მან სიხარულით შეიწყნარა ძღვენი იგი და

მისცნა კლიტენი იერუსალიმისანი. მივიდა პიპამ ზედა საფლავსა ქრისტესსა და შეემ-
თხვა, უამი ანირვინა, ეზიარა ... მოილოცნა წმიდანი ადგილნი, და შეკრიბნა ნაწილნი
წმინდათანი და ხატნი შვენიერნი და წარმოვიდა მასვე გზასა ხმელით და მოვიდა წინა-
შე მეფისა და მოილო იერლაცი შეწყალებისა და აღსრულებამ ყოვლისა სათხოვლისა
მისისა. ფრიად განიხარა გიორგი მეფემან, რამეთუ მოეცნეს კლიტენი ქართველთა¹⁸...

აქ უნდა იგულისხმებოდეს არამარტო ქრისტეს საფლავის სალოცავის კლიტე,
არამედ აღდგომის ეკლესიის მთელი კომპლექსისა, რომელშიც შედის ქრისტეს საფ-
ლავიც (აღდგომის ეკლესია, გოლგოთა და ქრისტეს საფლავი ერთი შეკრული კომ-
პლექსია)¹⁹. 1331-1341 წლებში იერუსალიმში მყოფი უცხოელი მოგზაური აღნიშნავს,
რომ ქრისტეს საფლავის სალოცავის კლიტე ხელთ აქვთ ქართველებს და კენჭსაც კი
არავის აძლევენ საფლავიდანო²⁰.

ქრისტეს საფლავის კლიტე ქართველთა ხელში ყოფილა XV საუკუნის შუა წლე-
ბამდე, სანამ ფრანცისკანელებმა არ ჩამოართვეს.

XIV საუკუნეში მონასტერში კვლავ გაჩაღებულია შემოქმედებითი მუშაობა. შეიქ-
მნა ორიგინალური ქართული თხზულებანი: ლუკა იერუსალიმელისა და ნიკოლოზ დე-
ალის მარტვილობანი, ადგენდნენ კრებულებს, აგროვებდნენ ხელნაწერებს²¹.

გიორგი ბრწყინვალეს ეგვიპტის სულთანმა სხვა თხოვნაც შეუსრულა – გააუქმა
ქრისტიანთა დასამცირებლად შემოღებული წესი ცხენზე ქალურად ჯდომისა (ერთ
მხარეს ფეხებდაშვებულად). ყველა ქრისტიანს ნება მიეცა ჩვეულებრივ მჯდარიყვნენ
ცხენ-სახედრებზე.

XV საუკუნეშიც „იერუსალიმში სალოცავად შესვლის დროს ქართველები საზეი-
მოდ მორთულ-მოკაზმულ ცხენებსა და აქლემებზე ისხდნენ და გაშლილ-აფრიალებუ-
ლი ეროვნული დროშებით თავისუფლად შედიოდნენ ქალაქში ... ქართველ მლოცველ-
თა დასაცავად და მათი უშიშროების უზრუნველყოფისთვის ქართველთა ჯვრის მო-
ნასტერთან საგანგებო არაბი მოხელე იმყოფებოდა ხოლმე“²². ცხადია, ყოველივე ეს
პატივი გიორგი ბრწყინვალის ღვანლის შედეგიც იყო.

XIV საუკუნეში ქართველებს პეტრიწონის მონასტერიც (ბულგარეთში) მტკიცედ
ეპყრათ. ამ დროს იქ ჯერ კიდევ არსებობდა ქართულენოვანი სემინარია, რომელიც
მონასტრისათვის მონაზვნებს ამზადებდა²³.

გიორგი ბრწყინვალე იღვწოდა, რათა კვლავ აღედგინა საქართველოს სახელმწი-
ფოს გავლენა ტრაპიზონის საკეისროში.

„ამრიგად, გიორგი ბრწყინვალის ბრძნული პოლიტიკის წყალობით საქართველო
მარტო პოლიტიკურად კი არ გაჯანსაღდა და სახელმწიფოებრივადაც გამაგრდა, არა-
მედ ეკონომიურადაც მოლონიერება დაიწყო და ქონებრივადაც დოვლათიანობა და-
ეტყო. ეს გარემოება საქართველოს დედაქალაქსაც დამჩნევია. რომის პაპი იოანე XXII-ის
1328 წ. და 1329 წ. დაწერილი ეპისტოლეებიდან ჩანს, რომ ტფილისი იმ დროსაც საუკე-
თესო ერმრავალი და მდიდარი, თანაც შესანიშნავი იყო“²⁴.

გიორგი ბრწყინვალის მიერ აღორძინებული საქართველოსათვის მტრის შემოსევებზე მეტად დამანგრეველი იყო ქართველთა ეროვნული თვითშემეცნების გასაოცარი დაკნინება, რაც მე-13 საუკუნეში, მონღოლობისას დაწყებულა.

ეროვნული თვითშემეცნების დაკნინება იყო მიზეზი საქართველოს დაშლისა. ამიტომაც იბრძოდა გიორგი ბრწყინვალე ქართულ ტომთა შორის მშვიდობის ჩამოსაგდებად, აძლევდა მათ სამოქალაქო ცხოვრების კანონებს. კერძოდ, მან დიდად იღვანა მთიელი ტომების, დვალეებისა და ჟამურელების დანყნარებისათვის. „თუ ამ შემთხვევაშიც – კი, როცა საქართველოს სამეფოს საჭეთმპყრობელად ისეთი ენერგიული და ძლიერი მმართველი იყო, გიორგი ბრწყინვალე, შესაძლებელი ყოფილა ისეთი სამნუხარო შემთხვევა მომხდარიყო, რომ ორ მოძმე ქართულ ტომს შორის, როგორც შემდგომში დავრწმუნდებით, შურით გამონვეული მტრობა დაიწყო და ერთმანეთის დაუნდობელი ხოცვა-ჟლეტით დამთავრდა, ადვილი წარმოსადგენია, თუ რა საშინელება უნდა ყოფილიყო იმაზე უწინარეს ხანაში, როდესაც სახელმწიფო ხელისუფლება უძღური იყო და ქვეყნის აშლილობას ბოლო არ უჩანდა“²⁵.

(აქ ყურადღებას იქცევს ის ფაქტი, რომ ივანე ჯავახიშვილს დვალეები არა საქართველებულ ტომად მიაჩნია, არამედ ქართველებად. უფრო მეტიც, დვალეები ჟამურელების (ანუ ქართველი მთიელების) სისხლით მონათესავე ტომად მიაჩნია და წერს მათ შესახებ, როგორც „ორი მოძმე ქართული ტომის“ შესახებ).

ქართველთა კულტურული დაქვეითების (და იმის შედეგად ეროვნული თვითშემეცნების დაკნინების) მიზეზად ივ. ჯავახიშვილს მიაჩნია „მონღოლთაგან შემოღებული ველური პირობების გავლენა“²⁶.

სწორედ ეროვნული თვითშემეცნების დაკნინება იყო მიზეზი საქართველოს ერთიანობის მოსპობისა შემდეგ საუკუნეებში და ქართველთა ასიმილაციისა სხვადასხვა მეზობელ ხალხებში (გათათრება, გაფრანგება, გასომხება, გააფხაზება, გალეკება და გაოსება).

ჩვიდმეტწლიანი სამამულო ომი

თემურ-ლენგის შემოსევამდე საქართველო შედარებით მშვიდად და დანაყნარებულიად ცხოვრობდა. ქვეყანა ერთიანი იყო, თავისუფალი. ქართული სახელმწიფო ფაქტობრივად მთელ ამიერკავკასიას მოიცავდა. საკუთრივ საქართველოს საზღვარი აღმოსავლეთით თეთრწყალზე გადიოდა. საქართველოს საზღვრებში ძველებურადვე შედიოდა სომხეთი (არარატის სომხეთი: ანისი, დვინი და სხვა). დასავლეთით, როგორც ითქვას, საზღვარი მიუყვებოდა შავ ზღვას ნიკოფსიიდან სპერამდე. აღმოსავლეთით რანი, ყარაბაღი და შარვანი ლეკებითურთ „კვალად მოხარკედ აქვნდა და არლარა იყო წინააღმდეგ და ურჩი მისი“. ასეთივე დამოკიდებულებაში იყვნენ ქართული სახელმწიფოს მიმართ კავკასიური ტომებიც (ოსები, დურძუკ-ლუნძინი და სხვა), საქართველოს გავლენის სფეროებად ასევე რჩებოდნენ ტრაპიზონის სამეფო და შაჰარმენის სასულთნო²⁷.

ასე იყო არამარტო გიორგი ბრწყინვალის დროს, არამედ მისი მემკვიდრეების, საქართველოს მეფეების – დავით VII-ის (1346-1360) და ბაგრატ V-ის (1360-1393) დროსაც. სწორედ ბაგრატის მეფობის დროს შემოესია თემურ-ლენგი საქართველოს.

მართალია, საქართველოს სახელმწიფოს თითქმის მთელი კავკასია ეჭირა თავისი კონტროლის ქვეშ, მაგრამ ის თემურის სახელმწიფოსთან შედარებით უმნიშვნელო იყო.

თემურ-ლენგმა ხანგრძლივი დაპყრობითი ომების შედეგად შექმნა უზარმაზარი სახელმწიფო, რომელიც აღმოსავლეთით ჩინეთის დიდ კედლამდე იყო გადაჭიმული, ჩრდილოეთით – ცენტრალურ რუსეთამდე, დასავლეთით – ხმელთაშუა ზღვამდე და ეგვიპტემდე²⁸.

მიუხედავად ამისა, თემურ-ლენგს გაუჭირდა საქართველოს წინააღმდეგ ბრძოლა და ფაქტობრივად ვერც შეძლო მისი დაპყრობა, თუმცა კი სასტიკად გაანადგურა. საბოლოოდ მრავალწლიანი ომი ამ ორ დიდ სახელმწიფოს შორის ზავით დამთავრდა.

„1386-1403 წლებს შორის თემურ-ლენგი 8-ჯერ შემოესია საქართველოს – 1386, 1387, 1394 (ორჯერ), 1399, 1400, 1402 და 1403 წლებში. ამ შემოსევების დროს დამპყრობელთა რისხვას ვერ გადაურჩა საქართველოს ვერც ერთი კუთხე, ზოგი დარბეული, აკლებული და აოხრებული იქნა რამდენიმეჯერ. მიუხედავად ყოველივე ამისა, თემურ-ლენგმა ვერა და ვერ გასტეხა მამულისა და სჯულისათვის მებრძოლი ხალხის ნებისყოფა და ბოლოს და ბოლოს იძულებული შეიქმნა შერიგებოდა თავისი პოლიტიკის მარცხს. ამაზე მეტყველებს 1403 წელს გიორგი მეფესთან დადებული საზავო ხელშეკრულება, რომელიც ოფიციალურად აღიარებდა საქართველოს, როგორც ქრისტიანული სამეფოს არსებობას. ეს იყო ქართველი ხალხის უდიდესი გამარჯვება თემურ-ლენგის ურდოებზე, მოპოვებული უზარმაზარი მატერიალური ზარალისა და ადამიანთა აურაცხელი მსხვერპლის ფასად“²⁹.

იმ რაოდენობით მებრძოლი ძალის გამოყვანა, რამდენიც თემურ-ლენგს ჰყავდა,

საქართველოს არ შეეძლო. „საქართველო თემურ-ლენგს ყველგან მდგარ წინააღმდეგობას უწევდა და თავგანწირულადაც იბრძოდა, სამხედრო ნაგებობათა სიკეთითაც იმ დროისათვის საუცხოოდ ყოფილა უზრუნველყოფილი. ასეთ პირობებში, მაღალი და ძნელად გადასავალი მთებითაც ბუნებით კარგად მოზღუდვილობასთან დაკავშირებით, მაშინდელ საქართველოს მტრის იერიშების მოგერიებაც და თავის დაცვაც, უეჭველია, გაცილებით უფრო ხანგრძლივად და უკეთესადაც შეეძლო, ერთი დიდი ნაკლი – გაუფრთხილებლობა და უდარდელობის მსგავსად გადაჭარბებული მოიმედებოდა რომ არ ჰქონოდა“⁵⁰.

თემურთან ომში ქართველები არა მარტო თავდაცვით ომს აწარმოებდნენ, არამედ ხანდახან მის უშუალო მფლობელობაში მყოფ ქვეყნებში იჭრებოდნენ და თემურის უპირველეს მტერს დახმარებას უწევდნენ (აღინჯის ციხის ხელში ჩაგდება, ნახიჭევანის სანახების დარბევა, იქიდან გამოქცეული თემურის მოსისხლე უფლისწულის თავერის დაფარვა). უფრო მეტიც, თემურ-ლენგს თავისი სახელმწიფოსათვის უდიდეს საფრთხედ ოქროს ურდოელები მიაჩნდა, ქართველები კი ამ ურდოელებთან ცდილობდნენ კავშირის დაჭერას, უხსნიდნენ მათ კავკასიის კარებს, აძლევდნენ გზას, გამოჰყავდათ კავკასიური ტომები და აბრძობებდნენ თემურის წინააღმდეგ. თემურს დაზავებაც კი მოუწადინებია საქართველოსთან, მაგრამ ქართველთა მეფეს თანხმობა დაუგვიანებია. საბოლოოდ ამით მხოლოდ საქართველო დაზარალებულა.

„ზემოაღნიშნულ პირობებში აქტიური საგარეო პოლიტიკის წარმოება შეუძლებელია მიზანშეწონილი ყოფილიყო. მით უმეტეს, ქართველთაგან აღინჯის ციხის ხელში ჩაგდება და ნახიჭევანის სანახების დარბევა, იმ ქვეყნის, რომელშიც თემურ-ლენგს თავისი ხელისუფლები ჰყავდა ჩაყენებული, მხოლოდ მრისხანე მტარვალის განზრახ გაღიზიანებას უდრიდა და მისი თავმოყვარეობის ამგვარს შელახვას, მართლაც, ასეთი შედეგიც მოჰყვა. 1399 წლის შემოსევა საქართველოში სწორედ ქართველებისაგან აღინჯის ალების შურის საძიებლად იყო მოწყობილი. თემურ-ლენგმა დაუნდობლად და ყოველგვარი საშუალებით გამანადგურებელი ბრძოლაც ხომ ამის შემდეგ გააჩაღა. თვით ქართველებიც კარგად გრძნობდნენ მაშინ, რომ საქართველოზე თავს დამტყდარი უბედურების გამწვავება აღინჯის ციხის ალებისა და იქითგან გამოქცეული თავერის დაფარვის შედეგი იყო. მდგომარეობის ესოდენი გაუარესების ბრალიც ხომ გიორგი მეფესა და მის პოლიტიკურ მრჩეველებს ედებოდათ. ესეც ყველამ კარგად იცოდა. აკი გიორგი მეფის პოლიტიკას შინაური განხეთქილებაც კი გამოუწვევია, ხოლო იმდროინდელ ერთს ძეგლში დაცული ანდერძი გიორგი მეფეს ამის გამო წყველა-კრულვითაც იხსენიებს“⁵¹.

თემურის ლაშქრობის შემდეგ საქართველომ შეძლო ძველებურადვე დაეცვა თავისი სახელმწიფოებრივი ერთიანობა, ქრისტიანობა და ეროვნული კულტურა, მაგრამ ჩრდილო კავკასიური ტომები საქართველოსაგან უკვე მოწყვეტილნი იყვნენ, უფრო მეტიც, დაპირისპირებულნი. ამან შემდგომ საუკუნეებში დიდად შეუწყო ხელი საქართველოს ძლიერების დამხობას.

„საქართველოსთვის მარტო ის კი არ იყო საბედისწერო, რომ თემურ-ლენგის შემოსევამ ამდენი ხალხის სიცოცხლე და კეთილდღეობა შეინირა მსხვერპლად, რომ ერი სისხლით დაინრიტა და აყვავებული ქვეყანა უღაბნოს დაემსგავსა, არამედ ამაზე უფრო მეტ საშიშროებას მისთვის ის გარემოება წარმოადგენდა, რომ საქართველოს ჩრდილოეთითაც, ქედს იქით, დიდი ცვლილება მოხდა. წინათ ქართველთა მონათესავე ჩრდილო-კავკასიელი ტომები სახელმწიფოებრივად ქართველობასთან იყვნენ დაკავშირებული და კულტურულად და სარწმუნოებრივადაც მათი ქვეყანა უცილობლად ქართული გავლენის სფეროსვე ეკუთვნოდა. ამის წყალობით საქართველოს ზურგი ჩრდილოეთიდან მანაც მაგარი ჰქონდა და სამხრეთიდან მომავალი მტრის წინააღმდეგ მოსაშველებლადაც აქ სამხედრო ძალის საკმაო მარაგაც ყოველთვის დაუბრკოლებლად შოულობდა. თემურ-ლენგმა იმდენი ქნა, რომ მანამდე ჩრდილო კავკასიაში გავრცელებული საქართველოსთან დამაკავშირებელი ქრისტიანობის მაგიერ მაჰმადიანობა ჩათესლა. ამის შემდეგ იქაურობასა და საქართველოს შორის წინანდელი კავშირი შეწყდა. მათ შორის განკერძოება დაიწყო. მაჰმადიანობის იქ გაძლიერებისდაგვარად საქართველოს ზურგთ უკან უკვე სარწმუნოებრივად მონინააღმდეგე და მტრულად განწყობილი სამყარო აღმოჩნდა. საქართველოს ამ გარემოებამ საბედისწერო პოლიტიკური პირობები შეუქმნა“⁶².

ჩრდილო-კავკასიური ტომების გამაჰმადიანებით თემურ-ლენგმა გაიერთგულა მთიელები. თემურ-ლენგის ინტერესებს საქართველოსა და კავკასიაში წარმოადგენდა ქართველთა და მთიელთა ხელში არსებული ჩრდილოეთიდან გადმოსასვლელი გზების უღელტეხილების დაჭერა. დარიალსა და დარუბანდზე გადიოდა უმთავრესი გზები, რომელთა საშუალებითაც იმიერკავკასიისა და ოქროს ურდოს მოლაშქრენი გადმოდინდნენ ამიერკავკასიისა და ირანისაკენ, არბევდნენ ამ ქვეყნებს. ჯერ კიდევ თემურის ლაშქრობათა დანწყებამდე ოქროს ურდოს ხანი ჩრდილოეთიდან აღნიშნული გზებით შეიჭრა ირანში. თომა მენოფეცი წერს: „ამის გარდა, ესეც უნდა ვიცოდეთ, რომ, სანამ თემური ჩვენს ქვეყანაში მოვიდოდა, 835 (1386) წელს ჩრდილოეთის ხელმწიფე სახელად თოხთამიში, რუსებისა და აზახის მბრძანებელი, რომელიც ყირიმის მახლობლად ქალაქ სარაიში იჯდა ... ალანთა კარის და დარუბანდის გავლით მის (თემურის) წინააღმდეგ წამოვიდა. ჩრდილოეთის ლაშქარი თავრიზს გარს შემოადგა, რვა დღე იომა და თავრიზი აიღო, ბევრი მოკლა, ბევრი დაატყვევა და მთელი მისი გვარი მოაოხრა“⁶³.

„თოხთამიშმა თავრიზი 1385-1386 წლების ზამთარში დალაშქრა, ხელთ იგდო უზარმაზარი დავლა, განყვიტა მოსახლეობის დიდი ნაწილი, ხოლო ახალგაზრდა ქალ-ვაჟნი დაატყვევა და ოქროს ურდოში წაასხა“⁶⁴.

როგორც აღინიშნა, ამ დროისათვის საქართველო დიდი სახელმწიფო იყო და ამიტომაც, ფაქტობრივად, მთელ კავკასიას აკონტროლებდა, მათ შორის ჩრდილოეთიდან გადმოსასვლელ გზებსაც, ამიტომაც თემურ-ლენგს არ შეიძლებოდა, არ ეფიქრა, რომ

თოხთამიში მის სამფლობელოებს სწორედ ქართველთა ფარული თუ აშკარა მხარდაჭერით შემოესია. საპასუხოდ 1386 წელსვე დაულაშქრავს თემურს საქართველო, თბილისი აულია, ხოლო ბაგრატ მეფე დაუტყვევებია.

თემურ-ლენგამდე, ირანელი ილხანების მონღოლური სახელმწიფოც მუდამ ცდილობდა, თავისი კონტროლის ქვეშ მოექცია კავკასიის გადმოსასვლელები და ამით თავისი უპირველესი მტრის – ოქროს ურდოსათვის ირანში (და ამიერკავკასიაში) შემოჭრის შესაძლებლობა მოესპო. ზოგიერთი ქართველი ხელმწიფე ოქროს ურდოსთან კავშირით ცდილობდა ილხანთა მოგერიებას.

ილხანებს ძლიერ აკრთობდათ და აშფოთებდათ საქართველოსა და ოქროს ურდოს შორის პოლიტიკური კავშირი. „ერანის ილხანისათვის ეს ამბავი მეტად სახიფათო შესაძლებლობის მომასწავებელი იყო, რომ აღმოსავლეთ საქართველოს მეფესა და ოქროს ურდოს ყაანებს შორის პოლიტიკური კავშირის ჩასაშლელად მას ყოველი ღონისძიება არ ეხმარა, რადგან საკმარისი იყო დავით VI-ს ჩრდილოეთის ულუსისათვის დარიალანის კარი გაეხსნა, რომ ერანის ილხანის საბრძანებელი დიდ განსაცდელში ჩავარდნილიყო“⁶⁵. სამხრეთელი მონღოლები სასტიკად სჯიდნენ საქართველოს ჩრდილოეთთან კავშირისათვის. ეს კავშირი განუახლებია დავით VI-ს. „მეფემ ისევ ჩრდილოეთისაკენ იბრუნა თავისი პოლიტიკური გეზი და კვლავ „წარავლინა ძმა მისი ბაადური დიდსა ყაანისა თოხთას წინაშე“⁶⁶. ეს ხდება XIV საუკუნის დასაწყისში, ანუ თემურ-ლენგის შემოსევებამდე რამდენიმე ათეული წლით ადრე. იმის გამო, რომ ირანის მონღოლებმა ვერ შეძლეს ჩრდილოეთის გზების ხელში ჩაგდება, ანუ საქართველო მათ მოკავშირედ არ იქცა და გზას უთმობდა სამხრეთისაკენ მოლაშქრე ოქროს ურდოს, XIV საუკუნის დასაწყისში ირანის პოლიტიკურ წრეებში წარმოშობილა იდეა, რომ ირანს უშუალო პოლიტიკური კავშირი ჰქონოდა არა საქართველოსთან, არამედ კავკასიელ მთიელებთან, რომელთა საცხოვრისის მახლობლადაც აღნიშნული გზები გადიოდა. უთუოდ ამის გამო, 1301 წელს ყაზან ყანმა შირვანისა და ლეკეთის მთიანეთში გასწია. „აქ მას მორჩილების გამოსაცხადებლად დიდი ხნის წინათ აჯანყებული ლეკების ტომთა მეთაურები წარუდგნენ“⁶⁷.

საქართველოს ოქროს ურდოსთან დაკავშირებით თავისი პოლიტიკა არც თემურ-ლენგის დროს შეუცვლია, ამიტომაც თემურიც, მსგავსად ძველი ირანელი პოლიტიკოსებისა, შეეცადა უშუალოდ დაემორჩილებინა კავკასიელი ტომები, გაეერთიანებინა ისინი მათში მაჰმადიანობის გავრცელებით.

როგორც თემურს, ისე ილხანებს, არ შეეძლოთ თავიანთი ლაშქრით დიდი ხნით დაეჭირათ აღნიშნული გადმოსასვლელები. ამიტომაც მოიმხრეს ამ გადმოსასვლელუბის მახლობლად მცხოვრები არაქართული ტომები, ჩაახალეს ისინი ამ გადმოსასვლელუბის მიმდებარე ტერიტორიებზე და, უფრო მეტიც, შეეცადნენ აემხედრებინათ ისინი ქართველ მეფეთა წინააღმდეგ. ამ საშუალებით ფიქრობდნენ გადმოსასვლელუბზე ქართველთა კონტროლის გაუქმებას.

1391 წელს თემური თოხთამიშის გასანადგურებლად დაიძრა და დიდ წარმატებას მიაღწია, მაგრამ ოქროს ურდომ მალე შეძლო გაძლიერება, 1393 წლისათვის დარუბანდის გზით შირვანშიც კი შეიჭრა. „ცხადია, რომ თოხთამიშ-ხანს საქართველოსა და დაღესტანის მეთაურებთან წინასწარ შეუთანხმებლივ, ასეთი საქმის დანყება არ შეეძლო, ... გადაწყვიტა, დაესწრო და დარიალანის გადმოსასვლელის ყველაზე უმოკლესი და საშიში გზის ხელში ჩაგდებათ თოხთამიშის ლაშქრისათვის გზა შეეკრა“³⁸. თემური შემოიჭრა საქართველოში, კერძოდ კი, არაგვის ხეობაში. ეს იყო მესამე შემოსევა.

1395 წელს თერგის პირას თემურმა თოხთამიში სასტიკად დაამარცხა, ოქროს ურდოს დედაქალაქშიც შეაღწია და გადანვა.

„უკან დაბრუნების დროს თემურ-ლენგმა საგანგებოდ დალაშქრა ჩრდილოეთ კავკასიის მთიანეთი, განსაკუთრებით ის ქვეყნები და ხალხები, რომლებიც კავკასიონის მთის ჩრდილოეთის კალთებზე ცხოვრობდნენ და კავშირი ჰქონდათ საქართველოსთან. თემურლენგმა მათ ქრისტიანული რელიგიის საკულტო ძეგლები დაუნგრია და ძალით მიაღებინა ისლამის სარწმუნოება“³⁹.

ჩრდილოეთ კავკასიაში „ქრისტიანული სარწმუნოების ნაცვლად მაჰმადიანობამ მოიკიდა ფეხი და ამით, ფაქტიურად უკვე XV საუკუნის დასაწყისშივე შეიქმნა საქართველოს გარშემო მუსლიმანური გარემოცვის რკალი, რამაც დასრულებული სახე მიიღო ოსმალთა მიერ კონსტანტინოპოლის აღების შემდეგ“⁴⁰.

თემურს გაუნადგურებია ჩრდილო კავკასიაში ოსების სამთავრო. აყრილი ოსების ნაწილი დვალეთში, ანუ დარიალ-მამისონის სიახლოვეს დასახლებულა. შესაძლებელია, თავდაპირველად დამარცხებული ოსების დვალეთში დასახლებას თვით საქართველოს სახელმწიფო უწყობდა ხელს, მაგრამ იმის გამო, რომ ეს ოსები მაჰმადიანები იყვნენ, ცხადია, თანდათანობით ქართული სახელმწიფოს მონინააღმდეგეებად გადაიქცნენ. მართალია, კავკასიის მთებში ოსები ჩინგის ყაენის შემდეგ შემოვიდნენ, მაგრამ შემდგომ ეს პროცესი გაძლიერებულა.

„კვლავ შემდგომად მოსვლისა ლანქ-თემურისა და აღებისა კონსტანტინეპოლისა ემძლავრნენ ოვსთა იქით თათარხანნი და აქეთ ლანქ-თემურის ელნი მაჰმადიანნი და შემოილტოდნენ კავკასიასა შინა და დაიპყრეს კავკასთა ნათესავნი, რომელ არიან დვალნი“⁴¹.

მიუხედავად 1395 წელს ჩრდილო კავკასიის დალაშქრისა, 1398 წელს საქართველოს მეფემ გიორგიმ დარიალიდან გამოიყვანა „სრულიად კავკასნი“, ე.ი. ჩრდილოეთ კავკასიის სხვადასხვა ტომები და დასძრა ნახიჩევანისაკენ⁴².

ეს იმას მიუთითებდა, რომ ამის შემდეგ კიდევ უფრო მეტად შეეცდებოდა თემურ-ლენგი გაეგრძელებინა მთიელთა შორის მაჰმადიანობა და ჩამოეშორებინა ისინი საქართველოსაგან. თემურმა კვლავ ილაშქრა არაგვისა და ქსნის ხეობებში.

1400 წლისათვის დვალეების ქართული ტომის აჯანყება უთუოდ თემურის პოლიტიკის შედეგი იყო.

„დეალები თემურლენგის 1400 წლის შემოსევის დროს აჯანყებიან ერისთავ ვირ-შელს. მტრის შემოსევის დროს მათი ასეთი მოქმედება ლალატად ჩაუთვლიათ“⁴³. საქართველოს მეფეს დეალეთი დაულაშქრავს. საერთოდ, დეალების დასჯის მიზნით შესაძლებელია (თემურის მიერ დამარცხებულ) დეალეთში შეღებულ ოსებს ქართველი მეფე იმ დროს მხარს უჭერდა და აძლიერებდა.

საერთოდ უნდა ითქვას, რომ ქართველების ეროვნული თვითშემეცნების დაბალი დონე მრავალი უბედურების მიზეზი იყო. არა მარტო მთიელი ქართველი ტომები ჯანყდებოდნენ, არამედ მთელი მხარეებიც კი თემურის შემოსევამდე. ბაგრატ V-ს ჯერ სვანები განუდგნენ, შემდეგ ბექა ათაბაგმა „უარყო მეფე თვისი და მივიდა თემურის წინაშე“⁴⁴.

დეალების აჯანყებაც ამ რკალში შედის. შესაძლებელია, დეალების დასასჯელად ქართველთა მეფემ ოსები გამოიყენა, მით უმეტეს, რომ დეალების დასჯამდე ორიოდე წლით ადრე მეფემ „ოვსნი, კაკასნი და ძურძუკნი“ ალინჯის (ალიჯანის) ასალეზად გამოიყვანა, როგორც მოკავშირენი.

ალინჯის ციხე მდებარეობდა ნახიჩევანის მიდამოებში და ერთადერთი იყო, რომლის წინააღმდეგაც თემურმა ვერაფერი გააწყო მრავალი წლის განმავლობაში, შემდეგ კი გაჭირვებით აიღო.

ქართველთა და მათი მოკავშირეების მარშის შემდეგ თემური „მრისხანებდა ალინჯის ციხის შემუსვრისათვის. შემდგომად წარმოემართა მთიულეთს, რამეთუ გამოჰყავს გიორგი მეფესა მუნიდან შემწენი. თვით თემურ მივიდა ბარდავს. მუნიდან წარაჯლინა სპანი ოვსეთად. განვლეს სპათა მათ დარუბანდი, ლეკეთი და შევიდნენ ოვსეთს. მოსწყვიდეს, ტყვეყვნეს ... ესე ჰყო თემურ, რამეთუ უწყოდა, მეფე ძალს იცემს მუნიდამ. ხოლო კვალად იტყვიან, მიერთგან იწოდა ჩერქეზი და იქნა მაჰმადიანობა მათ შორის“⁴⁵.

თემურმა შეძლო საქართველოს მაჰმადიანურ რკალში მოქცევა. ჩრდილოკავკასიელი ტომები ამიერიდან ირანში აღარ ლაშქრობდნენ საქართველოს ინტერესების დასაცავად, არამედ საქართველო იქცა მათი ლაშქრობის ასპარეზად.

თემურის სიკვდილისთანავე საქართველოს მეფემ გიორგიმ უმაღლვე შეძლო ძალების მოკრება და ძველი სახელმწიფოებრივი საზღვრების აღდგენისათვისაც კი იზრუნა - „იყო ჭირი დიდი გიორგი მეფისაგან ყოველთა გარემოთა მაჰმადიანთა ზედა, ვიდრე რახსისა კიდემდე მოსვრითა და ალაფობითა“⁴⁶.

თემურ-ლენგმა კარგად იცოდა, რომ ქართველთა ძალა, რომელიც აერთიანებდა, იცავდა და მტრის წინააღმდეგ მდგრად აბრძოლებდა, ქრისტიანობა იყო, ამიტომაც ყოველი ღონით ცდილობდა ქრისტიანობის აღმოფხვრასა და მაჰმადიანობის გავრცელებას, მაგრამ ვერაფერს მიაღწია. თუმცა კი, „კვალად არა დაცხრა გულისწყრომად, ვინაითგან ენება მოოხრება და მაჰმადიანობა საქართველოსი“⁴⁷. „იქმენ მაჰმადიან, მაშინ მოგცე ქვეყანანი და განგათავისუფლო“, უთვლის ის ქართველ მეფეს. ქრისტიანო-

ბის აღმოფხვრის მიზნით ის ანგრევს და წვავს ქართულ ეკლესიებს, ცდილობს ტყვეების გამაჰმადიანებას, „შემუსრეს მცხეთა და ყოველნი ეკლესიანიო“, – წერს მემატია-ნე⁴⁸. მაგრამ ქართველობა მედგრად იცავს სარწმუნოებას, პირიქით, შემოხიზნულ მუსულმანებს არ აძლევს თავისი რჯულის გავრცელების საშუალებას, ამიტომაც „ევედრნენ მაჰმადიანი მესაზღვრენი ქართლისანი თემურს, რომელსა აოხრებდნენ ქართველნი, რამეთუ რა ჟამი იციან, მოსწყვედიან და ალაფობდიან“⁴⁹. ხოლო თემურის საქართველოდან გასვლისთანავე იწყებდნენ „მოოხრებულთა შენებად ეკლესიათა“⁵⁰.

თემურმა მრავალი საეკლესიო განძი გაზიდა საქართველოდან, მათ შორის უმთავრესნი – წიგნები. „ეკლესიათა და სხვათა ადგილთაგან განახვნა მრავალი საღმრთო და საერო წიგნები და გაგზავნა სამარყანდს და დაკრძალა მუნ“, – წერს იოანე ბაგრატიონი⁵¹.

თემურმა იცოდა, რომ საქართველოში მისი ბატონობის განმტკიცებისათვის საჭირო იყო ადგილობრივი სამამულო სისტემის შეცვლა, ეს კი ქრისტიანობასთან იყო დაკავშირებული. თემურს და სხვა დამპყრობლებს მიაჩნდათ, რომ „...საქართველოში ადგილობრივი რელიგიის შეცვლით ადვილად დაამკვიდრებდნენ მათთვის დამახასიათებელ სამხედრო-ლენურ სისტემას. დამპყრობელთა ასეთი ცდა ყოველთვის აწყდებოდა ქართველი ხალხის მედგრად წინააღმდეგობას, რადგანაც საქართველოს პოლიტიკის მესვეურებს შესანიშნავად ესმოდათ, რომ ქრისტიანობისათვის ბრძოლა მჭიდროდ იყო დაკავშირებული ქართული სამამულო სისტემის და თვით ქართველობის შენარჩუნებასთან“⁵².

ქართველებს ასეთი უდიდესი გასაჭირის დროსაც ქრისტიანული ზნეობის მათთვის დამახასიათებელი ნიშან-თვისებანი არ დაუკარგავთ. კერძოდ, მოყვრისა და მეგობრისათვის კვლავაც შეეძლოთ თავის დადება, თუმცა კი ძვირად უჯდებოდათ ეს. როცა თემურ-ლენგმა ქართველებთან შეხიზნული მისი მონინააღმდეგე თათარი უფლისწულის მისთვის გადაცემა მოითხოვა, ქართველებმა არ გასცეს. კერძოდ, თემურ-ლენგმა გიორგი VIII-ს მოციქული გაუგზავნა და მოითხოვა აღნიჭის ციხიდან წამოყვანილ უფლისწულ თაჰერის გადაცემა, წინააღმდეგ შემთხვევაში იმუქრებოდა ქვეყნის საშინელი აოხრებით. ამ მოთხოვნის საპასუხოდ გიორგიმ თემურ-ლენგს შეუთვალა, რომ „არ არის ჩვენთა ნათესავთ წესიო, რომ შემოხვენილი კაცი ვისმე მისცესო“⁵³, ე.ი. ქართველთა ეროვნული წეს-ჩვეულება, სასიკვდილოდ განწირული ადამიანის დაფარვა, ამ დროსაც უცვლელია. თემურმა თავისი მუქარა მთელი სისასტიკით აასრულა. მიუხედავად ამისა, ქართველებმა თაჰერი მას არ გადასცეს. თემური ქართველთა ამაყი ქედის მოხრას ყოველი საშუალებით შეეცადა. „სპარსელი ისტორიკოსის ნაამბობიდან ჩანს, რომ თემურ-ლენგს ქართველთა ჭამა-სმის წესთათვისაც კი მიუქცევია ყურადღება: „ამ ქვეყნის კაცი თუ ქალი, თვით ბავშვიც კი უღვინოდ და უხილ-მწვანოდ პურს არ სჭამენ და ცხოვრების სიამოვნებას ვერ გრძნობენო“. ამიტომ მან თავის ლაშქარს უბრძანა „რომ ყოველგან ბალ-ბოსტნები გაეკაფათ და გაენადგურებინათ“⁵⁴.

თემური, სადაც კი შეეძლო, ყველგან ეკლესია-მონასტრებს ანგრევდა, ქრისტიან მოსახლეობას კი არ ინდობდა. ამას აღნიშნავენ თვით არაქართველი ისტორიკოსებიც. ეკლესიებს ზოგჯერ მეჩეთებადაც გადააკეთებდნენ ხოლმე. ასე მოქცევიან ბირთვისის ციხის ეკლესიას. დასავლეთ საქართველოში ლაშქრობის დროსაც გაბოროტებით დაუზღვევიათ ეკლესია-მონასტრები, მოსახლეობა დაუხოცავთ. სამხრეთ საქართველოში 1400 წელს, ლაშქრობისას „ცოცხლად გადარჩენილი მოსახლეობის ერთი ნაწილი მტერს ძალით გაუმაჰმადიანებია და ისე წაუყვანია ტყვედ. „ახალი ქართლის ცხოვრების“ მონუმბით, თემურ-ლენგმა „რაოდენიცა შეიპყრა კაცნი ქრისტიანენი, დაჰპატიუნა სჯული მაჰმადიანისა და რომელიცა მორჩილ ექმნა, თანა წარიყვანა, და რომელიცა არა მორჩილ ექმნეს, მოსრნა პირითა მახვილისათა“. თომა მენოფელის მონუმბით, ტყვევთა რიცხვი, რომელიც დავლასთან ერთად სამარყანდისაკენ გაუსტუმრებიათ, ყოფილა 60 ათასზე მეტი⁵⁵. ყოველ ხუთ მეომარს თურმე 20 ტყვე მიჰყავდა. მომაკვდავებს თემურის მეომრები ქვით უჭყტყავდნენ თავს, რათა ცოცხალი არ დარჩენილიყვნენ. „ყოველივე ეს საკუთარი თვალით უნახავს თომა მენოფელს, რომელიც გულისტკივილით დაასკვნინდა: „ვაი-ვაგლახი გაისმოდა ქრისტიანთა ტომთა ზედა, ვხედავდიო ტყვევნას და შევლა კი ვერ შეგვეძლო“⁵⁵.

„ათაბაგის ქვეყნის აოხრების შემდეგ თემურ-ლენგმა მიმართა არაგვის ხეობას. გზად მას თრიალეთით კლდეკარზე გადაუვლია და ჩასულა თემის ხეობაში. აქ აუოხრებია ეკლესია-მონასტრები და მათ შორის რკონიც დაუქცევია. მის მიერვე დარბეულ იქნა ქვაბთახევის დიდებული ტაძარიც, რომელშიც დამპყრობლებმა შეამწყვდიეს „მუნ მყოფნი კაცნი, მამანი და დედანი, მღვდელნი და დიაკონნი და მონაზონნი“. ცეცხლი შეუკეთეს და გამოსწვეს შიგ. გადამთიელი ხეიბარი შემდეგ მცხეთაში დაერია ეკლესია-მონასტრებს, საიდანაც „წარილო სრულიად პატიოსანი სამკაული და შემკობილი ჭურჭელნი წმიდისა კათოლიკე ეკლესიისანი“. განსაკუთრებით დიდი ზიანი განიცადა სვეტიცხოვლის ეკლესიამ“⁵⁶.

მიუხედავად ამისა, ქართველი ქრისტიანები სასტიკ წინააღმდეგობას უწევდნენ თემურს. ისინი არც მუსლიმანებს აძლევდნენ საქართველოში მოსვენებით ცხოვრების საშუალებას. მაგალითად, თემურ-ლენგს მოახსენეს, თორთუმის ციხეში 200 ქართველი გამაგრებული, ისინი მუსლიმანებსაც ესხმიან თავსო. გიორგი VII-თან დადებული ზავის მიუხედავად, მან „...რამდენიმე სარდალი გაგზავნა თორთუმის ციხეში გამაგრებული 200 ქართველის წინააღმდეგ 25.000-იანი ჯარით“⁵⁷. 5 დღის თავდადებული ბრძოლის შემდეგ, მხოლოდ მეექვსე დღეს, შეძლო 25.000-მა ლაშქარმა 200-კაციანი ციხის აღება. სწორედ აღნიშნული წინააღმდეგობის გამო გახდა იძულებული თემურ-ლენგი, 1401 წელს ზავი დაედო საქართველოსთან, რომლის ერთ-ერთი მუხლი მოითხოვდა, ქართველებს თავის ქვეყანაში არ შეევიწროებინათ მუსლიმანები. ხოლო სხვა მუხლით კი ქართველებს ევალებოდათ, მუსლიმანთა ქვეყნებში ქრისტიანული ადათ-წესები აშკარად არ შეესრულებინათ“⁵⁸.

საერთოდ, თემურ-ლენგს უჭირდა ქართველთა წინააღმდეგ ომი. ეს მის ისტორიკოსსაც კი აღუნიშნავს: საქართველოში ომი ადვილი არ იყო. ამ ქვეყანაში ალექსანდრე მაკედონელმაც კი სირცხვილი ჭამა. თემურმა კი გამარჯვება მოიპოვაო, დაუკვენია მას⁵⁹. ზავის დადების წინ თემურ-ლენგის სარდლები და კარისკაცები, ფ. გორგიჯანიძის ცნობით, თემურ-ლენგს დაბეჯითებით ურჩევდნენ გიორგისთან ზავის შეკვრას: „ამდენს სრულ ქვეყანაზედ არ გავრჯილვართო და არც ამდენი ლაშქარი ვისმე დაუხოციაო, რომ აქ ამოგვიწყდო“⁶⁰.

„ეს, რასაკვირველია, თემურ-ლენგსაც კარგად ესმოდა და მზად იყო ზავი შეეკრა საქართველოს მეფესთან. გიორგის ელჩები კი არსად ჩანდნენ. დრო კი აღარ ითმენდა და ბოლოს და ბოლოს ისევ თემურ-ლენგი გახდა იძულებული ეძებნა საქართველოს მეფესთან დაზავების გზა. თემურ-ლენგი ცნობდა საქართველოს, როგორც ქრისტიანული სახელმწიფოს არსებობის ფაქტს. ეს იყო ქართველი ხალხის უდიდესი გამარჯვება ამ ჭეშმარიტად დიდი სამამულო ომის დროს მოპოვებული უზარმაზარი მატერიალური ზარალისა და აურაცხელი მსხვერპლის ფასად“⁶¹.

როგორც ითქვა, ქვაბთახევის მონასტერში თემურ-ლენგის ჯარისკაცებმა ცოცხლად დანვეს ქართველი ქრისტიანები, სამღვდელოება, ბერ-მონაზვნები. მათთვის წინასწარ მოუთხოვიათ ქრისტიანობის უარყოფა. უარყოფითი პასუხის მიღების შემდეგ სასტიკი ხერხებით უტანჯიათ. შემდეგ ხელშეკრულნი დაუნვიათ წმიდა დიდ-მონაშენნი. ამ დროს ისინი გალობდნენ. ქვაბთახევის მონასტრის კედლებსა და იატაკს დიდხანს აჩნდა დამწვარ წმინდანთა ანაბეჭდი. ანტონ კათალიკოსი ამ ეკლესიის საკურთხეველს „მსხვერპლთა ზეცად ამყვანს“ უწოდებს. ის წერს: „საკურთხეველი მსხვერპლთა ზეცად ამყვანი, დანულთ ნაბეჭდნი, კედელ-იატაკ-ქვანი, ჩვენდა საქადულ, მუნ მსხვერპლი საღმრთო დანვანი“. ხოლო ამ წმინდანთა „შესხმაში“, კერძოდ, წერს: „მოსრულთა თქმულსა მას მონასტერსა ზედა, ყოვლად უღმრთოთა და უმკაცროთა ბარბაროსთა დაეკვეთა მონასტერი სავესე შელტოლთაგან ფრიად მრავალთა, რომელთაგანი იყვნეს გარშემო მახლობელთა მონასტერთაგანი მონაზონნი მრავალნი, მამანი და დედანი აზნაურთაგანი და მღვდელნი და დიაკონნი და თვით მონასტრისა მის ძმანი. ხოლო ერის კაცთა მათ სიმრავლე სოფელთაგან მახლობელთა იყო არა მცირე, ვითარმედ იტყვიან გლახაკთაცა სიმრავლისა ყოფასა შელტოლვილთასა მონასტერსა მას შინა“.

მტარვალმა ბარბაროსებმა მონასტერში შეკრებილთა ნაწილი, განსაკუთრებით კი მოხუცები და ბავშვები დახოცეს, რადგანაც მათი ტყვედ წაყვანა არ შეეძლოთ (გზაში დაიხოცებოდნენ), ხოლო დანარჩენი მოამზადეს ტყვედ წასაყვანად, მანამდე კი მოსთხოვეს ქრისტეს უარყოფა და მაჰმადიანობის მიღება: „აღამაღლნეს ყოვლად ბილწნი ხელნი მათნი და დასთხიეს სისხლი წმიდათა, ვითარცა წყალი შინაგან და გარემო სინმიდისა ღვთისა და არავინ იყო მცველ მათდა. ოდეს მოიცალნეს ბარბაროსთა და უფროსლა დაშვრნენ კვლისაგან და იავარქმისა და შეკვრასა ტყვეთასა, უქმნეს კიცხვაი

ნმიდათა ღირსთა კაცთა სამღვდელთა, ქალწულთა და მონესეთა. „ყოველთა, ანუ უარპყავთ ქრისტე, ანუ შეკრულნი შეგვანნეთ შიგან ეკლესიისა თქვენისა და ვქმნათ მოხვნად შეშისა კმად და დაგწვენეთ“. „ვერა რაიმე მანგან მაშორნეს სიყვარულსა მას ქრისტესსა, ჭირმან, ანუ ინროებამან, დევნამან, ანუ სიყმილმა, შიშლოებამან, ანუ ურვამან ანუ მახვილმან. ხოლო ინყეს მოზვინვად შეშათა მიყრად ბჭეთა და გარემო და შინაგან ეკლესიისა. „შეიყვარეს სრულებით ქრისტე და შიში იგი ვერ მიეახლა მათ, რამეთუ შიში არა არს სიყვარულსა თანა, რამეთუ სრულმან სიყვარულმან გარე განჰსდევნის შიში ... ხოლო იხილეს რა შინაგან ნმიდისა ეკლესიისა თაენი თვისნი, ჰგალობდეს ნეტარნი იგი სულნი მათნი „შევიდე სახლსა შენსა, თაყვანის ვცე ტაძარსა ნმიდასა შენსა, შიშითა შენითა უფალო, მიძულე მე სიმართლითა შენითა და მტერთა ჩემთათვის წარმართე შენ წინაშე გზამ ჩემი“⁶².

თავი V

ქართული ეკლესია XV საუკუნეში

„ქრისტიანობა, ქრისტეს მოძღვრების გზა, ჩვენში
ბნინაყდა მთელს საქართველოს მიწა-წყალს,
ბნინაყდა ქართველობას. ჩვენმა სამღვდელთებამ
კარგად იცოდა, რომ მამული და ეზოვნება,
ზღუდთან ერთად შეკრებული, ზღუდთან
შესტრგ-შეთვისებული, უძლეელი ხმალია და
შეუღწელი ფაზია მტრისა წინაშე.“

ილია მართალი

ქვეყნის ზოგადი მდგომარეობა XV საუკუნეში

1403 წელს თემურ-ლენგმა ზავი დადო საქართველოს მეფესთან. მტერი იძულებული გახდა, ქართული ქრისტიანული სახელმწიფოს არსებობა ეცნო. 1405 წელს თემურ-ლენგი გარდაიცვალა. მტრის ურდოების ნასვლისთანავე მეფე გიორგი VII-მ ქვეყანა არათუ განმინდა მომხდურთა ნაშთებისაგან, არამედ სამხედრო მოქმედება ქვეყნის გარეთ გადაიტანა, ილაშქრა ნახიჩევანსა და განჯაში. ქართველთა ჯარმა თემურის მემკვიდრეთა ძალები აქ სასტიკად დაამარცხა. საქართველოს მეფეს დაურბევია მტერი ანისსა და არზრუმში, აგრეთვე სხვა ბევრ ქალაქსა და სოფელში, „მისულა თავრიზამდე, რითაც დიდად შეუძრწუნებია მუსულმანები“¹. მტრის შეერთებული ლაშქარიც დაამარცხა. 1407 წელს გიორგი მეფე ბრძოლის ველზე დაიღუპა შავბატკნიან თურქმენებთან ომში. გამეფდა მისი ძმა კონსტანტინე, ისიც ბრძოლის ველზე დაიღუპა შირვანში. გამეფდა კონსტანტინეს ძე ალექსანდრე დიდი. მის სიცოცხლეშივე გამეფდა მისი ძე ვახტანგ III (1442-1446), შემდეგ გამეფდა მისი ძმა გიორგი VIII (1446-1466). ქვეყანაში დაიწყო გაუთავებელი შიდაფეოდალური ბრძოლები, საქართველოს პოლიტიკური დაშლა. გიორგი VIII-ს ფაქტობრივად აღარ ემორჩილებოდა მესხეთის, საბედიანოს (სამეგრელო-აფხაზეთის), გურიის მთავრები. 1451 წელს მესხეთში გაათაბაგდა ყვარყვარე, რომელიც გეგმაზომიერად შეუდგა საქართველოსაგან მესხეთის ჩამოშორებას, რაშიც აიყოლია მესხეთის სამღვდელოებაც.

1453 წელს ოსმალებმა კონსტანტინეპოლი აიღეს, 1461 წელს – ტრაპიზონის საკეისრო. საქართველო მოექცა მუსულმანურ-თურქულ რკალში, მოწყდა ევროპას. 1459 წელს ქართველმა მეფე-მთავრებმა დააპირეს შეეკრათ სამხედრო კავშირი ოსმალთა წინააღმდეგ. იმ შემთხვევაში, თუ ევროპელი სახელმწიფოები ოსმალეთს ომს დაუწყებდნენ, საქართველოს მეფე მხარს დაუჭერდა, მისი მოკავშირეები და მთავრები 120000 ჯარისკაცს გაიყვანდნენ ოსმალთა წინააღმდეგ. ევროპამ ოსმალთა წინააღმდეგ ომი არ ინება.

1459 წელს დადებული ზავი მეფე-მთავრებს შორის დაირღვა, დაიწყო სასტიკი შიდა ომი. 1462 წელს ყვარყვარემ უცხო მაჰმადიანი მტერიც კი მოიწვია (ირანის მბრძანებელი) მეფე გიორგის წინააღმდეგ და დაამარცხებინა. მალე გიორგი VIII-ს აუჯანყდა იმერეთის ერისთავი ბაგრატი, რომელმაც მეფე დაამარცხა ქ. ჩიხორთან, 1465 წელს ყვარყვარემ მოახერხა გიორგი VIII-ს დაპატიმრება. ამასობაში იმერეთის ერისთავი ქართლში გადავიდა და 1466 წელს თავისი თავი საქართველოს მეფედ გამოაცხადა. გიორგი VIII ყვარყვარესაგან განთავისუფლების შემდეგ კახეთში გადავიდა. წარმოიქმნა კახეთის სამეფო. ქვეყანა კიდევ უფრო იშლებოდა პოლიტიკურად, განსაკუთრებით დასავლეთ საქართველო. 1478 წელს ქართლ-იმერეთის ტახტზე ავიდა ალექსანდრე I-ის შვილიშვილი კონსტანტინე II, ხოლო ადრინდელი მეფის, ბაგრატის, შვილმა ალექსანდრე ბაგრატის ძემ კონსტანტინე II გამოაძევა იმერეთიდან და იმერეთის სამეფოს დაუ-

დო საფუძველი 1489 წლიდან. მანამდე კი 1483 წელს მეფე დაამარცხა ყვარყვარემ ს. არადეთთან. ყოველივე ამ შინაარეულობას – ახალი ქართული სახელმწიფოებრივი ერთეულების წარმოქმნას, განუწყვეტილ თან სდევდა მაჰმადიანთა თავდასხმები.

ერთიანი საქართველოს სამეფო ტახტზე მჯდომ მეფე კონსტანტინეს, ცხადია, არაკანონიერად მიაჩნდა კახეთისა და იმერეთის სამეფოების, მესხეთისა და სხვა სამთავროების წარმოქმნა თავისი სახელმწიფოს ტერიტორიაზე. მაგრამ ამ სახელმწიფოებრივი ერთეულების წარმოქმნა იყო ფაქტი. საქართველოს კანონიერ მთავრობას ორი გზა რჩებოდა: ან უნდა დაემარცხებინა აღნიშნულ სახელმწიფო ერთეულთა მეთაურები და ეს ახალი ადმინისტრაციული წარმონაქმნები მოესპო, ანდა იურიდიულად ეცნო უკვე არსებული ფაქტი ერთიანი სამეფოს დაშლისა. მართლაც, 1490 წელს მეფეს მოუწვევია დარბაზი კათალიკოზ-ეპისკოპოსთა და წარჩინებულთა მონაწილეობით. დარბაზს უმსჯელია და მიზანშეწონილად მიუჩნევია იურიდიულად ცნობა ფაქტობრივად უკვე არსებული კახეთისა და იმერეთის სამეფოებისა, სამცხე-საათაბაგოსი. მხარეები დაზავებულან და საზღვრებზეც შეთანხმებულან². დაუძღურებულმა ქართველმა მეფეებმა ძლიერი მფარველი სახელმწიფოების ძებნა დაიწყეს თურქთა იერიშების მოსაგერიებლად. ქვეყანა ძალზე დაკნინდა.

მეფეთ მეფე მონაზონი ალექსანდრე დიდი

სწორედ ასე უწოდებს მეფე ალექსანდრეს მისი შვილი გიორგი მეფე: „ალექსანდრე მეფე თავის სიცოცხლის უკანასკნელ წლებში ბერად შემდგარა და მონაზვნად აღკვეცილა. ეს მისი შვილის, გიორგი მეფის, 1499 წლის სიგელიდან ჩანს, სადაც იგი თავისთავს „დიდისა და მეფეთა შორის ნარჩინებულისა და სანატრელისა ღვთივ გვირგვინოსანისა და ღვთივ-დიდებულისა, სულკურთხეულისა მეფეთა-მეფისა მონაზონისა ალექსანდრეს“ ძედ ასახელებს“³.

ალექსანდრე მეფეს (1412-1442 წწ.) ემორჩილებოდა სრულიად საქართველო, თუმცა კი თემურ-ლენგის შემდგომ საქართველოს მინა-წყალი შემცირებული იყო. შეცვლილი იყო ეთნიკური გარემოც. საქართველოს მეზობლად ახლა უკვე თურქული ანდა გათურქებული მოსახლეობა ცხოვრობდა უმეტესად. გათურქდა საქართველოს აღმოსავლეთით მდებარე ალბანეთი. თვით საქართველოში შემავალი თემის გაჩიან-ხაჩენის (ყარაბაღის) შერეული – ალბანურ-ქართულ-სომხური მოსახლეობაც ცვლილებას განიცდიდა. ეს ძირითადად მოხდა თემურ-ლენგის დროსა და მის შემდეგ. მოსახლეობის გათურქებას ხელს ის უწყობდა, რომ ამ დროისათვის მონღოლთა გათურქების პროცესი მიმდინარეობდა, მონღოლები კი ქვეყნის მპყრობელები იყვნენ.

„თემურ-ლენგის ურდოების საქართველოში ხანგრძლივმა თარეშმა თვით მონღოლთა საბრძანებლის პოლიტიკური ასპარეზითგან სრულიადი დაშლის შემდგომაც ჩვენ ქვეყანას მძიმე მემკვიდრეობა დაუტოვა. ყოფილი ალბანეთის გათურქების პროცესი, მართალია, უკვე დიდი ხნის დაწყებული იყო, ჯერ დარუბანდის გზით ხაზართა შემოსევა – ჩათესლების გამო, შემდეგ კიდევ სამხრეთითგან სელჩუკიან თურქულ ტალღა-ტალღაზე მონოლილი ნამლეკავი ელების იქაურ საძოვრებზე დამკვიდრების წყალობით“⁴.

ალბანეთში ამ დროს ჯერ კიდევ არ იყო თურქული ენა დამკვიდრებულ-განმტკიცებული, არამედ სპარსული. ალბანეთის დედაენა აქ X საუკუნიდან აღარ ისმოდა. სპარსული იყო სახელმწიფო, სამხერლობო და კულტურის ენა XIV საუკუნემდე. დამპყრობელ მონღოლთა შორისაც ეს ენა იკვლევდა გზას. „მაგრამ რაკი სამშობლოს გარეშე მყოფ მონღოლთა გათურქების უკვე XIII საუკუნის დამლევს დაწყებული პროცესი მეტად სწრაფად მიმდინარეობდა, მაჰმადიან მონღოლ თემურ-ლენგის ბატონობას მონღოლური ენის გავრცელება-გავლენისათვის არა შეუძენია რა, თურქული ელემენტები კი სტიქიურად გაძლიერდა. იგი საქართველოს მეზობლად აღმოსავლეთით მდებარე შაქის და შირვანშაჰების სამფლობელოში ძალზე საგრძნობი გახდა. ეროვნული განვითარების ასეთივე პროცესი, მძლავრი ნიაღვრის მსგავსად საქართველოს სამხრეთით მდებარე წინანდელი სომხეთის სამეფოებშიც მიმდინარეობდა, მაგრამ ქართულმა სახელმწიფოებრიობამ სომხეთის ასეთი ძალდატანებითი ეროვნულ-სარწმუნოებრივი შეცვლის პროცესი შეაჩერა და სომხობას თავის სამშობლო-

ში მშვიდობიანად თავის მოყრისა და გაძლიერების საშუალება მისცა. თემურ-ლენგის ხანამ მდგომარეობა აქაც მეტად გააუარესა... ალბანეთის შემდეგ კი საქართველოს აღმოსავლეთის ერთი თემთაგანი, გაჩიან-ხაჩენი, რომლის გამგებლად საქართველოს მეფისაგან დანიშნული ხაჩინელები იყვნენ, მოსახლეობა კი შერეული ალბანურ-ქართულ-სომხური იყო, საქართველოს ხელიდან სწორედ თემურ-ლენგის ხანაში გამოეცალა“⁶.

საქართველოს სამეფოს ფართობი ამის გამო აღმოსავლეთის მიმართულებით შემცირებული იყო. ასეთივე მდგომარეობა იყო სამხრეთ აღმოსავლეთის მიმართულებითაც. კერძოდ, ახლა არათუ ანისი აღარ შემოდიოდა საქართველოს სახელმწიფოში, არამედ ლორეც კი მიტაცებული ყოფილა მაჰმადიანთა მიერ.

საქართველოს ამ მხარეს მცხოვრები ადგილობრივი მოსახლეობა გამალებით თურქდებოდა: „...ადგილობრივი მოსახლეობის თურქულ-სპარსულ-მაჰმადიანური ნამლევავი გავლენა აღმოსავლეთიდან დასავლეთისაკენ თანდათან ვრცელდებოდა და თავის სფეროდ სულ ახალ-ახალ ადგილებს ხდიდა“⁶.

საქართველოს სახელმწიფო და, ცხადია, ქართული ეკლესია ვერ შეურიგდებოდა მკვიდრი მოსახლეობის გამაჰმადიანება-გათურქების პროცესს, განსაკუთრებით კი ლორეს სანახებისას, რომელიც ახლოს მდებარეობდა თბილისთან – საქართველოს ცენტრთან.

ქართული ეკლესიის საჭეთმპყრობელს კათალიკოს-პატრიარქ თეოდორეს „აგარიანთაგან“, ანუ მაჰმადიანთა მიერ დაპყრობილი ლორეს ციხის წინააღმდეგ გალაშქრებაში ძალზე მნიშვნელოვანი მონაწილეობა მიუღია. ბრძოლის წინ კათალიკოსი ჩააგონებდა და სულიერად განამტკიცებდა ლაშქარს: „...პირველად ვედრებითა ღვთისათა და კვალად ლაშქართა მიმცნებითა ესრედ, ვითარმედ ამათ უსჯულოთა აგარის ნათესავთა ანდრონიკაშვილი ალასტანელი გიორგი მოუკლავს და მრავალი ქრისტიანნი ნამებით აღუსრულებიან და დაუტყვევებიან და ტახტი მეფეთა განურყვნია და საპატიონი და ცამდის მალაღნი საყდარნი შეურაცხ უქმნიან, სახლ-სალოცავნი ქვაბ ავაზაკთა უქმნია და ჰუნეთა მათათვის საყოფად განუჩენია.

ან ბრძოლეთ ძლიერად, დაღათუ ვინმე ომსა შიგან აღსასრული მიიღოთ, ქრისტესათვის ნამებულთა გვერდით მიითვალვით, და დაღათუ ვინმე დაკოდითა, ანუ დაშავებითა და რათაცა ტკივილითა იტანჯნეთ, ყოველსავე ქრისტე მისად ნებისყოფელად მიუთვალავს“⁷.

„კათალიკოზ თეოდორეს მოქადაგეობას უმოქმედნია და მისი ჩაგონებითა და გამხნევებით აღფრთოვანებულს საქართველოს ჯარს ლორე მტრისათვის ნაურთმევი და თვითონ დაუჭერია“⁸.

ეს მოხდა 1431 წელს.

1434-35 წელს, ლორეს აღების შემდგომ, ალექსანდრე მეფეს სივნიეთის მხარე შემოუერთებია საქართველოსათვის, 60.000 ქრისტიანი სულით.

ალექსანდრე მეფემ სამხრეთის საზღვრების საკითხი მოაგვარა, ჩრდილოეთით კი დარიალის კარი საქართველოს ხელში იყო⁹.

სამეფოს ძველებური ძლიერების აღდგენას ხელს დიდად უშლიდა ის, რომ მოსახლეობა საქართველოში, განსაკუთრებით კი აღმოსავლეთში, ძალზე შემცირებული იყო. ეს დიდ ეროვნულ უბედურებას წარმოადგენდა. ამიტომაც მეფეს დიდი შრომა სჭირდებოდა ამ დანაკლისის შესავსებად.

ქართველთა ეროვნულ კონსოლიდაციას უთუოდ უწყობდა ხელს ის, რომ მეფე დასავლეთ საქართველოდან მოსახლეობის ნაწილს აღმოსავლეთ საქართველოს შეთხლებულ მხარეებში ასახლებდა. ლორეს ალების შემდეგ ლორეს სანახებში „მამულები მიუღიათ საზოგადოების ყველა შეძლების წარმომადგენლებს: „ქართველთა დარბაზის ერთა ზემოთასა და, ანუ ქვემოთასა“¹⁰.

„ზემოთა ქვეყანა“ სამეფოს ერთობის დროს ეწოდებოდა აღმოსავლეთ საქართველოს, ხოლო „ქვემო ქვეყანა“ – დასავლეთ საქართველოს. ამიტომაც, ლორეში მამულები როგორც აღმოსავლეთ, ისე დასავლეთ საქართველოს წარჩინებულებს მიუღიათ. აღსანიშნავია, რომ ამ მხარეში, ქვემო ქართლში, ჯერ კიდევ თამარ მეფის დროს და თამარამდეც, აქ მხარგრძელთა გაბატონებამდე, დასავლელი ქართველი დიდებულები ფლობდნენ მამულებს (ვარდან დადიანი, მისი სახლის შვილები და სხვანი). მხარგრძელების დროს აქ დასავლელ ქართველ მემამულეთა მფლობელობა, ალბათ, შეიკვეცა, მაგრამ „ქვემო“ დარბაისლებს მამულები აქ დარჩენიათ, ჩანს, ამას იხსენებდა ალექსანდრე მეფე ლორეს განთავისუფლების შემდეგ. „მოღწეული მასალების მიხედვით, საფიქრებელია, ქვემო ქართლის დასავლური კოლონიზაცია, რაკი საქართველო იმ დროს გაერთიანებულია, დასაშვებია ვიფიქროთ, რომ მოსახლეობის დასავლეთიდან გადმოსვლას არა მხოლოდ სტიქიური, არამედ სახელმწიფოებრივ-ოვრგანიზაციული ხასიათიც ჰქონოდა“¹¹.

აღსანიშნავია, რომ, როგორც თამარის დროს ლორეს ქვემო ქართლის მხარგრძელთა მფლობელობაში გადასვლამ შეაფერხა აქ დასავლურ-ქართული კოლონიზაცია, ასევე მომხდარა ალექსანდრე დიდის დროსაც. ტრადიციულად ქვემო ქართლი ქართველი ორბელიანების სამფლობელო მამულს წარმოადგენდა საქართველოდან მათ გაძევებამდე. ჩანს, ასეთი ტრადიციის აღდგენა ისურვა ალექსანდრე დიდმა სივნიეთის შემოერთების შემდეგ. კერძოდ, მან სივნიეთის მფლობელ ბეშქენ ორბელიანს (უკვე გასომხებულს) ლორე უწყალობა. „ბეშქენ ორბელიანთან 1435-38 წლების განმავლობაში თურმე მრავალმა სომეხმა ლტოლვილმა მოიყარა თავი, რომელთაც ის პურით, ბინით და სამოსლითაც ძალიან ეხმარებოდა. ამის გამო ამ კუთხეს მაჰმადიანთა მიერ დაპყრობილი სომხეთიდან იმდენი სომეხი მოაწყდა, რომ მეფე ალექსანდრეს და მთავრობას ამდენი სომხობის აქ შეკრება და დამკვიდრება საქართველოსათვის საზიანოდ და სახიფათოდ მიუჩნევიათ, და როგორც ეტყობა, ამ მოვლენისათვის წინააღმდეგობა გაუჩნევიათ კიდევ“¹². ჩანს, ამის გამო სომეხთა შორის ალექსანდრე მეფის მიმართ ცილის-

ნამება გავრცელებულა და მისთვის ბეშქენ ორბელიანის მონამგლაც კი დაუბრალებიათ. ეს მაშინ, როცა საუკუნეთა მანძილზე ქართულმა სახელმწიფოებრიობამ დიდად იღვანა სომხეთში სომეხი ხალხის გადასარჩენად და ამიტომაც „სომეხნი ურჯულოებთან ყოველთვის ქართველებით იწონებდნენ თავს“¹³.

დასავლურ-ქართული მოსახლეობა არამარტო ქვემო ქართლში, არამედ აღმოსავლეთ საქართველოს სხვა კუთხეებშიც ჩაუსახლებიათ. „კახეთის კოლონიზაცია ამ დროს დასავლეთ საქართველოდანაც უნდა მომხდარიყო. ამას ტოპონომიკური მასალა გვიმონებებს“¹⁴. მაგ. ისტორიკოს ვახუშტი ბაგრატიონის რუკაზე ერნოს სანახებში (მდ. არაგვის მარცხენა ნაპირას) აღნიშნულია სოფელი „ოდიშელისძენი“. ამ სოფლის დასავლური წარმოშობა (ოდიშელი-ძე) უეჭველია. მცხეთის მამულების 1569 და 1579 წლების სიებში ეს გვარი აქ მოსახლედ ჩანს. შეიძლება სხვა მაგალითების მოტანაც. გვიანდელი კახეთის წარმოქმნაში ვარაუდობენ დასავლეთ საქართველოს მოსახლეობის მონაწილეობასაც¹⁵.

ბარის მოსახლეობის შევსებას ცდილობდნენ მთებიდან გლეხების ჩამოსახლებით. მაჰმადიანური ქვეყნებიდან აბრუნებდნენ ტყვეებს. ასევე საქართველოში შემოდიოდნენ მაჰმადიანური ქვეყნებიდან ლტოლვილი სომხები, რომელნიც აქ სიმშვიდეს, მინაწყალს პოულობდნენ¹⁶.

ყოველივე ზემოთ ჩამოთვლილის (საქართველოსათვის ძველი ტერიტორიების დაბრუნება, საზღვრების აღდგენა, თურქების ქვეყნიდან გაძევება, მოსახლეობის გამრავლებისათვის ზრუნვა, ქართული ეთნოსის თანაბრად განსახლება ქვეყნის მთელ ტერიტორიაზე) მიუხედავად, მეფე ალექსანდრეს „დიდი“ უთუოდ ეწოდა იმ გასაოცარი სააღმშენებლო სამუშაოების გამო, რომელიც მან განა მტერთაგან დანგრეული ტაძარ-ეკლესია-მონასტრების აღსადგენად.

მეფე ალექსანდრე დიდს უზრუნია საქართველოს განახლებისა და აღორძინებისათვის, შეუდგენია ფართო გეგმა და მიზანშეწონილი საშუალებებით დიდი მუშაობა უწარმოებია. ჯერ გამეფებისთანავე 1412 წლიდან გაუგრძელებია თავისი სულკურთხეული ბებია რუსას დაწყებული სამუშაო სვეტიცხოვლის დიდებული ტაძრის აღსადგენად და დაახლოებით 1431 წელს დაუმთავრებია. „მცხეთის საკათალიკოზო ტაძრის განახლებისათვის ცხრაშეტი წელი მუშაობა მოუნდომებია“¹⁷.

სვეტიცხოვლის აღდგენასთან ერთად „ალექსანდრე მეფე მთელ საქართველოს განადგურებული ციხეებისა და ეკლესია-მონასტრების აღდგენას შეუდგა. თემურ-ლენგის შემოსევამ ისე გააოხრა ქვეყანა, იმდენად დიდი იყო საქართველოსათვის მოყენებული ზიანი, რომ კერძო, ნაწილობრივ და თანდათანობით შეკეთებითა და განახლებით ჩვენი სამშობლოს მდგომარეობის გამოსწორება შეუძლებელი იყო. მხოლოდ მთელი სახელმწიფოს და ერის შეერთებული, თანხმობრივი, მიზანშეწონილი და ხანგრძლივი მოქმედებითა და დიდი ქონებრივი სახსრის გამოღებით შეიძლებოდა მონღოლთა ბარბაროსული შემოსევებისაგან განადგურებული ქვეყნის აღდგენა“¹⁸.

სწორედ ამ მიზნით მან „შემოიკრიბნა კათალიკოზ-ეპისკოპოზნი და ყოველნი დიდებულნი და წარჩინებულნი, ერისთავთ-ერისთავნი, ერისთავნი და განიზრახა მათ თანა აღშენებისათვის კათოლიკე ეკლესიისა მცხეთისა და რომელთამე მოიხრებულთა ეკლესიებთა ... ხოლო მთავართა ესმათ რა ბრძანება ესე მეფისა, განიხარეს ყოველთა და შეჰკვეთეს ყოველთა საბრძანებელთა თვისთა, თვინიერ სამეფოსა გამოსაღებისა ყოველსა გლესსა ერთსა კვამლსა ზედა სამი კირმანაული, რომელი არს ექვსი შაური აწინდელი, და მოჰკრებდიან ამას წლითინლად და ამით იწყო შენებანი მცხეთისა, რუისის ღვთაებისა ეკლესიისა და სხვათა ეკლესიათა. გარნა მოცაცა მას მშვიდობა ღვთისაგან ათხუთმეტსა წელსა და შეასრულნა განზრახვანი თვისნი“, – წერს ვახუშტი¹⁹.

თანახმად ივანე ჯავახიშვილისა, მეფეს საქართველოს ეკლესიათა ერთობლივი განახლების სამუშაოები 1425 წელს დაუწყია და 1440 წლისათვის დაუსრულებია²⁰.

„ქართველი ხალხი აღტაცებული იყო იმითაც, რომ მან ასეთი დიდი საქმე, განადგურებული ქვეყნის აღდგენა განიზრახა და მოახერხა კიდევ, და იმითაც, რომ ყოველივე თავისი დაპირება ალექსანდრე მეფემ პირნათლად აასრულა“²¹.

თავის სიგელებს, რომელნიც შეიძლება ერთგვარ ანგარიშის წარდგინებადაც მივიჩნიოთ ღვთისა და ქართული ეკლესიის მეთაურისადმი (მაგ. 1438 წლის სიგელი), ასე იწყებს: „ქსახელითა ღვთისათა ჩვენ პატრონმან მეფემან ალექსანდრე ესე უკუნისადმი გასათავებელი წიგნი და ნიშანი გკადრეთ და მოგახსენეთ თქვენ ... დედა-ქალაქს მცხეთისა საყდარსა და ქართლისა პატრიარქსა-კათალიკოზსა შიოსს...“²², საქართველოს მეფე ხშირად მოიხსენებს მთელი ამ აღმშენებლობითი მუშაობის პროცესებს: 1440 წლის სიგელში მოახსენებს მცხეთას: „...რა მეფედ დაჯეედ, იყო მაშინ ყოველი საქართველო უსჯულოსა თემურისაგან აოხრებულ და ქართლი უნუგეშინისცემოდ განსრული დაგვიხვდა ...და მრავალი სული მოესრა და თავად დედაქალაქი მცხეთა და რაოდენნი საქართველოსა საყდარნი და ეკლესიანი და ციხენი იყვნეს ყოველნი დაექცივნეს, საფუძვლითურთ დაექცივნეს... და შენ მიერითა შეწვენითა და წინამძღვარებითა ჯვარისა პატიოსანისათა ვინყე ბრძოლად უსჯულოთა და განვასხენ მზღვართაგან ჩვენთა და ქრისტიანენტ ფრიადს მშვიდობასა და მყუდროებასა მიეცნეს და ვითარ ჩვენთაგან სათანადო იყო, ეგრეთ ვინმე და ვიგულისმოდგინე ყოველთავე საქართველოსა ციხეთა და საყდართა აღშენებად ... რაოდენი საქართველოსა ციხენი, საყდარნი და მონასტერნი არიან, ყოველნივე სრულიად ახლად აღვაშენენ და შევაშენენ ...“²³.

მეფე ალექსანდრემ განამტკიცა მცხეთის, ანუ საქართველოს საპატრიარქოს ეკონომიკური საფუძვლები, შესწირა მას მამულები და სხვა ქონება.

„ალექსანდრე მეფის აღმშენებლობითი მოღვაწეობა მარტო სამშობლო ქვეყნის მიწა-წყალს არ შეჰხებია, არამედ მისი მადლიანი ხელი და კეთილდღეობისათვის მზრუნველი გული უცხოეთში გაფანტულ ქართულ დანესებულებებსაც მისწვდომია. საბერძნეთსა და პალესტინაში მყოფ ქართველთა მონასტრებსა და დანესებულებებსაც კვლავ მზრუნველი და გულშემატკივარი მფარველი გაუჩნდა“²⁴.

„ალექსანდრე მეფეს საბერძნეთში ათონის ქართულ მონასტერში განუახლება „სასწეულო და ამის გოდოლნი და სენაკნი“. ჩანს, საქართველოში შეკრებილი თანხა საზღვარგარეთის შვეინროებულ ქართულ მონასტრებსაც მოახმარეს“²⁵.

„სათანადოდ აღუდგენიათ და შემდეგ მცხეთისათვის გადაუციათ (1424 წ.) „უამთა ვითარებითა აგარიანთა ხელისაგან მოშლილი“ გარეჯის უდაბნოები“²⁵.

მცხეთის საპატრიარქო მრავალ მამულსა და ქონებას ფლობდა სრულიად საქართველოში. აღვნიშნოთ ზოგიერთი მათგანი: „ტიფლისის ეკლესია, სასახლე, ვაჭარნი, მამულნი, ბაზარნი, ქულბაქნი, ბაჟნი თვისთა შემოსავლითა, ავლაბრის მონასტერი – მეტეხის ყოვლად წმიდისა – მისის მამულითა; ავლაბრითა, ავლაბრის ჭალითა, მტკვრის პირას სოფელი და კონი და ახალ-უბანი, ქალაქს ვაჭრებითა, კრწანისი, სოფელი შინდისი, სოფელი წავეკისი ... სომხითის ფარვანის-თავი, ფარვანი, სოფელი ფოკა. ტაშირს სოფელი საბა-წმინდა, კეთილ დაბა, მარმაშენის თავს სოფელი წყარო-მრავალი; და წინაუბნის სოფელი. ფუძე-მარგი, სოფელი ველთა, სოფელი მთავარ-ანგელოზისა, ლორეს სოფელი ამუჭი ეკლესიითა და მამულითა, სოფელი დასარლი, ახტალას კუამლი სომეხი ათი მათითა მამულითა, კუალად ახტალის ხევზედ სოფელი ვარდის უბანი ...“²⁶ და სხვა მრავალი სრულიად (ძირითადად აღმოსავლეთ) საქართველოში, მათ შორის ტაოშიც.

მაშინდელ მსოფლიოში საქართველოს იცნობდნენ, როგორც დიდ ქრისტიანულ ქვეყანას.

„...ირკვევა, რომ XV საუკუნეში ქართველებს კიდევ იმდენი გავლენა ჰქონიათ იერუსალიმსა და ეგვიპტეში, რომ როდესაც სომეხთა ეპისკოპოსს მარტიროსს უნდოდა ქართველ მონაზონთაგან გოლგოთა დაებრუნებინა, იმისდა მიუხედავად, რომ მისივე სიტყვით, ამ საქმისათვის ეგვიპტეშიც კი გამგზავრებულა რამდენჯერმე, ეგვიპტელ მოხელეებისათვის მირთმეულ საჩუქრებშიც დიდძალი ფული დაუხარჯავს, მაინც ვერა გაურიგებია რა. ეგვიპტის სულთანის კარზე მას ბოლოს თურმე გულახდილად ურჩიეს გოლგოთას საბოლოოდ გამოთხოვებოდა და ქართველებთან შეცილებისათვის თავი დაენებებინა, იმიტომ, რომ ქართველ ბერებს ზურგს მათი მეფე უმაგრებს, რომელიც ძღვენის გარდა ჩვენ შეგკვირდა, რომ თავის სამეფოში მუსულმანებს არ შეავინროებსო“.

იმდროინდელი მოგზაური ბარტლომე დე სალინიაგო მოგვითხრობს: იერუსალიმში სალოცავად შესვლის დროს ქართველები საზეიმოდ მორთულ-მოკაზმულ ცხენებსა და აქლემებზე სხედან და გაშლილ-აფრიალებული ეროვნული დროშებით თავისუფლად შემოდიან ქალაქში და სხვებივით სულთანს ამისათვის დაწესებულ გადასახადს არ აძლევენო. სალინიაგო ამასთანავე უმატებს, რომ „ეგვიპტისა და ოსმალეთის სულთანებს ქართველებისა ეშინიათო“²⁷.

ცნობილია, რომ სწორედ ამ საუკუნეში შედგა მსოფლიო საეკლესიო კრება ფერარა-ფლორენციისა. ეს კრება მსოფლიო საეკლესიო გაერთიანებას (ერთიანობის აღ-

დგენას) ისახავდა მიზნად. ამ კრებაზე, როგორც წესი, დაცული იქნა დიპტიხი. სხდომის დარბაზში ერთ მხარეს თანმიმდევრობით დასხეს ჯერ საპატრიარქო ღირსების მქონე მართლმადიდებელ ეკლესიათა წარმომადგენლები, მათ შემდეგ კი მათზე დაბალი რანგით მდგომი სხვა მართლმადიდებლური ეკლესიები⁴⁸. საპატრიარქო ეკლესიების რიგში კონსტანტინეპოლის, ალექსანდრიის, ანტიოქიის, იერუსალიმის პატრიარქების წარმომადგენლების შემდეგ დასვეს საქართველოს საპატრიარქო ეკლესიის (საბუთებშია „საქართველოს მეფის“) წარმომადგენლებიც. ეს ყოფილა მიტროპოლიტი სოფრონი, როგორც ეს ვახუშტის შრომის შესაბამისი ადგილის შენიშვნებიდან ჩანს: „სწერენ ხრონოლოგებისა შინა, რამეთუ ფლორენციის კრებასა ზედა იყო ერთი მიტროპოლიტი სოფრონი და ეპისკოპოზი ერთი, წელსა ქრისტესა 1433, ქართველნი, რომელნი იქნების ალექსანდრეს მეფობის წელი 19“⁴⁹.

სწორედ საპატრიარქო ღირსების მქონედ რომ მიაჩნდათ ქართული ეკლესია, ეს ჩანს იმ წლების სიგელებიდანაც. მაგალითად, მეფე ალექსანდრე ხაზგასმით უწოდებს თავის დროის კათალიკოსებს „პატრიარქებს“, ხოლო მცხეთას – „საპატრიარქო“ საყდარს. ეს კიდევ ერთხელ მიუთითებს იმის შესახებ, რომ დიპტიხში საქართველოს ეკლესიის ადგილის განსაზღვრასა და მსოფლიოს სხვა ეკლესიათა შორის საქართველოს ეკლესიის „საპატრიარქო“ ღირსების აღიარებას იმ დროს ჩვენში მნიშვნელობას ანიჭებდნენ.

მაგალითად: 1420 წლის მცხეთის სიგელში ნათქვამია: „ამავე ჟამსა დადგინდა პატრიარქად კათალიკოზი მიქაელ“⁵⁰.

1424 წლის სიგელშია: „ღვთისა საყდრისა დედაქალაქისა მცხეთისა პატრიარქად განმზადებულმან მონაზონმან დავით...“⁵¹. 1428 წლის სიგელში მცხეთას – „საპატრიარქო საყდარი“ ეწოდება („საყდარი“ უდრის ევროპულ „კათედრას“, რუსულ „პრესტოლს“). „...გვემსახურა ჩვენსა საპატრიარქოსა საყდარსა დედა-ქალაქის მცხეთისათვის...“⁵².

ეს საბუთები სწორედ ფერერა-ფლორენციის კრების სამზადისის პერიოდში გამოცემული. ყოველივე ეს მიუთითებს, რომ ქართული ეკლესიის საერთაშორისო ღირსების გრძნობა ამ დროისათვის ისევე მაღალია, როგორც XI-XII საუკუნეებში.

ალექსანდრე დიდი ძალზე ზრუნავდა საეკლესიო ერთობის დაცვისათვის. საეკლესიო სეპარატიზმს უკვე მის დროს უჩენია თავი, კერძოდ, სამხრეთ საქართველოში (მესხეთში), რაც უთუოდ მესხეთის მთავრების გავლენით, ანდა იძულებით ხდებოდა. საბედნიეროდ, თავისი მეფობის დანაწევრებისთანავე ალექსანდრე მეფემ შეძლო „გაენკრთნა“ და გაეერთგულებინა ორგული მთავარი მესხეთისა, რასაც, ჩანს, საეკლესიო სეპარატიზმის აღმოფხვრაც მოჰყოლია. ამის გამო მანყვერელი მთავარეპისკოპოსი წერს კათალიკოს გერასიმეს: „...როგორც ამას წინათ მეფეთა მლოცავნი და თქვენნი მომხსენებელნი და ერთგულნი ყოფილან, ამავე წესითა მეფეთა მლოცავნი ვიყვნეთ და თქვენნი მომხსენებელნი ვიყვნეთ: არც პატრიარქი მოვიხსენოთ ანტიოქიისა, არც მისგან გამოგზავნილი კაცი შევიწყნაროთ“⁵³.

ალექსანდრეს დროს ქვეყანაში ერთიანობა და მშვიდობა იყო, ხოლო საქართველოს გავლენა მის მეზობლებზე ძველებურადვე აღდგა. თანახმად ვახუშტისა, 1437 წელს ყარაბაღში ჩასულ მეფეს მორჩილებით მიეახლნენ განძელნი, შირვანელნი და დარუბანდელნი, „...განუჩინა მათ ხარკი და დაიმორჩილნა ყოვლითვე“⁶⁴.

1440 წელს, აღდგომა დღეს, მოულოდნელად, საქართველოს შავბატკნიან თურქმენტა მეთაური, თავრიზის მფლობელი ჯეჰან-შაჰი დასხმია თავს. ასეთ დროს თავდასხმას არავინ ელოდა, ამიტომაც ბევრი ქართველი დაუტყვევებიათ. თავისი გამარჯვების სახსოვრად 1664 მოჭრილი თავისაგან მინარეთი აუგია ქ. სამშვილდეში. თბილისი აულია და ეკლესიები დაუნგრევია. „ქრისტიანებს დიდი ხარაჯა დაადეს, რათა აეძულებინათ გამაჰმადიანებულებიყვენო“⁶⁵.

ალექსანდრე მეფეს თავისი სიყვარული ქრისტეს მიმართ იმითაც გამოუმყლავნებია, რომ თავისი სიცოცხლის უკანასკნელ წლებში მეფობაზე უარი უთქვამს, ბერად შემდგარა და მონაზვნად აღკვეცილა. „...მეფემან ალექსანდრემ სახე მონაზონებისა შეიმოსა და უწოდეს სახელად ათანასე და აღაშენა თვისად სენაკი და სახლნი დიდნი ქვიტიკირისანი მცხეთას, მისგან აღშენებულს მთავარ ანგელოზის ეკვდერთან და მუნ დადგა ვიდრემდის ცხოვრობდა სასოებითა და მოღვაწეებით“⁶⁶.

საუკუნო იყავნ ხსენება მისი!

ქართული ეკლესიის თავდადებული ბრძოლა საქართველოს სახელმწიფოებრივი ერთიანობისათვის

ქართველი ერის ისტორიას ვერ გავიაზრებთ ქართული ეკლესიის მონაწილეობის გარეშე და, პირიქით, ისტორია ქართული ეკლესიისა არის ისტორია ქართველი ქრისტიანი ერისა.

მართალია, ქართველ ხალხს ეროვნული ერთიანობის შეგნება უკვე გააჩნია ქრისტეშობამდე დიდი ხნით ადრე და ფარნავაზ მეფის მიერ საფუძველჩაყრილ დასაჯლეთ-ალმოსავლეთ საქართველოს მომცველ ერთიან სახელმწიფოში უხდებოდათ მოღვაწეობა ჩვენი უფლის იესო ქრისტეს მოციქულებს, მაგრამ, იმის შემდეგ, რაც ქრისტიანული სარწმუნოება მიიღო და გაითავისა ყოველმა ქართველმა, ერის ისტორია ქართული ეკლესიის ისტორიის გარეშე წარმოუდგენელია.

საზოგადოდ ქრისტიანული ეკლესია და ქართველი ხალხი ურთიერთშეთვისებულ, ურთიერთშერწყმულ მთლიანობად იქცა.

ვითარცა სული და სხეული შეადგენენ ერთ მთელს და სხეულის ნაწილთა შორის გაფენილი სული იღვწის მისთვის, ასევე ქართული ეკლესია იღვწის ერისათვის. სწორედ ამიტომ ქართულ ეკლესიას არ შეეძლო დაეშვა დაყოფა, დაშლა საქართველოს სახელმწიფოსი, როგორც ერთიანი სხეულისა.

რა მოჰყვებოდა ქართველი ერისათვის საქართველოს სამოციქულო ეკლესიის, მისი სულის დაყოფას? საეკლესიო დაყოფას არა მარტო სარწმუნოების დაცემა, არამედ გამოყოფილ ნაწილში ეროვნული გადაგვარებაც უნდა მოჰყოლოდა თან. „სცადე და მოსწყვიტე მზის სხივი თავის სანაყისს. ცალკე ის ვერ იარსებებს, მოტეხილი ტოტი მოკვდება, სათავეს მოშორებული ნაკადული მყისვე დაშრება“, – წერს წმიდა ეპისკოპოსი კვიპრიანე კართაგენელი და თითქოს წინასწარ ჭვრეტს ბედს საქართველოს დედაეკლესიისაგან მონყვეტილი მესხეთის ეკლესიისა და მესხეთის ქართველობისა. სამშობლოსაგან გამოყოფილ მესხეთში ქრისტიანობა ჩაკვდა.

სარწმუნოების დაცვის სახელით ჯერ ყვარყვარე ათაბაგი და შემდეგ კი მზეჭაბუკ ათაბაგი ყოფდნენ დედაეკლესიისაგან მესხეთის ეკლესიას, მაგრამ „განა შეუძლია მას, ვინც არ იცავს ეკლესიის ერთიანობას, ჩათვალოს, რომ სარწმუნოებას იცავს?... ეს მაშინ, როცა პავლე მოციქული ეკლესიის შესახებ ამბობს: „ერთ ხორც და ერთ სულ... ერთ არს უფალი, ერთ სარწმუნოება, ერთ ნათლისღება, ერთ არს ღმერთი“ (ეფეს, 4,4-6). მტკიცედ უნდა დავიცვათ და შევინახოთ ეს ერთიანობა. ნურავის ტყუილს ნუ აჰყვება ჩვენი ძმობა, ნურავინ დაემუქრება სარწმუნოების ჭეშმარიტებას მუხანათური მზაკვრობით! ერთია ეკლესია... ერთია სანაყისი, ერთია დედა, ნაყოფიერებით განმდიდრებული, ჩვენ მისგან ვიშვებით, მისი რძით ვიკვებებით, მისივე სულით განვსულიერდებით... ყოველი, ვინც განეშორება ეკლესიას, მემრუშე ცოლს ემგვანება და უცხო ექნება ეკლესიის ალტემას, ვინც განუდგება ეკლესიას, ის აკლდება ქრისტეს მიერ დაპირე-

ბულ ჯილდოს, იგია უცხო, უხმარი, მტერი. ეკლესიისა“, – წერს წმიდა მღვდელმონაშე კვიპრიანე კართაგენელი ეპისკოპოსი.

ცნობილია, რომ ერთიანი ქართული ეკლესია ორგანიზებულ იქნა ქართული სახელმწიფოს ხელშეწყობითა და წმიდა ნინოს ლოცვით IV საუკუნის დასაწყისში. თუმცა კი, ქრისტიანობა I საუკუნიდანვე იქადაგებოდა საქართველოში. ჩვენი ქართული და არაქართული წყაროებიც დაბეჯითებით მიუთითებენ, რომ ქრისტიანობა ჩვენში I-III საუკუნეებში განუწყვეტლივ იქადაგებოდა. ამ ცნობებს ამ ბოლო დროს ადასტურებს ახალი არქეოლოგიური მონაცემებიც. ქრისტიანული წესით უკვე II-III საუკუნეებში იმარხებოდა მოსახლეობის ნაწილი, აღმოჩნდა IV საუკუნემდელი საეკლესიო შენობაც (ნახტაკისში). ქრისტიანობა დიდ გავლენას ახდენდა ქართველთა ზნეობაზე ჯერ კიდევ წმიდა ნინომდე. ამის შესახებ წერს „ქართლის ცხოვრება“ მეფე რეგ მართლის ცხოვრების აღწერისას. უნდა ვიფიქროთ, რომ საქართველოში ქრისტიანობის გავრცელების მხრივ ისეთივე მდგომარეობა იყო, როგორც რომის იმპერიაში, კესარიაში, კაბადოკიაში, სომხეთსა თუ ასირიაში, სადაც ქრისტიანობის მარცვალი დათესეს თვით მოციქულებმა. ათასწლეულთა მანძილზე საქართველოს ეკლესიის საჭეთმპყრობლის ტახტს სამოციქულოს უნოდებდნენ, ჩანს, ეკლესიაში დაცული წმიდა გადმოცემის თანახმად, თვით ანდრია პირველწოდებულმა და სხვა მოციქულებმა დააფუძნეს ეს ტახტი თავიანთი მოღვაწეობით. წმიდა მოციქულმა ანდრიამ საქართველოს ორივე მნიშვნელოვან მხარეში იქადაგა, როგორც აღმოსავლეთში, ისე დასავლეთში. თანახმად „ქართლის ცხოვრებისა“, წმიდა ანდრიამ თავისი მოგზაურობისას ქრისტიანობა იქადაგა აგრეთვე აჭარაში, სამცხეში, ტაოში. აწყურისა და ის უთუოდ შიდა ქართლის გზით გადავიდა დასავლეთ საქართველოში (გაჰყვა არსებულ სავაჭრო გზას) და იღვანა იქ. მანვე დააარსა საქართველოში პირველი საეპისკოპოსო აწყურში³⁷. მოციქულებრივი მაღლი განამტკიცა წმიდა ნინომ, რომელმაც სამეფო კარის გაქრისტიანების შემდეგ შექლო ერთიანი, მთელი საქართველოს მომცველი ეკლესიის ორგანიზება. წმიდა ნინომ თავიდანვე მიაპყრო თავისი ღვთაებრივი ყურადღება უფლის კვართს, რომელიც I საუკუნიდანვე მცხეთაში იყო დაცული. სწორედ აქ, უფლის კვართზე დაეფუძნა სამოციქულო საყდარი ქართული ეკლესიის საჭეთმპყრობლისა. უფლის კვართი ნიშანი იყო საქართველოს ეკლესიის ერთიანობისა, მუდმივი სიქადული, შემაერთებელ-შემაკავშირებელი ძალა ქართველი ქრისტიანობისა – იტყვის უფალი: „მე და მამამ ჩემი ერთ ვართ“ (იოანე, 10, 30). სხვა ადგილას მამისა, ძისა და სული წმიდის შესახებ წერია: „ესე სამნი ერთ არიან“ (I იოანე, 5,7) ...ეს საიდუმლო ერთიანობისა, ეს განუყოფელი თანხმობა ასახულია სახარებისეულ ამბავში ქრისტეს კვართის შესახებ. კვართი არ გაუყვიათ და არ დაუნანილებიათ, არამედ წილად ხვდა ერთ კაცს და განუყოფელი, დაუნანვერებელი დარჩა. ამასთან დაკავშირებით საღმრთო წერილი ამბობს: „ხოლო კვართი იგი, რომელ იყო უკერველ, ზეით გამოქსოვილ ყოვლად, თქვეს უკვე ურთიერთს: არა განვიხიოთ ესე, არამედ წილ-ვიგდოთ ამას ზედა, ვისიცა იყოს“ (იოანე, 19,23-24). ამ კვართს

მამისაგან ჰქონდა მალღობით მიცემული ერთიანობა და ამიტომ არ შეიძლებოდა დაენა-
წევრებინათ იმათ, ვისაც ის ერგო, არამედ ერთხელ და სამუდამოდ დარჩა მთლიანი და
განუყოფელი. ამიტომ შეუძლებელია ქრისტეს სამოსი ჰქონდეს იმას, ვინც ქრისტეს
ეკლესიას არღვევს. თავისი კვართის საიდუმლოთი უფალმა ეკლესიის ერთიანობაზე
მიგვანიშნა. ვინაა უსჯულო და ორგული, ვინ შეუპყრია ისე ძალუმად განხეთქილების
ჩამოგდების ვნებას, რომ შესაძლებლად მიაჩნია, ანდა აქვს კადნიერება, დაარღვიოს
ღვთაებრივი ერთიანობა, უფლის კვართის ეკლესია ქრისტესი? თვით უფალი შეგვახ-
სენებს და გვმოდერავს თავისი სახარებით: „და იყვნენ ერთ სამწყსო და ერთ მწყემს“⁴⁸
(იოანე 10, 10).

საქართველოს ეკლესიის სამოციქულო საყდრის სულიერად და ფიზიკურად და-
ფუძნება უფლის კვართზე მიანიშნებდა იმას, რომ ქართული ეკლესია მთლიანი, ერთი-
ანი და დაუყოფელი უნდა ყოფილიყო, ვითარცა კვართი უფლისა, მისგანვე ძალამიცე-
მულიცა და გაძლიერებულიც.

სწორედ ამიტომ შეძლო ქართულმა ეკლესიამ თავისი ერთიანობის დაცვა მაშინ-
აც კი, როცა VI საუკუნეში გაუქმდა ქართული სახელმწიფოებრიობა. ერეკლე კეისარ-
მა დასავლეთ საქართველოს მინა-წყლის მიტაცების შემდეგ (VII ს.) ქართულ ეკლესი-
ას ჩამოაცილა თავისი იურისდიქციის ქვეშ მყოფი ტერიტორია, ხელსაყრელი მომენ-
ტის დადგომისთანავე დასავლეთ საქართველოს ამ ტერიტორიაზე ქართულმა ეკლესი-
ამ აღადგინა თავისი იურისდიქცია. აქ VIII საუკუნეში დაარსებული აფხაზეთის სა-
კათალიკოსო ერთიანი უფლის კვართის სამოციქულო საყდრის ნაწილს წარმოადგენ-
და. ამის შემდეგ ქართულმა ეკლესიამ დიდად იღვანა საქართველოს გაერთიანები-
სათვის და ერთიანი საქართველოს მეფეებსაც XI-XV საუკუნეებში უმსუბუქებდა ქვეყ-
ნის მმართველობის სიმძიმეს.

სწორედ ამიტომ ეკლესიას არ შეეძლო, დაეშვა XV საუკუნის მინურულს სახე-
ლმწიფოს დაშლა. ამის გამო ქართული დედა-ეკლესიისადმი მწყრალად განწყვნი-
ნეპარატისტი-გამთიშველები. მათ ეკლესიის გათიშვაც ინებეს, რითაც დალუპეს თა-
ვისი ხალხი.

ცნობილია, რომ XV საუკუნის ბოლოს ქართველ მეფე-მთავრებს შორის ატყდა ში-
ნაური ბრძოლა და ომი. მესხეთის მთავარი განსაკუთრებულ სეპარატიზმს იჩენდა. „ირ-
კვევა მხოლოდ, რომ ყვარყვარე ათაბაგი იმდენად დაბრმავებული ყოფილა ამ მტრობით
და განკერძოებისათვის ბრძოლით, რომ უთანხმოება საეკლესიო სფეროშიც გადაუტა-
ნია, როგორც მესხეთის შინაურ მართვა-გამგეობაში დაუკითხავად მოქმედებდა, იმგვარ-
ადვე სურდა საეკლესიო წესწყობილებასა და ცხოვრებაშიც. მესხეთის საკათალიკო-
სო საყდრისაგან ჩამოშორება და სრული დამოუკიდებლობის მოპოვება სურდა. საქარ-
თველოს კათალიკოზები სამართლიანად შიშის თვალთ შეპყურებდნენ მესხეთის მთავ-
რისა და ეპისკოპოსების განკერძოების პოლიტიკას და ამაში ქართული დედაეკლესი-
სა და საქართველოს პოლიტიკური მთლიანობის ორგულობას ხედავდნენ. საეკლესიო

იერარქიის მხრივაც მესხეთის ათაბაგებს თავიანთი საბრძანებლის მცხეთის საკათალიკოზო საყდრისაგან ჩამოშორება სურდათ. ამის მიღწევა მათ, რასაკვირველია, მხოლოდ საქართველოს საეკლესიო ერთობის მოსპობითა და თავისთვის დამოუკიდებლობის მოპოვებით შეეძლოთ. ამ მიზნის განმახორციელებელ საუკეთესო საშუალებად ყვარყვარე ათაბაგს, როგორც ჩანს, მანყვერელი ეპისკოპოსის ამაღლება და მისი მესხეთის საეპისკოპოსო საყდრების უფროსად ქცევა მიუჩნევია, ის, რაც მისმა მემკვიდრე ათაბაგებმა და განსაკუთრებით მზეჭაბუკ ათაბაგმა ცოტა ხნის შემდგომ განახორციელეს კიდევ... მათ სურდათ, რომ კათალიკოზის მაგივრობა თვით მანყვერელს გაენია და მანყვერელს ეკურთხებინა. ყვარყვარე ათაბაგს საეპისკოპოსო პირების არჩევის უფლება უკანონოდ მიუტაცნია და თვით ჩაუგდია ხელში. ამას, რასაკვირველია, იმ მოსაზრებით სჩადიოდა, რომ საშუალება ჰქონოდა თავისი პოლიტიკის მომხრე და მის ბრძანებათა ყურმოჭრილი ყმები აერჩია ეპისკოპოსებად. ასეთ უკანონო და დამლუპველ პოლიტიკას საქართველოს ეკლესიის მთლიანობის და ერთობის გაპიროვნებული გამოხატულების მატარებელი, „ქართლის კათალიკოზი და ყოველისა საქართველოსა პატრიარქი“, სასტიკად ებრძოდა და ყოველს მესხეთით მცხეთაში საკურთხებლად მოსულს სამღვდელო პირს შემდეგს პირობის წიგნსა და ფიცს ადებინებდა: „თუ ყვარყვარემ, მანყვერელმა ან სხვა რაიმე ხელი გვაძლიოს და დაგვპატიჯოს კურთხევისა მიზეზითა, სადამდის თქვენსა საყდარსა არ დაემორჩილნენ... ხელი არა გამოვართვა“-ო, თუ „მანყვერელობა, ანუ სხვა ხელი რაიმე გვაძლიოს, არა გამოვართვათ ყვარყვარეს თქვენდა დაუმონებლადო“. ამ უკანასკნელი სიტყვებიდან ცხადად ჩანს, რომ მესხეთში საეკლესიო არჩევნების მაგიერ ყვარყვარეს პირადი არჩევანი სწყევტდა მაღალ საეკლესიო თანამდებობისთვის საჭირო პირთა ვინაობას და მანყვერლობას თუ სხვა საეპისკოპოსო „ხელს“ ის შეაძლევა ხოლმე და ის პნიშნავდა⁴⁰.

„რასაკვირველია, ყვარყვარეს მთელი მოქმედება საქართველოს პოლიტიკური დანაწილებისათვის საუკეთესო პირობების შექმნას უდრიდა და მთელი ქართველი ერის ინტერესების სანინააღმდეგოდ მოღალატური ნაბიჯი იყო. საეკლესიო კანონების თანახმად, ეპისკოპოსად არჩეული პირი, უეჭველად, მცხეთაში უნდა წასულიყო და საქართველოს კათალიკოს-პატრიარქის მიერ სვეტიცხოველში ყოფილიყო ხელდასმული. მესხეთის მთავარმა სწორედ ამის მოსპობა მოისურვა“⁴⁰.

ისიცაა საფიქრებელი, რომ ყვარყვარე არა ახალ საეპისკოპოსო კანდიდატს აკურთხებინებდა მანყვერელ ეპისკოპოსად, არამედ რომელიმე უკვე ნაკურთხ ეპისკოპოსს, თავის სამთავროში მოღვაწეს, ადგენდა ახალ კათედრაზე ანყურში. მაგრამ ეს მოქმედება უმცხეთოდ, ცენტრისადმი დაუმორჩილებლობად აღიქმებოდა. ამიტომაც ეპისკოპოსს, რომელსაც მცხეთა აკურთხებდა ხოლმე და მესხეთში სამოღვაწეოდ გზავნიდა „...კურთხევამდის კატეგორიულად ფიცს და აღთქმას ადებინებდნენ, რომ ის საქართველოს მწყემსმთავრის ერთგული და საქართველოს მეფის მომხსენებელი და მლოცველი იქნებოდა“.

„წირვა-ლოცვის დროს საქართველოს მეფის მოხსენება საქართველოს პოლიტიკური მთლიანობის გამოსატყულებას წარმოადგენდა და ყვარყვარე ათაბაგსაც სწორედ ამის მოსპობა ჰსურდა“⁴¹.

„ამ ორი-სამი ალთქმისა და ფიცის წიგნითგან სრულის სიცხადით და მიმზიდველობით აშკარავდება საქართველოს ეკლესიის საჭეთ-მპყრობელის ბრძნული, ნამდვილად სახელმწიფოებრივ-ეროვნული მიზანშეწონილი პოლიტიკა და მოღვაწეობა.

უეჭველია, ყოველი შეგნებული ქართველი მოღვაწის თანაგრძნობა მაშინაც, როდესაც ეს ბრძოლა წარმოებდა, ქართული ეკლესიის მწყემსმთავრის მხარეზე იქნებოდა და ახლაც, საუკუნეთა შემდგომაც, საქართველოს კათალიკოსთა ეს მედგარი ცდა საქართველოს განხეთქილებისა და განკერძოების პროცესის შესაჩერებლად მშვენიერ ბრძოლად გვეხატება.

განა ქართველი ერისათვის მართლაც დამლუპველი არ უნდა ყოფილიყო მესხეთის ეკლესიის ნადილი და მცდელობა სრულიად საქართველოს საკათალიკოსო საყდრისაგან ჩამოსაშორებლად? როდესაც საქართველოს ეკლესიის საჭეთმპყრობელნი მესხეთის სამღვდელოებისაგან საკათალიკოსო საყდრის მორჩილებას მოითხოვდნენ, როდესაც იქაურ ეპისკოპოსებსა და ხუცესთ უეჭველად მტკიცე ფიცს ადებინებდნენ, რომ თითოეული მათგანი საქართველოს კათალიკოზ-პატრიარქთა და „მეფეთა მლოცველი და ყოველთა წირვათა და ლოცვათა შინა“ მომხსენებელი ყოფილიყო, განა ამით ესენი საქართველოს მთლიანობისა და ერთობის განმტკიცებისათვის არ იღვწოდნენ? მესხეთის ეკლესიებში საქართველოს მეფისა და კათალიკოსის სახელების მოხსენება წირვის დროს სრულიად საქართველოს მთლიანობისა და განუყოფლობის თუმც გარეგანი, მაგრამ მაინც დიდმნიშვნელოვანი სიმბოლური გამოსატყულება იყო და ამის სანინაალმდეგოდ ბრძოლა მხოლოდ საქართველოს ან დაუძინებელ მტერს, ან მის შეუგნებელსა და პირადი პატივმოყვარეობით გონებადახშულს შვილს შეეძლო“⁴².

მაგრამ „მცხეთისაგან მესხეთის საეკლესიო ჩამოშორება საეკლესიო კანონების თვალსაზრისით არც ისეთი ადვილი და მარტივი საქმე იყო, როგორც ეს ჯაყელთა გვარის ათაბაგებს ეგონათ. უზუნაეს მწყემს-მთავრის ურჩობა დიდ და მიუტკეველ ცოდვად ითვლებოდა და ასეთს დანაშაულს შესაფერისი სასჯელიც მოჰყვებოდა ხოლმე“⁴³.

აი, რას წერს ამის შესახებ თ. ჟორდანიას, რომელსაც თავის ქრონიკებში მოჰყავს შესაბამისი სიგელებიც: „1453 წ-ს მცხეთის სიგელი ... შინაარსი სიგელისა დიდად საყურადღებოდ ჰხატავს მაშინდელს პოლიტიკურს განცალკევებას საათაბაგოსას: ყვარყვარე II, მოქიშუე მეფის გიორგისა (1451-1466) სცდილობს ეკლესიური განხეთქილებაც მოახდინოს და საათაბაგო ეპისკოპოსებს თვითონ ჰნიშნავს, ამასთან ის ცდილობს საათაბაგოს ეკლესიები მცხეთას მოსწყვიტოს და ანტიოქიის საპატრიარქოს შეუერთოს. ეს უნდა ყოფილიყო მიზეზი კათალიკოზის „დავითის (ჰმართავდა 1447-1459) „განყრომისა“ ყვარყვარეზედ“.

„ქ... სვეტიცისა ცხოველისა და ყოვლად საშინელისა ანჩისა ხატისა თავსმდებობითა, ამა ყოველთა ღვთისა წმიდითა ზეცისა და ქვეყნისათა თავსმდებობითა და შუამდგომლობითა ესე წიგნი და პირი გკადრეთ თქვენ ქრისტეს ღვთისა მიერ ქართლისა კათალიკოსსა დავითს მე აბელისძემან ანჩელ არქიმანდრიტმან ქერობინ მის ჟამსა შედეგად, ოდეს მანყვერელი და სამცხის ეპისკოპოსნი თქვენგან უჯვარო და შეუნდობელნი იყვნეს საფარისა თავზედა და თქვენ დიდითა ხვაიწნითა მაკურთხეთ. ან ღღეისთაგან ნალმა ჩემად ღღელ სიკვდილამდე ვიყო თქვენი და თქვენის საყდრისა ერთგული და მეფეთა მლოცველი და ყოველთა წირვათა და ლოცვათა შინა თქვენ მოგიხსენებდეთ. ვინ თქვენგან უჯვარო და შეუნდობელნი იყვნენ, ჩვენგანაცა უჯვარო და შეუნდობელი იყოს. თქვენგან შეუნდობელთა ეპისკოპოსთა გვერდით ჟამი არა ვწიროთ, სადამდის თქვენგან ახსნილობისა და შენდობისა ნიშანი არა მოგვივიდეს. ვის სწყალობდეთ, ჩვენცა მისი მლოცველნი ვიქმნეთ და თუ ყვარყვარემ მანყვერელობა, ანუ სხვა რამე ხელი გვაძლიოს და დაგვაპატიჟოს კურთხევისა მიზეზითა, სადამდის თქვენსა საყდარსა არა დაემორჩილნენ და რაზედაც უწყრებით თქვენისა საყდრისა წესითა, იგი ესრეთვე არა დაგვეურვოს, როგორაცა თქვენ და თქვენსა საყდარსა გმართებს მით წესითა სხვა ხელი არა გამოვართვა და არცა რა ვინდომო თქვენად დაუმონმებლად და შეუნდობელად თქვენისი საყდრისა მტრისა მტერნი ვიყვნეთ და ერთგულთა მოყვარენი და მლოცველნი ვიყვნეთ...“⁴⁴.

ასეთივე სიგელს იძლევიან კუმურდოელი ეპისკოპოსი და, ალბათ, სხვა მღვდელმთავრებიც. განსაკუთრებით საინტერესოა 1453 წელს საფარისა და ვარძიის მონასტერთა ბერების მიერ მცხეთის პატრიარქისადმი მიცემული სიგელის გადარჩენილი ნაწილი: „...ესე წიგნი და პირი გკადრეთ თქვენ... ქართლისა კათალიკოსსა დავითს მეუფესა პატრონსა დაგიდევით აღთქმა... ჩვენ საფარისა და ვარძიისა ძმათა მას ჟამსა, ოდეს მცბიერი ბერძენი მოვიდა, ცრუ წინასწარმეტყველი და მცირითა რათმე სიტყვითა მიგვიზივნა. ან თქვენ გაგვინყერით და კიდევ უმართლვე იყვენით აჰად რომე ... ვითარცა წესითა ყოფილ ვართ, მათვე წესითა ვიყვნეთ, არც მიტროპოლიტი (ბერძნისა) შემოვუშვათ, არც მისი წიგნი ვნახოთ, არცა მისი მცნება გავიგონოთ და არასთანა მისი არა ვირწმუნოთ, არც უმცხეთოდ ჩვენი მღვდელი და დიაკონი იკურთხეოდეს...“⁴⁵.

საოცარი ისაა, რომ ჩვენი მოძმე მართლმადიდებლური საპატრიარქოები ანტიოქიისა და იერუსალიმისა (ისინი მაშინ ზოგჯერ ერთიანდებოდნენ კიდევც), ხელისშეწყობის ნაცვლად, ძმური თანაგრძნობისა და სულიერი დახმარების მაგიერ, ყოველგვარად ცდილობდნენ, დაეშალათ ერთიანი ქართული ეკლესია, დაენაკუნებინათ ის, რათა შემდეგ რაიმე ნაჭერი შეხვედროდათ და თავიანთი მატერიალური არსებობა დაეკმაყოფილებინათ.

ყოველგვარი საეკლესიო კანონის დარღვევით, წმიდა მსოფლიო კანონების აკრძალვათა არად ჩაგდებით, ისინი იჭრებოდნენ საქართველოს საეპისკოპოსოებში, თავიანთი ნებისაებრ, არა საღმრთო კანონებით, ყოვლად უკადრისი ცბიერებით, არღვევ

დნენ წმიდა ნინოს ღვაწლითა და ლოცვით საუფლო კვართზე დაფუძნებულ წმიდა ანდრიას სამოციქულო საყდარს.

რა აიძულებდათ წმიდა იერუსალიმისა და წმიდა ანტიოქიის მღვდელმთავრებს ქრისტიანთა დამაბრკოლებელი საქმეების კეთებას? ეს ყოფილა მათი ფინანსური გაჭირვება.

„მაჰმადიანთა მიერ აღმოსავლეთის დაპყრობისა და განსაკუთრებით ბიზანტიის სახელმწიფოს დაუძღურებისა და თურქთაგან დაპყრობის შემდგომ, ანტიოქიის და იერუსალიმის მღვდელთ-მთავარნი, თვით პატრიარქიც კი ხშირად თავიანთ სამწყსოს ჰშორდებოდნენ და უცხოეთის სახელმწიფოებს ეწვეოდნენ ხოლმე ფულის და სხვა ყოველგვარი დახმარების სათხოვნელად და შესაგროვებლად. მათხოვრობის გზაზე მდგომთ უცხოეთის გულუბრყვილო ქრისტიანების წინაშე თავიანთი სახელის გატეხა არ სურდათ და თავიანთი თავი „უსჯულოების“ აღმომგზვრელად და ძველი საეკლესიო კანონებისა და უფლებრივი მდგომარეობის აღმადგენელად მოჰქონდათ. ჩვეულებრივ ამგვარ პირებს, რასაკვირველია, ცბიერება და ცრუმორწმუნე ხალხის მიზიდვა საშუალებას აძლევდა თავიანთი პირადი საქმე, ფულის შეგროვება, ვითომც „უსჯულოთა“ ხელითგან წმიდა ადგილებისა და ტანჯულ ქრისტიანთა განსათავისუფლებლად მოწყობილი, ფართოდ და ბრწყინვალედ მოეხერხებინათ ... ვარძიის მონასტრის ძმობას თავისი ერთგულუბის წიგნში აღნიშნული აქვს, რომ „მას ჟამსა“-ც თურმე მესხეთში ერთი ამნაირი „მცბიერი ბერძენი მოვიდა, ცრუ-წინასწარმეტყველი“, რომელმაც „მცირითა რათამე სიტყვითა მიგვიზიდნა“ და მოგვიხიბლაო. ეს ცბიერი ბერძენი ბერი „მიტროპოლიტი“ ყოფილა ... საეკლესიო კანონები ეპისკოპოსს სხვის სამწყსოში ადგილობრივ მღვდელთ-მთავრის ნებადაურთველად ყოფნას უკრძალავენ. მით უმეტეს, „არა ხელენიფების ეპისკოპოსსა სხვისა ეპისკოპოსისა სამრევლოსა ქალაქსა ანუ სოფელსა საერო მოძღვრებად, ანუ კურთხევად ხუცისა, გინა დიაკონისა უნებლიეთ ეპისკოპოსისა მის ადგილისა“⁴⁶ ... „მცბიერი ბერძენი“ მღვდელ-მთავრის ქადაგება თურმე ღალატდებდა იმასვე, რაც ათაბაგს სწაღდა: რომ „უმცხეთოდ ჩვენი მღრდელი და დიაკონი იკურთხოვდესო“ და ეპისკოპოსნიცა და სამღვდლო დასიც ქართლისა კათალიკოზისა „ბრძანებისა მორჩილნი“ არა ყოფილიყვნენ. ამგვარს ქადაგებას გავლენა მოუხდენია და თავისი ნაყოფიც გამოუღია. თვით ვარძიის ძმობას გულახდილად აღიარებული აქვს „სიტყვითა მიგვიზიდნაო“⁴⁷.

აღსანიშნავია, რომ სწორედ აღნიშნულ წლებში, კერძოდ, 1456 წლისათვის საქართველოში ჩამოსული რომის პაპის წარმომადგენელი (ეპისკოპოსი) ანტიოქიელ-იერუსალიმელ ეპისკოპოსებზე მომეტებულ მადას იჩენს და ქართული ეკლესიის რომის ტახტისადმი მიერთებისათვის ილწვის. მას თავისი აზრით, ეს ოცნება ვითომდა განუხორციელებია კიდევ.

ყოველივე ზემოთ აღნიშნული შედეგი იყო იმ ურთულესი საგარეო და საშინაო ვითარებისა, რომელშიც მაშინ ქვეყანა იმყოფებოდა. სწორედ აღნიშნულ წლებში ოსმალეთმა კონსტანტინოპოლი აიღო, საქართველო თურქულ-მაჰმადიანურ რკალში მო-

ექცა, რასაც დაერთო შინაგანი განხეთქილება. მთავრები მეფეს ებრძოდნენ, ზოგჯერ ამარცხებდნენ და ატყვევებდნენ კიდევ. მესხეთისა თუ იმერეთის მთავრები, ერისთავები თავიანთი კუთხეების ეკლესიების დამოუკიდებლობაზე ოცნებობდნენ. სწორედ ასეთ დროს ჩამოვიდა საქართველოში რომის პაპის წარმომადგენელი. მან ჩააგონა საქართველოს მეფესა და მთავრებს, რომ თუ ისინი აღიარებდნენ რომის პაპის საეკლესიო უზენაესობას, რომ „პაპი მსოფლიო ეკლესიის მეთაური და უფლის ნაცვალაია ამ ქვეყნად“ (რაც კათოლიკური სარწმუნოების აღიარებად ითვლებოდა მათი აზრით), მაშინ პაპი ევროპელ მეფეებს აღძრავდა ოსმალთა წინააღმდეგ და ისინი ევროპის მხრიდან შეებრძოლებოდნენ თურქებს.

მართლაც, როგორც მოღწეული წერილებიდან ჩანს, ქართველმა მეფე-მთავრებმა თითქოსდა აღიარეს პაპის უზენაესობა. რა შედეგი მოჰყვა ქართველ ხელისუფალთა ამ დაჯერებას? რომის პაპმა ევროპელი მეფეები ვერ აღძრა თურქთა წინააღმდეგ. საქართველოში დაიწყო კიდევ უფრო მძაფრი შიდა ომი. საეკლესიო განხეთქილება კიდევ უფრო გამძაფრდა მესხეთსა და დასავლეთ საქართველოში. ამ დროსვე იერუსალიმელ-ანტიოქიელი იერარქები ყოველ ღონეს ხმარობდნენ მცხეთის სამოციქულო ტახტიდან დასავლეთ საქართველოსა და მესხეთის ეკლესიების ჩამოსაშორებლად. შექმნეს კიდევ შესაბამისი დოკუმენტები. გამძაფრდა ცილისწამებანი მცხეთელი კათალიკოს-პატრიარქის მიმართ. ამან დასცა ქრისტიანობის ავტორიტეტი მესხეთში (და, ალბათ, დასავლეთ საქართველოშიც), რამაც, საბოლოო ჯამში, გზა გაუხსნა მამკამადიანურ სარწმუნოებას და მესხების სწრაფ გამაჰმადიანებას.

ამიტომაც, რომის პაპის წარმომადგენლის ქმედება ქართული ეკლესიის მიმართ ისევე შემადრწუნებელი შედეგის მომტანი იყო, როგორც ანტიოქიელ-იერუსალიმელი იერარქებისა. ჩანს, ალბათ, ამიტომ უნოდებდა მარი ბროსე პაპის წარმომადგენელს ლუდოვიკო ბოლონიელს „ქვებუდანა მოშულღე ფანატიკოსს“⁴⁸.

ყვარყვარე რამდენჯერმე ევროპელი მოკავშირეებისადმი გაგზავნილ თავის წერილებში რომაელ ლუდოვიკოს „ჩემს პატრიარქს“ უწოდებს. ისეთი შთაბეჭდილებაა, რომ ყვარყვარე მზადაა „თავის პატრიარქად“ და პირველიერარქად გამოაცხადოს ნებისმიერი სამღვდელი, სრულიად საქართველოს კათალიკოს-პატრიარქის გარდა. ჯერ ბერძენ მიტროპოლიტ-პატრიარქებს აწყვერელი ეპისკოპოსი „დაადგენინა“ პირველიერარქად მესხეთისა, ეს, თავის მხრივ, იმას ნიშნავდა, რომ სწორედ ეს ბერძენი უცვნია ყვარყვარეს „თავის პატრიარქად“. ასევე მოიქცა რომაელი ეპისკოპოსის მიმართაც და ეს ლუდოვიკო ბოლონიელი „თავის პატრიარქად“ აღიარა.

თუმცა, მეფე გიორგიც მსგავსადვე მოქცეულა ამ რომაელის მიმართ, რაც უთუოდ დაედო საფუძვლად სრულიად საქართველოს კათალიკოს-პატრიარქისადმი გაუგონარ ურჩობას, რასაც იმ დროს იჩენდნენ მესხეთში, დასავლეთ საქართველოსა და, როგორც ჩანს, სხვა კუთხეებშიც. მალე გამოჩნდა ყველა უცხოელის „მზრუნველობის“ შედეგი.

1459 წელს ყვარყვარე ათაბაგი, ანუ როგორც მას ასახელებენ „საქართველოს მთავარი“, წერს ბურგუნდიის დუკას წერილს, რომელშიც, როგორც ითქვა, არა სრულიად საქართველოს კათალიკოსს უწოდებს თავის პატრიარქს, არამედ რომის ეკლესიის წარმომადგენელ ლუდოვიკოს: „...ან ბატონი ჩვენი პატრიარქის ლუდოვიკოს ბრძანებით შეეუბრებოდა ყველა ჩემს მეზობელ ქრისტიანე მთავრებსა და გადავწყვიტე მთელი ჩემი ღონე და შეძლება მოვიხმარო ოსმალების წინააღმდეგ, როგორც დავიბრძინე ჩვენს პატრიარქს“⁴⁹. – „აგერ 50 წელიწადია, ესეთი მშვიდობა და ერთობა, რომელიც ან ვყავით, არ გაგონილა ჩვენს ქვეყანაში. ეს ვყავით ჩვენის ბატონის პატრიარქის ბრძანებით და ჩაგონებით და ეგრეთვე თანახმად წერილისა ბატონის პაპისა, რომელმაც მოგვწერა და გვაუწყა, რომ მან თავის ქალაქში ყველა ლათინის მთავრები უნდა შეკრიბოს და რჩევა ჰქმნას, რათა მოემზადონ უწინაშეობითან სასაუბროდ“.

როგორც აგრეთვე გიორგი მეფის წერილიდან ჩანს, მასაც „თავის პატრიარქად“ ეს ლათინი სამღვდლო აურჩევია. თუმცა კი, ანტიოსმალურ კოალიციაში შემაჯალ არც ტრაპეზუნტის იმპერატორსა და არც მცირე სომხეთის მთავარს რომის ეკლესიის წარმომადგენელი „თავის პატრიარქად“ არ უცვნიათ, რითაც სიმშვიდე დაიცვეს თავიანთ ქრისტიანულ სამწყსოში.

„...მინერია ბურგუნდიის დუკასთან დავით ტრაპეზუნტის იმპერატორის წერილიც ... იმპერატორი ბოლონიელ ლუდოვიკოს პატრიარქს სრულებითაც არ უწოდებს, არამედ იხსენიებს მარტო ელჩად („ორატორ“). ...არც ისა სჩანს, რომ მცირე სომხეთის მთავარს ეწოდებინოს, ანუ ესურვებინოს ლუდოვიკოს პატრიარქობა. ეგრეთვე ცხადია, რომ სპარსეთის მეფეს პასანბეგს სრულიადაც არ დასჭირდებოდა იმის პატრიარქობა. მაშ, გიორგიმ და ყვარყვარემ აირჩიეს იგი თავიანთ პატრიარქად...“⁵⁰.

მალე გამოჩნდა ყოველივე ამის შედეგი. რომის პაპმა და ამ ეგრეთ წოდებულმა „პატრიარქმა“ ვერ შეძლეს ევროპელი მეფე-მთავრების ყურადღების მიპყრობა აღმოსავლეთის პრობლემებისადმი. საქმე ჩაიშალა. ამის შეტყობისთანავე საქართველოში ატყდა უსასტიკესი შიდა ომი მეფე-მთავარ-ერისთავებს შორის, ქვეყანა მოიშალა, ქრისტიანობის ავტორიტეტი დაეცა. ისმის კითხვა, თუ რომის ეკლესიას საქმის გაკეთება არ შეეძლო, რატომღა სცემდა ძირს საქართველოს სამოციქულო ეკლესიის ავტორიტეტს, ითვისებდა მის უფლებებს და ამით კი ქვეყნის ერთიანობას არღვევდა? იგივე ითქმის ანტიოქია-იერუსალიმის საპატრიარქოების შესახებაც.

ასეთი აშლილობის დროს გამოიჩინა თავისი ძალა საქართველოს სამოციქულო ეკლესიამ და, როგორც აღინიშნა, მესხეთის ეპისკოპოსებს ფიცს ადებინებდა, რომელშიც ნათქვამი იყო, რომ ზემოთ აღნიშულ უცხოელ იერარქთა მსგავსნი არც „შემოუშვათ, არც მისი წიგნი ვნახოთ, არც მისი მცნება გავიგოთ და არასთანა მისი არა ვირწმუნოთ, არც უმცხეთოდ ჩვენი მღრდელი და დიაკონი იკურთხეოდეს და ვიყვნეთ თქვენსა ბრძანებისა მორჩილნი“.

მაგრამ ასეთი ფიცის დადება აშოვებდა სეპარატისტ ათაბაგებს და მათმა უგ-

უნურმა შრისხანებამ იმ ზომას მიაღწია, რომ ქართველი კათალიკოს-პატრიარქის მიმართ ცილისწამებაც იკადრეს და ამ ცილისწამების გავრცელებისთვისაც იზრუნეს. მცხეთის ავტორიტეტის დაცემით მათ უთუოდ დასცეს საერთოდ ქრისტიანობის ავტორიტეტი მესხეთში, რამაც მაჰმადიანობისადმი წინააღმდეგობა შეამცირა.

ათაბაგები „აღშფოთებული და განრისხებული ჩიოდნენ: „ვინც ჩვენი ეპისკოპოზი მათგან (ე.ი. კათალიკოსის) წინა საკურთხეველად მივა, მაგათი და მეფის ერთგულებაზედ აფიცებდნო“, ის ფარისევლურად საეკლესიო კანონების დარღვევაზე და „სჯულის გარდამავალ საქმეზე“ სწუხდა, რომელსაც ვითომაც კათალიკოსები ამგვარს შემთხვევებში სწადიოდნენ, „მაგათ უკეთ იცინან, ნაფიცარი არც ეპისკოპოსი შეინწყარების და არც ხუცესი და ნურც ჩვენ გვიზმენ უნესო რამე საქმე შემოიღონ“-ო, ვერაგული ცბიერებით გაიძახოდნენ ისინი, თითქოს თავისი დედაეკლესიის და მისი საჭეთ-მპყრობელის ურჩი და ერისა და სამშობლოს მთლიანობის უარისმყოფელი და დამრღვევი ეპისკოპოსი ან მღვდელი კი შესაწყნარებელი ყოფილიყოს!“⁶¹.

შემდეგ კი ცილისწამებაც გაავრცელეს, თითქოსდა ჩვენი ეკლესიის მეთაურს ქრთამს აძლევდნენ კურთხევისას. ივ. ჯავახიშვილმა გაარკვია, რომ ეს იყო სიცრუე, თუნდაც იმიტომ, რომ „...საამისო ობიექტური პირობები არ მოიპოვებოდა“⁶¹.

„თუ ამისდა მიუხედავად ათაბაგის და მის მომხრეთა ბანაკში მაინც საჯაროდ ლაპარაკობდნენ კათალიკოსის მექრთამეობაზე, ეს მხოლოდ იმის მაჩვენებელია, თუ რამდენად უღმობელი და დაუზოგავი ბრძოლა ყოფილა მეფე-კათალიკოს-ათაბაგს შორის და საქართველოს ერთობისა და განკერძოების მომხრეთა შუა, რაოდენი გესლითა და შხამით უნდა ყოფილიყო აღსავსე ამის გამო მესხეთის მაშინდელი ცხოვრება!...“⁶¹.

საბოლოოდ, მესხეთის ათაბაგებმა ძლიერი წადილის მიუხედავად, ვერ შეძლეს მესხეთის ეკლესიის ჩამოშორება საქართველოს დედა-ეკლესიისაგან. ამის შემდეგ მესხეთის სამღვდლო პირთ კათალიკოზისა და მეფის ერთგულებაზე აფიცებდნენ „...ეს ფიცი იმავე დროს საქართველოს სახელმწიფოსი და ეკლესიის მთლიანობისა და ერთობის ფიცი იყო, ამიტომაც შთამომავლობასა და ისტორიას კი არ შეუძლია მათი ღვანლი ერისა და ქვეყნის წინაშე მთელი თავისი სიღრმე-სივრცით არ დააფასოს“⁶².

ასე გაგრძელდა საუკუნის ბოლომდე. XVI საუკუნის დასაწყისში ათაბაგმა მზეჭაბუკმა კვლავ ნამოიწყო საეკლესიო განკერძოებისათვის მოქმედება.

თედო ჟორდანიას წერს: „1500-1516 წ.წ. მესხეთის სიგელი გვიმტკიცებს, რომ მზეჭაბუკ ათაბაგს, პოლიტიკური განცალკევების მოსურნეს, მოუნდომებია საათაბაგოს ეკლესიის მონყვეტა მცხეთისაგან და ანტიოქიის პატრიარქის დოროთეოსისათვის დაუმორჩილება, რაისათვის დოროთეოსი დიდად აქებს მზეჭაბუკს, რომელსაც უწოდებს: „ღვთის მოშიშად“, „მართალ-მადიდებლად“ და „დიდ მეფედ ჩვენად და ყოვლისა აღმოსავლეთისა ხელმწიფედ“, ხოლო ქართლის მეფესა და მის ერს – „უსჯულოდ“.

„...წყალობითა ღვთისათა დოროთეოს პატრიარქი დიდისა ღვთისა ქალაქისა ანტიოქისა ვიიძულენით თქმად ამას დიდისა პატრონის მზეჭაბუკის მიერ: რამეთუ მაგან

ოდენ მხოლომან იყურჭუმ ჭეშმარიტად ემბაზსა შინა ნათლისღებისასა. ყოველივე განგვაცადა და გულისხმა გვიყო და ეგრეთვე მანყვერელისა სიკეთე. მას მივათვალეთ ყოველი საბრძანებელი პატრონისა მზეჭაბუკისი, რათა ეპისკოპოსნი მისგან იკურთხოვდნენ ყოველნივე და მისსა წესსა და ბრძანებისა მორჩილებდნენ და სჯულთა მისთა ერჩდნენ და მისგან იმწყებოდნენ⁶³.

ჰქონდა თუ არა რაიმე უფლება ანტიოქიის პატრიარქს, შემოჭრილიყო საქართველოს სამოციქულო ეკლესიის საზღვრებში და მისგან მოეწყვიტა ერთი ნაწილი? ანტიოქიის პატრიარქის მოქმედება არღვევდა საეკლესიო კანონებს, მსოფლიო კრებების მამათა დადგენილებებს, კერძოდ, III მსოფლიო კრების მე-8 კანონს. სხვათა შორის, ამ კრებაზე ანტიოქიის ეპისკოპოსთა თვითნებობა განიხილეს, როცა ისინი შეიჭრნენ კვიპროსის ავტოკეფალურ ეკლესიაში და იქაური საქმეები თავის ნებისამებრ განაგეს.

„მზეჭაბუკის საბედნიეროდ ანტიოქიის პატრიარქი კვლავ სწვევია საქართველოს. ანტიოქიის პატრიარქებს საქართველოში სტუმრობა, როგორც ეტყობა, გაუტკბათ. ალბათ, უხვად დატვირთულები ბრუნდებოდნენ აქეთგან შინ ... 50-60 წლის განმავლობაში საქართველოს სულ ცოტა სამი ამგვარად მოკალმასე პატრიარქმიტროპოლიტისათვის გაუხსნია ჯიბეები“⁶⁴.

მზეჭაბუკმა ეს უცხო პატრიარქი გამოიყენა თავისი მიზნისათვის. მან „...თავისი საბრძანებლის სარწმუნოებრივადაც საქართველოს დედაეკლესიისაგან მონყვეტა გადაწყვიტა, რომ ამ საშუალებით, ეკლესიებში საქართველოს კათალიკოსისა და მეფის ხსენების ამოკვეთით, საქართველოს პოლიტიკური მთლიანობის ეს გარეგნული, სიმბოლური გამოხატულებაც გამქრალიყო და მცხეთის საყდართან დამოკიდებულება მოსპობილიყო“⁶⁵.

მზეჭაბუკმა და უცხო პატრიარქმა შესაბამისი საბუთი მართლაც შეადგინეს. „პირადი პატივმოყვარეობითა და მტრული გრძნობით დაბრმავებულს მზეჭაბუკს ავიწყდებოდა, რომ ამით ქართველი ერის ისედაც მცირე ძალას უფრო ასუსტებდა და მტრის გაბატონებას საუკეთესო ნიადაგს უმზადებდა. იმ ზნეობრივ-სარწმუნოებრივი ძალის განმტკიცების მაგიერ, რომელსაც საქართველოს ეკლესიის მთლიანობა ჰქმნიდა და გარეშე უცხოთესლი და უცხოთესული მტერთან ბრძოლას აადვილებდა, ქართულ ეკლესიას სახელი გაუტეხა და დაქუცმაცებით მოზღვავებულ ოსმალებთანა და მაჰმადიანობასთან ბრძოლის უნარი მოაკლო“⁶⁶.

მაგრამ, ღვთის მადლით, არც ისე ადვილი იყო საქართველოს სამოციქულო ეკლესიის მთლიანობის დარღვევა. მზეჭაბუკის სიკვდილის შემდეგ ახალმა ათაბაგმა მცხეთას 1518 წელს აახლა სიგელი, რომლითაც მონინებით გააუქმა წინა ათაბაგის უკანონო ზემოქმედება ეკლესიაზე.

„სახელითა ღვთისითა ჩვენ დიდთა ათაბაგთა ნათესავმან ... ათაბაგ ამირსპასალარმან ყვარყვარე (IV-მ) ესე წიგნი გკადრე და მოგახსენეთ... თქვენ ყოველთა ჩრდილოეთისა კედართა შორის უაღრესს და უაღმატებულეს-უდიდებულესს, უდიდესს წმიდა კათო-

ლიკე საყდარსა მცხეთასა და მას შინა სვეტსა ღვთივ აღმართებულსა, კვართსა სამეუფოსა და მრონსა წმიდასა და თქვენსა საჭეთ-მპყრობელსა, ქრისტეს მიერ ყოვლისა საქართველოსსა პატრიარქსა კათალიკოზსა ბასილის მას ჟამსა, ოდეს პატრონი ბიძაჩემი შემდურდეს და მან სამცხეს საეპისკოპოსოსანი უკუიჭირნა, ან იპრინა ღმერთმან და ჩვენ კიდევ მივანდეთ კათოლიკე საყდარსა, კათალიკოზსა და მოგიხსენებია ასრე და ამა წესითა, რომე რაგვარაცა ამას წინა ყოფილა, იმავე წესითა რაცა ჩვენსა საბატონოშიგან ეპისკოპოსნი იყვნენ პატრონსა კათალიკოზისა მორჩილნი იყვნენ და კათალიკოზისა ხელითა იკურთხოდენ...⁶⁷.

მაშასადამე, დედაეკლესიისაგან მზეჭაბუკის დროს მონყვეტილი მესხეთის ეკლესია ყვარყვარე IV-ის დროს კვლავ შემოუერთდა მცხეთას. ამიტომაც მანყვერელი ეპისკოპოსი ქართლის კათალიკოზის „მონას და მონაფეს“ უწოდებს თავის თავს. მცხეთიდანვე მიუღია მას კათედრა ანყურისა და მასვე მოახსენებს: „...სიცოცხლესა ჩემსა, თვინიერ მცხეთისა სახლი და ქალაქი არა ვალიარო და თქვენ მაკურთხევლის ჩემის იოვანეს კათალიკოზისაგან კიდე სხვასა კათალიკოზსა არა დავემორჩილო, მოძღვრად და მაკურთხეველად ჩემდა წმიდა დედა-ქალაქი მცხეთა და თქვენ იყვნეთ“⁶⁸.

მცხეთის დედაეკლესიამ კვლავ დაიმორჩილა მესხეთის ეკლესია და მისი ცენტრი – ანყური. მართალია, ქართულმა დედაეკლესიამ ამ ცხარე ომში გაიმარჯვა, მაგრამ, საბოლოო ჯამში, დაკნინდა ქრისტიანობა და ნიშნად ამისა ანყურის ოდესლაც ცნობილი კათედრალის ნანგრევები დგას მესხეთში, ხოლო მისი შვილები ძირითადად ასიმილირებულია და განბნეული თურქულ-თათრულ მასაში.

1519-1529 წლებში მცხეთის დედაეკლესიის უფლება მესხეთში კვლავ ხელშეუხებელია. ამას მიუთითებს კუმურდოელი ეპისკოპოსის ზოსიმეს ერთგულების სიგელი⁶⁹ და პატრონი მანუჩარისა და პატრონი ათაბაგის პირობის სიგელი⁶⁹ მცხეთისადმი.

ამგვარად შეძლო დედაეკლესიამ საქართველოს სულიერი ერთიანობის დაცვა, თუმცა, ისიც უნდა ითქვას, რომ უცხო პატრიარქებმა დასავლეთ საქართველოს ეკლესიაში შეძლეს ზოგადქართული ეროვნულ-სარწმუნოებრივი იდეოლოგიის შებღალვა.

XV საუკუნის 70-იან წლებში „საქართველოში ანტიოქიელ-იერუსალიმელი პატრიარქი მიხეილი ჩამოვიდა ... რასაკვირველია, უმთავრესად შეწირულებისა და ფულის შესაგროვებლად იყო გარჯილი“⁶¹. მას დაუწერია „მცნება სასჯულო“, სადაც „აღნიშნული აქვს, რომ წინათ ქართლისა და აფხაზეთის კათალიკოსნი ანტიოქიის პატრიარქისაგან იყვნენ დამოკიდებული და მათგან ჰქონდათ მიღებული ხელდასხმა. ქართული ეკლესიის მერმინდელი თვითმწყობა და საეკლესიო თვითმმართველობა ანტიოქიელ-იერუსალიმელ პატრიარქს უკანონო მოვლენად ჰქონდა გამოცხადებული“⁶².

ეს ყოველივე მას სჭირდებოდა, რათა თვითონ ეკურთხებინა დასავლეთ საქართველოს ეკლესიის ახალი მეთაური, ამით კი დასავლეთ საქართველოს ეკლესია ჩამოეშორებინა ერთიანი დედა-ეკლესიისაგან. თავის მხრივ, დასავლეთ საქართველოს სა-

ეკლესიო დამოუკიდებლობა სურდა იმ დროს იმერეთის მეფეს, ბაგრატს. ამიტომაც, ანტიოქიელის საეკლესიო თეორია გამოთქმული იყო ქართველი სეპარატისტების გულის მოგების მიზნით. „მან, რასაკვირველია, ბაგრატ მეფესთან შეთანხმებით და სათანადო ფილდოს მიღების შემდეგ აფხაზეთის კათალიკოსად აკურთხა იოვაკიმე, რომელიც საქართველოს ეკლესიის კათალიკოს-პატრიარქისაგან სრულებით დამოუკიდებლად გამოაცხადა. აღსანიშნავია, რომ ანტიოქიელ-იერუსალიმელმა პატრიარქმა აფხაზეთის „კათალიკოსი საყდარსა ზედა ანდრია მოციქულისა“ დასმულად აღიარა. ამავე დროს „სასჯულო მცნებაში ნათქვამია, რომ ნინო ქართველთა განმანათლებელმა მხოლოდ ქართლი მოაქცია, ანდრია მოციქულმა კი დასავლეთ საქართველო გააქრისტიანა. ამით ანტიოქიელ-იერუსალიმელ პატრიარქს მიხეილს საქართველოს საეკლესიო მთლიანობის მოშლა (რაც ბაგრატ მეფეს იმ დროს პოლიტიკური მიზნით სწადდა) უნდოდა, რომ ეს ისტორიული საბუთებით დაემტკიცებინა.

რაკი აღმოსავლეთ და დასავლეთ საქართველოს ქრისტიანობის სხვადასხვა მქადაგებლები ჰყავდა, ამით მას უნდოდა დაესაბუთებინა, რომ, მაშასადამე, აფხაზეთის კათალიკოსს დამოუკიდებლად არსებობისა და თვითმწყობის უფლება ჰქონდა. ის მცხეთის კათალიკოსისაგან არ უნდა ყოფილიყო ხელდასხმული“⁶³.

რა ხერხებით უნდა დაემტკიცებინა უცხოელ პატრიარქს ქართული ეკლესიის ანტიოქიისადმი დამოკიდებულება უძველეს დროს?

ჩვენ თავის დროზე⁶⁴ დავამტკიცებთ, რომ არავითარი ძველი საბუთი ქართული ეკლესიის ანტიოქიისადმი დაქვემდებარებისა VIII საუკუნემდე არ არსებობდა არც უცხოეთსა და არც საქართველოში. ცნობილია, რომ VII საუკუნეში ერეკლე კეისარმა საქართველოს სახელმწიფოს ჩამოაშორა შავიზღვისპირა ტერიტორია, სადაც შემდგომ კონსტანტინეპოლის ეკლესიამ განახორციელა თავისი იურისდიქცია. VIII საუკუნეში კონსტანტინეპოლში წარმოიშვა ერესი – ხატმებრძოლობა. ამის გამო კონსტანტინეპოლს განუდგა გოთეთსა და შავიზღვისპირას მდებარე ქართული ეკლესია. ამასობაში დასავლეთ საქართველო გაერთიანდა, მასში შევიდა „აბაზგიაც“. ამ გაერთიანებულმა ქვეყანამ მოითხოვა მის შიგნით არსებული ეკლესიების გაერთიანებაც. ამ ახალ ეკლესიას ესაჭიროებოდა მისი არსებობის კანონიკური დადასტურება. რადგანაც მას ხატმებრძოლობის გამო კავშირი განწყვეტილი ჰქონდა კონსტანტინეპოლთან, ამიტომაც იერუსალიმ-ანტიოქიის საპატრიარქოსთან დაამყარა კავშირი. კერძოდ, „ქვემო ივერიიდან“, ანუ მომავალი აფხაზეთის სამეფოდან (ე.ი. დასავლეთ საქართველოდან), – ანტიოქია-იერუსალიმში ჩასულა საეკლესიო დელეგაცია, რომელსაც მიუღწევია იმისათვის, რომ „ქვემო ივერიის“ ეკლესიას მიუღია ავტოკეფალია მათგან. ეს ცნობა დამახინჯებული სახით შესულა ბერძნულ ქრონიკებში. X-XI საუკუნეებში ქართულ და ბერძნულ ეკლესიათა შორის დაძაბულობის წარმოქმნის დროს საჭირო გახდა, რათა ქართველ მოღვაწეებს მოეძიათ ბერძნულ წყაროებში შემორჩენილი ცნობები ქართული ეკლესიის ავტოკეფალიის შესახებ. ეფრემ მცირეს მოუძებნია ასეთი ცნობა, რომე-

ლიც შეეხებოდა „ქვემო ივერიის“ ეკლესიისათვის ავტოკეფალიის მინიჭებას ანტიოქია-იერუსალიმში. მაგრამ სამწუხაროდ ეფრემი შემცდარა და მას ეს ცნობა მიუჩნევია ერთიანი საქართველოს (ანუ ივერიის) ეკლესიის შესახებ ცნობად.

ყოველ შემთხვევაში, ამ ბერძნულ ცნობაში აშკარად ჩანდა, რომ ქართულ ეკლესიას თვითმწყობა სრულიად კანონიერად ჰქონდა მიღებული, ამიტომაც ეს ცნობა შემოკლებული თუ შევსებული სახით გადადიოდა ქართულ სიგელ-გუჯრებსა და ნერიოლობით ძეგლებში.

აღნიშნულ დროს (XV საუკუნის მინურულს) დასავლეთ საქართველოში ჩამოსული ანტიოქია-იერუსალიმის პატრიარქი „მაშინვე თავის საქმეს შესდგომია: „იქმნა გამოძიება და მოკითხვა გუჯართა, დავართა და იადგართა“. უეჭველია, ტყუილ-უბრალოდ არ შეინუხებდნენ თავს პატრიარქი და მისი მიმდევარნი. ანტიოქიელ მღვდელმთავარს უნდოდა ქართულ წყაროებში ეპოვა ცნობა, თუ „ვითარ იგი პირველად ქართლისა და აფხაზეთისა კათალიკოზნი ანტიოქიისა პატრიარქთაგან იკურთხეოდიან“. ცხადია, თუ რისთვის დასჭირდებოდა ეს ცნობა მიხეილ პატრიარქს. მას უნდოდა ამ ძველი დამოკიდებულებით ესარგებლა. იგი ანტიოქიის მღვდელმთავართა საქართველოს ეკლესიაზე ბატონობის განახლება-აღდგენაზე ოცნებობდა უკვე. როდესაც მას ამგვარი ცნობა ხელთ ექმნებოდა, მაშინ გულუბრყვილო ხალხს უფრო ადვილად დაარწმუნებდა, რომ საქართველოს ეკლესიის შინაურს საქმეებში ჩარევის უფლება ჰქონდა. როგორც „ჟამთა სიძველისაგან და სოფლისა სივერაგეთაგან იყენეს მრავალნი წესნი შეშლით და გარდაქვეით“, ვითომც ამგვარადვე ქართული ეკლესიის თვითმწყობა და დამოუკიდებლობა უკანონო და „შეშლილ“ წესად უნდოდა გამოეცხადებინა“⁶⁵.

რა ცნობა უნდა ეპოვა მას ქართული ეკლესიის ანტიოქია-იერუსალიმზე ძველი დამოკიდებულების შესახებ? ასეთი ცნობა არ არსებობდა. არსებობდა მხოლოდ ეფრემ მცირეს მიერ მოძიებული ცნობა, რომელიც, როგორც აღნიშნული იყო, დასავლეთ საქართველოს ზღვისპირა ნაწილს ეხებოდა, მაგრამ შეცდომით მთელი ივერიის ეკლესიისადმი ცნობად იყო მიჩნეული. ჩანს, ამით ისარგებლა უცხოელმა იერარქმა და ცაიშელ-ბედიელი მთავარეპისკოპოსი იოვაკიმე აფხაზეთის კათალიკოსად დასვა. „ამით აფხაზეთის ქართული ეკლესიის თვითმწყობის უფლება შეილახა, დამოუკიდებლობა მოისპო და იერუსალიმ-ანტიოქიის პატრიარქის ხელთქვეშეთი შეიქმნა... ამგვარად და ამ საქციელით პატრიარქმა მიხეილმა, ბაგრატ მეფემ და დადიან-გურიელმა შამადავლამ ქართული ერის საუკეთესო შვილთა და მთელი ხალხის მიერ საუკუნეთა ბრძოლით მონაპოვარი, ქართული ეკლესიის თავისუფლება მოსპეს და გაანადგურეს. მართო ეს გარემოება კმარა მაშინდელ საქართველოს და ბაგრატ მეფის ეროვნულ-პოლიტიკური თვითშემეცნების დაქვეითების და დაცემის საბუთად!...“⁶⁶.

ისიც უნდა ითქვას, რომ ანტიოქიის პატრიარქის მიერ იოვაკიმეს კათალიკოზად დადგენას არავითარი ზეგავლენა შემდგომ დასავლეთ საქართველოს ავტოკეფალურ უფლებაზე (თავისი მამამთავრის დადგენისას) არ მოუხდენია. ამის შემდეგაც, ისევე

როგორც აქამდე, უანტიოქიო-უიერუსალიმოდ ადგენდნენ პირველ იერარქებსა და ეპისკოპოსებსაც.

ამ უცხო პატრიარქის მავნე ანტიეროვნულ-სარწმუნოებრივ თეორიას არ შეიძლება, უარყოფითი გავლენა არ მოეხდინა დასავლელ ქართველთა ეროვნულ თვითშემეცნებაზე.

„...მიხვილ პატრიარქს უნდოდა ქართველთათვის ჩაენერგა, რომ წმიდა ნინო მხოლოდ ქართლის განმანათლებელი იყო, ხოლო ანდრია მოციქული მხოლოდ ქართლის „აქათი“ ქვეყნის, ანუ დასავლეთ საქართველოს მქადაგებელი და მომაქცეველი იყო, რომ ლიხთამერელი და ლიხთიმერელი წარსულშიც განმანათლებელთა მხრივაც ერთიმეორისაგან განსხვავებულნი იყვნენ... ცდილობდა საქართველოს მკვიდრთათვის გულ-გონებაში ის აზრი ჩაენერგა, რომ საეკლესიო ჩამომავლობითა და წარსულით ისინი აღმოსავლეთ საქართველოსთან დაკავშირებულნი არ არიან და რომ ამიტომ ეხლაც სრული ჩამოშორება კანონიერი და სამართლიანი იყო“⁶⁷.

აქამდე კი მთელი ქართველი ერისათვის, როგორც დასავლეთ, ისე აღმოსავლეთ საქართველოში, „ანდრია მოციქულიცა და წმიდა ნინოც საერთო ქართული ეკლესიის დამაარსებლად და მთელი ქართველი ერის განმანათლებლად იყვნენ ცნობილნი. საქართველოს სხვადასხვა ნაწილებისათვის ცალკე და განსაკუთრებული მქადაგებლის არსებობის აზრი და გამოქმენის სურვილიც არ ჰქონიათ“. ანტიოქიელი პატრიარქი კი „მთელი ქართველი ერისაგან შესისხლხორცებულს შემეცნებას სპობდა“⁶⁸.

„მცნება სასჯულოში“ გადმოცემულია დასავლეთ საქართველოს ეკლესიის, ანუ აფხაზეთის საკათალიკოსოს საზღვრები. „ჭოროხს აქათ, ოვსეთსა აქათ, ზღვამ პონტოსა აქათ, სადა დიდისა ბიჭვინტისა საზღვარი მიანევს“.

იმ დროს კათალიკოსი ბიჭვინტაში იჯდა. ამიტომაც „დიდი ბიჭვინტის“ ჩრდილოეთის საზღვარი შორს იყო გადაწეული. ერთ შემდეგდროინდელ საბუთში ჩანს, რომ ჩრდილოეთის საზღვარს თურმე „კაფა“ წარმოადგენდა.

მართლაც, ქალაქ-ნავსადგურ კაფასთან სამეგრელოსა და დასავლეთ საქართველოს ძალზე მჭიდრო სავაჭრო-ეკონომიკური ურთიერთობა ჰქონდა. ის მდებარეობდა აზოვისა და შავი ზღვის ჩრდილო აღმოსავლეთში, 1475 წლამდე გენუელების სავაჭრო-ეკონომიკური ცენტრი იყო, ამის შემდეგ თურქები დაეპატრონნენ. კაფადან შემოჭრნადათ თურქებს საქართველოში მარილი, თევზი, ხიზილალა, მატყელი, რკინეული, ჭურჭელი, იარაღი, მაუდი, ტილო, ტანსაცმელი, ხალიჩები, ტყავეული და სხვა ყოველგვარი საქონელი⁶⁹. კაფა დასავლეთ საქართველოს ეკონომიკურ რაიონში შედიოდა, თუმცა, საქართველოს პოლიტიკურ საზღვრებში არ შემოდიოდა. მიუხედავად ამისა, აფხაზეთის ეკლესიის იურისდიქცია აქამდე ვრცელდებოდა ჩრდილოეთის მიმართულებით.

დასავლეთ საქართველოს სრულმა საეკლესიო დამოუკიდებლობამ მცხეთის დედაეკლესიისაგან სიკეთე არ მოუტანა დასავლეთ საქართველოს ქრისტიანებს, ისევე,

როგორც არ მოუტანა სიკეთე მესხეთის ქრისტიანებს საეკლესიო სეპარატიზმმა. მალე თვით აფხაზეთის საკათალიკოსოს ცენტრი – ბიჭვინთა მოექცა ჩრდილო კავკასიის მთებიდან შემოჭრილი წარმართი მთიელი ჩერქეზულ-აბაზური ტომების გარემოცვაში, რომელთაც უძველეს ქრისტიანულ მხარეში არა მარტო ქრისტიანობა დასცეს, არამედ ათასწლოვანი სარწმუნოებრივ-კულტურულ-სამეცნიერო კერები, ქართულენოვანი საეპისკოპოსოები, სრულებით ამოაგდეს. ქართული ქრისტიანობისა და კულტურის დიდი კერა – ბიჭვინთა და, საერთოდ, საკუთრივ აფხაზეთი, მალე წარმართი, პირველყოფილ დონეზე მყოფი მთიელი ტომების ხელში მოექცა. აფხაზეთი ეროვნულად გადაგვარდა, ასევე გადაგვარდა „ქართული ქრისტიანობის აკვანი“ – მესხეთი.

ეროვნება და სარწმუნოება

XV საუკუნის მიწურულსა და XVI საუკუნის დასაწყისში ქართული ეკლესიის წინააღმდეგე ნარმოიშვა სეპარატიზმი. საბედნიეროდ, ეს არ იყო სარწმუნოებრივი განხეთქილება. ერესი და სექტანტობა უცხო იყო ქართველი ქრისტიანებისათვის. სეპარატიზმი იმით გამოიხატებოდა, რომ ადმინისტრაციულად საქართველოს ეკლესიის სამოციქულო ტახტისაგან (საყდრისაგან) დააპირა განდგომა მესხეთის ეკლესიამ, ხოლო დასავლეთ საქართველოს ეკლესიის ზოგიერთმა იერარქმა სამოციქულო ღირსების მცხეთიდან მათკენ გადატანის სურვილი გამოამჟღავნა. ნშიდა მოციქულის, ანდრია პირველწოდებულის დამყარებული საქართველოს ეკლესიის ერთიანობა ფაქტობრივად დაიშალა.

ჩვენი ეკლესიის წიაღში არ ჩასახულა საეკლესიო სეპარატიზმის იდეა. ეს იყო შედეგი ეკლესიაზე უხეში ზემოქმედებისა საერო ხელისუფალთა მიერ. მესხეთის მთავრების სეპარატიზმმა დაბადა მესხეთის ზოგიერთ იერარქთა სეპარატიზმი, რასაც მცხეთიდან, სამოციქულო საყდრიდან, დროებით მესხეთის საეკლესიო განყოფა მოჰყვა. თანახმად ივანე ჯავახიშვილისა, მესხეთის სწრაფი გამაჰმადიანება შედეგი იყო ათაბაგებისა და მათი იერარქების საეკლესიო სეპარატიზმისა. ასევე საერო ხელისუფალთა მიერ იყო განხორციელებული დასავლეთ საქართველოს იერარქთა ურჩობა დედაეკლესიის მიმართ. არც ამ დაუმორჩილებლობას მოჰყოლია კარგი შედეგი. საბოლოოდ, მთელი ქართველი ერი დაზარალდა. ერს დაეკარგა სამხრეთ საქართველოში მცხოვრები ქართველების (მესხების) უდიდესი ნაწილი. მესხეთში დედაეკლესიის ავტორიტეტის დაცემამ საერთოდ ქართული ეკლესიის (და ქრისტიანობის) ავტორიტეტის დაცემა გამოიწვია. აქ გზა გაეხსნა უცხო რელიგიებსა და ეკლესიებს, რასაც შედეგად მოჰყვა სამხრეთ საქართველოს მოსახლეობის გამაჰმადიანება (გათათრება), გაფრანგება (გაკათოლიკება), გამონოფიზიტება (გასომხება), ხოლო დარჩენილი მართლმადიდებლები მოექცნენ კონსტანტინეპოლის ბერძნული საპატრიარქოს ხელში, რამაც მათში „ბერძნული“ ეროვნული თვითშემეცნება დაბადა. ისინი გაბერძნდნენ, ვერც დასავლეთ საქართველოს ეკლესიამ შეძლო თავისი მრევლის პატრონობა, ვითარცა საჭიროება მოითხოვდა. ამის გამო, აქაც ქრისტიანთა ერთი ნაწილი გამაჰმადიანდა (ქვემო გურია – ბათუმი – ქობულეთ-აჭარის მხარე), ხოლო მეორე ნაწილი (აფხაზეთი) კი მთიელ (ჩერქეზ-აფსუა-ადიღე) შემოხიზნულ წარმართებში აირია.

ჩვენი სამოციქულო ეკლესია XV საუკუნემდე ერთიანი, მონოლითური და შეკრული იყო. საეკლესიო დაშლის შემდეგაც ბუნებით აბსოლუტურად ქართულადვე დარჩა დასავლეთ საქართველოსა და მესხეთის ეკლესიები, აქ კვლავინდებურად წირვა-ლოცვა, ლიტურგია, ყოველგვარი საეკლესიო წესი, საეკლესიო წიგნები, ყოველგვარი საეკლესიო ადათი თუ ჩვევა ძველებურადვე ქართული იყო, მხოლოდ ეს იყო, რომ წირვისა და ლოცვის დროს აღარ მოიხსენიებდნენ სრულიად საქართველოს მეფე-

სა და სრულიად საქართველოს კათალიკოს-პატრიარქის სახელს. მხოლოდ ამაში გამოიხატებოდა საეკლესიო სეპარატიზმი, მაგრამ სწორედ ეს იყო უდიდესი დაბრკოლება, საცდური, რომელმაც ერთი კუთხის (მესხეთის) მრევლი სრულებით დალუპა, ხოლო მეორე კუთხის მრევლს დიდად ავნო.

უნდა ითქვას ისიც, რომ უთუოდ ქართველი ხალხის ეროვნული თვითშემეცნების დაცვამ მონღოლთა შემოსევების შემდეგ განაპირობა როგორც სახელმწიფოებრივი, ისე საეკლესიო სეპარატიზმი. თუმცა, დაბალ ეროვნულ თვითშემეცნებას თან ერთვოდა საქართველოს უაღრესად სავალალო საგარეო მდგომარეობა და აგრეთვე შიდა სოციალურ-ეკონომიკური მიზეზები.

ჩანს, ეროვნული თვითშემეცნების დაბალი დონე იყო მიზეზი იმისა, რომ ამ დროს ქართველი ერი ძირითადად უსახურ ეთნომასალად იქცა, რამაც სხვა ერების სიჭარბე გამოიწვია. რამდენიმე საუკუნის მანძილზე ქართველები ზემოც დასახელებულ ეთნორელიგიურ თემებს შეერწყნენ.

შეიძლება დაისვას კითხვა: როგორ შეინარჩუნა ეროვნული თვითშემეცნება სომეხმა (ან რომელიმე სხვა) ერმა უაღრესად არახელსაყრელ პირობებში? ამ კითხვის პასუხის ძიება უაღრესად რთულია, ამავე დროს მნიშვნელოვანი.

იმის შემდეგ, რაც მოისპო სომხეთის სახელმწიფოებრიობა, სომეხი ხალხი ცხოვრობდა სხვადასხვა უცხო სახელმწიფოში. აქ მათ შეძლეს ჩამოეყალიბებინათ ეროვნულ-სარწმუნოებრივი თემები. თემი აერთიანებდა მონოფიზიტიური სარწმუნოების მქონე მოსახლეობას (მიუხედავად ეთნიკური წარმოშობისა). ეს სარწმუნოებრივი თემი სომხურ სახეს იმით იღებდა, რომ სარწმუნოებრივ ენად მიაჩნდა სომხური ენა, ხოლო თავისი თემი მიაჩნდა დიდი სომხური კულტურის მემკვიდრედ და მატარებლად.

ასეთი მონოფიზიტიური ეროვნულ-სარწმუნოებრივი თემები არსებობდნენ თათრულ (და სხვა რომელიმე არასომხურ) სოფლებშიც და ქალაქებშიც, ისე, რომ ფაქტობრივად არავითარი კონფლიქტი მეზობელ ეთნოსთან არ ჰქონდათ. ზოგჯერ ასეთ სარწმუნოებრივ-ეროვნულ თემებს გააჩნდათ თავიანთი სოფლები, ანდა მხარეებიც კი. ასეთი თემები არავითარ საფრთხეს არ უქმნიდა ოსმალეთს, სპარსეთს (თუ სხვა სახელმწიფოებს), უფრო მეტიც, იმის შემდეგ, რაც ასეთმა თემებმა თავიანთ საქმედ აღებშიცემობა გაიხადეს, მათ დიდი მოგებაც მისცეს სპარსეთსა და ოსმალეთს, ამიტომაც ეთნო-სარწმუნოებრივი თემები დაცული იყო მათ მიერ.

ასევე ითქმის „ფრანგებისა“ და „ბერძნების“ შესახებაც. ბიზანტიის იმპერიის დამხობის შემდეგ სახელმწიფოდაკარგული მართლმადიდებელი მოსახლეობა მცირე აზიაში დაჯგუფდა მართლმადიდებლურ ეთნორელიგიურ თემებად. ამ თემის მამამთავრად, „ეთნარქადაც“ კი (როგორც ზოგიერთი მკვლევარი უწოდებს) მიიჩნეოდა კონსტანტინოპოლის (სტამბულის) ბერძენი პატრიარქი, ხოლო მასზე დაქვემდებარებულ ბერძენ მღვდელს უდიდესი უფლებები ჰქონდა მინიჭებული ოსმალთა ხელისუფალთა მიერ თავის მართლმადიდებლურ თემში. მაჰმადიანურ იმპერიებში მონოფიზიტების ეთნორე-

ლიგიური თემების მამამთავრებად სომეხი კათალიკოსები და პატრიარქები იყვნენ დადგენილნი, ხოლო მათ მღვდლებს ასევე უდიდესი უფლებები გააჩნდათ თავიანთ თემებში. საზოგადოდ, ასე იყო მოწყობილი მაჰმადიანური სახელმწიფოებრივი სისტემა. ოსმალეთში ოფიციალურად ცნობდნენ ოთხ ერს, ოთხ რჯულს: მუსულმანებს, ფრანგებს, სომხებსა და ბერძნებს. იმპერიაში მცხოვრები ყველა მართლმადიდებელი – ბულგარელი იქნებოდა ის თუ სერბი, ოფიციალური ხელისუფლებისა და მასებისათვის ბერძენი იყო.

სულ სხვა მდგომარეობა იყო საქართველოში. აქ ქართველმა ხალხმა შეძლო თავისი სახელმწიფოებრიობის შენარჩუნება. მართალია, დაიშალა ერთიანი საქართველოს სახელმწიფო, მაგრამ საქართველოს ყოველ კუთხეში ჩამოყალიბდა ადგილობრივი ქართული სახელმწიფოები (ქართლის, კახეთის, იმერეთის სამეფოები, სამეგრელოს, გურიის, აფხაზეთის, მესხეთის, სვანთა სამთავროები). ეს იმას ნიშნავდა, რომ ქართველი ერი დაიშალა არა ეთნორელიგიურ თემებად, არამედ კუთხურ სახელმწიფოებად, სადაც (ქართლში, კახეთში, იმერეთში, სამეგრელოსა და გურიაში და სხვა კუთხეებში) ჩამოყალიბდა ზოგიერთი კუთხური ეთნოგრაფიული თვისება.

ეს სახელმწიფოები ქრისტიანი ქართველი ხალხისა იყო, მათ ქრისტიანობას კი ქართული ეკლესია აპირობებდა. ქართულმა ეკლესიამ არ ინება არათუ თანამშრომლობა, არამედ არავითარი კომპრომისიც კი მაჰმადიანებთან (ეს მაშინ, როცა ბერძნული საპატრიარქო კონსტანტინეპოლში და ასევე სომხური საპატრიარქო ამავე ქალაქისა, ასევე სომხური თემები სპარსეთში მაჰმადიანურ სახელმწიფოთა მიერ იყო დაცული).

ზემოთ აღნიშნულის გამო, მაჰმადიანთა მიერ საქართველოს დაპყრობილ მხარეებში სახელმწიფოს გარეშე დარჩენილი ქრისტიანი ქართველები სრულებით დაუცველნი რჩებოდნენ, მათ აღარ იცავდა თავისი ეროვნული სახელმწიფო, ხოლო ეთნორელიგიური თემები მათ არ გააჩნდათ, ამიტომ ამ დაპყრობილ მხარეებში ქართველ ქრისტიანებს ან მაჰმადიანობა უნდა მიეღოთ, ანდა შეეცდებოდნენ რომელიმე ეთნორელიგიურ არაქართულ თემს („სომხებს“, „ფრანგებს“, „ბერძნებს“).

აქ უნდა ითქვას, რომ იმდროინდელ ქართველობას მაღალი ეროვნული თვითშეშეცნება რომ ჰქონოდა, ის, ალბათ, შეძლებდა აღნიშნულ არაქართულ ეთნორელიგიურ თემებში თავისი ეროვნული ნიშან-თვისებების გარკვეული ნაწილის შენარჩუნებას.

ჭეშმარიტად აღსრულდა მათზე წინასწარმეტყველ მეფსალმუნე დავით მეფის სიტყვები: „რამეთუ აჰა ესერა, რომელთა განიშორნეს თავნი თვისნი შენგან, იგინი წარწყმდენ, და მოსრენ ყოველნი, რომელნი განგიდგეს შენ“ (ფს. 72, 27).

მართლაც, ყოველი ქართველი, რომელიც განუდგა ქართულ დედაეკლესიას, განშორდა თავის ერსაც და გადაგვარდა, უცხო ერში ასიმილირდა (საბედნიეროდ, არის მცირე გამოჩაკლისიც). მაშასადამე, საქართველოს იმ მხარეებში, რომელნიც მოწყდნენ სამშობლოს, ან საუკუნეთა მანძილზე მტრის მიერ იყვნენ დაპყრობილნი (მესხეთი, ქვე-

მო ქართლის ნაწილი, ჭარ-ბელაქანი, ქვემო გურია, აფხაზეთი, ასევე ქართლი და კახეთი (ზოგჯერ), ქართული მოსახლეობა განიცდიდა დენაციონალიზაციას.

ისიც უნდა ითქვას, რომ საქართველოს მეზობლად მდებარე სახელმწიფოებშიც მიმდინარეობდა მკვიდრი მოსახლეობის გამალებული დენაციონალიზაცია.

მონღოლები თურქდებოდნენ. გათურქდნენ ალბანელები და აგრეთვე მომთაბარე ტომები. თურქთა მიერ დაპყრობილი ბიზანტიის მოსახლეობა ძირითადად გათურქდა. მაგრამ ოსმალეთში მიიღეს ავტონომიები მართლმადიდებელთა, ე.წ. ბერძენთა ეთნორელიგიურმა თემებმა. ასევე, სომხურ-მონოფიზიტურმა, ებრაელთა და „ფრანგთა“ თემებმა.

ოსმალეთსა და თურქთა მიერ დაპყრობილ სხვა ქვეყნებში (თითქმის XX საუკუნემდე) ერთმანეთისაგან ვერ ასხვავებდნენ ეროვნებასა და სარწმუნოებას. ყველა მაჰმადიანი ერთგვაროვან ეთნორელიგიურ მასას წარმოადგენდა – „მუსულმანებს“. კონსტანტინეპოლის მართლმადიდებელი პატრიარქის ხელქვეშ მყოფ მოსახლეობას „ბერძნებს“ უწოდებდნენ, სომეხი კათალიკოსის დაქვემდებარებაში მყოფ ეთნო-ჯგუფებს – „სომეხებს“, კათოლიკურ მოსახლეობას კი – „ფრანგებს“.

საქართველოში ქართველი მოსახლეობა, როგორც აღინიშნა, არ დაიშალა რელიგიურ თემებად, რადგანაც ქართველმა ხალხმა სხვადასხვა მხარეში კუთხური სახელმწიფოები, ანდა დამოუკიდებელი ადმინისტრაციული ერთეულები წარმოქმნა. ამ კუთხეთა ქართველობას ეთნოსახელწოდება ეწოდა ამ სახელმწიფოებრივი ერთეულების სახელის მიხედვით. მაგალითად, იმერეთის სამეფოს ქართველობის ეთნოთვითსახელწოდება გახდა „იმერელი“. აქამდე საქართველოს ისტორია არ იცნობდა ასეთ ეთნოთემს. ამ კუთხის სახელმწიფომ თავის ქვეყნის მოქალაქეებში ეთნიკური განსაკუთრებულობის (განსხვავებულობის) შეგნება დაბადა. გურიის სამთავროში – ქართველთა ახალი ეთნოთემი „გურულობა“ წარმოიშვა, სამეგრელოში – „მეგრელობა“ და ა.შ. მაშასადამე, საქართველოში წარმოიქმნა არა ეთნორელიგიური თემები, არამედ ქართველი ხალხის ეთნოსახელმწიფოებრივი ჯგუფები (კახელები, ქართლები, იმერლები, გურულები, მეგრელები, სვანები, მესხები შესაბამის სახელმწიფოებრივ ერთეულებში – კახეთში, ქართლში, იმერეთში და ა.შ.).

ნაციონალური მოწყობის ასეთი სახე მკვეთრად განსხვავდება თურქულ-სპარსულ-მაჰმადიანურისაგან და მსგავსი იყო ევროპულისა. ევროპაშიც მოსახლეობა ყალიბდებოდა არა ეთნორელიგიურ თემებად, არამედ იქ სახელმწიფოს დიდი მნიშვნელობა ენიჭებოდა ეთნიკური თვითშემეცნების ფორმირების საქმეში.

იმის შემდეგ, რაც თათართა შემოსევების შემდეგ დაეცა ქართველთა ეროვნული თვითშემეცნება, დაიშალა ერთიანი სახელმწიფო და კუთხურ სახელმწიფოებში ჩამოყალიბდა ქართველთა ეთნოსახელმწიფოებრივი ჯგუფები, ქართველი ერის ერთიანობაც თითქმის მოიშალა.

ამ საუკუნეებში უკვე გვხვდება ტერმინი „ნათესავით მესხი“, „ნათესავით დვალი“ (ე.ი. ეროვნებით, გვარ-ტომობით „მესხი“, გვარ-ტომობით „დვალი“). აქამდე კი საქარ-

თველოს ყველა კუთხის მცხოვრებს მხოლოდ და მხოლოდ „ნათესავით ქართველი“ ეწოდებოდა (იხ. ამის შესახებ წინა პარაგრაფებში).

არამარტო X-XI საუკუნეებში, როცა ქართველთა ეროვნული თვითშემეცნების გრძნობა განსაკუთრებით იყო გაზრდილი, არამედ უფრო ადრეც, ქართველობა ძალზე კარგად ასხვავებდა ერთმანეთისაგან ეროვნებასა და სარწმუნოებას. ასევე კარგად იყო ცნობილი ისიც, რომ ნებისმიერი კუთხის მოსახლეობა საქართველოში ეროვნებით „ქართველს“ წარმოადგენდა (მაგალითად, დავით და კონსტანტინე მხეიძეებს, რომელნიც არაბთა მიერ ეწამნენ, მემპტიანენი „იმერლებს“ კი არ უწოდებდნენ, არამედ „ქართველებს“. წარმოშობით კახეთის მკვიდრს, X საუკუნის მოღვაწეს, ილარიონს „კახელს“ კი არ უწოდებდნენ, არამედ „ქართველს“. იოანე, ექვთიმე და გიორგი მთაწმიდელებს „ნათესავით მესხს“ კი არ უწოდებდნენ, არამედ „ნათესავით ქართველს“ და ა.შ. (როგორც ეს განხილული გვაქვს სხვა პარაგრაფში).

რა აერთიანებდა სხვადასხვა სახელმწიფოებრივ ერთეულებში დაფანტულ ქართველობას? ძირითადად ეს იყო ქართული ენა და ქართული კულტურა, და რაც მთავარია ეროვნული ეკლესია, ქრისტიანობა.

ქრისტიანობა ამ დროს ქართველთა ერთ-ერთ ეროვნულ ნიშან-თვისებად იქცა. არაქრისტიანი არაქართველად მიიჩნეოდა. ქრისტიანობა ქართული ეთნოსის დამცველი ფარი გახდა განსაკუთრებით აღმოსავლეთ საქართველოს სპარსთაგან დაპყრობის შემდეგ. სწორედ ასეთ დროს ქართული ეკლესიის ერთიანობის დაცვას განსაკუთრებული მნიშვნელობა ჰქონდა. საეკლესიო ერთიანობა ეროვნულ ერთიანობასაც ედებოდა საფუძვლად. სამწუხაროდ, საეკლესიო ერთიანობის დაცვა ადმინისტრაციული თვალსაზრისით შეუძლებელი გახდა. თუმცა კი, როგორც ითქვა, მცხეთის სამოციქულო საყდრისაგან განშორებული მესხეთისა და დასავლეთ საქართველოს ეკლესიები აბსოლუტურად ქართული ეკლესიები იყვნენ, სულიერი ნაწილი ერთიანი ეკლესიისა.

იმ დროს, როცა ევროპასა და რუსეთში მიმდინარეობდა სახელმწიფოებრივ ერთეულთა გაერთიანების გზით დიდი ერების ჩამოყალიბება, ერთიანი ქართველი ერი, პირიქით, დაიშალა. ერთიანი ქართული სახელმწიფოს სხვადასხვა სახელმწიფოებრივ ერთეულებად დაშლასთან ერთად, ერის კიდევ უფრო დაშლას ხელი შეუშალა საეკლესიო ერთიანობამ. მაგალითად, აღმოსავლეთ საქართველოში ქართლისა და კახეთის სამეფოები არსებობდნენ, ეკლესია კი ერთიანი იყო. ამას დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა ქართლ-კახელების ქართველობის შენარჩუნებისათვის. ასევე დასავლეთ საქართველოში მრავალი სახელმწიფოებრივი ერთეული წარმოიქმნა (ერთი სამეფო და ოთხი სამთავრო), მაგრამ აქ ეკლესია ერთიანი იყო, რაც ხელს უწყობდა დასავლელ ქართველთა ეროვნული ერთიანობის დაცვის საქმეს.

ასე რომ, მიუხედავად გარშემო გამეფებული ყოვლისმომცველი დამშლელი სულის არსებობისა, ქართულმა ეკლესიამ შეძლო სულიერი ერთიანობის შენარჩუნება აღმოსავლეთ და დასავლეთ საქართველოში.

სასწაულთმოქმედი ხატი აწყურისა

ცნობილია, რომ წმიდა ანდრია პირველწოდებულმა, ჩვენი უფლისა და მაცხოვრის მოციქულმა, საქართველოში შემოსვლისას თან შემოიყვანა ხელთუქმნელი ხატი ღვთისმშობლისა. ჩვენ წინა თავებში გარკვეული გვექონდა, რომ ანდრია მოციქულს საქართველოში პირველად უმოგზაურია 30-35 წლებში, მეფე ადერკის დროს. აწყურის ხატის შესახებ შემდეგი ცნობაა დაცული: „შემდგომად ამალღებისა უფლისა, რაჟამს წილ-იგდეს მოციქულთა, მაშინ ყოვლადწმიდასა წილად ხვდა მოქცევად ქვეყანა საქართველოდსა. და ჩვენებით ეჩვენა მას ძე მისი, უფალი ჩვენი, და რქვა: „ჰოი, დედაო ჩემო, არა უგულუბელ ვყო ერი იგი საზეპურო უფროს ყოველთა ნათესავთა, მეოხებითა შენითა მათთვის. ხოლო შენ წარავლინე პირველწოდებული ანდრია წაწილსა მას შენდა ხვედრებულსა და თანა-წარატანე ხატი შენი, ვითარცა პირსა შენსა დადებითა გამოიხატოს. და შენ წილ ხატი იგი მკვიდრობდეს მცველად მათდა უკუნისამდე ჟამთა“ ... მაშინ ყოვლადწმიდამან მოითხოვა ფიცარი, დაიბანა პირი და დაიდვა პირსა ზედა თვისსა და გამოიხატა ხატი ესევეითარი, რომელ წიალთა თვისთა ეტვირთა განხორციელებული ჩვილი, ყოვლად სახიერი სიტყვა ღვთისა, რომელ ან ყოველთა მიერ სახილველ არს ხატი ყოვლადწმიდისა აწყურისა ღვთისმშობლისა. და მისცა იგი მოციქულსა ანდრიას და რქვა: „მადლი და შენევენა ჩემგან შობილისა უფლისა თანაშემწე გეყავნ შენ, სადაცა ხვიდოდე და მეცა თანაშემწე ვარ ქადაგებისა მაგას და დიდად შევეწიო მონაწილესა მას ჩემდა ხვედრებულსა“⁷⁰.

ანდრია შემოდის საქართველოში, თავდაპირველად ტრაპიზონში, შემდეგ დიდ აჭარაში. აქ ღვთისა და ხატის შეწევით „ყოველნივე მოაქცივნა და მოიყვანა სარწმუნოებად“⁷¹. „რამეთუ ადგილსა, რომელსა დაასვენა ხატი ყოვლადწმიდისა ღვთისმშობლისა, აღმოცენდა წყარო ფრიად მშვენიერი, და დიდი, რომელი-იგი ვიდრე დღესაცა დაუნყვედელად აღმოდის“. აქ მოინათლა ხალხი, დაუდგინა მღვდელნი და დიაკონნი, ააშენა ეკლესია ღვთისმშობლის სახელზე. ახალმოქცეულმა მორწმუნეებმა სთხოვეს ხატი ეკლესიაში დაესვენებინა მათ სასოდ და მცველად. ანდრიამ „შექმნა ფიცარი მსგავსი ზომისა და დასდვა ხატი მას ზედა. და მეყვსეულად გამოისახა სახე უცვალებელი ხატისა და მისცა იგი მათ. ხოლო მათ სიხარულით შეიწყნარეს და დაასვენეს ეკლესია-სა შინა თვისსა პატივით, რომელი იგი ვიდრე დღეს-აქამომდე ჰკიეს“.

ამის შემდეგ წმიდა მოციქული აწყურში ჩავიდა. ღამით მცხოვრებლებმა ციხიდან, სადაც ხატი ესვენა, იხილეს დიდი ნათელი. შემდგომ წმიდა მოციქულის ლოცვამ და წმიდა ხატმა მკვდრეთით აღადგინეს მიცვალებული. კერპთაყვანისმცემელმა მოსახლეობამ გამოცდის მიზნით წმიდა ხატი ღამით დაასვენა წარმართულ ტაძარში, სადაც არტემიდესა და აპოლონის ქანდაკებები იდგა, დილით ეს კერპები დაშხობილი იხილეს, „ხოლო ხატი ყოვლადწმიდისა ღვთისმშობლისა ბრწყინავდა, ვითარცა მზე, დიდებითა და პატივითა“⁷².

„და ჰრწმენა ყოველთა უფალი ჩვენი იესო ქრისტე და სიხარულით ნათელ-ოღეს ყოველთა სახელითა მამისითა და ძისითა და სულისა წმიდისითა“. აქაურ მრევლს მოციქულმა „დაუდგინა ეპისკოპოსი, მღვდელნი და დიაკონნი“⁷³.

მოციქულმა წმიდა ხატი მრევლს დაუსვენა ანყურში. „დაასვენეს ყოვლად დიდებული ხატი ყოვლად წმიდისა ანყურის ღვთისმშობლისა მცირესა მას ეკედერსა, რომელსა ან ძველ-ეკლესიად სახელ-სდებენ“⁷⁴.

ანყურში ეს წმიდა ხატი XV საუკუნემდე ესვენა. თვით „ქართლის ცხოვრების“ ზემოთ მოყვანილი ჩანართის დანერის დროსაც ღვთისმშობლის დიდებული ხატი ანყურში ესვენა.

ბიზანტიური ხატმბრძოლობის დროს საქართველოში არათუ შემცირდა ხატთა თაყვანისცემა, პირიქით, გაძლიერდა. ამას, ალბათ, ბიზანტიიდან დევნის გამო გამოძევებული ხატთაყვანისმცემელი ბერების საქართველოში ჩამოსვლაც უწყობდა ხელს.

უფრო ადრე, ხატმბრძოლობის ერესის წარმოშობამდე, ანყურის ხატი დიდად სახელგანთქმული ყოფილა. VII ს-ის დასაწყისში საქართველოში შემოსული ბიზანტიის იმპერატორი ჰერაკლე კეისარი საგანგებოდ მისულა ამ ხატის თაყვანისსაცემად.

„...ესმა სასწაულთმოქმედება ხატისა მის, რომელი ღვთისმშობელსა გამოესახა. მოვიდა კეისარი ერაკლე ხილვად და თაყვანისცემად ხატისა მის. მაშინ ინყო ერაკლე ანყურის დიდისა საყდრისა საძირკველისა ჩაგდებად და შენებად. ვიდრემდის მიერითგან განსრულდა მორწმუნეთა კაცთა მიერ და მიერ შექმნეს საეპისკოპოსოდ“⁷⁵. ღვთისმშობლის ხატისათვის აშენებული ტაძარი საეპისკოპოსო ეკლესიად უქცევიათ.

ანყურის სასწაულთმოქმედი ხატი უდიდესი სიწმიდე იყო საქართველოში. მას, ისევე როგორც ღვთისმშობლის სხვა ხატებს საქართველოში, უხვად ამკობდნენ ძვირფასი ქვებით, მინანქრით, თვალ-მარგალიტით, ხოლო ოქროს ხანაში, მასაც, ისევე როგორც სხვა ხატებს, მდიდარ შესანიშნავს უძღვნიდნენ საქართველოს მეფენი.

1477 წელს ირანის მბრძანებელი უზუნ-ჰასანი საქართველოს შემოესია. ვენეციის რესპუბლიკის ელჩი ჯ. ბარაბო, რომელიც თან ახლდა მას, წერს: „საქართველოში შევიჭირით, რადგანაც მისი გაძარცვის სურვილი ჰქონდა მბრძანებელს. ... მივედით თბილისში ... დავეუფლეთ, შემდეგ წავედით უფრო ზევით – გორისაკენ ... ბატონი უზუნ-ჰასანი შეუთანხმდა საქართველოს მეფეს ბაგრატს და ყვარყვარეს, რომელიც ამ მეფეს ესაზღვრებოდა, რომ მისთვის მიეცათ 16.000 დუკატი და თბილისის გარდა მთელ ქვეყანას დაუტოვებდა მათ. მეფე ბაგრატმა და ყვარყვარემ, უნდოდათ რა ამ ფულის გადახდა, გამოაგზავნეს ოთხი ბალახში ... ისევე ხარისხიანი როგორც ისინი, რომლებსაც ვენეციაში, სან მარკოს საკურთხეველზე უჩვენებენ“⁷⁶.

საქართველოს მეფეს ირანის მბრძანებლისათვის 4 ბალახშის ანუ ლალის ქვა გაუგზავნია, რომელიც 4.000 დუკატად შეაფასეს, მაგრამ დამპყრობელმა ფულის გადახდა მოითხოვა.

ძველ დროს საქართველოსა და ქრისტიანულ მსოფლიოშიც ძვირფასი ქვებით ამ-

კობდნენ ხატებსა და საეკლესიო სინმიდეებს. ასეთივე თვლებით ყოფილა შემკობილი, ბარაბოს თქმით, იტალიაში წმიდა მარკოზის (სან მარკოს) ტაძრის საკურთხეველიც. ამ ძვირფასი თვლების მიღების შემდეგ, ჩანს, უზუნ-ჰასანი დაინტერესდა საქართველოში ძვირფასი თვლების ადგილსამყოფლით. სავარაუდოა, მას აუხსნეს, რომ ანყურის დიდებული სასწაულთმოქმედი ხატიც ასევე იყო შემკობილი. ამით უნდა აიხსნას ანყურის ხატის ბედიც. სამცხეში შეჭრილმა უზუნ-ჰასანმა ანყურის ხატი გაიტაცა და გაძარცვა, „აიყარა ყენი და წარვიდა საყანოსა და ტყვე ჰყვეს ხატი ანყვერისა ღვთისმშობელი და წარიყვანეს ქვეყანასა მათსა და იქმნა დიდი გლოვა და მწუხარება მოუთხრობელი სრულიად მესხეთსა ზედა“⁷⁷.

იმ ქვეყანაში, სადაც ხატი მიახვეწეს „...ქვეყანასა მას უცხოთესლთასა, ესევეთარი რისხვა ღმრთისა მიაღვლინა: არც შობა დედაკაცმან, არცა პირუტყვმან, არცა ჰყო ხემან ნაყოფი, არცა მინამან აღმოაცენა“.

და იქმნა დიდი გამოძიება მათ შორის უცხოთესლთასა ამისათვის საქმისა და იტყოდეს: „რაიძე არს ესე?“ ... უბრძენესთა კაცთა მის ქვეყანისათა ესრეთ თქვეს: „ოდეს-იგი საქართველოსა ვილაშქრეთ, მაშინ ერთსა დიდსა საყდრიდამან ფიცარი ერთი, შემკობილი მრავლითა პატივითა, ვიხილეთ და წარმოვიღეთ. და მგზავრობასა მას ჩვენსა უცხო სასწაული ვიხილეთ მისგან, რამეთუ მწუხრსა ჩავასვენეთ უღრმესსა ადგილსა ბარგისასა და ვითარცა გათენდის, აღმოვიდეს სიღრმისაგან და მალლად მჯდომარე იხილვებოდის და ვითარცა მზე ბრწყინავდის. და საქმე ესე უეჭველად მისგან იქმნა ქვეყანასა ჩვენსა და თუ გნებავს განრინება ჭირისაგან მისგან, იგი მოვიძიოთ და ქვეყანასა მათსა განუტეოდ“⁷⁸. წმიდა ხატი „...განგებითა საღმრთოთა მცირედთა ჟამთა სამცხეს მოინია ადგილსა, რომელსა ან ელავსი ეწოდების, და იქმნა დიდებული სასწაული, რამეთუ მყის განათლდა სრულიად სამცხე და განმბრწყინდა წესისამებრ პირველსა“⁷⁹.

მალე ეს წმიდა ხატი სამცხის მოსახლეობისათვის, ჩანს, სათემო ხატად ქცეულა, იმ თვალსაზრისით, რომ სამცხელებს ეს წმიდა ხატი ჩაუთვლიათ მხოლოდ და მხოლოდ განსაკუთრებულ მფარველად მესხებისა (არა საქართველოსი – ერთიანი ქართველი ერისა, ეს გამონკვეული იყო იმ ეპოქაში ეროვნული გრძნობის დაკნინებით). მაგალითად, თვით მემატიანე, აღმწერელი აღნიშნული ამბის, შემდგომ წერს: „და ესმა მეფესა, ვითარმედ მესხნი წარვიდეს, აღიშხედრა ლაშქრითა თვისითა და დევნა უყო, ვითარცა იგი ფარაო ისრაილთა და მოენივნეს ადგილსა, რომელსაც არადეთი ეწოდების. ხოლო მესხნი მოუბრუნდეს სახელსა ზედა ყოვლადწმიდისა ანყვერისა ღვთისმშობლისასა და განეწყვნეს ურთიერთას ... მესხთა გაემარჯვა და ესევეთარი ძლევა აღადგინეს მესხთა ქართველთა ზედა, რომლის მსგავსი არა სად სმენილ არს“⁸⁰.

ზემოთ აღნიშნული ამონაწერი კარგად ახასიათებს ერთიანი ქართველი ერის თემებად და ტომებად დაშლა-დანაკუნების სურათს.

ანყურის ტაძრის აშენებისას (VII საუკუნეში) სწორედ მესხეთის ტერიტორიაზე, ტაო-კლარჯეთში, აღორძინდა სახელმწიფო „ქართველთა სამეფოს“ სახელწოდებით.

მაშინ ყოველ აქაურ მკვიდრს, როგორც წესი, ყოველი მატთანე თუ ქრონიკა „ქართველს“ უწოდებდა. აქაური სულიერი მამები (არა მარტო გიორგი და ექვთიმე მთაწმიდელები), არამედ ყოველნი – „ნათესავით ქართველად“ იწოდებოდნენ. ტერმინი „ნათესავით მესხი“ იმ დროს არც იხმარებოდა. მონღოლთა შემოსევის შემდგომ, მუსულმანურ-თათრულ ალყაში მოყოლილი საქართველოს ეკონომიკურ-სოციალური დაქვეითებისას, მხარე-კუთხეთა ერთიანი საქართველოსაგან განკერძოების შემდეგ, სხვადასხვა კუთხეში მცხოვრებ ქართველობას უჩნდება კუთხური, თემურ-ტომური პატრიოტიზმი. ამას აღნიშნული ამონაწერიც უჩვენებს. აქსრულიად საქართველოს სამეფო ტახტზე მჯდომი ხელმწიფე ეგვიპტის ფარაონთანაა შედარებული, ხოლო მესხეთის მკვიდრნი კი ფარაონის მიერ დევნილ, უცხო, დაჩაგრულ ისრაელის ერთან. ასეთი შედარება კი უდიდესი ეროვნული დაცემის, სულიერი დაკნინებისა და ეროვნული გადაგვარების საბუთია, წინა დღე საქართველოს დამხობისა.

1486 წელს სამცხეს შეესია იაყუბ ყაენი „აღძრა ეშმაკმან მოძულემან კეთილისამან თათარნი ქრისტიანთა ზედა, შეკრიბა სიმრავლე ურიცხვი თურქმანთა და მომართეს სამცხეს“⁴¹.

ანყურის წმიდა და დიდებული ხატი ეკლესიიდან გადაასვენეს ციხესიმაგრის „საჭურჭლეში“. ციხე მტერს უბრძოლველად ჩააბარეს მანყვერელმა ეპისკოპოსმა და ციხიონმა იმ პირობით, რომ მტერი არ დაარღვევდა ანყურის ტაძარს, მაგრამ პირობა გატეხეს: „ხოლო ხატი ყოვლადწმიდისა სასოსა ჩვენისა, შემკობილი თვალთა მიერ პატრიოსანთა, ცოდვათა ჩვენთათვის ტყვე-ჰყვეს და მიჰგვარეს უსჯულოსა მას მთავარსა... ბილნითა ხელითა თვისითა განძარცვა შემკობილობა ხატისა და შემდგომად ამისა აღაგზნეს ცეცხლი ფრიად დიდძალი და შიდა შთააგდეს. ხოლო ცეცხლი იგი დაშრტა და ხატსა ყოვლადვე არა შეეხო, არცა თუ ნაბრძვილი აჩინა, რომელი-ესე მრავალთაგან და თვით თვალთაცა სახილველ იქმნა. ესრერა სასწაული იხილა ერთმან ვინმე ლაშქართა მათ შინა მყოფთაგანმან ქრისტიანემან და სჯულითა არამართლმადიდებელმან, აღიპყრა ხატი იგი, ყოვლადწმიდისა...“⁴².

ამ კაცმა ხატი თავის ქვეყანაში წაასვენა. „...ეპყრა კაცსა მას ხატი იგი ყოვლადწმიდისა სასოსა ჩვენისა ანყურისა ღვთისმშობლისა დიდითა პატივითა, გამოეცხადა კაცსა მას და რქვა: „უკეთუ არა წარმიყვანო ქვეყანასა ჩემსა, დიდი ბოროტი მოვანიო შენ ზედა“ და წარმოვიდა მსწრაფლ კაცი იგი და აუნყა ყოველივე პატრონსა ყვარყვარეს და მანუჩარს“⁴³.

ხატი დააბრუნეს ანყურში, „დაასვენეს საყდარსა თვისსა“. ტყვეობიდან მოსვლის შემდეგ, მემატანის აზრით, წმიდა ხატმა იაკუბ ყაენს, რომელიც ხატს მახვილით შეეხო, და მის ოჯახს, საშინელი რისხვა მოაწია: მთელი მისი ნათესაობა და სახლობა ამოწყდა.

1546 წელს ანყურის წმიდა ხატი ანყურიდან ციხისჯვარში გადაუსვენებია იმერეთის მეფე ბაგრატ III-ს, ხოლო შემდეგ „ციხისჯვარიდან ანყურისა ღვთისმშობელი ტყვედ წაასვენეს იმერეთს“⁴⁴. ეს მოხდა 1553 წელს.

ის მოხვედრილა ბაგრატ III-ის ძის, გიორგი II-ის (იმერეთის მეფის), ხელში. ხატი მრავალგზის „განძარცვული“, მეფე გიორგიმ ახლად მოაჭედინა⁴⁵. ახლად მოჭედულ ხატს გაუკეთეს წარწერა: „ქ. ჩვენ მეფეთა მეფემან პატრონმან გიორგი და თანამეცხედრემან ჩვენმან დედოფალთა დედოფალმა თამარ და მეფეთა ჩვენთა პირმშოთა ალექსანდრე და მამიამა მოვაჭედინეთ ხატი ესე ყოვლად წმიდისა წარსამართებულად მეფობისა ჩვენისათვის და ცოდვათა ჩვენთა შესანდობელად, ამინ“⁴⁵, აქ მოხსენებული ყოფილა იმერეთის მეფე გიორგი II (1565-1583).

სამცხე-საათაბაგოს მოსახლეობა ძირითადად გამაჰმადიანდა – გაათათრდა და დაეკარგა ქართველ ერს. წმიდა ხატი იქ იცავდა ქრისტიანობასა და ქართველობას. „1645 წელს მტრის შემოსევებისაგან შევიწროებული ანყურის ღვთისმშობლის ეკლესიის გლეხები მასიურად აყრილან და ქართლისათვის შეუფარებიათ თავი. როსტომ მეფეს საგანგებო პირობები შეუქმნია და „ბრძანებით“ დაუცავს მათი ხელშეუხებლობა. როსტომ მეფე ამბობს: „...ვინ იცის და სოფლის საქმე ასრე მოხდეს, რომ საათაბაგოსშილოს ქრისტიანი მეპატრონე გაუჩნდეს და ანყურის ღვთისმშობლის ჯვარი და ხატი თავის სამკვიდროზედ მოასვენონ და მათი ყმა ასაყრელად მოინდომონ, ვერავინ დაუჭიროს, თუ არა და სხვას ხელი არ ჰქონდეს“⁴⁶. სამწუხაროდ, საათაბაგოს ქრისტიანი მეპატრონე აღარ გამოუჩნდა.

ცნობილია, რომ იტალიაში, ტურინის სუდარაზე გამოსახულია მაცხოვრის ხელთუქმნელი ხატი, რაც დადასტურებულია ეკლესიის მიერ. ხელთუქმნელია ანყურის ხატიც – გამობატული ფიცარზე ღვთისმშობლის სახეზე შეხების შედეგად. ის ამჟამად ხელოვნების მუზეუმშია დაცული.

იმ საუკუნეებში წმიდა ხატებმაც გაიზიარეს უბედურება ქართველი ხალხისა. მტერმა „შემუსრა ხელითა თვისითა სიონთა ღვთისმშობელი და განძარცვა მრავალფასის სამკაული, ქართველთა მეფეთაგან სასოებით შემკული ... უფასონი იგი თვალნი და მარგალიტნი თვით წარიღო და წმიდა იგი ფიცარი განაშიშვლა მძლავრმან უსჯულომან შაჰ-ისმაილ, და დასდვა თავსა ზედა განსავალსა მას ხიდისასა, რომელ არს ციხესა შინა ტფილისისასა და შეიპყრეს მრავალნი ქრისტიანენი და მიჰკრიბეს ხიდსა მას ზედა და მძღვრებით აიძულებდეს ფერხითა დათრგუნვად ხატსა მას წმიდისა დედოფლისა ჩვენისა და მრავალთა აღირჩიეს სიკვდილი და არა დათრგუნეს ხატი იგი და წარეკვეთნეს წმიდანი და ყოვლად ქებულნი თავნი მათნი“. ეს მოხდა დაახლოებით 1533 წელს. შაჰ-ისმაილმა თავისი სიბოროტის აღსრულების შემდეგ წმიდა ხატი მდინარეში გადაადგდებინა. ის იპოვა ერთმა მწყემსმა მდინარის პირას, ტირიფის ხეზე წაღმა მისვენებული, შეატყობინა კახეთის მპყრობელს, ლევანს, რომელმაც მეორედ შეამკო სიონის წმიდა ხატი.

ასე აფრთხობდნენ მტერს მეტეხისა თუ ვარძიის ღვთისმშობლის ხატებიც, ყოველგვარი საეკლესიო სინშიდენი, რამეთუ ისინი იცავდნენ ქართველ ერს ქრისტიანული სარწმუნოების ძალით.

თავი VI

ქართული ეკლესია XVI საუკუნეში

„მაგჩამ, ქაბთველნთ, საღ აზის გმიზი,
ზთმელსაჲც კეძებ, ზთმლისთვისც ესტომი?
იგი აღაზ ჯვავთ... მის მთედანი
ჯაფით აღესილა, ყზბანად ქმნილა,
გმიზის დამბადი დიდი საჯანი
თქვენში სბთბილა და წაზწმედილა.
გაღასდგომისაზთ თქვენ ქაბთველთბას,
ღაგინგჩეიათ დიდი მამული...“

ილია შატაღო

საქართველო XVI საუკუნეში

ქართველ მეფე-მთავართა შორის 1459 წელს დადებული ზავი მალე დაირღვა. მიუხედავად ამისა, საქართველოს სამეფო კვლავ ერთიანი იყო და მას გიორგი VIII მართავდა. 1463 წელს იმერეთის ერისთავი ბაგრატი აუჯანყდა მეფეს, სამცხის მთავარი ყვარყვარე კი მას მუდამ ეწინააღმდეგებოდა. ჯავახეთში გადასული მეფე ყვარყვარემ ლალატი დააპატიმრა. ამით ისარგებლა ბაგრატმა, იმერეთიდან ქართლში გადმოვიდა და თავი მეფედ გამოაცხადა. ბაგრატ VI (1466-1478) მხოლოდ ქართლ-იმერეთს მართავდა. ამ დროს კახეთში ყვარყვარესაგან გათავისუფლებული მეფე გიორგი VIII გადავიდა და თავისი თავი კახეთის მეფედ გამოაცხადა. 1478 წელს საქართველოს (ქართლ-იმერეთის) ტახტზე ავიდა ალექსანდრე I-ის შვილიშვილი, კონსტანტინე II, მასსა და ყვარყვარეს შორის ომით ისარგებლა ბაგრატ VI-ის ძემ, ალექსანდრემ. გადავიდა იმერეთში და იმერეთის სამეფო დააფუძნა 1489 წლიდან.¹

ე.ი. 1476 წლიდან კახეთის მეფეა ალექსანდრე გიორგი VIII-ის ძე.

1489 წლიდან იმერეთის მეფეა ალექსანდრე ბაგრატის ძე.

1478 წლიდან ქართლის მეფეა კონსტანტინე II. მას სრულიად საქართველოს მეფობაზე გააჩნდა პრეტენზიები.

„იქმნა მიერ ჟამითაგან სამეფოსა განხეთქილება სამად. რამეთუ ერთი მეფე დაჯდა იმერეთს, ერთი კახეთს და ნეშტი დარჩა მეფესა ქართლისასა. და არცალათუ ამას აკმარეს, არამედ განდგა თავადად ათაბაგი და მან დაიპყრა საათაბაგო, რომელ არს სამცხე-კლარჯეთი. კვლად განდგა იმერეთგან თავადად დადიანი, გურიელი, შარვაშიძე და სვანნი და ამათ დაიპყრეს საზღვარნი თავისნი. და ვიდრე აწამდე არღარა იქმნა შეკრება მისი“²

მუდმივი შინაშფოთი იყო საქართველოში, სამეფო-სამთავროები ერთიმეორეს ეომებოდნენ, „განათუ მეფენი არა იბრძოდნენ, არამედ სპანი მარადის“.³

„...ყველა მეფეები ცალ-ცალკე გაერთიანებისათვის იბრძოდნენ და დანარჩენთა მიმართ დამპყრობელობითს პოლიტიკას აწარმოებდნენ. ამით აიხსნება ის უცნაური გარემოება, რომ საქართველოში მაშინ ერთსა და იმავე დროს სამი „მეფეთა-მეფე“ ბრძანდებოდა, რომელთაგან თითოეული ცალ-ცალკე სრულიად საქართველოს ხელმწიფის მეფურს წოდებულობას ხმარობდა“.⁴ არა მარტო ქართლის მეფეები, არამედ კახეთისა და იმერეთის მეფეებიც ასე იქცეოდნენ. ისინი სრულიად საქართველოს მეფეებს უწოდებდნენ თავიანთ თავს. მაგ. კახეთის მეფეთა ტიტულატურა რამდენიმე თაობის მანძილზე ასეთი იყო: „ნებითა ღვთისამთა აფხაზთა, ქართველთა, რანთა და კახთა და სომეხთა მეფე, შაჰანშა და შარვანშა და ყოვლისა საქართველოსა, და ჩრდილოეთისა აღმოსავლეთით ვიდრე დასავლეთამდე თვით ხელმწიფედ, მპყრობელ-მქონებელი“.⁵

ქართლში ლაშქრობების მოყვარული ყოფილა კახეთის უფლისწული კახთა მეფე ალექსანდრეს ძე – გიორგი.

„ამან გიორგი დაიწყო ბრძოლა ქართლსა ზედა, რამეთუ დაპყრობა უნდოდა ქართლისა. ხოლო მამა მისი ალექსანდრე და ძმა მისი დიმიტრი ევედრებოდნენ: „რამეთუ ძმანი არიან და არა ჯერ არს შენგან ცილობა და დაპყრობა ქართლისა, კმა არს შენთვის კახეთიცა“... ამას ზედა აღივსო შურითა გიორგი და ლალატით მოკლა მამა თვისი ალექსანდრე საფურცლეს ჩალასა შინა“.⁸

მამის მკვლელმა შემდეგ ძმას თვალები დათხარა და გააძევა. ეს მოხდა 1511 წელს. მას ამის გამო ავ-გიორგი უწოდეს. როგორც ჩანს, მას შეუგრძნია თავისი ცოდვა, შენდობა უთხოვია ქართლის კათალიკოსისა, ქართლის მთავარეპისკოპოსისა და ალავერდელი მღვდელმთავრისათვის.

„ქართლის კათალიკოსს, მთავარეპისკოპოსს და ალავერდელს გიორგი მეფისაგან ცოდვის მონანიება და დაურევება მოუთხოვიათ, მასაც ყველაფერი აუსრულებია ... გიორგი მეფეს საგანგებოდ ხაზგასმულობით ნათქვამი აქვს: რაც თქვენ მოგვთხოვეთ, „გავიგონეთ და მცხეთისა საყდარს შემოვებხვენით და დავიურვეთ“.⁷

მაგრამ ავ-გიორგის ქართლის დარბევა არ დაუშლია, იქ გამეფება სურდა. იმდროინდელი მეფე ქართლისა, დავითი, იყო: „კაცი მშვიდობის მყოფელი და სათნო ღმრთისა... ეკრძალებოდა სისხლსა ავ-გიორგისასა მეფე დავით და სპანი მისნი ყოველნივე“.⁸

აქედანაც ჩანს, რომ, მართალია, საქართველო დაიშალა, მაგრამ მის მოსახლეობას ჯერ კიდევ შენარჩუნებული აქვს პასუხისმგებლობა ეთნიკური ერთობის წინაშე. კერძოდ, კახეთის მეფე ალექსანდრე თავის შვილს ქართლში ლაშქრობას უშლიდა, რადგანაც ძმათა (ე.ი. ქართველებს) შორის სისხლის დაღვრას ერიდებოდა. ასევე იქცევა ქართლის მეფე დავითიც. ის და მისი სპაც შემოჭრილ კახეთის მეფე გიორგის არ ებრძვიან, რადგანაც ქართველთა შორის სისხლის დაღვრას ერიდებიან. საუბედუროდ, ასეთი მიდგომა ხშირი არ იყო.

ასეთივე ეთნიკური ერთობის გრძნობით შეიძლება ავხსნათ ის, რომ ქართლში, მტყვრის ციხეში ალყა შემორტყმულ ქართლის მეფის ძეს ავ-გიორგი ძღვენს (ღვინოს) უგზავნიან და სამაგიეროდ მისგან იღებს ძღვენს (ახალ თევზს). სხვა მსგავს შემთხვევაში სამკვედრო-სასიცოცხლოდ შემოჭრილ მტრებს ქართველები ძღვენს არ უგზავნიდნენ ხოლმე. ავ-გიორგი მალე შეიპყრეს ქართლში და ციხეში დაპატიმრებული, ჩანს, მოკლეს. დაკრძალეს მცხეთაში.

ქართლის მეფე ამის შემდეგ შევიდა კახეთში და ქართლ-კახეთი გააერთიანა ერთ სამეფოდ (1513-1518 წლებში).

1514 წელს ოსმალეთსა და ირანს (სეფიანების სახელმწიფოს) შორის ომი დაიწყო, რომელიც დროგამოშვებით 1555 წლამდე გრძელდებოდა. ყვარყვარე III-ს მისი ბიძა მანუჩარი შეედავა. ყვარყვარე დამარცხდა, ის ირანული ორიენტაციისა იყო, მანუჩარი – თურქულისა. ყვარყვარე ირანში გაიქცა, მას შაჰი დაეხმარა თავისი ლაშქრით. ათაბაგობა კვლავ ყვარყვარეს დაუმტკიცეს, 1518 წელს ყვარყვარე III ირანელებს ქართლში შემოუძღვა. ამით ისარგებლეს კახელებმა და კახეთში ავ-გიორგის ძე ლევანი გაამე-

ფეს. ქართლის, კახეთისა და სამცხის მმართველები 1518 წლიდან ირანის ვასალები გახდნენ.

ქართლის მეფემ კვლავ დააპირა კახეთის შემოერთება, მაგრამ ლევან მეფის დასახმარებლად გურიის მთავარი შემოვიდა ქართლში, რომელმაც სიტყვით მიმართა ქართლის მეფეს: „მოვედ ვედრებად თქვენ წინაშე, რათა ვყოთ ზავი თქვენსა და ლევანს შორის... ან გევედრებით, რათა ჰყოთ ზავი და სიყვარული თქვენს შორის, რამეთუ არიან მტერნი ძლიერნი გარემოს, ვითარცა ყენი, რომელ იყყრობს ქვეყანათა“.⁹ აქედან ჩანს, რომ ამ დროისათვის ჯერ კიდევ მაღალია ეთნიკური ერთიანობის შეგნება და ერთმანეთს შორის სისხლისღვრა დანაშაულად ითვლებოდა, ხოლო მტერს საერთო მტრად მიიჩნევდნენ.

მართალია, ქვეყნის ერთიანობისათვის ეკლესია თავდადებით იღვწოდა, მაგრამ შექმნილ სიტუაციაში, როცა ქართველები ერთიანობის მომიზეზებით ერთმანეთის სისხლს თავდაუზოგავად ღვრიდნენ, საეკლესიო პირებს გადაუწყვეტიათ, ეცნოთ ქართული სამეფოების ცალ-ცალკე არსებობა (ისე, როგორც 1490 წლის დარბაზობისას).

„მაშინ გარნა თუ მეფესა არა ენება ესე და წადიერ იყო ბრძოლისა, არამედ განაზრახებდნენ კათალიკოს-ეპისკოპოსნი და წარჩინებულნი ყოფად ზავისად. ამისთვის სათნო იყო მეფემან და ჰყვეს ზავი და განაჩინეს საზღვარი და სიყვარული ურთიერთთა“.¹⁰ კახეთისა და ქართლის მეფეებმა ზავიც დადეს და ერთმანეთის მოკავშირეობა იკისრეს.

1521 წელს ლევან კახთა მეფემ შაქის მხარეს გაილაშქრა. შაქი ერთ დროს საქართველოს სახელმწიფოში შედიოდა და ქართველური ხალხით იყო დასახლებული. მართალია, მონღოლთა ბატონობის შემდგომად შაქი ჩამოსცილდა ქართველთა ქვეყანას, მოსახლეობის გათათრების გამო, მაგრამ ქართველი პოლიტიკური მოღვაწეები მუდამ იბრძოდნენ შაქის შემოსაერთებლად, რადგანაც ამ ქვეყანაზე თავიანთი ეთნიკური პრეტენზია გააჩნდათ, ქართველთა ეთნიკური განსახლების, ანუ ეროვნულ ქართულ ტერიტორიად მიაჩნდათ იგი (ეს დაახლოებით ისევე იყო იმ დროისათვის, როგორც მოგვიანებით კაკუნისელისა და ლორეს სანახები მიაჩნდათ ქართველთა ეროვნულ ტერიტორიად და მუდამ იბრძოდნენ მათი დაბრუნებისათვის).

კახეთის სამეფოსაც გადაუწყვეტია, აღედგინა თავისი პოლიტიკური უფლებამოსილება ქართველთა ეროვნულ ტერიტორიაზე – შაქზე, მაგრამ ამ დროისათვის ის უკვე მუსულმანებით იყო დასახლებული და ირანის ვასალს წარმოადგენდა. როგორც აღნიშნული იყო, საქართველოს საზღვარი მდინარე თეთრწყალზე გადიოდა, შაქი კი ამ საზღვარს შიგნით მდებარეობდა.

XVII საუკუნის თურქი ისტორიკოსი ქათიბ-ჩელები საქართველოსა და შირვანს შორის შაქს, ჩანს, არ ასახელებს იმის გამო, რომ მას შაქი ქართველთა ეროვნულ მიწა-წყლად მიაჩნია, ჩანს, ირანშიც ასეთი თვალსაზრისი არსებობდა (თუმცა შაქი ამ დროს მუსულმანებით იყო დასახლებული), ამიტომაც XVI ს-ის ბოლოს შაქის მმართველად ქართველი (კახეთის მეფის ძე) დანიშნეს.

„საქართველო ვილაიეთია, რომელსაც უკავია დაახლოებით 20 დღის სავალი მანძილი მთებში, შირვანის ზღვასა და შავ ზღვას შორის. მისი საზღვრებია: აღმოსავლეთით – დერებენდი და შირვანი, სამხრეთით – ჩილდირის, ყარსისა და არზრუმის ვილაიეთები, დასავლეთით – შავი ზღვა, ჩრდილოეთით კი აბაზასა და დაღესტნის ვილაიეთებით არის შემოსაზღვრული. დამოუკიდებელი გამგებელი ჰყავს, მთელი მოსახლეობა ქრისტიანი ქართველები არიან“.¹¹

საერთოდ, უნდა აღინიშნოს, რომ ძველი ალბანელები და ქართველები, როგორც ჩანს, ძველ სპარსელებს ერთი ნარმომავლობის ხალხებად მიაჩნდათ ეთნიკური თვალსაზრისით. პირკანიელებისა და ძველქართული ტომის ჰერების ერთმანეთთან გაიგივება, ალბათ, შეიძლება. ამ სატომო სახელების აღმნიშვნელი ფუძეებიც („პირ“, „ჰერ“) თითქმის იდენტურია. ამ მხარეებში ეგულებოდათ ანტიკური დროის სპარსელებს პირკანების, გორგანების, გურზების მეომარი ტომი. საერთოდ, კასპიის ზღვას „ჯურჯანის“ ზღვას უწოდებდნენ (ჯურჯ, გურჯ – ქართველებსაც ერქვათ). თუმცა გვიან, შუა საუკუნეებში ჯურჯანი კასპიის ზღვის სამხრეთ-აღმოსავლეთით (გორგანი) მდებარე პროვინციასაც ჰრქმევია. ჯურჯანი-გურჯანი საქართველოსაც ერქვა.

პირკანიას შემდგომ ალბანეთი ეწოდა. ეს ქვეყანა ქართველებს თავისი ეთნიკური განსახლების (ჰერების) ტერიტორიად მიაჩნდათ, ამიტომაც ზრუნავდნენ მისი დაცვისათვის. ლეონტი მროველის თანახმად, დარუბანდი ქართველ მეფეს აუშენებია თავდაცვის მიზნით. ალბანია, ანუ ჰერეთი, ქართველთათვის „ზღვისკარი“ ქვეყანაა. „ამან არდამ ერისთავმან ალაშენა ქალაქი ზღვისკარს და უწოდა სახელი დარუბანდი“.

ძველი დროის ისტორიკოსებსაც იბერები და ალბანელები ერთ ხალხად, ქართველებად მიაჩნდათ. ისტორიკოსი პაოლო ჯოვიო ერთგან ამბობს: „...იბერები და ალბანელები დღეს იბერებად წოდებულნი“.¹²

ჩანს, ეს გაითვალისწინა ამიერკავკასიაში შემოჭრილმა ოსმალთა სარდალმა და შაქის გამგებლად 1578 წელს დანიშნა კახთა მეფის ალექსანდრეს შვილი ერეკლე.¹³ ხოლო უფრო ადრე, როგორც აღინიშნა, 1521 წელს კახთა მეფე ლევანმა შაქის შემოერთება გადაწყვიტა. ამის საპასუხოდ ირანელები კახეთში შემოიჭრნენ, ზეგამი და გრემი დაანგრეს. „ამ დროიდან 1578 წლამდე კახეთი ირანის ვასალი გახდა, ქართლი კი თავიდანვე ენერგიულად იბრძოდა სრული დამოუკიდებლობისათვის“.¹⁴

1522 წელს „ურჩი ვასალის დამორჩილების მიზნით“ ქართლის სამეფოში შემოჭრილა შაჰ-ისმაილი. „პირველსავე ბრძოლაში ქართველებმა დაამარცხეს ირანელთა მონინავე რაზმები და გააქციეს ისინი... „უძლიერეს-უსასტიკეს და ფიცხელ“ ბრძოლაში თავი ისახელა დავით მეფის შვილმა, ლუარსაბმა. მაგრამ მტრის სიმრავლემ სძლია. დამარცხებული დავითი შიდა ქართლში დაბრუნდა“.¹⁵ ... მტერმა თბილისი ააოხრა, „ეკლესიები გაძარცვა და შემდეგ გადაწვა“. 1524 წელს, შაჰ-ისმაილის გარდაცვალებისთანავე, მეფემ თბილისი დაიბრუნა. იმავე წელს ის თბილისის მონასტერში ბერად აღიკ

ვეცა. გამეფდა მისი ძმა, გიორგი, რომელიც მოგვიანებით ბერად აღიკვეცა, მანამდე კი, 1527 წლიდან სამეფო ტახტზე ავიდა დავით მეფის ძე ლუარსაბ I (1527-1556).

1535-1545 წლებში სამცხე-საათაბაგომ არსებული დამოუკიდებლობა დაკარგა. ის იმერეთისა და ქართლის მეფეებმა ერთმანეთს შორის გადაინაწილეს. ქართლს ერგო ჯავახეთი. ამის საპასუხოდ სულთნის ლაშქარი 1536 წელს საქართველოს შემოესია, მაგრამ ათაბაგებს დამოუკიდებლობა ვერ დაუბრუნა.

1541 წელს თბილისს მოულოდნელად ყიზილბაშები შემოესივნენ. შაჰმა თბილისის ციხეში თავისი გარნიზონი ჩააყენა, მტრის რაზმები ქართლში შეიჭრნენ. ქვემო ქართლში მოსახლეობა მაჰმადიანობის მიღებაზე უარის გამო დახოცეს, ქალები და ბავშვები დაატყვევეს. ლუარსაბ მეფე „ანყობდა მოხერხებულ ჩასაფრებას და ლამის თავდასხმებს. შაჰ-თამაზი იძულებული გახდა შეენწყვიტა საომარი მოქმედება“... ის უკან დაბრუნდა.¹⁶

1543 წელს ქართველებმა მესხეთში შეჭრილი ოსმალები სასტიკად დაამარცხეს, მიუხედავად იმისა, რომ მათ ევროპული ზარბაზნები ჰქონდათ. მათ იმერეთ-საათაბაგოს მეფე ბაგრატი და გურიელი ებრძოდნენ.

1545 წელს ოსმალები კვლავ შემოესივნენ საათაბაგოს. სულთანის მრავალრიცხოვან ჯარს სახოისტასთან ქართლისა და იმერეთის სამეფოების, გურიელისა და მესხების გაერთიანებული ლაშქარი უნდა შეებოდა, მაგრამ „ბრძოლის დაწყების წინ ქართლისა და სამცხე-საათაბაგოს ჯარში უთანხმოებამ იჩინა თავი: მესხები მოითხოვდნენ, რომ მენინავეობა მათ ჰქონოდათ და, როცა ამაზე უარი მიიღეს, ბრძოლის ველი დატოვეს“.¹⁷ თავგანწირულ ომში ქართველები დამარცხდნენ. ქართველთა ამ ისტორიულ მარცხში დიდი წვლილი ედო მოღალატე ოთარ შალიკაშვილს.

ოსმალებმა საათაბაგოს ციხე-სიმაგრეები დაიჭირეს, ათაბაგად ქაიხოსრო III (1545-1573) დასვეს.

სხვადასხვა კუთხის მთავრები და თავადები ერთმანეთს ხელს უწყობდნენ მეფეთაგან დამოუკიდებლობის მიღწევაში.

1547 წელს მესხეთი თურქთა წინააღმდეგ აჯანყდა, მაგრამ 1549 წელს თურქებმა კვლავ შეძლეს ციხეთა დაჭერა. შეესივნენ გურიას, მოსწყვიტეს ჭანეთი, ბათუმში ციხე ააგეს. 1550 წლისათვის მათ ტაოს დაპყრობა დაასრულეს. ამიტომაც, არზრუმის ფაშა გურჯისტანის ფაშას უწოდებდა თავის თავს. სწორედ ამ დროს გამოიჩინა თავი ლუარსაბ მეფემ. „იცოდა რა, რომ საქართველოს მთავარი საფრთხე სამცხე-საათაბაგოდან მოდიოდა, ლუარსაბი სათავეში ჩაუდგა ერთიანობისა და დამოუკიდებლობისათვის მებრძოლ ძალებს და დაიპყრო სამცხე-ჯავახეთი, კოლა, არტაანი და ამით ოსმალთა აგრესიას წინ აღუდგა“.¹⁸

საათაბაგოს დაბრუნება ქართლის სამეფოს შემადგენლობაში ირანისათვის მიუღებელი აღმოჩნდა. შაჰ-თამაზი მესხეთს შემოესია. ბრძოლაში მრავალი ქრისტიანი დაუხოცავთ.

ლუარსაბის მომხრე მესხები ვარძიის მონასტერში გამაგრდნენ. მტერმა მათ ალყა შემოარტყა, მრავალი ყიზილბაში დაიხოცა, მაგრამ საბოლოოდ მონასტერი აიღეს. „გამძინვარებულმა შაჰმა მონასტრის ბერებიც არ დაინდო. 20 ბერი სამალავიდან გამოიყვანეს და იქვე დახოცეს. ვარძიის მონასტრის სიმშვენიერემ და სიმდიდრემ მტერი განცვიფრებაში მოიყვანა. შაჰი თვითონ მივიდა მის სანახავად. მონასტრის ოქრო-ვერცხლის ნივთები, ხატები, ნიგნები მტერმა დაიტაცა. მონასტრის რკინისა და ოქროს კარები მოგლიჯეს და შაჰის ხაზინაში გააგზავნეს“.¹⁹

1554 წელს შაჰ-თამაზი მეოთხედ შემოესია საქართველოს და შეძლო ლუარსაბის დედის დატყვევება.

1555 წელს ირანსა და ოსმალეთს შორის ზავი დაიდო. ზავით მათ ერთმანეთში გაინანილეს ჯერ კიდევ დაუპყრობელ-დაუმორჩილებელი საქართველო. ქართლის მეფე ლუარსაბი ბრძოლას განაგრძობდა. მან თანდათან შეძლო ქართლის ციხე-სიმაგრეების დაბრუნება თბილისის ციხის გარდა. ამის გამო 1555 წელს ლუარსაბის წინააღმდეგ ილაშქრა ყარაბაღელმა სულთანმა. ბრძოლა გარისთან მოხდა. ამ ომში ლუარსაბი მოკლეს. მემატყიანე მას ასე ახასიათებს: „მწუხარე იყო ფრიად ესრეთ განძლიერებისათვის უსჯულოთასა მეფე ლუარსაბ. სრულ საქართველოს მეფეთა და მებატონეთა ზედა, ძველთა და ახალზედ ნამეტნავად ნაქები იყო. თავად სარდლად, მერე მამაცად და უხვობით პურად გამცემად, სიმართლის-მოქმედად და ყმა-მორჩილი, ცხენოსან-ცეროსანი, უშიშარი ომში, ამაყი, ქრისტიანობის სჯულზედ მაგარი, და ურუმთა და ყიზილბაშთა ნამეტნავად მისი ეშინოდათ, და მეზობელნი ვითარც ყრმანი, ეგრეთ ემსახურებოდეს, სხვათა ყმობის თქმა არ იკადრა. ამისათვის შაჰ-თამაზ ყანმან ხუთჯერ ამაზედ ილაშქრა და არას საქმითა ვერც მოამშვიდა, ვერც მოკლა, ვერც დაიჭირა და ვერც შეიხვეწა“.²⁰

მეფე ლუარსაბმა „შემოიკრიბნა სპანი თავისნი და დაუნყო ხდომა და რბევა და ამოსწყვიტნა მრავალნი და რაოდენიცა ეპყრა მათ კერძონი და ადგილნი საბარათიანო, იგი ყოველნივე წარმოართვა და განდევნა და რაოდენიცა ეპყრა არენი და თემნი საქართველოსანი, თვინიერ ტფილისისა ციხისა“.²¹

მტერთან შებრძოლების წინ ლუარსაბ მეფემ წინასწარმეტყველური სიზმარი ნახა. მეფემ წინასწარ იცოდა, რომ მოკლავდნენ. მეფემ დაიბარა: ჩემი სიკვდილის შემდეგ – „ჩემს გლოვა-ტირილს დაეხსენითო, ქვეყნის შენახვას გაუფრთხილდითო“. ამის გამო მეფეს ომში წასვლა დიდებულებმა დაუშალეს. „ეს სიტყვა მეფემან შორს დაიჭირა და ასე უპასუხა: „დღეს – აქამომდე ხვანთქარსა და ყანს ზურგი არ შევაქცივეო, რით იქმნების ახლა ერთ ყაჯარს პირი ავარიდოო“.

ამ ძლიერ ბრძოლაში ქართველებმა გაიმარჯვეს მეფის ძის, სვიმონის მეთაურობით. მოხუცებული მეფე ლუარსაბი, კათალიკოზი, ეპისკოპოსები და მოხუცი ერისკაცები ერთ გორაზე იდგნენ. ამ დროს ისინი შეამჩნია ტყეში მიმალულმა მტერმა, მიუხტნენ მეფეს. მის ცხენს შემთხვევით ფეხი ნაპრალში ჩაუვარდა და მეფე გადმოაგდო.

მეფე დაჭრეს, და „იცოცხლა მცირესა ხანსა... და მასვე წყლულებსა შინა მიიცვალა იგი, ვითარცა წმიდა მონაშე ვახტანგ და დავით მეფე...“²²

1556 წელს ქართლის სამეფო ტახტზე ლუარსაბ I-ის ძე სვიმონი ავიდა (1556-1569; 1578-1600). მეფე თავის მოკავშირეებთან ერთად საგულდაგულოდ მოემზადა თბილისის ასაღებად, მაგრამ 1561 წელს აღდგომა დღეს თბილისის თათრულ გარნიზონს მოეშველა ყარაბაღის მმართველი. ომში კახეთის მეფის ძე მოკლეს.

1569 წელს მეფე ლალათით შეიპყრეს ყიზილბაშებმა ერთ-ერთი ბრძოლის დროს. „შაჰი დიდხანს ცდილობდა სვიმონის გამაჰმადიანებას, მაგრამ სანადელს ვერ მიაღწია და იგი ალამუთის ციხეში დაამწყვდია“.²³

1569-1578 წლებში ირანელებმა ქართლის მმართველად დანიშნეს სვიმონ მეფის ძმა – დავითი, რომელიც გამცემი იყო ქრისტიანული სარწმუნოებისა, ამიტომაც ხალხი მას მხარს არ უჭერდა. ის დაუდხანის სახელწოდებით ფაქტობრივად მხოლოდ თბილისისა და ქვემო ქართლის მმართველი იყო. მის დროს უნდა დაწყებულიყო ქვემო ქართლის ქართველობის გაგრიგორიანების პროცესი. ცნობილია, რომ მტერი გააფთრებით ებრძოდა ქართულ ეკლესიას და ქართულ ქრისტიანობას, ხოლო გრიგორიანებს არ ებრძოდა. გამაჰმადიანდა კახეთის მეფე ლევანის ვაჟიც – იესე. მას ისა-ხანს უწოდებდნენ. მტერმა გადაწყვიტა, ის აეყვანა მამის ნაცვლად სამეფო ტახტზე, მაგრამ იესემ მალე უარყო მაჰმადიანობა. ის დააპატიმრეს და ალამუთის ციხეში გამოკეტეს. კახეთი თითქმის მთელი XVI საუკუნის მანძილზე მოსვენებული ქვეყანა იყო. მის ტერიტორიაზე არც ერთხელ არ მომხდარა ომი.²⁴ კახეთის მეფეების, ლევანისა და ალექსანდრეს მოქნილი პოლიტიკის წყალობით, კახეთი მდიდარი და დანიანურებული ქვეყანა იყო, მაგრამ საუკუნის მიწურულს კახელმა პოლიტიკოსებმა მიუტევებელი შეცდომა დაუშვეს იმით, რომ შეეცადნენ რუსეთის სამხედრო ძალების კახეთში შემოყვანას. ჯერ კიდევ თათარ-მონღოლობისას, ჩრდილო და სამხრეთის ულუსების ომების დროს, ვერ ითმენდნენ ქართველი მეფეების ჩრდილოეთთან კავშირს. ასევე იყო თემურ-ლენგისა და სხვა მმართველების დროს. ახლაც დიდ დანაშაულად ჩაითვალა ასეთი კავშირი ჩრდილოეთთან.

ამ დროისათვის ძალთა წონასწორობა შეიცვალა. ოსმალეთი უძლიერეს სახელმწიფოდ იქცა. ირანი მასთან შედარებით სუსტი იყო. ამასთანავე, ირანი ქართველ მეფე-მთავართა ვასალობით, მორჩილებით და ხარკის გადახდით კმაყოფილდებოდა, ხოლო თურქეთი აუქმებდა სახელმწიფოებრიობას. ამგვარ სიტუაციაში, ცხადია, ქართველთა უმთავრეს მტრად ოსმალეთი იქცა.

1578 წელს ოსმალეთსა და ყიზილბაშებს შორის მესხეთში სასტიკი შებრძოლება მოხდა. ყიზილბაშები და მასთან შეკავშირებული ქართველები დამარცხდნენ. ომის შემდეგ ყიზილბაშ ტყვეებს თავები დაჭრეს, ხოლო ქართველი ტყვეები ცოცხლად დაწვეს კოცონზე. მესხეთის შემდეგ ოსმალებმა ქართლის ციხეებიც დაიჭირეს თბილისის ჩათვლით და ქართლში გაბატონდნენ. თბილისი საფაშოდ გამოაცხადეს, გორი – სანჯა-

ყად. კახეთის მეფემ, ალექსანდრემ, ოსმალებს მორჩილება გამოუცხადა. ის კახეთის მმართველად დანიშნეს ბეგლარბეგის სახელწოდებით. ამის შემდეგ ოსმალებმა მთელი აღმოსავლეთი ამიერკავკასია დაიმორჩილეს.

ამ მიზეზის გამო ირანელებმა ალამუთის ციხეში დაპატიმრებული ქართლის მეფე სვიმონი გაათავისუფლეს. 1578 წელს ის დამხმარე ლაშქრით ქართლში გაუშვეს. მართლაც, მან შეძლო ოსმალთაგან ლორეს, გორისა და სხვა ციხე-სიმაგრეების განთავისუფლება. თბილისის ოსმალური გარნიზონი ციხეში მოაქცია. იქ შიმშილობა დაიწყო.

ალყაშემორტყმული თბილისისათვის ოსმალთა სულთანი ხშირად აგზავნიდა ლაშქარს და საუკეთესო მხედართმთავრებს, მაგრამ სვიმონ მეფე მათ დიდად აზარალებდა. 1582 წლისათვის შეიკრა დიდი ანტიოსმალური აღმოსავლეთკავკასიური კავშირი შამხლის, დაღესტნის, შირვანის, ირანის ლაშქრისა და ქართლ-კახეთის მეფეების მონაწილეობით. სვიმონ მეფემ სასტიკად დაამარცხა თბილისში მიმავალი 20-ათასიანი ლაშქარი, ხელში ჩაიგდო ხაზინა და ნადავლი.

ოსმალებმა თავისი მარცხი დააბრალეს მანუჩარს (მუსტაფას). ის იყო ძმა ყვარყვარე IV ათაბაგისა. 1579 წლის 25 ივნისის სულთანის ბრძანების შემდეგ, სამცხე-საათაბაგოს დაპყრობილ ტერიტორიაზე ოსმალებმა ჩილდირის (ახალციხის) საფაშო დააარსეს. მანუჩარი გამაჰმადიანდა. ის ახალციხის ფაშად დანიშნეს. 1582 წლის დამარცხების შემდეგ ოსმალებმა მისი მოკვლა გადაწყვიტეს, მაგრამ მანუჩარი აჯანყდა და მცირერიცხოვანი რაზმით ოსმალთა ბანაკიდან გაიქცა. 1582 წელს ის კვლავ დაუბრუნდა ქრისტიანობას. სამცხე აჯანყდა. მანუჩარმა კვლავ აღადგინა ათაბაგობა. ამასობაში სვიმონ მეფემ ლორე და სამშვილდე გაათავისუფლა.

1584 წელს ოსმალთა 30-ათასიანი ჯარი შემოიჭრა, რომელსაც სვიმონ მეფე სოფელ ხატისოფელთან 4 ათასი მეომრით შეება. ზამთარში ბრძოლებში შეწუხებული ოსმალთა ლაშქარი ქართლს გაეცალა. 1587 წელს მტერს მიემხრნენ მოლაღატე შალიკაშვილის ნაშიერი კიკოლა და სხვა მოლაღატეებიც. ამის გამო მანუჩარი იძულებული გახდა, სამცხეს გასცლოდა.

1588 წელს ირანსა და ოსმალეთს შორის ზავი დაიდო. სვიმონიც დაეზავა ოსმალებს. „ოსმალეთი ცნობდა სიმონ I-ს ქართლის მეფედ ქრისტიანობით, აღიარებდა მის მეგვიდრეობით უფლებას და არ ჩაერეოდა მის შინაურ საქმეებში. ამრიგად, ქართლის თავდადებულმა ბრძოლამ სიმონ I-ის მეთაურობით, ოსმალეთი აიძულა ხელი აეღო ქვეყნის სრული დაპყრობის პოლიტიკაზე“.²⁵

1598 წელს შაჰ-აბასის ნაქეზებით სვიმონმა განაახლა ომი ოსმალებთან, გორს ალყა შემოარტყა. მალე ქართველებმა გორის ციხე აიღეს. ეს ოსმალთა დიდი მარცხი იყო. ამავე წელს აჯანყდა სამცხე-საათაბაგოც მანუჩარის მეთაურობით.

„სულთანმა დიდი ჯარი გამოგზავნა. ქართველთა მთავარი ჯარი გორთან დაბნაკდა გიორგი ბატონიშვილის მეთაურობით, ხოლო სვიმონ მეფე მცირე ლაშქრით სა-

ბარათიანოში ჩავიდა. აქვე შემოვიდა მტრის ჯარი. ბრძოლის წინ ქართველებმა ზიარება მიიღეს, ერთმანეთს გამოემშვიდობნენ. მათ მედგრად შეუტიეს ოსმალებს, გააპუს მტრის რაზმები. თითო ქართველს, წერს ფარსადან გორგიჯანიძე, 4-5 ოსმალო გადმოეგდო ცხენიდან და ახლა სხვებზე მიინევდნენ. ხელშუბიანი მეფე მტრის რომელ რაზმსაც შეუტევედა, მოშლიდა. უთანასწორო ბრძოლა 5 საათს გაგრძელდა“.²⁶ უკან დახვევისას მეფის ცხენი დიდ საფლობში ჩავარდა. მეფე ტყვედ ჩაიგდეს. ის სტამბოლში გაგზავნეს 1600 წელს. „ცნობამ მეფის დატყვევების შესახებ დიდი აღფრთოვანება გამოიწვია ოსმალებში. სულთანმა ბრძანება გასცა, მისი სახელმწიფოს ყველა ქალაქში ქუჩები მოერთოთ და სამი დღის განმავლობაში ქეიფი და ზეიმი მოეწყოთ“.²⁷

გიორგი მეფემ დიდძალი განძი, მათ შორის ეკლესია-მონასტრებში შეგროვილი, გაგზავნა მამის დასახსნელად, მაგრამ ამაოდ. სვიმონ მეფის გვამი სტამბოლიდან მცხეთას მოასვენეს და მისი სახელოვანი მამის, ლუარსაბის გვერდით დაკრძალეს.

„იყო საქართველო უვნო მტერთაგან“

თუ ჩვენ ვიტყვით, რომ საქართველო XV საუკუნესა და XVI საუკუნის ერთ პერიოდში ძირითადად წარმოადგენდა მტერთაგან დამშვიდებულ-დანყნარებულ, ფართოდ გადაშლილ და უცხოთაგან მოსვენებულ ქვეყანას, ვფიქრობთ, დიდ შეცდომას არ დავუშვებთ. „სულტანნი სტამბოლისანი... ბრძოდნენ უმეტეს ფრანგთა და ამის გამო იყო საქართველო უვნოდ მტერთაგან, არამედ თვისთაგან ესრეთ ვნებულნი“; – წერს ვახუშტი.²⁸

თემურ-ლენგის შემოსევების შემდეგ გარეშე მტრებმა შემოტევები შეანელეს, ქვეყანამ ამოისუნთქა, დანყნარდა, დამდორდა, მხოლოდ მმართველი ფენები ვერ პოულობდნენ მოსვენებას. ისინი საქართველოს თათრულ-მაჰმადიანურ რკალში მოქცევის გამო რალაც საშინელსა და ავს წინათგრძნობდნენ, მუდამ ეომებოდნენ ერთმანეთს.

მშვიდი და წყნარი, მაგრამ ალყაში მოქცეული საქართველო მონყდა მოფუსფუსე მსოფლიოს (არა მარტო რენესანსს, არამედ მუდამ ახლის მაძიებელ, გონიერ, მზარდ, ძლიერ, ეკონომიკურ-სულიერი გაფურჩქვნის პირას მისულ ევროპას).

საქართველო მსოფლიო პროვინციად იქცა. ევროპის გონებრივი დუღილი XVI-XVIII საუკუნეების აღმოჩენები, ახალი მიმართულებები მეცნიერებისა და ცხოვრებისა, მსოფლიოს სასიცოცხლო სიახლეები უცნობი იყო ჩვენი ქვეყნისათვის.

ხმალი, გუთანნი და სარწმუნოება ძველებურადვე აბრუნებდა ჩვენებურ კაცს, მაგრამ დიდი იდეალები უკვე აღარ იყო.

ქვეყანაში აღარ ტრიალებდა იდეა, ამიტომაც აღარ იყვნენ დიდი ინტელექტუალები, მამოძრავებელნი აზრისა, ფიქრისა. აღარც მოთხოვნა იყო მათზე. ქვეყანა სულიერად დაიფუყა, მოეშვა, მოითენთა.

აღარც ეროვნული იდეა, აღარც სარწმუნოებრივი, ყველაფერი უკვე მიღწეულია, განვლილია, წარსულია. ყველაფერი უკვე იყო.

მაგრამ იქნებ ეს მოშვება იმით იყო გამოწვეული, რომ ეძიეს და გამოსავალი ვერ იპოვეს, თათრულ-მაჰმადიანურ ალყას თავი ვერ დააღწიეს.

მოგვიანებით, როცა სამეფო-სამთავროებად დაშლილ საქართველოს ახლადშექმნილი მტრული სახელმწიფოები შემოესივნენ, ჩვენი მემატიაზე იტყვის: „იქით ურუმნი არბევდეს და აქეთ ყიზილბაშები და ამისთანა ორს დიდს ხელმწიფის შუაში ბევრს ეცადეს, აქეთ იქნიეს ხმალი, იქით იქნიეს და მრავალი ნავნებიც ქნეს, მაგრამ არ იქნა და ვერცარა თავს გაუფიქრეს“.²⁹ ამ მემატიაწის, ფ. გორგიჯანიძის შეხედულებით, მტრებმა საქართველოს დაძაბუნება ამით შეძლეს, რომ „საქართველო თავად ცოტა იყო, და მერე მრავლად გაყოფილი და ერთმანეთის ურჩი, ქიშპნი, მტერნი, ერთმანეთის მარბეგნი და მანყინარი“.²⁹

საქართველო ქართლის, კახეთის, იმერეთის სამეფოებად, დადიანის, გურიელის, ათაბაგის სამთავროებადაა დაშლილი. ახალ-ახალი, ნახევრად დამოუკიდებელი სამ-

თავრობეც იქმნება, სწორედ ეს დაშლილი, დანაკუნებული საქართველოს ნაწილები ეურჩებიან, ექიშპებიან, მტრობენ, არბევენ და „ანყენენ“ ერთმანეთს. ზოგადად, საქართველო – ვრცლადაა გადაჭიმული ძველებურადვე. აღმოსავლეთი (ე.ი. კახეთის სამეფოს აღმოსავლეთი) საზღვარი კასპიის ზღვიდან სულ 200-მდე კილომეტრითაა დაშორებული და შაქს ესაზღვრება. სამხრეთით ქართლის საზღვარი სევანის ტბასთან გადის, ათაბაგების სამთავროსი კი ვალაშკერტსა და არზრუმთან, გურიაც ჭანეთს მოიცავს, ხოლო დასავლეთით იმერეთსა და სადადიანოს შავი ზღვა და ჯიქების ქვეყანა ესაზღვრება.

XV-XVI საუკუნეებში საქართველო განსაკუთრებით კახეთი, ზოგადად მშვიერი ქვეყანა კი არ იყო, არამედ სავსე და მაძლარი, ლალი, თავმომწონე შვილებით.

„უჩემოდ ვინ იმღერეთაო“, – კითხულობდნენ ქვეყნიერებას ახლად მოვლენილი თავადები (აქამდე საქართველოში არც ბატონყმობა ყოფილა და არც თავადობა).

აი, როგორ აღწერს ჩვენი მემატიანე იმდროინდელი საქართველოს ცხოვრებას.

სრულიად საქართველოს მეფე ალექსანდრე XV საუკუნის I ნახევარში მშვიდობითა და მყუდროებით აცხოვრებდა თავის ხალხს: „ყოველნი ქრისტიანენი ფრიადსა მშვიდობასა და მყუდროებასა შინა ამყოფინა“;³⁰ ხოლო მეორე მემატიანე მასზე წერს: „იმეფა კეთილად და მშვიდობით“.³¹

მესამე მემატიანე დაახლოებით 1454 წლის აღწერისას წერს საქართველოს შესახებ: „არაოდეს დარბეული იყო ქართლი დიდისა თემურის უკანის, იყო შენება და განსვენება. ამას ჟამსა შინა არა იყო ხარაჯა და არცა მალი ქართლსა შინა, არამედ განთავისუფლდეს ყოველნი სამეფონი და არენი ქართლისანი მონებისაგან თურქთასა“.³²

ამ დროს საქართველო კვლავ ერთიანია. მის მეფეს „ჰქონდა ქართლი, სომხითი და მონებდეს ლორის პიტიახშნი, კახეთისა, შარვანისა და სამცხისა. და ჰყვეს იმერელნი, ოდიშარნი, გურიულნი, აფხაზნი, სვანნი, ჯიქნი და მთიულნი კავკასიანნი“.³³

1463 წელს უზუნ-ჰასანის შემოსევის საპასუხოდ ქართველთა მეფე სპარსეთში შეჭრილა და თავრიზიც კი დაულაშქრავს. „ქრონიკონისა რნა: ქართველთა მეფემან თავრიზს, გილაქმა და თემურა ააოხრა“.³⁴

1478 წლისათვის თურმე ქვეყანა მოსვენებით და დაწყნარებით ცხოვრობდა. „არლარა იყო წყენა თათართაგან, მოიმორჩილნა იმერელნი, ოდიშარნი და აფხაზნი, მსახურებდა ათაბაგი და მორჩილებდეს კახნიცა, არა სადათ იყო წყენა ქრისტიანეთა, იყო მოსვენება და დაწყნარება“.³⁵

მტრის შემოსევებისას ქართველებს თუკი ერთმანეთში მშვიდობა ჰქონდათ, ყოველთვის იმარჯვებდნენ: „ესე გამარჯვათ, რომე ერთისა ქართველისაგან ასი და ორასი მოიკლა. დახოცეს, ამონყვიტეს და ცოტა რამე გარდმოეხვეწა ცხენ-კეთილი“.³⁶

„დაესხნეს ჭანდართა მდგომთა მონაპირეთა თათართა, გააქცივნეს ასრე რომე თუ არ მაცნე ნავიდა სამე, ვერცა ერთი ნაუვიდა“.³⁷

„დავარდა ხმა და მოჰმართეს ასრე, ვითა ვეფხვთა... ასე ხოცა დაუწყეს, ვითა ქა-

თამთა მართვეთა. ხოლო მოსცა ღმერთმან ძლევა ქრისტიანეთა და დახოცეს ურიცხვი... ერთისა ტყვისა დედაკაცისაგან სამი და ოთხი მუსულმანი მოიყვანებოდა, ყელ-დოლბანდინი... მას უკანის თათართა ძალი ვერლარა უკადრებია და არცალა რბევა, გატყდეს და შეშინდეს შენეენითა ღმრთისათა“.³⁸

„შხნედ იბრძოდეს სპანი ქართველთანი, ვითარცა ლომნი და მოსწყვიდნეს ურიცხვი თათარნი, მიდრკეს იგინი და ოტებულნი ივლტოდეს, ვითარცა ჯოგი კანჯრისა ლომთაგან დანქრეული“.³⁹

1546 წლისათვის „შეითქვენს მეფე ქართლისა ლუარსაბ, მპყრობელი კახეთისა ლეონ და ათაბაგი ქაიხოსრო. ამათ შეპკრეს პირობა და დაუნყეს რბევა და ოხრება ქვეყანასა ყიზილბაშისასა არდაბაგანისა“.⁴⁰

თათარმა „ვერა-რა ავნო მეფესა ლუარსაბს, რამეთუ ჟამსა მეფობისა მისისასა არა მორჩილ ექმნა ყიზილბაშობა, არცა ოსმალთა და მრავალი ჭირი შეაჩვენა ორთავე და არა დაამონა საქართველო უსჯულოთა სახარკოდ“.⁴¹

„რა მოვიდეს ყიზილბაშნი, მაშინ მიეტევა მათ სვიმონი და სპანი საქართველოსნი, ვითარცა ლომი განძვინებული და იქმნა ბრძოლა ძლიერი. მაშინ მოეცა ღმერთისა მიერ ძლევა ქართველთა, და მოსწყვიდნეს ურიცხვნი სპანი თათართანი და წარიქცივნეს იგინი და ივლტოდეს“.⁴²

„სდევნიდა სულთანსა განძისასა შავერდის და სვრიდეს სპათა ვითარცა მხალთა მდელოსათა“.⁴³

როგორც ზემოთ მოყვანილი ამონაწერებიდან ჩანს, ქართველებთან ომი და, მით უმეტეს, მათი დამორჩილება არც ისე ადვილი იყო, პირიქით, ქართველებს ერთი პირი რომ ჰქონოდათ და ერთიანი სახელმწიფო, ვერც თურქეთი და ვერც სპარსეთი საქართველოს ვერაფერს დააკლებდნენ, თუმცა არც დაშლილ საქართველოსთან უადვილდებოდათ ომი.

თურქეთმა, რომელმაც ევროპის, აზიის და აფრიკის ქვეყნების დამორჩილება შეძლო, არათუ სრული საქართველო, არამედ დასავლეთი საქართველოც კი ვერ დაიპყრო. „ოსმალეთმა თავისი ძლიერების ზენიტს XV საუკუნეში მიაღწია. მისი უზარმაზარი იმპერია ევროპის, აზიის და აფრიკის კონტინენტებზე იყო გადაჭიმული. მის შემადგენლობაში შედიოდა გარდა მცირე აზიისა – საბერძნეთი, ბულგარეთი. სერბია, ალბანეთი, ბოსნია, ჰერცეგოვინა, მესოპოტამია, სირია, ჰიჯაზი, ეგვიპტე, ალჟირი და სხვა. მოლდავეთი, ვალახეთი და ყირიმის სახანო ოსმალეთის ვასალები იყვნენ“.⁴⁴

უთუოდ უნდა აღინიშნოს, რომ საქართველოს ამ მეზობელმა იმპერიამ ვერ გააუქმა ქართული სახელმწიფოებრიობა. იმერეთის სამეფო, გურიისა და სამეგრელოს სამთავროები მუდამ არსებობდნენ ოსმალეთის ყველაზე დიდი სიძლიერის დროსაც.

„სწორედ XVI საუკუნის განმავლობაში სულთანმა სულეიმან II-მ და მისმა მერმინდელმა სულთანებმა, თუ ზღვით და თუ ხმელეთით ხშირად იწყეს გალაშქრება ევროპაზე, მთელი დასავლეთის მთავრობანი შეაძრწუნეს, ევროპას ერთიანად გავერანება,

ანუ გამაჰმადიანება დაუპირეს და გადაწყვიტეს, რომის წმინდა პეტრეს ეკლესია ბოსლად გადაექციათ“.⁴⁵

თვით თურქული ნაციონალური სულის გამომხატველ „დედე ქორქუთის ნიგნში“, რომელშიც აღწერილია საქართველოს საზღვრებთან როგორ უსწორდებოდნენ მუსლიმი გმირები „გიაურებს“, როგორ იპყრობდნენ ქალაქებსა და ციხეებს, როგორ არბევდნენ ეკლესიებს და მათ ნაცვლად აგებდნენ მეჩეთებს, ისიცაა აღწერილი, თუ როგორი შიში აქვთ ქართველებისა. ყარა დერბენდის ხეობაში (ერზრუმის მხარეში) მდებარე „ევენუქის ციხე“ – ქრისტიანებისაა. ერთხელ მეციხოვნენი ოსმალო სოვდაგრებს თავს დაესხმიან და ქონებას წაართმევენ. მათ ერთი ბეგის ძე დაეხმარება. „შენი ვაჟი რომ არ ყოფილიყო, მთელს ჩვენს ქონებას წაიღებდნენ საქართველოში, ჩვენც ყველას ტყვედ წაგვიყვანდნენ“, – შესჩივიან ისინი ბეგს.⁴⁶

XV საუკუნის შუა წლებში სამცხის ათაბაგი ამბობდა ოსმალთა შესახებ: „მამის ჩემის სიკვდილის შემდგომ ხშირად მომიხდა მათთან ომი და, ღვთის მაღლით, ბევრჯერ გავიმარჯვე მათზე და ბევრი მათი ქალაქიც დავიპყარი“.⁴⁷

თუ რა სულისკვეთებითა და თავგანწირული ენერგიით იბრძოდნენ ქართველები თურქთა წინააღმდეგ, კარგად ჩანს მეფე სვიმონის წერილში პაპისადმი: „ვაუწყებ თქვენს სინშიდესა, რომ ნეტარმა მამა ჩემმა, წმიდა მეფე ლუარსაბმა, როგორც შეიტყობდა თქვენი სინშიდეცა, სარწმუნოებისათვის გვირგვინი მიიღო ღვთისაგან, ვინაიდან იესო ქრისტეს სიყვარულის გამო მოიკლა ბრძოლაში უსჯულოთა აგარიანთაგან. მან ირჩია თავისი სისხლის დაღვრა და წამება, ვიდრე მათი ბოროტი ნების ასრულება. ამის შემდგომ ღვთის შენეებით, ჩვენ მივიღეთ ტახტი ჩვენის მამისა და მას შემდეგ დღე და ღამე არ მოგვისვენია არაოდეს ომისაგან თვით ავდრებშიაც კი. რა ბრძოლა, შენუხება და გაჭირვება არ გამოვიარეთ ქრისტეს სიყვარულისათვის, დავწყლულდით ომში, ტყვედ დაგვიჭირეს სპარსელებმა და ჩაგვაგდეს საპყრობილეში. გარნა ღვთის ნებით და შემწეობით, ეგრეთვე თქვენის ლოცვითა, გავთავისუფლდით ტყვეობისაგან და კვლად აღვედით ჩვენს ტახტზე და ხელახლავ დავინყეთ ომი. მრავალგზის შეეცებით ოთომანებს, ვგონებთ თქვენც შეიტყობდით, რაოდენი შენუხება და ტანჯვა გამოვიარეთ, მაგრამ მაინც გული არ გავიტეხეთ. ჩემ თავს გავწირავ ერთიანად და ეგრეთვე ჩემს ქორფა შვილსაც, დავღვრი ჩემს სისხლსა ვიდრე უკანასკნელ წვეთამდე ჯვარცმულის იესო ქრისტეს და ღვთის სიყვარულისათვის, ვიდრე პირში სული მიდგამია, ხელს არ ავიღებ ოსმალების წინააღმდეგ ომზე, არაოდეს უქმად ვყოფ იმ დაუფასებელ სისხლისა, რომელიც იესო ქრისტემ დაღვარა ჩემთვის...“.⁴⁸

აქედან, ამ წერილში გამომჟღავნებული სულისკვეთებიდან, კარგად ჩანს, რატომ ვერ გააუქმა ევროპაში გაჭრილმა თურქეთმა არათუ სრულიად საქართველოს სახელმწიფოებრიობა, დასავლეთ საქართველოსიც კი, თუმცა კი ერთი მესამედი ნაწილი საათაბაგო მოგლიჯა ქართულ მიწა-წყალს და გაათათრა.

მართალია, საქართველოს სამეფო-სამთავროები ერთმანეთთან ბრძოლით ძლი-

ერ სუსტდებოდნენ, მაგრამ იმ შემთხვევაში, თუ ისინი ერთ პირს შეკრავდნენ, ზოგად-ქართული სამხედრო ძალა საკმაოდ ძლიერი იყო, ამით სარგებლობაც კი უნებებია თურქეთის სულთანს. ქართულ წყაროთა თანახმად, მას საქართველოს მეფეები გაუგზავნიდა იერუსალიმის ასაღებად.

„...წარმოველინა სულტანის სულეიმანის სამთა ამათ მეფეთა თანა დესპანი: გიორგის ქართველთა, ბაგრატ იმერთა და ლევან კახთა, „რამეთუ ადგილი სჯულისა თქვენისა იერუსალიმი დაიპყრეს უსჯულოთა, ან მინებებიეს თქვენდა, მოვედით და განასხენით იგინი და დაიპყრენით თქვენდა“.⁴⁹

„ამისნი მსმენნი მეფენი სიხარულით შეკრბენ სპითა თვისითა, ვინაითგან იყვნეს სიყვარულსა მტკიცესა ზედა და ათაბაგი ყვარყვარე მოერთო მეფესა გიორგისა და წარვიდნენ მსასოებელნი ღმრთისანი“.⁵⁰

ქართველებმა იერუსალიმი აიღეს: „სცნა ესე ყოველნი ხონთქარმან, მიანიჭა ნიჭნი დიდძალნი და წმიდანი ადგილნი, საფლავი ქრისტესი, გოლგოთა, ბეთლემი და ჯვრის მონასტერი, ხოლო განათავისუფლნეს იგინი და წარმოვიდნენ გამარჯვებულნი“.⁵¹

თ. ჟორდანიას მიერ მოძიებულ წყაროთა თანახმად, ეს მომხდარა 1527 წელს. ოლონდ ქართველებს იერუსალიმიდან გაუძევებიათ არა სპარსელნი, არამედ ეგვიპტის სულთანი.⁵²

„ესენი და სხვანი მრავალნი მწვრილნი საბუთნი მონმობენ, რომ XVI საუკუნეში ქართველთ იერუსალიმში მაგრა ფეხი მოუკიდებიათ და გაბატონებულან, რაიცა ადვილი გამოსაცნობი შეიქმნება მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ სახეში ვიქონიეთ იერუსალიმის ქართველ-ოსმალთაგან ხმლით აღება და უფლებანი, რომელნიც ამის გამო მიენიჭა ქართველთ ოსმალთაგან. უამისოდ როგორ შეეძლო ბენა ჩოლოყაშვილს (რომელიც იერუსალიმში იყო 1512 წლიდან) ისე გაკადნიერებულიყო, რომ სომხებს და ლათინებს ეკლესიებს ართმევს, ნივთებს კარში უყრის და ქართველებს აყენებს, ახალ ეკლესიებს აშენებს ანუ აახლებს, როგორც ამაზე თვითონვე მოგვითხრობს ჯვრის მონასტრის ხელნაწერთა არშიებზე.“⁵³

მართალია, XVI ს-ში ქართველების იერუსალიმში ლაშქრობა ლ. მენაბდეს⁵⁴ დაფიქსირებულ ზეპირ გადმოცემად მიაჩნია, ქართველთა მიმართ ჯერ კიდევ შეიძლება გამოკრება ეპისკოპოს ჟაკ დე ვიტრიუსის სიტყვებისა: „ცხოვრობს აღმოსავლეთში ქრისტიანი ხალხი ომის მოყვარული და ბრძოლაში გამოცდილი. მას ჰყავს უამრავი მებრძოლი. მეტად დაშინებული ჰყავს სარკინოზნი და თავდასხმების დროს დიდ ზარალს აყენებს სპარსელებს, მიდიელებს და ასურელებს, რომელთა მოსაზღვრედაც ცხოვრობს, ვინაიდან გარშემორტყმულია ურჯულოებით. მათ ენოდებათ ქართველები... როდესაც ისინი მიდიან ქრისტეს საფლავის თაყვანისსაცემად, წმიდა ქალაქში შედიან გაშლილი დროშებით, ბაჟის გადახდის გარეშე, რაც შეეხება სარკინოზებს, ისინი ვერ ბედავენ მათ შენ უხებას, რათა უკან დაბრუნებისას ქართველებმა ჯავრი არ იყარონ მათ მეზობლად მცხოვრებ სარკინოზებზე“.⁵⁵

მსგავსად თურქთა ქვეყნისა, ირანიც უზარმაზარი იმპერია იყო, სწორედ ერთიანი საქართველოს სამეფოს დაშლისას წარმოიქმნა ის. მას „სეფიანების“ სახელმწიფო ეწოდებოდა. მის ჩამოყალიბებაში ქართველთა სამხედრო ძალებსაც მიუღია მონაწილეობა.

„სეფიანების სახელმწიფოს ჩამოყალიბებაში საქართველოს პოლიტიკურმა მესვეურებმაც გარკვეული წვლილი შეიტანეს. მაგრამ ისმაილ შაჰმა დაპირება არ შეასრულა და თანმიმდევრობით ატარებდა ქართული სამეფოების დამორჩილების პოლიტიკას“.⁵⁶

„1510 წლისათვის შაჰ ისმაილის ხელში იყო უზარმაზარი ტერიტორია ამუდარიიდან ვიდრე ეფრატამდე“.⁵⁷

თუ რა როლს თამაშობდნენ ირანის პოლიტიკურ ცხოვრებაში ქართველები და, საერთოდ, საქართველო, ეს საყოველთაოდ არის ცნობილი. იმდროინდელი ავტორებისათვის, დამკვირვებლებისა თუ ისტორიკოსებისათვის ნათელი იყო, რომ ქართველები დიდ წინააღმდეგობას გაუწევდნენ ირანელებს, შინაგანი ერთობა რომ ჰქონოდათ, მაგრამ სწორედ ეს აკლდათ მამაც ქართველებს.

„ქართველები არიან მამაცნი, მაგრამ მოქმედებაში ნაკლებად ერთიანნი, ცდილობენ შიგნით შუღლის ჩამოგდებით ერთმანეთი დაღუპონ... საერთოდ წყნარი, გამგონი, კეთილი გულის და უბრალონი არიან; მოლაპარაკების დროს არ არიან ჯიუტნი, მატყუარანი, ორპირნი. მათთან ყოველი საქმის მოგვარება შეიძლება“; – წერდა პიეტრო დელა ვალე.

საბოლოოდ რა უნდა ითქვას? მართალია, ქართველები მამაცი მებრძოლები იყვნენ და ხმალი უჭრიდათ, მაგრამ გონიერებაზე წინ ემოციებს აყენებდნენ, პატივმოყვარეობას და პირად მეობას არასოდეს ივინყებდნენ, თუნდაც საერთო საქმის საზიანოდ.

ერთიც უნდა ითქვას, რომ ასე იყო თუ ისე, ქართველმა ერმა ხმლით შეინარჩუნა სახელმწიფოებრიობა, ეროვნული ეკლესია, ქრისტიანობა, მამული.

ჩვენმა მეზობელმა სომეხმა ერმა ეროვნული გადარჩენის სხვა გზას მიმართა. მან ეროვნება არათუ შეინარჩუნა, ეროვნული კულტურა ააყვავა კიდეც, თუმცა კი სახელმწიფოებრიობა დაკარგა. სომხეთში ეროვნული სახელმწიფო განსახილველი დროისათვის აღარ არსებობდა. სომხები განიბნენ მთელ მსოფლიოში.

აღბათ ამიტომაც მღეროდა სომეხი ხალხი ქართველთა შესახებ:

„გმირი იყო ხალხი,
ბრძენი ჰყავდა მმართველი,
ამიტომაც შერჩა
ამ ქვეყანას ქართველი“.⁵⁸

მართალია, „...В исламских государствах армяне никогда не подвергались ассимиляции“⁵⁹, მაგრამ მაინც მუსლიმანთაგან დაცული, მუსლიმანურ გარემოში მცხოვრები სომეხი ქრისტიანები ქართველი ერით ამაყოფდნენ. სომეხნი „უსჯულოებთან ყოველთვის ქართველებით იწონებდნენ თავს“.⁶⁰

თემობრიობის აღორძინება ერთიანი ქართული სახელმწიფოს დაშლის შედეგად

1490 წელს საქართველოს მეფის კარზე მონვეულმა სახელმწიფო დარბაზის კრებამ იურიდიულად აღიარა უკვე არსებული ფაქტი ერთიანი სახელმწიფოს რამდენიმე სამეფოდ დაშლისა.

წარმოიქმნა ერთმანეთისაგან დამოუკიდებელი ქართული სახელმწიფოებრივი ერთეულები – ქართლის, კახეთის, იმერეთის სამეფოები, გურიის, სამეგრელოს, სამცხის, სვანთა სამთავროები. ამ პროცესს თან სდევდა ერთიან ქართველ ხალხში კუთხურობის აღორძინების პროცესი.

ისმის კითხვა, შეუწყობდა თუ არა ხელს ერთიანი ქართული სახელმწიფოს დაშლა ქართველი ერის ეროვნული თვითშემეცნების დაკნინებასა და ახალ სახელმწიფოებრივ ერთეულებში შესაბამისი ვინაო კუთხური ეთნიკური თვითშემეცნების აღორძინებას?

ჩვენი აზრით, ქართველი ერის ეთნოჯგუფები – იმერლობა, ქართლელობა, კახელობა, მეგრელობა, გურულობა, მესხობა და სხვა, განსაკუთრებით აღორძინდა და საბოლოო სახით ჩამოყალიბდა ერთიანი სახელმწიფოს დაშლის შემდეგ. მათ მალე დაემატა სხვა წვრილი ეთნოჯგუფები, სამეფო-სამთავროთა კიდევ უფრო დაშლა-დანაწევრების შედეგად.

„ქართლის ცხოვრებიდან“ შეიძლება დავინახოთ, თუ როგორ შეუწყო ხელი ვინაო კუთხური ეთნიკური განსხვავებულობის ჩამოყალიბებას მუდმივმა ბრძოლებმა ახლად ჩამოყალიბებულ ქართულ სახელმწიფოებრივ ერთეულთა შორის.

ქართული ეთნოსი ერთიანი წარმოშობისა იყო, იმით, რომ ქართველთა ეთნოჯგუფებს ერთი მამამთავარი ჰყავდათ, ანუ მთელი ქართველი ხალხი ერთი კაცის შვილების გამრავლების შედეგად წარმოქმნილად მიიჩნეოდა. ერთიანი ქართული ეროვნული თვითშემეცნების ჩამოყალიბებას უთუოდ შეუწყო ხელი ერთიანი ქართული სახელმწიფოებრიობის არსებობამ საუკუნეთა მანძილზე. სწორედ ამიტომ, ერთიანი საქართველოს სახელმწიფოს „მთლიანობის მოსპობისა და დაყოფის შემდგომაც სრულიადი საქართველოს დედააზრი არ გამქრალა, არამედ მაინც არსებობდა: მას მხურვალე მომხრე-მებრძოლნიც ჰყავდა. წინანდელი სახელმწიფოებრივი მდგომარეობის აღსადგენადაც მცდელობა არა ერთხელ და სხვადასხვა გზით ყოფილა მოწყობილი“.⁶¹

ივანე ჯავახიშვილის აზრით, დაშლის შემდეგ სამეფო-სამთავროთა საზღვრები თან ემთხვეოდა სათემო საზღვრებს.⁶² შეიძლება თემები – ეთნოჯგუფები – დაშლამდეც არსებობდნენ, მაგრამ საფიქრებელია, რომ ეთნოჯგუფებს ჩამოყალიბებული, დასრულებული სახე მიეცა სწორედ დაშლის შემდეგ. საქართველოს ერთიანი სახელმწიფოს დაშლა მიმდინარეობდა საუკუნეთა მანძილზე, მონღოლთა შემოსევების შემდგომ XV ს-ის ბოლომდე. უკვე XIII ს-ში ჩაეყარა საფუძველი იმერეთის სამეფოს, ამან უთუოდ

შეუწყო ხელი, უკვე XIII ს-დანვე „იმერელთა“ ეთნოჯგუფის ჩამოყალიბებას, ხოლო იმის შემდეგ, რაც XV ს-ის ბოლოს შექმნილ „იმერეთის სამეფოს“ ჩამოსცილდნენ დადიანისა და გურიელის სამთავროები, „იმერლების“ ჯგუფის ეთნიკური ვინაობა „დაზუსტდებოდა“.

ცნობილია, რომ ძველი ქართული მატრიანეები აქამდე არ იცნობდნენ ეთნო-ჯგუფს „იმერლების“ სახელწოდებით. „იმერელი“ – არა ეთნიკურ ვინაობას, არამედ სადაურობას აღნიშნავდა. აქამდე დასავლეთ საქართველოს შესაბამის რაიონში ცხოვრობდნენ არა „იმერლები“, არამედ ქართველები ყოველგვარი ვინაობის ეთნოსახელწოდების გარეშე. „იმერელის“, როგორც ეთნოსახელწოდების შექმნა, განაპირობა „იმერეთის სამეფოს“ – სახელმწიფოებრივი ერთეულის არსებობამ.

ეს მაგალითი მიუთითებს, რომ საქართველოს სახელმწიფოს დაშლამ სხვადასხვა პოლიტიკურ ერთეულებად, ხელი შეუწყო ამ ერთეულებში მცხოვრები ქართველების ადგილობრივი ეთნოფსიქოლოგიის ჩამოყალიბებას, ქართველი ერის თემებად დაშლას.

XIII ს-შივე დაიწყო მესხეთის, როგორც პოლიტიკურ-ადმინისტრაციული ერთეული, განკერძოებისათვის ბრძოლა. ამას ხელი მონღოლებმაც შეუწყეს, ამის შედეგი უნდა იყოს ის, რომ მალე გაჩნდა ტერმინი „ნათესავით მესხი“, ე.ი. გვარტომობით, ჩამომავლობით მესხი. აქამდე კი, როგორც სხვა თავებში ვწერდით, ქართველთა მაღალი ეროვნული თვითშემეცნების გამო, არასოდეს არ იხმარებოდა ტერმინები „ნათესავით მესხი“, „ნათესავით დვალი“ (მით უმეტეს „ნათესავით იმერელი“, „ნათესავით კახელი“, „ნათესავით გურული“ და ა.შ.). XI ს-ში და უფრო ადრე, საქართველოს ყველა კუთხის შვილს, საიდანაც არ უნდა ყოფილიყო ის, ერთი ტერმინი – „ნათესავით ქართველი“ მიემართებოდა (წმიდა ილარიონს, წარმოშობით კახელს, დავით და კონსტანტინეს – არგვეთელებს (დას. საქართველოდან), წმიდა მამებს მესხეთიდან – ყველას მხოლოდ და მხოლოდ „ნათესავით ქართველები“ ეწოდებოდათ).

XIII საუკუნის შემდეგ უკვე იწყება და XV საუკუნეში ერთიანი სახელმწიფოს საბოლოოდ დაშლის შემდგომ ღრმავდება უდიდესი კრიზისი, წარმოქმნილი ქართველი ადამიანის ეთნოთვითშემეცნებაში. ქართველი ადამიანის არსებაში ეროვნული მეობა და ეროვნული სახელმწიფო – ერთმანეთის მომცველი ცნებები იყო. მას ათასწლოვანი ტრადიცია ჰქონდა. ეროვნული სახელმწიფოს გარეშე ქართველი ადამიანი ხშირად ეროვნებას კარგავდა, ხოლო ვინაობა ადგილობრივ სახელმწიფოებრივ ერთეულში – ვინაობა, თემური, კუთხური თვითშემეცნება უჩნდებოდა.

საყოველთაოდ ცნობილია, რომ ამიერკავკასიის იმ ტერიტორიაზე, რომელსაც ამჟამად მოიცავს საქართველო, მუდამ, უძველესი დროიდანვე არსებობდა ადგილობრივი სახელმწიფოები. კოლხეთის ძველი სამეფოებისა თუ დიაოხის, ძველ ლურსმულ წარწერებში მოხსენებული ადგილობრივი მრავალრიცხოვანი „მეფეებისა“ თუ შემდეგდროინდელი ქართლის (ანუ ივერიის) სამეფოების საუკუნეთა მანძილზე არსებობის

ფაქტი უთუოდ მოახდენდა ზეგავლენას საქართველოს ტერიტორიაზე მცხოვრები ხალხის ეთნოშემეცნებაზე. უთუოდ ამ ხალხის ეროვნული რაობა და სახელმწიფოებრიობის გრძნობა ურთიერთკავშირში იქნებოდნენ. ალბათ ასეთი სახელმწიფოებრივი ტრადიციის მქონე ხალხს უსახელმწიფოდ ეროვნული მეობის შენარჩუნება გაუჭირდებოდა. ისიც ცნობილია, რომ ქართველი ხალხი ძველთაგანვე ცხოვრობდა სწორედ აღნიშნული სახელმწიფოების მომცველ მინა-წყალზე და მათ ეკუთვნოდათ კიდევ ისინი. ზემოთ აღნიშნულის გამო, ქართველი კაცის ეროვნული თვითშემეცნება ქართული სახელმწიფოს გარეშე ნიადაგს კარგავდა. საკმარისი იყო ქართველებით დასახლებული რომელიმე კუთხე რაიმე მიზეზის გამო ჩამოშორებულიყო ეროვნულ სახელმწიფოს, შესულიყო სხვა ერის სახელმწიფოს (ანდა პოლიტიკურ-ადმინისტრაციული ერთეულის) შემადგენლობაში, რომ ქართველი ადამიანის ეროვნულ შეგნებას ნიადაგი ეცლებოდა და მისი ეროვნული გადაგვარება ხდებოდა.

თანამედროვე ევროპული ერების მონყობის სახე ისეთია, რომ ყველა ერს – თავისი სახელმწიფო გააჩნია, ამიტომაც ერი – უსახელმწიფოდ წარმოუდგენელია. როცა იტყვიან ერს, გულისხმობენ მის სახელმწიფოს მთელი თავისი სტრუქტურებით. ამიტომაც, რომელიმე სახელმწიფოს მოქალაქეობა თავის თავში გულისხმობს ამ ქვეყნის ერის შვილობას, ხოლო თუ ერთი სახელმწიფოდან მეორეში გადავა ადამიანი, მიიღებს მის მოქალაქეობას და გახდება მეორე ქვეყნის მკვიდრი, ის თანდათან ახალი ქვეყნის ერის შვილი ხდება.

დაახლოებით ასეთი, ევროპულის მსგავსი სახით იყო მონყობილი ეთნიკური თვითშემეცნება ქართველი ადამიანისა. მას თავისი ეროვნული სახელმწიფოს ფარგლებს გარეთ არ შეეძლო თავისი ეროვნების (ქართველობის) შენარჩუნება რამდენიმე თაობის მანძილზე (ცხადია, არსებობდა გამონაკლისებიც). ჩვენს ახლო მეზობელ ერებს ძირითადად არცკი გააჩნდათ ეროვნული თვითშემეცნების გრძნობა. ყველა მაჰმადიანი – „მუსლიმანი“ იყო (მონღოლთა გათურქების შემდეგ, ჩვენს თითქმის ყველა მუსლიმან მეზობელს „ათარად“ მიიჩნევდნენ). თუმცა კი, ამ მუსლიმან-ათარებში ტომობრიობა არსებობდა.

აღნიშნულის გამო, ეროვნული სახელმწიფოს გარეშე მყოფი ქართველი, რომელიც ისედაც დენაციონალიზაციას განიცდიდა უსახელმწიფოდ, მუსლიმანობის მიღებისას „ათარად“ მიიჩნეოდა და თათრობდა კიდევ, თუ სხვა კავკასიურ ტომს შეერეოდა – ამ ტომის შვილი ხდებოდა, თუ გრიგორიანულ-მონოფიზიტურ თემს მიეკედლეობოდა, ამ თემის შვილად იქცეოდა და ა.შ.

მაგრამ, ამის გარდა ხდებოდა სხვაც. ერთიანი ეროვნული სახელმწიფოს დაშლის შემდგომ კუთხურ-ქართულ სახელმწიფოებში მცხოვრებ ქართველობას კუთხურ-თემური თვითშემეცნება უჩნდებოდა. კუთხურ-თემური სიამაყისა და სხვა გრძნობა, ის ამ კუთხის შვილად იქცეოდა: გურიის სამთავროში – გურულად, იმერეთის სამეფოში – იმერლად, მესხეთის სამთავროში – მესხად და ა.შ. ახლა უკვე ამ გურულობას, იმერლობას თუ მესხობას კუთხური სახელმწიფოებრიობა აძლიერებდა.

ერთიანი ქართული სახელმწიფოს დაშლამ არამარტო ქართველების სხვა ხალხებში ასიმილაციას შეუწყო ხელი, არამედ ააღორძინა კუთხურ-თემური ტომობრიობა.

იშლება სახელმწიფო – იშლება ერი. ერთის დაყოფა-დანანილება, მეორის დაყოფა-დანანილებას იწვევდა. ერთიანი სახელმწიფოს დაშლამ საფუძველი გამოაცალა ერის მთლიანობას, ერთის დაყოფა-დანანილებამ ხელი შეუწყო გამოყოფილ კუთხეებში ეთნოგრაფიული თავისთავადობის წარმოქმნას, დიალექტების განვითარებასა და ჩამოყალიბებას. ფაქტობრივად ერთი სახელმწიფოს დაშლამ ეროვნული მთლიანობის შესუსტება, ერის დანანილება გამოიწვია.

ეკლესია თემობრიობის აღორძინების დროს

ფარნავაზ მეფის მიერ ერთიანი სახელმწიფოს ჩამოყალიბება უთუოდ ეროვნულ თვითშემეცნებაზე ზეგავლენას იქონიებდა. ამ სახელმწიფოს ყოველ კუთხეში მცხოვრებ მოსახლეობას – ქართველებს უწოდებდნენ ჩვენი მემკვიდრეები, როგორც დასავლეთ, ისე აღმოსავლეთ საქართველოში. ისინი იმასაც ხაზგასმით აღნიშნავენ, რომ ფარნავაზის მიერ დაარსებულმა დასავლეთ-აღმოსავლეთ საქართველოს მომცველმა სახელმწიფომ თითქმის უწყვეტად იარსება VIII საუკუნის I ნახევრამდე. მათი აზრით, ამ სახელმწიფოს, რომელსაც ისინი „ქართლის სამეფოს“ უწოდებენ, 1000-ზე მეტი წელი უარსებია ქრისტემდე IV-III საუკუნეებიდან VIII საუკუნემდე. ამას დაბეჯითებით ამტკიცებენ ჩვენი მემკვიდრეები და დაბეჯითებითვე ერთიანი ქართველი ხალხით დასახლებულად მიიჩნევენ ამ ათასწლოვან „ქართლის სამეფოს“. ჩვენი აწინდელი ისტორიოგრაფია თვლის, რომ ქართლის სამეფო VI საუკუნისათვის გაუქმდა. მემკვიდრეები კი ამ სამეფოს გაუქმებას წმიდა მეფე არჩილის (VIII ს.) ეპოქაში დებდნენ. მაშასადამე, ქართველ ხალხს (დასავლეთ-აღმოსავლეთ საქართველოში) ჰქონდა ერთ ეროვნულ სახელმწიფოში ცხოვრების უხანგრძლივესი ისტორიული ეპოქა, რაც სრულიად საკმარისი იყო მათში ეროვნული თვითშემეცნების გაღვივება-დაფიქსირებისათვის. ქართველი ხალხი წარმოადგენდა ერთიან ეთნო-კულტურულ მთლიანობას, ერთიანი ტერიტორიისა და სახელმწიფოს მქონე ერს. ამიტომაც, ამ ხალხმა უწყვეტი მეცადინეობით შეძლო კვლავ გაერთიანება და X-XI საუკუნეებში ერთიანი ეროვნული სახელმწიფოს აღდგენა.

XV საუკუნის შემდეგ ერთიანი საქართველოს დაშლილ ერთეულებს „საქართველოები“ ეწოდებოდათ, ე.ი. მთლიანი ეთნოპოლიტიკური ერთეული საქართველო, პატარა „საქართველოებად“ დაიშალა. ეს იმის შესახებ მიუთითებს, რომ ქართველმა ხალხმა ამ ტრაგიკულ ეპოქაშიც, XVI-XVIII საუკუნეებშიც შეინარჩუნა ეროვნული ერთიანობის გრძნობა.

როგორც ითქვა, საქართველოს გარშემო არსებულ მუსულმანურ ოკეანეში სარწმუნოებრივი თემები არსებობდნენ, თემობრიობა და ტომობრიობა მისთვის დამახასიათებელი იყო. ქართული ეთნიკური ჯგუფების თემობრიობა სარწმუნოებრივი არ იყო. ეს ეთნოჯგუფები არა სარწმუნოებრივ თემს წარმოადგენდნენ, არამედ სახელმწიფოებრივ ერთეულში ყალიბდებოდნენ.

საქართველო დაიშალა თავისი სოციალურ-პოლიტიკური მიზეზების გამო. დაშლის შემდეგ საოცრად დაკნინდა საერთო ქართული ინტერესების შეგნება, დაკნინდა ეროვნული თვითშემეცნება, დაკნინდა ნათესაობის შეგნება. მათში ეს პროცესი უფრო ადრე დაიწყო.

„XIII საუკუნის განმავლობაში საქართველოში ხალხის კულტურულად დაქვეითების გამო, ეროვნული თვითშემეცნებისა და ნათესაობის გრძნობა ისე დაკნინდა, რომ თემთა და ტომთა შორის შუღლისა და მტრობის ჩამოსაგდებად ზოგჯერ მათი თავმოყვარეობის მცირეოდენი შელახვაც კი საკმარისი იყო ხოლმე“.⁶³

როგორც აღინიშნა, ეროვნული თვითშემეცნება ისე დაკნინდა, რომ ანყურის ცნობილი სასწაულთმოქმედი ღვთისმშობლის ხატი, რომელსაც მოციქულთა დროიდან მთელი ქართველი ერი სცემდა თავყვანს, XIV საუკუნისათვის მესხეთის მკვიდრ ქართველობას ტომობრივ „მესხთა“ მფარველ ხატადაც კი წარმოედგინა. ამ დროის ქართლებს „ქართველებს“ უწოდებდნენ, ხოლო მესხეთის მკვიდრთ – „მესხებს“. მემატინანე 1483 წლის შებრძოლების აღწერისას უნებლიეთ გადმოსცემს, თუ რა რიგად დაცემულა მისი დროისათვის საერთო ქართული ეროვნული შეგრძნება: „თვესა აგვისტოსა 13-ს, ათაბაგს და მესხთ გაემარჯვა. და ესევეთარი ძლევა აღადგინეს მესხთა ქართველთა ზედა, რომლისა მსგავსი არა სადათ სმენილ არს. მოსრნეს მრავალნი წარჩინებულნი მეფისანი – მესხნი უკუმოიქცეს ძლევაშემოსილი მშვიდობით და მადიდებელნი ყოვლადწმიდისა ღვთისმშობლისანი და მოვიდეს სამცხეს“.⁶⁴

მემატინანესაც კი, რომელსაც საზოგადოდ, გაცილებით მაღალი ინტელექტი ჰქონდა, ვიდრე გარემომცველ მასას, ისე აქვს დაკნინებული ეროვნული ერთიანობის გრძნობა, რომ გახარებულია „მესხების“ „ქართველებზე“ გამარჯვებით, მადლობს ღმერთს. ის „მესხებს“ უწოდებს ათაბაგის საპატრონო მოსახლეობას, ხოლო „ქართველებს“ – ქართლის მეფის საპატრონოს.

ეროვნული ნათესაობის შეგნების დაკნინებას ჰქონდა თავისი სოციალურ-ეკონომიკური (ობიექტური) საფუძვლები. „საქართველოს ერთიან ცენტრალურ ხელისუფლებას გამოეცალა ეკონომიკურ-სოციალური საფუძვლები. ქვეყნის გამაერთიანებელი ძალების – ქალაქების, ვაჭრობა-აღებ-მიცემობის დაცემამ გააძლიერა პროვინციულ-თემობრივი განკერძოებულობა“.⁶⁵ წარმოიქმნა ცენტრალური ხელისუფლებისაგან დამოუკიდებელი სამთავროები, სამთავროებში – სათავადოები.

თუ ადრე აზნაურები მეფის ხელისუფლების დასაყრდენი იყვნენ ადგილებზე, გაღარიბების შემდეგ ეკონომიურად მიეჯაჭვნენ ძლიერ სენიორს, აზნაური შეეგუა პირადი თავისუფლების შელახვას, ძლიერი პატრონის გარეშე არსებობაც არ შეუძლია, ანუ სხვა სიტყვით რომ ითქვას, მთავარი – თავისუფალ ფენას თავის გარშემო იკრებს. ზოგადქართული იდეის მატარებელი აღარავინ რჩება. პოლიტიკური თემი ყალიბდება.

ასეთ სიტუაციაში ზოგადქართული იდეის მატარებელს საქართველოს სხვადასხვა სამეფო-სამთავროები, ეკლესიის წევრები წარმოადგენდნენ.

„რამდენადმე თავისებური იყო საეკლესიო აზნაური („მცხეთის შვილი“, „ეკლესიის შვილი“), რომლის მიმართ, ისე როგორც ეკლესიის სხვა საქონელზეც, სამეფო ხელისუფლებამ მოახერხა რეალურად შეენარჩუნებინა უმაღლესი სენიორალური უფლება. ...ამრიგად, განსახილველ პერიოდში რამდენადაც ეკლესია წარმოადგენდა მეფის ხელდებულ დანესებულებას, „საყდრის შვილი“ („ეკლესიის შვილი“) მეფის უშუალო დასაყრდენ სამხედრო და სოციალურ ძალას ქმნიდნენ“.⁶⁶

საერთო, ქართული იდეის მატარებელი – ეკლესიაა.

„ეკლესიასთან პრაქტიკულ დამოკიდებულებაში ცენტრალური ხელისუფლება ინარჩუნებს უზენაესი პატრონი-სენიორის რეალურ უფლებებს. ეს უდიდესი ძალა იყო მეფის სასარგებლოდ“.⁶⁷

საეკლესიო თვალსაზრისით, საქართველო მთლიან ორგანიზმს წარმოადგენდა. ქართულ ეკლესიას ჰქონდა ორი ცენტრი: მცხეთა და ბიჭვინთა. აღმოსავლეთ საქართველოს განაგებდა ქართლის კათალიკოსი. მართალია, პოლიტიკურად აღმოსავლეთ საქართველო სამ დამოუკიდებელ სახელმწიფოებრივ ერთეულად იყო დაყოფილი, მაგრამ ეკლესიურად მთელი აღმოსავლეთ საქართველო მთლიან ორგანიზმს – ქართლის საკათალიკოსოს წარმოადგენდა. მას მთელ ამ ქვეყანაში ჰყავდა თავისი წარმომადგენლები, საეკლესიო აზნაურები, საეპისკოპოსოები, მოურავები – მატარებელნი ზოგადქართული ერთიანობის იდეისა. მაგალითად, კახეთის სამეფოში საეკლესიო აზნაური, რომელიც არ ემორჩილებოდა კახეთის მეფეს, ფაქტობრივად ზოგადქართული იდეის მატარებელი იყო. ასევე იყო დასავლეთ საქართველოშიც. აქ უფრო მეტი პოლიტიკური სახელმწიფოებრივი ერთეულები იყვნენ, მაგრამ ეკლესია ერთი იყო – „აფხაზეთის“, ანუ იმერეთის საკათალიკოსო. აქაც „ეკლესიის შვილები“, ზოგადქართული იდეის რეალურ მატარებლებს წარმოადგენდნენ.

ეკლესიას თავისი ლაშქარი გააჩნდა. ფაქტობრივად, ისიც ზოგადქართული იდეის მატარებელი იყო.

„მცხეთის ეკლესია“ ცალკე სამხედრო ერთეული იყო, რომლის დროშის ქვეშ თავს იყრიდა ყველა საეპისკოპოსოს ლაშქარი ეპისკოპოსებით სათავეში. დასავლეთ საქართველოში ეპისკოპოსებს ლაშქარი გამოჰყავდათ მეფისა და მთავრების მოთხოვნილებისამებრ“.⁶⁸

„კახეთის სადროშოების სათავეში თავადები კი არ ჩააყენეს, როგორც ეს ქართლსა და იმერეთში მოხდა, არამედ ეპისკოპოსები. ეპისკოპოსობა კი მემკვიდრეობითი თანამდებობა არ იყო. ამიტომ ვერც სარდლობა გადავიდოდა მემკვიდრეობით. ამ ღონისძიების მიზანს ცენტრალური ხელისუფლების გაძლიერება წარმოადგენდა“.⁶⁹

ქართლ-კახეთის სამეფოები ხშირად ერთიანდებოდნენ. ასევე დასავლეთ საქართველოს სახელმწიფოებრივი ერთეულები. ამ ფაქტში თავის როლს ალბათ აღმოსავლეთ საქართველოსა (ქართლის ერთიანი საკათალიკოსოსა) და დასავლეთ საქართველოს (აფხაზეთის ერთიანი საკათალიკოსოს) არსებობა განაპირობებდა.

ეკლესია ხელს უშლიდა ქართველი ერის ტომობრივ დანაწილებას. ის ეროვნული მაკონსოლიდირებელი იყო.

არსებული საგარეო ვითარებისას საქართველომ საერთოდ შეძლო ეროვნული სახის შენარჩუნება, რაც უდიდესი გმირობა იყო.

„თათარ-ნომადებთან“ ბრძოლაში საქართველომ დიდი ზარალი განიცადა, მაგრამ მან გამოამჟღავნა უზომო სიცოცხლისუნარიანობაც, გადარჩა, როგორც ერი და სახელმწიფო“;⁷⁰ მაშინ, როცა იმავე პირობების დროს სომხეთსა და აზერბაიჯანში

თათარ-ნომადებმა შეცვალეს მოსახლეობის ეთნიკური შემადგენლობა. ქართველი ერის გასაოცარი სიცოცხლისუნარიანობა ქართული ეკლესიის არსებობამაც განაპირობა.

299. 87. იქვე გვ. 301; 88. იქვე გვ. 303; 89. გ. მელიქიშვილი, ქართლის (იბერიის) სიმეფის გაძლიერება ახ. წ. I-II საუკუნეებში, ნარკ. I, 1970. გვ. 518-521. იხ. მკვლევართა აკადემიის მაცნე, ისტორიის სერია, №4, 1987, გვ. 170-191;
90. გიორგი მცირე, ცხოვრება და მოქალაქეობა წილისა და სერაის (მანის რეგიონი) გიორგი მთაწმიდელის, ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, II, 1967, გვ. 123. 91. ქართლის ცხოვრება, ტ. I, 1955 წ., გვ. 16; 92. იქვე გვ. 16; 93. იქვე გვ. 17; 94. იქვე გვ. 26; 95. იქვე გვ. 6; 96. იქვე გვ. 7; 97. იქვე გვ. 4; 98. ა. ბოგვერაძე, ლეონტი მროველის ერთი ისტორიული კონკრეტის შესახებ, „მაცნე“, ისტორიის სერია, №4, 1987 წ., გვ. 174; 99. ა. აბდიალიძე, „ცხოვრება ქართველთა მკვიდრთა“ არქეოგრაფიული ტრანსკრიპციისათვის, „მაცნე“, ისტ. სერია, №4, 1987 წ., გვ. 191; 100. იქვე გვ. 191; 101. საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. I, 1970 წ., გვ. 518-519; 102. იქვე გვ. 521; 103. ა. აბდიალიძე, „ცხოვრება ქართველთა მკვიდრთა“ არქეოგრაფიული ტრანსკრიპციისათვის, „მაცნე“, ისტორიის სერია, №4, 1987 წ., გვ. 191; 104. ქართლის ცხოვრება, ტ. I, 1955 წ., გვ. 16. 105. პ. ინგოროვეა, თხზულებათა კრებული, ტ. III, 1965 წ., გვ. 212; 106. იქვე გვ. 211-212. 107. შ. ბაღრაძე, „ქართლის ცხოვრების“ არქაული ნაწილის ინტერპრეტაციისათვის, „მაცნე“, ისტორიის სერია, 1987 წ., №4, გვ. 179. 108. ქ. ცხადაძე, „ახალი ქართლის ცხოვრების“ ერთი ნაწილის წყარო, „მაცნე“, ენისა და ლიტერატურის სერია, №1, 1986 წ., გვ. 90; 109. იქვე გვ. 94. 110. ა. ბოგვერაძე, ლეონტი მროველის ერთი ისტორიული კონკრეტის შესახებ, „მაცნე“, ისტორიის სერია, №4, 1987 წ., გვ. 174; 111. იქვე გვ. 191; 112. იქვე გვ. 174; 113. გიორგი ანანიაძე, ჯუანშერი და მისი „ცხოვრება ვახტანგ გორგასალისა“, „მაცნე“, ისტორიის სერია, №4, 1987 წ., გვ. 186. 114. გ. გოთლაძე, საქართველოს, სომხეთის და აღმავლობის ისტორიის საკითხები, კრებული – საქართველოს ფეოდალური ხანის ისტორიის საკითხები, V, 1986 წ., გვ. 21; 115. იქვე გვ. 20; 116. პ. ინგოროვეა, თხზულებანი, ტ. III, 1965 წ., გვ. 188-192; 117. ქართლის ცხოვრება, ტ. I, 1955 წ., გვ. 22; 118. იქვე გვ. 6. 119. ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, ტ. III, 1971 წ., გვ. 47; 120. ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, ტ. I, 1964 წ.; 121. ქართლის ცხოვრება, 1955 წ.; 122. ბერძენი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ, ტ. I, 1967 წ., გვ. 151; 123. იქვე გვ. 120; 124. შ. ბაღრაძე, „ქართლის ცხოვრების“ არქაული ნაწილის ინტერპრეტაციისათვის, „მაცნე“, ისტორიის სერია, 1987 წ., №4, გვ. 179. 125. ივ. ლოლაშვილი, „არსებო იყოთიყოლი“, ძველი ქართული ლიტერატურის ძეგლები, 1978 წ., გვ. 632. 126. დიდი ხელის კანონი, 1976 წ., გვ. 557; 127. მცირე უწყებანი, 1982 წ., გვ. 170; 128. ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, ტ. III, 1971 წ., გვ. 47. 129. ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, ტ. III, 1971 წ., გვ. 46; 130. იქვე გვ. 42; 131. იქვე გვ. 46-47; 132. იქვე გვ. 51. 133. გ. გოთლაძე, საქართველოს, სომხეთისა და აღმავლობის ისტორიის საკითხები, კრებული – საქართველოს ფეოდალური ხანის ისტორიის საკითხები, 1986 წ., გვ. 20. 134. იქვე გვ. 8. 135. გ. გოთლაძე, ქართული ეკლესიის სათავეებთან, 1984 წ., გვ. 59. 136. ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, ტ. I, 1964 წ., გვ. 191; 137. პ. ინგოროვეა, გიორგი მერაული, 1954 წ., გვ. 423; 138. იქვე გვ. 423; 139. პ. ინგოროვეა, გიორგი მერაული, 1954 წ., გვ. 367-371; 140. მიხეილ ხორენაძე, სომხეთის ისტორია, 1984 წ., გვ. 228; 141. ქართლის ცხოვრება, ტ. I, 1955 წ., გვ. 8; 142. პეტროწინის ქართველთა მანასტრის ტიპიკონი, ა. შანიძე, ტ. IX, 1986 წ., გვ. 117; 143. იქვე გვ. 231. 144. ი. აბულაძე, შრომები, ტ. IV, 1985 წ., გვ. 139; 145. იქვე გვ. 137; 146. იქვე გვ. 151-152. 147. ი. ჯავახიშვილი, თხზულებანი, ტ. VIII, 1977 წ., გვ. 284. 148. იქვე გვ. 289-290; 149. ი. ჯავახიშვილი, თხზულებანი, ტ. VIII, 1977 წ., გვ. 283; 150. იქვე გვ. 284; 151. ი. გვილაძე, ისახანი, შირაზი, ქაშანი, 1980 წ., გვ. 102. 152. ი. ჯავახიშვილი, თხზულებანი, ტ. VIII, გვ. 287; 153. ქ. ცხადაძე, „ახალი ქართლის ცხოვრება – ერთი ნაწილის წყარო, „მაცნე“, ენისა და ლიტერატურის სერია, 1986 წ., №1, გვ. 85. 154. ქ. ცხადაძე, „ახალი ქართლის ცხოვრება – ერთი ნაწილის წყარო, „მაცნე“, ენისა და ლიტერატურის სერია, 1986 წ., №1, გვ. 92; 155. იქვე გვ. 88; 156. იქვე გვ. 88. 157. Советский энциклопедический словарь, 1980, стр. 77-78. 158. მართლმადიდებლური სამყაროს ბურჯი, ბიზანტიისა, ეგრძაღდენ სპარსეთელი, არაბები და თურქები VI-XV სს-ში, ხოლო ბიზანტიის და ცეკვის „შეძღვები ახალი ბურჯი მართლმადიდებლური მსოფლიოსი, რუსეთის, ეგრძაღდენ თურქები და სპარსელები XVI-XIX სს-ში. 159. გ. იარსენანი, სომხური ეკლესია, 1913 წ., გვ. 74; შ. ლომსაძე, გვიანი შუა საუკუნეების საქართველოს ისტორიიდან, 1979 წ., გვ. 27; 160. იქვე გვ. 24; 161. შ. ლომსაძე, გვიანი შუა საუკუნეების საქართველოს ისტორიიდან, 1979 წ., გვ. 42-43; 162. იქვე გვ. 22; 163. შ. ლომსაძე, გვიანი შუა საუკუნეების საქართველოს ისტორიიდან, 1979 წ., გვ. 22-24; 164. ი. გვილაძე, ისახანი, შირაზი, ქაშანი, 1980 წ., გვ. 103; 165. შ. ლომსაძე, გვიანი შუა საუკუნეების საქართველოს ისტორიიდან, 1979 წ., გვ. 39; 166. იქვე გვ. 38; 167. იქვე გვ. 40; 168. იქვე გვ. 38; 169. იქვე გვ. 40; 170. ი. თამარაშვილი, ისტორიისათვის, 1979 წ., გვ. 197; 171. იქვე გვ. 127; 172. იქვე გვ. 53; 173. იქვე გვ. 53; 174. ი. თამარაშვილი, პასუხად სომხის მწერლებს, 1904 წ., გვ. 67; 175. იქვე გვ. 67; 176. იქვე გვ. 73. 176. ი. თამარაშვილი, პასუხად სომხის მწერლებს, 1904 წ., გვ. 67; 177. ი. თამარაშვილი, პასუხად სომხის მწერლებს, 1904 წ., გვ. 67; 178. ი. თამარაშვილი, პასუხად სომხის მწერლებს, 1904 წ., გვ. 67; 179. ი. თამარაშვილი, პასუხად სომხის მწერლებს, 1904 წ., გვ. 67; 180. ი. თამარაშვილი, პასუხად სომხის მწერლებს, 1904 წ., გვ. 67; 181. ი. თამარაშვილი, პასუხად სომხის მწერლებს, 1904 წ., გვ. 67; 182. ი. თამარაშვილი, პასუხად სომხის მწერლებს, 1904 წ., გვ. 67.

წ. გვ. 67; 183. იქვე გვ. 78; 184. იქვე გვ. 58; 185. მ. თამარაშვილი, პასუხად სომხის მწერლებს, 1904 წ. გვ. 58; 186. იქვე გვ. 52; 187. იქვე გვ. 60-67; 188. ივ. ნიკოლაძე, საქართველოს ეკლესიის ისტორია, 1918 წ. გვ. 145; 189. იქვე გვ. 146; 190. ივ. ნიკოლაძე, საქართველოს ეკლესიის ისტორია, 1918, გვ. 148; 191. ს. ავალიანი, ანკის I, 1987 წ. გვ. 21; 192. „მასშტაბებზე“ ქართლი ანკის I საქართველოს კათალიკოსისაგან, 1882 წ. გვ. 5; 193. ივ. ნიკოლაძე, საქართველოს ეკლესიის ისტორია, 1913, გვ. 147-148; 194. იქვე გვ. 147. 195. გ. მათიურაძე, ქართველი და სომეხი ხალხის ურთიერთობა, 1982 წ. გვ. 264-267; 196. იქვე გვ. 267-268; 197. იქვე გვ. 269; 198. გ. მათიურაძე, ქართველი და სომეხი ხალხის ურთიერთობა, 1982 წ. გვ. 264; 199. მ. თამარაშვილი, პასუხად სომხის მწერლებს, 1904 წ. გვ. 75-78; 200. იქვე გვ. 75; 201. იქვე გვ. 72; 202. იქვე გვ. 75; 203. მ. თამარაშვილი, პასუხად სომხის მწერლებს, 1904 წ. გვ. 75; 204. ს. ავალიანი, ანკის I, 1987 წ. გვ. 33; 205. ძველი ქართული ლიტერატურის ძეგლები, 1978 წ. გვ. 287; 206. „მასშტაბებზე“, ქართლი ანკის I საქართველოს კათალიკოსისაგან, 1882 წ. გვ. 596-597; 207. იქვე გვ. 112; 208. გ. მათიურაძე, ქართველი და სომეხი ხალხის ურთიერთობა, 1982 წ. გვ. 265; 209. მ. თამარაშვილი, პასუხად სომხის მწერლებს, 1904 წ. გვ. 78; 210. გ. მათიურაძე, ქართველი და სომეხი ხალხის ურთიერთობა, 1982, გვ. 166; 211. იქვე გვ. 149; 212. იქვე გვ. 166; 213. იქვე გვ. 167; 214. თ. ჟორდანიას, ქრანიცები, ტ. II, 1897 წ. გვ. 459; 215. იქვე გვ. 460; 216. იქვე გვ. 460; 217. გ. ჟორდანიას, საქართველო XVII საუკუნის 30-50-იან წლებში, 1987 წ. გვ. 62; 218. იქვე გვ. 63; 219. იქვე გვ. 71; 220. იქვე გვ. 71-72; 221. გ. ჟორდანიას, საქართველო XVII საუკუნის 30-50-იან წლებში, 1987 წ. გვ. 72; 222. გ. მათიურაძე, ქართველი და სომეხი ხალხის ურთიერთობა, 1982 წ. გვ. 172; 223. იქვე გვ. 173; 224. იქვე გვ. 175; 225. მ. თამარაშვილი, პასუხად სომხის მწერლებს, 1904 წ. გვ. 238; 226. გ. მათიურაძე, ქართველი და სომეხი ხალხის ურთიერთობა, 1982 წ. გვ. 176; 227. იქვე გვ. 304; 228. მ. თამარაშვილი, პასუხად სომხის მწერლებს, 1904 წ. გვ. 238; 229. მ. თამარაშვილი, პასუხად სომხის მწერლებს, 1904. 205. 230. ზ. ჭიქიაშვილი, ქართველი გრაფიკოსები, 1906 წ. გვ. 68; 231. გ. მათიურაძე, ქართველი და სომეხი ხალხის ურთიერთობა, 1982 წ. გვ. 305; 232. გრ. რომაძე, გუგულის ბერძენი, 1988 წ. გვ. 70; 233. გ. მათიურაძე, ქართველი და სომეხი ხალხის ურთიერთობა, 1982 წ. გვ. 319; 234. იქვე გვ. 312; 235. იქვე გვ. 312; 236. მ. თამარაშვილი, პასუხად სომხის მწერლებს, 1904, გვ. 234; 237. იქვე გვ. 315-316; 238. იქვე გვ. 310; 239. იქვე გვ. 311; 240. ზ. ჭიქიაშვილი, ქართველი გრაფიკოსები, 1906 წ. გვ. 21-105. 241. იქვე გვ. 94-112. 242. მ. ლომასაძე, სამცხე-ჯავახეთი, 1975 წ. გვ. 501-502; 243. მ. თამარაშვილი, ისტორია კათალიკოსისა საქართველოში შირაზის, 1902, გვ. 411-412; 244. მ. თამარაშვილი, პასუხად სომხის მწერლებს, 1904, გვ. 123; 245. იქვე გვ. 124-125; 246. იქვე გვ. 126; 247. მ. თამარაშვილი, პასუხად სომხის მწერლებს, 1904, გვ. 110; 248. იქვე გვ. 232; 249. იქვე გვ. 156; 250. გულდენსტედტი, მოგზაურობა საქართველოში, ტ. I, 1962 წ. გვ. 89-91; 251. იქვე გვ. 185; 252. იქვე გვ. II, გვ. 91; 253. იქვე გვ. 101, 254. 6. ბერძენიშვილი, ტ. VIII, ნაწილი I, 1958 წ. გვ. 245; 255. რ. თოფჩიშვილი, ქართლის ხეობის სოფიურთა ენოქოსტორიული საკითხი, „მაცნე“, ისტორიის სერია, 1987 წ. №4, გვ. 35; 256. რ. თოფჩიშვილი, ქართლის ხეობის სოფიურთა ენოქოსტორიული საკითხი, „მაცნე“, ისტორიის სერია, 1987 წ. №4, გვ. 39; 257. გ. ჯაღბასაძე, ენოქოსტორიული პრაქტიკები შუადა ქართლში, კრებული - „შუადა ქართლი“, 1987 წ. გვ. 17-18; 258. რ. თოფჩიშვილი, XIX საუკუნის მისახვეობის აღწერის მასალები, მნათობი, 1987 წ. №12, გვ. 158-160; 259. Н. Волкова, Этноческие процессы в Грузинском ССР, этнические и культурно-бытовые процессы на Кавказе. М., 1978, стр. 16-17; 260. რ. თოფჩიშვილი, XIX საუკუნის მისახვეობის აღწერის მასალები საქართველოს ენოქოსტორიის და სოციალური ციფრის შესახებ, მნათობი, 1987 წ. №12, გვ. 158-160; 261. თ. ჟორდანიას, ქრანიცები, ტ. II, 1987 წ. გვ. 475. 262. ქ. შარაშვილი, ერევანში მოღვაწეების ანგარიში, „მკრედილოთი“, XIII, 1986 წ. გვ. 114; 263. იქვე XIII, 1986 წ. გვ. 115; 264. ქ. შარაშვილი, ერევანში მოღვაწეების ანგარიში, „მკრედილოთი“, XIII, 1986 წ. გვ. 117; 265. საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. I, 1970 წ. გვ. 330.

თავი II

დავით აღმაშენებელი

1. ი. დოლიძე, არსენ ივანიშვილი, 1978, გვ. 158; 2. იქვე გვ. 48; 3. იქვე გვ. 49; 4. ი. დოლიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 64; 5. პ. რატიანი, თბილეთი ბერები, 1989, გვ. 81.; 6. იქვე გვ. 81; 7. ივ. ჯავახიშვილი, II, 1983, გვ. 197; 8. იქვე გვ. 197; 9. ივ. ჯავახიშვილი, VII, 1984, გვ. 168; 10. ლ. გრიგოლაშვილი, „კალიბანი სმანელიანის“ ტექსტი, აუგარი ევროსი“, №25, I, ივ. გვ. 26; 11. ივ. ჯავახიშვილი, II, გვ. 210; 12. იქვე გვ. 218; 13. ს. ავალიანი, ჯვარისა და დროიანი, 1989, გვ. 17; 14. იქვე გვ. 19; 15. იქვე გვ. 96; 16. შ. მესხია, საისტორიო ძეგლები, III, 1986, გვ. 75; 17. იქვე გვ. 70; 18. შ. მესხია, დასახ. ნაშრ., გვ. 134; 19. იქვე გვ. 135; 20. ს. ავალიანი, დასახ. ნაშრ., გვ. 108. (იხ. მომზადება მარჯო მუღოსი მოგზაურობის ცნობილ ინგლისურ გამოცემაში); 21. საქ. ეკლ. კალენდარი, 1987 წ. გვ. 468; 22. დიდი

სეგულასკანონი, 1975, გვ. 549; 23. ი. ლოლაშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 60; 24. იქვე, გვ. 14; 4. იქვე, გვ. 86; 25. ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 353; 26. ივ. ჯავახიშვილი, VII, გვ. 248-249; 27. იქვე, გვ. 248; 28. საბჭოთა ენციკლოპედიაური ლექსიკონის სტატიები, 1980, რუსულ ენაზე, გვ. 1329; 29. ივ. ჯავახიშვილი, II, გვ. 213; 30. ქართული სამართლის ძეგლები, 1965, II, გვ. 18; 31. „ხელმოწერის კარის გარეგნება“, ქართული სამართლის ძეგლები, II, 1965, გვ. 95; 32. იქვე, გვ. 90; 33. საქ. ისტ. ნარკვე, III, გვ. 220-223; 34. ქართული სამართლის ძეგლები, II, გვ. 82; 35. საქ. ისტ. ნარკვე, III, 1979, გვ. 216; 36. იქვე, გვ. 218; 37. ქართული სამართლის ძეგლები, II, გვ. 92; 38. ხელმოწერის კარის გარეგნება, გვ. 34; 39. კონსტიტუციური, ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 253; 40. საქ. ისტ. ნარკვე, III, 1979, გვ. 353; 41. იქვე, გვ. 638; 42. ივ. ჯავახიშვილი, VI, 1982, გვ. 67; 43. იქვე, გვ. 67; 44. საქ. ისტ. ნარკვე, III, გვ. 234; 45. იქვე, გვ. 235; 46. სახელმწიფოსა და ეკლესიის შორის ასეთ ურთიერთობას, ზოგადი ეწოდება „სიმონია“; 47. ქართული სამართლის ძეგლები, II, გვ. 20; 48. საქ. ისტ. ნარკვე, III, გვ. 215-216; 49. ივ. ჯავახიშვილი, II, გვ. 212-213; 50. პ. რატანი, ბიძგილი ბერები, გვ. 79; 51. ივ. ჯავახიშვილი, II, გვ. 188; 52. ივ. ჯავახიშვილი, II, გვ. 190; 53. იქვე, გვ. 191; 54. დიდი სეგულასკანონი, 1975, გვ. 550; 55. საქ. ისტ. ნარკვე, III, გვ. 215; 56. იქვე, გვ. 214; 57. ივ. ჯავახიშვილი, VII, გვ. 28; 58. იქვე, გვ. 29; 59. იქვე, გვ. 314; 60. იქვე, გვ. 57; 61. ივ. ჯავახიშვილი, VII, 1984, გვ. 63; 62. იქვე, გვ. 82; 63. იქვე, გვ. 83; 64. იქვე, გვ. 84; 65. იქვე, გვ. 68; 66. იქვე, გვ. 68; 67. ე. გაბისშვილის მიხედვით, არა 8, არამედ 18 წელსა, 68. ივ. ჯავახიშვილი, VII, 1984, გვ. 15; 69. იქვე, გვ. 16; 70. იქვე, გვ. 17; 71. იქვე, გვ. 16; 72. იქვე, გვ. 51; 73. იქვე, გვ. 52; 74. იქვე, გვ. 51; 75. იქვე, გვ. 42; 76. იქვე, გვ. 41; 77. იქვე, გვ. 43; 78. იქვე, გვ. 45; 79. იქვე, გვ. 247; 80. იქვე, გვ. 247; 81. დიდი სეგულასკანონი, გვ. 553; 82. საქართველოს ეკლესიის კალენდარი, 1987, გვ. 473; 83. იქვე, გვ. 473; 84. იქვე, გვ. 474; 85. იქვე, გვ. 475; 86. იქვე, გვ. 557; 87. საქ. ისტ. ნარკვე, III, გვ. 153; 88. პ. რატანი, თბილელი ბერები, 1989, გვ. 29; 89. იქვე, გვ. 35; 90. იქვე, გვ. 26; 91. იქვე, გვ. 6; 92. იქვე, გვ. 48; 93. იქვე, გვ. 37; 94. ნ. ბურჯინაშვილი, საქართველოს ისტორიის საკითხები, II, გვ. 34-35; 95. ივ. ჯავახიშვილი, ქართული სამართლის ისტორია, I, გვ. 58; 96. იქვე, გვ. 38-39; 97. პ. რატანი, დასახ. ნაშრ., გვ. 41-45; 98. საქ. ისტ. ნარკვე, III, გვ. 230; 99. ნ. ბურჯინაშვილი, საქართველოს ისტორიის საკითხები, IX, 1979, გვ. 73-74; 100. იქვე, გვ. 94; 101. ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 335; 102. ივ. ჯავახიშვილი, II, 1983, გვ. 215; 103. ივ. ჯავახიშვილი, II, 1983, გვ. 200; 104. შ. მესხია, საისტორიო ძეგლები, II, გვ. 74; 105. იქვე, გვ. 42; 106. იქვე, გვ. 42; 107. შ. მესხია, დასახ. ნაშრ., გვ. 92; 108. ნ. ბურჯინაშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 97; 109. ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 346; 110. ივ. ჯავახიშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 209; 111. შ. მესხია, დასახ. ნაშრ., გვ. 37; 112. იქვე, გვ. 35; 113. იქვე, გვ. 37-40; 114. იქვე, გვ. 39.

თამარ მეფე

1. ქართლის ცხოვრება, II, 1959, გვ. 26; 2. იქვე, გვ. 27; 3. იქვე, გვ. 27; 4. იქვე, გვ. 118; 5. იქვე, გვ. 119; 6. იქვე, გვ. 30; 7. იქვე, გვ. 31; 8. იქვე, გვ. 33; 9. იქვე, გვ. 119; 10. იქვე, გვ. 120; 11. იქვე, გვ. 41; 12. იქვე, გვ. 45; 13. იქვე, გვ. 121; 14. იქვე, გვ. 49; 15. იქვე, გვ. 50; 16. იქვე, გვ. 51; 17. იქვე, გვ. 54; 18. იქვე, გვ. 54; 19. იქვე, გვ. 122; 20. იქვე, გვ. 123; 21. იქვე, გვ. 55; 22. იქვე, გვ. 151; 23. იქვე, გვ. 58; 24. იქვე, გვ. 58; 25. იქვე, გვ. 58; 26. იქვე, გვ. 60; 27. იქვე, გვ. 125; 28. იქვე, გვ. 72; 29. იქვე, გვ. 72; 30. იქვე, გვ. 90; 31. იქვე, გვ. 106; 32. იქვე, გვ. 129; 33. იქვე, გვ. 130; 34. იქვე, გვ. 148; 35. იქვე, გვ. 91; 36. იქვე, გვ. 91; 37. იქვე, გვ. 93; 38. იქვე, გვ. 95; 39. იქვე, გვ. 141; 40. იქვე, გვ. 142; 41. იქვე, გვ. 103; 42. იქვე, გვ. 104; 43. იქვე, გვ. 107; 44. იქვე, გვ. 110; 45. იქვე, გვ. 110; 46. მ. თამარაშვილი, ისტორია კოთლიკოსისა, 1902, გვ. 8; 47. იქვე, გვ. 11; 48. ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 170; 49. იქვე, გვ. 170; 50. საქ. ისტ. ნარკვე, III, გვ. 542; 51. იქვე, გვ. 545; 52. იქვე, გვ. 547-548; 53. იქვე, გვ. 550; 54. იქვე, გვ. 550; 55. ივ. ჯავახიშვილი, VII, 1984, გვ. 113; 56. ნ. ბურჯინაშვილი, IX, 1979, გვ. 136; 57. ივ. ჯავახიშვილი, VII, 1984, გვ. 115; 58. ივ. ჯავახიშვილი, VII, 1984, გვ. 115; 59. იქვე, გვ. 117; 60. იქვე, გვ. 119; 61. იქვე, გვ. 118; 62. იქვე, გვ. 119; 63. ნ. ბურჯინაშვილი, IX, გვ. 136; 64. იქვე, გვ. 150; 65. ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 82; 66. იქვე, გვ. 83; 67. ი. ანთოლაფა, XI-XV საუკუნის საქართველოს სოციალ-ეკონომიკური ისტორიის საკითხები, 1980, გვ. 192; 68. ქართ. სამართ. ძეგლები, II, გვ. 82; 69. ი. ანთოლაფა, დასახ. ნაშრ., გვ. 192; 70. იქვე, გვ. 190; 71. იქვე, გვ. 191; 72. იქვე, გვ. 190; 73. ივ. ჯავახიშვილი, VI, 1982, გვ. 273; 74. იქვე, გვ. 274-276; 75. იქვე, გვ. 282; 76. იქვე, გვ. 285; 77. იქვე, გვ. 289; 78. იქვე, გვ. 314; 79. იქვე, გვ. 313; 80. ნ. ბურჯინაშვილი, IX, გვ. 129; 81. იქვე, გვ. 137-140; 82. იქვე, გვ. 197; 83. იქვე, გვ. 198; 84. ნ. ბურჯინაშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 157; 85. იქვე, გვ. 167; 86. იქვე, გვ. 199; 87. იქვე, გვ. 200; 88. საქ. ისტ. ნარკვე, III, გვ. 314; 89. იქვე, გვ. 318; 90. იქვე, გვ. 346-347; 91. ივ. ჯავახიშვილი, VII, გვ. 91; 92. იქვე, გვ. 91; 93. საქ. ისტ. ნარკვე, III, გვ. 563; 94. ქართული სამართლის ძეგლები, II, 1965, გვ. 19; 95. იქვე, გვ. 18; 96. შ. მესხია, საისტორიო ძეგლები, III, გვ. 153-154; 97. ბასილი ევოსმოძღვარი, ცხოვრება მეფეთ მეფისა თამარისი, გვ. 155; 98. ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 147; 99. იქვე, გვ. 147; 100. ნ. ბურჯინაშვილი,

IX, გვ. 180; 101. იქვე გვ. 189; 102. იქვე გვ. 190; 103. იქვე გვ. 192; 104. ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 34; 105. იქვე გვ. 81; 106. იქვე გვ. 121; 107. იქვე გვ. 141; 108. საქ. ისტ. ნარკვ., III, გვ. 365; 109. პ. ინგოროვიცა, IV, 1978, გვ. 22-23; 110. ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 34; 111. იქვე გვ. 57; 112. იქვე გვ. 91; 113. იქვე გვ. 90; 114. იქვე გვ. 99; 115. იქვე გვ. 142; 116. იქვე გვ. 79; 117. იქვე გვ. 147; 118. ივ. ჯავახიშვილი, VII, გვ. 86; 119. ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 129; 120. იქვე გვ. 147; 121. იქვე გვ. 81; 122. იქვე გვ. 81; 123. იქვე გვ. 109; 124. იქვე გვ. 148; 125. ივ. ჯავახიშვილი, VII, გვ. 87;

თავი III

1. ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 163; 2. იქვე გვ. 181; 3. ივ. ჯავახიშვილი, ტ. III, 1982 წ., გვ. 17; 4. იქვე გვ. 17; 5. იქვე გვ. 19; 6. იქვე გვ. 20; 7. იქვე გვ. 21; 8. ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 191; 9. საქ. ისტ. ნარკვ., III, გვ. 549; 10. იქვე გვ. 550; 11. იქვე გვ. 550; 12. იქვე გვ. 573; 13. იქვე გვ. 600; 14. იქვე გვ. 601; 15. იქვე გვ. 602; 16. ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 243; 17. იქვე გვ. 62; 18. საქ. ისტ. ნარკვ., III, გვ. 553; 19. ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 208; 20. იქვე გვ. 215; 21. იქვე გვ. 304; 22. საქ. ისტ. ნარკვ., III, გვ. 599; 23. იქვე გვ. 583; 24. ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 251; 25. საქ. ისტ. ნარკვ., III, გვ. 577; 26. იქვე გვ. 584; 27. იქვე გვ. 585; 28. ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 320; 29. იქვე გვ. 321; 30. იქვე გვ. 288; 31. იქვე გვ. 290; 32. იქვე გვ. 291; 33. იქვე გვ. 272; 34. იქვე გვ. 196; 35. იქვე გვ. 198; 36. იქვე გვ. 209; 37. იქვე გვ. 247; 38. იქვე გვ. 248; 39. იქვე გვ. 215; 40. იქვე გვ. 217; 41. იქვე გვ. 217; 42. იქვე გვ. 217; 43. იქვე გვ. 217; 44. იქვე გვ. 215; 45. იქვე გვ. 217; 46. იქვე გვ. 263; 47. ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 250; 48. იქვე გვ. 218; 49. საქ. ისტ. ნარკვ., III, გვ. 595; 50. ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 154; 51. იქვე გვ. 156; 52. ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 154; 53. იქვე გვ. 157; 54. იქვე გვ. 156; 55. იქვე გვ. 157; 56. ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 167; 57. იქვე გვ. 199; 58. იქვე გვ. 231; 59. იქვე გვ. 247; 60. იქვე გვ. 256; 61. იქვე გვ. 267; 62. იქვე გვ. 171; 63. იქვე გვ. 171; 64. საქართველოს სამოციქულო ეკლესია, 549; 65. ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 177; 66. იქვე გვ. 178; 67. იქვე გვ. 209; 68. იქვე გვ. 277; 69. იქვე გვ. 278; 70. იქვე გვ. 282; 71. იქვე გვ. 283; 72. იქვე გვ. 301; 73. იქვე გვ. 323; 74. იქვე გვ. 312; 75. იქვე გვ. 314; 76. იქვე გვ. 315; 77. იქვე გვ. 321.

თავი IV

1. ქართლის ცხოვრება, IV, 1973, გვ. 255; 2. იქვე გვ. 255; 3. იქვე გვ. 256; 4. იქვე გვ. 256; 5. იქვე გვ. 256; 6. იქვე გვ. 256; 7. იქვე გვ. 257; 8. იქვე გვ. 258; 9. იქვე გვ. 258; 10. იქვე გვ. 259; 11. იქვე გვ. 259; 12. იქვე გვ. 260; 13. ივ. ჯავახიშვილი, ტ. III, 1982, გვ. 175; 14. იქვე გვ. 175; 15. საქ. ისტ. ნარკვ., III, გვ. 826; 16. იქვე გვ. 827; 17. იქვე გვ. 665; 18. ძველი ერისთავთა შ. მესხთა გამაჯვრება, გვ. 350; 19. საქ. ისტ. ნარკვ., III, გვ. 828; 20. იქვე გვ. 829; 21. იქვე გვ. 829; 22. იქვე გვ. 832; 23. იქვე გვ. 834; 24. ივ. ჯავახიშვილი, ტ. III, გვ. 173; 25. იქვე გვ. 164-165; 26. იქვე გვ. 165; 27. საქ. ისტ. ნარკვ., III, გვ. 663; 28. იქვე გვ. 712; 29. იქვე გვ. 716-717; 30. ივ. ჯავახიშვილი, ტ. III, გვ. 226; 31. იქვე გვ. 227; 32. იქვე გვ. 228; 33. თ. მეწოდელი, ისტორია ოქცერულენგისა და მისი შამაქისელებისა, 1987, გვ. 21; 34. იქვე გვ. 84. შერიშვა; 35. ივ. ჯავახიშვილი, ტ. III, გვ. 132; 36. იქვე გვ. 133; 37. იქვე გვ. 133; 38. ივ. ჯავახიშვილი, ტ. III, გვ. 195; 39. საქ. ისტ. ნარკვ., III, გვ. 688; 40. იქვე გვ. 719; 41. ქართლის ცხოვრება, IV, გვ. 654; 42. იქვე გვ. 690; 43. საქ. ისტ. ნარკვ., III, გვ. 701; 44. ქართლის ცხოვრება, IV, გვ. 263; 45. იქვე გვ. 272; 46. იქვე გვ. 276; 47. იქვე გვ. 273; 48. იქვე გვ. 267; 49. იქვე გვ. 271; 50. იქვე გვ. 275; 51. საქ. ისტ. ნარკვ., III, გვ. 679, შერიშვა; 52. იქვე გვ. 681; 53. იქვე გვ. 693; 54. ივ. ჯავახიშვილი, ტ. III, გვ. 199; 55. საქ. ისტ. ნარკვ., III, გვ. 700; 56. იქვე გვ. 692; 57. იქვე გვ. 703; 58. იქვე გვ. 702; 59. ივ. ჯავახიშვილი, ტ. III, გვ. 200; 60. „საისტორიო მკვლევარნი“, 1925, ნაწ. II, გვ. 311; 61. საქ. ისტ. ნარკვ., III, გვ. 711; 62. გიბრიან (მიხაილ) საბინინი, „საქართველოს სამოციქულო“, 1972, გვ. 562-564.

თავი V

1. საქ. ისტ. ნარკვ., III, გვ. 713; 2. იქვე გვ. 750; 3. ივ. ჯავახიშვილი, ტ. III, 1982, გვ. 265; 4. იქვე გვ. 229; 5. იქვე გვ. 230; 6. იქვე გვ. 230; 7. თ. ყორღანია, ქრონიკები, ტ. II, 1897, გვ. 243; 8. ივ. ჯავახიშვილი, ტ. III, გვ. 258; 9. იქვე გვ. 257; 10. საქ. ისტ. ნარკვ., III, გვ. 724; 11. იქვე გვ. 728; 12. ივ. ჯავახიშვილი, III, გვ. 259; 13. თ. მეწოდელი, დასახ. ნაშრ., გვ. 16; 14. საქ. ისტ. ნარკვ., III, გვ. 728; 15. ნ. ბერძენიშვილი, საქ. ისტ. საკითხები, I, 1964, გვ. 175, იქვე გვ. 728, შერიშვა; 16. იქვე გვ. 729; 17. ივ. ჯავახიშვილი, III, გვ. 260; 18. იქვე გვ. 261; 19. ქართლის ცხოვრება ტ. IV, გვ. 280;

20. ივ. ჯავახიშვილი, III, გვ. 262; 21. იქვე, გვ. 263; 22. თ. ჟორდანი, ქრონიკები, II, გვ. 244; 23. იქვე, გვ. 248; 24. ივ. ჯავახიშვილი, III, გვ. 263; 25. საქ. ისტ. ნარკვ. III, გვ. 726; 26. თ. ჟორდანი, ქრონიკები, II, გვ. 196; 27. საქ. ისტ. ნარკვ. III, გვ. 282; 28. ა. ჯავახიშვილი, საქ. სამეცნიერ. ცენტრის იხ. 1998, გვ. 247; 29. ქართლის ცხოვრება, IV, გვ. 281, შტრიშები; 30. თ. ჟორდანი, ქრონიკები, ტ. II, 1897, გვ. 226; 31. იქვე, გვ. 228; 32. იქვე, გვ. 321; 33. იქვე, გვ. 227; 34. ქართლის ცხოვრება, IV, გვ. 281; 35. თამაზ მჭედველი, ისტორია, გვ. 119-122; 36. ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 475; 37. ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 41; 38. იქვე, გვ. 68-69; 39. ივ. ჯავახიშვილი, III, გვ. 278; 40. იქვე, გვ. 433; 41. იქვე, გვ. 433; 42. იქვე, გვ. 283; 43. იქვე, გვ. 278; 44. თ. ჟორდანი, ქრონიკები, 1879, II, გვ. 268; 45. იქვე, გვ. 269; 46. VI მსოფ. კრების კანონების §22; 47. ივ. ჯავახიშვილი, III, გვ. 280; 48. მ. თამარაშვილი, ისტორია კათოლიკობისა ქართველთა შორის, 1902, გვ. 65; 49. იქვე, გვ. 57; 50. იქვე, გვ. 62; 51. ივ. ჯავახიშვილი, III, გვ. 284; 52. იქვე, გვ. 285; 53. ქრონიკები, II, გვ. 318; 54. ივ. ჯავახიშვილი, III, გვ. 388; 55. იქვე, გვ. 390; 56. იქვე, გვ. 392; 57. ქრონიკები, II, გვ. 335; 58. იქვე, გვ. 330; 59. იქვე, გვ. 345; 60. იქვე, გვ. 346; 61. ივ. ჯავახიშვილი, III, გვ. 447; 62. იქვე, გვ. 447; 63. იქვე, გვ. 447; 64. ეპისკოპოსი ანანია, საქართველოს სამოციქულო ეკლესიის ისტორია, I, 1996, გვ. 315-324; 65. ივ. ჯავახიშვილი, III, გვ. 377; 66. იქვე, გვ. 238; 67. იქვე, გვ. 340; 68. იქვე, გვ. 340; 69. საქ. ისტ. ნარკვევები, IV, გვ. 182; 70. ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 38; 71. იქვე, გვ. 39; 72. იქვე, გვ. 41; 73. იქვე, გვ. 42; 74. იქვე, გვ. 42; 75. იქვე, გვ. 224; 76. XV ს. იტალიელ მოგზაურთა ცნობები საქართველოს შესახებ, 1981, გვ. 61; 77. ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 479; 78. იქვე, გვ. 480; 79. იქვე, გვ. 481; 80. იქვე, გვ. 481; 81. იქვე, გვ. 482; 82. იქვე, გვ. 483; 83. იქვე, გვ. 483; 84. იქვე, გვ. 501; 85. თ. სავეარდლოძე, XIV-XIX საუკუნეების ქართული იკონომიქა, 1987, გვ. 180; 86. გ. ჟორდანი, საქართველო XVII საუკუნეში, 1987, გვ. 57.

თავი VI

1. საქ. ისტ. ნარკვ. III, გვ. 748; 2. ქართლის ცხოვრება, IV, გვ. 383; 3. იქვე, გვ. 384; 4. ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, ტ. IV, 1967, გვ. 207; 5. იქვე, გვ. 207; 6. ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 487; 7. ივ. ჯავახიშვილი, IV, გვ. 217; 8. ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 488; 9. იქვე, გვ. 397; 10. იქვე, გვ. 397; 11. კათოლიკობის ცნობები საქართველოსა და კოკასიის შესახებ, 1978, გვ. 136; 12. XV ს. იტალიელ მოგზაურთა ცნობები საქართველოს შესახებ, ევლდარ ნაძისთავაშვილის შტრიშება, გვ. 70; 13. საქ. ისტ. ნარკვ. IV, გვ. 129; 14. იქვე, გვ. 100; 15. იქვე, გვ. 101; 16. იქვე, გვ. 105; 17. იქვე, გვ. 106; 18. იქვე, გვ. 110; 19. იქვე, გვ. 112; 20. ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 508; 21. იქვე, გვ. 508; 22. იქვე, გვ. 510; 23. საქ. ისტ. ნარკვ. IV, გვ. 119; 24. იქვე, გვ. 118; 25. საქ. ისტ. ნარკვ. IV, გვ. 140; 26. იქვე, გვ. 148; 27. იქვე, გვ. 149; 28. ქართლის ცხოვრება, IV, გვ. 384; 29. ფარსადან გარეჯანძე, ისტორია, ს. კაპაძის გამოსცემა, საისტორიო მონაშე, 1925, წ. II, გვ. 215; 30. ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 474; 31. იქვე, გვ. 340; 32. იქვე, გვ. 477; 33. იქვე, გვ. 477; 34. იქვე, გვ. 478; 35. იქვე, გვ. 480; 36. იქვე, გვ. 483; 37. იქვე, გვ. 484; 38. იქვე, გვ. 485; 39. იქვე, გვ. 494; 40. იქვე, გვ. 504; 41. იქვე, გვ. 505; 42. იქვე, გვ. 509; 43. იქვე, გვ. 510; 44. საქ. ისტ. ნარკვ. IV, 1973 წ., გვ. 87; 45. მ. თამარაშვილი, ისტორია კათოლიკობისა - გვ. 69; 46. „დედუ ქორქუთის წიგნი“, 1987, გვ. 64; 47. მ. თამარაშვილი, დას. ნაშრ. გვ. 57; 48. იქვე, გვ. 77; 49. ქართლის ცხოვრება, IV, გვ. 400; 50. თ. ჟორდანი, ქრონიკები, II, გვ. 259; 51. იქვე, გვ. 259; 52. იქვე, გვ. 401; 53. იქვე, გვ. 361; 54. ლ. მენაბდე, ქართ. მწერლობის კერები, II, 1980, გვ. 117; 55. თ. ჟორდანი, ქრონიკები, II, გვ. 102; 56. საქ. ისტ. ნარკვ. გვ. 91; 57. იქვე, გვ. 92; 58. ა. გელიაშვილი, სიბრძნის სამეურნო, გვ. 800; 59. ცნობილი სომეხი პოლიტიკური მოღვაწის ივარ მურაღიანის 1988 წლის 15 მაისის პროკლამაცია; 60. თამაზ მჭედველი, დასახ. ნაშრ., 1987, გვ. 16, შესავალი; 61. ივ. ჯავახიშვილი, III, გვ. 412; 62. იქვე, გვ. 372; 63. ივ. ჯავახიშვილი, III, გვ. 164; 64. ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 481; 65. საქ. ისტ. ნარკვ. III, გვ. 744; 66. იქვე, გვ. 779; 67. იქვე, გვ. 791; 68. საქ. ისტ. ნარკვ. IV, გვ. 216; 69. იქვე, გვ. 238; 70. საქ. ისტ. ნარკვ. III, გვ. 818;

ს ა რ ჩ ე კ ი

თავი I

„გაქართველების“ მოძველებული თეორია

თეორია ქართული ეკლესიის მიერ საქართველოს კუთხეთა	
„გაქართველების“ შესახებ	4
სომხური ეკლესიის ისტორია, მონოთელიტობა	
და ხატმებრძოლობა მასთან კავშირში ა. კარტაშვიის მიხედვით	13
სომხური ეკლესიის პრეტენზიები ქართული ეკლესიის დაუფლებაზე	26
დიდი მთარგმნელები	38
„ქართლის ცხოვრების“ არმენოფილური რედაქცია	50
ქართველთა არმენიზაციის შესახებ	81

თავი II

ქართული ეკლესია XII საუკუნეში დავით აღმაშენებელი

მეფეთ მეფე დავითის ცხოვრება	123
მეფე დავითი – მორჩილი ბერისა	141
რუის-ურბნისის კრება	149
ეკლესია – ქართული ქვეყნების გამაერთიანებელი	166
ყვიჩაღთა ჩასახლება	172
თამარ მეფე	
თამარ მეფის ცხოვრების ქრონიკა	181
ჭყონდიდელი და ათაბაგი	193
თამარი – ნმიდა კეთილმსახური მეფე	206

თავი III

ქართული ეკლესია XIII საუკუნეში

ქვეყნის ზოგადი მდგომარეობა XIII საუკუნეში	218
სული თავდადებისა	218
მემატიანის მიერ აღწერილი ამბები დედა ღვთისმშობლის	
მიერ ქართველთა მფარველობის შესახებ	233

თავი IV

ქართული ეკლესია XIV საუკუნეში

ქვეყნის ზოგადი მდგომარეობა XIV საუკუნეში	244
--	-----

მეფე გიორგი ბრწყინვალე	244
ჩვიდმეტწლიანი სამამულო ომი	250

თავი V

ქართული ეკლესია XV საუკუნეში

ქვეყნის ზოგადი მდგომარეობა XV საუკუნეში	261
მეფეთ მეფე მონაზონი ალექსანდრე დიდი	263
ქართული ეკლესიის თავდადებული ბრძოლა	
საქართველოს სახელმწიფოებრივი ერთიანობისათვის	271
ეროვნება და სარწმუნოება	287
სასწავლთმოქმედი ხატი აწყურისა	292

თავი VI

ქართული ეკლესია XVI საუკუნეში

საქართველო XVI საუკუნეში	298
„იყო საქართველო უვნო მტერთაგან“	307
თემობრიობის აღორძინება ერთიანი ქართული	
სახელმწიფოს დაშლის შედეგად	313
ეკლესია თემობრიობის აღორძინების დროს	317